EDITORI
Vladimír Segeš
Božena Šeďová

Miles Semper Honestus

zborník štúdií

vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla

Vojenský historický ústav
Bratislava 2007

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2007

Editori:
Vladimír Segeš
Božena Šeďová

Obálka a foto: db
Tlač: ETERNA Press, s.r.o.

ISBN 978–80–969375–3–0

Obsah

Jubilujúci Vojtech Dangl 7
VLADIMÍR SEGEŠ

Bitka pri Bratislave 4. júla 907 11
JÁN STEINHÜBEL

Počiatky hradu Tematín – alebo akýsi „tematín“ 21
ATTILA ZSOLDOS

Zvíjajúci sa had a Satanov zbrojnoš. Obraz nepriateľa v naráciách stredovekých uhorských kráľovských donácií 27
ENIKŐ CSUKOVITS

Kastelán Jakub 37
NORBERT C. TÓTH

Vojenská výchova v stredovekom Uhorsku 47
LÁSZLÓ VESZPRÉMY

Bojové zápolenia a rytierske hry zvané turnaje 53
VLADIMÍR SEGEŠ

Banícky zvon v Banskej Bystrici. Príspevok k dejinám zvonolejárstva a delolejárstva na strednom Slovensku 63
IGOR GRAUS

Dunajská flotila a bitka pri Tolne roku 1599 75
JÁNOS J. VARGA

Hornouhorské pohraničie v prvej polovici 17. storočia 81
ISTVÁN CZIGÁNY

Využitie armády v procese rekatolizácie Uhorska 89
EVA KOWALSKÁ

Štát a riešenie slovenskej otázky podľa Ľudovíta Štúra 95
JAROSLAV CHOVANEC

Komárňanské pevnosti pod ochranou kamennej panny 109
TAMÁS CSIKÁNY

„Mužský svet“. Spolky a armáda v 19. storočí 117
ELENA MANNOVÁ

Vojenská cenzúra korešpondencie. Niekoľko úvah o vzťahu armády a spoločnosti za prvej svetovej vojny 125
GABRIELA DUDEKOVÁ

Rokovania česko-slovenských a poľských zástupcov v júli 1919 v Krakove 137
MARIÁN HRONSKÝ

Severné vojenské ťaženie v roku 1919 149
TIBOR BALLA

Branislav Varsik a bratislavský pomník Márie Terézie. Epizóda zo života mladého študenta a pokus o rekonštrukciu jeho osobnej identity 161
PETER MACHO

Československá dunajská flotila v rokoch 1919 – 1939 169
MILOSLAV ČAPLOVIČ

Riešenie slovenskej otázky v kontexte rozhovorov slovenských politikov 29. a 30. septembra 1938 v Prahe 175
VALERIÁN BYSTRICKÝ

Vznik a počiatky vojenského letectva za prvej Slovenskej republiky 191
PETER ŠUMICHRAST

Poľská reflexia slovenskej otázky v kontexte súperenia medzi Česko-Slovenskou národnou radou a Československým národným výborom (1939 – 1940) 199
DUŠAN SEGEŠ

Dva dokumenty o správaní sa slovenských dôstojníkov 211
FRANTIŠEK CSÉFALVAY

Pomoc západných Spojencov Slovenskému národnému povstaniu 219
JOZEF BYSTRICKÝ

„Sovietizácia“ pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády v rokoch 1945 – 1948 233
ALEXEJ MASKALÍK

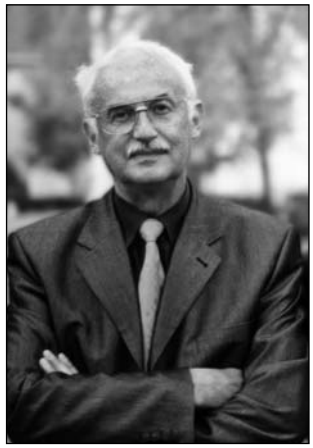
Slovensko v Československu v období komunistického režimu 1948 – 1989 239
MICHAL ŠTEFANSKÝ

Diplomatické rokovania medzi USA a Československom v kontexte pražského politického procesu s Williamom N. Oatisom (1951 – 1953) 249
SLAVOMÍR MICHÁLEK

Unifikácia výzbroje čs. armády a jej vplyv na zbrojný priemysel na Slovensku na začiatku 50. rokov 267
JAN ŠTAIGL

Publikačná tvorba Vojtecha Dangla 283
BOŽENA ŠEĎOVÁ

O autoroch 292

Jubilujúci Vojtech Dangl

Miles Semper Honestus. Názov zborníka vydávaného pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla je v našich podmienkach trochu netradičný i nevšedný, no v prípade významného životného jubilea nevšedného človeka plne oprávnený. Istá viacvýznamovosť sémantického obsahu slov v názve, ktorý možno preložiť ako vždy cnostný rytier, vždy čestný bojovník či vojak, azda najvýstižnejšie vyjadruje a zároveň symbolizuje osobnostné kvality a zároveň pomyselné životné krédo jubilanta.

Vojtech Dangl sa narodil 15. apríla 1937 v Šahách. V metropole Poiplia navštevoval základnú a strednú školu. Roku 1955 začal vysokoškolské štúdiá na Stavebnej fakulte ČVUT v Prahe. Prenikavý záujem o históriu, ktorá ho podľa vlastného vyjadrenia upútala už v školských laviciach, zaiste aj vďaka rodisku známom nejednou významnou udalosťou najmä v období protitureckých vojen, ho však zakrátko priviedol na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Roku 1962 vyštudoval odbor história – filozofia a na základe vtedajšieho systému tzv. umiestneniek začal pracovať ako odborný pracovník v Múzeu SNP v Banskej Bystrici. Vzápätí nastúpil vojenskú prezenčnú službu, z ktorej sa vrátil roku 1964 ako dôstojník v zálohe. Vojtech Dangl patril ku generácii tých absolventov vysokoškolského štúdia, ktorých príslušné vtedajšie nariadenia – na rozdiel od predchádzajúcej i neskoršej praxe – postihli výkonom 2-ročnej základnej vojenskej služby. V rokoch 1966 – 1970 pracoval v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, kde mal na starosti národnokultúrne pamiatky. Odrazom jeho tvorivej činnosti v tejto oblasti boli aj tri monografie: *Kalište – pamätník SNP* (1976), *Čierny orol – národná kultúrna pamiatka* (1970), *Krompachy – pamätné miesto robotníckej vzbury* (1976). Dňa 1. júla 1970 nastúpil na Oddelenie vojenských dejín Slovenska v Bratislave, ktoré bolo súčasťou Vojenského historického ústavu so sídlom

v Prahe. V tomto oddelení mu pripadla úloha profesionálne rozvíjať staršie národné a vojenské dejiny. Pritom sa však neobmedzil iba na obdobie rokov 1848 – 1914, ktoré mal v pracovnej náplni. Šírku jeho záberu približuje napokon aj priložená bibliografia. Roku 1968 po rigoróznych skúškach na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe získal doktorát a roku 1979 po obhájení dizertačnej práce *Rakúsko-uhorský militarizmus a protivojnové prejavy na Slovensku v rokoch 1910 – 1913* získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied.

Zúročením viacročnej práce a bádania vojenského historika Vojtecha Dangla, okrem spoluautorstva a vedeckej redakcie v češtine vydanej kolektívnej práce *Vojenské dějiny Československa 1526 – 1918* (1986), boli tri vedecko-populárne monografie vydané v relatívne krátkom časovom slede: *Slávni vojvodcovia* (1981), *Bitky a bojiská – Od Wogastisburgu po Lamač (1984)*, *Slovensko vo víre stavovských povstaní* (1986). Tieto priekopnícke diela sa stretli s nevšedným čitateľským záujmom a naplnili hneď niekoľko cieľov; stali sa základom slovenských vojenských dejín i východiskom slovenskej modernej vojenskej historickej vedy, poodhalili a zmapovali neznáme a neprebádané úseky našich národných dejín a v neposlednom rade významne prispeli k prehĺbeniu historického vedomia slovenského národa. Ku cti autora slúži aj to, že ide o monografie bez nánosu vtedy nanucovaného ideologického marazmu. Na druhej strane nemožno pochybovať o tom, že s odstupom času by aj autor vedel v týchto svojich priekopníckych dielach čo to doplniť či poopraviť. Práve netradičnou formou spracovania – čiže skĺbením erudovaného historického prístupu s vedecko-populárnym štýlom – sa Vojtech Dangl stal aj priekopníkom pôvodnej literatúry faktu na Slovensku. Len mimochodom, ako jeden z mála slovenských historikov je už po dlhé roky členom Spolku slovenských spisovateľov.

Vojtech Dangl sa ako uznávaný odborník stal roku 1990 zástupcom náčelníka Oddelenia vojenských dejín Slovenska VHÚ a po definitívnom skonštituovaní Vojenského historického ústavu v Bratislave roku 1994 ho vymenovali do funkcie riaditeľa Odboru vojenskohistorických výskumov VHÚ. V nových podmienkach tak PhDr. Vojtechovi Danglovi, CSc. pripadla zodpovedná úloha zabezpečiť a riadiť rozvoj slovenskej vojenskej historiografie. Významnou mierou prispel k realizácii viacerých vedeckých zámerov, projektov a počinov, z ktorých zaiste najvýznamnejším je vydanie zatiaľ štyroch zväzkov Vojenských dejín Slovenska. On sám má rozhodujúci autorský podiel na II. zväzku venovanom obdobiu rokov 1526 – 1711 a III. zväzku, ktorý mapuje obdobie rokov 1711 – 1914. Roku 1998 mu bola udelená Pamätná medaila ministra obrany SR.

Tvorivý entuziazmus a inšpiratívny prínos vojenského historika Vojtecha Dangla sa však trvalo prejavoval a dodnes prejavuje aj mimo rezortu Ministerstva obrany SR. Aktívne pracuje vo viacerých sekciách Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a viac než dve desaťročia je členom zmiešanej slovensko-maďarskej komisie historikov. Je členom Vedeckého kolégia SAV pre historické vedy a Vedeckej rady Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Od roku 1990 je členom redakčnej rady Historického časopisu, ktorý vydáva Historický ústav SAV, a po niekoľko rokov bol aj vedeckým redaktorom Štúdií k československým vojenským dejinám, ktoré vydával Vojenský historický ústav v Prahe. Cennými radami, konštruktívnymi pripomienkami, no napokon aj autorsky sa hneď od prvých chvíľ zapísal na profilácii Historickej revue, prvého populárno-vedeckého časopisu svojho druhu na Slovensku, a stal sa aj erbovým autorom časopisu História, ktorý vychádza od roku 2001. Za zahraničné ocenenie činnosti Vojtecha Dangla treba považovať predovšetkým jeho členstvo v Newyorskej akadémii vied (The New York Academy of Sciences).

K načrtnutému profilu jubilanta sa však žiada dodať aspoň pár slov o jeho osobnostných

kvalitách. Nielen pracovitosť a poctivosť znásobená zmyslom pre kritickú sebareflexiu, ale aj prirodzená autorita, priateľský a dobrosrdečný vzťah k spolupracovníkom a nemalá dávka životného optimizmu patria medzi dominantné črty jeho osobnosti.

Pred desiatimi rokmi, v prvom čísle novovzniknutého časopisu Vojenská história som v zdravici k šesťdesiatinám jubilanta napísal: „Do istej miery náhodou, no pritom so symbolickou príznačnosťou sa práve zrod nového slovenského časopisu pre vojenské dejiny časovo prekrýva so životným jubileom popredného slovenského vojenského historika PhDr. Vojtecha Dangla, CSc." Práve on sa predovšetkým autorsky, ale aj ako podpredseda redakčnej rady Vojenskej histórie, významne zaslúžil o to, že toto vedecké periodikum si vydobylo uznanie a renomé v odborných kruhoch doma i v zahraničí. Zároveň som vtedy v zdravici zdôraznil, že „v prípade Vojtecha Dangla akoby téza o relatívnosti času platila dvojnásobne. Len na základe zhodnotenia záslužného rozsahu jeho bohatej vedeckej i publikačnej činnosti a čiastočne i neúprosných šedín by sa dal dedukovať dosiahnutý vek. Avšak každý, kto Vojtecha Dangla čo len trochu osobne pozná, by neveril, že všestranným elánom prekypujúci a mladíckou sviežosťou obdarený jubilant dosiahol šesťdesiatiny."

A čo k tomu dodať dnes, keď náš dlhoročný kolega Vojto slávi sedemdesiatiny? V prvom rade azda to, že tých desať rokov uletelo strašne rýchlo, a čosi sa aj zmenilo. Dňa 31. januára 2004 PhDr. Vojtech Dangl, CSc. po takmer 34-ročnom pôsobení skončil pracovný pomer vo Vojenskom historickom ústave. Z vedy však neodišiel, lebo dodnes pôsobí v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied a naďalej zostal predsedom Vedeckej rady Vojenského historického ústavu. Vojtech Dangl ani v ostatnom desaťročí nepoľavil v pracovnom úsilí a tempe, hoci mohol, ba možno, že by aj mal, lebo zdravie sa oklamať nedá. Z pracovného hľadiska išlo nepochybne o úspešné desaťročie. Po podrobnejších analýzach ozbrojených síl za dualizmu a postavení habsburskej armády v spoločnosti, čomu sa venoval vo viacerých štúdiách uverejnených na stránkach Vojenskej histórie a medzinárodného zborníka *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 – Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig* (2002), ktorý aj edoval, vyústili výsledky do vedeckej monografie *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*, ktorá bola dokončená už roku 2004, no tlačou vyšla až roku 2007 s vročením 2006. Roku 2005 vyšla aj jeho ďalšia čitateľsky atraktívna práca *Bitky a bojiská v našich dejinách. Od Samovej ríše po vznik stálej armády*, za ktorú mu bola udelená Prémia Slovenského literárneho fondu.

Vojtech Dangl síce oficiálne nepôsobil ako pedagóg, no mnohí sme sa od neho veľa naučili, v mnohom nám bol a doteraz slúži príkladom nielen ako vynikajúci historik, ale aj ako človek. Stal sa paradigmou cnostného rytiera v časoch minulých i dnešných, raz slnečných, neraz však aj neľahkých dní.

Je cťou i milou povinnosťou, aby sme mu do ďalších rokov zaželali veľa zdravia, spokojnosti a tvorivej pohody. Prejavom úcty k jubilantovi je tento zborník s príspevkami, ktorých autormi sú jeho priatelia a kolegovia.

Vladimír Segeš

Bitka pri Bratislave 4. júla 907

JÁN STEINHÜBEL

MARKGRÓF LIUTPOLD

Po záhube posledných Wilhelmovcov roku 893[1] sa do Východnej marky vrátil markgróf Aribo (871 – po 909) a novým korutánskym markgrófom sa stal Liutpold (893 – 907), príbuzný východofranského kráľa a cisára Arnulfa.[2] Liutpold a Aribo sa stali najmocnejšími bavorskými veľmožmi a nepochybne stáli na čele protiwilhelmovskej opozície, ktorá ich roku 893 vyniesla na vrchol bavorskej politiky. Roku 898 obaja markgrófi, Liutpold a Aribo, tiahli na Arnulfov rozkaz proti Moravanom.[3] Na oboch ťaženiach proti Moravanom, ktoré Bavori podnikli v nasledujúcom roku, sa Liutpold musel zaobísť bez Aribu, ktorému cisár dočasne odňal správu Východnej marky.[4]

Liutpold bol nielen korutánsky markgróf ale aj „*dux Boemannorum*".[5] Spravoval grófstvo Nordgau, ktoré zaberalo severnú časť Bavorska, odkiaľ dohliadal na susedných Čechov, aby nevypadli „*zo spoločenstva a moci bavorského národa*", kam sa v júli 895 znova vrátili.[6] Predchádzajúci nordgauskí grófi Audulf a Ernest tiahli v rokoch 805 a 849 po Regensburskej ceste (cez Všerubský priesmyk) proti Čechom.[7] Audulf bol bavorským prefektom (799 – 818)[8]

1 *Annales Fuldenses ad a. 893, Magnae Moraviae fontes historici I.* (ďalej MMFH I.) Fontes latini ad Moraviam Magnam pertinentes. Annales et chronicae. Curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Večerka, Pragae – Brunae 1966, s. 119–120; *Annales Alamanici ad a. 893, MMFH I*, s. 32-33; *Annales Laubacenses ad a. 893, MMFH I*, s. 141; MITTERAUER, M. Karolingische Markgrafen in Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer stammesadel im österreichischen Raum. In: *Archiv für österreichische Geschichte* 123, 1963, s. 180-181; WOLFRAM, H. *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378 – 907*. Wien 1987, s. 305; WOLFRAM, H. *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.* Ergänzungsband 31. Wien – München 1995, s. 321.

2 MITTERAUER, ref. 1, s. 189–190, 236-237; WOLFRAM, Die Geburt, ref. 1, s. 306; WOLFRAM, Salzburg, ref. 1, s. 321. Panovnícke listiny spomínajú Liutpolda ako „*comes*" čiže gróf alebo „*marchio*" čiže markgróf. BRUNNER, K. Der fränkische Fürstentitel im neuten und zehnten Jahrhundert. In: *Intitulatio II. Lateinische Herrscher- und Fürstentitel im neuten und zehnten Jahrhundert.* Hrsg. H. Wolfram. Wien – Köln – Graz 1973, s. 241–242.

3 Annales Fuld. ad a. 898, MMFH I, s. 124 – 125.

4 Annales Fuld. ad a. 899, MMFH I, s. 125 –126.

5 REINDEL, K. *Die bayerischen Liutpoldinger 893-989. Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte.* Neue Folge 11, Band 40. München 1953, s. 42-44; MITTERAUER, ref. 1, s. 236; BRUNNER, ref. 2, s. 242.

6 Annales Fuld. ad a. 895, MMFH I, s. 121.

7 Annales Mettenses priores ad a. 805, MMFH I, s. 56-57; Chronicon Moisiacense ad a. 805, MMFH I, s. 60-61; NOVOTNÝ, V. *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha.* Praha 1912, s. 273-276; Ann. Fuld. ad a. 849, MMFH I, s. 91-92.

8 Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii. Curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, R. Večerka. Brno 1969, Epistolae 11, s. 140; Capitulare missorum VII, Magnae Moraviae

a Ernest bavorským správcom (pred 849 – 861).[9] Liutpold dosiahol v Bavorsku podobné postavenie ako Audulf a Ernest. Nordgauskí grófi Audulf, Ernest a Liutpold mali v rukách správu celého Bavorska. Liutpoldovo postavenie v Bavorsku narástlo až na úroveň vojvodu, preto neskoršie správy pripisujú Liutpoldovi titul „*dux*".[10] Markgróf Liutpold bol verným stúpencom kráľa Arnulfa, ktorého meno dal svojmu staršiemu synovi.

Bavori bránili svoje dávno nadobudnuté východné územia, ktoré pocítili útoky Moravanov a potom Maďarov. Bavori sa proti Moravanom spočiatku (roku 892) neváhali spojiť s Maďarmi.[11] Neskôr (v rokoch 896 – 900) sa s Maďarmi spájali Moravania proti Bavorom. Maďari však prijali ďalších súkmeňovcov spoza Karpát, roku 900 vtrhli do Panónie a obom protivníkom prerástli cez hlavu. Preto Bavori a Moravania zanechali staré nepriateľstvo a v januári 901 uzavreli mier a protimaďarské spojenectvo,[12] ktoré muselo zahŕňať aj Čechov, uznávajúcich od roku 895 závislosť od Bavorska. Vzájomné nepriateľstvo zanechali a spojencami sa stali nielen Bavori a Moravania ale aj Moravania a Česi.

SASKÁ ROZPÍNAVOSŤ, PÁD MOJMÍROVCOV A MAĎARSKO-SLOVANSKÉ ÚTOKY PROTI SASOM

Saský vojvoda Oto (880 – 912) začal veľký saský výboj na slovanský východ. Roku 897 sa cisárovi Arnulfovi podrobili Srbi.[13] Uznali svoju závislosť na Východofranskej ríši a stali sa pohraničnou súčasťou saského vojvodstva. Nie však všetci. Srbskí Glomači, vďaka vzdialenejšej polohe svojich sídiel, ostali naďalej slobodní a saskú rozpínavosť pocítili až roku 906. Veľký saský útok proti Glomačom, ktorí sídlili za podmanenými Srbmi, viedol niekedy na jar roku 906 Otov syn Henrich Vtáčnik.[14] Glomači nedokázali Sasom čeliť.

---

fontes historici IV. Leges, textus iuridici, suplementa. Curaverunt D. Bartoňková, K. Kaderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, E. Večerka, Brno 1971, s. 24; DÜMMLER, E. Über die südöstlichen Marken des Fränkischen Reiches unter den Karolingern (795 – 907). In: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 10, 1853, s. 7, 16; ROSS, J. B. *Two Neglected Paladins of Charlemagne, Erich of Friuli and Gerold of Bavaria.* Speculum 20, 1945, s. 225-228, 242; WOLFRAM, Die Geburt, ref. 1, s. 194-195, 209, 270.

9 MITTERAUER, ref. 1, s. 132, 236. Roku 849 Ernest ako nordgauský gróf viedol bavorskú časť vojenskej výpravy proti Čechom. Keďže proti Čechom boli (podľa cisárskeho nariadenia z roku 807) povinní v prípade vojny tiahnúť aj Sasi, pridalo sa k Bavorom aj saské vojsko, ktoré viedol markgróf Srbskej marky Thakulf. Ann. Fuld. ad a. 849, MMFH I, s. 91-92; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1.* Ed. R. Marsina. Bratislava 1971, n. 2, s. 3-4.

10 Pozri pozn. 34. BRUNNER, K. *Österreichische Geschichte 907 – 1156. Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis in 12. Jahrhundert.* Wien 1994, s. 49-51. Liutpoldov mladší brat Heriolt spravoval dolnoaltašský kláštor. MITTERAUER, ref. 1, s. 237.

11 Ann. Fuld. ad a. 892, MMFH I, s. 118-119.

12 STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska.* Bratislava 2004, s. 150-156.

13 Ann. Fuld. ad a. 897, MMFH I, s. 123.

14 Lothar Dralle a po ňom i Dušan Třeštík predpokladajú, že krátko pred rokom 906 Sasi prekročili východné hranice Saska na rieke Sále a podrobili si susedných Srbov. Až týmto predpokladaným podrobením Srbov si Sasi uvoľnili cestu k útoku proti vzdialenejším Glomačom. DRALLE, L. Zur Vorgeschichte und Hintergründen der Ostpolitik Heinrichs I. In: *Europa Slavica – Europa Orientalis*. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag. Hrsg. K. Grothusen – K. Zernack. Berlin 1980, s. 113; TŘEŠTÍK, D. Václav a Berengar. Politické pozadí postřižin sv. Václava roku 915. In: *Český časopis historický*, 1992, roč. 89, č. 5-6, s. 657; tenže *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha 1997, s. 357. Predpokladaný saský útok proti Srbom, ktorý by tesne predchádzal útok proti Glomačom, nie je pravdepodobný. Srbi, ak by boli podmanení tesne pred Glomačmi, spojili by sa v lete 906, rovnako ako Glomači, s Maďarmi, aby sa zbavili saskej nadvlády. Útok proti Srbom, ktorý by len tesne predchádzal útoku proti Glomačom, bol by pre saského kronikára Widukinda, ktorý podrobne zaznamenal podobný útok proti Glomačom, príliš významnou udalosťou a nepochybne by ju spomenul.

Súčasne s Glomačmi pocítila krutosť vojenskej porážky aj niekdajšia Svätoplukova ríša „*jeho ríšu krátky čas nešťastne spravovali jeho synovia, kým Maďarmi bolo všetko až do základu vyľudnené.*“[15] Maďari dobyli, vylúpili a vypálili hlavné sídlo Mojmírovcov v Mikulčiciach a ďalšie moravské hrady.[16] Podľa kolínskeho benediktína Ruotgera stalo sa to potom, ako Sasi pocítili „*nesmierne zúrivé besnenie slovanských barbarov*“ a „*nedlho predtým*“ ako začali takmer každoročné maďarské útoky do hlbokého nemeckého vnútrozemia.[17] Mojmírovský štát padol v čase vymedzenom sasko-glomačskou vojnou na jar 906 a pustošivým vpádom Maďarov do Saska v júni 906, ktorým tieto maďarské útoky začali. Keď územie Glomačov plienil Henrich Vtáčnik, Maďari práve vtedy víťazili nad Moravanmi. Glomači, ktorí túžili po odplate, sa s nimi mohli veľmi rýchlo spojiť. Ich poslovia nemuseli cestovať až do ďalekej Panónie. Vyhľadali Maďarov na omnoho bližšej Morave a uzavreli s nimi spojenectvo.[18]

Saská rozpínavosť popudila aj Čechov. Okamžite sa pridali k protisaským spojencom a uvoľnili Maďarom cestu cez svoje územie.[19] Tým ukončili svoju 11 rokov trvajúcu závislosť od Bavorov, ktorí boli naďalej nepriateľmi Maďarov. Do protisaského spojenectva vstúpili aj Stodorania, čo potvrdil sobáš Drahomíry, dcéry stodoranského kniežaťa, s Vratislavom, mladším bratom českého kniežaťa Spytihněva I., v tom istom roku 906.[20] Maďari teda na spustošenej Morave nezostali. Ponáhľali sa do Saska, ktoré 24. júna 906 prepadli a vyplienili.[21] Podľa Ruotgera „*nemenej nasledovala ukrutnosť Maďarov, prekročiaca hranice Moravanov, ktoré si nedlho predtým zabrala zločinnou zvôľou*“ a od roku 906 až do roku 919, v ktorom sa spomínaný Henrich Vtáčnik stal nemeckým kráľom, „*väčšinu provincií jeho kráľovstva spustošila ohňom a mečom.*“[22]

Prvou obeťou bolo Sasko, kam Maďarov ešte v júni 906 a potom v auguste 908 priviedli Glomači. Roku 909 Maďari prepadli Švábsko, 910 Švábsko a Fransko, roku 911 pustošili

---

15 „*cuius regnum filii eius pauco tempore infeliciter tenuerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus.*“ Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon ad a. 894, MMFH I, s. 139-140.

16 KOUŘIL, P. Starí Maďari a Morava z pohledu archeologie. In: *Dějiny ve věku nejistot.* Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Usp. J. Klápště, E. Plešková, J. Žemlička. Praha 2003, s. 110-146.

17 Pozri pozn. 18, 22.

18 *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon I 3*. Curavit W. Trillmich. Berlin 1960, s. 6-7. Widukindi monachi Corbiensis Rerum gestarum saxonicarum libri tres I 17, 20. Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici, suplementa. Curaverunt D. Bartoňková, K. Kaderka, L. Havlík, J. Ludvíkovský, J. Vašica, R. Večerka, Brno 1971, s. 388-389. „*Ungari fines Saxoniae VIII Kal. Iulii depopulati sunt, multosque interfecerunt.*“ Annalista Saxo ad a. 906, MMFH IV, s. 400.

19 Maďari tiahli do Saska cez Čechy. LABUDA, G. *Fragmenty dziejów Słowiańscyzny zachódniej*. Poznań 1960, s. 248; DRALLE, ref. 14, s. 114. LUTOVSKÝ, M. Jihočeská hradiště v 10. století. K problematice přemyslovského záboru jižních Čech. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000.* Usp. L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík. Praha 2000, s. 174-178; LUTOVSKÝ, M. – MICHÁLEK, J. *Archeologie knížecího sídla. Halštatský dvorec a slovanské hradiště na Hradci u Němčnic.* Praha 2002, s. 192-196.

20 TŘEŠTÍK, ref. 14, s. 657-658; tenže Počátky, ref. 14, s. 357, 401-402.

21 Pozri pozn. 18.

22 „*cum ipse omnia regni spacia et continuis finitimorum incursionibus et gravissimus inter cives etiam et cognatos dissensionibus concussa et atrociter vexata repererit. Hinc etenim saeva Danorum gens terra marique potens, inde centifida Sclavorum rabies barbarorum frendens inhorruit; Ungrorum nihilominus insecuta crudelitas, transgressa terminos Marahensium, quos sibi non longe ante impia usurpavit licentia, plerasque provintias regni eius ferro et igne longe lateque vastavit*“. Ruotgeri Vita Brunonis 3, MMFH II, s. 184. Ruotgerovu správu prevzal do dejín svojho kláštora v Lobbes opát Folkuin (965-990). Folcuini Gesta abbatum Lobiensium seu Chronicon Lobiense 25. MMFH II, s. 45. Aj Bavori roku 899 „*terminos Maravorum confidenter interato intrantes et quaecumque poterant direpiendo populati sunt.*“ Ann. Fuld. ad a. 899, MMFH I, s. 125-126. Ruotgerove „*terminos Marahensium*“ a „*terminos Maravorum*“ vo Fuldských análoch sú to isté, obe označujú územie Moravanov. TŘEŠTÍK, D. Kdy zanikla Velká Morava? In: *Studia Mediaevalia Pragensia* 2. Praha 1991, s. 13.

Bavorsko, Fransko, Švábsko a Horné Burgundsko, 912 Fransko a Durínsko. Roku 913 vpadli do Burgundska a na spiatočnej ceste plienili v Švábsku. Roku 915 Maďari pustošili Durínsko a Sasko, kde zničili Brémy. Roku 917 vpadli do Švábska, kde vypálili Bazilej a pokračovali v pustošení až do Horného Burgundska a Horného Lotrinska. Roku 919 plienili Sasko a odtiaľ vpadli aj do Lotrinska.[23]

So záhubou Mojmírovcov skončilo dynastické spojenie dvoch kniežatstiev, Moravského a Nitrianskeho, ktoré tvorili jadro veľkomoravského štátu. Keďže Morava a Nitriansko ležali medzi Čechmi a ich maďarskými spojencami, na ceste, po ktorej Maďari v rokoch 906, 908 a 915 tiahli proti nepriateľskému Sasku, nemohli v širokom slovansko-maďarskom spojenectve, namierenom proti Sasom, chýbať. Roku 906 skončilo bavorsko-moravské a bavorsko-české spojenectvo. Česi a Moravania však ostali spojencami aj naďalej, nie však proti Maďarom ako dovtedy, ale proti Sasom. V rámci česko-moravského spojenectva sa rozhodovalo aj o mojmírovskom dedičstve. Tak ako sa po Bořivojovej smrti roku 888 ujal vlády v Čechách najbližší príbuzný jeho maloletých synov, veľkomoravský knieža Svätopluk,[24] po smrti Mojmíra II. roku 906 zdedili vládu nad Moravou a Nitrianskom na základe toho istého príbuzenstva českí Přemyslovci. Prítomnosť českých bojovníkov v Nitriansku, ktorú spomínajú uhorskí kronikári[25] a uhorský Anonymus,[26] môže svedčiť, že Přemyslovci dokázali uplatniť svoj nárok na dedičstvo po moravských Mojmírovcoch nielen na susednej Morave, ale aj vo vzdialenom Nitriansku. Keďže vojenská sila českého štátu na rozsiahly územný výboj ešte nestačila, české kniežatá Spytihněv I. (895 – 915) a Vratislav I. (915 – 921) mohli na Morave a v Nitriansku uplatniť svoj vplyv a poslať tam svojich bojovníkov, len ak ich dedičský nárok uznali a ako spojencov ich pozvali samotní Moravania a Nitrania. Spojenecké Nitriansko, a tým i Morava, mohli prijať českých bojovníkov asi tak, ako ich v roku 869 prijali spojenecký Srbi.[27]

Maďarom nič nestálo v ceste, aby sa Nitrianska zmocnili už roku 906. Bohatú saskú korisť, ku ktorej sa dostávali českým prostredníctvom, však považovali za významnejšiu ako územie susedného Nitrianska. Preto Nitriansko nechali svojmu českému spojencovi výmenou za otvorenú cestu do Saska.

„NAJHORŠIA VOJNA“

Bavori, ktorí naďalej boli nepriateľmi Maďarov, chceli zvrátiť situáciu na strednom Dunaji, ktorá nastala po záhube spojeneckých Mojmírovcov roku 906 a vydobyť si späť územie v Panónii, ktoré stratili roku 900. Roku 907 zomrel knieža Arpád.[28] Smrť hlavného uhorského kniežaťa Bavori zrejme považovali za príležitosť k útoku. Veľká bavorská armáda, ktorú viedol markgróf Liutpold, tiahla dolu Dunajom. Maďarské vojsko, ktoré na Bavorov čakalo,

23 VAJAY, Sz. Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862 – 933). In: *Studia Hungarica* 4. Mainz 1968, s. 47-61; *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1.* Budapest 1987, s. 658-663.

24 STEINHÜBEL, ref. 12, s. 131-132, 141-142.

25 *Simonis de Keza Gesta Hungarorum II 32*, Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I. Ed. E. Szentpétery. Budapest 1937, s. 166-167; MMFH I, s. 266-267.

26 Anonymi (P. magistri) Gesta Hungarorum 33-37, SRH I, s. 74-80.

27 Ann. Fuld. ad a. 869, MMFH I, s. 100-102.

28 „*anno dominice incarnationis DCCCCVII dux Arpad migravit de hoc seculo*“. Anonymi (P. magistri) Gesta Hungarorum 52, SRH I, s. 106. WERTNER, M. *Az Árpádok családi története.* Nagy-Becskereken 1892, s. 17-20.

mohli viesť dve uhorské kniežatá, ktoré ovládali Maďarmi obsadenú časť Panónie a v prípade bavorského víťazstva mohli veľa stratiť. Prvým bol Arpádov najstarší syn a nástupca Tarhoš, známy aj pod svojím druhým menom Dursak („*Dursac*"), ktorý, okrem toho, že bol hlavným uhorským kniežaťom (907 – po 922), sa so svojimi troma mladšími bratmi delil o arpádovskú doménu v medziriečí Dunaja, dolnej Tisy a Zaďvy a v severnom Zadunajsku.[29] Druhým bol Kál, známy aj ako Bogat („*Bugat*"), ktorý vládol v južnom Zadunajsku, na území niekdajšieho Pribinovho, Koceľovho, Arnulfovho a napokon Braslavovho Panónskeho kniežatstva.[30] Obe kniežatá viedli maďarské vojsko aj v rokoch 921 – 922, keď plienilo Itáliu.[31]

Bavori prišli až k hradu Preslava (dnešná Bratislava). Hrad na ľavom brehu Dunaja ich však bližšie nezaujímal, ostali na panónskom území, na pravom brehu rieky[32] a tu sa 4. júla 907 zrazili s Maďarmi: „*Najhoršia vojna sa stala pri hrade Preslava* (*ad Brezalauspurc*) *vo štvrtý deň júlových non.*"[33] Veľkú armádu, ktorá chcela zopakovať dávne vojenské úspechy Karola Veľkého, Maďari rozdrvili. Spolu s vojakmi zahynuli aj ich velitelia, markgróf Liutpold, salzburský arcibiskup Thietmar, frízinský biskup Udo, säbenský biskup Zachariáš, ďalší dvaja biskupi a viacerí bavorskí grófi.[34] Niektorí z nich mohli zomrieť až neskôr na následky zra-

---

29 STEINHÜBEL, ref. 12, s. 193-194, s. 412, pozn. 836, s. 429-430, pozn. 1066.

30 STEINHÜBEL, ref. 12, s. 154-155, 195, s. 411-412, pozn. 834-836.

31 Pozri pozn. 57.

32 H. Wolfram presvedčivo píše, že bojisko „*ad Brezalauspurc*" mohlo byť a bolo na opačnom, čiže južnom, brehu Dunaja. Bavori sa nepotrebovali dostať na severný breh až k samotnému hradu. Bitka sa strhla na južnom brehu rieky, na území Panónie. WOLFRAM, Die Geburt, ref. 1, s. 308. D. Třeštík predpokladá, že „*výprava vedená markrabím Liutpoldem směrovala na velkomoravské území na jihozápadní Slovensko, kde sa tehdy zřejmě zdržovali hlavní maďarské síly*". TŘEŠTÍK, D. Pád Velké Moravy. In: *Typologie raně feudálních slovanských států*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference k tématu „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států a národností ve střední a jihovýchodní Evropě. Praha 1987, s. 37. Na veľkomoravskom území bolo maďarské vojsko roku 906, keď zničilo Mojmírovcov. V lete 906 bolo už v Sasku. Prečo by sa hlavné maďarské vojsko po návrate zo Saska malo zdržiavať práve na Slovensku?

33 „*Bellum pessimum fecit ad Brezalauspurc IIII nonas Iulii.*" Annales Iuvavenses maximi ad a. 907, MMFH I, s. 131. O veľkomoravskej Bratislave pozri ŠTEFANOVIČOVÁ, T. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí.* Bratislava 1975; *Archeologická topografia Bratislavy.* Zost. Polla, B. – Vallašek. A. Bratislava 1991, s. 60-66; ŠTEFANOVIČOVÁ, T. et al. *Najstaršie dejiny Bratislavy.* Bratislava 1993, s. 295-305.

34 „*Ditmarus Salzburgensis episcopus occiditur ab Ungaris cum Utone et Zacharia aliisque duobus episcopis.*" Annales Admuntenses ad a. 906 (správne 907), MMFH I, s. 209. „(*Interfectio Boiorum*) *ad Braslavespurch*." Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati ad a. 907, MMFH I, s. 337. „*Baiovariorum omnis exercitus ab Ungaris occiditur.*" Annales Alamanici (Codices Turiciensis et Sirmodianus) ad a. 907, MMFH IV, s. 369. „*Item bellum Baguariorum cum Ungaris insuperabile, atque Liutpaldus dux et eorum supersticiosa superbia occisa, paucique christianorum evaserunt, interremptis multis episcopis comitibusque.*" Annales Alamanici (Codices Modoetiensis et Veronensis) ad a. 907, MMFH IV, s. 370. „*Baioariorum omnis exercitus ab Agarenis occiditur.*" Annales Sangallenses maiores ad a. 908 (správne 907), MMFH IV, s. 386. „*Ungari bellum contra Bauworios inexsuperabile fecerunt et Liutbaldus dux eorum comitesque atque episcopos quam plurimos, illorumque supersticiosa superbia crudeliter occisa est.*" Annales Laubacenses ad a. 908 (správne 907), MMFH IV, s. 387. „*Liutbold occiditur.*" Chronicon Suevicum universale ad a. 906 (správne 907), MMFH IV, s. 394. „*Bawari ab Ungaris occiduntur, et Lipoldus dux, pater Arnulfi ducis*." Annales sancti Rudberti Salisburgenses ad a. 907, MMFH IV, s. 402. „*Bawarii cum Ungariis congressi multa cede prostrati sunt; in qua congressione Liutbaldus dux occisus est, cui filius suus Arnolfus in ducatum successit*." Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Continuatio reginonis ad a. 907, recognovit F. Kurze, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Hannoverae 1890, s. 154. „*Baarii ab Ungaris occiduntur, et Liupoldus pater Arnolfi ducis ab eis occiditur.*" Auctarium Gartense ad a. 908, MMFH IV, s. 425; REINDEL, ref. 5, s. 62-70; GOMBOS, F. A.: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI. I. Budapest 1937, s. 89, 91, 124, 140, 146, 168, 212, 216, 314, 347, 366, 453, 524, 676-677, 754. 781; VAJAY, ref. 23, s. 41-43; WOLFRAM, Die Geburt, ref. 1, s. 308; BÓNA, I. *A magyarok és Európa a 9-10. században.* Budapest 2000, s. 34. Podrobnú, avšak veľmi neskorú a nespoľahlivú správu o porážke Bavorov, zanechal Ján Turmair Aventinus. Ioannis Aventini Annales Boiorum IV, XXI 18-21,

není.[35] Ak všetci ostatní bavorskí biskupi, pasovský Burchard (903 – 915), regensburský Tuto (893 – 930) a eichstädtský Erkenbald (884 – 916), žili ešte dlho po roku 907, dvaja nemenovaní biskupi, ktorí podľa Admuntských análov zahynuli spolu s tromi menovanými,[36] nemohli byť riadnymi bavorskými biskupmi. Preto jeden z dvoch neznámych biskupov, zabitých Maďarmi, mohol byť pasovský chorbiskup Madalvín, spomínaný roku 903 v Hornej Panónii.[37]

Meno „*Brezalauspurc*" má dve časti: skomolené ženské meno „*Brezalau*" = Brezlaua = Preslava a koncovku „*purc*" = burg = hrad. Správnu podobu má nápis PRESLAVVA CIV na denároch uhorského kráľa Štefana I.[38] a meno „*Preslavvaspurch*" v Altašských análoch.[39]

Skrátené CIV = civitas = hrad. Preslava (tak ako aj „*Dowina*", spomínaná roku 864) je slovanské ženské meno.[40] Kyjevský veľkokniežа Svätopluk II. Izjaslavič mal dcéru Preslavu, ktorá prišla do Uhorska v roku 1104, kde sa vydala za nitrianske a biharské kniežа Álmoša.[41] Slovanskí spojenci Maďarov do bitky nezasiahli, lebo títo Slovania sa spájali s Maďarmi nie proti Bavorom, ale proti Sasom. Maďari útočili proti Sasom spolu s Glomačmi, Čechmi a inými Slovanmi, proti Bavorom (až do roku 913) útočili bez týchto spojencov. Do bitky nezasiahli ani Moravania,[42] lebo pohroma v predchádzajúcom roku ich nepochybne vyčerpala a ich nové spojenectvo s Maďarmi, tak ako celé maďarsko-slovanské spojenectvo, do ktorého sa zapojili, mierilo nie proti Bavorom ale proti Sasom.

Markgróf Aribo a pasovský biskup Burchard (903 – 915) sa výpravy buď nezúčastnili, alebo bitku s Maďarmi prežili a zachránili si život.[43] Aribova Východná marka, a tým aj Burchardova pasovská diecéza, stratili dve grófstva, Hornú Panóniu (od Viedenského lesa k dolnému

---

MMFH IV, s. 437-439; DÜMMLER, E. Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795 – 907). In: *Archiv für österreichischer Geschichtsquellen* 10, 1853, s. 72-73, 82-85.

35 Podľa nekrologických záznamov, ktoré však nemusia byť presné, säbenský biskup Zachariáš zomrel 5. júla a frízinský biskup Udo 6. júla. Salzburského arcibiskupa Thietmara Maďari zabili vraj až 21. júna. GOMBOS, F. A. *Catalogus II.* Budapest 1937, s. 1676; DÜMMLER, ref. 34, s. 72-73; HAUCK, A. *Kirchengeschichte Deutschlands II*. Leipzig 1935, s. 815-817; RATKOŠ, P. Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881 – 1018. In: *Historický časopis*, 1987, roč. 35, č. 6, s. 807.

36 „*occiditur ab Ungaris cum…aliisque duobus episcopis*". Pozri pozn. 34.

37 MMFH III, Diplomata 27, s. 52.

38 KENNETH, J. The earliest Hungarian Coignage. In: *Commentationes Numismaticae 1988*. Festgabe für Gert und Vera Hatz. Hamburg 1988, s. 95-102; GEDAI, I. Preslavva Civ(itas). In: *Numismatiska medelanden 37*. Festskrift till Lars O. Lagerqvist. Stockholm 1989, s. 95-102; KOVÁCS, L. A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és (Vak) Béla uralkodása közöti időszakának (1000 – 1141) érméiről. In: *Varia Archaeologica Hungarica* 7. Budapest 1997, s. 61-73, 79-80, 200, 237, 244-245; STEINHÜBEL, ref. 12, s. 225-226.

39 „*Cum enim urbem Preslavvaspurch, in finibus utriusque regni sitam*". Annales Altahenses maiores ad a. 1052, recognovit E. L. B. ab Oefele. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Hannoverae 1891, s. 48.

40 Hrad teda nedostal meno po žiadnom kniežati ani po významnom veľmožovi (napríklad po predpokladanom treťom Svätoplukovom synovi alebo po sávskom a panónskom kniežati Braslavovi), ktorý by na ňom sídlil, ako sa domnievali a stále sa domnievajú najmä jazykovedci. STANISLAV, J. Bratislava – Prešporok – Pressburg – Pozsony (Pôvod stredovekej Bratislavy. Vysvetlenie mien). In: *Slovanská Bratislava I.* Sborník príspevkov k dejinám hlavného mesta Bratislavy. Red. A. Fiala. Bratislava 1948, s. 22-46; KRAJČOVIČ, R. *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava 2005, s. 73-74.

41 Latopis Nestora 86, rok 6612 (1104), Monumenta Poloniae historica I. Ed. A. Bielowski. Warszawa 1960, s. 814; WERTNER, ref. 28, s. 250-252.

42 TŘEŠTÍK, ref. 22, s. 23.

43 Podľa Aventina Burchard a Aribo pomáhali kráľovi Ľudovítovi v Ennsburgu pripravovať výpravu. Či išli aj bojovať, to už nespomína. Ioannis Aventini Annales Boiorum IV, XXI 19, MMFH IV, s. 437-438.

toku Ráby) a grófstvo medzi Enžou a Viedenským lesom. Maďari ovládli ich územie až po rieku Enžu.[44] Z bavorskej Východnej marky ostalo len Traungauské grófstvo.

BAVORI MEDZI SASMI A MAĎARMI

Liutpoldovo postavenie v Bavorsku zdedil jeho starší syn Arnulf, ktorý sa stal bavorským vojvodom (907 – 937).[45] Arnulf bol „*vojvoda Bavorov a tiež príľahlých území*".[46] Keďže Východná marka v júli 907 zanikla a Česi odpadli od Bavorov už v roku 906, z bavorských „*príľahlých území*" ostalo len Korutánsko. Korutánskym markgrófom sa stal mladší Arnulfov brat Bertold (907 – 937), ktorý sa po Arnulfovej smrti stal bavorským vojvodom (937 – 947). Vojvoda Arnulf si ponechal pod priamou správou grófstvo Nordgau, ktoré sa 5. februára 908 spomína ako Arnulfovo grófstvo.[47]

Prvé roky Arnulfovej vlády v Bavorsku vypĺňali maďarské nájazdy. Roku 909 Maďari vpadli do Švábska. Na spiatočnej ceste utrpel jeden maďarský oddiel v bitke na Rote 11. augusta od Bavorov porážku. Roku 910 Maďari vpadli do Bavorska, Švábska a Franska. 12. júna v bitke pri Augsburgu zničili švábsku armádu a 22. júna porazili Frankov. Maďarský oddiel, ktorý na spiatočnej ceste plienil Bavorsko, porazili Bavori pri Neuchingu. Roku 911 Maďari pustošili v Bavorsku, Fransku, Švábsku a zasiahli aj Horné Burgundsko. Roku 913 vojvoda Arnulf s pomocou Švábov porazil pri rieke Inn maďarské vojsko, ktoré plienilo južné Nemecko a severné Burgundsko.[48]

Arnulf, tiesnený franským vojvodom a nemeckým kráľom Konrádom I. (911 – 919), roku 914 ušiel „*k Maďarom*" a uzavrel s nimi spojenectvo. Arnulf bol zaťom a spojencom italského kráľa Berengára I. (888 – 924, od 915 cisár), ktorý pozýval Maďarov proti svojim protivníkom už od roku 904. Formovanie italsko-bavorsko-maďarsko-českého spojenectva zavŕšila roku 915 misia veronského biskupa Nothera II., ktorý priniesol do Prahy Arnulfovo a Berengarovo posolstvo.[49] Ešte v tom istom roku sa Česi zúčastnili maďarskej výpravy do Saska.[50]

Arnulf sa zdržiaval v Korutánsku, kde mal blízko oboch silných spojencov, svojho cisárskeho svokra Berengára a hlavne Maďarov.[51] V roku 916 sa Arnulf vrátil do Bavorska a obsadil

---

44 VAJAY, ref. 23, s. 43-45; LECHNER, K. *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976 – 124.* Wien – Köln – Weimar 1992, s. 26-27; BRUNNER, K. Der österreichische Donauraum zur Zeit der Magyarherrschaft. In: *Österreich im Hochmittelalter (907 – 1246).* Hrsg. von Kommision für die Geschichte Österreichs der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 1991, s. 54-61; BRUNNER, ref. 10, s. 58-60, 81.

45 „*Liutbaldus dux occisus est, cui filius suus Arnolfus in ducatum successit.*" Continuatio Reginonis, ad a. 907, rec. F. Kurze, s. 154; REINDEL, ref. 5, s. 71–73; BRUNNER, ref. 2, s. 243.

46 Vojvoda Arnulf vydal listinu s intituláciou: „*Arnolfus divina ordinante providentia dux Baioariorum et etiam adiacentium regionum*". REINDEL, ref. 5, s. 78; BRUNNER, ref. 2, s. 243, pozn. 64; TŘEŠTÍK, Počátky, ref. 14, s. 356-357.

47 „*in pago Nordcovue in comitatu Arnolfi*". BRUNNER, ref. 2, s. 243. Gróf Arnulf sa spomína aj 5. marca 912: „*comitum vero Sigihardi, Arnulfi…*" BRUNNER, ref. 2, s. 243.

48 VAJAY, ref. 23, s. 48-52; Magyarország, ref. 23, s. 661-662; BRUNNER, ref. 44, s. 54-55; BRUNNER, ref. 10, s. 53-54.

49 TŘEŠTÍK, ref. 14, s. 642, 657-660; TŘEŠTÍK, Počátky, ref. 14, s. 357-361, 401-402.

50 „*In diebus illis inmanissima persecutio Saxoniam oppressit, cum hinc Dani et Sclavi, inde Behemi et Ungri laniaret ecclesias. Tunc parrochia Hammaburgensis a Sclavis, et Bremensis Ungrorum impetu demolita est.*" Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum I 52. In: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches, curavit W. Trillmich*. Berlin 1961, s. 224-225; MMFH I, s. 171-172; VAJAY, ref. 23, s. 55-56; DRALLE, ref. 14, s. 114.

51 TŘEŠTÍK, Počátky, ref. 14, s. 360.

Regensburg, avšak zakrátko, pod tlakom kráľovskej armády, opäť ustúpil k Maďarom.[52] V roku 917 sa do Bavorska vrátil znova a bez väčšej námahy sa zmocnil Regensburgu, kde ho Bavori nadšene privítali.[53] Na neúspešnej výprave proti Arnulfovi Konrád I. utrpel zranenie a na jeho následky 23. decembra 918 zomrel.[54]

V máji 919 Frankovia a Sasi zvolili vo Fritzlare za kráľa saského vojvodu Henricha Vtáčnika. Švábsky vojvoda Burchard II. a bavorský vojvoda Arnulf voľbu nového kráľa odmietli. Burchard, ktorého ohrozoval hornoburgundský kráľ Rudolf II., však potreboval Henrichovu vojenskú pomoc, preto už koncom roka 919 sa Henrichovi podriadil a uznal ho za kráľa.[55] Arnulf, ktorý bol mocnejší ako Burchard, a zrejme rátal aj s pomocou svojich spojencov, v odpore zotrval.

KONIEC PROTISASKÉHO SPOJENECTVA, MAĎARI V NITRIANSKU

V nasledujúcom roku spor bavorského vojvodu Arnulfa s kráľom Henrichom I. Vtáčnikom (919 – 936) vypukol naplno. Česi videli, že Henrich je omnoho mocnejší ako pred rokom, keď bol len saským vojvodom, a vedeli, že ak Arnulf prehrá, oni, ako Arnulfovi spojenci a dlhoroční nepriatelia Sasov, veľmi rýchlo pocítia rastúcu vojenskú silu celého Henrichovho kráľovstva. Keď Henrich roku 920 zaútočil na Regensburg, český knieža Vratislav I., ktorý sa zrejme chcel vyhnúť otvorenej zrážke s novým nemeckým kráľom, od Arnulfa odpadol a v nastávajúcom zápase ho nepodporil. Ak Česi v rozhodujúcej chvíli odskočili od svojho bavorského spojenca, bavorsko-české spojenectvo padlo, ak ukončili nepriateľstvo k Sasom, ktorí boli cieľom maďarských či maďarsko-slovanských (i maďarsko-českých) nájazdov, skončilo aj česko-maďarské spojenectvo. Obe spojenectvá, namierené proti Sasom, padli, a tým sa rozpadlo aj celé protisaské zoskupenie.

Prvý Henrichov útok na Regensburg Arnulf odrazil,[56] v roku 921 však Henrich s veľkým vojskom zaútočil znova. Arnulf, ktorému chýbali spojenci,[57] ochotne uzavrel s Henrichom kompromisný mier a otvoril mu brány Regensburgu.[58] Regensburská mierová dohoda sa určite týkala aj Čiech. Ak v nasledujúcom roku tiahol do Čiech bavorský vojvoda, kráľ Henrich uznal Čechy za bavorské príslušenstvo. Česi, donedávna spojenci, mali po 15 rokoch znova upadnúť do závislosti na Bavorsku a prostredníctvom Bavorska aj na Henrichovej ríši, ku ktorej Arnulfovo Bavorsko od roku 921 už nepochybne patrilo.

Český knieža Vratislav I. medzitým (13. 2. 921) zomrel a vládu v Čechách v mene svojho nedospelého syna Václava (*asi 907) prevzala kňažná Drahomíra, ktorá rozhodne nesúhlasila s postavením Čiech, na akom sa dohodli dvaja najmocnejší muži v susednej ríši. Drahomíra, odhodlaná klásť odpor Arnulfovi (a snáď i Henrichovi), dala 15. septembra 921 zavraždiť

52 REINDEL, ref. 5, s. 111-114.

53 Tamže, s. 116-131; TŘEŠTÍK, Počátky, ref. 14, s. 358-359.

54 REINDEL, ref. 5, s. 118-119.

55 Tamže, s. 119-120.

56 Tamže, s. 130.

57 Arnulfovi chýbali nielen českí ale aj maďarskí spojenci. Maďari dali prednosť italskému kráľovi a cisárovi Berengárovi I. Maďarské kniežatá Tarhoš („*Dursac*“) a Kál („*Bugat*“), ktorí „*boli veľmi priateľskí k Berengárovi* (*amicissimi Berengario fuerant*)“ prišli roku 921 do Verony, kde „*Berengár požiadal Maďarov, aby, ak ho majú radi* (*ut si se amarent*), *napadli jeho nepriateľov*.“ Liutprandi Antapodosis II 61-62. Liutprandi episcopi Cremonensis opera omnia ex Monumentis Germaniae historicis fecit G. H. Pertz. Hannoverae 1839, s. 63-64; MMFH I, s. 147; VAJAY, ref. 23, s. 64-65; Magyarország, ref. 23, s. 654, 663-664.

58 REINDEL, ref. 5, s. 119-131.

kňažnú Ľudmilu, ktorá bola ochotná (i pod vplyvom archipresbytera Pavla, ktorý sa zdržiaval v jej blízkosti) podriadiť sa regensburským podmienkam[59] a zmieriť sa tak so stratou českej nezávislosti. Potom vyhnala bavorských kňazov, ktorí vítali českú závislosť na Bavorsku.[60] Arnulf, ktorý roku 922 vytiahol do Čiech,[61] chcel obnoviť taký pomer Čiech k Bavorsku (a tým aj k celej ríši, ku ktorej Bavorsko patrilo), aký platil v rokoch 895 – 906. Podarilo sa mu to až roku 929, keď do Čiech pritiahol spolu s Henrichom I.[62]

„*Najhoršia vojna*" 4. júla 907 ukončila históriu bavorskej Panónie a takmer na pol storočia vrátila východnú hranicu Bavorska tam, kde bola dávno predtým, na dolný tok Enže. Rok predtým zúrila iná, snáď ešte horšia vojna. Bola „*najhoršia*", akú kedy Moravania zažili. Roku 906 (asi v 1. polovici júna), keď „*Maďarmi bolo všetko až do základu vyľudnené*", Moravania stratili svoj štát. Obe maďarské víťazstvá, roku 906 nad Moravanmi a roku 907 nad Bavormi, úplne zmenili staré pomery na strednom Dunaji a otvorili Nemecko a s ním takmer celú západnú Európu maďarským nájazdom. Súčasne s Maďarmi sa začali rozpínať aj Sasi. Saská rozpínavosť narazila na odpor slovanských susedov, Glomačov, Čechov a Stodoranov, ktorí sa proti Sasom spojili s Maďarmi. Spojenectvo Čechov a Maďarov v rokoch 906 – 920, v ktorom nemohli (vzhľadom na ich polohu) chýbať ani Morava a Nitriansko, a ku ktorému sa roku 914 pridal aj bavorský vojvoda Arnulf, odkláňalo maďarský záujem do ďalekého Saska. Maďari, výmenou za voľnú cestu k bohatej saskej koristi, celkom ochotne strpeli vojenskú prítomnosť českého spojenca na nitrianskom území. Dokiaľ Česi boli spojencami Maďarov, Maďari na Nitriansko nesiahli. Akonáhle sa široké protisaské zoskupenie roku 920 rozpadlo, a spolu s ním skončilo aj česko-maďarské spojenectvo, Maďari, ktorých prestali viazať spojenecké dohody, dobyli Nitru a ovládli Nitriansko.[63]

59 TŘEŠTÍK, Počátky, ref. 14, s. 369-374.

60 Tamže, s. 369, 374.

61 PEKAŘ, J. Svatý Václav. In: *Svatováclavský sborník I*. Praha 1934, s. 37-38; REINDEL, ref. 5, s. 131-132; DRALLE, ref. 14, s. 118-124. TŘEŠTÍK, Počátky, ref. 14, s. 374.

62 NOVOTNÝ, ref. 7, s. 468; REINDEL, ref. 5, s. 148-150; FIALA, Z. Dva kritické příspěvky ke starým dějinám českým. In: *Sborník historický 9*, 1962, s. 24-26.

63 STEINHÜBEL, ref. 12, s. 160-164.

Počiatky hradu Tematín – alebo akýsi „tematín“

ATTILA ZSOLDOS

Jedným zo základných – hoci určite nie výlučných – predpokladov k poznaniu histórie každého hradu patrí výskyt jeho názvu v písaných prameňoch. V zásade je jasné aj to, že prvá písomná zmienka sa len vo výnimočných prípadoch zhoduje so skutočným obdobím výstavby hradu, teda obvykle ho chápeme ako *terminus ante quem*. Základným predpokladom toho, aby sme skutočne existujúci hrad mohli identifikovať s názvom, vyskytujúcim sa v niektorom prameni, je tiež nespochybniteľná istota, že hrad a názov patria k sebe. Je to síce samozrejmá vec, a ani by nestála za zmienku, ak by v niektorých prípadoch – ako vyplynie aj z nasledujúceho textu – nevznikli skutočne odôvodnené pochybnosti.

Začiatkom 60. rokov 13. storočia – z príčin, ktoré na tomto mieste nemôžeme rozoberať – vznikli veľmi hlboké rozpory medzi kráľom Belom IV. a jeho synom kráľovičom Štefanom, ktorý koncom roka 1262 začal používať titul mladšieho kráľa.[1] Spor sa od krátkeho, bližšie neznámeho konfliktu roku 1262 vyostroval a viedol až k vypuknutiu ozbrojeného konfliktu o dva roky neskôr. V priebehu vojny došlo k viacerým obliehaniam hradov i otvoreným bitkám a v marci nasledujúceho roka sa incident uzavrel víťazstvom mladšieho kráľa Štefana. V prvej etape vojny došlo aj k obliehaniu hradu Füzér[2] v Abovskonovohradskom komitáte, ktorý obľahla armáda Bela IV. Hoci sa Michala, syna Ondreja z rodu Rosd[3], pokúsili odlákať na stranu kráľa Bela,[4] on zostal verný mladšiemu kráľovi a hrad ubránil.

Históriu obrany hradu Füzér dokumentujú dve listiny z roku 1270, ktoré vydal mladší kráľ Štefan. Prvou daroval obrancovi hradu Michalovi a jeho bratovi Demeterovi práve spomínaný hrad Füzér spolu s priľahlým panstvom s jedenástimi dedinami. Demeter dostal donáciu za svoju vernosť Štefanovi pri obrane hradu Feketehalom v Sedmohradsku, ktorý obliehal veliteľ vojsk Bela IV. – Vavrinec, syn Keménya. Druhou listinou mladší kráľ potvrdil donáciu panstva Lónya v Berežskom komitáte pre spomínaného Michala.[5] Obe listiny jednomyseľne spomínajú, že Michal v skutočnosti nebránil len hrad Füzér, ale aj ďalší hrad, ktorý sa v listinách spomína ako „Tematín“ (*Temetyn*, *Temethyn*). Rozdiel v podaní oboch listín spočíva len v detaile, že v donácii panstva Lónya sa hrad Füzér spomína ako hrad patriaci mladšie-

1 O príčinách sporov podrobne pozri ZSOLDOS, Attila. Az ifjabb király országa. In: *Századok*, 2005, roč. 139, s. 231-260.

2 GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I–IV. Budapest 1987 – 1998, s. 82-83.

3 KARÁCSONYI, János. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest 1995, s. 932.

4 1270: comes Michael … castrum Fyzer … nuncupatum, ex precepto nostro contra omnem potenciam patris nostri et infidelium regni nostri conservavit, dona seu promissiones parentum nostrorum penitus noluit exaudire, sed fidelitate nobis permansit adoptata – *Árpádkori új okmánytár* I–XII. Ed. Wenzel, Gusztáv. Pest – Budapest 1860–1874, (ďalej len: ÁÚO) VIII., s. 255–256.

5 1270: ÁÚO VIII., s. 255-256 a 259-260.

mu kráľovi (*castrum nostrum*) a *Temetyn* je uvedený ako vlastníctvo Michala (*castrum suum proprium*). Naproti tomu druhá listina prisudzuje vlastníctvo oboch hradov synom Ondreja z rodu Rosd, ktoré Michal obraňoval v mene mladšieho kráľa na jeho rozkaz (*duo castra eorundem* [sc. Demetrii et Michaelis] *nostro nomine … ex precepto nostro … conservavit* [sc. Michael]). Tento posledný údaj však s určitosťou môžeme považovať za omyl, pretože práve táto listina nás podrobne informuje o dejinách hradu Füzér odvtedy, ako ho Ondrej II. kúpil od Andronica „Slepého", s veľkou pravdepodobnosťou príslušníka rodu Kompolt, ktorý bol vetvou rodu Aba.[6] Hrad, ktorý sa takto stal kráľovskou pevnosťou, daroval Ondrejov nástupca Belo IV. svojej dcére princeznej Anne, od ktorej ho Štefan napokon pre nevďačnosť (či neveru) zobral.[7] Rozprávanie na tomto mieste musíme trochu doplniť, pretože niekedy pred rokom 1251 Belo IV. daroval abovskonovohradskú obec Rátka[8] Rastislavovi,[9] manželovi Anny, ktorý zomrel okolo roku 1262. Tento istý majetok sa však roku 1270, spolu s ďalšími desiatimi, spomína ako súčasť hradu Füzér.[10] Je však viac než pravdepodobné, že – v protiklade s príbehom o vlastnení Füzéru Štefanom V. v listine z roku 1270[11] – hrad pôvodne nevlastnila princezná Anna, ale jej manžel Rastislav, ktorý ho získal ako donáciu od Bela IV., a bol to on, kto pripojil k tomuto majetku aj Rátku. Faktom však je, že tak Füzér, ako aj ďalšie majetky vo východnej časti krajiny, ktoré patrili Rastislavovi, zobral mladší kráľ od princeznej Anny, ktorá zrejme všetky majetky zdedila po svojom manželovi.

Podľa histórie majiteľov hradu teda niet pochýb o tom, že v dvoch spomenutých listinách sa hovorí o nejakom inom hrade, ktorý mohol patriť príslušníkom rodu Rosd. Či to skutočne bolo tak, alebo nie, by zrejme tiež bolo zaujímavé zistiť, ale na tomto mieste sa teraz sústredíme na otázku identifikácie hradu. Vychádzajúc z listinných pomenovaní „Temetin" (*Temetyn*, *Temethyn*), spomínaná pevnosť sa doteraz zvykla stotožňovať s Tematínom v Nitrianskom komitáte, a to tak v maďarskej, ako i slovenskej odbornej literatúre.[12] Lenže o správnosti tejto lokalizácie je možné vážne pochybovať. Pri identifikácii, totiž okrem podoby v pomenovaní, možno spomenúť len to, že nitrianskym županom v období vlády Štefana, a čiastočne aj v rokoch nedospelosti jeho syna Ladislava IV., bol Michal.[13] Jeho lipnutie k tejto funkcii by bolo do značnej miery pochopiteľné, ak by skutočne mal v komitáte hrad. Protiargumentov však je oveľa viac a sú aj závažnejšie. Tak sa na ne pozrime!

---

6 Porovnaj GYÖRFFY, ref. 2, I., s. 82, aj SIMON, Zoltán. *A füzéri vár a 16 – 17. században.* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 1.). Miskolc 2000, s. 10.

7 1270: quod castrum … rex Andreas clare memorie avus noster ab Andronico ceco de genere Cumpolth, cui iure hereditario pertinebat, precio conpararat, quo avo nostro defuncto karissimus pater noster rex Bela, qui sibi successit, filie sue domine Anne karissime sorori nostre donaverat possidendum; tandem propter crimen ingratitudinis receptum ab eadem ad nos extitit devolutum – ÁÚO VIII. 256.

8 Porovnaj GYÖRFFY, ref. 2, I., s. 134.

9 1251: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. – II. Ed. Marsina, Richard. Bratislava 1971 – 1987 (ďalej len CDES) II., s. 254.

10 1270: ÁÚO VIII. 256.

11 Tamže.

12 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. – II. Ed. Szentpétery, Imre; Borsa, Iván. Budapest 1923 – 1987, č. 1907; FÜGEDI, Erik. *Vár és társadalom a 13 – 14. századi Magyarországon.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.) Budapest 1977, s. 204; SZŰCS, Jenő. *Az utolsó Árpádok.* (História Könyvtár – Monográfiák 1.) Budapest 1993, s. 120; ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.) Budapest 1996, s. 442, resp. *Súpis pamiatok na Slovensku* I. Bratislava 1967, s. 447.

13 WERTNER, Mór. *Az árpádkori megyei tisztviselők. Okirati kútfők nyomán.* Budapest 1897, s. 52; porovnaj aj KARÁCSONYI, ref. 3, s. 932.

V prvom rade v histórii rodu Rosd nenachádzame ani náznak toho, že by v Nitrianskom komitáte vlastnili nejaký majetok, na ktorom by boli vybudovali svoj hrad zvaný Tematín.[14] Súčasne však veľmi presne vieme, že pochádzali z rodu s veľmi skromným majetkom, ktorý sotva mohol poskytnúť dostatok financií potrebných na vybudovanie hradu. Je síce pravda, že isté údaje poukazujú na to, že Rosdovci boli spríbuznení s Tiburcom, ktorý patril na prelome 12. a 13. storočia k významným a urodzeným osobnostiam a stál na čele viacerých dôležitých komitátov a súčasne bol aj dvorským sudcom manželky kráľa Ondreja II. Gertrúdy.[15] Tento sudca Tiburc založil na ostrove Rosd (dnes ostrov v Szentendre) kláštor na počesť Svätého Spasiteľa, ktorý sa spomína už roku 1217.[16] Tiburcovi potomkovia boli ešte aj na konci storočia patrónmi kláštora,[17] a v ich rukách bolo ešte niekoľko ďalších majetkov v komitáte Pilis (v obciach Pomáz a Szencse[18]), ale treba spomenúť aj to, že medzičasom získali majetkové podiely aj v iných komitátoch,[19] z ktorých k najvýznamnejším patril bezpochyby hrad a panstvo Červený Kameň v Bratislavskom komitáte.[20] Rod Tiburca a jeho potomkov nie je známy, [21] ale s veľkou pravdepodobnosťou môžeme predpokladať, že boli v nejakom spojenectve s rodom Rosdovcov. Treba totiž zobrať do úvahy, že Tiburc založil kláštor na tom ostrove Rosd, ktorý, spolu s priľahlými majetkami v okolí, patril rodu s rovnakým menom, teda Rosdovcom.[22] Na druhej strane však musíme pripustiť, že Tiburcovcov nevieme zaradiť do genealogickej tabuľky rodu Rosd, ktorá je inak dosť neúplná, a súčasne ani majetkové pomery oboch spriaznených rodov nedokazujú príbuzenstvo s dostatočnou presvedčivosťou. Tieto okolnosti je však možné vysvetliť tým, že rod sa skoro, ešte pred 13. storočím rozdelil na Tiburcovcov a Rosdovcov, a vzťahy medzi nimi sa pretrhli, a to z dvoch dôvodov. Tiburcovci zrejme svoje sídlo preložili na Červený Kameň, o čom by svedčili doklady o ich účinkovaní v úradných veciach v polovici 13. storočia v Bratislavskom komitáte,[23] a odcudzenie mohla spôsobiť aj evidentná spoločenská diferencia, ktorá medzi Tiburcovcami a Rosdovcami vznikla. Kým zakladateľ kláštora Tiburc bol majetný, zastával viacero významných funkcií a získal titul ba-

14 Na túto skutočnosť poukázal už aj A. Kubinyi, pozri FÜGEDI, ref. 12, s. 204.

15 Porovnaj ZSOLDOS, Attila. *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest 2005, s. 97.

16 1217: *Budapest történetének okleveles emlékei* I. (1148 – 1301). Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Budapest 1936 (ďalej BTOE) I., s. 14., ale porovnaj aj GYÖRFFY, György. *Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez.* Művészettörténeti Értesítő 5. (1956), s. 281.

17 GYÖRFFY, ref. 16, s. 281-282.

18 1279: BTOE I. s. 182, s. 183-184; 1296: GYÖRFFY, ref. 16, s. 281-282.

19 1299: *Árpádkori oklevelek 1095 – 1301.* Közzé teszi ifj. Kubinyi Ferenc. (Magyar történelmi emlékek I.) Pest 1867, s. 169, 175; 1296: ÁÚO XII., s. 585-587, 587-589 a 584; 1297: ÁÚO X., s. 260-262, Monumenta ecclesiae Strigoniensis I – III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874 – 1924, IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii – Budapestini 1999, II., s. 413.

20 1287: ÁÚO XII., s. 451-453; 1291: ÁÚO V., s. 55-56, X., s. 70; 1296: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. – XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829 – 1844. VI/2., s. 45-46, porovnaj ENGEL, ref. 12, I. s. 462.

21 György Györffy sa zaoberal problematikou pôvodu rodu Rosd a Kartal v súvislosti s Tiburcovcami, ale ani jednu alternatívu nepokladal za dokázanú. (GYÖRFFY, ref. 16, s. 282). László Makkai naopak, pokladal ich za potomkov rodu Kartal, pozri MAKKAI, László. Pest megye története 1848-ig. In: *Pest megye műemlékei* I. Ed. Dercsényi, Dezső. Budapest. 1958, s. 70.

22 KARÁCSONYI, ref. 3, s. 930-933.

23 1243: CDES II., s. 95; 1244: CDES II., s. 115 (falzum, l. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. – II. Eds. Szentpétery, Imre; Borsa, Iván. Budapest 1923 – 1987, č. 798); (1255-1256 k.): CDES II., s. 339; 1270: *Hazai okmánytár* I. – VIII. Ed. Nagy Imre et al. Győr–Budapest 1865–1891. VIII., s. 134.

róna, ktorý sa práve v tom období začal udomácňovať na označenie funkcionárov zastávajúcich významné posty v štátnej správe a súdnej organizácii kráľovstva. V tom istom čase nachádzame známych predstaviteľov rodu Rosd na podstatne skromnejších miestach z hľadiska spoločenskej prestíže – možnosť verejného účinkovania získali ako pristaldi (*pristaldus*). Je obzvlášť zaujímavé, že istý Dominik z rodu Rosd zastával funkciu pristalda roku 1221 práve v tej kráľom zriadenej komisii, ktorá mala znova sústrediť rozutekané obyvateľstvo hradu, a ktorej členom bol aj župan Tiburc.[24] Dokumenty, ktoré sú nám známe, však napriek všetkému neposkytujú dostatok hodnoverných údajov k tomu, aby sme s istotou mohli tvrdiť, či Tiburcovci sú, alebo nie sú, vetvou rodu Rosd, alebo ide o dva samostatné rody, medzi ktorými styčnú plochu tvoria jedine majetky, ktoré spolu susedili. V každom prípade je však isté, že bratov Michala a Demetera z rodu Rosd vyčlenila z masy bezvýznamných vlastníkov práve priazeň mladšieho kráľa Štefana, o čom svedčia jeho darovacie listiny z roku 1270.

K podobnému výsledku dospejeme, ak sa na riešenie otázky pokúsime pozrieť z druhej strany, teda z hľadiska dejín hradu Tematín v Nitrianskom komitáte. Tento hrad sa totiž – ak nepočítame údaj v spomenutom dokumente z roku 1270, ktorý ho spomína už v súvislosti s rokmi 1264 – 1265, objavuje v prameňoch až od roku 1348, keď ho kráľ Ľudovít I. daroval predkovi rodu Ujlaki (de Ujlak, z Iloku), Vavrincovi Tótovi z Raholcu, nitrianskemu, vašskému a šopronskému županovi.[25] Tejto skutočnosti dáva zvláštny význam to, že hrad ležal na území ovládanom na prelome 13. a 14. storočia Matúšom Čákom Trenčianskym. O jeho veliteľoch, o rôznych spôsoboch získania hradov, ich dobývaní a napokon aj o tom, aký bol ich osud po Čákovej smrti, keď sa dostali do rúk kráľa Karola I., máme relatívne dosť informácií.[26] Hrad Tematín sa totiž v Nitrianskom komitáte nachádza v kruhu takých dobre zdokumentovaných hradov, ako sú Oponice, Beckov, Čachtice, Hlohovec, Dobrá Voda, Topoľčany, Trenčín a Uhrovec. Predsa je však zvláštne, že práve s Tematínom sa nestretávame v dokumentoch, ktoré informujú o pohnutých udalostiach na prelome 13. a 14. storočia.

Pochybnosti však narastajú, ak sa pozrieme na súčasti hradu Tematín z roku 1348, keď donáciou zmenil majiteľa. V listinách je vymenovaných spolu 13 majetkov, ktoré patrili k hradu: dnešná Lúka, spomínaná ako *Rety*, Modrovka a Modrová (*Madro*, *alia Madro*), Moravany nad Váhom (*Marwan),* Ducové (*Duchreuy),* Hôrka nad Váhom (*Harka),* Stará Lehota (*Lehata).* Tieto majetky sa však nevyskytujú v prameňoch z arpádovského obdobia, a aj priamo v podhradí ležiaci Hrádok (*Harastnuk)* sa spomína až v pápežskej desiatkovej listine z roku 1332 ako usadlosť s jedným domom.[27] Medzi tými majetkami, o ktorých však máme údaje už aj z arpádovského obdobia, nájdeme Piešťany (*Peseen),* ktoré sa spomínajú ako hrad zabraný Matúšom Čákom roku 1299 od synov Kazimíra z rodu Hunt-Poznanovcov,[28] čo však podľa všetkého môžeme pokladať za omyl, pretože podľa iného, o dvadsať rokov neskoršieho úda-

24 1221: *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom.* Eds. Karácsonyi János, Borovszky Samu. Budapest 1903, s. 272. (č. 315). O tejto udalosti pozri ZSOLDOS, Attila. *Közszabad nemzetségek.* Mediaevalia Transilvanica 2., 1998, s. 43-60.

25 1348: *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez* I. Oklevelek 1229 – 1449. Budapest 1919 (ďalej Csáky I.) s. 99-100, porovnaj aj ENGEL, ref. 12, I., s. 442.

26 KRISTÓ, Gyula. *Csák Máté tartományúri hatalma*. Budapest 1973. passim; ENGEL, Pál. Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 – 1323). In: *Századok*, 1988, roč. 122, s. 89-144. passim.

27 *Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tized-szedők számadásai 1281 – 1375*. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár I/1.) Budapest 1887, (reprint Budapest 2000.), s. 196.

28 1299: Csáky, ref. 25, I., s. 29-31.

ja patril k Čachtickému hradu, ktorý Matúš Čák skutočne zobral Kazimírovcom.[29] Už v arpádovskom období sa stretávame s Považanmi (*Mosoch),* ktoré roku 1263 hraničili s novomeským panstvom, ktorého majiteľ je neznámy,[30] ako aj s Ratnovcami *(Ratun),* ktoré patrili Nitrianskemu hradu, až dovtedy, kým neboli predmetom donácie,[31] ďalej s Bankou (Piešťany-Banka; *Banya*), ktorá bola centrom menšieho hradného španstva,[32] pričom županom ešte aj roku 1291 bol Ján (Ivan) z kyseckého rodu Héder, [33] ktorý bol súčasne aj taverníkom. Nakoniec sa spomína aj Horná Streda (*Zeredahel)*, ktorú darovali Belo IV. a kráľovná Mária roku 1263 ako súčasť novomeského panstva (Nové Mesto nad Váhom) opátstvu v Pannonhalme. Opátstvo ho vlastnilo s menšími prestávkami až dovtedy, kým sa naň na prelome storočí neulakomil najmocnejší oligarcha Matúš Čák, voči čomu opátstvo roku 1317 protestovalo, rovnako ako aj roku 1321, keď sa snažilo zabrániť darovaniu majetku, ktorý po Čákovej smrti pripadol opäť kráľovi.[34] Je síce jasné, že za sto rokov od polovice 13. storočia po rok 1348 mohol prejsť hrad Tematín i jeho súčasti viacerými zmenami, ale predsa je nepochybné, že v polovici 14. storočia nenachádzame medzi súčasťami hradu ani jeden majetok, ktorý by poukazoval na súvislosť s hradom okolo roku 1264.

Všetky tieto okolnosti by sa snáď dali jednoznačne vysvetliť nedostatkom prameňov, ak by však iné skutočnosti nepoukazovali stále jasnejšie na iné riešenie. V každom prípade je potrebné najprv vysvetliť, ako mohol Michal v tom istom čase brániť dva, od seba tak vzdialené hrady, ako je abovskonovohradský Füzér a nitriansky Tematín. Keďže nemohol byť na dvoch miestach súčasne, musíme predpokladať, že osobne bol prítomný len na jednom hrade, kým obranu toho druhého viedol niekto iný – ktosi z Michalových ľudí. Ak by sme vychádzali z takéhoto predpokladu, mohlo by to znamenať, že Michal sa zúčastnil osobne obrany Füzéru, pretože s určitosťou vieme, že po neúspešnom obliehaní tohto hradu sa pripojil k vojsku mladšieho kráľa a pod jeho zástavami bojoval v bitke, v ktorej bol Štefanovým protivníkom niekde v Zátisí istý Ernye z rodu Ákošovcov.[35] V opačnom prípade by sa musel Michal prebiť cez vojenské územia Bela IV., čo je veľmi nepravdepodobné najmä preto, že vojna sa v protiklade s predchádzajúcimi potýčkami neodohrávala v období od leta 1264 do jari 1265 vo viacerých po sebe nasledujúcich vlnách, ale naraz, od konca decembra 1264 do polovice marca 1265.[36] Pramene pritom vôbec nič nehovoria o predpokladanej osobe obraňujúcej práve Tematín, hoci mladší kráľ Štefan, ako víťaz vojny relatívne štedro odmeňoval svojich priaznivcov, a aj listiny sú plné opisov jednotlivých epizódiek z vojny, ako aj menovaní jej aktérov.

Po tomto všetkom azda nie je riskantné tvrdenie, že hrad Tematín, ktorý sa objavil v dvoch listinách z roku 1270, nemôže byť v žiadnom prípade totožný s Tematínom z Nitrianskeho komitátu. Tento totiž mohol byť postavený ako kráľovský hrad niekedy v období medzi rokmi

---

29 1309: *A Pécz nemzetség apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei* I. 1241 – 1526. Budapest 1906. I., s 43.

30 1263: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története* I. – XII. Ed. Erdélyi, László; Sörös, Pongrác. Budapest 1902 – 1916 (ďalej: PRT) II., s. 323.; (1264): PRT II., s. 327.

31 Porovnaj GYÖRFFY, ref. 2, IV., s. 451.

32 KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest 1988, s. 361-362.

33 (1291): Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 93 907.

34 1263: PRT II. 321-324.; (1264): PRT II. 326-328.; 1317: PRT II. 604-605.; 1321: PRT II. 603.

35 1267: cum versus Tyciam direxissemus gressus nostros in conflictu Erney bani – *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Stud. Et op. Georgii Fejér. Budae 1829 – 1844. IV/3., s. 408. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 632. Prítomnosť Michala z rodu Rosd v bitke 1270: ÁÚO VIII., s. 260 a 256.

36 ZSOLDOS, Attila. István ifjabb király és Erdély (Adatok az 1264 – 1265. évi belháború kezdetének meghatározásához). In: *Erdélyi Múzeum*, 2005, roč. 67, č. 3-4, s. 18–243.

1321 a 1348 a okolité panstvo sa vytvorilo z okolitých majetkov až v období, keď sa hrad po rokoch jeho vlastnenia Matúšom Čákom opäť dostal do rúk panovníka. V súvislosti s vnútornou vojnou v rokoch 1264 – 1265 to súčasne znamená, že nemáme ani jediný dôkaz o tom, že by sa vojna dotkla aj území na západ od Dunaja, čiže boje sa odohrávali výlučne na území vo východnej časti Uhorska.

Ale ak to nie je Tematín z Nitrianskeho komitátu, tak o aký „Temetin" ide v spomínanej listine Rosdoka?

Odpoveď na otázku by mohla byť jednoduchá, ak by sme poznali v blízkosti hradu Füzér nejakú pevnosť, ktorú by sme mohli stotožniť s hradom „Temetin" z listín z roku 1270. V tejto súvislosti je zvlášť zaujímavé, že necelých tisíc metrov na východ od hradu Füzér sa nedávno (roku 1992) podarilo lokalizovať pevnosť na vyvýšenine dnes známej ako Őrhegy. Na tomto území sa aj bez plánovaného archeologického výskumu zistili skutočnosti, ktoré podporujú domnienku, že hradisko bolo užívané aj na prelome 13. a 14. storočia.[37] Táto pevnosť sa nepochybne dala brániť súčasne s hradom Füzér, ba dokonca je veľmi pravdepodobné, že patrila do obranného systému hradu.[38] Názov *„temetvény"* by tiež korešpondoval, nakoľko pôvodný význam v starej maďarčine môžeme odvodiť od slovesa *„temet"*, čo znamená „robí násyp, kopec".[39] Nevidíme žiadnu prekážku k vysloveniu hypotézy, ktorá by predpokladala stotožnenie pevnosti na kopci Őrhegy neďaleko hradu Füzér s tým hradom, ktorý obraňoval Michal z rodu Rosd spolu s Füzérom. V tom prípade by išlo o ten Tematín, ktorý sa spomína v listinách z roku 1270. Potvrdenie, alebo vyvrátenie tohto predpokladu však záleží od systematického archeologického výskumu, alebo od nálezu nových, doposiaľ neznámych písomných dokumentov.

Z maďarčiny preložila Tünde Lengyelová

37 SIMON, Zoltán. Ismeretlen erődítés a füzéri Őrhegyen. In: *Műemlékvédelmi Szemle*, 1992, č. 2, s. 25-31.

38 Tamže, s. 30; porovnaj aj FELD, István. *A középkori előretolt védőművek és elővárak kérdéséhez.* (v tlači). So štúdiou som sa mohol oboznámiť v rukopise a touto cestou ďakujem autorovi za jeho ústretovosť a ochotu.

39 PAIS, Dezső. Tömlő. In: *Magyar Nyelv* 30, 1934, s. 39; porovnaj KISS, Lajos. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* II. Budapest 1988, s. 635; tiež *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I. – IV. Ed. Benkő, Loránd. Budapest 1967 – 1984, III., s. 885.

Zvíjajúci sa had a Satanov zbrojnoš.
Obraz nepriateľa v naráciách stredovekých uhorských kráľovských donácií

ENIKŐ CSUKOVITS

V kruhoch stredovekej uhorskej šľachty nebývalo zvykom, aby sa história niektorého rodu, alebo jeho významnej osobnosti, zachytila v samostatnej kronike, ako sa to často dialo v západnej Európe.[1] Pôvod jednotlivých rodov je založený – na veľké sklamanie historikov – na ústne podávaných spomienkach.[2] Väčšinou negramotní rozprávači nepokladali za dôležité písomne zaznamenať svoje piesne o hrdinských činoch, ktoré prednášali v šľachtických sídlach či na hradoch, a tak sa tieto pamiatky často nezachovali.[3] Hrdinské činy sa však predsa len nestratili celkom bez stopy. Ich opis však nenájdeme v naratívnych prameňoch, ale zachovali sa v donačných listinách, ktorými panovník udeľoval majetky za hrdinské činy. V Uhorsku bola donácia vždy dôsledkom vykonaného záslužného činu či činov. Ich podrobné opísanie malo zrejme aj v neskorších časoch dokazovať právo či už priamo obdarovaného, alebo jeho potomkov, na opodstatnenosť privilégia.[4] Dĺžka narácie kráľovských privilégií a ich podrobnosť je priamo úmerná spoločenskému postaveniu obdarovaného. O zásluhách obyčajného zemana, aj keby bol prišiel na bojisku o život, nájdeme len krátku informáciu, avšak o predstaviteľoch známych barónskych rodov sú však napísané dlhé oslavné ódy.[5] Mikuláš z Gorjan (Garai), jeden z najvplyvnejších barónov Žigmunda Luxemburského, kto-

1 V práci základného významu o neskorostredovekej mentalite pokladal Johan Huizinga za mimoriadne zaujímavé najmä tri životopisy súčasných rytierov: Le Livre des faicts du bon Messire Jean Le Maingre, dit mareschal Boucicaut, Le jouvencel (Život Jeana de Bueil), Le livre des faits du bon chevalier Messire de Lalaing – HUIZINGA, Johan. *A középkor alkonya*. Budapest 1976, s. 57-60; z uhorských barónskych rodov vznikla rodinná kronika len o Celjských (Cillei), ktorú však nenapísali na území Uhorska, ale na pôvodných majetkoch rodu, vydanie: KRONES, Franz v. *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz 1883. II. Teil. Die Cillier Chronik.

2 FÜGEDI, Erik. „Verba volant…" Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: Balázs, Éva H.; Fügedi, Erik; Maksay, Ferenc, eds.: *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest 1984, s. 107-130.

3 Také sú napríklad trilógia o Mikulášovi Toldim, ktorá sa stala všeobecne známou vďaka spracovaniu básnika Jánosa Aranya, alebo história 32 rytierov, vedených Štefanom Kontom z Héderváru, ktorá sa zachovala v Thuróczyho kronike.

4 Mályusz Elemér odvodzoval narácie v uhorských listinách od hrdinských piesní z pohanských čias. MÁLYUSZ, Elemér. *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest 1967. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.), s. 13-14, 68-69.; Ten istý: *Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon.* Budapest, 1973. (Irodalomtörténeti füzetek 79.) O pôvode tradičného práva pozri recenziu Györgya Székelya na monografiu E. Mályusza o Thuróczym. In: *Századok*, 1969, roč. 103, s. 1215-1217; resp. novšie a podrobnejšie ZSOLDOS, Attila. Karászi Sándor bán és utódai (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről). In: *Századok*, 2001, roč. 135, s. 398-405.

5 MÁLYUSZ, E. Királyi kancellária és krónikaírás, s. 31 a nasl.

rý tri desaťročia zastával aj funkciu uhorského palatína, má pri každej príležitosti taký obsiahly register zásluh, že prepísané donačné listiny, ktorými získal majetky v rozmedzí rokov 1387 – 1420, dosahujú až 50 tlačených strán – zo zaznamenaných zásluh by takto mohla byť i menšia kronika.[6]

Hoci narácie nikdy neuvádzajú letopočty, obsiahnuté informácie o politických, vojenských či spoločenských udalostiach už maďarská historiografia dôkladne využila. Ako prvý ich zhodnotil Gyula Pauler vo svojom diele *Dejiny uhorského národa*, ktoré sa pokladá za prvú „modernú" syntetizujúcu monografiu.[7] Okrem najdôležitejšej stránky – rekonštrukcie historických udalostí – poskytujú narácie vynikajúci materiál aj k poznaniu mentality stredovekého človeka. Na ich základe sa dá zostaviť celý katalóg šľachtických cností, ktoré sú verným obrazom dobového hodnotového rebríčka. Nie je teda náhodné, že už bola urobená aj analýza propagandistickej hodnoty týchto textov.[8] Aby mohol niekto vykonať hrdinský vojenský čin, potreboval nepriateľa. K pochopeniu udalostí a na vyzdvihnutie zásluh obdarovaného venovali teda donačné listiny pozornosť nielen činom dotyčného a jeho spolubojovníkov, ale aj činom nepriateľa. Vďaka týmto okolnostiam sa z narácií donačných listín vydaných Uhorskou kráľovskou kanceláriou môžeme dozvedieť nielen to, proti akým nepriateľom bojovali uhorské vojská, ale môžeme spoznať aj to, aký bol obraz nepriateľa v očiach mienkotvornej verejnosti v danej dobe.

V tejto štúdii chceme stručne priblížiť, aký obraz nepriateľa nám zanechali kráľovské donačné listiny. Celkový prehľad produkcie kráľovskej kancelárie bude predmetom inej, obsiahlejšej práce, na tomto mieste sa budeme venovať len najdôležitejším charakteristickým znakom. Chronologické hranice príspevku tvoria dva najviac nebezpečné vojenské vpády, ktoré ohrozili Uhorské kráľovstvo – vpád Tatárov roku 1241 a prvé desaťročie vlády kráľa Žigmunda, keď došlo k bojovým stretom s osmanskými vojskami.

Keď sa kráľ Belo IV. v máji 1241 dopočul o odtiahnutí tatárskych vojsk, vrátil sa z dalmátskeho útočiska do srdca svojej krajiny. Už počas cesty domov začal s obdarúvaním svojich verných, ktorí obstáli aj v tých najkrvavejších búrkach počas tatárskeho vpádu. Odmeňovanie trvalo ešte niekoľko rokov.[9] Roku 1246 napríklad daroval Móricovi Pokovi majetky, o ktoré prišiel *„hriechom nevery hanebne nakazený"* Fulko. Podľa donačnej listiny v čase, keď *„pre naše hriechy nebeská vrchnosť postihla našu krajinu krutosťou Tatárov"*, spomínaný Móric pri rieke Slanej *„zvalil na zem jedného z radov neveriacich"* Tatárov, ktorý chcel napadnúť panovníka a neskôr, keď utekal pred prenasledovateľmi smerom k moru, *„zamedzil prenasledovaniu zo strany zlých Tatárov"*.[10] Listina však spomína aj činy Fulka, ktorý prišiel o svoje majetky pre neveru a prirovnáva ich k činom Tatárov – podľa narácie totiž do základov spustošil kostol

6 Tamže, s. 97.

7 PAULER, Gyula. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I. – II. Budapest 1899; najpodrobnejší výber z najcharakteristickejších narácií vydal KRISTÓ, Gyula. *Középkori históriák oklevelekben (1002 – 1410)*. Szeged 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.)

8 KURICZ, Ágnes. *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts*. MIÖG 1962, s. 323-354; tá istá: *Az Anjou-kori oklevelek narrációja.* ItK 1966, s. 179-180; tá istá: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században*. Budapest 1988, s. 163-219.

9 SZŰCS, Jenő. *Az utolsó Árpádok*. Budapest 1993. (História Könyvtár. Monográfiák 1.), s. 11 a nasl. Listiny pozri SZENTPÉTERY, Imre. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I.* Budapest 1927.

10 „Quo per Tartarorum saevitiam caelestis potentia regnum nostrum peccatis exigentibus flagellavit… In Soiou quendam Tartarorum, qui inter perfidorum aciem contra personam nostram erexerat… Nobis eodem turbinis tempore partes maritimas petentibus,… subtraxerat persecutionem impiorum Tartarorum" – 10. januára 1246. CDES II. s. 148/KHO, s. 12.

v istej dedine *„horším spôsobom, ako to bolo v dobe tatárskej spúšte“*.[11] V ďalších darovacích listinách z čias tatárskeho vpádu bol nepriateľ charakterizovaný už spomínaným označením divý *(saevus)*, zlomyseľný, krutý *(impius)*, neverný, neveriaci *(perfidus)* a neustále prítomným označením nebezpečný, hrozivý *(pestifer)*,[12] alebo krutý *(crudelis)*.[13] O samotnom tatárskom vpáde, ktorý spustošil celú krajinu,[14] sa narácie vyjadrujú ako o neodvrátiteľnej božej vôli.[15] Takéto posudzovanie Tatárov sa nezmenilo ani neskôr. Počas vlády Ladislava IV. sa na hraniciach krajiny opäť objavili tatárske hordy a boli označené za neveriacich, ktorí *„naše kráľovstvo nepriateľsky a kruto prepadli, veľkú časť našej krajiny strašným pustošením a koristením vyplienili, a nekonečne mnoho našich obyvateľov odvliekli do otroctva“*.[16] Viac ako o polstoročie neskôr, po ďalšom tatárskom ohrození, Ľudovít Veľký odmeňoval bratov Sukiovcov roku 1348 za zásluhy *„v boji proti ukrutnému tatárskemu ľudu“*.[17]

V desaťročiach po tatárskom vpáde sa žiadnemu z nasledujúcich nepriateľov nepodarilo dosiahnuť takú nepriaznivú klasifikáciu ako Tatárom. Listiny sa často bez akéhokoľvek prívlastku, len označením mena národa, zmieňovali o nepriateľovi, či už to boli ruské, rakúske alebo práve nemecké vojská.[18] Je zaujímavé, že v listine Ladislava IV. z roku 1273, keď do krajiny vtrhli rakúske a české vojská, neboli označené ako ukrutné, ale takýto prívlastok niesla samotná vojna.[19] Vážnejšie negatívne zhodnotenie sa dostalo v druhej polovici 13. storočia len dvom nepriateľským vojvodcom. Rakúsky princ Fridrich II. (Bojovný), ktorý v čase tatárskeho vpádu vážne vydieral uhorského kráľa, dostal prívlastok *„nevšedný nepriateľ“*.[20] Belo IV. a jeho potomkovia jednoznačne nedokázali Fridrichovi prepáčiť, že sa neštítil napadnúť krajinu od chrbta v čase jej najväčšieho ohrozenia.[21] Titul *„úhlavný nepriateľ“* alebo *„smrteľný nepriateľ“ (capitalis inimicus, capitalis hostis)* si dokázal vydobyť český kráľ Otokar

---

11 „…ecclesiam… prius ipso tempore turbinis Tartarorum… funditus destruxerat humique humili complanarat“ – tamže.

12 „gens pestifera Tartarorum…“ 1. mája 1248, Belo IV. županovi Herbortovi z rodu Osl – CDCr. IV. s. 352/KHO, s. 13.

13 „Primo enim cum crudelitas Thartarorum…“ – 20. novembra 1255, Belo IV. svojmu bratovi Ondrejovi – CDCr. IV. s. 608/KHO, s. 18.

14 „In generali vastacione Tartarorum…“ – 21. januára 1249, Belo IV. Geregye nb. krajinskému sudcovi Pavlovi – CDCr. IV. s. 382/KHO, s. 14.

15 „Cum regnum nostrum divino iudicio, cui resisti non potest, invasit gens pestifera Tartarorum…“ – 1. mája 1248, Belo IV. županovi Herbortovi z rodu Osl – CDCr. IV. s. 352/KHO, s.13; „Quod cum per divinam ulcionem Tartari regnum nostrum fuissent ingressi…“ 1259, Belo IV. trenčianskym jobagiónom – CDES II. s. 445/KHO, s. 20.

16 „Cum perfidia gens Tartarorum regnum nostrum hostiliter et crudeliter adiisset, et maximam partem regni nostri vastibus diris et spoliis peragrasset, ac infinitam multitudinem incolarum regni nostri in sua feroci captivitate abduceret…“ – 1289, Ladislav IV. Sikulom z Aranyosu. MES II., s. 253/KHO, s. 74.

17 „Specialiter in quodam conflictu contra sevam gentem tartarorum confinia regni nostri tirannice invadere attentancium habito…“ – 13. novembra 1348, Ľudovít I. vnukom Mikuláša Sukiho – AO V. s. 248/KHO, s. 140/DL 27426.

18 „In Russia“, resp. „contra ducem Austriae**“** bojoval napr. aj v protitatárskych bojoch zaslúžilý župan Herbort – CDCr. IV., s. 352/KHO, s. 13; ako nepriatelia sa označovali „…aciem Ruthenorum…“, „Teuthonici“, „in exercitu nostro contra Austriam ducto…“ vo výsadnej listine krajinského sudcu Pavla z rodu Geregye – CDCr. IV., s. 382/KHO, s. 14.

19 „sevissima guerra et ingens exercitus theotonicorum et Boemorum regnum nostrum invasisset…“ – UB II. č. 37/KHO s. 40.

20 „Item cum contra Fridericum ducem Austrie et Styrie, nostrum specialem inimicum, regnique nostri insidiatorem arma leuassemus…“ – CDCr. IV., s. 608 /KHO, s. 18.

21 Inokedy totiž „nedokázal súperiť s Uhorským kráľovstvom“ poznamenal o ňom Štefan V. v listine vydanej bánovi Rolandovi z rodu Rátót. CDCr. V., s. 546/KHO, s. 32.

II. Do protirečenia s Belom IV., a neskôr s jeho nástupcami, sa dostal v konflikte o babenberské dedičstvo po smrti Fridricha II., ktorý zomrel bez dediča.[22] Nepriateľ, samozrejme, nečíhal len za hranicami krajiny, ale mier a všeobecný pokoj mohol ohrozovať aj zvnútra krajiny. V 80. rokoch 13. storočia predstavovali takéto riziko Kumáni, ktorí sa tu síce usídlili, ale nedokázali sa prispôsobiť. Po ich porážke pri Bobrom jazere (Hódmezővásárhely) sa objavujú v naráciách vydaných listín zmienky predovšetkým o ich zrade a nevere *(perfidia, infidelitas)*, a tí, ktorí bojovali proti nim, získavali donácie za obranu kresťanstva.[23]

V posledných desaťročiach 13. a na začiatku 14. storočia sa stali najväčšími nepriateľmi kráľa baróni, dovtedy vnímaní v pozitívnom zmysle. Transformácia verných barónov na neverných je evidentná už v mnohých listinách vydaných počas vlády Ladislava IV.,[24] rozšírenie negatívnych prívlastkov je však ešte príznačnejšie pre obdobie po nástupe novej panovníckej dynastie Anjouovcov po roku 1301. Prvý z panovníkov tohto rodu, Karol Veľký, musel venovať až polovicu svojej vlády, teda dve desaťročia tomu, aby získal moc. Desaťročia po rozhanovskej bitke roku 1312 zase strávil ozbrojeným zápasom s oligarchmi, ktorých neskoršia historiografia prirovnala k *„malým kráľom"*.[25] Čím viac sa boje vyostrovali, tým menej pokladala kráľovská kancelária za dostatočné označiť najväčších kráľových odporcov, oligarchov ako Matúša Čáka, Kyseckých (Kőszegi) či Ladislava Kána, ktorý ovládal Sedmohradsko, dovtedy zaužívanými termínmi neverní a vzbúrenci *(infideles et rebelles)*.[26] V donačnej listine Karola I., ktorú vydal pre Filipa Drugeta roku 1317, vystupuje Matúš Čák ako *„neverný rozsievač kúkoľa, roznecovateľ nepriateľstva a otvorene odporujúci kráľovi"*, ktorý pustošil na Spiši *„s tyranskou zúrivosťou"*.[27] Po svojej smrti, roku 1322, bol už trenčiansky oligarcha podľa krá-

22 „Quod cum Othacarus rex Bohemorum dux Austrie et Stirie capitalis hostis regni nostri quedam talia confinio regni nostri perpetrasset…" – 1263, Belo IV. Herbordovi – HO. VII., s. 87/KHO, s. 24; „Porro cum Ottokarus Bohemorum rex, tunc patris nostri, nunc autem noster capitalis inimicus, fidei sue desertor…" – 23. mája 1273, Ladislav IV. magistrovi Petrovi z rodu Čákovcov. CDCr. VI., s. 35/KHO s. 39; „In exercitu nostro generali quem contra regem Bohemorum nostrum et regni nostri inimicum capitalem habebamus…" – 10. marca 1283. Ladislav IV. poddaným dvorníkov vo Vépe. Vépi udvarnokok jobbágyainak – HO. VI., s. 289/KHO, s. 60.

23 „Nam cum Oldomerus cum universa generacione gentis cumunice (!) contra nos inflammatus spiritu infidelitatis et superbie consurrexisset…, cum prefata multitudine sue generacionis venit in Houdon, … idem Benedictus sicut vir strenuus pro honore nostro et christianitatis defensione.. potenter dimicavit…" – 1282, Ladislav IV. Beňadikovi, synovi Merseho – HO. VIII., s. 450/KHO, s. 59; „Preterea cum Comani in regno nostro existentes se a maiestate regia retrahere… voluissent,… eorum contumaciam perfidiam et animos rebelles ipsorum refrenare voluissemus…" – 10. marca 1283, Ladislav IV. László poddaným dvorníkov vo Vépe. vépi udvarnokok jobbágyainak – HO. VI. s. 289/KHO, s. 60; „Cum Cumani versi in perfidiam, ausu temerario elevato vexillo, crimen lese maiestatis non formidantes, in Houd contra nostram personam insurrexerant et convenerant…" – 1289, Ladislav IV. Sikulom z Aranyosu, MES II., s. 253/KHO, s. 74. Na rozdielne možnosti interpretácie termínu infidelis v súvislosti s kontextom pozri *Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae.* A magyarországi középkori latinság szótára V. Na vyd. pripr.: Szovák, Kornél. Budapest 1999, s. 198.

24 Na čele určite stoja už notoricky známi „neverní" baróni z Kyseku (Kőszegi) a Güssingu (Németújvár), ktorí viackrát zajali kráľa (Ladislava IV. i Ondreja III.), respektíve členov kráľovskej rodiny. ENGEL, Pál. Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. Die Grafschaft (Gespanschaft) Eisenburg im 14. Jahrhundert. In: *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13/14. Jahrhundert).* Hrsg. Heide Dienst und Imtraut Lindeck-Pozza. Eisenstadt 1989. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 79.), s. 85-113, 115-126.

25 Na mocenský zápas pozri ENGEL, Pál. Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310 – 1323). In: *Századok*, 1988, roč. 122, s. 89-147. (Vyšlo aj In: ENGEL, Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő*. Budapest 2003. [Milleniumi magyar történelem. Historikusok] s. 320-408).

26 Pravidelne sa označovali aj ako notoricky neverní – notorius infidelis, napr. „Kopaz quondam palatinus notorius noster infidelis et rebellis" – 12. októbra 1325, – Karol I. synom Petra z rodu Gutkeled – AO II., s. 217/KHO, s. 125.

27 „Rursum in alia expeditione nostra, quam ex causis necessariis pro reformatione boni status regni et recupera-

ľovskej kancelárie totožný s diablom. V listine vydanej súrodencom Széchyovcom sa Matúšovým ozbrojencom dostalo označenie *„spolupáchatelia, satanovi zbrojnoši"*.[28] V podobnom duchu boli hodnotení aj Kyseckí (Kőszegi) – *„synovia Henricha prekliatej pamäti, neverní a vierolomní, od zvíjajúceho sa hada odpornejší a už v druhej generácii hnusnou hanebnosťou nevernosti pošpinení"*[29] a nezaostali ani Boršovci, rovnako prirovnávaní k hadom, alebo Ladislav Kán a jeho synovia, ktorí sa spomínali ako najväčší pustošitelia krajiny.[30]

„Krízové obdobie, spôsobené vyčíňaním neverných barónov" – tak to nazval aj samotný kráľ Karol I., sa skončilo na začiatku tretieho desaťročia 14. storočia,[31] oligarchovia pomreli alebo sa stali vyhnancami, a rozdelenie ich dŕžav posilnilo nebývalou mierou pozície panovníka. Neverní a rebeli sa samozrejme neraz objavili na javisku dejín aj v neskorších časoch, ale ani počtom, ani svojou silou, nedokázali vážne ohroziť mierový chod a vývoj krajiny. Ich hodnotenie však aj naďalej zostalo rovnako prísne, ako v listinách Karola I. Zvlášť to platí na páchateľov, ktorí sa dopustili urážky majestátu a so zbraňou v ruke zaútočili na svojho panovníka – na Feliciána Zacha, ktorý prepadol kráľovskú rodinu pri obede v paláci na Višegráde, na vrahov princa Ondreja, pochádzajúcich z Aversy alebo na Horvátiovcov, ktorí prepadli a zajali kráľovné pri krvavom strete neďaleko obce Gara. Rozsudková listina Feliciána Zacha, vystavená v mene šľachty celej krajiny, zahŕňa všetky v danej dobe známe označenia ľudskej zloby a podlosti. V ťažko preložiteľných rozvitých spojeniach a obrazoch Feliciána i jeho syna, zabitých priamo na mieste činu, raz prirovnáva k zradnej líške, inokedy k besnému psovi.[32] Po zavraždení svojho mladšieho brata Ondreja podnikol kráľ Ľudovít I. (Veľký) dve výpravy do Neapolského kráľovstva a v listinách, oceňujúcich vojenské hrdinstvá, vykresľuje vykonávateľov atentátu ako *„spolupáchateľov diabla"* a „synov zrady" a kráľovná Johana (Jana), ktorú pokladali za podnecovateľku vraždy, dostala epiteton ornans *„viricida"* – vrahyňa manžela.[33]

---

tione bonorum regalium per Matheum dictum de Trenchen occupatorum, contra eundem infidelem nostrum, tanquam zyzaniarum et guerrarum suscitatorem, nostre maiestati publice rebellantem habuimus…", „Ceterum cum idem Matheus contra nostros fideles exercitum movisset, et in partibus regni nostri circa Scepus, vastus et spolia committere nitteretur, dictus magister Philippus huiusmodi insolencias ipsius Mathei non ferens, nec eius Tyranidis rabiem expavescens…" – 3. novembra 1317, Karol I. Filipovi Drugetovi – AO I., s. 446/KHO, s. 112.

28 „Cum enim … Matheus de Trinchinio dampnate memorie, noster quondam infidelis, assumpta presumptione detestabili aggregata que suorum conplicium, satane satellitum, nephanda caterva contra nostram maiestatem veniendo…" – 16. marca 1322, Karol I. bratom Szécsiovcom – GYÖRFFY, György. Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. In: *Történelmi Szemle*, 1964, roč. 7, s. 548/KRE č. 47, 126/DL 99892.

29 „Contra filios H[enrici] bani dampnate memorie, emulos et infideles nostros tortuosis serpentibus nequiores et infidelitates nota altera generatione ipsorum turpi infamia respersos transmisissemus…" – 20. decembra 1317, Karol I. bánovi Jánovi Babonicsovi – CDCr. VIII., s. 439/KHO 113/KRE č. 38, s. 110.

30 „Preterea cum Kopoz et Beke filii Thome ac filii Lodhardi notorii nostri infideles spiritu inflati superbie ad invicem maliciose, federati tortuosis serpentibus nequiores…" – 17. októbra 1319, Karol I. vajdovi Dózsovi z Debrecína – Zichy I., s. 172/KHO, s.117/KRE, č. 44, s. 121; „Propter nefariam notam infidelitatis et sedicionem in quam idem Ladizlaus woivoda adhuc vivens conversus fuerat, et filii sui sibi in vicio infidelitatis succedentes se semper regie maiestati opposuerunt, et usque nunc aliis infidelibus et emulis regis sociati et applicati, eadem sedicione infidelitatis laborant et sepe eruentes in regalia vastus et incendia comittunt, et tantas strages et depopulaciones que vix loquela promi possent comittere non expavent…" – 10. apríla 1329, Karol I. Štefanovi, synovi Františka, syna Becsenda – AO II. s.394/KRE č. 66, s. 162.

31 „Pro reintegratione … reipublice que per infideles barones propter maliciam discriminosi temporum nimium oppressa fuerat et distracta…" – 12. októbra 1325, Karol I. synom Petra z rodu Gutkeled – AO II. s. 217/KHO s. 125.

32 Vydané CDH VIII/3., s. 419-427, maďarský preklad a interpretácia ALMÁSI, Tibor. Záh Felicián ítéletlevele. In: *Aetas* 2001, s. 191-197.

33 „Demum cum processu temporum… quidam sathane satellites dyabolica succensi rabie, in necem prefati domini regis fratris nostri proditorie conspirantes, malignis cogitacionibus et pravis machinacionibus, tamquam

Rovnako k besnému psovi prirovnal aj kráľ Žigmund roku 1387 Jána Horvátiho, Jána Palisnaiho a ich druhov, ktorí prepadli jeho manželku kráľovnú Máriu. Zdá sa, že toto prirovnanie patrilo v tej dobe k najvážnejším urážkam.[34]

V dobe panovania Anjouovcov, najmä počas vlády Ľudovíta Veľkého, viedlo Uhorsko vojnu prakticky s každou susediacou krajinou. Označenia, použité na opísanie nepriateľa, nám už dávajú podstatne viac informácií, než to bolo v 13. storočí. Takmer každoročne a všetkými smermi uskutočňané vojenské výpravy dávali prakticky každému možnosť na získanie zásluh. Niektoré listiny vo svojich naráciách aj vymenúvajú všetkých potenciálnych nepriateľov. Spomedzi vojenských obľúbencov kráľa Ľudovíta sa na poprednom mieste umiestnili príslušníci rodu Lackfi, predovšetkým sedmohradský vajda Štefan, ktorý vynikol na čele bandéria v početných bitkách od Neapola až po Litvu. Kráľ ho obdaril donáciami úmernými jeho zásluhám, napríklad hradom Simontornya v Tolnianskej stolici. Kráľovské privilégium z roku 1347, potvrdzujúce Lackfiho nároky, hovorí o hrdinských činoch na siedmich vojenských výpravách. Ešte počas panovania Karola I. vybojoval proti rakúskym a štajerským princom víťazstvo na rakúskom území. Neskôr, taktiež pod zástavou Karola I., bojoval proti schizmatickým (*schismaticus*) Srbom, potom proti odpadlíckemu valašskému vojvodovi Basarabovi a odtiaľ ho Karol I. prevelil na hranice s Českým kráľovstvom. Po ukončení dlhoročných bojov na českých bojových poliach sa Lackfiho cesty obrátili smerom na juh, na Belehrad, nakoniec „vyčistil" rakúske územia spod nadvlády Kyseckých (Kőszegi) a ich rakúskych spojencov. Listina na záver uvádza prvú výpravu Ľudovíta Veľkého vedenú „za Kristovo meno a voči všetkým kresťanom nepriateľskej" Litve.[35] Zaujímavým momentom narácie donačnej listiny pre Lackfiho z roku 1347 je fakt, že rakúske, štajerské a české vojská, ktoré sa hlásili k západnému kresťanstvu, neboli hodnotené žiadnymi negatívnymi prívlastkami, na druhej strane tak u Srbov, ako aj u Rumunov, patriacich k východnej kresťanskej cirkvi, nezabudli pri žiadnej príležitosti podotknúť, že sú schizmatici. V tejto súvislosti je teda úplne pochopiteľné, že listina nemohla nespomenúť pohanstvo Litovčanov. Vo väčšine listín nachádzame zmienku o rozlišovaní východného a západného nepriateľa. Odpadlícke srbské kniežatá, či už Štefan Uroš II. alebo III., alebo Štefan Dušan, vystupujú v naráciách ako *„nepriatelia kráľovstva*

iniquitatis filii et prodicionis alumpni sceleratis manibus, in divine maiestatis offensam ac scandalum orbis universi, eundem miserabiliter, quod dolentes referimus, iugulassent…" – 27. marca 1355, Ľudovít I. Mikulášovi Vásárimu, ostrihomskému arcibiskupovi – Turul 1899, s. 137/KHO s. 149; o Johane: 26. novembra 1349, Ľudovít I. Mikulášovi Kontovi – AO V. s. 339/KHO s. 141.

34 „infidelitatis internae perfidia et venenositate pestifera concitati, ad instar rabidi veltris prosilientes…" – 2. júna 1387, Žigmund bánom Ladislavovi a Štefanovi Losonciovcom – Bánffy I. s. 390/KHO s. 160.

35 „Adversus duces Austrie et Stirie, ad conterendum impetum et furorem Teotonicorum… /In ipsis partibus Austrie validum exercitum Teotonicorum debellando… /Porro cum idem genitor noster contra scismaticos versus Raciam validum habuisset exercitum… /Genitor noster ad recuperandas regni sui partes Transalpinas cum valido suo exercitu accedendo, ante castrum Argyas castra metatus fuisset… sex ex infidelibus scismaticis fideles homines patris nostri infestantibus, captivando adduxit… /In confiniis Bohemie… partes regni nostri in ipsis confiniis Bohemie habitas, et per Bohemos occupatas ab eisdem Bohemis per suas veras metas per sanctissimum regem Ladislaum positas et erectas recuperando…/ Postmodum dum scismatici Racienses in Nandur Feyruar descendissent… /In confiniis Austrie per eundem patrem nostrum constitutus, in metis regni nostri, quedam montem, quem Teotonici detinebant, ab eisdem occupando… /Castrum Leuka vocatum a filiis Herrici infidelibus patris nostri aufferendo… /Cum Teotonicis viriliter dimicando eosque debellando, et Pohemarium baronem de Austria … aufferendo… /Cum nos adversus Lythvanenses omnium christianorum inimicos *pro Christi nomine* accessissemus…" – 30. júna 1347, Ľudovít I. Štefanovi Lackfimu – Sopron m. I., s. 198/KHO 138/DL 3553; Lackfiho zásluhy získané počas neapolského ťaženia pozri v donačnej listine Ľudovíta I. vystavenej 30. októbra 1350 – CDH X/1., s. 756/KHO, s.143.

a zvláštni protivníci" alebo ako „*zlodeji viery v kríž*", a tiež ako „*nepriatelia kresťanstva*".[36] Odpadlícki valašskí vojvodovia – napríklad Basarab, ktorý porazil Karola I. – dostávali pravidelne aj prívlastok neverní, keďže Valašsko sa pokladalo za územie spadajúce pod právomoc uhorskej koruny, a teda každý nepriateľský počin namierený voči uhorskému kráľovi sa automaticky hodnotil ako nevera.[37] Označenie neverný sa dostalo aj (taktiež odpadlíckym) vojvodom Moldavska,[38] ktoré vzniklo v 60. rokoch 14. storočia a celkom prekvapivo aj Benátkam, ktoré sa dostali do konfliktu s Uhorským kráľovstvom v spore o Dalmátsko. Termín „*neverný a notorický burič*", ktorý je použitý v listine Ľudovíta Veľkého z roku 1364, pritom kancelária bežne používala na označenie vnútorného nepriateľa.[39] Narácie listín teda nerozlišovali len západných a východných nepriateľov, ale východných ešte ďalej rozlišovali na schizmatikov, ktorí síce boli kresťania, ale patrili k inej cirkvi a na tých, ktorí nepatrili ku kresťanom, ale boli pohanmi. Litovčania, ktorí ohrozovali poľské dedičstvo Ľudovíta Veľkého, patrili k posledným pohanským národom v Európe. Keďže Uhorsko viedlo voči nim niekoľko vojen, nachádzame o nich zmienku v mnohých privilégiách, pričom sa vždy vyzdvihuje ich pohanstvo a krutosť, ktorá vraj bola charakteristická pre neveriacich v Krista.[40] Druhým pohanským nepriateľom, s ktorým uhorské vojská skrížili svoje meče, boli Tatári. Títo však už v druhej polovici 14. storočia nepodnikli ďalšie výpravy do Uhorska.[41] Ich miesto však obsadil o niekoľko desaťročí nový nepriateľ – Turek, ktorý nielenže predčil všetkých doterajších v nebezpečnosti, ale aj v dĺžke prítomnosti.

---

36 „Vrosium regem Seruie et regnum eius nostrum et tocius regni nostri inimicum et emulum specialem**"** – 18. júna 1319, Karol I. Pavlovi z Mattersburgu (Nagymartoni Pál) – UB III. s. 122/KHO, s. 115; „Vrosius quondam rex Rascie scismaticus, eo tempore noster emulus specialis, in devastationibus possessionum nostrorum fidelium et regnicolarum nostrorum interfectionibus et in captivis vinculis abductionibus, attroces iniurias nobis multiplicatis vicibus irrogasset, et nos … eundem regem, ut fidei predonem Crucifixi … aggressi fuissemus…" – 16. marca 1322, Karol I. súrodencom Széchyovcom – GYÖRFFY, G. Adatok, ref. 28, s. 548./KRE č. 47, s. 126/DL 99892; „Nam cum rex Rascye scismaticus (!) tunc inimicus noster capitalis confines regni nostri in partibus de Machow et Syrmie adeo depopulasset, in ore gladii crudeliter occidendo, alios cum eorum liberis colligatos de regno nostro captivos deducendo, ut fere ipse partes raro incolorentur habitatore,… Dominicus banus rabiem perseveritatis ipsius regis Rascye scismatici in christianos sevientem in tantum edomavit…" – 28. februára 1351, Ľudovít I. mačvianskemu bánovi Dominikovi (Domokos macsói bán) – HO II. s. 88/KHO, s. 145; „Ac successu temporis validum movissemus exercitum contra regnum Rascie, crucis Christi ac nostre fidei christiane perfidium inimicum…" – 27. marca 1355 Ľudovít I. ostrihomskému arcibiskupovi Mikulášovi Vásárimu – Turul 1899, s. 137/KHO, s. 149.

37 „In terra Transalpina ubi per Bazarab olacum et filios eiusdem dictam terram nostram Transalpinam in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum infideliter detinentes…" – 22. júna 1335, Karol I. Tomášovi z rodu Csór – AO III. s.175/KHO, s. 135; „…confinia regni nostri, que in terra Transalpina per Bazarab… scismaticum in nostrum et sacre nostre corone non modicum derogamen detinebantur et detinentur, adissemus, idem Bazarab infidelis Olacus noster…" – 26. novembra 1332, Karol I. Matterburským (Nagymartoniovcom) – GYÖRFFY, G. Adatok, ref. 28, s. 555/DL 2733; tamtiež viac ďalších príkladov.

38 Na adresu viacnásobne neverného vojvodu Bogdana, ktorý opustil Uhorsko napr. „Bokdan woyvoda et suis filiis, nostris videlicet infidelibus notoriis, ob ipsorum detestandam infidelitatis notam, eo, quod idem Bokdan et filii sui, fulminante dyabulo, humani generis inimico, qui, cor eorum tela sue nequicie et fraudis venenonus (!) graviter saucians…" – 12. februára 1365, Ľudovít I. marmarošskému vojvodovi Balkovi – Doc. Rom. XII. s. 398/KHO, s.153.

39 „Veneti, nostri infideles et notorii rebelles" – 27. januára 1364, Ľudovít I. Mermoňovi (Mermonya) – CDCr. XIII., s. 331/KHO, s. 152.

40 „Et cum iis temporibus non prolongatis Christi nomine invocato ad conterendam duriciem et seviciam cordis paganice gentis Lythvanorum a Christi fide scissorum, in valido exercitu propria in persona accessissemus…" – 26. apríla 1352, Ľudovít I. Matterburským (Nagymartoniovcom) – AO V., s. 576/KHO, s. 147/DL 4277.

41 „Specialiter in quodam conflictu contra sevam gentem tartarorum confinia regni nostri tirannice invadere attentancium habito…" – 13. novembra 1348, Ľudovít I. vnukom Mikuláša Sukiho – AO V., s. 248/KHO, s.140/DL 27426.

Islamskí veriaci – Turci – sa na európskej strane Dardanel objavili v polovici 14. storočia a okamžite sa začali rozpínať. S nevšednou dynamikou sa im podarilo za niečo viac ako tri desaťročia obsadiť značnú časť Balkánskeho polostrova a roku 1390 sa dotkli hraníc Uhorska pri dolnom toku Dunaja. V 90. rokoch sa objavili v južných oblastiach krajiny prvé turecké jednotky, predovšetkým v oblasti Sriemska a okolo rieky Temeš. Začalo sa tak postupné podmaňovanie územia, obsadzovanie obcí a odvliekanie ich obyvateľov i majetku.[42] Turecká hrozba a boje proti osmanským vojskám nachádzali stále väčšiu odozvu aj v privilegiálnych listinách. Uhorská šľachta získala väčšinu donácií za svoje vojenské zásluhy a za účasť v bojoch proti tureckému nepriateľovi, ktoré začali v 90. rokoch 14. storočia. Po prvých bojových stretnutiach, v auguste 1390 odmenil kráľ Žigmund temešského bána Ladislava Sáróiho preto, že dokázal odolať voči „*zradnému a ľstivému spojeniu zlomyseľných odpadlíckych Srbov s Turkami*", ktorí boli „*nepriateľmi všetkých kresťanov*" a dokázal sa ubrániť útoku divého, besniaceho a nebezpečného nepriateľa.[43] Roku 1396 dostal jeho nástupca Mikuláš Marcali kráľovské výsady práve preto, že bojoval „*s odhodlaním leva*" proti pohanským Turkom a iným odpadlíckym národom v oblasti stolíc Temeš a Krašov.[44] Niektoré z narácií líčia udalosti okolo tureckého pustošenia až s básnickými obrazmi: „*videli sme, ako turecká nemilosrdnosť ničila malé stáda kresťanov, niektorých uvrhla do najhanebnejšieho otroctva, iných vykynožiac ublížením ostria svojich mečov. Tu strach, tam plač a bedákanie na kresťanskom území, na ujmu cnosti, na hanbu a ťažkú ujmu kresťanského zhromaždenia*" – čítame v donačnej listine vystavenej roku 1397 pre vojvodu Stibora.[45] V Žigmundovskom období sa stali Turci jednoznačne najúhlavnejším nepriateľom krajiny. Ako sa dočítame v Žigmundovom privilégiu pre Debrecín – ktorým sa malo dosiahnuť opevnenie mesta – Uhorské kráľovstvo muselo od svojho vzniku bojovať s tromi úhlavnými nepriateľmi – Pečenehmi, Tatármi a Turkami.[46] Útoky Pečenehov a Tatárov sa dostali do debrecínskeho privilégia len vďaka správam kronikárov, avšak priamy kontakt s Turkami spôsobil, že sa im pripísali všetky negatívne prívlastky, ktoré v 13. storočí „zdobili" len Tatárov, a tieto im ako „*prenasledovateľom krajiny a vie-*

42 ENGEL, Pál. A török-magyar háborúk első évei 1389 – 1392. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1998, roč. 111, s. 561-577, (vyšlo aj In: ENGEL, Pál. *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Ed. Csukovits, Enikő. [Milleniumi magyar történelem. Historikusok] Budapest 2003, s. 555-577); ENGEL, Pál. Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387 – 1437). In: *Századok*, 1994, roč. 128, s. 273-287.

43 „…per turmas pestiferas et hosticos grande insultu pravorum scismaticorum Rassciensium et Turcorum ex subdolo astu confederatorum…", „…processu et ingressu ipsorum Rasciensium et Turcorum, nostrorum, ymo potius totius Christiane caterve emulorum ad territoria ipsius regni nostri antefata denuo et ex novo conterenda fiendis…" – 14. augusta 1390, Žigmund temešskému županovi Ladislavovi Sáróimu – Doc. Val. s. 396/KHO, s. 163.

44 „Nam cum circa festum beati Mychaelis archangeli proxime preteritum, sevissima, paganorum Turcorum scilicet et aliorum cismaticarum (!) nacionum barbaries, confinia et districtus comitatum Themesiensis, et de Crassow hostiliter subintrasset, et eadem devastando et conburrendo, ac quamplurimos nostros regnicolas captivando, penes possessionem Chak appellatam hiis crudeliter peractis descendisset. Tunc prefatus magister Nicolaus comes leonida audacia suffultus… post eos properans et cum eisdem sevissimis paganis bellica certamina uti atleta dei ibidem conmittens…" – 13. augusta 1396, Žigmund temešskému županovi Mikulášovi Marcalimu – Temes I., s. 264/KHO, s.164/DL 8176.

45 „…ob intuitum ad graves ymo gravissimas Christicolarum angustias pie compassionis zelo in circuitu levando dirigentes, quomodo per Turconicam seviciam pusillus grex Christanorum affligeretur, aliis in jugum vilissime servitutis redactis, aliis vero per crudelem conculcacionem eorum in ore gladii in exterminium missis; hic timor, hic ploratus, hic vlulatus in regione Christiana in pudoris, confusionis inmense Christicolarum obprobrium, divinitatisque contumeliam et grande scandalum Christianitatis" – 8. decembra 1397, Žigmund Stiborovi – Stibor s. 97/KHO, s. 166/DL 8283; o tureckom otroctve pozri CSUKOVITS, Enikő. Csodás szabadulások a török rabságból. In: *Aetas,* 2005, roč. 20, č. 4, s. 78-90.

46 ZsO. II. 3767.

ry" napokon zostali vyhradené na celé stáročia. Naopak, uhorským bojovníkom vzdorujúcim Turkom sa zasa dostalo titulu „*obranca kresťanstva*", „*Kristov bohatier*" a krajine označenie „*obranný štít kresťanstva*".[47]

Už len týchto niekoľko príkladov z narácií donačných listín z 13. a 14. storočia napovedá, že aj keď sa nepriateľ z času na čas menil, jeho obraz zostával relatívne ustálený. Protivník rovnakej viery a podobného vojenského charakteru ako boli Uhri, bol pokladaný za rovnocenného a vo všeobecnosti nebol označovaný negatívne. Ortodoxní Srbi a Rumuni však už vyvolávali pochybnosti, ale vo väčšine prípadov sa obmedzili na ich charakterizovanie ako odpadlíkov. Striktne odsudzujúce a urážlivé označenia sa ušli len tým, ktorí ako vnútorní zradcovia vystúpili proti panovníkovi alebo zbraňou prepadli vlastnú krajinu, teda neverným a taktiež nekresťanom, či iným spôsobom bojujúcim nepriateľom. Takéto chápanie sa úplne zhoduje s rytierskym hodnotovým rebríčkom, ktorý mnohí bádatelia doteraz pokladali v Uhorsku za neprítomný.[48] Podľa tohto rebríčka stojí na čele hrdinských cností vernosť, *fidelitas*, a nevera, *infidelitas*, bola v každom zmysle neprijateľná.

Z maďarčiny preložila Tünde Lengyelová

Použité pramenné edície a ich skratky

AO = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I-VII. Ed. Nagy, Imre; Tasnádi Nagy Gyula. Budapest 1878 – 1920.

Bánffy = Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez I-II. Ed. Varjú, Elemér; Iványi, Béla. Budapest 1908 – 1928.

CDES = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I-II. Ed. Richard, Marsina. Bratislava 1971 – 1987.

CDCr = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomaticki zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Coll. Tadeusz Smičiklas. II-XVIII. Zagrabiae 1904 – 1990.

CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tom. I-XI. Ed. Georgius, Fejér. Budae 1829 – 1844.

Doc. Rom. = Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. Vol. X-XIII. Bucuresti 1977 – 1993.

Doc. Val. = Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Ed. Fekete Nagy, Antonius; Makkai, Ladislaus. Budapest 1941.

HO = Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I-VIII. Vyd. Nagy, Imre; Paur, Iván; Ráth, Károly; Véghelyi, Dezső. Győr–Budapest 1865 – 1891.

KHO = Középkori históriák oklevelekben (1002 – 1410). Ed. Kristó, Gyula. Szeged 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.)

MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis I-III. Ed. Knauz, Ferdinandus; Crescens Dedek, Lodovicus. Strigonii 1874 – 1924.

47 TERBE, Lajos. Egy európai szállóige életrajza. (Magyarország a kereszténység védőbástyája). In: *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1936, roč. 60, s. 297 a nasl., FODOR, Pál. Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma" legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben. In: *Történelmi Szemle*, 1997, roč. 39, s. 21-49.

48 Najmä SZŰCS, Jenő. Lovagság, kereszténység, irodalom. (A magyar irodalom története I. kötetéről). In: *Történelmi Szemle*, 1967, roč. 10, s. 119-133; Ten istý: Magyar és európai lovagi kultúra. BUKSZ 1 (1989), s. 43-50.

Sopron vm. = Sopron vármegye története. Oklevéltár I-II. Ed. Nagy, Imre. Sopron 1889 – 1891.

Stibor = Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. Életrajzi tanulmány. Budapest 1874. (Értekezések a történelmi tudományok köréből IV.).

Temes = Ortvay Tivadar: Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. I. 1183 – 1430. (Temesvármegye és Temesvár város története. IV.) Pozsony 1896.

UB = Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I. Bearb. von Hans Wagner, II-IV. Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln, 1955 – 1985.

Zichy = A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Ed. Nagy, Imre et al. I-XII. Pest–Budapest, 1871 – 1931.

ZsO = Zsigmondkori oklevéltár I-IX. Ed. Mályusz, Elemér; Borsa, Iván; Tóth, Norbert C. Budapest 1951 – 2004.

Kastelán Jakub († 1420)

NORBERT C. TÓTH

Dňa 21. decembra 1419 sa uhorský (1387 – 1437) a nemecký (1410 – 1437) kráľ Žigmund vypravil z Budína[1] cez Moravu do Čiech, aby obsadil trón, uprázdnený po smrti svojho brata Václava (16. augusta 1419).[2] Jeho cesta však od počiatku dávala tušiť, že to nebude triumfálny pochod.[3] Keďže to vedel aj sám kráľ, obklopil sa svojimi oddanými a spoľahlivými uhorskými prívržencami, palatínom Mikulášom Gorjanským (de Gara) a jeho príbuzným, mačovským bánom Deziderom, Pipom z Ozory, hlavným kráľovským dverníkom Ladislavom Tamásim a jeho bratom Henrikom, Matúšom a Imrichom z Pavloviec (Pálóci), Jánom z Perína (Perényi), Štefanom a Jurajom Rozhanovskými (Rozgonyi), Štefanom Komplotom z Nány (Nánai) a jeho synom Petrom, Jurajom z Necpál (Necpáli) a jeho synom Ladislavom, ako aj rodinami menovaných. Sprievod prišiel 27. decembra (a nie 15.)[4] do Brna, kde sa objavili aj pražskí poslovia a odtiaľ sa vydal na cestu do Vratislavi na ríšsky snem, vyhlásený na sviatok Zjavenia Pána (6. január). Vo svojej ceste pokračoval až o tri mesiace neskôr, čiže začiatkom apríla, pričom na podnet pápežskej buly sa rady jeho spolucestujúcich značne rozšírili o veľké množstvo križiakov. Do Prahy sa však veľmi neponáhľal. Od 13. apríla do 2. mája trávil čas vo Svídnici (Schweidnitz), potom v Hradci Králové (Königgrätz, 8. – 10 mája), a cez Mělník (27. mája) a Vyšehrad (31. mája) prišiel do Zbraslavi (Königsaal, 3. – 6. júna) a nakoniec 8. júna do Prahy.[5] Mesto a hrad najprv obkľúčil so svojím vojskom, potom vtiahol do kráľovského hradu na Hradčanoch, kde ho 28. júla pražský arcibiskup korunoval za českého kráľa. Predtým však, po viacerých menších potýčkach, 14. júla pri kopci Vítkov, utrpeli križiaci – medzi nimi boli aj uhorskí bojovníci – porážku, ktorá sa pri neskoršom vývoji udalostí stala osudnou. Tento neúspech ešte zvýraznila ďalšia porážka, ktorá ich stihla pri Vyšehrade 1. novembra. (V bitke padol aj Peter Kompolt z Nány, syn neskoršieho krajinského sudcu Štefana.) Teraz však už je príležitosť prejsť k príčinám, pre ktoré sme uviedli vyššie opísané skutočnosti.

1 ENGEL, Pál – TÓTH, Norbert C. *Itineraria regum et reginarum (1382 – 1438). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 1. Itinerarium Sigismundi regis imperatorisque (1382 – 1437). Manuscriptum Pauli Engel complevit indiceque instruxit et redegit Norbertus C. Tóth. Itineraria Mariae (1382 – 1395) et Barbarae reginarum (1405 – 1438) consortum Sigismundi regis imperatorisque, nec non Elizabeth reginae (1382 – 1386), relictae Ludovici I regis composuit indicibusque instruxit et redegit Norbertus C. Tóth (ďalej Itineraria). Budapest 2005, s. 105.

2 PALACKÝ, František. *A huszitizmus története. Fejezetek a cseh nemzet történetéből*. Válogatta, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta Benedek Gábor. Budapest : Európa Könyvkiadó, 1984, s. 186.

3 Opis udalostí pozri TÓTH-SZABÓ, Pál. *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest 1917, s. 56-62.

4 Tamže, s 56. [Omyl vychádza od Palackého (s. 209), ktorý odtiaľto Žigmunda ešte 24. decembra vrátil do Skalice, kde sa pomeril so svojou manželkou Barborou.]

5 Itineraria, ref. 1, s.105-106.

Pri príprave X. zväzku Žigmundovského listinára (Zsigmondkori oklevéltár)[6] sa nám dostal do rúk dokument, vydaný 8. novembra 1423 súdnou stolicou Šarišskej stolice, konkrétne podžupanom Michalom Pócsom zo Žehry (Zsigrai) a slúžnymi. Zaujala nás už tá skutočnosť, že listina sa neobjavila v archíve niektorého rodu, alebo niektorého hodnoverného miesta z územia dnešného Slovenska, ale v archíve rodu Ibrányi, ktorý vlastnil majetky v Sabolčskej a Satmárskej stolici.[7] Podľa tejto listiny Veronika, manželka Filipa Szentmihályiho (Zenthmichal), začala súdny spor pred Šarišskou stolicou proti Ladislavovi, synovi Bartolomeja Ruszkaiho. Príčinou bolo, že predmety patriace jej predchádzajúcemu manželovi, kastelánovi Jakubovi, ktorý zomrel neďaleko Prahy, si privlastnil Ladislavov otec Bartolomej. Tieto „ulúpené" predmety boli ešte aj v čase vznesenia žaloby u Ladislava. Stolica riešenie sporu odročila na najbližšiu sedriu (*sedes iudiciaria,* stoličná súdna inštancia, ktorá reprezentovala stoličnú šľachtu a zastrešovala jej účinkovanie vo „verejnom živote", zasadala raz týždenne alebo raz za dva týždne). V deň zasadania sedrie, 18. októbra 1423, zastupovali sporné stránky advokáti – pozostalú manželku príbuzný jej manžela Pavol Kis a Ladislava Mikuláš Bozyk z Hažgutu. Advokát žalovaného samozrejme na podnet pozostalej manželky odpovedal, že je, pochopiteľne, v celej záležitosti bez viny. Žalobca reagoval, že na nasledujúcom, už poslednom zasadnutí súdu, môže predviesť aj svedkov, ktorí dokážu jeho tvrdenie. Na tento podnet stolica vytýčila nové pojednávanie. 8. novembra sa pred stolicou skutočne objavili advokáti oboch stránok, pričom žalobca Pavol Kis priviedol aj dvoch svedkov – Petra Varjúa (Waryw) z Buclovian a Jána Fiasa z Jakloviec. Obaja svedkovia vypovedali, že oni dvaja, ako aj Mikuláš Apród zo Šarišských Sokolian (Tótselymes), boli v inkriminovanom čase pri Prahe, keď si Bartolomej privlastnil predmety kastelána Jakuba. Vtedy, cítiac neželaný obrat, sa advokát žalovanej strany odvolal na kráľovskú listinu umožňujúcu postúpenie sporu. Takýto postup bol v sporoch pred stoličnými súdmi dosť obvyklý.[8] V zmysle tejto listiny musela stolica vyniesť rozsudok, ale ak by Ladislav nebol spokojný s rozsudkom, musia celý spor odovzdať kráľovskej kúrii. Po tomto sa podžupan, slúžni a zo stoličnej šľachty menovaní prísediaci rozhodli, aby Veronika spolu so svedkami, Petrom Varjúom a Jánom, synom Vavrinca, rovnako ako aj s neprítomným Mikulášom Apródom zložila pred nimi na 15. deň (22. novembra) prísahu. Ako sa dalo očakávať, advokát žalovanej strany Mikuláš Bozyk s rozsudkom nebol spokojný, a preto stolica spor postúpila kráľovskej kúrii, a to na oktávu Zjavenia Pána 1424.

Našou prvou úlohou je identifikovať postavy vystupujúce v príbehu.[9] Michal Pócs, syn Pet-

---

6 Zsigmondkori Oklevéltár I–II. (1387 – 1410) Összeállította Mályusz Elemér. Budapest 1951 – 1958; III–VII. (1411 – 1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1993 – 2001; VIII–IX. (1421–1422) Borsa, Iván – Tóth, Norbert C. Budapest 2003 – 2004. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3-4., 22., 25., 27., 32., 37., 39. a 41.) (ďalej ZsO).

7 Maďarský krajinský archív (ďalej MOL) Budapešť, Diplomatikai levéltár (ďalej DL) 62243. Celý text dokumentu je na konci štúdie.

8 Porovnaj NEUMANN, Tibor. *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299 – 1526)* (A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetei 3. szám. Szerk. Németh Péter). Nyíregyháza 2006, 64/132, 74/170, 75/172; HORVÁTH, Richárd. *Győr megye hatóságának oklevelei (1318 – 1525).* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1). Győr 2005, 76/62; TÓTH, Norbert C. *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526).* Budapest : Nyíregyháza, 2003. (A nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 53. Szerk.: Németh Péter) 26/37 a 39, 56/176-7, 66/223, 89/325; SZAKÁLY, Ferenc. *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314 – 1525.* Szekszárd : Wosinsky Mór Múzeum, 1998. 192/186, 204/205; TÓTH, Norbert C. *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290 – 1526).* (Az MTA–MOL Zsigmondkori Oklevéltár Kutatócsoport kiadványa). Budapest 2006, 41/50, 66/120, 67/121, 90/164.

9 Pri identifikácii osôb som našiel veľkú pomoc v CD rom-ovej publikácii *A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* DL – Diplomatikai filmtár (ďalej DF) 4.2. Készült a Magyar Országos Levéltárban 1874 –

ra zo Žehry na Spiši, sa v prameňoch vyskytuje v rozmedzí rokov 1402 – 1449, objavuje sa 9. septembra 1420[10] a zostáva až do konca županstva Jána z Rozhanoviec, do roku 1435 vykonáva funkciu podžupana. Tento post však nezastával sám, ale spoločne s Filipom Ramocsom zo Stretavy.[11] Je pravdepodobné, ako to počas županstva Jána z Rozhanoviec bolo obvyklé,[12] že Michal zastával súčasne aj post vicekastelána Šarišského hradu. Spojenie týchto dvoch funkcií nebolo charakteristické len pre Šarišskú stolicu. Takáto kumulácia funkcií sa vyskytovala relatívne často, z mnohých príkladov môžeme spomenú aspoň tri – v stoliciach Vesprím, Ráb a Bereg, kde podžupan bol súčasne aj kastelánom stoličného hradu (alebo jeho zástupcom).[13] Dôvodom bolo, že tieto hrady boli vtedy ešte v kráľovských rukách a patrili k *honoru* župana. (*Honor* bol vlastne platom za vykonávanie funkcie).[14] Takto bol župan vlastne aj hlavným veliteľom hradov, ale keďže sa v nich zdržiaval len zriedka, menoval namiesto seba zástupcu (zástupcov). Tí si v neprítomnosti vrchnosti neraz privlastnili vyšší titul než im prináležal, a tak sa v dokumentoch vyskytujú ako kasteláni.

Žalovaným bol Ladislav Ruszkai, ktorý bol do sporu zatiahnutý vďaka svojmu otcovi Bartolomejovi. Ladislavov otec však v čase jeho narodenia užíval prídomok od majetku Kalonda, a nie od abovskonovohradskej obce (Gönc) Ruszka. Vystupuje ako kastelán Šarišského hradu za čias Petra z Perína (Perényi) roku 1403, a vďaka krajinskému sudcovi získal aj funkciu zemplínskeho podžupana.[15] Naposledy sa s ním ako podžupanom stretávame 2. septembra 1421, v listine z 28. mája 1422 sa už spomína ako nebohý.[16] Podľa dokumentu to bol práve on, kto si privlastnil Jakubov majetok pri obliehaní Prahy, kde však nebojoval pod zástavou Petra z Perína, pretože krajinský sudca trávil celý rok na svojich majetkoch,[17] ale v radoch vojska jeho syna Jána.

Veronika, ktorá reprezentuje žalujúcu stránku a žiada od Ladislava Ruszkaiho späť majetok svojho manžela, kastelána Jakuba, sa niekedy v priebehu roka 1422 druhýkrát vydala za Filipa Szentmihályiho. Roku 1425 bola stále vydatá za neho a v tom čase jej záujmy zastupoval Peter Varjú z Buclova v spore s Ondrejom a Mikulášom, synom Alexeja z Buclova.[18] Filip sa medzičasom stal aj kastelánom Spišského hradu, listina z januára 1426 ho totiž uvádza už ako bývalého kastelána v súvislosti s tým, že jeho manželka Veronika prevzala od syna Bartolomeja Ruszkaiho Ladislava 67 zlatých.[19] Keď však poznáme tento fakt, údaj na reverze listiny z roku 1423 sa dostáva do iného svetla. V adrese sa uvádza Veronikin manžel Filip ako

---

2003 között a Mohács előtti gyűjteménykhez készült levéltári segédletek elektronikus feldolgozásával. – Zsigmondkori oklevéltár I–VII. (1387 – 1420). Ed. Mályusz, Elemér; Borsa, Iván. Budapest 2003.

10 ZsO, ref 6, VII., s. 2167-8.

11 ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457*, I-II. História Könyvtár, Adattárak. Budapest 1996, s. 173.

12 Porovnaj tamže I., s. 173 a 404.

13 NEUMANN, ref. 8, s. 16-20; HORVÁTH, ref. 8, s. 28-31; HORVÁTH, Richárd. *Veszprém megye tisztségviselői a későközépkorban (1458 – 1526)*. In: FONS, 2000, roč. 7, č. 2, s. 249-266; ZsO, ref. 6, IX., s. 668. (Veszprém).

14 Porovnaj ENGEL, Pál. *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Vár, honor, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Ed. Csukovits, Enikő. Budapest : Osiris Kiadó, 2003, s. 101-161.

15 ENGEL, ref. 11, I., s. 173 a 404.

16 ZsO, ref. 6, VIII., s. 914. a IX. 575.

17 10. február: Dob (ZsO, ref. 6, VII. 1339.); 10. – 28. apríl: Veľká Ida (1598 – 1669); 2. jún: Szőllős (1782); 14. jún: Nyaláb (1842); 25. júl – 21. september: Veľká Ida (2007 – 2213); 2. október: Kelemér (2232).

18 MOL Budapešť, DL 90871.

19 MOL Budapešť, DL 50393.

kastelán.[20] Najprv som to považoval za chybu v zápise, ale medzi dokumentmi z toho istého roku som našiel zásadný dôkaz: 25. augusta sa pred Spišskú kapitulu dostavil Peter Varjú zo Stuľan, teda jeden zo svedkov, a vrátil svojej *soror* dve sedliacke kúrie v Stuľanoch, patriace manželke spišského kastelána Filipa Melléteiho. Nuž a táto *soror* a manželka nebol nik iný, ako naša Veronika. Listina prezrádza aj to, že otcom Veroniky bol Mikuláš, syn Beňadika z Hanisky.[21] Žiaľ, nedostatok ďalších údajov nám bráni v určení, v akom príbuzenskom vzťahu mohli byť Veronika so spomínaným Petrom. Ďalším problémom je, že hoci o kastelánovi Filipovi vieme, že vlastnil majetky v dvoch stoliciach, v Šarišskej a Gemerskej, predsa nám to neposkytuje žiadnu pomoc pri jeho bližšej identifikácii. O rode Szentmihályi totiž nevieme nič, medzi členmi rodu Mellétei však nepoznáme ani jedného, ktorého krstné meno by bolo Filip.[22] Napriek tomu všetkému naše poznatky nevychádzajú nazmar, v súvislosti s hore uvedenými údajmi môžeme povedať, že sa nám podarilo identifikovať kastelána Spišského hradu a podžupana Spišskej stolice, ktorého sme doteraz poznali len podľa krstného mena. Kastelán a podžupan Filip sa v týchto funkciách objavuje v jednej stoličnej listine z 19. júla 1417.[23] Bez pochýb ho môžeme stotožniť so spišským kastelánom Filipom Mellétei/Szentmihályim, ktorý zastával tento post takmer celé desaťročie. Ale vo funkcii nebol sám, pretože roku 1422 sa objavuje aj ďalší kastelán menom Pavol Botos, ktorého tiež vieme s istotou identifikovať ako stoličného podžupana z roku 1432 pod menom Pavol Pálca z Rožkovian.[24]

O advokátoch oboch sporných stránok veľa nevieme. Mikuláš *Bozyk*/*Busyk* zo šarišského Hažgútu vystupuje v dvoch dokumentoch – na dorze listiny z 15. novembra 1422 v súdnej poznámke a v listine zo septembra 1423 ako vyslaný kráľov zástupca.[25] O Pavlovi Kisovi zo Šarišských Michalian máme zatiaľ k dispozícii len jeden údaj.

A čo vieme o svedkoch? Peter Varjú zo šarišských Buclovian, syn Ladislava, patril k ľuďom, ktorí sa najčastejšie venovali vojenstvu, a týmto spôsobom nadobúdali aj majetky. V prameňoch sa vyskytuje od roku 1404. V jeho blízkosti sa často vyskytoval aj Mikuláš Dacsó z obce Őr alebo Botfalva, ktorý bol familiárom Petra z Perína a užským podžupanom roku 1423,[26] s ktorým spolu získali od kráľa donácie a ďalšie majetky.[27] Peter Varjú sa objavuje v prameňoch roku 1423 s prídomkom z Őru a zo Stuľan, roku 1425 sa opäť objavuje s priezviskom zo Stuľan.[28] Napriek tomu ho nevieme zaradiť ani do rodu Buclovianských, ani do rodu Őriovcov.[29] Možno nasledujúci údaj nám pomôže vypátrať miesto jeho pôvodu. Roku 1381 sa ob-

---

20 „consortem Philippi castellani de Zenthmichal".

21 MOL Budapešť, DL 71758.

22 Porovnaj *Az Abaffy család levéltára 1247 – 1515. A Dancs család levéltára 1232 – 1525. A Hanvay család levéltára 1216 – 1525.* Ila Bálint kézirata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette Borsa Iván. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1993. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 23.) a registrami ZsO.

23 ENGEL, ref. 11, I., s. 198 a 430. (ZsO, ref. 6, VI., s. 699.)

24 ENGEL, ref. 11, I., s. 198. Bot a pálca sú v maďarčine synonymom pre výraz palica [pozn. prekladateľky].

25 ZsO, ref. 6, IX., s. 1142; MOL Budapešť, DL 43567.

26 ENGEL, ref. 11, II., s. 55.

27 TÓTH, Norbert C. *A leleszi konvent országos levéltárában lévő (Introductoriae et) Statutoriae sorozatának 1387 – 1410 közötti oklevelei* (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I-II. köteteihez) (rukopis), s. 111 a 121, 189 reg.; Tenže. A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. II. közlemény 1400 – 1410. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár II. kötetéhez) A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 48. (2006, v tlači), s. 97, 262 a 276 reg.

28 MOL Budapešť, DL 71758., DF 221489., DL 90871. Jednu osobu menom Anton Varjú zo Stulian poznáme aj z roku 1420. (ZsO, ref. 6, VII., 1357). Stuľany v Šarišskej stolici sa v prameňoch vyskytujú pod starším názvom Varjúfalva [pozn. prekladateľky].

29 Porovnaj ENGEL, Pál. *Magyar középkori adattár*. Budapest : Arcanum Digitéka, 2001, CD-rom 2001; príbuzen-

javuje istý Ján a jeho štyria synovia Ladislav, Ondrej, Mikuláš a Pavol, ktorí pochádzali zo šarišskej Koprivnice (Kapronca). Ich starý otec, resp. otec, sa volal Mikuláš Varjú.[30] Ak je náš predpoklad správny, tak v jednom zo štyroch synov, v Ladislavovi môžeme spoznať otca Petra Varjúa, keďže nosil rovnaké meno. Je to ešte stále len predpoklad, a aby bolo jasné, že rozhodnutie nie je jednoduché, predostriem hneď aj druhú možnosť. Z 20. a 30. rokov 15. storočia poznáme v rode Bucloviansk ých Ondreja a Mikuláša, ktorých otcom bol Alexej.[31] Jeho vlastným bratom bol Tomáš,[32] ktorého syn Blažej zastával v rokoch 1435 – 1437 funkciu spišského podžupana.[33] Tak môžeme predpokladať aj to, že otec Alexeja a Tomáša, ktorého meno nám nie je známe, bol bratom Ladislava, otca Petra Varjúa.

Druhým svedkom bol Ján Fias zo Spišských Jakloviec, ktorého otcom bol Vavrinec a matkou Anna (roku 1409 už vdova), dcéra Zonka, ktorý zasa bol synom Jána z Huncoviec (Stefkfalva).[34] Ján Fias sa v prameňoch objavuje v rokoch 1423 až 1438 a vieme o ňom, že mal piatich synov.[35]

Tretím, neprítomným svedkom bol Mikuláš, syn Blažeja Apróda zo Šarišských Sokoloviec. Mikuláš bol bratancom slávneho kronikára, magistra Jána zo Šarišských Sokoloviec (János Küküllői Főesperes). Jeho manželkou bola Dorota, dcéra Pavla Svábyho, ktorá pochádzala tiež z príbuzenstva rodu Szepesi.[36] Roku 1454 sa zúčastnil ako vyslanec Šarišskej stolice na sneme.[37]

Ako posledná nám zostala najproblematickejšia osoba, ktorú v listine nazývajú jednoducho len kastelánom Jakubom. Kto to teda bol?

Skôr než začneme s identifikáciou, musíme si vybrať z dvoch možných predbežných predpokladov; v listine sa náš hrdina uvádza len krstným menom a svojou funkciou, čiže ako kastelán Jakub. Z tohto môžu vyplývať dve úplne protikladné možnosti: podľa prvej bol pred verejnosťou stolice úplne neznámym človekom; podľa druhej hypotézy to mohlo byť práve naopak, veľmi dobre ho poznali, vedeli celkom presne kto to je, a preto sa uvádzal jednoducho len ako kastelán Jakub. Z týchto dvoch možností sa tá druhá javí vierohodnejšou. Môžeme takmer vylúčiť, že by spomínaná vdova Veronika nepoznala pôvod a funkcie svojho manžela, a to aj v prípade, že by ich už dlhšie nezastával. Ide teda o nájdenie takého muža menom Jakub, ktorý bol dobre známy pred stoličnou pospolitosťou Šarišskej, ale pravdepodobne aj Spišskej stolice, a po roku 1420 sa z prameňov vytráca. Jeho smrť totiž s veľkou pravdepodobnosťou môžeme spájať s bitkami pod Prahou v lete 1420. Túto hypotézu potvrdzuje aj fakt, že jeho vdova už bola roku 1423 opäť vydatá. Dôležitým faktom je aj to, že Žigmund sa roku 1421 dostal len po Čáslav,[38] a keby bol Jakub zomrel pod hradbami tohto mesta, je ťažké

---

stvo rodov Buzlai (Buclói) a Bot, tab. 2.: Dacsó (Őri).

30 MOL Budapešť, DL 90835.

31 MOL Budapešť, DL 90871.

32 MOL Budapešť, DL 90876.

33 MOL Budapešť, DL 90879., ENGEL, ref. 11, I., s. 198.

34 ENGEL, ref. 29, Szepesi (Stefkfalvi).

35 MOL Budapešť, DL 83622., 83700., 83704-5., 98322. Poznáme Jánovho brata Mikuláša a manželku jeho brata Helenu, ktorá bola dcérou Matúša Felsőbárcaiho, (MOL Budapešť, DL 83358., 83622., 83929.) Z ich manželstva sa narodili Štefan (1465 – 1488) a Katarína (1479). Štefanova manželka bola Anna, ktorá mu porodila štyroch synov (Szepesfalvi) Michala, Mikuláša, Jána a Antona (1516) (MOL Budapešť, DL 69168., 84081.).

36 ENGEL, ref. 29, Tótselymesi (Apród, Tárcai).

37 ENGEL, ref. 11, II., s.14.

38 Itineraria, ref. 1, s. 107-109.

si predstaviť, že by sa o ňom hovorilo, že padol pod Prahou. Je to o to menej pravdepodobné, že vzdialenosť medzi oboma mestami je viac než 60 kilometrov.

Na šťastie, alebo možno nešťastie, funkciu podžupana Šarišskej stolice[39] zastávalo viacero osôb, ktorí mali meno Jakub. Zároveň – ako sme na to poukázali už vyššie – všetci zastávali súčasne aj post (vice)kastelána Šarišského hradu. Prvým, kto by prichádzal do úvahy, je Jakub Szendi, ktorý zastával tieto funkcie v rokoch 1411 – 1414. V prameňoch sa po roku 1414 už nevyskytuje, ale môžeme ho s istotou vylúčiť, pretože jeho manželkou nebola Veronika, ale Alžbeta (1414), dcéra Jána Dancsa z Lastomíra.[40]

Ak postupujeme chronologicky, druhým z možných kandidátov by bol Jakub, syn Ladislava Máriásiho z Markušoviec, ktorý bol podžupanom v rokoch 1414 – 1417. V prameňoch sa ale objavuje aj po roku 1420, konkrétne v rokoch 1421 a 1422.[41]

Ďalším spomedzi možných kandidátov by mohol byť Jakub, syn Tobiáša z Jánoviec, ktorý bol podžupanom v čase od roku 1416 do 11. decembra 1419.[42] Máme dokonca údaj aj o tom, že roku 1419 zastával súčasne aj funkciu kastelána Šarišského hradu.[43] Tento Jakub sa v listinách objavuje od roku 1383 a jeho rodostrom sa dá celkom dobre dokázať až do čias Arpádovcov. Jeho prastarý otec sa volal Mikuláš a starý otec Vavrinec († pred 1346) bol sťatý na začiatku 40. rokov 14. storočia pre výrobu falošnej pečate. Vavrincova vdova Alžbeta bola dcérou Tobiáša, syna *comes*-a *Radyzlaus*-a. Tento Tobiáš, podľa ktorého dostal meno otec Jakuba, zomrel bez potešenia z mužského dediča, okrem Alžbety však zanechal ešte jednu dcéru Margitu (1351).[44] Jakubov otec Tobiáš (1369 – 1379) mal za manželku istú *Formosu*, dcéru *Fuoucha,* ktorej meno je zahalené tajomstvom. Ďalšiu listinu v mene Šarišskej stolice vydali 9. septembra 1420 Demeter Lépes z Talpasu a Michal Pócs zo Žehry, obaja vo funkcii podžupanov.[45] Jakub sa však celkom stráca z prameňov, s jeho menom sa nestretneme ani roku 1421, ani 1422. Mohli by sme si myslieť, že ideme po správnej stope, a že práve on by mohol byť naším neznámym kastelánom Jakubom. Lenže tento Jakub nezomrel, pretože podľa listiny z 11. septembra 1423 sa dostal do sporu práve s vtedajším podžupanom Michalom Pócsom zo Žehry. Na majetku v Spišskom Hrušove, ktorý vlastnili spoločne, Jakub obsadil časť patriacu Michalovi.[46] Zo sporu sa však nevyvinula veľká kauza, pretože už začiatkom 30. rokov 15. storočia sa Michalovým druhom na poste podžupana stal práve Jakub.[47] Smrť ho zastihla pravdepodobne niekedy po roku 1439.[48]

Štvrtou postavou, ktorá by prichádzala do úvahy, by mohol byť Jakub z Hangácsu (Boršodská stolica), ktorého za kastelána Hanigovského hradu v Šariši menoval Imrich z Perína.

---

39 Údaje o funkčnom období som poznámkoval len v tom prípade, ak sa líšili od údajov uvedených v ENGEL, ref. 11, I., s. 173

40 ZsO, ref. 6, IV., s. 1667.

41 ZsO, ref. 6, VIII. 35. és IX., s. 293.

42 Tamže, s. 1139.

43 ZsO, ref. 6, VII., s. 436.

44 MOL Budapešť, DL 67404., DL 41151. (Margita)

45 ZsO, ref. 6, VII., s. 2167.

46 MOL Budapešť, DF 263188.

47 1431: DL 84862., 43901.

48 MOL Budapešť, DL 13390. Podľa našich vedomostí mal syna Imricha (1474 – 1485) (DL 17602., 60866.), poznáme aj jeho syna Mikuláša (1497 – 1511) (DL 63875.). Tento Mikuláš mal dvoch synov, Petra a Bartolomeja a dcéru Helenu (1511). (Szent-Iványi család levéltára 1230 – 1525. Mályusz Elemér kézirata alapján sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Borsa Iván. Budapest 1988. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 14./ 71/168.)

S istotou vieme, že roku 1414 určite túto funkciu zastával.[49] Jeho otec sa volal Tomáš (1398)[50] a mal aj dvoch bratov – Pavla a Imricha (1421).[51] Pavol sa neskôr, roku 1429 stal podžupanom Boršodskej stolice.[52] Jakub sa v prameňoch objavuje roku 1410, roku 1415 sa spomína ako familiár Imricha z Perína.[53] Dňa 2. októbra 1420 vystupuje ako vyslaný kráľov zástupca v záležitosti synov Imricha z Perína.[54] Zomrieť mohol niekedy po roku 1437[55], zanechajúc štyroch synov.[56]

Na tomto mieste musíme s poľutovaním skonštatovať, že kým sa neobjavia nové údaje k identifikácii kastelána Jakuba, nevieme ho zaradiť do žiadneho zo známych rodov.

Musíme sa vrátiť ešte k jednej veci. Nevenovali sme sa tej nezanedbateľnej otázke, aké to vlastne boli predmety, ktoré Bartolomej Ruszkai zobral kastelánovi Jakubovi. Podľa sťažnosti mal mať Jakub pri sebe 38 zlatých v minciach z čistého zlata a 125 nových zlatých. Ďalej to boli štyri kone s kompletnými postrojmi a sedlami, ktoré mali hodnotu 200 zlatých a ešte jeden kôň v hodnote 20 zlatých, možno na nosenie nákladu. Samozrejme, k Bartolomejovi sa dostala aj kompletná Jakubova vojenská výzbroj. Ak sa pozrieme na tento výpočet, vidíme, že nebohý mal pri sebe veľkú peňažnú hotovosť. Fakt, že mal viac koní, vyplýval jednak z vtedajšieho spôsobu vedenia vojny a bojov, ale mohol ich aj ukoristiť. Hotovosť 38 zlatých v minciach z čistého zlata je však zaujímavejšia, veď už aj 125 zlatých bolo vtedy úctyhodným obnosom. Je málo pravdepodobné, že by také veľké množstvo peňazí bolo jeho žoldom,[57] respektíve, že by to mohli byť peniaze určené na verbovanie vojakov. V tom prípade by totiž od Ladislava Ruszkaiho nepožadovala peniaze pozostalá vdova, ale ten, kto Jakuba poveroval úlohou. Nevieme však, kto by to mohol byť. Najviac pravdepodobná bude asi hypotéza, že ich ukoristil niekedy počas výpravy na Morave a v Čechách. Užiť si korisť mu však zabránila smrť, ktorá ho zastihla na bojisku – zrejme šťastie v koristení ho obralo o šťastie v boji. Otázkou však zostáva, akú funkciu plnil kastelán Jakub vo výprave? Staršia literatúra predpokladala, že na výprave kráľa Žigmunda roku 1420 sa zúčastnili veľmoži na vlastnú päsť a v krajine ani nebola vyhlásená insurekcia.[58] Tento názor, vzhľadom na to, že dnes už poznáme celý listinný materiál z roku 1420, nepokladáme za potrebné zmeniť. Jakuba teda môžeme zara-

---

49 ENGEL, ref. 11, I., s. 453.

50 TÓTH, Norbert C. *A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. I. közlemény 1387 – 1399.* (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetéhez) A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 47. (2005) 315/249.

51 ZsO, ref. 6, VIII., s. 890. Z Jakubových príbuzných, žijúcich v tomto čase, poznáme ešte Jána, syna Marka (1411) a Kláru, dcéru Vavrinca (1414), ktorá bola manželkou Jána, syna Petra z Čičaroviec. (ZsO, ref. 6, III., s. 540, IV., s. 2661.)

52 ENGEL, ref. 11, II., s. 94.

53 Tamže, s. 94.

54 ZsO, ref. 6, VII., s. 2232.

55 1429.: DL 89900., DL 13089. Poznáme aj potomkov jeho brata – Pavol mal syna Michala (1478 – 1492), Imrich zase Beňadika a Gregora (1449) (DL 75928., 61080., 75903.)

56 Ján, Vavrinec, Sebastián a Albert (1443). Posledný Albert ako päťkostolský prepošt dosiahol vynikajúcu kariéru, zastával významné funkcie od 40. rokov 15. storočia až do polovice vlády Mateja Korvína (DL 75875., 75878., FEDELES, Tamás. *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban 1354 – 1526*. Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2005, s. 375-377.) Spomedzi troch ďalších synov, ktorí mohli mať potomkov, poznáme len deti Sebastiána: synov Hieronýma (1457 – 1484) a Štefana (1464 – 1484), ako aj štyri dcéry, Dorotu, Alžbetu, Žofiu a Annu (1464) (DL 15147., 14612., 75937.)

57 Stibor zo Stiboríc vydržiaval roku 1422 za mesačných 1 000 zlatých svoje vojsko pozostávajúce zo 135 kopijí (ZsO, ref. 6, IX., s. 1217.). Z toho vyplýva, že jedna kopija, t. j. 3 – 4 ľudia stáli mesačne asi 7 a pol zlatého.

58 Podobne ako roku 1421, keď boli len odročené spory familiárov niektorých zúčastnených veľmožov. (ZsO, ref. 6, VIII. 232., 887., 931., 936., 1139.) Porovnaj aj nariadenie Žigmunda pre Nitriansku stolicu z 20. decembra

diť medzi tých familiárov, ktorí boli prítomní v Čechách. Oporu nám môžu poskytnúť osoby, o ktorých s istotou vieme, že spolu s kastelánom boli aj pod Prahou – Peter Varjú z Buclovian možno patril k familiárom pánov z Perína (Perényiovcov). O Mikulášovi Apródovi však s veľkou istotu môžeme tvrdiť, že roku 1397 ho viazali familiárske väzby k Rozhanovským.[59] Jedine o Vavrincovi Fiasovi z Jakloviec nevieme nič. V 20. rokoch 15. storočia však už mohol byť *dominus*-om, čiže seniorom všetkých troch, niektorý príslušník rodov z Perína, Rozhanoviec alebo Berzeviciovcov. Hoci, keďže sa pohybujeme najmä v Šarišskej a Spišskej stolici, do úvahy viac prichádzajú príslušníci posledných dvoch rodov. O Henrikovi Berzevicim, ale aj o niektorom z Rozhanovských, vieme, že sa zúčastnili českej výpravy. O Henrikovi máme aj bezprostredné údaje: 8. a 16. marca 1420 bol vo Vratislavi, 18. apríla sa zdržiaval vo Svídniku, 31. augusta už bol v Čáslavi.[60] O príslušníkoch rodu Rozhanovských máme taktiež priame poznatky, ale tento údaj skrýva v sebe aj podstatne dôležitejšiu informáciu, než by sme sa nazdali. V mene rodu Sós zo Solivaru bola v kráľovskej kúrii v Budíne 1. septembra 1420 podaná sťažnosť, podľa ktorej 13. dňa predchádzajúceho mesiaca Ján z Rozhanoviec, Mikuláš zo Šarišských Sokoloviec, Dionýz Ramacsa, Blažej Görgős a Ladislav Dima okradli troch svojich poddaných v solivarských lesoch.[61] V listine opísaná sťažnosť by mohla byť príkladom tucta podobných excesov, ak by sme však nevedeli, že jeden zo spomenutých aktérov bol ešte krátko pred touto udalosťou pod Prahou. Mikuláš zo Šarišských Sokoloviec je totiž s veľkou pravdepodobnosťou totožný s Mikulášom Apródom, ktorý vystupoval ako svedok. Ďalej je viac než pravdepodobné, že spomenuté osoby sa nielen vrtkavosťou osudu dostali na jedno miesto v tom istom čase spolu s Jánom z Rozhanoviec, ale že aj patrili k jeho familiárom. Podľa termínu opísanej udalosti bola skupinka už zrejme na ceste smerom k domovu, pričom je pravdepodobné, že sa ešte zúčastnila korunovácie Žigmunda za českého kráľa (28. júla) a krátko po nej opustila kráľovský vojenský tábor. Keďže svedkovia vdovy vypovedali, že boli pri obliehaní Prahy spolu s Mikulášom Apródom, je takmer isté, že patrili k familiárom Rozhanovských. Takže do nájdenia nových, popierajúcich údajov môžeme prehlásiť, že Peter Varjú z Buclovian, Vavrinec Fias z Jakloviec a Mikuláš Apród zo Šarišských Sokoloviec boli familiármi hlavného kráľovského pokladníka a šarišského župana Jána z Rozhanoviec. Otázkou zostáva už len to, či patrili k familiárom priamo alebo nepriamo? Na čo narážame? Už dlhšie vieme, že medzi familiárom a familiárom sú rozdiely, rovnako ako aj medzi seniorom a seniorom. Jestvovali totiž familiári nižšieho a vyššieho postavenia, dokonca mnohí boli súčasne aj seniormi, keďže aj oni mali svojich familiárov. To znamená, že systém familiarity sa podobal na lénny systém, vytváral pyramídu, ale podobnosti medzi oboma systémami tým aj končia, pretože vo všetkom inom sa významne líšia.[62] Najvýraznejším rozdielom je, že pokiaľ v lénnom práve bol *„vazal môjho vazala aj mojím vazalom"*, v systéme familiarity *„familiár môjho familiára už nie je mojím familiárom"*. Znamená to, že páni stojaci na najvyššom stupni pyramídy nemali v pravom zmysle slova nekonečné množstvo familiárov, ale len niekoľko desiatok, ktorí ale patrili k vplyvným a majetným osobám. Títo však priniesli so sebou zase svojich ľudí. Takže keď niektorý z vyššie postavených familiárov zmenil seniora, pre to-

1419, v ktorom nariadil stoličnej šľachte, aby sa pripravila na budúcoročnú protiturecku výpravu. (ZsO, ref. 6, VII. 1155.) V súvislosti s českými výpravami o podobnom nariadení nevieme.

59 ZsO, ref. 6, I. 5065.

60 ZsO, ref. 6, VII. 1465., 1495., 1627., 2117.

61 Tamže, 2121.

62 Porovnaj BORSA, Iván. *A hiteleshelyekől. „Magyaroknak eleiről" Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére.* Ed. Piti, Ferenc; Szabados, György. Szeged 2000, s. 99-106, 99.

ho pôvodného to mohlo znamenať citeľnú stratu.[63] Ak sa vrátime k vyššie menovaným, vynára sa možnosť, že Dionýz Ramacsa, Blažej Gorgős a Ladislav Dima, ktorí boli takmer určite *ignobilis* (nešľachtici), neboli zrejme familiármi Jána z Rozhanoviec, ale Mikuláša Apróda. Ak postupujeme po tejto línii ďalej, môžeme vysloviť ďalšie predpoklady. Vzhľadom na vojenský systém, ktorého základom bola kopija (gleve), pozostávajúca z 3 – 4 osôb, Mikuláš Apród a ostatní tvorili jednu kopiju, a mali to šťastie, že sa mohli spoločne so svojím pánom vrátiť z bojového poľa. Aj keď stoličné vojenské sily neboli na české ťaženie v roku 1420 výslovne vyzvané, predsa sa ho prakticky všetci šľachtici zo stolice, ako i z okolitých stolíc, zúčastnili vďaka seniorom, ku ktorým patrili v prvom rade rody Berzeviciovcov, Pálóciovcov, pánov z Perína či z Rozhanoviec.[64]

Z maďarčiny preložila Tünde Lengyelová

Text listiny

Nos magister Mychael filius Petri filii Pooch de Sygra vicecomes magnifici vir Johannis de Rozgon sumpmi thezaurarii regie maiestatis ac quatuor iudicis nobilium comitatus de Sarus damus pro memoria, quod cum iuxta continentiam aliarum litterarum nostrarum prorogatoriarum Ladislaus filius Bartholomei de Ruska feria secunda proxima post festum Beati Galli confessoris actioni nobilis domine Veronica vocate, consortis Philippi de Zenthmichal in eo proposite, quam post mortem Jacobi castellani, domini et mariti prioris eiusdem domine Veronice ante Pragam interfecti triginta octo aurei floreni puri et iusti ponderis, centum et vigintiquinque floreni nove monete, quatuor equi cum sellis et frenis ducentos florenos novos valentes ac unus equos(!), scilicet convectus* viginti florenos novos valens, necnon tota arma ad unum hominem sufficientia de rebus et bonis ipsius apud predictum Bartholomeum, patrem ipsius Ladislai remansissent et ad se ibidem recepisset, que premissa predictus Ladislaus haberet depresenti respondere debuisset. Ipso siquidem termino occurente pro prefato Ladislao Nicolaus Bozyk de Asguth cum sufficientibus litteris procuratoriis, pro memorata domina Veronica Paulus Parvus de dicta Zenthmichal cum litteris nostris procuratoriis comparuerunt. Predictus Nicolaus respondisset ex adverso, quod prefatus Ladislaus in totali actione ipsius domine Veronice penitus innocens esset et immunens; qui Paulus cum testibus sufficientibus premissam actionem ipsius domine Veronice in termino ulteriori per nos sibi dando comprobare assumpsisset, ad quam faciendam assignassemus eidem feriam secundam proximam ante festum Beati Martini confessoris. Ipso termino instante et predictis procuratoriis coram nobis personaliter comparentibus, memoratus Paulus testes suos, videlicet Petrum Waryw de Buchlo et Johannem filium Laurentii dicti Fyas de Jekelfalva coram nobis statuisset et adduxisset, qui per nos interrogati, quid de premissis ipsis certitudo constaret veritatis? Qui responderunt, quod ipsi ac Nicolaus filius Blasii Aprod de Thotsolmos presentes ante Pragam predictam fuissent, cum predictus Bartholomeus pater ipsius Ladislai premissa res et bona ipsius Jacobi castellani ad se recepisset. Memoratus Nicolaus Bozyk mox et incontinenti exhibuit nobis quasdam litteras domini nostri regis, in quarum selebris reperimus contineri, quod causa inter predictum Ladislaum ab una et nobilem dominam Vero-

63 K problému podrobnejšie pozri TÓTH, Norbert C. *Az 1395-ös lengyel betörés. (A lengyel–magyar kapcsolatak egy epizódja) „...honoris causa...“* Tanulmányok Engel Pál halálának ötödik évfordulója alkalmából [v tlači].

64 Porovnaj napr. Ján Vidart z Bástu dostal donáciu ako familiár Jána z Perína, (ZsO, ref. 6, VIII. 398.), členovia rodov Egyházasmercsei a Csabbi zase ako familiári zvolenského župana Juraja z Ilsvy (tamže, s. 293). Vo vymenúvaní by sme mohli pokračovať.

nicam preallegatam parte ab altera coram nobis vertentem recto iuris tramite iudiciare deberemus et si prefatus Ladislaus de ipso modo iudicio contentari noluerit, extunc ipsam causam iudicatam cum serie nostri iudicationis sine omni gravamine in curiam domini nostri regis ac prelatorum et baronum suorum examini et deliberationi transmitti in eisdem litteris domini regis, id dominus rex mandabat. – Nos igitur unacum assessoribus nostris nobilibus dicti comitatus easdem litteras domini nostri regis humiliter, ut tenemur, recepimus et mandatum eiusdem satisfacere volentes predictam causam cum dictis assessoribus nostris iudicamus in hiis scriptis, quod prefata domina Veronica unacum predictis nobilibus viris Petro Waryw, Johanne filio Laurentii et Nicolao Aprod in quindenis ferie secunde prenotate super eo, quod premissa res et bona ipsius Jacobi castellani prefatus Bartholomeus pater ipsius Ladislai ad se receperit et predictus Ladislaus nunc apud se habuerit, sacramentum prestare debeat et teneatur. Et quia prefatus Nicolaus Bozyk procurator ipsius Ladislai de iudicio modo contentari nolebat, ideo causam premissam in curiam regiam duximus transmittendam (ad)** octavas festi epiphaniarum domini nunc venturi, eisdem partibus in dicta curia regia pro termino comparandi assignando. Datum in predicta Sarus, feria secunda prenotata, anno Domini M° quadringentesimo vigesimo tertio.

Na papieri, na dorze odtlačok piatich prsteňových pečatí. DL 62243. (Arch. fam. Ibrányi)

Adresa na dorze:

Pro Ladislao filio Bartholomei de Ruska contra nobilem dominam Veronicam consortem Philippi castellani de Zenthmichal ad octavas festi epiphaniarum Domini nunc venturi super factis intrascriptis in curiam domini nostri regis.

Pod textom: Transmissionalis

---

* Možno neobvyklá forma *vectarius*

** Chýbajúce slovo

Vojenská výchova v stredovekom Uhorsku

LÁSZLÓ VESZPRÉMY

O vojenskej výchove – oproti univerzitnému vzdelávaniu – máme k dispozícii neúmerne málo prameňov. A to jednoducho preto, lebo vojenské poznatky sa osvojovali počnúc prostým vojakom až po kráľa v praxi.[1] Kronikár poznamenáva o detskom veku slávneho Fridricha Barbarossu, že *„podľa zvykov sa vychovával prostredníctvom bojových hier"*.[2] Prirodzene, touto otázkou sa zaoberali výchovné traktáty, tzv. kráľovské zrkadlá rozšírené po celej Európe, čiže aj v Uhorsku. Sem prvorado patrí Vegetius a preklady jeho diela do ľudových jazykov, ktoré pravdepodobne používal aj uhorský kráľ Ľudovít I. Veľký, ďalej je to práca pod názvom *Secretum secretorum* (Tajomstvo tajomstiev), za ktorej autora sa považuje Aristoteles, alebo traktát Aegidia Romanusa. Všetky tieto diela kladú dôraz na fyzický tréning a vojenskú výchovu mladých mužov.[3] Za najvhodnejší vek z tohto hľadiska sa považoval detský vek, *(pueritia)* medzi 7.–14. rokom života, ako aj mládenecký vek, *(adolescentia)* medzi 14.–18. rokom. Rámce tejto výchovy poskytli po celej Európe kráľovské dvory alebo dvory veľmožov, kde mladí adepti sčasti za pomoci odborne spôsobilých majstrov, sčasti za pomoci spontánneho napodobňovania a spolužitím si osvojovali v rámci poznatkov o dvornom živote aj fortiele bojového umenia a vojenského majstrovstva *(ars bellandi, ars militandi)*. Ratolesti kráľovských a aristokratických rodín toto všetko potrebovali veľmi skoro: mladí anglickí králi už vo veku 14.–17. rokov bojovali na čele vojsk, pričom prvé meče a detské panciere dostali už ako 8 či 9-roční. Podobne sa od nich už v mladom veku vyžadovala návšteva a sledovanie rytierskych turnajov.[4] Podobne ako v iných európskych krajinách a zodpovedajúc skutočnej situácii disponujeme prameňmi o fyzickom a praktickom výcviku, kým teoretické vyučovanie vojenského umenia mohlo byť len ojedinelé. V prípade Jána Korvina (syna kráľa Mateja) vieme, že sa oboznámil aj s klasickými starovekými príručkami, čo ho však nezachránilo od neskoršieho politicko-vojenského pádu.[5] Ďalej máme vedomosti o vojvod-

1 Vynikajúci prehľad predovšetkým na základe anglických príkladov podáva NICHOLAS, Orme. *From Childhood to Chivalry. The Education of the English Kings and Aristocracy 1066 – 1530*. London – New York 1983, pozri s. 180-210.

2 FREISINSKÝ, Oto. *Život cisára Fridricha* (Gesta Friderici) I, 27: „educatus, ut solet, ludis militaribus". Cituje: JACKSON, W. H. *Chivalry in Twelfth-Century Germany. The Works of Hartmann von Aue.* Cambridge l994, s. 33.

3 *Secretum secretorum*. Ed. Manzaloui, Vegetius, I. kniha, český preklad pozri Flavius Vegetius Renatus: Nárys vojenského umění. In: *Antické válečné umění*. Praha : Svoboda, 1977, s. 413-436. Giulbertus Romanus: De regimine Principum II, 2, 15-17. cap.

4 Henrich V. ako 9-ročný dostal svoj prvý meč (v roku 1397), Henrich VI. taktiež vo veku 9 rokov dostal 8 mečov, a pancier na svoju mieru. Eduard II. ako 17-ročný a Eduard III. ako 14-ročný už bojovali v poli.

5 O dielach a problémoch teoretickej prípravy pozri VESZPRÉMY, László. A magyar katonai gondolkodás a Mohács előtti latin nyelvű forrásokban. In: *A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény.* Ed. Ács, Tibor. Budapest : Zrínyi Kiadó, l995, s. 11-22.

coch, ktorí mali univerzitné vzdelanie, hlavne v 14.–15. storočí. Vzhľadom na výnimočnosť takýchto prípadov možno len konštatovať, že samotné teologické alebo právne vzdelanie ešte nebolo prekážkou v neskoršej svetskej, vojenskej kariére, nemalo však bezprostrednú súvislosť s ich bojovým pôsobením.[6]

VZDELÁVANIE A VÝCVIK KRÁĽOVIČOV

O detskom veku panovníkov Arpádovcov sa najčastejšie dozvedáme z riadkov listín referujúcich o zásluhách. Častým obratom v donáciách býva, že kráľ spomína, že obdarovaný bol od útleho detstva vychovávaný spolu s ním a odvtedy mu verne slúži. Takto sa vyjadruje Belo IV. o hlavnom kráľovskom koniarnikovi Dionýzovi z rodu Tomajovcov: „*po uplynutí rokov detstva, počas ktorých spolu s nami dospieval sťa nemenný pevný stĺp stál pri svojom pánovi.*" Taktiež Belo IV. informuje roku 1264 o magistrovi Laurincovi, kráľovskom dvorskom sudcovi a mošonskom županovi, že už v jednotke dvorských pážat získal slávnu povesť. Aj Karol I. Róbert roku 1326 spomína Štefana Apróda až v súvislosti s jeho vojenskými zásluhami vyjadruje sa o ňom, ako o zvláštnom odchovancovi.

Prirodzeným dejiskom rozvíjania vojenských schopností boli rytierske turnaje. Anonymus[7], bezmenný uhorský kronikár pôsobiaci okolo roku 1200, podáva svedectvo o tom, že dvorské zábavy už za Arpádovcov slúžili aj na výchovu mladíkov. Práve uňho sa po prvýkrát vyskytuje v uhorských prameňoch latinský názov rytierskeho turnaja – *turnamentum*. Svoj opis ukončuje slovami: „*...Iní mladíci sa zabávali podľa pohanského obyčaja s lukom a šípmi.*"[8] Z obdobia vlády Anjouovcov, kráľov Žigmunda Luxemburského, Mateja Korvína a Jagelovcov o takýchto udalostiach máme už oveľa viac údajov, a je evidentné, že dvorská mládež sa ich zúčastnila buď v úlohe divákov alebo ako aktívni účastníci. Keď napríklad kráľ Žigmund v roku 1431 v Kostnici vyhlásil turnaj, na ktorom sa chcel zúčastniť aj jeden mladý člen rodiny Várdayovcov, tak si dal poslať kone od rodiny z Uhorska. V roku 1433 sa Bertradon de Broquière zmieňuje o účasti syna palatína Mikuláša Gorjanského (de Gara, Garai), Ladislava na budínskom turnaji.[9]

Vladislav II. Jagelovský v roku 1494 po protitureckých vojenských úspechoch pasoval na rytierov Józu Somiho a jeho spoločníkov.[10] Ľudovít II. Jagelovský ako desaťročný (1516) do-

---

6 Napr. Juraj z Pavloviec (Pálóci) v rokoch 1409 – 1412 študoval na viedenskej univerzite, od roku 1423 bol ostrihomským arcibiskupom a v roku 1428 bol vodcom vojsk vyslaných proti husitom. ENGEL, Pál. Zsigmond bárói: rövid életvajzok In: Műveszet Zsigmond király korában 1387–1437 I. BUDAPEST 1987, s. 435. Alebo Ján z Perína (Perényi) v roku 1384 študoval na pražskej univerzite, ale v roku 1396 už musel utekať z nikopolskej bitky, v roku 1403 bojoval proti vzbúrencom proti Žigmundovi a porazil ich. ENGEL, Pál. Zsigmond bárói, s. 438. Aj opačne je pravdou, že ani vojenská výchova neznamenala prekážku pred kňazskou profesiou. Najmladší z rodu Tallóciovcov, Jován Tallóci sa najprv vyučil vojenskému majstrovstvu popri svojom staršom bratovi Frankovi v Belehrade, potom sa stal belehradským kapitánom, potom vranským priorom, čiže hlavou rytierskeho rádu uhorských johanitov roku 1438. MÁLYUSZ, Elemér. A négy Tallóci fivér. In: *Történelmi Szemle,* 1980, s. 557-558.

7 Anonymus: *Gesta Hungarorum*, kap. 46. Eds. Silagi, G. – Veszprémy, L. Sigmaringen, 1991, s. 110. Slovenské kritické vydanie pripravil MÚCSKA, Vincent. *Kronika anonymného notára kráľa Bela. Gesta Hungarorum*. Budmerice : Vyd. Rak, 2000.

8 Pozri tamže, s. 98 – 99.

9 FÜGEDI, Erik. Turniere im mittelalterlichen Ungarn. In: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*. Hrsg. Josef Fleckenstein. Göttingen, 1985, s. 390-400. Slovenský preklad Bertradonovej relácie a ďalšie informácie o turnajoch prináša SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko.* Bratislava : MO SR, 2004, s. 172-176.

10 FÓGEL, József: *II. Ulászló udvartartása*. Budapest 1913, s. 132-133.

stal miniatúry figúrok znázorňujúce rytiersky turnaj a jeho pancier z detstva možno dodnes obdivovať v Národnom múzeu v Budapešti. O niekoľko rokov neskôr (v roku 1521) na oslavách vlastnej svadby Ľudovít II. v rytierskom súboji porazil svojho tútora a vychovávateľa Juraja z Brandenburgu, potom (roku 1523) vo Viedenskom Novom Meste si svoje sily zmeral s Ferdinandovým stolníkom, a v roku 1525 odmenil rytierov lámajúcich kopije v turnaji na uhorskom kráľovskom dvore. Práve o Ľudovítovi II. vieme, že obľuboval napichovanie obruče kopijou počas jazdy na koni a obľuboval aj jarné rýchlostné preteky koní.[11] Popri rytierskych turnajoch sa obľúbenou aktivitou a zároveň zábavou stali poľovačky. V rámci nich sa šľachtická mládež najlepšie mohla pripraviť na vojenský život. O nebezpečenstvách svedčia úrazy na poľovačkách zaznamenané od čias prvého uhorského kráľa Štefana Svätého. Za všetky možné príklady opäť možno uviesť aspoň krátku pasáž z Anonymovej kroniky (7. kap.): *„A ich mladíci boli takmer každý deň na poľovačke a preto sú Maďari od oných dní až do súčasnosti lepší v poľovaní ako ostatné národy.“*[12]

O niektorých z nich vieme, v používaní akých zbraní sa zdokonaľovali. Máme informácie o účasti Anjouovcov, Žigmunda, Mateja na rytierskych turnajoch, o budínskom šermiarskom majstrovi Vladislava II., ktorý napísal aj učebnicu. V príručke venovanej uhorskému kráľovi Ladislavovi V. Pohrobkovi Aeneas Silvius Piccolomini venoval pozornosť aj vojenskej príprave: *„Nebude to nadarmo, keď ty, ktorý musíš bojovať proti Turkom, už teraz v detstve sa naučíš narábať s lukom, prakom, kordom, vrhať kopije, osedlať koňa, jazdiť a hnať koňa do skoku, zvládneš umenie lovu a budeš vedieť plávať.“*[13] Ján Zápoľský bol podľa kronikára Szerémiho výborným strelcom na cieľ: v roku 1530 totiž z Budínskeho hradu zastrelil štyroch Nemcov.

Na úspešnosti vojenskej dráhy zohrávala istú úlohu aj znalosť jazykov. Ľudovít I. Veľký sa podľa kronikára kvôli svojim vojakom naučil po nemecky. Aj Bonfini v Dekádach uhorských dejín opisoval pravdepodobne pomery z obdobia vlády kráľa Mateja, keď sa obsiahlo zmieňuje o vojenskej výchove hunského kráľa Attilu; opísal, že Attila viedol súboje so svojimi rovesníkmi, zúčastňoval sa plaveckých pretekov na Dunaji, vrhal oštep, jazdil na koni a behával. Aby nezanedbal niektorý druh vojenského umenia, obliehal aj makety hradov. Dobré výsledky dosahoval vraj preto, lebo od *„všemohúceho dostal najlepších vojenských učiteľov“* a najviac sa naučil z praxe. (Bonfini, Decades, 1.3.65-70).

O dvorných vychovávateľoch, ako aj o tých, ktorí zaúčali mladých do rytierskeho života a o ľuďoch, ktorí zodpovedali za osobnú bezpečnosť kráľa, vieme málo. Poznáme župana Michala, ktorý ochraňoval a vychovával kráľoviča Bela, (neskoršieho kráľa Bela IV.) v čase atentátu na kráľovnú Gertrúdu v roku 1213, alebo Dionýza z rodu Türjeovcov, ktorý bol oporou Belovi aj v dospelosti. Mikuláš Kenežič, vychovávateľ kráľovských detí v dobe atentátu Feliciána Zacha na kráľa Karola I. Róberta v roku 1330 zachránil život kráľovskej rodine, čo svedčí aj o jeho vojenských schopnostiach. Ľudovít I. Veľký spomína v listine z roku 1347 v súvislosti so zadarským hrdinstvom abovského župana Petra Pohárnika, že bol jeho vychovávateľom v detstve a odvtedy mu verne slúži.[14]

---

11 FÓGEL, József. *II. Lajos udvara 1516 – 1526*. Budapest 1917, s. 108-118.

12 MÚCSKA, ref. 7, s. 45. Pozri aj ZOLNAY, László. Vadászatok a régi Magyarországon. Budapest 1971, s. 81-109.

13 Cituje a zároveň dobrý prehľad podáva PETÉNYI, Sándor. Nevelés és játék a középkorban. In: *A magyar iskola első évszázadai*. Győr 1996, s. 109-114; pozri ešte štúdiu o rytierskej kultúre: TÖLL, László. Lelkem az Isten, életem a királyé, becsületem az enyém (Moja duša je Boh, môj život patrí kráľovi, česť je moja). Tamže, s. 117-123.

14 Príklady v maďarskom preklade pozri: *Középkori históriák oklevelekben (1002 – 1410)*. Szerk. Kristó, Gyula. Sze-

Do tohto obrazu veľmi dobre zapadá aj to, čo vieme o výchove arpádovských kráľovičov na dvoroch vysokého kléru. Obzvlášť treba pripomenúť takéto právo jágerských biskupov, ku ktorým zavítal aj Ladislav, maloletý syn kráľa Imricha, ďalej Belo IV. (1261) a Štefan V. (1271). Ako je všeobecne známe, uhorskí preláti museli úmerne k svojim majetkom postaviť vojenský kontingent alebo sa jednoducho v sprievode kráľa museli zúčastňovať na ťaženiach, na poľných bitkách, takže v ich okolí sa zdržujúci kráľoviči a aristokratická mládež mohli dostať výchovu takého istého charakteru ako na svetských dvoroch.

Kráľoviči aj v Uhorsku už vo veľmi mladom veku mohli nadobúdať bojové skúsenosti. Gejzu II. v roku 1146, asi ako 16-ročného opásali pred bitkou proti rakúskemu vojvodovi Henrichovi II. Jasomirgottovi. Ani Ladislav IV. Kumánsky v roku 1278, keď z jedného kopca sledoval bitku na Moravskom poli, nemal viac ako 16 rokov. Aj Karol Róbert v roku 1300 mal iba 12 rokov, keď vstúpil na územie Uhorska, aby sa do roku 1323, keď preložil svoje sídlo do Vyšehradu nad Dunajom (Visegrád), stal zrelým mužom. Napokon aj Matej Huňady zvaný Korvín sa mal veľa čo učiť, keď ho ako 15-ročného posadili na trón, hoci ho jeho otec Ján Huňady už v roku 1454 na Belehradskom hrade pasoval na rytiera. Aj kráľ Matej veľmi skoro naštartoval svojho syna – Jána Korvína na vojenskú dráhu, keď sa musel už v roku 1490 zúčastniť rytierskeho turnaja. Keby sme mali presnejšie či vôbec dáke informácie, obdobné vojenské skúsenosti nadobudnuté už v útlom veku by sme mohli vykázať aj v súvislosti s aristokratmi. Napríklad Ján, syn Imricha z Perína (de Peren, Perényi), vo veku 15 rokov išiel po boku Žigmunda do boja s husitmi.[15]

Vo vzdelávaní a výcviku zohrávalo nemalú rolu aj tradovanie informácií o činoch hrdinských predkov. Takou mohol byť aj rozsiahly úryvok z Uhorskej kroniky, v ktorom sa podrobne líčili boje kráľa Ladislava I. Svätého. O tejto pasáži vieme, že si ju pozorne vypočula aj kráľovská dcéra, Margita Svätá z rodu Arpádovcov.[16] Galeotto Marzio píšuc o detstve kráľa Mateja poznamenáva, že pri počúvaní historiek o hrdinoch *„nadšene, rukami-nohami sa snažil napodobniť pohyby bojujúcich strán a takmer si predstavoval, že aj on sám je prítomný a oni stoja pred ním.“*[17]

VÝCHOVA URODZENÝCH MLADÍKOV

Ako to už aj z doteraz uvedeného vyplýva, kráľovský dvor zabezpečoval výchovu zodpovedajúcu úrovni doby pre aristokratickú elitu štátu. Toto sa odohralo sčasti formou informácií, sčasti tento rámec vyplnil inštitút dvorského rytierstva, čiže rytierov, panošov a pážat kráľovského dvora. Celý rad životopisov dokazuje, že muži, ktorí dosiahli menšiu či väčšiu vojenskú kariéru, začali svoju dráhu ako dvorné pážatá alebo panoši. Napríklad Mikuláš z Perína (de Peren, Perényi) so svojimi mladšími bratmi bol dvorným panošom, od roku 1388 veliteľom hradu v Diósgyőri, od roku 1390 ako sriemsky župan bojoval proti Turkom a roku 1396 padol pri Nikopole.[18] Na dvore sa dalo rovnako osvojovať majstrovstvo riadenia a velenia vojsk, súčasne každý mladík mohol získať kontakty, ktoré ho sprevádzali celý život, osobnú známosť

ged l992, s. 35, 36, 37, 39, 44, 46, 57, 60, 62, 68, 71, 81, 96, 107, 116, 125, 128, 146, 155, 164, 177, 180, 181, 252, 254.

15 FÜGEDI, Erik. *15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.* Budapest 1970, s. 102.

16 Historku o Ladislavovi za rytierske učivo považuje MÉSZÁROS, István. *Az iskolaügy története Magyarországon 996 –1777 között*. Budapest l98l, s. 83, 87.

17 PETÉNYI, ref. 13, s. 111.

18 ENGEL, ref. 6, s. 437.

s kráľom a prostredníctvom manželstva aj vznešené príbuzenstvo. Na začiatku 15. storočia ambiciózny stredný šlachtic, Juraj Dombai si vopred zorganizoval predstavenie svojich synov na kráľovskom dvore, opatril im kone, sluhov aj ošatenie.[19]

Typická kariérna cesta urodzeného alebo ambiciózneho mladého šľachtica viedla na kráľovský dvor, kde sa ako páža *(parvulus)* respektíve ako panoš *(iuvenis)* naučil všetko potrebné, plnil aj drobné dvorské úlohy a neraz v súdnych sporných prípadoch vystupoval ako kráľov človek (*homo regius*). Potom nasledovali nižšie funkcie, hradné veliteľstvo či kastelánstvo alebo vnútorná služba na dvore. Vzhľadom na to, že panošom mohol byť niekto aj vo veku 50 rokov, tento titul neslúži vždy v presnom zisťovaní veku tej-ktorej osoby. Jeho spoločenskú funkciu však dokázala Ágnes Kurcz, podľa ktorej jednu tretinu hodnostárov si Ľudovít I. Veľký, kráľovná Mária aj Žigmund dokázateľne vyberali z vrstvy pážat a rytierov. Podľa načrtnutej paradigmy si možno predstaviť ďalšie svetské a cirkevné dvory vrátane tam vychovaných mladých ľudí. Vo svojom závete istý comes Benich už v roku 1220 svojim synom odporúčal zotrvanie na dvore urodzených pánov. Na možnosť zovšeobecnenia upozorňuje aj údaj z roku 1399, že z domu jedného dvorského rytiera uniesli jedno páža. Prezentovaný inštitút výchovy sa dobre začlenil do rámca rozširujúcej sa familiarity a od 14. storočia sú čoraz častejší aj dvorskí familiári *(familiaris aulae)*.[20]

Rekapituláčne môžeme konštatovať, že vojenská výchova a výcvik mali dve dejiská; dvor a bojisko. Aj vtedajší súčasníci si boli vedomí toho, že vojenčina a velenie vojskám je majstrovstvo, ktoré je potrebné si zavčasu osvojiť. Poznajúc chronológiu vojenských ťažení pred rokom 1526 mali na to dotyční všetky šance, hoci práve kríza vo vedení pred moháčskou bitkou ukazuje, že zároveň vtedy sa ukázal obrovský nedostatok schopných vojenských veliteľov. Určeniu okruhu vojenských veliteľov, resp. okruhu vysokého vojenského vedenia sme sa doteraz vyhýbali. Sem patrili v našom období popri Arpádovcoch banderiálni (koruhvoví) páni, čiže vysokí dvorskí a krajinskí hodnostári ako napríklad palatín, báni, preláti, komitátni či stoličnί župani, pod ktorých zástavami (koruhvami), na ktorých bol zobrazený odznak, neskôr po vytvorení a zaužívaní aj erb toho-ktorého veľmoža, išli do bojov vojenské jednotky. Na preukázanie vojenskej kvality mala šancu veľká časť majetnej šľachty, a – podľa prameňov – na túto eventualitu sa aj pripravovala. Od 15. storočia, v súvislosti so zavedením odbornosti vojenského remesla v modernom ponímaní, sa však prejavovali prvé príznaky toho, že vojensko-technický a taktický vývoj a expanzia Osmanov si vyžadovali vojenských vodcov nového typu.

Z maďarčiny preložil František Cséfalvay

19 FÜGEDI, ref. 15, s. 94-95.

20 Prehľadne KURCZ, Ágnes. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13 – 14. században.* Budapest 1988, s. 45-66. Na medzinárodné, predovšetkým anglické príklady: FENSKE, Lutz. Der Knappe. Erziehung und Funktion. In: *Curialitas. Studien zu Grundfragen der höfisch-ritterlichen Kultur*. Hrsg. Fleckenstein, Josef. Göttingen l990, s. 55-127. Dvorských rytierov, panošov, pážatá a familiárov v rokoch 1301 – 1457 v Uhorsku sumarizuje SEGEŠ, ref. 9, s. 176-177.

Bojové zápolenia a rytierske hry zvané turnaje

VLADIMÍR SEGEŠ

Rytierstvo bolo osobitým a svojským fenoménom stredoveku. Rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo život a dianie stredovekej spoločnosti aj napriek tomu, že jeho bezprostredným nositeľom bola iba vybraná a úzka vrstva spoločenskej elity, ktorá ho vyznávala ako dominantnú duchovnú a etickú ideológiu.[1]

Osobitným prejavom rytierskej ideológie a spôsobu života boli rytierske turnaje. Vyznačovali sa slávnostnou atmosférou, ktorú zvýrazňovala honosnosť a pompéznosť zbroje, výstroja i oblečenia aktérov aj divákov. Turnaje boli pôvodne vlastne prípravou a výcvikom na skutočný boj a súčasne príležitosťou na predvedenie individuálnej schopnosti, vyspelosti, odvahy a bojovej zručnosti zúčastnených aktérov. Zakrátko sa však stali aj obľúbenou zábavou na panovníckych a šľachtických dvoroch. Stredoveké turnaje predstavovali vrchol rytierskych ceremoniálov a boli takpovediac výkladnou skriňou rytierstva.[2]

Materskou krajinou turnajov bolo Francúzsko. Svedčí o tom jednak to, že najstaršie doklady na existenciu turnajov sa viažu na Francúzsko v 11. storočí, a jednak to, že vedomie o tejto spojitosti si osvojili už stredovekí kronikári. V stredovekých prameňoch sa turnaje často spomínajú ako galská hra *(ludus gallicus)* či galský zápas *(conflictus gallicus)*.[3] Traduje sa, že ini-

1 Rytierstvu sa venuje nespočetné množstvo monografií. Zo základných a všeobecných prác, kde je uvedená aj ďalšia literatúra, možno poukázať napríklad na HUIZINGA, Johann. *Jeseň stredoveku. Homo ludens.* Bratislava 1990. BARBER, Richard. *The Knight and Chivalry*. Woodbridge 1995. Tenže v poľskom preklade *Rycerze i rycerskość.* Warszawa 2003. BORST, Arno. *Das Rittertum im Mittelalter*. Darmstadt 1976. WINTER van, Johanna M. *Rittertum. Ideal und Wirklichkeit.* München 1979. ZOMBORI, István. *Lovagok és lovagrendek*. Bratislava 1988. Uhorské pomery približuje KURCZ, Ágnes. *Lovagi kultúra Magyarországon a 13 – 14. században*. Budapest 1988. FÜGEDI, Erik. Rittertum im mittelalterlichen Ungarn. In: *Die Ritter. Burgenländische Forschungen Sonderband VIII*. Eisenstadt 1990. KUSIAK, Franciszek. *Rycerze średniowiecznej Europy łacińskiej.* Warszawa 2002. Problematikou rytierstva sa v slovenskej historiografii komplexnejšie zaoberá GRAUS, Igor. Laické rytierske rády v Uhorsku 14. – 20. storočia (stav a perspektívy výskumu). In: *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 2, s. 3-27; tenže: Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika v 15. a 16. storočí. In: *Slovenská archivistika,* 1996, roč. 31, č. 2, s. 86-106; tenže: Rádová symbolika a jej aplikácia v heraldickej tvorbe. In: *Heraldika na Slovensku*. Martin 1997, s. 100-113. Tenže: Rad draka a jeho insígnie. In: *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 4, s. 3-25. Na tomto mieste možno spomenúť aj monografiu DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský.* Budmerice 2003. Kontext rytierstva a vojenstva v stredovekom Uhorsku načrtávam v monografii SEGEŠ, Vladimír. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko.* Bratislava : MO SR, 2004, s. 162-177. Za sympatický pokus možno považovať zborník príspevkov vydaný študentským Trnavským historickým spolkom *Rytierstvo. Element v živote stredovekého človeka.* Zost. MELIŠ, Jozef. Trnava 2005.

2 Najvýznamnejším dielom reflektujúcim stredoveké turnaje z hľadiska vývoja, obsahových a teritoriálnych foriem je impozantná (680-stranová) antológia štúdií 21 európskych medievalistov, ktorú zostavil FLECKENSTEIN, Josef. *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte.* Bd. 80. Göttingen 1985.

3 Pozri CARDINI, Franco. Válečník a rytíř. In: *Středověký člověk a jeho svět.* Ed.: LE GOFF, Jacques. Praha : Vyše-

ciátorom (a zároveň obeťou) prvého turnaja konaného roku 1066 pri francúzskom meste Angers bol rytier Geoffroy de Preuilly. Kronikársky záznam o tom, že práve on by mal byť ten, „*ktorý vynašiel turnaje*“ [4], vznikol však až o 150 rokov po tejto udalosti, takže sa všeobecne považuje za nehodnoverný. V historiografii je napokon dávno známe, že genézu turnaja nemožno pripísať jednému človeku. Je totiž výsledkom dlhodobejšieho procesu, ktorého korene siahajú hlbšie do minulosti.[5] V ranom stredoveku sa na území Frankov stále pomerne výrazne prejavovali antické tradície, a aj starorímska myšlienka *panem et circenses* (chlieb a hry) zaiste neupadla do úplného zabudnutia. Analógia či kontinuita medzi antickými gladiátorskými hrami a stredovekými turnajmi nie je však opodstatnená, lebo hoci sa čo do vonkajšej formy čiastočne ponášali, z funkčného hľadiska mali rozdielny obsah, iné poslanie a aj ich aktéri mali diametrálne odlišné spoločenské postavenie.

Podľa viacerých historikov, okrem iných aj Věry Olivovej, za prvé stopy vo vývojovej línii vedúcej k vzniku turnajov možno považovať hry urodzenej franskej mládeže, o ktorých v 9. storočí písal franský kronikár Nithart, inak vnuk cisára Karola Veľkého. Z kroniky sa ďalej dozvedáme, že dvaja z vnukov veľkého cisára – králi Ľudovít Nemec a Karol Holý – sa často venovali bojovým hrám. Jedno takéto zápolenie, ktoré sa uskutočnilo roku 842 vo Wormse, možno na základe Nithartovho opisu priblížiť nasledovne: Králi doviedli svoje družiny na dohodnuté miesto, kde sa zhromaždilo aj početné obecenstvo. Z oboch družín vybrali rovnako početné skupiny ozbrojených jazdcov. Hry sa začali tak, že obe skupiny sa cvalom vyrútili proti sebe v bojovom šíku, akoby chceli na seba naozaj zaútočiť. Potom sa však jedna skupina otočila a chrániac si štítmi chrbát, predstierala, že sa dáva na útek. Vzápätí však začala prenasledovať súpera, pred ktorým zdanlivo utekala. Napokon zasiahli do hry s bojovým pokrikom a mávajúc kopijami aj obidvaja králi s ostatnými členmi svojich družín. Podľa kronikára to boli veľmi vhodné hry pre vznešenú spoločnosť, už aj preto, lebo sa v nich nikto neodvážil druhému ublížiť.[6]

Z Francúzska sa turnaje pomerne rýchlo rozšírili do okolitých krajín. Roku 1095 je doložený turnaj vo Flámsku, ktorého obeťou sa stal gróf Henrich III. z Löwenu, keď ho súper nechtiac zasiahol kopijou rovno do srdca.[7] Dobre informovaný a prominentný kronikár Oto Freisinský[8] zaznamenal, že roku 1127 po neúspešnom obliehaní Norimbergu sa rímsko-nemecký kráľ Lothar III. stiahol do Würzburgu, kam ho prenasledovali švábsky vojvoda

---

hrad, 1999, s. 86; OLIVOVÁ, Věra. *Lidé a hry. Historická geneze sportu.* Praha 1979, s. 177.

4 „qui torneamenta invenit“. Pozri BRZUSTOWICZ, Bogdan W. *Turniej rycerski w Królestwie Polskim w późnym średniowieczu i renesansie na tle europejskim.* Warszawa 2003, s. 35.

5 Pri skúmaní genézy a klasifikácie turnajov a iných bojových hier považujem za základné kritérium určenie charakteru a rozlíšenie medzi nácvikom bojovej činnosti, bojovou hrou a zábavným predstavením či športom určeným predovšetkým diváckemu publiku. V podstate ide teda o vojensko-utilitárne poslanie na jednej strane a ludicko-zábavný charakter na strane druhej. Deliacou čiarou by pritom mala byť odpoveď na otázku, či išlo o prípravu na boj, alebo o prípravu na turnaj. V nejednom prípade sa však poslanie a charakter oboch prelína.

6 OLIVOVÁ, ref. 3, s. 177-178.

7 BUMKE, Joachim. Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter. München 2002, s. 342. Výnimočnosť tejto práce spočíva v tom, že autor v nej v širokom zábere cituje v pôvodine pramene, ktoré sú len máloktorému dnešnému historikovi dostupné.

8 Oto Freisinský (Otto von Freising, okolo 1112 – 1158), bol synom rakúskeho markgrófa Leopolda III. Babenberského a ujcom cisára Fridricha I. Barbarossu. Po skončení štúdií v Paríži sa roku 1137 stal biskupom vo Freisingu, bol radcom rímsko-nemeckého kráľa Konráda III. Pomerne veľa putoval, ako účastník druhej križiackej výpravy precestoval roku 1147 Uhorsko a zaznamenal viaceré cenné, aj keď miestami tendenčné informácie o vtedajších politických udalostiach a pomeroch. Jeho hlavným dielom je Chronica sive historia de duabus civitatibus (Kronika, čiže dejiny dvoch štátov) a Gesta Friderici I. imperatoris (Činy cisára Fridricha I.).

Fridrich II. a jeho brat Konrád Štaufský (neskorší rímsko-nemecký kráľ Konrád III.). S vojskom pritiahli až k hradbám a pred nimi spoločne s rytiermi kráľa zorganizovali *„bojové zápolenie, ktoré sa teraz ľudovo nazýva turnaj"*. [9] Ďalší údaj o recepcii rytierskeho zápasu vo francúzskom štýle v Nemecku prináša Zwiefaltenská kronika, ktorú roku 1138 napísal mních Berthold. Informuje v nej hneď o dvoch smrteľných prípadoch na dvoch bojových hrách, ktoré sa latinsky označujú *congressus ludorum*. Prvou obeťou bol Henrich Habsburský, ktorý skonal v dôsledku nešťastného zásahu súpera. Taktiež nešťastnou náhodou zahynul aj Adalbert von Grüningen, len krátko predtým pasovaný za rytiera.[10]

Z nemeckých krajín sa turnaje rozšírili v 12. storočí do Talianska a v prvej polovici 13. storočia boli známe aj v Českom kráľovstve. Podľa kronikárskej tradície zaznamenanej Dalimilom ich tam priniesol nemecký rytier Ojíř z Friedbergu, obľúbenec kráľa Václava I., ktorý bol veľkým ctiteľom rytierstva a mecénom viacerých minnesängrov žijúcich na kráľovskom dvore v Prahe.[11] Dalimil okrem Ojířa spomenul českého rytiera Jana z Michalovic, ktorý sa preslávil na turnajoch v Porýní i Paríži.[12] Český historik Josef Macek na viacerých terminologických príkladoch zdokumentoval postupné udomácňovanie turnajov a novej rytierskej zábavy v českom dvorskom a šľachtickom živote, ako aj ich včlenenie do starších tradičných foriem bojových hier. Ide predovšetkým o výrazy *kopím kláti* (ekvivalent latinského *hastillare* a nemeckého *mit sper stechen*), *kolec* (rytier bodajúci kopijou), *klánie* (súboj, duel).[13]

Z prostredia poľských kronikárov viacero údajov hovorí o bojových hrách s kopijami *(ludis militaribus et hastarum, hastarum ludos)* datovaných na koniec 11. storočia. Poľská historiografia po dôkladnom kritickom zhodnotení týchto kronikárskych údajov však preukázala, že zápolenia spomínané v 11. a 12. storočí nemožno považovať za turnaje.[14] Najstaršia výslovná zmienka o *torneamentum* v Poľsku sa viaže na rok 1243, keď lehnický knieža Boleslav II. Rogatko (Lysý) zorganizoval rytierske zápolenie v Lwówku Śląskom.[15]

Motívy účasti rytierov na turnaji boli rôzne, čo napríklad básnik Ulrich von Lichtenstein (v skladbe *Frauendienst*, čiže Služba panej) vyjadril nasledovne: *„Niektorí sa kolú z vyššieho princípu, iní zasa preto, aby čosi získali; mnohí rytieri bojujú proti sebe iba kvôli ženám, ďalší sa kolú, aby sa niečo naučili, a opäť ďalší, aby získali ocenenie."*[16] Popri nepochybne ušľachtilých ideáloch rytierstva nemožno však v konaní rytierov opomenúť ani sexuálne – čiže vlastne pudové – pohnútky. Priam extrémne túto motiváciu reflektuje francúzska básnická skladba *Lai du lecheor* (Pieseň o ľúbosti), kde sa dvorné dámy zamýšľajú nad dvornosťou (kurtoáziou) a udatnosťou rytierov: Prečo sú dobrými jazdcami? Prečo obľubujú turnaje? Prečo sa mladí muži ozbrojujú? Prečo nosia nové šaty? Prečo rozdávajú svoje klenoty, retiazky a prstene?

---

9 „tyrocinium, quod vulgo nunc turnoimentum dicitur..." (Gesta Frederici, s. 158) – citované podľa BUMKE, ref. 7, s. 111. FLECKENSTEIN, Josef. Das Turnier als höfisches Fest im hochmittelalterlichen Deutschland. In: FLECKENSTEIN, ref. 2, s. 230 – cituje inú edíciu kroniky, kde je uvedená podoba turneimentum.

10 BUMKE, ref. 7, s. 344.

11 OLIVOVÁ, ref. 3, s. 179. MACEK, Josef. *Česká středověká šlechta.* Praha 1997, s. 114-115, a to v rámci samostatnej kapitoly Turnaj ve středověkých Čechách. KLUČINA, Petr – ROMAŇÁK, Andrej. *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. I. díl. 5. – 17. století.* Praha 1983, s. 252-271.

12 Kronika tak řečeného Dalimila. Praha : Svoboda, 1977, s. 147-148, 164.

13 MACEK, ref. 11, s. 115.

14 BRZUSTOWICZ, ref. 4, s. 192-198.

15 Tamže, s. 198.

16 „die stâchen hie durch hôhen muot, die andern dort wan umb daz guot: dâ tyostirt manges ritters lîp durch anders niht wan durch diu wîp: sô stâchen die durch lernen dâ, jen durch prîs dort anderswâ". Ulrich von Liechtenstein, Frauendienst 210, 3 – 8, citované podľa BUMKE, ref. 7, s. 366.

Prečo sú šľachetní a láskaví?... A dámy vzápätí nachádzajú odpoveď: Pre jedno jediné – pre *con* (lat. *cunnus*); všetky dobré skutky robia len kvôli tomu.[17]

Cirkev spočiatku rázne brojila proti turnajom, zákaz účasti na nich vydali na viacerých konciloch v 12. storočí. Východiskom cirkevných zákazov sa stalo stanovisko pápeža Inocenta II., ktorý roku 1130 na koncile v Clermonte odsúdil a zavrhol *„tieto hanebné jarmoky či veselice, na ktorých sa po dohovore zvyknú stretávať rytieri, aby v potýčkach predvádzali svoje sily a nerozvážnu odvahu*". Po bezmála polstoročí, roku 1179 bol na 3. lateránskom koncile uvedený text kánonu doplnený o vsuvku upresňujúcu, že tieto odsúdeniahodné stretnutia *„sa ľudovo nazývajú turnaje*".[18] Rytierom, ktorí zahynuli v turnaji alebo podľahli na následky turnajového zranenia, sa dokonca odopieral kresťanský pohreb. Významný cirkevný hodnostár Jakub z Vitry v mravokázni *Ad potentes et milites* (Mocným a rytierom) začiatkom 13. storočia dokazoval, že neodmysliteľnou súčasťou turnajov je všetkých sedem hlavných hriechov: pýcha *(superbia)*, závisť *(invidia)*, hnev *(ira)*, márnivosť *(accidia vel tristicia)*, lakomstvo *(avaricia)*, obžerstvo *(gastrimargia)* a smilstvo *(luxuria)*. V závere kázne zdôraznil, že najhriešnejším zlom svetského života sú práve turnaje.[19] Negatívny postoj cirkvi k turnajom vyplýval zaiste aj z toho, že sa takmer nelíšili od skutočných vojen, no táto zášť mala viacero dôvodov. Keďže rytiersky ideál vyrastal z historickej reality ovplyvnenej i pohanskou minulosťou, aj v turnajoch najmä v začiatkoch prežívali niektoré pohanské prvky a rituály a zároveň sa v nich sklbovalo viacero atribútov neprijateľných pre cirkev. Ako na to poukázala Věra Olivová, turnaje sa stali zábavou rytierstva i kratochvíľou divákov z rozmanitých spoločenských vrstiev. Boli demonštráciou fyzickej sily, obratnosti a šikovnosti. Boli chvíľami radosti. Odvracali pozornosť ľudu od božskej duše k hriešnemu telu. Boli zároveň formou dvorenia i milostnej hry. Turnaje boli svojbytným prejavom prirodzenosti ľudského života.[20] Dominoval v nich – ako sme na to poukázali v súvislosti s básňou *Lai du lecheor* – silný erotický, ba až pudový moment. A práve z uvedených dôvodov sa turnaje a ich aktéri rytieri dostali do príkreho protikladu s cirkevným ideálom svätca askétu.

Proti turnajom však vystupovali, respektíve o ich reguláciu sa snažili aj viacerí panovníci, napríklad francúzski králi Filip III. Smelý i Filip V. Dlhý zakazovali turnaje, lebo ich považovali za zbytočné plytvanie peňazí, síl a zdravia rytierov a tým aj za ohrozenie bojovej sily kráľovského vojska. Ešte rigoróznejšie sa proti turnajom staval ich neskorší nástupca Karol V., ktorý v nich, azda aj oprávnene, videl jeden z hlavných zdrojov nedisciplinovanosti a spupnosti francúzskeho rytierstva. Anglický kráľ Richard I. Levie Srdce roku 1194 vydal nariadenie, ktorým povolil konanie turnajov výlučne na piatich miestach v celom Anglicku. Zároveň stanovil poplatky pre zúčastnených rytierov: lord musel zaplatiť 20 a barón 10 hrivien, majetný rytier 4 a nemajetný rytier 2 hrivny. Príjem do kráľovskej pokladnice v prípade konania akéhokoľvek turnaja teda predstavoval zhruba 200 hrivien. Za nezaplatenie stanoveného poplatku bol dotyčný rytier sankcionovaný zbavením rytierskej hodnosti.[21]

---

17 Tamže, s. 571.

18 „Detestabiles autem illas nundinas vel ferias, [quas vulgo torneamenta vocant] in quibus milites ex condicto convenire solent, et ad ostentationem virium suarum et audaciae temerariae congrediuntur." Citované podľa BUMKE, ref. 7, s. 359, 375. Porovnaj CARDINI, ref. 3, s. 88; ďalej aj DUBY, Georges. *Neděle u Bouvines 27. červenec 1214.* Praha : Argo, 1996, s. 98.

19 LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace.* Praha : Argo, 1998, s. 211-221, tamže aj text kázne.

20 OLIVOVÁ, ref. 3, s. 180.

21 KUSIAK, ref. 1, s. 246-247. BARKER, Juliet – KEEN, Maurice. *The medieval English Kings and the Tournament*. In: FLECKENSTEIN, ref. 2, s. 213-214.

Rytierske turnaje plnili popri vojenskej a zábavnej funkcii aj významné sociálne poslanie. Na ekonomický význam turnajov, ktoré – ako sme už uviedli – sa spočiatku synonymicky označovali ako *nundinae*, čiže trhy, poukázal francúzsky historik Georges Duby. Paralelu medzi jarmokom a turnajom videl v tom, že jedno i druhé boli podujatím, kde sa dalo zbohatnúť i vyjsť na mizinu a kde pod záštitou trhového pokoja a mieru po niekoľko dní táborili kramári, krčmári, kováči, kaukliari, pobehlice, teda všetci tí, ktorí peniaze požičiavajú, zarábajú alebo kradnú. Turnaje i trhy boli miestom majetkových špekulácií a obchodných transakcií.[22]

Veľká obľuba turnajových hier a najmä to, že neodmysliteľne patrili k životnému štýlu svetskej politickej elity, boli dôvodom postupnej zmeny postoja cirkvi, ktorá sa s existenciou tohto spôsobu zábavy zmierila, respektíve ho ticho tolerovala. Napokon, ani v rámci cirkvi sa všeobecný zákaz turnajov neakceptoval bezvýhradne. Je napríklad známy prípad istého benediktínskeho opáta, ktorý sa aktívne zúčastňoval na turnajoch v okolí kláštora a premárnil majetok opátstva, takže jeho rehoľníci hladovali. Niektorí cirkevní predstavitelia zastávali názor, že rytierske zápolenia, ktorých cieľom je nácvik bojovej činnosti, by sa nemali zakazovať. Táto okolnosť bola dôležitá aj pre cirkev napríklad z hľadiska úspešnosti križiackych výprav do Svätej zeme. Roku 1313 pápež Klement V. zakázal bulou *Ad futuram rei memoriam* pod hrozbou exkomunikácie konanie turnajov v celej kresťanskej Európe. Jeho bezprostredný nástupca Ján XXII. musel roku 1316 tento zákaz zrušiť, pretože sa bytostne dotýkal podstaty i existencie rytierstva. Všeobecný zákaz vydaný roku 1179 však nezrušil. A tak pokračovala istá právna neistota, ktorá sa prejavovala v praxi napríklad v tom, že v 15. storočí sa na Kostnickom koncile, ba aj v pápežskej kúrii konali rytierske turnaje.[23]

Rytiersky turnaj bol spočiatku zväčša zápasom skupín bojovníkov, nie jednotlivcov, preto aj typ kolektívneho zápasu, ktorý mal najčastejšie podobu *mêlée* (čiže šarvátky, mely) a ktorý pripomínal skutočný boj, bol pre turnajové hry typickejší. Hlavný cieľ – rovnako ako vo vojne – spočíval v zisku víťazstva a hromadení koristi vrátane zajatcov, v zvyšovaní osobnej prestíže, a nie vo fyzickej likvidácii protivníka, hoci aj takéto nehody boli pomerne bežné. Turnaj bol vlastne kodifikovanou replikou vojny.[24] Na rozdiel od skutočnej bitky sa však turnajový zápas uskutočňoval za základe pozvania, ktoré buď listom doručovali poslovia, alebo ho verejne vyhlasovali spravidla tri až šesť týždňov pred turnajom. Vopred sa dohodli aj podmienky a pravidlá zápolenia vrátane miesta azylu či oddychu súperiacich strán. Turnajovú družinu tvorilo niekoľko desiatok, ba neraz až stoviek rytierov. Nadšene sa na nich zúčastňovala najmä šľachtická mládež. Neľútostné bojové hry boli pre mladých rytierov nielen dobrodružstvom, ale hlavne príležitosťou vyznamenať sa, vyniknúť pred rovesníkmi a získať tak slávu a spoločenské uznanie. V súdobej didaktickej básni *Tirol und Fridebrant* sa priam programovo vytyčovalo: „*Turnajové zápolenie zvyšuje hodnotu muža, vďaka získanej prestíži ho ženy velebia a uctievajú. Zápoliť na turnajoch – to je rytierske.*“ [25] Kurtoázny charakter turnajov podčiarkovala práve účasť žien v publiku. Vtedy sa rytier v turnaji bil nielen za seba, ale aj za česť vyvolenej dámy. Zobrazenie žien, ktoré sa z palácových okien, tribún alebo cimbúrií prizerajú súperiacim rytierom, sa zachovalo na mnohých stredovekých miniatúrach.[26]

---

22 DUBY, ref. 12, s. 106.

23 Vzťah cirkvi a osobitne pápežskej kúrie k turnajom rozoberá KRÜGER, Sabine. Das kirchliche Turnierverbot im Mittelalter. In: FLECKENSTEIN, ref. 2, s. 401-422. Ďalej pozri BRZUSTOWICZ, ref. 4, s. 139-146.

24 LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku.* Praha : Vyšehrad, 2002, s. 595.

25 „turnieren wirdet mannes lîp: durch wirde lobent si diu wîp. turnieren daz ist ritterlich.“ Tirol und Fridebrant, 29, 3-5. Citované podľa BUMKE, ref. 7, s. 366.

26 Pozri napríklad Die Minnesinger in Bildern der Manessischen Handschrift. Lepzig : Insel-Verlag, 1962.

V dobe najväčšieho rozkvetu turnajov vo Francúzsku a v Nemecku koncom 12. a začiatkom 13. storočia sa uskutočňovali okrem zimných mesiacov takmer po celý rok, a to pomerne veľmi často. Ako sa napríklad uvádza v životopisnej poéme o Wiliamovi Marshalovi *(Histoire de Guillame le Maréchal)* v severnom Francúzsku sa v druhej polovici 12. storočia turnaje konali zhruba v dvojtýždňových intervaloch. Rovnakú periodicitu pre rakúske krajiny okolo roku 1230 potvrdzuje Ulrich von Lichtenstein, ktorý tam ešte ako mládenec jedno leto zápolil na 12 turnajových hrách. Je zaujímavé, že spočiatku sa turnaje najčastejšie zvolávali na pondelok.[27]

Turnaj pritom trval spravidla niekoľko dní. Dĺžka závisela od počtu vypísaných disciplín a počtu zúčastnených rytierov. Na záver turnaja sa vyhlasovali víťazi a odovzdávali ceny, a to v rámci slávnosti, ktoré sa neraz konali aj po niekoľko dní. Postupom času sa však turnaje len zriedkavo organizovali samostatne, bežnejšie bolo, že sa stali integrálnou súčasťou dvorských slávností a osláv pri príležitosti svadieb či zásnub, korunovácií, narodenia kráľovských potomkov, stretnutia panovníkov alebo iných diplomatických stretnutí.

Medzi tradičné turnajové odmeny patrili zväčša kone, súčasti alebo doplnky rytierskej zbroje a konského postroja, a to buď v praktickom alebo honosnom – pozlátenom či postriebrenom – vyhotovení. Ďalej to boli aj drahocenné prikrývky, látky, koberce, klenoty, čaše, pokále alebo finančná hotovosť. Odmeny boli však neraz aj kuriózne. Napríklad roku 1215 na turnaji, ktorý zorganizovali anglickí baróni, jedna z dám venovala pre najlepšieho rytiera medveďa.[28] V prameňoch sa ako turnajové odmeny spomínajú aj iné exotické zvieratá: levy, opice, žirafy.[29] Naozaj nezvyčajnou odmenou pre víťaza turnaja konaného v roku 1280 v Magdeburgu bola prostitútka. Podľa záznamu magdeburskej kroniky *(Schöppenchronik)* vyhral ju istý kupec z mesta Goslar, ktorý sa s ňou neskôr aj zosobášil, *„aby už dlhšie nemusela viesť svoj divoký život"*.[30] Uvedený turnaj je pozoruhodný aj preto, že jeho aktérmi boli mešťania, čo svedčí o tom, že koncom 13. storočia turnajové zvyklosti už neboli len výlučnou záležitosťou šľachty a začali prenikať i do mestského prostredia.

Koncom stredoveku mal rytiersky turnaj viacero podôb a modifikácií, ale spravidla sa delil na dve základné disciplíny. Prvou z nich bol tzv. tjost (juxta, joute, čiže duel), počas ktorého sa cvičil jeden z najdôležitejších prvkov taktiky boja jednotlivca – útok kopijou. Proti sebe súperili dvaja protivníci, ktorých úlohou bolo na koni v trysku zasiahnuť kopijou súpera. Bolo potrebné vedieť sa kryť, preto jazdci útočili v tzv. ľavom garde. Súpera mali po ľavici, kde sa chránili štítom. Pri nájazde mali dve možnosti; buď sa pokúsili protivníka zasiahnuť do štítu s úmyslom vraziť doňho tak, že súper úder nevydrží a spadne zo sedla, alebo druhou možnosťou bolo mieriť na prilbu, čo si však vyžadovalo veľkú zručnosť, lebo prilba predstavovala menší cieľ. Úder do prilby bol účinnejší než úder do štítu. Neskôr sa na turnajoch prestali používať kopije s ostrým bojovým hrotom, ktorý nahradil trojklanný hrot (turnajová korunka), aby sa zabránilo prebodnutiu protivníka.[31] Okrem tupých zbraní sa na zmiernenie rizika zvykli turnajové kopije napíliť, takže pri zrážke sa skôr zlomili, čo zároveň zvyšovalo efekt súboja a umocňovalo vzrušenie divákov. Na ohromenie publika sa neraz používali triky. Poľ-

27 BUMKE, ref. 7, s. 343, 346-348.

28 „Qui melius ibi faciet, habebit ursum, quem domina quaedam mittet ad torneamentum." Tamže, s. 348.

29 KUSIAK, ref. 1, s. 252.

30 „dat se ores wilden levendes nicht mer ovede." BUMKE, ref. 7, s. 364.

31 O turnajovej výzbroji a výstroji pozri aspoň WOZEL, Heidrun. *Turniere*. Berlin 1979. Dobrý prehľad podávajú aj KLUČINA, ROMAŇÁK, ref. 11, s.252–271.

ský kráľ Kazimír IV. údajne pri príležitosti svojej svadby v Onoltzbachu nariadil účastníkom turnaja, aby si pod brnenie pripevnili mechy naplnené červeným vínom. Pri zásahu sa mechy roztrhli a víno sťa krv zalialo bojujúcich rytierov.[32] Ilúzia neľútostného boja sa dala dosiahnuť aj tak, že vyvŕtané vnútro kopije sa naplnilo dobytčou krvou, ktorá po zlomení kopije pokropila súperov i divákov.

Druhou turnajovou disciplínou bol turnaj v pravom či užšom zmysle slova.[33] Počas neho sa cvičila nielen individuálna obratnosť v používaní zbrane, ale aj mnohé dôležité prvky kolektívneho boja. Išlo teda o výcvik nájazdu v jazdeckom šíku a o orientáciu v bojovom virvare. V tejto disciplíne bojovali proti sebe dve rovnako veľké skupiny rytierov, často aj niekoľko sto na každej strane. Priebeh bol na začiatku podobný ako pri tjoste. Obe skupiny sa cvalom priblížili k sebe a každý jazdec zaútočil na protivníka kopijou. Tí, ktorí nespadli zo sedla, potom bojovali ďalej mečom, prípadne ďalšími pobočnými zbraňami, ako v skutočnej bitke.

Relatívne umiernenú formu mal tzv. *buhurt,* ktorý pripomínal skôr slávnostné jazdecké defilé než ozbrojený zápas. Pri *buhurte* sa takmer nikdy nepoužívali meče, súperi sa zrážali nanajvýš štítmi. Pod vplyvom kurtoáznej poézie sa od 13. storočia rozšírili aj tzv. turnaje okrúhleho stola *(tabula rotunda),* ich forma ani podstata nie je zatiaľ náležite osvetlená.[34]

V 13. a 14. storočí nemali ešte turnaje pevné pravidlá, takže sa bojovalo s ozajstnými zbraňami, nezriedka sa teda končili aj smrťou viacerých účastníkov. V 15. storočí sa vytvorila pre každú turnajovú disciplínu istá modifikácia turnajovej výzbroje, ako aj výstroja.[35]

Turnaje prispeli aj k nebývalému rozmachu heraldiky, veď erb na štíte, zástava i klenot boli identifikačnou vizitkou každého rytiera. Významnú úlohu pritom zohrávali heroldi na čele s tzv. kráľom heroldov *(wappenkönig)*, ktorý ovládal heraldické pravidlá a genealógiu šľachtických rokov a zároveň zodpovedal za formálny priebeh turnajového ceremoniálu.[36]

Rytierska ideológia niesla pečať univerzalizmu, ale rytierstvo čo do času a priestoru vykazovalo viaceré odlišnosti. Nerovnomerný vývoj rôznych častí Európy bol dôvodom teritoriálneho posunu rytierskej kultúry a jej omeškávaniu sa v okrajových častiach Európy. Táto skutočnosť sa vypuklo prejavila aj v prípade turnajov, ktoré napríklad v Uhorsku zažívali najväčší rozkvet a popularitu v období, keď v západnej Európe ich sláva už zapadala.[37]

Roku 1147 prechádzali cez Uhorsko účastníci druhej križiackej výpravy. V júni to bolo vojsko rímsko-nemeckého kráľa Konráda III. a v priebehu júla a augusta francúzske vojsko na čele s kráľom Ľudovítom VII. Súdobé pramene uvádzajú, že uhorský kráľ Gejza sa spriatelil s francúzskym kráľom Ľudovítom, ktorý sa stal krstným otcom práve vtedy narodeného kráľoviča Štefana (neskoršieho kráľa Štefana III.).[38] Kronikári konanie turnaja nespomínajú, ale len ťažko si možno predstaviť, že na krstinových oslavách by sa francúzski rytieri nepredviedli v turnajovom zápolení. Prvá priama zmienka o konaní turnaja v Uhorsku súvisí s tre-

32 KLUČINA, ROMAŇÁK, ref. 11, s. 264. Žiadna z relevantných poľských prác túto epizódu nezaznamenáva.

33 V historiografii sa zvykne označovať aj ako veľký turnaj. Pozri napr. PIWOWARCZYK, Dariusz. *Obyczaj rycerski w Polsce późnośredmiowiecznej (XIV-XV wiek)*. Warszawa 2006, s. 131.

34 O buhurte pozri bližšie BUMKE, ref. 7, s. 357-360; BARBER, *Rycerze*, ref. 1, s. 177 a nasl.; PIWOWARCZYK, ref. 33, s. 129. K turnajom okrúhleho stola či tzv. artušovským turnajom pozri OLIVOVÁ, ref. 3, s. 202–206.

35 Bližšie pozri KLUČINA, ROMAŇÁK, ref. 11, s. 264.

36 KLUČINA, ROMAŇÁK, ref. 11, s. 256-257.

37 Komplexnejší pohľad na turnaje v stredovekom Uhorsku podal zatiaľ iba FÜGEDI, Erik. Turniere im mittelalterlichen Ungarn. In: FLECKENSTEIN, ref. 2, s. 390–400.

38 SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov.* Bratislava : SPN, 1998, 2003, 2006, s. 90. Autorom príslušnej časti je Vincent Múcska.

ťou križiackou výpravou, keď roku 1189 vojsko vedené Fridrichom I. Barbarossom prechádzalo cez Uhorsko. Kronikár a benediktínsky opát Arnold z Lübecku pomerne podrobne zaznamenal pohyb križiackeho vojska, ktoré 31. mája 1189 prekročilo hranice krajiny. Dňa 4. júna uhorský kráľ Belo III. osobne privítal cisára Fridricha pri Ostrihome a bohato ho obdaroval. Po niekoľko dní sa obaja panovníci venovali poľovačkám v okolí Budína. Koncom júna križiacke vojsko dorazilo k rieke Sáve, kde sa konala prehliadka vojska, ktoré podľa kronikára pozostávalo z 50-tisíc rytierov a 100-tisíc zbrojnošov. Vtedy *„cisár v povznesenej nálade, ktorá sa ho zmocnila v súvislosti s ohromným počtom vojska, osobne usporiadal rytierske hry, a 60 šľachtických mladíkov, nazývaných panoši, oprávnil na nosenie rytierskej zbroje a výstroja a na rytiersky život.“* [39]

Prvý údaj o turnaji – v podobe *turnamentum* – z pera uhorského kronikára spadá do obdobia vlády Bela III. Neznámy notár uvedeného kráľa, v historiografii označovaný Anonymus, v diele *Gesta Hungarorum* (Činy Uhrov, respektíve Maďarov) doslova zaznamenal: *„A všetci bojovníci Uhorska, sediac na svojich bojových koňoch so štítmi a kopijami, usporadúvali temer každý deň pred tvárou kniežaťa veľké turnaje. Iní mladíci sa zase zabávali podľa pohanského obyčaja lukom a šípmi. Knieža Arpád sa tomu veľmi tešil a všetkým svojim bojovníkom daroval rôzne dary, tak v zlate, ako aj striebre, a aj iné majetky.“* [40] Anonymus síce píše o kniežati Arpádovi, žijúcom na prelome 9. – 10. storočia, kritická analýza jeho kroniky však nespochybniteľne ukázala, že ide o prameň zachytávajúci pomery z prelomu 12. – 13. storočia.[41]

Roku 1264 usporiadal český kráľ Přemysl Otakar II. pri príležitosti sobáša svojej netere Kunhuty Brandenburskej s uhorským kráľovičom Belom (najmladším synom kráľa Bela IV.) veľkolepé oslavy. Súčasťou slávností, ktoré český kráľ aj financoval, bol – podľa Josefa Maceka – *„turnaj v okolí uherského města Prešpurku“*.[42] Prihlásilo sa naňho údajne veľmi veľa účastníkov, takže kráľ Přemysl osobne urobil výber rytierov. Všetci českí rytieri sa museli na turnaji prezentovať v červeno-bielej farbe českej koruny. O ich súperoch sa nehovorí, no nepochybne medzi nimi boli aj predstavitelia uhorskej šľachty.

Hoci rytierske turnaje v Uhorsku nemali takú veľkú tradíciu a popularitu ako v západnej Európe, postupne sa udomácnili aj tu, a to najmä za panovania Karola I. Róberta v rokoch 1301 – 1342. Tento kráľ pochádzajúci z Neapolska významne prispel k obľube rytierskych turnajov, dokonca aj ako ich priamy aktér. Zachovalo sa písomné svedectvo o priam kurióznom prípade, ktorý sa stal na turnaji roku 1319, keď kráľ v dueli vyrazil kopijou Štefanovi z rodu Hontovcov-Poznanovcov tri zuby. Rytiersky i kráľovsky však svojho súpera odškodnil. Daroval mu tri dediny v Biharskej stolici.[43] Zo súvekého svedectva o pohrebe Karola Róberta vyplýva, že kráľ mal osobitné brnenie na *tornamentum* a osobitné na *hastiludium*,

---

39 Magyarország és a keresztes háborúk. Lovag rendek és emlékeik. Szerk.: Laszlovszky, József – Majorossy, Judit – Zsengelér, József. Máriabesnyő – Gödöllő : Atraktor, 2006, s. 292. Maďarský medievalista VESZPRÉMY, László (A magyarországi lovagságra vonatkozó néhány adat értelmezéséről. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1987, roč. 34, č. 4, s. 750) predpokladá, že medzi aktérmi spomínaného tarnajového zápolenia boli aj Uhri.

40 „Et omnes milites Hungarie ante presentiam ducis fere cottidie sunt dextrarios suos sedendo cum clipeis et lanceis maximum turnamentum faciebant, et alii iu venes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant. Unde dux Arpad valde letus factus est, et omnibus militibus suis diversa donaria tam in auro quam in argento cum ceteris possessionibus donavit.“ MÚCSKA, Vincent. Kronika anonymného notára kráľa Bela Gesta Hungarorum. Budmerice : Rak, 2000, s. 98-99.

41 Prehľad názorov analyzujúcich kroniku a jej autora pozri tamže, s. 15-30.

42 MACEK, ref. 11, s. 116.

43 ZOLNAY, László. *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Budapest 1982, s. 514. Príslušnú donáciu pozri FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis.* VIII/2, Budae 1832, Nr. 74, s. 210-212.

tretím bolo bojové brnenie.[44] To nasvedčuje, že aj turnajové hry v Uhorsku mali viaceré disciplíny, ktoré sa však v slovenčine označujú jedným súborným termínom turnaj. Výraz *tornamentum* bol známy už začiatkom 13. storočia, keď synonymicky označoval vojenské cvičenie, výcvik. Ako *hastiludium* sa označovalo zápolenie, pri ktorom sa rytier pokúšal vyhodiť súpera zo sedla tyčou (kopijou), ktorá sa po latinsky nazýva *hasta*. Adekvátnym slovenským názvom tohto typu hry je kolba, od čoho je odvodené slovo kolbište, označujúce miesto konania rytierskych súbojov.[45]

Je nepochybné, že aj kráľ Ľudovít I. Veľký, sám veľký ctiteľ a nositeľ rytierskych ideí, obľuboval turnaje, hoci skúpe súveké pramene zaznamenávajú najmä jeho náklonnosť na lov. Keď roku 1353 poľoval v okolí Zvolena, kopijou napadol medveďa, ktorý ho však zvalil a spôsobil mu viacero hrozivých rán. Nebyť jedného z dvoranov, ktorý medveďa zabil, mohla lovecká vášeň vtedy 27-ročného kráľa vyústiť do tragédie.[46]

Turnaje v Uhorsku sa konali najmä pri príležitosti významných návštev a rokovaní. V lete roku 1412 na pozvanie kráľa Žigmunda Luxemburského zavítal do Budína poľský kráľ Vladislav II. Jagiełło. Zároveň sa na uhorskom dvore zišli ďalšie kniežatá s početnými sprievodmi. Žigmund zorganizoval veľkolepý turnaj, ktorý podľa svedectva kronikára Jána Długosza trval dva dni. Od rána do večera zápolilo okolo sto rytierov takmer z dvadsiatich krajín. Honosnosť budínskych hier potvrdzuje aj svedectvo istého nemeckého rádového rytiera, ktorý zaznamenal, že víťazov turnaja bohato odmenili. Rytier zo Sliezska vyhral koňa podkutého zlatými podkovami, rakúsky panoš dostal za odmenu striebrom podkutého koňa.[47]

Žigmund Luxemburský vynikal síce omnoho viac diplomatickými schopnosťami než bojovou zdatnosťou, no podľa listu Henricha Odernheima z 15. februára 1418, adresovaného ríšskemu mestu Frankfurtu nad Mohanom sa na Kostnickom koncile aktívne zúčastnil na turnaji. Bojoval v cudzom brnení a spoznali ho až keď premohol dvoch súperov a sňal si prilbu, aby prijal hold nadšeného publika.[48]

O tom, že rytierske turnaje v Uhorsku sa vyznačovali istou osobitosťou, podal svedectvo aj rytier Bertrand de la Brocquiére. Tento hlavný stolník burgundského vojvodu sa v rokoch 1432 – 1433 zdržiaval v Uhorsku a zúčastnil sa aj na turnaji, ktorý sa konal pri príležitosti svadby syna palatína Mikuláša Gorjanského. Do denníka si zaznamenal: „*Rytiersky súboj sa podľa zvykov krajiny koná na malých koňoch s nízkymi sedlami. Súperi v slávnostnom brnení odení v náprsnom pancieri alebo drôtenej košeli bojujú s veľmi krátkymi kopijami. Je to pekné a podmanivé predstavenie. Ak sa jazdci zrazia, stáva sa, že neraz obaja spadnú na zem. Tu sa teda hneď ukáže, kto pevnejšie sedí v sedle. Pri týchto súbojoch alebo turnajoch víťaz dostáva ako odmenu zlatý jazdecký bič. Kone a sedlá, ktoré sú rovnakej veľkosti, si rytieri ešte pred súbojom vyžrebujú ...*“[49]

Veľkým milovníkom rytierskeho duelu bol aj uhorský kráľ Matej Korvín. Neprehral údajne ani v jednom súboji, čomu sa nemožno veľmi čudovať. Veď kto z poddaných by sa odvážil poraziť kráľa. Už menej známou skutočnosťou je, že v čase uhorsko-českej vojny český kráľ

---

44 FÜGEDI, ref. 37, s. 395.

45 SEGEŠ, Vladimír. Rytierske turnaje a hry. In: *História*, 2004, roč. 4, č. 1-2, s. 4.

46 KRISTÓ, Gyula. *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest 1988; ZOLNAY, László. *Vadászatok a régi Magyarországon.* Budapest 1971, s. 103-104.

47 DVOŘÁKOVÁ, ref. 1, s. 705.

48 Tamže, s. 220.

49 Citované podľa nemeckého prekladu, ktorý publikoval ENGEL, Johann CH. *Geschichte des Ungrischen Reichs.* II. Theil. Wien 1813, s. 379-380.

Juraj Poděbradský vyzval kráľa Mateja na súboj, ktorý mal rozhodnúť vzájomné spory, a tým aj vojnu. V liste jeho radcov z 22. júla 1470 sa uvádza: „*... chce se Jeho Milost s Vaší Milostí sám a s Vámi samými bíti, v podobném mieste mezi vojskami a rovnú braní a v rovném odění. A aby Vaše Milost viec oděnie na sobě nemieval než tolikéž a takové jako Jeho Milost. [...] Však takto Vaše Milost dobře vie, že Jeho Milost jest obtiežený tělem, a proto aby z Vašich Milostí žádný jeden od druhého nemohl běhati ani utiekati, aby slušné miesto připraveno bylo, dobře úzké.*“ [50] Kráľ Matej listom z 24. júla 1470 súboj neodmietol, ba dokonca privítal: „*Tu pobiedku my napřed jmieti chcme a jie se radujem. [...] A jakož o nějakém úzkém miestě píšete: my se bohdá bíti chcme rytieřským během na místě podobném jako král křesťanský, v odění a braní rytieřskú. A jestliže pán váš smie to předse vésti, chcme jemu jmenovati místo slušné, brani slušnú a oděnie rytieřské, jakož na krále křesťanského slušie.*“[51] Súboj medzi oboma kráľmi sa však napokon neuskutočnil, lebo Matej sa mu údajne vyhol. Uvedenú udalosť zaznamenal aj historiograf na uhorskom dvore Antonio Bonfini, ktorý ju v Dekádach uhorských dejín pretavil do literárne plnokrvnej, pritom však tendenčnej podoby dialógu medzi dvoma panovníkmi. Podľa neho súboj odmietol český kráľ Juraj Poděbradský.[52]

Na jar 1494 sa v Levoči zišli predstavitelia jagelovskej dynastie a viacerí významní európski predstavitelia. Antonio Bonfini v tejto súvislosti okrem iného zaznamenal: „*Potom za všeobecného veselia usporadúvali veľké hostiny, pompézne hry, v rámci ktorých, okrem iného, Uhri a Česi bojovali kopijami proti Poliakom sťaby v ozajstnej bitke. Viacerých urodzených Uhrov, ktorí vynikli hrdinstvom, ako napríklad Juraj z Bátoru a Gabriel, syn pána z Perína, kráľ odmenil honosným darom.*“ [53]

Popri uvedených formách kolektívnych a duelových turnajových zápolení a súbojov boli v Uhorsku známe aj rýchlostné preteky na koňoch. Hoci primárne išlo skôr o zábavu či šľachtickú hru v rámci voľného času, preteky prispievali k zvyšovaniu obratnosti a fyzickej zdatnosti, takže ich možno oprávnene považovať za osobitný druh bojového výcviku jazdcov. Obľúbenými jazdeckými pretekmi bolo aj napichovanie zavesenej kovovej obruče kopijou v prudkom cvale. Tejto jazdeckej disciplíne, rovnako ako turnajom, vo veľkom holdoval aj posledný stredoveký uhorský kráľ Ľudovít II. Jagelovský.[54] Šikovnosťou v bojových zápoleniach i hrách a okázalým vyznávaním rytierskeho étosu vynikal rozhodne viac než vojvodcovskou intuíciou a múdrosťou. Rytierske radovánky uprednostňoval aj v dobe, keď bolo potrebné chystať sa na skutočný boj, na vojnu. A to sa pri Moháči stalo osudným jemu i celej krajine.

Záverom možno konštatovať, že stredoveké turnaje a hry upevňovali spolupatričnosť rytierskych družín a zvyšovali kolektívnu aj individuálnu bojaschopnosť. Zároveň prispievali k formovaniu rytierskej mentality a jej špecifickej morálky, v ktorej dominoval kult odvahy a hrdinských činov, dodržiavania daného slova, galantnosti a dôstojného správania vôbec.

---

50 *Království dvojího lidu. České dějiny let 1436 – 1526 v soudobé korespondenci.* Ed.: ČORNEJ, Petr. Praha 1986. List in extenso, s. 191–194.

51 Tamže, s. 195-197.

52 Decades 4.2.121–124, s. 29.

53 „Hinc publice hilaritatis causa magnifica multa convivia apparata insignesque ludi editi, in quibus etiam fuit, ut Ungari et Bohemi cum Polonis infestis contra se hastilibus in vere pugne speciem concurrent, ex quibus nobilissimi Ungari aliquot, qui sa strenue gesserant (ut Georgius Bathoreus et Gabriel Perenii filius), magnifica a rege premia retulerunt.“ Decades 5.4.37, s. 251.

54 Bližšie pozri FÓGEL, Jozsef. *II. Lajos udvartartása 1516 – 1526.* Budapest 1917, s. 114–118.

Banícky zvon v Banskej Bystrici.
Príspevok k dejinám zvonolejárstva a delolejárstva na strednom Slovensku

IGOR GRAUS

Predložená štúdia zdanlivo nesúvisí s problematikou vojenstva. V skutočnosti ale všetci, alebo takmer všetci stredovekí a ranonovovekí zvonolejárski majstri boli aj delolejármi a v mnohých prípadoch viac zdôrazňovali práve túto oblasť svojho remesla. Stávalo sa to dokonca aj v prípadoch, ako uvidíme ďalej, keď uzatvárali kontrakty na výrobu zvonov, a nie diel. Aj v Banskej Bystrici zvonolejári, ktorí sa podieľali na výrobe Baníckeho zvona v jeho rozličných podobách, plnili aj vojenské zákazky pre mesto liatím diel a sporadicky dokonca aj výkonom funkcie mestského puškárskeho majstra a zástupcu veliteľa banskobystrického mestského hradu. Štúdia preto, okrem objasnenia vzniku a vývoja kedysi slávneho zvona, svojím dielom prispieva aj k precizovaniu faktografických údajov o životnej púti a pôsobení jednotlivých zvonolejárskych a delolejárskych majstrov na našom území v ďalekej minulosti.

Kto bol výrobcom banskobystrického Baníckeho zvona? Zdanlivo jednoduchá otázka nielen že predznamenáva ani zďaleka nie jednoduchú odpoveď, ale dokonca sama obsahuje istú nepresnosť – nešpecifikuje, o ktorý Banícky zvon ide, pretože v skutočnosti toto pomenovanie nieslo niekoľko rôznych zvonov. Všeobecne sa zvykne uvádzať, že v Banskej Bystrici v roku 1571 zvonolejár Martin Schreiber pre farský kostol Nanebovzatia Panny Márie ulial veľký zvon, ktorý sa zvykol nazývať baníckym. Zvon mal výnimočnú hmotnosť 175 centov (cca 9 821 kg), rozsiahly nemecko-latinský nápis a krásny tón. Zvon zničil veľký požiar mesta v roku 1761. Skutočnosť však bola o niečo odlišná. Chybné je nielen meno zvonolejárskeho majstra, ale v každom období svojej existencie, ktorá bola omnoho dlhšia než je obdobie rokov 1571 – 1761, Banícky zvon existoval v rôznych podobách s inými rozmermi, hmotnosťou a výzdobou, pričom obsahoval surovinu zo svojho staršieho predchodcu.

Ako prvý údaje o Baníckom zvone (takto ho však nepomenoval, hovoril o ňom iba ako o veľkom zvone) zaznamenal Matej Bel. V časti Notícií, venovaných opisu Banskej Bystrice, uviedol, že tunajší, 175 centov ťažký zvon je nepochybne najväčším zvonom v celom Uhorsku. Jeho pôvod mu nebol zrejmý a autor si nebol istý, či jeho vznik môže klásť už do obdobia 15. storočia. Vedel však, že kvôli prasklinám ho museli v roku 1560 preliať a v roku 1571 ho preliali po druhý raz. Za autora zvona nesprávne považoval v skutočnosti neexistujúceho Martina Schreibera.[1] Autorov informátor nesprávne prečítal nemecký text s menom a z Valentína (Valtina) Schreibera urobil Martina Schreibera. Uvedený omyl pretrváva aj v naj-

1 BELIUS, M. *Notitia Hungariae novae historico geographica.* Tomus secundus. Vienna 1736, s. 417-418.

novšej domácej a zahraničnej kampanologickej literatúre, ktorá popri rakúskom majstrovi Valentínovi Schreiberovi v biografických heslách uvádza ďalšiu osobu, a to Martina Schreibera ako zvonolejára, pôsobiaceho v regióne stredného Slovenska.

Chybnej interpretácii mena sa nevyhli ani domáci autori 19. storočia, ktorí pri príprave svojich prác využívali okrem diela Mateja Bela aj archívne dokumenty z banskobystrického mestského archívu. Biskup Arnold Ipolyi vo svojich dejinách mesta uviedol, že najväčší zvon v meste (ani on neuviedol jeho pomenovanie) vznikol v roku 1560 a neskôr bol na náklady majiteľov baní preliaty Martinom Schreiberom, čím sa s hmotnosťou 175 centov stal najväčším a najkrajším zvonom krajiny.[2] Ako zdroj svojich údajov uviedol dielo Mateja Bela. Je len logické, že historický schematizmus banskobystrickej diecézy z roku 1876, ktorý bol publikovaný počas funkčného obdobia biskupa Ipolyiho, nepriniesol žiadne odlišné údaje. Slávny zvon bez uvedeného pomenovania s hmotnosťou 180 centov bol podľa autora textu odliaty v 15. storočí a neskôr v roku 1562 a 1571 bol uliaty nanovo. Pri požiari mesta v roku 1761 bol zničený a z jeho suroviny Samuel Preis z Banskej Bystrice v roku 1763 ulial nový zvon s hmotnosťou 99 centov.[3] Autor textu sa aj v tomto prípade odvoláva na prácu Mateja Bela, aj keď zjavne použil údaje pochádzajúce zo starších kanonických vizitácií.

Je zaujímavé, že zvonu žiadnu väčšiu pozornosť nevenoval ani Emil Jurkovich vo svojej rukopisnej monografii mesta Banskej Bystrice z roku 1922. V časti zameranej na umeleckú tvorbu, v stručnej zmienke, za autora zvona z roku 1565 považuje Pavla Neidla (chybne ho však uvádza ako Meidla).[4]

Väčšiu pozornosť zvonom, zvonolejárom a delolejárom pôsobiacim v Banskej Bystrici autor venoval až v mladšej práci z roku 1925. Keďže však po rozpade monarchie zostal žiť v Budapešti, nemal už prístup k prameňom v mestskom archíve a pri príprave štúdie vychádzal iba zo starších poznámok, ktoré použil pri príprave monografie Banskej Bystrice.[5] Následkom toho, táto neveľmi rozsiahla štúdia, iba veľmi málo prispieva k poznaniu delolejárskej a zvonolejárskej problematiky v Banskej Bystrici v predmetnom období. Na rozdiel od svojej predchádzajúcej práce už meno Pavla Neidla uvádza správne a rovnako správne uvádza aj meno Valentína Schreibera.[6]

Uvedené staršie práce poslúžili ako zdroj údajov pri príprave prehľadu starých uhorských zvonolejárov, ktorý v roku 1990 publikoval Pál Patay. Autorstvo bližšie neurčeného banskobystrického zvona s hmotnosťou 17 500 funtov (cca 9817 kg) z roku 1560 (ide o Banícky zvon) na základe údajov Juraja Spiritzu z roku 1972 chybne prisúdil košickému zvonolejárovi Františkovi Illenfeltovi.[7] Autor uvádza, že v roku 1562 rakúsky zvonolejár Martin Schreiber prelial starší prasknutý zvon a o niekoľko riadkov ďalej uviedol, že Martin Schreiber v ro-

2 IPOLYI, A. *Geschichte der Stadt Neusohl. Eine culturgeschichtliche Skizze*. Wien 1875, s. 111-112.

3 *Schematismus historicus dioecesis neosoliensis pro anno saecularis MDCCCLXXVI*. Neosolii, s.d., s. 128-129.

4 JURKOVICH, E. *Beszterczebánya szabadam királyi város monographiája. A városi közönség megbizásából.* Budapest 1922, rukopis, časť XII. – Ipar, s. 25.

5 Podrobnejšie GRAUS, I. Banská Bystrica a jej historiografi. In: *História Banskej Bystrice. Dielo a význam Emila Jurkovicha.* Zborník prác zo seminára pri príležitosti 140. výročia narodenia Emila Jurkovicha, konaného v Banskej Bystrici 29. októbra 1997. Banská Bystrica 1999, s. 55-65.

6 JURKOVICH, E. Beszterczebányai agyú- és harangöntök. In: *Hadtörténelmi közlemények,* 1925, roč. 26, s. 502-506. Za sprostredkovanie xerokópie uvedenej štúdie ďakujem pánovi Dr. Jurajovi Kodayovi z Archívu hlavného mesta SR Bratislavy.

7 PATAY, P. *Corpus campanarum antiquarum hungariae – Magyarország régi harangjai és harangöntöi 1711 elött.* Budapest 1990, s. 82.

ku 1571 prelial zvon s hmotnosťou 9 800 kg, ktorý bol zničený v roku 1761.[8] Z textu vyplýva, že autor omylom uvažoval o existencii dvoch rôznych zvonov, hoci v skutočnosti išlo o jeden zvon. V roku 1561 prešovský zvonolejár Pavol Neidl na objednávku Banskej Bystrice údajne nanovo ulial pre Španiu Dolinu zvon s hmotnosťou 10 centov.[9] V ďalšej časti svojej práce Patay v prehľade zvonolejárov, zoradených podľa miesta ich pôsobenia v Banskej Bystrici, zo zvonolejárov relevantných pre objekt nášho záujmu uviedol iba Pavla Neidla v rokoch 1561 – 1564 a v skutočnosti neexistujúceho Martina Schreibera v roku 1571.[10]

Zo slovenských autorov sa problematike Baníckeho zvona vo viacerých prácach venoval iba Juraj Spiritza. Aj on sa však dopustil viacerých závažných omylov a nepresností. Práve on však oživil zabudnuté pomenovanie Baníckeho zvona. V štúdii o banskobystrických zvonolejároch a delolejároch v 18. storočí sa zmienil o autorstve tamojších dvoch slávnych zvonov. Prvý podľa neho v roku 1571 ulial Martin Schreiber, a práve tento zvon sa vo svojej dobe nazýval Baníckym zvonom. Mladší zvon, zhotovený z materiálu staršieho zvona, pochádzal z roku 1763 a ulial ho miestny zvonolejár Samuel Preis.[11]

V prehľade zvonolejárov 14. až 20. storočia na Slovensku rovnaký autor za pôvodcu Baníckeho zvona s hmotnosťou 175 centov z roku 1571 opätovne považuje fiktívneho Martina Schreibera, ktorého pokladá za bližšie neznámeho zvonolejára, pôsobiaceho istú dobu na strednom Slovensku. Pozná aj existenciu Valtina Schreibera, ale jeho príbuzenský pomer k Martinovi Schreiberovi pokladá za nepreukázaný.[12] Toto konštatovanie v roku 2002 v biografickom slovníku zvonolejárov rozšíril o nesúhlas so správnym starším názorom Emila Jurkovicha, že Schreiber sa v skutočnosti volal Valentín, a že do Banskej Bystrice prišiel z Viedne.[13] Samuela Preisa autor pokladá za autora chýrneho, takmer stocentového banskobystrického zvona, ktorý prelial po požiari mesta v roku 1761[14], a neskôr túto informáciu rozšíril o odliatie dvoch kanónov, ktoré sa v meste pri slávnostných príležitostiach používali ešte aj v roku 1849.[15]

Najstarší menovite známy tvorca Baníckeho zvona Pavol Neidl, však v tejto súvislosti u autora nerezonuje. Spiritza chybne uvádza, že prešovský delolejár uzatvoril s Banskou Bystricou v roku 1561 dohodu o zhotovení zvona pre obec Staré Hory. Neidl podľa autora v Banskej Bystrici pracoval ako zvonolejár a delolejár v rokoch 1564 a 1565, ale jeho prácu bližšie nešpecifikuje.[16] Žiadne bližšie údaje o vzťahu zvonolejára k mestu nepriniesla ani rozšírená verzia majstrovho životopisného medailónu.[17] V ďalšej svojej práci o spišských zvonoch autor pripúšťa, že údajnú objednávku desaťcentového zvona pre Staré Hory a výrobu dvoch diel pre Banskú Bystricu v roku 1564 realizoval práve Pavol Neidl, ale neuvažuje o ňom ako

8 Tamže, s. 94-95.

9 Tamže, s. 89.

10 Tamže, s. 107.

11 SPIRITZA, J. Banskobystrickí zvonolejári a delolejári v 18. storočí. In: *Zborník Slovenského národného múzea 84. – História 30.* Bratislava 1990, s. 175.

12 SPIRITZA, J. Prehľad zvonolejárov pôsobiacich v 14. až 20. storočí na Slovensku. In: *Corpus campanarum Slovaciae* I. Trnava 1992 (ďalej CCS I.), s. 41.

13 SPIRITZA, J. Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí. Bratislava 2002, s. 63.

14 SPIRITZA, CCS I., ref. 12, s. 39.

15 SPIRITZA, ref. 13, s. 60.

16 SPIRITZA, CCS I., ref. 12, s. 35.

17 SPIRITZA, ref. 13, s. 55.

o výrobcovi Baníckeho zvona.[18] O zvone z roku 1560 nesprávne uvádza, že požiarom zničený 175-centový zvon v Banskej Bystrici v roku 1560 nanovo prelial košický zvonolejár František Illenfelt.[19] V biografických medailónoch z roku 1992 však tento údaj neuviedol a obmedzil sa na všeobecnejšie formulovanú poznámku, že zvonolejár Illenfelt „*lial zvony i delá pre ... i pomerne vzdialenú Banskú Bystricu*."[20] Neskôr sa opätovne vrátil k pôvodnému tvrdeniu.[21] Práce Františka Illenfelta pre mesto Banskú Bystricu však nie sú písomne doložené ani v roku 1560, ale ani v inom období. Autor aj v tomto prípade čerpal zo staršej maďarskej literatúry a nevyužil možnosti, ktoré svojou výpovednou hodnotou poskytujú archívne pramene.

Ak opomenieme faktografické nezrovnalosti, už zbežný pohľad na uvedené výpovede odhalí zarážajúcu skutočnosť, že v takmer všetkých prípadoch autori čerpajú výlučne z prác svojich predchodcov, čiže vo svojom výskume sa opierajú iba o literatúru, kým primárne pramene, teda archívne dokumenty, nie sú predmetom ich záujmu. Iba dvaja autori pracovali s archívnymi dokumentmi, ale nedôsledne. Dôkladný archívny výskum však k objasneniu problematiky skutočne prináša prekvapivo veľké množstvo relevantných údajov, ktoré nás nútia prehodnotiť mnohé doterajšie poznatky o autorstve a histórii banskobystrického Baníckeho zvona.

Výroba zvonov v Banskej Bystrici mala veľmi dlhú tradíciu. Už v najstarších zachovaných písomných prameňoch[22] sa nachádzajú údaje o pôsobení delolejárov a zvonolejárov v meste na konci 15. storočia. Vzhľadom na existenciu sakrálnych objektov v meste už na prelome 13. a 14. storočia,[23] ktorých nevyhnutnú súčasť tvorili práve zvony, môžeme aktívnu činnosť zvonolejárov v Banskej Bystrici posunúť o dve storočia dozadu. Po vytvorení mediarskeho podniku v meste na prelome 15. a 16. storočia vznikli priaznivé podmienky pre trvalejšiu prácu dovtedy zväčša putovných zvonolejárov a delolejárov. Jedna skupina majstrov pracovala v službách banskobystrického magistrátu, druhá skupina pracovala pre thurzovsko-fuggerovský a neskôr štátny mediarsky podnik. Zatiaľ čo zvonolejári z prvej skupiny pracovali prioritne pre mesto na konkrétnych zákazkách, majstri z mediarskeho podniku pracovali výlučne na export a svojimi produktmi zásobovali najrôznejšie lokality.[24] Mesto a podnik mali

18 SPIRITZA, J. *Spišské zvony*. Bratislava 1972, s. 159.

19 Tamže, s. 150.

20 SPIRITZA, CCS I., ref. 12, s. 23.

21 SPIRITZA, ref. 13, s. 39.

22 V apríli 1500 v Banskej Bystrici vypukol požiar, pri ktorom zhorel aj mestský archív. Pred požiarom sa podarilo zachrániť iba malý počet písomností.

23 V roku 1300 rímski kardináli vydali odpustkovú listinu v prospech výstavby kostola Panny Márie v Banskej Bystrici, ktorý sa staval na vyvýšenej akropole pravdepodobne buď v tesnom susedstve, alebo priamo na mieste staršieho sakrálneho objektu. Presný dátum ukončenia výstavby kostola nie je známy, ale už v roku 1323 bola na žiadosť Mikuláša Sasa vydaná odpustková listina v prospech uvedeného farského kostola, pričom z textu vyplýva, že išlo o stavebne dokončený objekt. Kostol neskôr spravoval aj špitál svätej Alžbety, ktorého vznik môžeme klásť do obdobia rokov 1335 – 1363. Právo špitálskych kňazov celebrovať bohoslužby a pochovávať v špitáli nepriamo poukazuje na existenciu minimálne kaplnky či iného sakrálneho objektu v špitáli (podobne ako v iných mestách), ktorý bol vo svojom najstaršom období v správe farského kostola.

24 Mediarsky podnik počas protitureckých vojen vyrábal delá pre všetky pohraničné hrady v oblasti stredoslovenských banských miest. Podnik zároveň dodával surovinu potrebnú na výrobu diel pre viedenský arzenál. Len v rokoch 1566 – 1567 sa do Viedne dodalo 2 000 centov, z ktorých sa vyrobilo 320 diel. V rozpätí rokov 1548 – 1579 sa dodalo 7 000 centov medi, čo predstavuje materiál na výrobu približne 1 144 kusov diel. VLACHOVIČ, J. *Slovenská meď v 16. a 17. storočí*. Bratislava 1964, s. 128. Uvedená činnosť mediarskeho podniku predpokladala dostatočný počet vyškolených delolejárov alebo zvonolejárov.

od prvopočiatku až do 19. storočia voči sebe antagonistický vzťah a občasná vzájomná spolupráca, najmä v 16. storočí, bola iba veľmi výnimočným javom.[25]

Keďže Banská Bystrica bola baníckym mestom, a iba kvôli bohatým náleziskám drahých a farebných kovov v blízkom okolí staršej osady Bystrice, nemeckí kolonisti obdržali od Bela IV. v roku 1255 listinu výsadných práv, je prirodzené, že banícky živel v dejinách mesta vždy zohrával dôležitú úlohu. Aj v Banskej Bystrici, podobne ako v mnohých iných stredovekých mestách 14. a 15. storočia, bolo v priebehu 15. storočia založené banícke bratstvo Božieho tela. Poslaním tohto náboženského spoločenstva laikov bolo prejavovanie organizovanej laickej zbožnosti voči zvolenému kultu Božieho tela. Na rozdiel od ostatných bratstiev na Slovensku, banskobystrické bratstvo nebolo výberovým zborom s obmedzeným počtom členov z prostredia mestskej elity, ale združovalo príslušníkov mestského patriciátu (zastúpeného členmi mestskej rady) a námezdne pracujúcich baníkov, z ktorých po vytvorení mediarskeho podniku už prevažná časť nepracovala pre mestských ťažiarov. Liturgickým centrom bratstva bol farský kostol Panny Márie, v prospech ktorého baníci pravidelne odovzdávali časť vyťaženej medenej alebo striebornej rudy (každý baník týždenne jedno banské korýtko). Po predaji sa zisk odviedol do pokladnice bratstva, v ktorej sa zhromažďovali aj financie pochádzajúce z týždennej mzdy baníkov (títo pri každej výplate do pokladnice odovzdávali 2 denáre z každého zarobeného zlatého).[26] Peniaze bratstva až do 16. storočia boli určené výhradne na zbožné ciele, a to predovšetkým na prípravu osláv sviatku Božieho tela, na pastoračnú činnosť a na zveľaďovanie svätostánku. Uvedené príjmy bratstvu umožňovali poskytovanie finančnej pomoci mestu pri výstavbe mestského opevnenia, stavbe mestskej váhy a stali sa aj zdrojom financovania odliatia Baníckeho zvona v druhej polovici 16. storočia. Tento zvon, ktorým sa budeme zaoberať podrobnejšie, mal svojho predchodcu. Hoci bratstvo bolo založené niekedy v prvej polovici 15. storočia, prvá písomná zmienka o ňom sa viaže až na odpustkovú listinu rímskych kardinálov pre farský kostol Panny Márie a pre „*dávno jestvujúce tamojšie banícke bratstvo Božieho tela*“[27] z roku 1463. Zrejme už niekedy v tomto období členovia bratstva pri liturgických obradoch vo svojej vlastnej kaplnke[28] používali vlastný zvon s pomenovaním Banícky zvon, o ktorom vieme iba to, že v roku 1561 bol už dva roky natoľko poškodený, že sa muselo prikročiť k jeho oprave.

Mesto sa o opravu pokúšalo hneď po prasknutí zvona, ale keďže ju nebolo schopné zaplatiť samo, pokúsilo sa na oprave dohodnúť s baníckym bratstvom a s mediarskym podnikom. Kvôli zlým vzájomným vzťahom obe oslovené inštitúcie pomoc odmietli. Na prelome mája a júna 1561 sa mestská rada písomne obrátila s prosbou o pomoc priamo na panovníka. V žiadosti o pridelenie 50 centov medi z banskobystrického medeného hámra uviedla, že na zvolávanie obyvateľov a baníkov k bohoslužbám je mesto nútené používať malé delo. Z pridelenej medi mesto okrem opravy Baníckeho zvona plánovalo zrealizovať aj odliatie zvona s hmotnosťou 10 centov pre kostol v Špaňej Doline, pretože pre potreby tamojších bohoslu-

25 K vzájomným sporom Banskej Bystrice a baníckeho bratstva pozri GRAUS, I. Zápas mesta Banskej Bystrice s vedením turzovsko-fuggerovského Mediarskeho podniku o správu baníckeho bratstva Božieho tela. In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 173-186.

26 Pokladnica bratstva nebola chudobná, pretože iba Mediarsky podnik v 16. storočí zamestnával od 500 do 1 000 baníkov. Ročné výdavky bratstva dosahovali sumu okolo 1 400 – 1 600 zlatých. V roku 1526 sa v pokladnici nachádzalo 1 070 zlatých, v roku 1519 si z pokladnice Alex a Ján Thurzovci nenávratne „požičali“ 4 600 zlatých.

27 Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica (ďalej len ŠABB, PBB, fond Mesto Banská Bystrica (1020) 1255 – 1922 (ďalej len MBB), Fasc. 448/12-S).

28 Z roku 1472 pochádza najstaršia zmienka o kaplnke Božieho tela a svätého Ondreja vo farskom kostole, ktorú dal postaviť zvolenský podžupan Vít Mühlstein. (Tamže, Fasc. 1/10-S).

žieb sa využíval iba malý zvonček.[29] Notár Uhorskej kráľovskej kancelárie, Ján Zaškovský, mestu listom z 5. augusta neoficiálne oznámil, že panovník ich žiadosti vyhovel a rozhodol sa mestu s obnovou zvona pomôcť pridelením dvadsiatich centov medi. Zároveň avizoval skoré zaslanie panovníkovho mandátu v tejto záležitosti.[30] Mesto notárovu pomoc a príhovor na panovníckom dvore hneď v nasledujúcom roku odmenilo darom v podobe desiatich dukátov v zlatých minciach.[31]

Po zaslaní mandátu sa dočasne upravili aj vzájomné vzťahy medzi mestom, baníckym bratstvom a vedením mediarskeho podniku. Všetky tri subjekty koncom augusta spoločne vydali potvrdenie o vyčlenení 20 centov medi v „*banskobystrickej hmotnosti*"[32] v podobe liatych gúľ pre potreby odliatia nového zvona.[33]

Pretože mesto chcelo, aby zvon prelial „*lejárskeho umenia znalý človek, ktorý sa liatiu zvonov rozumie a vykoná ho bez škôd*", nevyužilo služby domáceho puškárskeho a delolejárskeho majstra Jaruša,[34] ale oslovilo prešovského delolejára a zvonolejára Pavla Neidla.[35] Zámery mesta sa však celkom nevydarili a výrobu zvona sprevádzali komplikácie. Zvon sa podarilo odliať až na druhý pokus a výsledok nebol príliš kvalitný – už o niekoľko rokov ho museli preliať nanovo.

Pavol Neidl, ktorý sa v Banskej Bystrici prezentoval ako „*puškársky majster toho času bývajúci v Prešove*", uzatvoril s mestom a baníckym bratstvom zmluvu o novom preliatí staršieho Baníckeho zvona 23. decembra 1561. Majster sa zaviazal prasknutý zvon v priebehu nasledujúceho roka nahradiť novovyrobeným zvonom a zmluva obsahovala aj záväzok, že zvon, ktorého dovtedy do pohybu uvádzalo šesť osôb, bude taký veľký, že na jeho rozhýbanie bude potrebných až dvanásť mužov. Za prácu mu mesto a bratstvo sľúbilo vyplatiť 300 zlatých v hotovosti a zároveň sa objednávatelia zaviazali, že majstrovi pripravia pre jeho prácu všetko po-

29 Tamže, Fasc. 241/36. Ide o nedatovaný koncept žiadosti, ale z iného zdroja vieme, že mesto 7. júna 1561 vyslalo posla so žiadosťou o pridelenie 50 centov medi. Tamže, MÚK 1561, inv. č. 59, s. 126.

30 Tamže, Fasc. 7/5.

31 Tamže, MÚK 1562, inv. č. 60, s. 132.

32 Banskobystrický banský alebo banskomestský cent mal hmotnosť 60,33 kg, čiže hmotnosť pridelenej medi bola 1 206 kg, čo je o vyše 80 kg viac než pri prepočte vo viedenských centoch. O vzťahu banskobystrického a viedenského centu pozri MIKO, O. – SKLADANÝ, M. Nález medeného závažia v Nízkych Tatrách. In: *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 1, s. 49-51.

33 ŠABB, PBB, MBB, Fasc. 241/31. Aj toto prehlásenie sa zachovalo iba v podobe nedatovaného konceptu, ale z iných zdrojov vieme, že panovníkov mandát do Banskej Bystrice dorazil 23. augusta 1561. Práve v tento deň mesto pohostilo posla, ktorý priniesol z Viedne príkaz na pridelenie medi pre odliatie Baníckeho zvona. MÚK 1561, inv. č. 59, s. 128.

34 V Banskej Bystrici v rokoch 1557 – 1563 ako puškársky majster a veliteľ mestského hradu pôsobil akýsi Jaruš, ktorého krstné meno nepoznáme. Mohlo ísť aj o zvolenského delolejára a zvonolejára Tomáša Jaruša, ktorý pre mesto pracoval už v roku 1532 (pre mesto vyrobil 17-centové delo), v roku 1539 (pre mesto ulial bližšie nešpecifikovaný zvon) a v roku 1541 (pre mesto ulial dve delá s celkovou hmotnosťou 30 centov), pričom tieto práce vykonával vo svojej dielni vo Zvolene. V roku 1543 v Banskej Bystrici pracoval ako veliteľ mestského hradu. Ak v oboch prípadoch išlo o totožnú osobu, potom zvolenský alebo banskobystrický Tomáš Jaruš nemôže byť totožný s autorom spievajúcej fontány na Pražskom hrade, pretože majster Jaruš zomrel v Banskej Bystrici v júli 1563. Mesto do nástupu nového puškárskeho majstra vyplácalo za údržbu diel a ostatných zbraní na hrade plat jeho vdove. Vzhľadom na veľké časové odstupy sa však domnievame, že ide minimálne o dve rôzne osoby s rovnakým menom.

35 Pre mesto Banskú Bystricu už v minulosti pracoval puškársky majster s priezviskom Neidl (Neidel) a bol ním v roku 1528 bližšie neurčený Michal Neidl. Tento za 40 zlatých vyrobil 5 kusov hákovníc, za ďalších 11 zlatých vyrobil 6 kusov hákovníc a za 24 zlatých ulial 300 gulí do falkonetu. Tamže, MÚK 1528, inv. č. 7, s. 79.

trebné, vrátane postavenia zlievárenskej huty a dodania dvadsiatich mužov, ktorí mu pomôžu s manipuláciou pri skladaní starého zvona a pri usádzaní nového zvona do veže.[36]

Práce na výrobe zvona začali v prvých jarných mesiacoch nasledujúceho roka. V čase od 4. apríla do 6. júna 1562 sa stavala taviaca pec priamo v hradnom areáli a koncom mesiaca 32 baníkov spustilo starý zvon z veže, následne ho previezli pred budovu mestskej váhy na námestí a tam ho rozbili. S odlievaním majster začal 7. augusta, ale pretože sa nevydarilo, musel pristúpiť k výrobe druhej formy. Druhé, tentoraz úspešné, odlievanie majster vykonal 26. novembra. Zvon podľa údajov mestskej rady vážil 130 centov (cca 7 843 kg)[37] a na jeho výrobu sa použila surovina zo starého Baníckeho zvona, pridelených 20 centov medi, pol centa olova a takmer 10 centov cínu (10 centov bez dvanástich libier), ktorý sa kvôli nedostatku tohto kovu musel kúpiť a doviezť z Viedne.[38] V januári nasledujúceho roka murársky majster Oswald Rayner vyrobil pre zvon vo veži nové montážne okno a 1. marca došlo k jeho osadeniu do veže. Srdce sa na zvon upevnilo o dva týždne neskôr. Celkové náklady na preliatie Baníckeho zvona predstavovali sumu 931,74 zlatých, z ktorých 569,19 zlatých zaplatilo mesto a zvyšok banícke bratstvo Božieho tela.[39]

Keďže z mestských účtov vieme, že na jeho výrobu sa použila iba zvonovina zo starého zvona, doplnená o ďalších 30 centov medi a cínu, hmotnosť zvona po odčítaní hmotnosti pridanej suroviny umožňuje získať predstavu o veľkosti jeho predchodcu. Starší Banícky zvon mal hmotnosť okolo 100 centov (cca 6 000 kg) a práve táto veľká hmotnosť jednoznačne vylučuje považovať za dátum vzniku zvona koniec 15. storočia alebo ešte staršie obdobie. Poukazuje na existenciu minimálne jedného ďalšieho predchodcu s omnoho subtílnejšími parametrami.

Mohol ním byť práve Veľký zvon z roku 1490. Nepoznáme síce jeho veľkosť, ani celkovú sumu vynaloženú na jeho vyhotovenie, ale v účtoch richtára Juraja Sturczera z roku 1490 sa uvádza, že richtár zostal za výrobu zvona dlžný 206,45 zlatých, pričom 132 zlatých z tejto sumy predstavovalo sumu potrebnú na vyplatenie 12 centov cínu. Ak zoberieme do úvahy zvyčajný podiel cínu a medi pri výrobe zvonov, celková hmotnosť tohto Veľkého zvona by mohla presahovať 60 centov (cca 3 600 kg).[40] Pretože hneď za vyúčtovaním zvona sa nachádzajú zápisy týkajúce sa vyúčtovania peňazí baníckeho bratstva Božieho tela, ktoré v tomto období spravoval práve Juraj Sturczer, môžeme sa oprávnene domnievať, že Veľký zvon z roku 1490 bol spoločným zvonom mesta Banskej Bystrice a baníckeho bratstva Božieho tela. Aj do pokladnice bratstva zostal richtár Sturczer dlžný. Hoci meno autora zvona sa neuvádza (richtár o ňom hovorí iba ako o zvonolejárovi alebo o majstrovi), do úvahy pripadá majster Ján (Hannsen), ktorý v roku 1489 v Banskej Bystrici odlial zvon za 50 zlatých pravdepodobne pre novopostavenú Kaplnku svätého Michala na cintoríne pri farskom kostole, ktorej zakladateľom bol Michal Königsberger a v rovnakom roku zastával aj richtársky úrad.[41] Druhým možným autorom zvona bol majster Sebald (Sebold, Zebold), ktorý v Banskej Bystrici počas

36 Tamže, Fasc. 241/33.

37 Tamže, Fasc. 227/3.

38 Tamže, MÚK 1562, inv. č. 60, s. 153.

39 Tamže, MÚK 1562, inv. č. 60, s. 127-141, MÚK 1563, inv. č. 61, s. 155-157. Zvon nikdy nevisel priamo vo veži farského kostola, ale vo veži mestského hradu.

40 V rovnakom roku richtár Sturczer financoval aj výrobu Malého zvona s hmotnosťou 13 centov (2 centy cínu a 11 centov medi). V tomto prípade richtár zaplatil sumu 146,97 zlatých v hotovosti. Tamže, Fasc. 915/26, s. 150-151.

41 Tamže, Fasc. 448/11-S.

richtárovania Juraja Sturczera v roku 1482 ulial zvon pre vežové hodiny a v roku 1490 vyrobil pušný prach.[42]

Už v januári 1563 mestská rada rozhodla, že všetku zostávajúcu meď, ktorá zvýšila po odliatí Baníckeho zvona, použije na výrobu nového dela.[43] Toto Pavol Neidel skutočne vyrobil v priebehu roka 1563[44] v novej funkcii mestského puškárskeho majstra a zároveň zástupcu veliteľa banskobystrického mestského hradu, do ktorej nastúpil 20. apríla 1563.[45] Napriek poškodeniu Baníckeho zvona, ku ktorému došlo niekedy v priebehu roka 1564, Pavol Neidl v meste aktívne pôsobil ešte aj v roku 1566, kedy pre hodinovú vežu na námestí ulial hodinové zvony.[46]

K výrobe pôvodne plánovaného zvona pre Španiu Dolinu (nie pre Staré Hory, ako sa zvykne chybne uvádzať) zrejme vôbec nedošlo, pretože mestské účty v rokoch 1562 – 1564 vôbec neobsahujú žiadne ďalšie platby za výrobu akéhokoľvek iného zvona okrem Baníckeho zvona. Mesto spolu s baníckym bratstvom a pracovníkmi mediarskeho podniku síce panovníka už začiatkom roka 1563 žiadalo o pridelenie ďalších 25 centov medi, ale tentoraz bola ich žiadosť neúspešná.[47] Meď v hmotnosti 30 centov spolu s odpustenou daňou vo výške 750 zlatých mesto získalo až v nasledujúcom roku, ale tieto prostriedky použilo na zdokonalenie svojho opevnenia a výzbroje. Ako sme už uviedli vyššie, Pavol Neidl v roku 1564 odlial viacero ťažkých zbraní – bolo to 9 diel a jeden mažiar.[48]

Je tiež zaujímavé, že už i tak dosť komplikované odlievanie Baníckeho zvona sa ešte viac skomplikovalo aj vinou nápisu na zvone. Cechmajster bratstva Božieho tela spolu s niekoľkými baníkmi v mene celého bratstva v júni 1562, čiže tesne pred prvým odlievaním zvona, ktoré sa nakoniec nevydarilo, protestoval pred mestskou radou. Na zvone sa totiž v nápise nachádzalo aj slovo „*cives*“. Keďže baníci sa za občanov mesta nepovažovali a Banskú Bystricu pokladali iba za miesto, ktoré im slúži na nocľah, považovali za vylúčené, aby v texte na zvone neboli baníci, na rozdiel od mešťanov, vôbec uvedení. Toto stanovisko podporilo aj následné zhromaždenie celého bratstva, ktoré k mestskej rade vyslalo deputáciu na čele s banským majstrom. Tento sa síce na adresu mesta spočiatku vyjadril posmešným spôsobom, na čo vzápätí obdržal odpoveď v rovnakom duchu, ale nakoniec sa po dlhej a búrlivej diskusii obidve strany ku všeobecnej spokojnosti dohodli na náprave, o ktorej sa ako baníci, tak aj

42 Tamže, Fasc. 915/26, s. 25, 147. Spiritza (Biografický, ref. 13, s. 33) na základe starších údajov za autora zvona z roku 1489 (sic!) chybne považuje bližšie neznámeho zvonolejára Štefana. V rokoch 1489 – 1490 však v Banskej Bystrici pracoval iba murársky majster Štefan Maurer. V súvislosti s výrobou Veľkého a Malého zvona sa síce uvádzajú dvaja Štefanovia, jedným je však „pán Štefan“ a druhým mestský notár Štefan Engel. Autor zápisov by v žiadnom prípade nepoužil oslovenie pán na titulovanie výrobcu zvonov, toho nazýval iba majstrom alebo zvonolejárom. Pre richtára Sturczera pánom celkom prirodzene nebol ani mestský notár. Na základe uvedeného musíme existenciu stredoslovenského zvonolejárskeho majstra Štefana odmietnuť ako nereálnu.

43 ŠABB, PBB, MBB, PP 1563, inv. č. 8, s. 7.

44 Tamže, MÚK 1563, inv. č. 61, s. 159-161.

45 Veliteľ banskobystrického mestského hradu, titulovaný ako haubtman, mal svojho zástupcu, ktorý vykonával spojenú funkciu zástupcu veliteľa hradu a puškárskeho majstra (underhaubtman oder puxnmaister). V roku 1563 sa uvoľnili obidve veliteľské miesta – v marci zomrel veliteľ Štefan Heckel a v júli jeho zástupca a puškár Jaruš. Novým zástupcom veliteľa sa v roku 1563 stal Pavol Neidl. Vo funkcii ho v roku 1566 nahradil Ján Trapp. Uvedeným združením funkcií si mesto zabezpečilo, aby puškárski majstri, ktorí veľkú časť svojho pracovného času trávili v areáli mestského hradu, zaň prevzali aktívnu zodpovednosť.

46 Tamže, Fasc. 276/40, s. 103.

47 Tamže, MÚK 1563, inv. č. 61, s. 155, Fasc. 227/3.

48 Tamže, Fasc. 276/40, s. 53-54.

mešťania mohli presvedčiť po odliatí a dokončení zvona.[49] Žiaľ, celé znenie sporného textu sa v písomných prameňoch nezachovalo.

Zvon azda aj kvôli prímesi pol centa olova, ale najmä kvôli svojej prílišnej veľkosti, ktorú Pavol Neidl nedokázal dokonale spracovať, dlho nevydržal a čoskoro po skončení jednoročnej záručnej lehoty, ku ktorej sa majster zaviazal, niekedy v priebehu roka 1564 praskol a stal sa takmer nepoužívateľným. Mestská rada po dohode s baníckym bratstvom v snahe nezničiť ho celkom častým používaním, síce obmedzila používanie zvona, ale nezrušila starý zvyk, podľa ktorého mal každý člen bratstva pri svojom pohrebe bezplatný nárok na tri údery Baníckeho zvona.[50] Obmedzené používanie zvona obe strany, ktoré ho považovali za svoj klenot, dlho nemohlo uspokojovať, a preto sa pokúsili o jeho preliatie. Kvôli vyššej priorite modernizácie mestského opevnenia a mestskej výzbroje, na ktoré museli vynaložiť nemalé finančné prostriedky,[51] sa tak stalo až o niekoľko rokov neskôr.

Mestská rada spolu s baníckym bratstvom Božieho tela koncom roka 1570 opätovne nevyužila domáce zdroje a nadviazala kontakt s viedenským mešťanom a tamojším medilejárom Valentínom Schreiberom,[52] s ktorým už 4. februára 1571 uzatvorili dohodu o preliatí veľkého Baníckeho zvona. Zmluvné podmienky boli podobné ako v predchádzajúcom prípade, s tým rozdielom, že majster okrem 300 zlatých za svoju prácu mal navyše obdržať 10 dukátov v zlatých minciach ako dar pre svoju manželku.[53] Rovnako ako Pavlovi Neidlovi, aj Valentínovi Schreiberovi sa podarilo Banícky zvon uliať až na druhý pokus. Po svojom dokončení[54] 12. januára 1572 vážil omnoho viac než jeho predchodca. Jeho hmotnosť síce účtovné doklady ani korešpondencia mesta s Valentínom Schreiberom neuvádza, ale Matej Bel zaznamenal jeho hmotnosť 175 centov. Banskobystrický Banícky zvon z roku 1572 sa teda na istú dobu stal najväčším zvonom v celej krajine.[55] Keďže počas výroby zvona sa medzi mestom a zvonolejárom vyskytli isté kontroverzie a aj finančné nezrovnalosti,[56] Valentín Schreiber svoje pohľa-

---

49 Tamže, PP 1562, inv. č. 7, s. 22-23.

50 Tamže, Fasc. 50/12. Po uliatí nového Baníckeho zvona sa mesto opäť vrátilo k jeho zvyčajnému používaniu. Zvon znel opäť pri pohreboch baníkov a ďalších členov bratstva bezplatne, ale pretože zvonenie tohto zvona sa považovalo za veľkú poctu, mesto pri pohreboch iných osôb za každý jeden úder Baníckeho zvona účtovalo jeden zlatý. Zvonárovi z uvedenej sumy pripadlo 12 denárov. Menej solventní pozostalí mohli využiť Mestský zvon alebo Novu, ktorého jeden úder stál 50 denárov (zvonárovi pripadolo 10 denárov). Za zvonenie na Mediane a na Malom zvone, ktoré sa však pri pohreboch nepoužívali, zvonár dostával 28 denárov. Tamže, Fasc. 241/8.

51 Podrobnejšie pozri GRAUS, I. Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifík pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. In: *Vojenská história,* 2000, roč. 4, č. 1, s. 3-22.

52 Valttin Schreiber, Bürger und Rodtschmidt in Wienn (5. 6. 1571), Valten Schreiber, Bürger und Rotschmidt zu Wien (26. 1. 1572), Valenthin Schreiber, Glockhengiesser und Burger daselbst (8. 2. 1572).

53 ŠABB, PBB, MBB, Fasc. 241/32.

54 Tamže, Fasc. 241/35.

55 BELIUS, M., ref. 1, s. 417-418.

56 Schreiber mestu vyčítal najmä svoje zbytočné prestoje. Údajne musel celý mesiac, počas ktorého nepoberal plat, čakať na prípravu huty, po uliatí zvona musel čakať štyri dni na jeho prepravu a na zaplatenie čakal ďalšie štyri týždne. Problémy mal aj s dohodnutou pomocou baníkov pri vyťahovaní zvona na vežu – títo namiesto skorého rána prišli až popoludní a navyše pri tejto činnosti neboli príliš zdatní. Schreiberovi tiež vadilo, že huta bola málo priestranná, že mal zvýšené výdavky na zaplatenie cesty svojej manželky a detí do Banskej Bystrice, vadili mu ďalšie výdavky na kočiša a navyše musel zaplatiť pokutu 5 toliarov za svojho brata za bližšie nešpecifikovaný priestupok. Mesto samozrejme vo svojich replikách vyvracalo Schreiberove tvrdenia odpismi vzájomnej korešpondencie s dohodnutými termínmi a pracovnými podmienkami a navyše majstra obvinilo z nedbanlivosti. Prvé liatie zvona sa podľa mestskej rady nepodarilo iba preto, lebo Schreiber sa viac ako zvonu venoval pitiu vína a hre v dámu a šachy, a aj to druhé bolo úspešné iba preto, lebo zasiahla jeho manželka, ktorá mu dohovorila.

dávky, ktoré vyčíslil na 100 toliarov, uplatňoval prostredníctvom viedenského mestského notára a kráľovského radcu Františka Iglshauersa.[57] K definitívnemu vyrovnaniu medzi mestom a majstrom nakoniec došlo koncom januára 1572 a mesto Schreiberovi doplatilo 168,50 zlatých.[58] Preliatie Baníckeho zvona mesto a banícke bratstvo vyšlo na 725,98 zlatých.[59]

Banícky zvon v tejto podobe[60] mestu a baníckemu bratstvu slúžil až do veľkého požiaru mesta v roku 1761. Požiar z 3. a 4. augusta 1761 bol taký silný, že zničil takmer celé mesto. Nezachránila sa ani zvonica mestského hradu a došlo k deštrukcii všetkých tamojších zvonov[61] vrátane Baníckeho zvona. Žiara pôsobiaca na zvony bola natoľko silná, že zvonovina nevydržala a roztopila sa.[62] Absenciu zvonov mestská rada okamžite po požiari riešila stiahnutím zvonov z filiálok mestskej fary z Jakuba, Sásovej a zo Špánej Doliny.[63]

Už v priebehu nasledujúceho roka mestská rada zadala práce na odliatí nových zvonov pre mestskú zvonicu dvom tamojším majstrom – Jánovi Jurajovi Knoblochovi a Samuelovi Preisovi.[64] Zvony z Jakuba a zo Sásovej už čoskoro neboli potrebné a v júli 1763 sa mohli vrátiť na svoje pôvodné miesta.[65] Na zvonici sa opätovne ocitlo šesť zvonov, pričom všetky nové zvony si až na jednu výnimku ponechali svoj pôvodný názov.[66] Uvedenou výnimkou bol práve Banícky zvon. Banskej Bystrici názov už totiž dávnejšie nevyhovoval kvôli sporom, ktoré neustále viedla s baníckym bratstvom Božieho tela. V tomto prípade nešlo iba o spory kvôli právu zvonenia na Baníckom zvone, ale o jeho samotné vlastníctvo. Prvý pokus o privlastnenie si zvona mesto urobilo už v roku 1562 vynechaním baníckeho bratstva v texte na jeho plášti, ale tento pokus, ako sme už uviedli vyššie, nebol úspešný a vyvolal veľké pobúrenie baníkov. Supremáciu mesta nad baníckym bratstvom potvrdzoval rozsudok Ľudovíta II. z roku 1519 v spore s bratstvom a o mandát Ferdinanda I. z roku 1527. Ľudovítov rozsudok totiž mestskej rade priznal právo viesť bratstvo (voleným cechmajstrom sa mohol stať iba mešťan – ťažiar), baníci museli farskému kostolu Panny Márie odvádzať už nie dobrovoľný, ale povinný

57 ŠABB, PBB, MBB, Fasc. 227/5, 227/6, 227/7, 241/30.

58 Tamže, Fasc. 241/29.

59 Tamže, Fasc. 50/12.

60 Banícky zvon obsahoval dva desaťriadkové texty, jeden bol nemecký a druhý bol latinský: „*Luce sacra sum compulso sono, concurrite Cives: / Tempus adest, summi discere verba DEI. / Sacra salutiferi subiturus limina templi: / Ne tuus incipiat pes titubare, cave, / Et dociles adhibe dictis praesentibus aures: / Gratior est ipsi victima nulla Deo. / Quare age, tu! reuerere DEVM, verumque Timorem / Illius, in tacito pectore semper habe. / Ex impensis Ciuitatis et Fraternitatis Sectorum, fusa. / Mit Gottes Hülff goß mich, Valten Schreiber.*“, „*M. H. Ein Stim von Himmel gehört ward, / Das seelig mach all Christi Wort, / Darzu ich Glocken ruffen thue, / O Christen Mensch dich rüste zue, / Wach auff, dein Ohrn, und Hertz bereits, / Versaume nicht die rechte Zeits, / Mein Hall und Schall nimm ietz zu Sinn, / Biß du hörst der Posaunen Stimm, / Die uns alßdann wird ruffen eben, / Aus den Gräbern zum ewigen Leben. Im Jahr M.D.LXXI.*“ (Tamže, PP 1724, inv. č. 196, s. 274-275). Matej Bel vo svojich Notíciách zaznamenal aj výzdobu zvona, pričom jeho text sa líši iba nepatrne v ortografii. Najzávažnejším a dodnes živým autorovým omylom však bolo chybné uvedenie mena zvonolejára. BELIUS, ref. 1, s. 417-418.

61 Na veži bol umiestnený Banícky zvon, Median, Special, Večerný zvon a ďalšie dva zvony s neuvedeným názvom. Mená uvádza *Historické vypsání strašlivého ohně v Banské Bystrici z německého jazyka přeložené*. In: LISCHOVINY, S. Pevná naděje věřících v čas obecné úzkosti kterau v kajícím kázání z příležitosti staršlivého ohně v Banské Bystrici v neděli XII. po sv. Trojici z pořádného svat. nedělního Evagelium a s ním spojených řečí Ozeáše VI, v I. s pomocí Milosti Božské v Slovanském Shromáždění představil Samuel Lischoviny, Cirkvi Bystrické obojí náci sl. Banská Bystrica 1761, s. 62.

62 ŠABB, PBB, MBB, PP 1761, inv. č. 274, s. 602.

63 Tamže, PP 1762, inv. č. 276, s. 1.

64 Tamže, PP 1762, inv. č. 276, s. 449-450.

65 Tamže, PP 1763, inv. č. 277, s. 235.

66 Popis a pomenovania zvonov sú uvedené v kanonickej vizitácii Jozefa Belanského z roku 1829. Tamže, Varia V-160.

finančný príspevok a rudu a správa finančnej hotovosti tiež podliehala kontrole magistrátu.[67] Ferdinand I. svojím mandátom nariadil baníckemu bratstvu presunúť do správy mestskej rady vedenie bratstva, aj všetky jeho finančné prostriedky.[68] S odvolaním sa na uvedené rozhodnutia panovníkov mestská rada nepochybovala, že na Banícky zvon má nárok iba mesto, pretože samotné bratstvo a celý jeho majetok je podriadený banskobystrickému magistrátu. Mesto tiež pre Banícky zvon prestalo používať jeho pôvodné pomenovanie, ale nazývalo ho veľkým zvonom bez akéhokoľvek prívlastku, alebo sa jeho pôvodné pomenovanie ocitalo až na druhom mieste, a aj to iba v takom prípade, kedy sa tomu nedalo vyhnúť.[69] Preto aj nešťastie, ktoré mesto postihlo, svojím spôsobom pomohlo rozriešiť spor o vlastníctvo zvonu. Nový zvon, ktorý vzišiel z roztavenej zvonoviny starého Baníckeho zvona, mal hmotnosť 99 centov, na jeho plášti v texte už nebola žiadna zmienka o baníckom bratstve Božieho tela a zvon niesol odvtedy iba neutrálne pomenovanie veľký alebo najväčší zvon.[70] Keďže sa v dôsledku čoraz častejšieho používania latinského jazyka na úkor nemeckého v úradnej komunikácii zvon označoval ako *Campana maxima alebo Campana generalis*, pričom toto pomenovanie zdôrazňovalo jeho postavenie a veľkosť v sústave zvonov v meste, postupne sa pre zvon ujalo sémanticky nesprávne pomenovanie *Generál*.

Konštatovaním o dodatočných úpravách montáže zvona Jozefom Pozdechom v roku 1864[71] a následnou rekviráciou zvonov pre vojnové účely v priebehu prvej svetovej vojny by sme mohli náš exkurz o banskobystrickom Baníckom zvone ukončiť. Skutočnosť je však taká, že zvon nielenže unikol pozornosti osobitných vojenských jednotiek podriadených vojenskému stavebnému zboru č. 6 so sídlom v Košiciach, ktoré v Banskej Bystrici v rokoch 1916 – 1917 demontovali a odvážali zvony[72], ale na veži, na ktorú ho v roku 1763 usadil Samuel Preis, sa tak dôkladne ukryl pred zrakmi orgánov pamiatkovej starostlivosti, že o jeho súčasnej existencii ani úradníci, ani kampanológovia z radov profesionálnych historikov či amatérov vôbec nevedia.[73] Veľký zvon preto napriek svojej utajenosti zostáva dodnes jediným hmotným artefaktom pripomínajúcim kedysi slávny banskobystrický Banícky zvon.

---

67 Tamže, MBB, Fasc. 310/3-S.

68 Tamže, Fasc. 2/18-S.

69 Mesto o Baníckom zvone najčastejšie hovorilo iba ako o „*aine glockhen*“ alebo „*der grosse Glockhen*“ a iba ojedinele o zvone hovorilo ako o „*der heyerglockhen*“. Celkom opačná situácia nastávala v prípadoch, kedy sa názov zvona uvádzal v spoločných písomnostiach mesta a bratstva (napríklad v prosbopisoch panovníkovi alebo v zmluvách o odliatí), vtedy sa zásadne uvádzal plný názov zvona – „*der grosser Gloggen welche di heuer gloggen genennt, die grosste heyer glockhen, die grosse oder heuer glocken, aine glockhen, so die gröste ist und die heyerglockhen genennt, glockhen, so man sonnst die heyer glockhen nennet, der grossen, sonsten Hayer glocken genanndt*“.

70 Je zaujímavé, že text na zvone sa na dvoch miestach priamo odvoláva na svojho predchodcu, pričom ho nepomenúva.

71 Tamže, 78/1864 WS, šk. 13.

72 Tamže, 361/1921, XIV., šk. 555.

73 Zvon nie je zapísaný v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky, ani v žiadnom inom zozname hnuteľných pamiatok, vedenom pamiatkovými orgánmi. Na existenciu zvona autora upozornil výkaz rekvirovaných zvonov za roky 1916 – 1917, v ktorých zvon nie je uvedený.

Dunajská flotila a bitka pri Tolne roku 1599

JÁNOS J. VARGA

Druhá najväčšia stredoeurópska rieka, ktorú príslušné národy nazývajú Ister, Danubius, Donau, Dunaj, Duna či Danube, sa v dĺžke takmer 2 900 km vinie zo západu na juhovýchod. Na jej pobreží sa pred dávnymi stáročiami usadili navzájom raz bojujúci, inokedy zasa v mieri nažívajúci Rimania a Germáni,[1] Slovania a Maďari, Bulhari a Turci. Bojovníkov či kupcov týchto národov rieka neraz niesla na svojej hladine, alebo stiahla do svojich hlbín.

Uhorskí králi začali venovať rieke zvýšenú vojenskú pozornosť predovšetkým od 15. storočia, keď najprv na dolnom a potom aj na strednom toku prepukli boje proti Osmanom.[2] Roku 1456 Ján Huňady za pomoci dunajských lodníkov prelomil turecké obkľúčenie Belehradu.[3] V 16. – 17. storočí, v období osmanskej okupácie a nadvlády sa Dunaj stal „vojnovou cestou", keďže akékoľvek vojenské podujatie v tomto priestore vždy podporovalo aj početné loďstvo. Roku 1529 počas obliehania Viedne sprevádzalo osmanskú armádu 400 bojových plavidiel. Prevážali vojenský materiál a proviant, ich mužstvo nemilosrdne pustošilo obce ležiace na jednom či na druhom brehu Dunaja.[4]

Po nástupe Habsburgovcov na uhorský trón roku 1526 viedenské vojenské orgány zreorganizovali dunajskú flotilu Uhorského kráľovstva. Bol zriadený Lodný úrad *(Schiffamt)*, ktorý dohliadal na zásobovanie vojska riečnou cestou, a v polovici 16. storočia Mostový úrad *(Schiffbrückeamt)*, ktorý mal na starosti výstavbu a údržbu mostov.[5] V druhej polovici 17. storočia bola zriadená pekárenská flotila, ktorá roku 1694 mala 129 pramíc, zabezpečujúcich zásobovanie podunajských vojenských jednotiek chlebom. Spolu 70 pekárenských pecí sa nachádzalo na tzv. sedmičkových pramiciach (lode so 7-člennou posádkou), ktoré sprevádzali plavidlá schopné prepravovať múku a palivové drevo.[6]

V 16. storočí bola do riečnych bitiek na Dunaji nasadená rozmerom najväčšia loď habsburského loďstva – galéra. Čo do stavby a palebnej sily i počtom posádky sa takmer nelíšila od

1 V rímskom období bol Dunaj hraničnou riekou oddeľujúcou Rímsku ríšu a Barbaricum. Z prístavov v Szőnyi, Aquincume (dnes Óbuda) a Szekcső vyrážali lode, aby hliadkovali po rieke a demonštrovali pred barbarmi, že pohraničná rímska flotila je v pohotovosti. MEGYERI, Dezső. *A Duna szerepe hadtörténelmünkben*. Korok – népek – katonák. Hazáért 1974, s. 16, 11.

2 DOMANOVSZKY, Sándor. *Duna – fekete-tengeri hajózásunk múltjából*. Budapest 1918, s. 9.

3 MEGYERI, ref. 1, s. 11.

4 GÖMÖRY, Gusztáv. Hadi átkelések a Dunán a legrégibb időktől kezdve. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1895, s. 244; TAKÁTS, Sándor. A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1900.* II. közlemény, s. 145.; MEGYERI, ref. 1, s. 14.

5 TAKÁTS, ref. 4, s. 146.; TAKÁTS, Sándor. Hajóépítők telepítése Magyarországba a 16., 17. és 18. században. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle,* 1904, s. 93. Mostový úrad v 16. storočí dal postaviť na Dunaji štyri mosty: pri Bratislave, Komárne a tamže na Váhu a pri Ostrihome. TAKÁTS, Hajóépítők, ref. 5, s. 94.

6 TAKÁTS, ref. 4, II. közlemény, s. 168-169.

námornej, tzv. mediteránnej (stredozemskomorskej) galéry. Mala dĺžku od 30 do 40 metrov a šírku 4 – 6 metrov. Na jej palube sa týčili dva či tri stožiare zafixované reťazami, na stožiari sa vypínalo 5 až 6 štvoruholníkových plátených plachiet. Hlavná úloha však pripadala veslárom, bolo to zhruba 100 – 200 mužov na jednej lodi. Práve oni za pomoci 20 – 25 párov vesiel poháňali niekoľko stoviek ton vážiaci drevený lodný kolos. Takáto loď mala úctyhodnú palebnú silu; na prove, po bokoch a na korme sa nachádzalo dovedna 20 – 25 diel rozličného kalibru, ktoré vystreľovali železné gule o hmotnosti 2,5 až 20 kilogramov. Palebnú silu znásobovalo 200 – 250 mušketierov strieľajúcich z paluby lode. Napriek tejto razantnosti istým nedostatkom galéry bol hlboký ponor a značná ťažkopádnosť.[7]

Ako bojová a zároveň prieskumná loď sa osvedčila fregata. Jej prednosťou boli menšie rozmery, vyššia rýchlosť a manévrovacie schopnosti, jej palebnú silu predstavovalo 10 hlavní.[8]

Najobľúbenejším riečnym plavidlom v období osmanskej okupácie bola loď, ktorú Osmani nazývali *šajka* či *čajka* a Uhri zasa *nasad*.[9] Oproti dvom predchádzajúcim spomínaným lodiam mala menší rozmer, bola ľahšia, štíhlejšia a pohyblivejšia, zároveň však aj pevná, lebo ju stavali z dubového dreva.[10] Tento typ lode predstavoval počtom väčšiu časť cisársko-kráľovskej flotily.[11]

Potom, čo lokality s dielňami na výrobu lodí na Dráve a Sáve obsadili Osmani,[12] panovník Ferdinand I. (1526 – 1564) roku 1527 zriadil v dolnorakúskom Gmundene – v priestoroch soľnej komory – dielne na stavbu lodí. V tomto priestore boli lesy s dostatkom kvalitného dreva, a aj tamojší solivar už predtým prispel k rozvoju lodiarskeho priemyslu. Tam vyrábané nasady spúšťali po rieke Traun na Dunaj, vo viedenskom Arzenále ich vyzbrojili a nasadili v Uhorsku.[13]

Gmundenské nasady s charakteristickou špicatou provou sa vyrábali v troch prevedeniach – v malom, strednom a vo veľkom tvare. Trup lode bol zafarbený na čierno, horný okraj na bielo.[14] Príslušné typy mali, pochopiteľne, rozdielny ponor i rozdielnu výzbroj. Tzv. štvrtinový nasad mal výtlak do 20 ton, bol vybavený iba jedným malokalibrovým delom umiestneným na prove. Tzv. polovičný nasad mal výtlak nad 20 ton, na prove i na korme bolo jednofuntové delo. Tento typ lode v druhej polovici 16. storočia zdokonalili na dupľovaný či inak povedané plný nasad s výtlakom až 40 ton. (Na porovnanie uveďme, že morské galéry dosahovali výtlak od 500 do 1 000 ton.) Palebnú silu tohto typu nasadu strojnásobili, a to tak, že na prove aj na korme bolo trojfuntové delo, po bokoch umiestnili dovedna štyri delá s kalibrom 1 –

7 ZIMÁNYI, Vera. *Lepanto 1571*. Budapest 1983, s. 69-70.; SZENTKLÁRAY, Jenő. *A dunai hadihajók története*. Budapest 1886, s. 325, 328; GÖMÖRY, ref. 4, s. 244.

8 BURGER, János. Hadihajók a Dunán. In: *Igaz Szó,* 1974, č. 7, s. 58.

9 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 321-322; DEZSÉNYI, Miklós. Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1957, roč. 4, č. 1-2, s. 242.

10 TAKÁTS, ref. 4, I. közlemény, s. 114.; SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 321.

11 Roku 1550 cisársko-kráľovská flotila disponovala 824 nasadmi. GÖMÖRY, ref. 4, s. 245.

12 DEZSÉNYI, ref. 9, s. 242.; TAKÁTS, ref. 5, s. 83-84, 88.

13 TAKÁTS, ref. 5, s. 86-87; TAKÁTS, ref. 4, I. közlemény, s. 113, 117; DEZSÉNYI, ref. 9, s. 242; V 16. – 17. storočí mali nasadisti hlavné domovské prístavy v Bratislave, Komárne a Ostrihome. SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 310-311; V 17. storočí sa vybudovali opevnené prístavy na úpätí podunajských hradov, ktoré aj z riečnej strany ochraňovali šiance a bašty. K fortifikáciám bratislavského, komárňanského a ostrihomského prístavu pozri SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 346-347.

14 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 326.

3 funty.[15] V období pätnásťročnej vojny (1593 – 1606) sa na prove lode na pohyblivom podstavci umiestňovali ešte dve malokalibrové delá.[16]

V strede plavidla stál stožiar s trojuholníkovou plachtou.[17] Na vyvýšenom mostíku stál šiator alebo kabína veliteľa (vajdu) a kormidelníka. Odtiaľ mali výhľad na celú palubu a mohli usmerňovať mužov pri delách.[18] Na vrchu veliteľského mostíka alebo na vrchole stožiara viala červená vlajočka. Na veliteľskej lodi sa vztyčovala červená hodvábna vlajka, ktorú ozdobovali zlaté nápisy alebo symbolické znázornenia.[19]

Po obidvoch stranách paluby siahajúcej od provy po kormu umiestnili rady lavičiek, voľný priestor medzi nimi slúžil pre vojakov. Veslári sedeli na lavičkách po troch, chrbtom k prove lodi. V závislosti od veľkosti lode obsluhovalo 30 – 48 – 60 ľudí 5 – 8 – 10 párov vesiel. Po roku 1730 boli do boja nasadené aj tzv. plné nasady s 18 pármi vesiel. Keď boli veslári vyčerpaní, na rozkaz veliteľa lode si vymenili miesta s vojakmi, ktorí im odovzdali svoje kopije, šable a pušky s dlhými hlavňami.[20]

V 16. storočí sa nasadisti či čajkári spomínali ako riečne vojsko *(militia navalis)*[21] alebo ako vodní hajdúsi[22]. V ich radoch boli predovšetkým Maďari a Srbi.[23] Považovali sa za výsadnú vrstvu ozbrojených síl. Už roku 1549 Ferdinand I. oslobodil komárňanských nasadistov od platenia mýt a tridsiatkov.[24] Nasadisti boli mimoriadne šikovnými i odvážnymi lodníkmi v danej dobe; čo sa týka civilného povolania išlo o obchodníkov, rybárov, remeselníkov, poľnohospodárov, ale aj členov mestskej rady. V čase mieru prevážali zväčša obilie, loj a surové kože do rakúskych provincií, ba prenikli až do bavorského Regensburgu; naspäť zasa dovážali železný a oceľový tovar do okolia Sávy a dolného Dunaja, patriaceho do Osmanskej ríše.[25]

Nasadistom vyplácala ročný žold Dvorská komora; podľa vtedajších zvyklostí ho dostávali v dvoch formách – hotovosti a naturáliách. V prvej polovici 16. storočia dostával nasadský vajda (veliteľ) ročne 25 – 40 zlatých, ako aj soľ a plátno na jedny šaty, radový lodník 3 zlaté, soľ a plátno.[26]

V predmoháčskom a tesne pomoháčskom období stál na čele kráľovských lodníkov nasadský hlavný kapitán a jeho zástupca; obidvaja boli funkcionármi s celouhorskou pôsobnosťou. Pod ich velenie bezprostredne patrili vajdovia, čiže velitelia jednotiek, ktoré pozostávali vždy z troch lodí. Vajdovi podliehali traja desiatnici a dovedna okolo 100 radových príslušníkov mužstva. Každý desiatnik velil malometrážnej lodi, na ktorej slúžilo 30 – 35 mužov.[27]

Po vytvorení viedenskej Dvorskej vojnovej rady *(Hofkriegsrat)* roku 1556 sa v súvislosti s organizáciou protiosmanskej obrany zreorganizovala aj uhorská riečna flotila. Zrušila sa

15 DEZSÉNYI, ref. 9, s. 242, 246; TAKÁTS, ref. 5, s. 88, 90.
16 DEZSÉNYI, ref. 9, s. 242.
17 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 328.
18 Dozor nad delostrelcami bezprostredne vykonával delostrelecký majster (praefectus armamentarii). SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 320.
19 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 331-333; DEZSÉNYI, ref. 9, s. 247.
20 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 318-319, 326-327.
21 Tamže, s. 7.
22 DEZSÉNYI, ref. 9, s. 242.
23 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 301-302.
24 TAKÁTS, ref. 4, I. közlemény, s. 111-112.
25 TAKÁTS, ref. 5, s. 110-111; DOMANOVSZKY, ref. 2, s. 12-13.
26 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 314-315.
27 Tamže, s. 304-309.

funkcia nasadského hlavného kapitána a jeho zástupcu a lodníci boli zaradení do nových subordinačných štruktúr.[28] Vajda, traja desiatnici (loďmajster, kormidelník a delostrelecký majster) a podľa normy 33 radových vojakov tvorili pododdiel. (Uvedený počet sa v závislosti od veľkosti lode mohol meniť.) Spolu z 32 pododdielov pozostával nasadský pluk, ktorý podliehal do veliteľskej právomoci hlavného veliteľa cisársko-kráľovského vojska.[29]

V novej subordinačnej štruktúre *militia navalis*, čiže riečne vojsko, úzko spolupracovalo s útvarmi pozemného vojska. Sprevádzalo jednotky postupujúce po brehu, zabezpečovalo prechod vojska cez rieku, zúčastňovalo sa na obliehaní a dobývaní nábrežných pevností, prepravovalo vojsko a zásoby, stavalo mosty, zabezpečovalo strážnu a výzvednú službu, v prípade potreby napádalo či útočilo na nepriateľa. V takomto prípade nasadistov podporovalo pobrežné delostrelectvo, no najmä ľahké jazdectvo, ktoré krylo riečne vojenské operácie, vyloďovanie mužstva na breh a jeho naloďovanie pri návrate z brehu.[30] Časom sa táto súčinnosť natoľko prehĺbila, že husárski dôstojníci neraz velili nasadistom pri niektorých akciách. Ba do bojovej zostavy komárňanských aj ostrihomských lodníkov boli zaradení aj husári v sile po jednej stotine.[31]

Ak sa však nasadisti ocitli sami na vode zoči voči nepriateľovi, museli sa spoľahnúť iba na vlastnú silu a vynaliezavosť. Pred bojovým stretom oblepili loď vrecami naplnenými machom, srsťou alebo vlnou, aby znížili prieraznosť nepriateľských striel. Potom sa zoradili do klinovej zostavy. Keď sa priblížili na dostrel a rozpútala sa paľba, bolo dôležité, aby paralelne postupujúce lode udržali uzavretú bojovú zostavu, lebo v opačnom prípade mohol nepriateľ obkľúčiť vybočené menšie plavidlá. Zároveň sa sami snažili o obkľúčenie nepriateľských lodí. Ak sa im to podarilo, pokúšali sa vrhaním horiacich smolných či sírových vencov lode zapáliť. Lode, ktoré odolali ohňu, priťahovali k sebe čakanmi a hákmi na reťazi, preskočili na palubu nepriateľa a v bezprostrednom boji muža proti mužovi sa usilovali strhnúť na seba víťazstvo.[32]

Pamätným podujatím dunajských nasadistov počas pätnásťročnej vojny bola bitka, ktorá sa odohrala 20. júna 1599 neďaleko Osmanmi okupovaného mestečka Tolna. Osmanská posádka v Belehrade vypravila na cestu hore po Dunaji konvoj lodí s nákladom potravín, peňazí a vojenského materiálu. Smeroval do Budína, aby pomohol tamojšej osmanskej posádke, ktorú už takmer rok sužovali obliehajúce cisársko-kráľovské jednotky. Jednu galéru a 32 čajok sprevádzalo takmer 100 nákladných lodí s 2 000 ozbrojencami. Na brehoch zaisťovalo ďalších 5 000 jazdcov a pešiakov vyslaných begmi sídliacimi v Moháči, Eszéku a Báte mimoriadne cenný náklad, ktorý proti prúdu pomáhal ťahať početný sprievod koní a volov s pohoničmi.

Generál Mikuláš Pálfi (Pálffy), hlavný veliteľ cisársko-kráľovského vojska (vrátane komárňanských, novozámockých a ostrihomských lodníkov) táboriaceho okolo Budína sa rozhodol vyraziť v ústrety konvoju. Jednak preto, aby prekazil osmanskú zásobovaciu akciu, a jednak, aby zabezpečil zaopatrenie pre svojich vyhladovaných vojakov. Jeho vojsko pozostávalo z 1 600 slobodných hajdúchov zverbovaných v Šomoďskej a Baraňskej stolici, z 1 300 dunajských nasadistov a z dvoch stotín husárov. Osmani 19. júna 1599 dorazili do priestoru medzi

28 Tamže, s. 305.
29 DEZSÉNYI, ref. 9, s. 243.
30 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 235, 238, 344, 352.
31 DEZSÉNYI, ref. 9, s. 242; SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 219.
32 SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 194, 351-352.

Tolnou a Foktő. Bez akýchkoľvek obáv sa tam utáborili, keďže nemali čo i len tušenie o približujúcich sa Pálfiho jednotkách. Na noc vyslali na pol míle od tábora jedinú strážnu čajku.

V tom čase nad obcou Foktő, v okolí obce Úszod Dunaj obchádzal ostrov, a ďaleko, takmer až po Kaloču sa odkloňujúce dve zákruty znemožňovali výhľad. A práve tam uhorský generálny kapitán ukryl vojsko, ktoré malo vyraziť do útoku na svitaní. Podľa plánu nasady – na základe počtu 1 300 mužov možno predpokladať, že išlo o 35 až 40 malých a stredných lodí – uzavreli Dunaj po celej šírke; pozemné jednotky ich zabezpečovali na brehoch rieky.

Nasadisti sa pod rúškom noci v tichosti a so zdvihnutými veslami spustili po prúde rieky, pričom kormidelníci držali smer plavidiel, aby sa nenarušila bojová zostava. Brieždilo sa, keď sa nasady priblížili na dostrel k osmanskej strážnej čajke. Generál Pálfi dal povel k paľbe, no čajka aj vďaka plachtám unikla smerom k Foktő. Kanonáda nasadov prenasledujúcich ľahkú čajku prebudila osmanský tábor a posádky osmanských lodí. Sprvu sa na pomoc ohrozovanej strážnej lode vydala galéra a štyri čajky, no zakrátko sa do boja zapojila celá osmanská riečna flotila. Paľba z diel a pušiek privítala cisársko-kráľovských vojakov, no oni opätovali paľbu z nasadov a z diel na nábreží. Uhri sa medzičasom zmocnili galéry a 8 čajok; veliteľa galéry a zároveň veliaceho pašu konvoja ihneď sťali. Niekoľko osmanských plavidiel podpálili a potopili, ostatným sa podarilo vrátiť sa k nákladným lodiam, ktorých stráže zapojili do príprav na ďalšiu zrážku.

Mikuláš Pálfi využil prestávku v boji; časť svojich pozemných jednotiek nalodil na palubu ukoristenej galéry i na čajky, na galére si zriadil veliteľské bojové stanovište a nariadil nový útok riečnych a pozemných jednotiek. Po počiatočnej paľbe z diel a pušiek sa rozpútal boj muža proti mužovi, a to tak na palubách lodí, ako aj na brehu Dunaja. V bitke napokon zvíťazili hajdúsi.

Viac než 500 osmanských bojovníkov zahynulo alebo ich pohltila rieka. O stratách Uhrov pramene hanblivo mlčia. Cisársko-kráľovské vojsko ukoristilo 58 pramíc a 60 nákladných lodí, na ktorých bolo veľké množstvo proviantu: pšenica, ryža, kuľaša, hrozno a med, ako aj 3 000 zlatých v hotovosti, ďalej kožušiny, orientálne koberce, pušný prach a zbrane. Od vypuknutia pätnásťročnej vojny išlo o najbohatšiu korisť riečnych i pozemných hajdúskych jednotiek. A aj samotní Osmani dlho oplakávali tento smutný prípad; spomínali ho spolu s dvoma ďalšími významnými udalosťami, stratou Ostrihomu (roku 1595) a Rábu (roku 1598).[33]

Pomerne zakrátko sa dostali na verejnosť české, nemecké a flámske letáky a jarmočné noviny, ktoré jednak slovne farbistými detailmi a jednak prostredníctvom priam fantazijných medirytinových obrázkov šírili zvesti o tolnianskej udalosti. Nakupujúci západoeurópsky remeselník a sedliak sa zaiste chvel od vzrušenia a naskakovala mu husia koža, keď čítal tieto najnovšie správy z ďalekého a preňho exotického Uhorska.[34]

Z maďarčiny preložil Vladimír Segeš

---

33 K tolnianskej bitke a k jej účastníkom pozri SZENTKLÁRAY, ref. 7, s. 195-199, 361, 365.

34 Autor správy Johann Hieronymo uverejnenej v *Relatio Historico Politico* uvádza, že vojaci Mikuláša Pálfiho ukoristili celkove 20 nákladných lodí, ďalej potopili množstvo osmanských plavidiel a z konvoja, v ktorom bolo 8 000 mužov dovolili utiecť sotva 300 mužom, ostatných podrezali. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, QuN 126 (4) 92.

Hornouhorské pohraničie v prvej polovici 17. storočia

ISTVÁN CZIGÁNY

V druhej polovici 16. storočia bol na území kráľovského Uhorska s významnou finančnou i vojenskou pomocou dedičných habsburských dŕžav, ako i kniežatstiev Svätej rímskej ríše nemeckého národa, vybudovaný protiturecký obranný systém. Tiahol sa v poloblúkovom tvare od Jadranského mora až po hranice Sedmohradského kniežatstva v dĺžke takmer 1 000 kilometrov a šírke 50 až 100 kilometrov. Tvorila ho sieť asi 120 až 170 väčších či menších hradov, pevností, palánk a strážnic. V pevnostiach slúžilo okolo 20 000 – 22 000 vojakov. Ročný žold takéhoto, aj v medzinárodnom meradle úctyhodného počtu vojska, sa teoreticky vyšplhal na 1,4 – 1,7 milióna rýnskych zlatých. Ak k tomu pripočítame aj výzbroj, strelivo a zásobovanie, ako aj údržbu a opravu hradov, konečná suma všetkých výdavkov dosiahla aj 2 milióny rýnskych zlatých.[1]

Protiturecká obranná zóna bola rozdelená na šesť pohraničných hlavných kapitanátov: Chorvátsky prímorský, Slavónsky, Kanižský, po roku 1600 Kanižsko-náprotivný, Rábsky, Levický, neskôr Novozámocký, a nakoniec Hornouhorský hlavný kapitanát.

Hlavný kapitán stojaci na čele pohraničných hlavných kapitanátov bol zodpovedný za správu jemu podriadených kráľovských obranných posádok a podliehal priamo Dvorskej vojenskej rade. Na území prakticky zhodnom s hlavnými kapitanátmi pôsobili tzv. oblastní (*kerületi*) hlavní kapitáni, ktorí boli zodpovední za vybavovanie vojenských záležitostí spojených so šľachtickými stolicami, resp. jednotkami organizovanými na základe feudálnej šľachtickej, stoličnej či mestskej vojenskej povinnosti, ako aj za riadenie hlavnokapitánskych vojsk platených zo stavovských vojenských daní.[2]

Po ustanovení Dvorskej vojenskej rady roku 1556 sa opevňovacie práce stali pravidelnejšími a odbornejšími. Pri vytvorení obranného systému sa snažili v prvom rade o to, aby sa na miestach so strategickým významom, teda na línii smeru tureckých výprav vybudovali tzv. hlavné hrady, teda silnejšie pevnosti. Tieto vybudovali ako pohraničné alebo miestne vojenské či správne strediská, pevnostné mestá (Nové Zámky, Ráb, Košice, Satu-Mare, Oradea) a súčasne okrem pevností opevnili aj samotné mestá. Ústredná (kráľovská) vláda prevzala od viacerých súkromných vlastníkov, za náležitú kompenzáciu, niekoľko vojensky dôležitých pevností alebo finančne prispela na ich obnovu a opevnenie. Ešte použiteľné stredoveké opevnenia sa opravili, ako napr. Ecsed, Jáger, Gyula, Kisvárda, Szigetvár a Tata, ale väčšinou

1 PÁLFFY, Géza. A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. Végvár és ellátás. In: *Studia Agriensia* 22. Szerk.: Petercsák, Tivadar; Berecz, Mátyás. Eger 2001, s.189-197; PÁLFFY, Géza. Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militärisierung der Gesselschaft in Ungarn in der frühen Neuzeit. In: *Historisches Jahrbuch* 123, 2003, s. 120-132.

2 PÁLFFY, Géza. A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: *Történelmi Szemle*, 1996, č. 2-3, s. 192-203.

tu boli zásadné moderné opevňovacie práce už značne obmedzené. Na viacerých strategicky dôležitých miestach boli postavené nové hrady podľa najmodernejších zásad – spomenuté Nové Zámky a Ráb, ale aj Kanizsa, Kálló a Szendrő.[3]

Zo štyroch hraničných oblastí užšie chápaného Uhorského kráľovstva je najzaujímavejší asi Hornouhorský hlavný kapitanát. Habsburgovci ako uhorskí králi museli totiž vo východnej časti krajiny od konca 60. rokov 16. storočia zvádzať boje o územné vlastníctvo so sedmohradskými kniežatmi – Jánom Zápoľským a jeho synom Jánom Žigmundom. Keďže kniežatá boli vazalmi Osmanskej ríše, tunajšie stolice a pohraničné hrady, ako ani velenie kráľovských a cisárskych poľných vojsk, nebolo možné rozdeliť.

Upevnenie postavenia kapitanátu v 60. rokoch 16. storočia možno spojiť s menom slávneho vojvodcu Lazara von Schwendi, ktorý stál na jeho čele v rokoch 1565 – 1568. Roku 1567 ustanovili v Košiciach tzv. Spišskú komoru, ktorá mala zabezpečiť efektívnejšie financovanie pohraničných hradov, ako aj ďalších vojenských jednotiek. V nasledujúcich dvoch desaťročiach sa postupne vybudovali úrady vojenskej administrácie, ktorých predstavení nahrádzali úradníkov ústredných orgánov zoskupených okolo viedenskej Dvorskej vojenskej rady. Roku 1567 ustanovili post hlavného zbrojmajstra, o rok neskôr vojenského sudcu a okolo roku 1580 funkciu hlavného vojenského inžiniera, zodpovedného za stavby a údržbu hradov. Neskôr bola vytvorená aj funkcia inšpektora zodpovedného za zásobovanie s pušným prachom, ako aj funkcia inšpektora mustrácií a výplatného majstra.[4]

Do kompetencie Hornouhorského kapitanátu patrilo v poslednej tretine 16. storočia 13 stolíc z územia Horného Uhorska – Gemersko-Malohontská, Hevešská, Boršodská, Spišská, Šarišská, Turnianska, Abovsko-Novohradská, Zemplínska, Užská, Sabolčská, Satmárska, Berežská a Ugočská a taktiež 13 kráľovských pohraničných hradov – Tokaj, Szendrő, Satmár, Jáger, Kálló, Szádvár, Ecsed, Užhorod, Kisvárda a Krásna Hôrka. Roku 1576 poberalo žold z kráľovskej pokladnice v pohraničných hradoch hornouhorského regiónu 2 886 jazdcov a 32 245 pešiakov. Ročný žold kráľovskej stráže sa vyšplhal na 526 359 rýnskych zlatých, čo bolo viac, než dve tretiny z daňových príjmov celého Uhorského kráľovstva.[5]

Vďaka najnovším výskumom vieme, že aj rozľahlé hradné panstvá okolo hornouhorských hradov významne prispievali k vydržiavaniu vojsk. Ako príklad môžeme uviesť hradné panstvo patriace Jágru, ktoré napríklad roku 1576 viac-menej úplne dokázalo pokryť ročný žold hradnej posádky v počte 1 163 mužov, čo činilo 72 300 rýnskych zlatých. V prípade Satmáru však bol tento pomer horší – výnosy dokázali pokryť len asi 40 % potrieb 692-člennej posádky.

Hoci počas pätnásťročnej vojny po páde Jágru roku 1596, a následne roku 1600 po páde Kaniže, vznikli v protitureckom obrannom systéme obrovské prielomy, osmanské vojská sa predsa nedokázali trvalejšie prebiť cez dobre vybudovanú hradnú sieť. Po uzatvorení Viedenského mieru, ktorý 23. júla 1606 ukončil povstanie Štefana Bočkaja, a Žitavského mieru s Turkami z 11. novembra 1606, vytvorila Dvorská vojenská rada nové teritórium, ktoré vzniklo následkom straty Kaniže a pomenovala ho Naprotikanižským hlavným kapitanátom. Rovnako bolo potrebné reorganizovať celý Hornouhorský hlavný kapitanát.

---

3 CZIGÁNY, István. *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600 – 1700*. Budapest 2004, s. 57-58.

4 PÁLFFY, ref. 2, s. 198.

5 PÁLFFY, Géza. A Magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995, č. 1, s. 126-127.

Miesto po kľúčovom Jágri prevzali Tokaj a Szendrő, oba neďaleko sídla hlavného kapitanátu v Košiciach a roku 1594 znovudobytý Fiľakovský hrad, ktorý však patril do správy Banského hlavného kapitanátu. Štruktúra nového hlavného kapitanátu sa vykryštalizovala už počas vojny, keďže snem v 14. článku z roku 1602 uznal za pohraničné hrady Ónod, Putnok, Kálló, Satmár, Szendrő, Diósgyőr, Tokaj a Ecsed.[6]

Krátko po uzatvorení Žitavského mieru, v lete 1607 vtedajší predseda Dvorskej vojenskej rady Karl Ludwig Sulz vyslal komisiu, ktorá mala zhodnotiť vojnové škody. Na základe hlásení jej členov usúdila Dvorská komora, že miliónová jednorázová pomoc, ktorú mali poskytnúť ríšske stavy, by mohla postačiť na financovanie rekonštrukčných prác, a ešte by zvýšilo aj na zaplatenie žoldu časti strážnych posádok. Do tohto obdobia bol datovaný súpis, ktorý v štyroch uhorských kapitanátoch spísal 11 947 uhorských[7] a 6 245 nemeckých vojakov (v skutočnosti však vznikol o niečo neskôr).[8]

Keď po smrti Štefana Bočkaja preberali kráľovskí komisári Žigmund Forgách a Juraj Thurzo roku 1607 hrady hornouhorského regiónu, v kráľovských pevnostiach napočítali 1 540 jazdcov a 2 200 hajdúchov. Krátko na to boli vypracované dva plány na preorganizovanie pohraničnej oblasti a na zmeny v počtoch vojsk. Prvý počítal s vojnovým stavom – popri 1 100 uhorských jazdcoch a 1 080 pešiakoch tu malo byť prítomných aj 1 170 nemeckých vojakov. Druhý variant počítal s mierovými podmienkami a obranu krajiny predpokladal zabezpečiť vojskom z Uhorska – v pohraničných hradoch malo byť 1 100 jazdcov a 1 490 pešiakov. V druhom prípade by sa boli značne znížili aj výdavky na vyplácanie ročného žoldu, a to z 232 640 zlatých na 156 445 zlatých.[9]

Druhé hajdúske povstanie, ktoré vypuklo na jeseň 1607, skrížilo plány kráľovských komisárov i Dvorskej vojenskej rady. Nečakané úmrtie Štefana Bočkaja totiž pozmenilo vnútropolitické pomery. Zaniklo mocenské centrum, knieżacia vôľa, ktorá by dokázala prinútiť stavy, aby uznali privilégiá viac ako desaťtisíc hajdúchov. Väčšinu slobodných hajdúchov vyhnali z hradov, nedovolili im obsadiť vlastné majetky, dokonca ich vyháňali aj z doterajších sídiel. Nasledovali prvé nepokoje a s aktívnou pomocou Turkov v lete 1607 vyvolali povstanie v oblasti Zátisia.

Ozbrojené vystúpenie hajdúchov sa skončilo bez nejakej väčšej bitky dohodou po vyjednávaní. Väčšina hajdúskych vojakov, predovšetkým tí, ktorí boli usídlení v stolici Bihar, vstúpila do služieb Gabriela Báthoryho. Ako odmenu za pomoc pri obsadení sedmohradského knieżacieho trónu väčšinu z nich knieża v nasledujúcom roku usídlil. Roku 1609 na juhu stolice Bihar vznikol hajdúsky kapitanát, ktorý bol podriadený Varadínskemu kapitanátu.[10]

Zo strany kráľovskej moci viedol vyjednávania s hajdúchmi bývalý hlavný krajinský kapitán Štefana Bočkaja, Valentín Drugeth z Humenného. Podľa dohody, uzavretej v apríli 1608, hajdúsi získali potvrdenie na donácie udelené Bočkajom, okrem toho aj nové majetky v obci Polgár a tiež v neďalekej obci Szent-Margita, a časť z nich bola prijatá do kráľovských služieb.

---

6 *Magyar Törvénytár 1526 – 1608. évi törvényczikkek*. Fordították és utasításokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Budapest 1899, s. 921.

7 Tzv. uhorské pohraničné vojsko nebolo etnicky jednotné. Hoci jeho väčšinu tvorili Maďari, slúžilo medzi nimi aj mnoho južných Slovanov a v novozámockom, resp. v kapitanátoch Horného Uhorska nájdeme v posádkach mnoho vojakov slovenského pôvodu.

8 Österreichisches Staatsarchiv, (ďalej ÖStA), Kriegsarchiv (ďalej KA), f. Alte Feldakten (ďalej AFA) 1607-13-ad Nr. 1. f.

9 ÖStA KA, Wiener Hofkriegsrat (ďalej HKR) Akten 1608, oktober – Nr. 16.

10 DANKÓ, Imre. Sarkad hajdúváros. In: *Tanulmányok Sarkad múltjából*. Ed. Komoróczy, György, s. 52.

Do hradu Kálló odvelili 155 jazdcov a 255 pešiakov, do Kisvárdy 75 jazdcov a 100 pešiakov. Hlavný hajdúsky kapitán disponoval jednotkou s 692 jazdcami a 1 093 pešiakmi, ktorí boli usídlení v obciach Boršodskej stolice – Hernádnémeti, Szerencs, Bőcs, Kesznyéten a Gesztely. Dôležitým bodom dohody bolo aj to, že okrem mesta Kálló dostanú hajdúsi aj tamojší hrad, ktorý sa mal stať rezidenciou Gregora Némettha, navrhnutého na post hajdúskeho hlavného kapitána.[11]

Napriek dohodám z jari roku 1608 sa Kálló nestalo hajdúskym mestom. Pevnosť, v ktorej roku 1607 slúžilo 100 jazdcov, 200 pešiakov a 10 delostrelcov platených panovníkom, zostala aj naďalej kráľovským pohraničným hradom.[12] Ani kráľovská stráž, ani stavy nehodlali odovzdať pevnosť hajdúchom, preto zástupcovia panovníka uzavreli dohodu s Gabrielom Báthorym o presídlení hajdúchov. Podľa donačnej listiny z 13. septembra 1609 sedmohradské kniežа usídlil hajdúchov, ktorí boli ochotní odsťahovať sa z mesta Kálló do mesta Böszörmény a neďalekej obce Pród, ktoré sa nachádzali na báthoryovskom panstve Ecsed.[13] Okrem toho im malo byť vyplatených aj 100 000 zlatých. Malá časť, predovšetkým katolíckych hajdúchov, zostala v Kálló, ale ich počet nie je známy, pretože v súdobých súpisoch bolo označenie hajdúch bežným synonymom pešiaka. Je však isté, že od septembra 1616 spísali v meste Kálló 56 slobodných hajdúchov, ktorí spolu s *„plateným hrdinským“* stavom podliehali pod velenie hlavného hradného kapitána.[14]

K uzavretiu záležitostí okolo hajdúskych miest v stolici Sabolč došlo nariadením Mateja II. 1. apríla 1613. Panovník svojou listinou potvrdil privilégiá sabolčských hajdúchov. Súčasne nariadil, aby hajdúsi usídlení v obciach Hadház, Nánás, Polgári, Vámospércs a Szoboszló na rozkaz panovníka, palatína alebo hlavného hornouhorského kapitána *„koňmi a zbraňou dobre vybavení podľa našej vôle boli povinní v tábore, proti nepriateľom našej krajiny a akémukoľvek útočníkovi dva celé mesiace slúžiť bez nároku na vyplatenie žoldu. Po uplynutí tejto doby potom sa im má každý mesiac vyplácať 3 zlaté a 20 denárov žoldu.“*[15]

Na čele piatich hajdúskych miest stál hlavný hajdúsky kapitán, ktorým bol v tom čase Peter Fekete, kapitán z mesta Hajdúszoboszló. Bol podriadený veleniu hlavného hornouhorského kapitána, ale v miestnych záležitostiach mohol dostať príkazy aj od veliteľov hradov Kálló, Tokaj a Szatmár. Hornouhorský hlavný kapitán Žigmund Forgách vydal pre päť hajdúskych miest aj vojenský predpis, v ktorom stanovil právny rámec života vojenských sídlisk a ich súdne kompetencie, ako aj rámec stanovujúci ich vnútorný život.[16]

V polovici prvého desaťročia 17. storočia sa viac-menej uzavrel proces, ktorým sa sabolčské hajdústvo integrovalo do vojenského systému Horného Uhorska.[17] V tom čase zohrávalo niekoľkotisícové hajdúske vojsko ešte dôležitú úlohu v Hornouhorskom hlavnom kapitanáte.

---

11 KOMÁROMY, András. A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok. In: *Történelmi Tár*, 1900, s. 447-448.

12 ÖStA KA, AFA 1607-13 ad 1/e.

13 NYAKAS, Miklós. *A bihari kishajdúvárosok története. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója.* Debrecen 2005, s. 26-27; RÁCZ, István. A hajdúk a 17. században. In: *Magyar Történeti tanulmányok II.* Acta Universitatis Debreceniensisae Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica VIII. Debrecen 1969, s. 94.

14 Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL) Urbaria et Conscriptiones Fasc 47, Nr. 8.

15 SZENDREY, István. *Hajdúszabadságlevelek.* Debrecen 1971, s. 31-33.

16 KOMÁROMY, András. *A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások.* Értekezések a történelmi tudományok köréből (ďalej Étttk.) 2. k. 6. sz. Budapest, 1898, s. 22-23.

17 Status hajdúskeho mesta pre Böszörmény bol potvrdený Ferdinandom II. až roku 1632, pretože dovtedy mesto spadalo pod právomoc sedmohradských kniežat.

Ozbrojené sily hajdúskych miest zodpovedali tak výzbrojou, ako aj bojovou technikou požiadavkám obrany hraníc, a tak tieto lokality plnili funkciu vojenských strážnych miest.

Snem v roku 1608 odhlasoval, okrem potvrdenia Žitavského a Viedenského mieru, aj zákon, aby sa pohraničné hlavné kapitanáty, ako aj kapitanáty kráľovských hradov *„bez ohľadu na náboženskú príslušnosť"* zaplnili *„rodenými Uhrami"*. V dôsledku tohto rozhodnutia boli miesta hlavných kapitánov do roku 1670 aj v Hornom Uhorsku obsadzované uhorskými šľachticmi, rovnako ako v ostatných hlavných kapitanátoch pohraničných oblastí. Po Bočkajovom povstaní zastával tento post na krátku dobu František Mágóchy (1608 – 1609), nasledoval ho Žigmund Forgách, ktorý zotrval vo funkcii až do svojho zvolenia za palatína roku 1619. Po ňom, až do vystúpenia Gabriela Bethlena roku 1619, bol hlavným kapitánom pohraničných oblastí Ondrej Dóczy. V rokoch 1619 – 1629 a 1644 – 1648 menovali hornouhorských kapitánov sedmohradské kniežatá – Gabriel Bethlen a Juraja I. Rákóczi – keďže sa značná časť hornouhorského regiónu dostala do ich područia. Počas vlády Bethlena sa na tomto poste vystriedali Juraj Rákóczi, Juraj Széchy, Štefan Korláth, František Perényi a Ján Bornemissza. Juraj I. Rákóczi však poveril vykonávaním funkcie hlavného kapitána svojho mladšieho syna Žigmunda.[18]

Napriek zmenám v mocenských pomeroch zostávali organizácia a velenie hlavného kapitanátu v podstate nedotknuté, keďže osoba zástupcu hlavného kapitána, ktorý prakticky riešil všetky záležitosti, sa nemenila ani počas vlády kráľa, ani počas vlád sedmohradských kniežat. V rokoch 1626 – 1629 vykonával Ján Bornemissza funkciu zástupcu hlavného kapitána počas vlády Gabriela Bethlena, v rokoch 1628 – 1629 bol hlavným kapitánom a počas kráľovskej vlády v rokoch 1630 – 1644, ako aj 1648 – 1653 vykonával všetky povinnosti opäť vo funkcii zástupcu hlavného kapitána.[19]

Panovník splnil aj požiadavku uhorských stavov o odvelení cisárskeho, dobovým výrazom nemeckého žoldnierskeho vojska z hradov. Ako sme už spomenuli, Dvorská vojenská rada už na jar roku 1608 počítala s alternatívou, že posádky pohraničných hradov budú tvoriť len uhorskí vojaci. Z dovtedajších 13 pohraničných miest zostala kráľovská posádka len v Košiciach, v pevnostiach Szendrő, Tokaj, Kálló, Satmár a Putnok. Podľa výkazov počtu tamojších posádok z rokov 1610, resp. 1612, slúžilo v nich 925 jazdcov, 1 287 pešiakov a 105 delostrelcov.[20] V týchto súpisoch neboli uvedení nemeckí vojaci, keďže vtedajšia vojenská administratíva osobitne evidovala jednotky rôzneho právneho postavenia a financovania, teda uhorských a nemeckých vojakov slúžiacich v pohraničných hradoch, ktorých žold bol vyplácaný z kráľovskej pokladnice, ako aj cisárskych žoldnierov a uhorské stavovské vojská.

V kráľovských hradoch sa od druhej polovice 16. storočia stretávame s tzv. nemeckým pohraničným vojskom, ktoré je v prameňoch všeobecne označované ako *„ordinari teutsche gräniz"*. Počas pätnásťročnej vojny boli na posilnenie pohraničných pevností privelené cisárske žoldnierske jednotky, ale po uzavretí mieru sa uhorské stavy dožadovali ich odchodu. V takých strategicky dôležitých pevnostiach ako boli Ráb alebo Nové Zámky, však aj naďalej slúžili nemeckí pohraniční vojaci. Podobná bola situácia aj v Hornouhorskom hlavnom kapita-

18 PÁLFFY, Géza. Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány helyettesek Magyarországon a 16-17. században. In: *Történelmi Szemle*, 1997, č. 1, s. 272-274.

19 Juraj Széchy bol v rokoch 1620 – 1621 hlavným kapitánom za Gabriela Bethlena, v rokoch 1622 – 1623 zasa za vlády Ferdinanda II. Post hlavného hornouhorského kapitána zastávali v rokoch 1630 až 1644: Melichar Alaghy (1630 – 1631), Mikuláš Forgách (1631 – 1636), Ján Drugeth z Humenného (1636 – 1640), Štefan Nyáry (1640 – 1643) a Adam Forgách (1643 – 1644); PÁLFFY, ref. 18, s. 273.

20 ÖStA KA HKR Akten 1610- July-22. Expedit, 162-März- Nr. 17. Registratur.

náte, kde v druhej polovici 17. storočia slúžilo v Satmári 300 – 400, v Szendrő okolo stovky nemeckých pohraničných vojakov.[21]

V oblastiach, ktoré priamo hraničili s územiami podmanenými Osmanmi, boli mnohé kráľovské pevnosti majetkom zemepánov, ktorí vydržiavali na týchto hradoch okrem kráľovskej posádky aj svoje vlastné vojsko. V Hornom Uhorsku boli v poslednej tretine 16. storočia takýmito pevnosťami hrady Ecsed, patriaci Báthoriovcom, Kisvárda, starobylé sídlo rodu Várdaiovcov a Krásna Hôrka, patriaca Csákyovcom. Aj v týchto pohraničných hradoch prevzali vlastníci povinnosť vydržiavať okrem svojich vlastných ozbrojencov aj kráľovských vojakov.

Po reorganizácii Hornouhorského hlavného kapitanátu sa už ani na Krásnej Hôrke, ani v Kisvárde viac nezdržiavalo kráľovské vojsko. Ecsed bol pod kráľovskou správou len krátku dobu, pretože najprv ako vlastníctvo Gabriela Báthoryho, potom Gabriela Bethlena a nakoniec až do roku 1660 Juraja I. Rákócziho patril k Sedmohradsku. V druhom desaťročí 17. storočia bolo v Hornom Uhorsku, okrem hlavnokapitánskeho sídla Košíc, už len sedem kráľovských pohraničných hradov, v ktorých však sídlili početné posádky, pretože kráľovské strážne vojsko dopĺňali aj stavovské a hajdúske jednotky.

V Ónode, kde bol od augusta 1613 hlavným kapitánom a súčasne aj majiteľom Juraj Rákóczi, sídlilo početné kráľovské a súčasne aj zemepanské vojsko.[22] Roku 1652 mala kráľom platená strážna jednotka 300 husárov, 200 hajdúchov, dvoch delostrelcov a štyroch mimoriadnych zamestnancov, zatiaľ čo vojsko Rákóczyovskej rodiny tvorilo 260 poľných, tzv. *„kantorových"* vojakov, vyplácaných štvrťročne a 48 drabantov.[23] Hrad Kálló patril eráru, preto tu popri hradnej stráži neslúžili zemepanské jednotky, ale hajdúske. V hradoch Ónod, Tokaj, Szendrő a Putnok slúžili aj vojaci, ktorých najal zväz hornouhorských miest na doplnenie počtu posádok pohraničných hradov. Ich počet kolísal podľa finančných možností a dohody s hlavnými kapitánmi medzi 100 – 200 ozbrojencami.[24]

Okrem stavov sa o riešenie problému s nedostatkom počtu vojakov zasadzovala aj ústredná vláda. Na sneme roku 1638 novozvolený kráľ Ferdinand III. súhlasil nielen s doplnením počtu vojakov v pohraničných hradoch podľa stavu v roku 1609, ale aj s ich zvýšením nad povolený limit, a to z vojenských daní odhlasovaných snemom. Z tohto kontingentu potom navýšili počty vojakov, a síce po páde Jágru v najviac ohrozovanom Ónode o 200, v Putnoku o 25 a v Szendrő o 175 jazdcov.[25] Väčšinu vojakov postavili stolice, ktoré už aj skôr posielali vojakov do pohraničných hradov.

Hoci podľa ustanovení Mikulovského mieru (31. decembra 1621) malo sedem hornouhorských stolíc – Satmár, Sabolč, Ugoča, Bereg, Boršodská, Zemplínska a Abovskonovohradská patriť k Sedmohradsku až do smrti kniežaťa Gabriela Bethlena, platil panovník Ferdinand II. na tunajšie kráľovské pevnosti Ečed, Košice, Kálló, Ónod, Satmár a Tokaj ročne 50 000 rýnskych zlatých. Z tejto nezvyčajnej situácie vyplynulo, že kráľ a turecký vazal, sedmohradské kniežа, spoločne zabezpečovali protiosmanské pohraničné územie.

Pre pravidelné útoky zo Sedmohradska i z územia Osmanov posilnila kráľovská vláda po-

21 CZIGÁNY, ref. 3, s. 78.

22 ÖStA, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer 115 1618 Konvolutum, März Nr. s. 116-117.

23 TAKÁTS, Sándor. *A magyar gyalogság megalakulása*. Budapest 1908, s. 293; MOL Urbaria et Conscriptiones Fasc 41, Nr 53.

24 NÉMET, István H. *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon.* (A felső-magyarországi városszövetség), 1. zv. Budapest 2004, s. 345-348.

25 Dekrét Ferdinanda III. z roku 1638, čl. 5. Magyar Törvénytár 1608 – 1657. évi törvényczikkek. Ed. Kolosvári, Sándor; Óvári, Kelemen. Budapest 1900, s. 375.

hraničné oblasti v Hornom Uhorsku, ktoré zostali pod jej správou. Podľa súpisu z roku 1625, okrem 704-člennej posádky umiestnenej v Putnoku, Szádváre a v Szendrő, zvýšili počet vojakov v Prešove na 306 a na hrade Turňa na 108 a pod velením Mikuláša Forgácha odvelili tiež na ohrozené územie početnú poľnú armádu.[26]

Na záver môžeme skonštatovať, že po uzavretí Viedenského a Žitavského mieru sa podarilo stabilizovať vojenský systém hornouhorských pohraničných oblastí, ktoré boli značne oslabené stratou Jágru. Viedenský mier, ktorý uzavrel Bočkajovo povstanie, zachoval v rámci habsburskej ríše politickú a vojenskú elitu, ktorá posilnila právnu samostatnosť Uhorského kráľovstva, ako aj jeho stavovské inštitúcie a súčasne upevnil aj ich pozície v riadení hlavných kapitanátov pohraničných území.[27] Vzhľadom na to, že Habsburgovci zaujatí tridsaťročnou vojnou a bojmi na západných bojiskách, neustále potrebovali vojenské i hospodárske posily z Uhorska, boli nútení zmieriť sa s posilnením stavovských právomocí aj na dlhšiu dobu.

V *„prevzatí moci stavmi"* pri obrane hraníc proti Osmanom i proti Sedmohradsku dostávali vojenské kontingenty organizované na feudálnom základe – teda zemepanské súkromné armády – stále väčšiu úlohu, rovnako ako aj stoličné vojská, ako to bolo zrejmé zo situácie v pohraničných oblastiach Horného Uhorska. Tieto vojská, aj keď ani svojou výzbrojou, ani taktikou boja, nepriniesli prevratné zmeny do vojenstva, spĺňali však požiadavky na obranu hraníc a úlohy spojené so správou daných oblastí.

Najdôležitejšou zmenou, ktorá nastala v systéme Hornouhorského hlavného kapitanátu bolo, že sa podarilo mnohotisícovú vojenskú silu hajdúskych miest v Sabolčskej stolici integrovať do sústavy pohraničnej obrany. Ich ozbrojená sila čiastočne nahrádzala znížené počty vojakov v pohraničných hradoch, respektíve umožnila odvelenie kráľovských posádok z hradov Krásna Hôrka a Kisvárda.

Stoličné a zemepanské vojská, ktoré boli základom stavovskej armády, zohrávali stále väčšiu úlohu pri obrane pohraničných území. Posádka v Ónode, vďaka súkromnému vojsku Rákócziovcov, ako aj stoličným vojskám a kontingentom hornouhorských slobodných kráľovských miest, niekedy prekročila aj počet 900 ozbrojencov. Vieme, že početné posádky slúžili aj na hradoch Tokaj a Szendrő. Hoci počty zemepanských, stoličných vojsk, a taktiež vojakov vystrojených slobodnými kráľovskými mestami, bude potrebné ešte spresniť ďalším výskumom, na základe doterajších poznatkov však môžeme povedať, že v hradoch Hornouhorského hlavného kapitanátu slúžilo 2 317 uhorských pohraničných vojakov, ktorých dopĺňalo aj nemecké pohraničné vojsko a ozbrojenci hajdúskych miest a tiež asi 1 500 – 2 000-členná stavovská a hajdúska armáda.

Z maďarčiny preložila Tünde Lengyelová

26 CZIGÁNY, ref. 3, s. 76.

27 GÁBOR, Ágoston – TERÉZ, Oborni. *A tizenhetedik század története*. Pannonica Kiadó 2004, s. 25-36.

Využitie armády v procese rekatolizácie Uhorska

EVA KOWALSKÁ

Nastupujúci proces formovania moderných štátov a reformácie v 16. – 17. storočí boli časovo kolidujúce fenomény, ktoré iniciovali rozsiahle sociálne a vojenské konflikty. Ranonovoveké štáty a ich panovníci, plne v súlade s dobovou politickou teóriou v rámci oboch konfesionálnych táborov, katolíckeho aj protestantského, považovali totiž reformáciou vyvolanú konfesionálnu diverzitu za významný destabilizujúci faktor. Kresťanský svet na Západe už v období neskorého stredoveku vnímal vznik a šírenie teologicky „disidentských" – heretických hnutí ako vlastné existenčné ohrozenie, rozkladajúce nielen jednotu a poriadok cirkvi, ale celej ľudskej spoločnosti. Nevyhnutnosťou bolo preto vysporiadať sa s herézou za každú cenu. Kým stredoveké štáty a cirkev boli v danej dobe v zásade schopné eliminovať nositeľov „disidentských" myšlienok, šírenie reformácie prinieslo celkom novú kvalitu fenoménu „cudzieho náboženstva" (viery). Zásadné zmeny v teológii, masovosť a intenzita reformačného hnutia, ku ktorému sa pridali aj spoločenské elity, prispeli k transformácii celej spoločnosti. Spolu s konsolidáciou teritoriálnych štátov však nastúpila aj konfesionalizácia sociálnych konfliktov. Extrémnou formou ich riešenia potom boli náboženské vojny, vedené v mene obrany viery a náboženstva. Vykázanie „disidentských skupín" do exilu bolo len akceptovaním nemožnosti dosiahnuť konfesionálnu homogenitu obyvateľstva cestou re-konverzie „disidentov", t. j. ich privedením späť k pôvodnej viere.

Eliminácia inovercov (t. j. v danom prípade tých, ktorých teologické doktríny sa odlišovali od učenia, ktoré hlásalo dominujúce, resp. štátom preferované náboženstvo) formou vyhnanstva pritom bola *de facto* pokrokom oproti postupom, ktoré sa uplatňovali voči nim napr. v období stredoveku – po deklarovaní za heretikov mohli byť vystavení fyzickej likvidácii.[1] Najmä po skončení 30-ročnej vojny sa do zákonov viacerých európskych štátov dostali ustanovenia umožňujúce nielen aktívne vyhostenie konfesionálne „neprísľušných" občanov, ale aj zaručujúce právo na emigráciu (*ius emigrandi*[2]) v súvislosti s uplatňovaním zásady *cuius regio eius religio,* a právo prijať takých, ktorí predstavovali vyhnancov „*spoluvercov*".[3] Postupne sa začala uplatňovať aj zásada prijímať občanov vyhostených z iných štátov bez

1 Príkaz upáliť stúpencov a šíriteľov reformácie zaviedol do uhorského právneho poriadku ešte aj zákon z roku 1523. Ku konceptu vyhanstva ako trestu SCHWERHOFF, Gerd. Vertreibung als Strafe. Der Stadt- und Landesverweis im Ancien Régime. In: *Ausweisung – Abschiebung – Vertreibung in Europa 16. – 20. Jahrhundert.* Innsbruck – Wien : Bozen 2006, s. 48-72.

2 SCHÄUFELE, Wolf Friedrich. Die Konsequenzen des Westfälischen Friedens für den Umgang mit religiösen Minderheiten in Deutschland. In: FRANK, Günter – HAUSTEIN, Jörg – LANGE, Albert de, eds. *Asyl, Toleranz und Religionsfreiheit. Historische Erfahrungen und aktuelle Herausforderungen.* Bensheimer Hefte 95. Göttingen 2000, s. 121-139.

3 KLESCH, Christophorus Daniel. *Dissertatio de jure peregrinantium*. Jena 1713 (dizertáciu predložil na obhajobu už v decembri 1680, v skutočnosti však išlo o dielo jeho starého otca z matkinej strany, Daniela Grubera);

ohľadu na to, aká konfesia bola v hosťovskom štáte dominujúca: hospodárske a štátno-politické záujmy prekračovali hranice konfesií a exulanti boli prijímaní predovšetkým s ohľadom na možný prínos pre rozvoj prijímajúcej krajiny. Touto charakteristikou sa vyznačoval najmä exodus hugenotov do konfesionálne rôznorodých európskych krajín. Na ich príchod sa viaže napr. osídlenie vyľudnených oblastí Kráľovského Pruska a rozvoj manufaktúrneho priemyslu v Prusku všeobecne.[4]

Presun veľkých skupín exulantov – emigrantov sa teda neodohrával bez právneho základu a súčinnosti dobových inštitúcií, ktoré mali nielen oprávnenie, ale aj možnosti ho organizovať a zabezpečovať – v prvom rade armády a čiastočne aj diplomacie jednotlivých zainteresovaných krajín. Uhorsko, resp. habsburská monarchia ako celok neboli výnimkou. Kým v regiónoch patriacich do zväzku ríšskych území si Habsburgovci dokázali presadiť uplatňovanie princípu *cuius regio* na základe uplatnenia „zemepanských" práv, v Uhorsku sa mohli ich rekatolizačné záujmy priamo (na základe panovníckeho aktu) realizovať len v obmedzenej miere. V prvom rade tomu tak bolo v slobodných kráľovských a banských mestách, ktoré napriek privilegovanému postaveniu podliehali panovníkovi a eráru. Ustanovenie komisárov, dohliadajúcich na priebeh reštaurácií magistrátov malo za cieľ presadiť do mestských rád katolíkov a následne využiť ich hlasy, okrem iného pri uplatňovaní patronátneho práva voči kostolom či školám, ktoré boli od doby reformácie v držaní protestantov. V mestách, kde väčšina obyvateľstva zvykla patriť k nekatolíckej konfesii, to pochopiteľne utváralo výbušnú situáciu, ktorá hrozila prerásť do otvoreného odporu. Pri takomto variante vývoja udalostí sa panovník odhodlal pacifikovať nespokojných obyvateľov aj pomocou regulérnej armády.

Už samotné dislokovanie vojenských jednotiek do mesta bolo významným odstrašujúcim momentom – ich vyživovanie a ubytovanie šlo na útraty mestskej pokladnice a mesto ani nemuselo zažiť násilné akcie, aby bolo vážne ohrozené jeho normálne fungovanie. Armáda tak poslúžila ako účinný „nástroj prevencie". Takto demonštroval svoju pozíciu a poslanie napr. kráľovský gubernátor Johann Caspar Ampringen po svojom dosadení do Uhorska na jar 1673. Celú krajinu zmietali nepokoje. V Hornom Uhorsku to bolo latentné kurucké povstanie, na zvyšku krajiny boli v plnom prúde perzekúcie tých, ktorí boli obvinení, internovaní a prípadne súdení za účasť na nedávno odhalenom Wesselényiho sprisahaní. Ampringen mal práve pomocou armády nastoliť poriadok a podriadiť správu krajiny priamo Viedni. Jeho príchod do Prešporku – Bratislavy sprevádzalo odvelenie dodatočných jednotiek z celého Uhorska do mesta, a tie zabezpečovali hladký priebeh Ampringenovho ustanovenia do funkcie. Už jeho cesta z prístavu na hrad bola demonštráciou moci. Ulice lemovali vojaci z dvoch kyrysníckych oddielov s vytasenými šabľami, pričom symbolicky stáli na jednej strane cesty, mešťania mohli stáť len oproti nim. Na mesto počas celej doby 21. – 24. marca 1673 mierili z hradu delá.[5] V obyvateľoch to bezpochyby vyvolalo zdrvujúci dojem, lebo v meste bola beztak silná vojenská posádka, ktorá sa len pred rokom spolu s chorvátskymi

---

BARTHOLDI, Christ. Fridericus. *Dissertatio de jure principium recipiendi exules fidei socios*. Frankfurt 1686. Okrem cirkevných otcov (Athanasius, Tertulianus) sa autor odvoláva na Justiniana, Huga Grotia, Jeana Bodina.

4 HARTWEG, Frederic – JERSCH-WENZEL, Stefi, eds. *Die Hugenotten und das Refuge: Deutschland und Europa.* Beiträge zu einer Tagung. Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 74. Berlin 1990; JERSCH-WENZEL, Stefi. Hugenotten in Preußen. In: DEMANDT, Alexander, ed. *Mit Fremden leben. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart.* München 1995, s. 158-171.

5 Opis udalosti v Diarii Europaei ... 32. Theil, Und dess Neu-eingerichteten Diarii Europaei Continuatio secunda, oder 3. Theil. Frankfurt (am Main) 1676, s. 35-47.

jednotkami podieľala na búrlivom a vzájomnými potýčkami sprevádzanom zabratí luteránskych kostolov a školy.[6]

Vojsko sa do uhorských miest však nedostávalo primárne preto, aby slúžilo ako pomocný nástroj pri rekatolizácii. Celé 17. storočie Uhorsko predstavovalo *de facto* bojové pole, kde sa zvádzali šarvátky a bojové operácie súvisiace s protihabsburskými povstaniami alebo obranou proti Turkom a ich spojencom. Keďže vojenské jednotky boli akoby majetkom ich veliteľov, najčastejšie príslušníkov významných šľachtických rodov, často ich s povolením viedenskej Dvorskej vojenskej rady využívali pri intervenciách voči nekatolíckemu obyvateľstvu tam, kde títo mali vlastné domíniá, alebo sa na nich obrátil územne príslušný biskup so žiadosťou o asistenciu pri misiách, vizitáciách a pod. Možno predpokladať, že „domáce" jednotky nemuseli vždy dostatočne razantne postupovať v prípade lokálnych, väčších či menších, šarvátok. Incident na Turej Lúke, kde bol roku 1672 zabitý brat biskupa Juraja Bársonya a on sám len náhodou unikol podobnému osudu, sa odohral napriek prítomnosti regulérnej vojenskej jednotky. Na akcie proti protestantom, ktorí sa stavali na aktívny odpor, sa preto od začiatku roku 1673 používali zväčša chorvátske jednotky plukovníka Collalta, ktoré vyvolávali všeobecnú hrôzu.[7] Podobnú povesť mali však aj jednotky grófa Sporcka. Tento veliteľ sa v Uhorsku stal neslávne známy neobvyklou krutosťou, s akou zúčtoval s povstalcami Gašpara Piku.[8]

V dobe konfrontácií, vyvolaných uplatňovaním násilných metód rekatolizácie, sa teda aj cisárska armáda stala súčasťou konfesionálnych zápasov, hoci sama vykazovala pestré konfesijné zloženie. Do jej jednotiek boli verbovaní a začleňovaní aj vojaci z protestantských ríšskych území a ani uhorskí vojaci nepatrili len ku katolíckemu vierovyznaniu. Najmä posádky pohraničných pevností na vojenskej línii s Osmanskou ríšou boli citlivé na udržanie možností pre výkon protestantských náboženstiev.[9] Preto už vopred protestovali a následne sa aj otvorene postavili proti vykázaniu nekatolíckych duchovných a učiteľov z pohraničných pevností a miest – Levice, Pápa, Fiľakovo, Veszprém, Tihányi a Vasony, ale aj z Košíc a Rimavskej Soboty v súvislosti s obvinením z organizovania sprisahania proti Leopoldovi I.[10] Citlivosti otázky zabezpečenia lojálnosti pohraničných pevností si bola jasne vedomá tajná rada, najužší okruh Leopoldových poradcov, ktorí sa v tomto konkrétnom prípade pokúsili o kompromisné riešenie. Hoci podklad, ktorý im predložil arcibiskup Juraj Szelepcsényi trval na oprávnenosti postupu aj voči kazateľom vo vojenských pevnostiach a dokonca naznačoval, že samotní vojaci by mali konvertovať a autori sťažnosti by mali byť potrestaní, tajná rada upo-

---

6 Pozri podrobný opis v RIMANDUS, Raimundus (MOLLER, Daniel Wilhelm). *Pressburger Kirchen- und Schul-Verlust.* B. m. 1673.

7 O ich odvelení do Uhorska Staatsarchiv Wien – Kriegsarchiv, AP 344 (Reg. Protokoll 1673), 11. Febr. 1673, No. 80, fol. 54. K povesti Chorvátov pozri LUCIUS, Ludovicus. *Violentia nec non fraudulenta Antichristi occidentalis in Hungaria nunc furentis etc.* (B. m.) Anno 1678, (nepag. s. 36).

8 S jeho metódami nesúhlasila ani viedenská Dvorská vojenská rada. Pozri jej vyjadrenie tamže, AP 342 (Reg. Prot. 1672), 23. november 1672, No. 148, 149, fol. 572: *Andwortt wegen wider übergang arua, solle mit iustificierung des Pika innenhalten, man finde auch die execution mit brathen und spissen gar zu crudel.*

9 K fenoménu pohraničných pevností pozri PÁLFFY, Géza. Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militärisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit. In: *Historisches Jahrbuch 123* (2003), s. 111-148, s odkazmi na príslušnú literatúru. K vojensko-strategickému a stavebnému vývoju pevností aj DANGL, Vojtech. Pevnostný systém na Slovensku a protiturecká obrana v druhej polovici 16. storočia. In: *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 4, s. 26-42.

10 Haus,- Hof- und Staatsarchiv Wien, Ungarn, Miscellanea, fasc. 432, Konv. A, fol. 144-145. Dvorská vojenská rada sa vecou zaoberala už 6. júla 1674. Kriegsarchiv Wien, Hofkriegsrat-Bücher, Protokoll Expedit 1674, No.82, fol. 370.

zornila na vážne pochybnosti o spravodlivosti bratislavského procesu z marca – apríla 1674.[11] Keďže nemala záujem na jeho revízii, odporučila dať vojakom na vedomie, že zajatí kazatelia nemôžu byť kvôli závažným deliktom znovu ustanovení až do doby, kým sa neskončí hrozba rebélie, napriek tomu sa nečaká od nich konverzia.[12]

Špecifickú úlohu v procese presadzovania rekatolizácie zohrali aj ďalšie pevnosti – Branč, Sarvár, Eberhard, Kapuvár, Komárno a najmä nová, práve budovaná pevnosť Leopoldov. V nich niekoľko mesiacov pobudli 90 odsúdení kňazi a učitelia – tí, ktorí sa počas bratislavského procesu zdráhali pripustiť oprávnenosť obvinenia z rebélie a odmietli podpísať reverz, na základe ktorého mohli byť za istých podmienok prepustení. Mimoriadne kruté podmienky internácie boli predovšetkým v Komárne a Leopoldove, kde sa väzni museli zúčastňovať najťažších prác pri ťahaní lodí, resp. stavbe pevnosti. Fyzické utrpenie farbisto a plasticky opísali v sťažnosti z decembra 1674 adresovanej cisárovi a predstaviteľom cudzích mocností,[13] rovnako ťaživo však na nich doliehal aj psychický nátlak zo strany pevnostných katolíckych duchovných. Kým o Komárne sa neskoršie vydané spomienky nezmieňujú, a pritom práve tam došlo k početnejším prípadom konverzie, v Leopoldove je pomerne dobre zachytené účinkovanie jezuitského pátra Mikuláša Kellia. Ten sa stal neoficiálnym veliteľom pevnosti, aspoň vo vzťahu k internovaných nekatolíkom. Do pevnosti bol delegovaný začiatkom mája, spolu s príchodom odsúdených protestantov.[14] Veliteľa pevnosti Johanna Michaela Ridta zamestnávali zrejme viac povinnosti pri vedení stavby, navyše musel čeliť kontrole kvôli nehospodárnemu nakladaniu s peniazmi, takže ani nevenoval pozornosť tomu, že Kellio vydával rozkazy vojakom, ako sa majú voči odsúdeným správať a udeľoval im tresty, ak jeho príkazy porušili.[15] Ani Kelliove plamenné polemické kázne, plné invektív voči luterstvu, však nepriniesli očakávané výsledky. Preto sa pristúpilo k realizácii plánu, ako sa zbaviť neefektívnej pracovnej sily (mnohí väzni boli už starí a nezvyknutí na fyzickú prácu), a najmä potenciálneho symbolu luteránskeho martýrstva – odsun väzňov na galeje na niektorú zo spojeneckých námorných lodí.

Uvedený druh trestu sa v predošlom období v Uhorsku vo väčšej miere nevyužíval, keďže uhorskú flotilu tvorili len riečne lode. Po potlačení povstania na Orave roku 1670 však prezident Uhorskej komory Juraj Szelepcséni našiel riešenie, ako lepšie využiť internovaných povstalcov, ktorých popravy by ešte vyhrotili napätú situáciu. Navrhol teda 28. októbra 1672 ich vyslanie na Maltu, kde mali byť prikovaní k veslám.[16] Viedenský vojenský archív naznačuje, že organizovanie deportácie sa mohlo udiať pod kontrolou Uhorskej komory, keďže archív-

11 Tamže, fol. 144-149: zápisnica zo zasadania tajnej rady, Viedeň 13. 12. 1674. Rokovania sa zúčastnili barón Hocher, gróf de Königseck, uhorský kancelár Pálffi a sekretár Christophorus de Abele.

12 Leopold 13. 1. 1675 s návrhom súhlasil, ale trval na formulácii, že odsúdení kazatelia sa previnili zločinom proti majestátu a nemožno ich dosadiť späť na pôvodné miesta. Tamže, fol. 200-201.

13 Znenie prináša napr. LANI, Georgius. *Kurtze und wahrhafte historische Erzehlung von der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängnüss etc.* B. m. 1676, príloha 2.

14 V Leopoldove najskôr pôsobila jezuitská misia, až 25. 5. 1673 bolo poukázaných na riadnu duchovnú správu jezuitom v Leopoldove ročne 300 zl. Staatsarchiv Wien, f. Finanzhofkammerarchiv A 915 Registratur 1674, fol. 220.

15 Uvádza SIMONIDES, Johannes. *Collegium apostolico-Lutheranum*. Wittebergae 1676.

16 Pôvodne sa uvažovalo o niekoľkých sto internovaných, napokon sa však ich počet ustálil na 70. Staatsarchiv Wien – Kriegsarchiv, Hofkriegsrat-Bücher, Protokoll Expedit 1672, 28. Octobris 1672, No. 70, fol. 770. *Kollonitsch Hung. Cammer Praesident, Pr. Etlich hundert Rebellen auf die Galleren nacher Maltha zu schikhen,* resp. tamže, Reg. Prot. 1672, No. 16, fol. 587-588. *Andtwortt auf den 22. Novembris, dass denen zu Arva gefangenen 70 Rebellen zwar dass Leben geschencket, jedoch dass sie auf den Gallerb einen Straff austehen sollen, umb deren übernehmung halber mit dem Kollonitsch zu correspondieren.*

ne dokumenty neuvádzajú podrobnosti o realizácii celej akcie. Zrejme podobne sa postupovalo aj v prípade internovaných kňazov a učiteľov potom, čo sa v okolí Branča patriaceho arcibiskupovi Szelepcsényimu, kde boli uväznení piati „najnebezpečnejší" rebeli, odohrala šarvátka s miestnymi povstalcami.[17] Mohlo ísť o pokus miestnych obyvateľov oslobodiť väznených, v kontexte prebiehajúceho kuruckého povstania sa jej však prikladal značný význam. Podľa zmienky Juraja Lániho sa využila žiadosť španielskeho vyslanca o povolenie verbovať vojakov pre svoje regimenty v Neapole aj v habsburskej monarchii.[18] Španielsko, spojenec rakúskej monarchie práve viedlo ofenzívu proti Francúzsku, pričom v Messine vypuklo povstanie proti španielskemu miestokráľovi, ktoré bolo treba urýchlene pacifikovať. Španieli dostali povolenie na zostavenie troch plukov, ktoré mali byť sformované začiatkom jari 1675. Do nich bolo zaradených aj 41 väzňov, ktorí prežili internáciu, resp. nekonvertovali počas nej. Veliaci dôstojník[19] ich však nezaradil medzi vojakov, ale ešte pred odvelením na miesto určenia (do Terstu) ich predal Španielom ako „svojich nevoľníkov" na galeje. Ich ďalšie osudy sú pomerne dobre známe z viacerých memoárov.[20]

Kontakt s regulérnou armádou bol teda pre perzekvovaných protestantských duchovných frustrujúcou skúsenosťou. Napriek tomu sa vo svojich dielach dotkli aj niektorých okolností vojenského života, ktoré boli pre nich pozoruhodné. Odhliadnuc od popisov krutosti, najmä zo strany sprevádzajúcich oficierov, zaujali ich v prvom rade lode, na ktorých museli stráviť krušné chvíle. Hoci počas transportu z Terstu do Talianska obývali podpalubie a nemohli sa voľne pohybovať, stihli si všimnúť organizáciu palúb a zaregistrovali dokonca aj počet diel a vojakov. Zaznamenali aj naliehanie vojakov, ktorí sa báli božieho hnevu, aby sa ako kacíri pred nalodením vyspovedali. A skutočne sa najprv bezvetrie, a o pár dní veľká búrka, pričítali tomu, že sa na palube lodí nachádzali heretici.[21]

Konfrontácia vojakov a armády s protestantmi mala teda aj v Uhorsku mnoho podôb. Armáda bola v procese rekatolizácie využívaná ako nátlakový faktor, čo však bezpochyby súviselo s dobovým vnímaním rôznorodosti spoločnosti ako negatíva. Dosiahnutie homogénnosti bolo ideálom, keďže vznikajúce moderné štáty sa len pomaly zžívali s predstavou tolerancie voči inovercom a vôbec ľuďom s nejakou odlišnosťou. Okrem armády nemali vlastne ani iné inšrumentárium, ktoré by pomohlo pri utváraní lojality, nevyplývajúcej priamo z religióznych východísk. Je zrejmé, že tento proces nie je ukončený ani dnes, je skôr sprievodným znakom vývoja ľudskej spoločnosti.

---

17 Tamže, Protokoll Expedit 1674, (9.) november 1674, No. 107, fol. 710.

18 Španieli verbovali vojakov do svojich oddielov v rámci monarchie už r. 1672. Tamže, Reg. Prot. 1672, 18. apríl 1672, No. 115, fol. 174.

19 LANI, Georgius. *Kurtzer und doch wahrhafftiger historischer Extract der grausamen und fast unerhörten papistischen Gefängnüss etc.* B. m. 1675, § 14 ho uvádza ako Gemannera, mohlo však ísť o Johanna Sigmunda Gmainera, ktorý sa uvádza ako „*Bauzahlmeister*" a správca proviantu v Leopoldove. Hofkammerarchiv Wien, f. A 915 (Finanzhofkammerarchiv), Registratur 1674, fol. 195 – 8. 5. 1674;

20 Okrem Laniho pozri aj SIMONIDES, Johann. Galeria omnium sanctorum (1676). In: FABÓ, András, ed. *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria III*. Pest 1856; MASNITIUS, Tobias. *Gottes Krafft und Gnade*. Wittenberg 1681.

21 MASNITIUS, ref. 20, s. 41.

Štát a riešenie slovenskej otázky podľa Ľudovíta Štúra

JAROSLAV CHOVANEC

Štúrova filozofia štátu bola konfrontovaná a overovaná aj pri praktickom vedení politického boja, v konkrétnych otázkach riešenia slovenských národných i politických požiadaviek v rakúskej ríši a Uhorsku.

Štúrova absolutizácia štátu, jeho viera v silu a spravodlivosť štátu, rešpekt pred všetkým, čo zo štátu vychádzalo, sa prejavili aj v jeho náhľadoch na formu štátu, kde bol jednoznačne stúpencom monarchistického princípu. Pravda, otázka formy štátu nie je iba otázkou hlavy štátu, resp. formy vlády. V dnešnom význame rozumieme pod formou štátneho usporiadania všeobecne označovaného ako forma štátu popri forme vlády aj formu štátneho zriadenia a politického režimu. Mnohé z otázok spadajúcich do formy štátneho zriadenia všeobecne i konkrétne v Uhorsku sa bezprostredne dotýkali Slovákov a súviseli s programom slovenského národného hnutia, ktoré sa prostredníctvom Ľudovíta Štúra k nim vyjadrilo, resp. na ne reagovalo.

Rovnako bola významná, a to aj z praktických pohľadov, otázka formy vlády, v konkrétnej situácii otázka monarchie či republiky. V nej sa Štúr, ako je známe, k republikánskym konceptom nikdy nedopracoval, aj keď možno súhlasiť s tým, že „*duch štúrovskej mládeže je demokratický, samu seba považuje za akési republikánske združenie*“.[1] Pravda, aj v radoch štúrovcov boli, pokiaľ ide o radikálnosť aj vo vzťahu k štátnej forme, určité diferencie, no Štúr bol orientovaný jednoznačne demokraticky, nie však republikánsky.

Štúrov obdiv monarchie, monarchistickej vládnej formy je azda jedinou časťou jeho filozofie štátu, ktorú nemožno zdôvodniť ani konkrétnymi pomermi v rakúskej ríši, ani záujmami uskutočnenia programu slovenského národného hnutia, aj keď sa niekedy dôvodí tým, že Štúr videl prednosti monarchie najmä v schopnosti vytvárať a udržať pevný a celistvý štátny útvar zjednocujúci Slovanov. Zdá sa byť správnejší názor, že odpor k republikanizmu a vôbec „*odpor k novým sociálno-politickým prúdom, kotvil u Štúra v oblasti ideovej*“.[2]

Oblasť formy štátu a špeciálne monarchistickej vládnej formy predstavuje takto jednu z tých oblastí, v ktorých Štúr najväčšmi podliehal vplyvu Heglovej filozofie a kde ju najmenej kriticky a tvorivo preberal.

Vyzdvihovanie úlohy osobnosti v dejinách, priznávanie práva a potreby, resp. objektívnej nevyhnutnosti posledného rozhodnutia panovníkovi u Hegla prevzal Štúr takmer v plnom rozsahu, ako to ukazujú mnohé miesta z jeho literárnych statí a článkov.

Je to predovšetkým otázka vzniku štátu a kritika Rousseauovej teórie suverenity ľudu, kde

1 *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava : Osveta 1962, s. 240.

2 BAKOŠ, Ľudovít. K ideovej závislosti Štúrovej filozofie dejín. In: *Philosophica Slovaca II.-III.*, časopis Filozofického ústavu SAV, 1947 – 1948, s. 136.

Štúr jednoznačne vystupuje za monarchiu a monarchu, monarchiu ako štátnu formu, tá je podľa neho najoptimálnejšou formou vyjadrenia, uplatnenia a presadenia jednotnej rozumnej vôle, ktorá je základom pospolitosti a štátu, zabezpečujúca jeho silu a stabilitu. Iba v rámci tejto vládnej formy môže štát náležite plniť tie úlohy, ktorých plnenie Štúr od neho očakával. Dôkazom štátotvornosti monarchu je podľa Štúra príklad Napoleona vo Francúzsku, ktorého vôľa viedla k obnove pospolitosti a štátu na tamojšom území. Štúrov obdiv pre monarchiu bol podmienený aj presvedčením, že práve táto vládna forma vytvorila optimálne podmienky na uplatnenie pravej slobody.

Stotožňovanie slobody a rozumnosti v štáte, kde rozum prichádza k svojmu povedomiu, viedlo k hľadaniu formy vyjadrenia objektívnosti ducha a pravdivej vôle; takouto formou bol zákon, ktorý je „*vůle pravdivá, rozumná a tak svobodná, jenž sama sebe chce, i řídíš-li se zákonem, řídíš se svobodně, t. j. rozumem a poněvadž jest rozum podstatou tvou a jen rozumem jsi tím, čím jsi, řídíš se sám sebou, nejsi v porobě nikoho, ale jsi sám pánem svým*“.[3]

Vystupovanie proti právu a zákonom štátu z pozícií patriarchálneho stavu, ktorý proti právu stavali prívrženci patriarchálneho stavu, Štúr odsudzuje. Tak isto odsudzuje tzv. subjektívne chápanie slobody a práva, podľa ktorého by sa jednotlivci mali vyjadrovať k všetkému, čo sa v štáte deje, a len to možno považovať za zákon, s čím všetci jednotlivci vyslovili súhlas. Takúto situáciu či požiadavku tvorby práva a zákonov Štúr odmieta, a to apriórne. „*I v demokracii musí někdo, pak-li národ vojnu aneb jiné podniknutí uzavřel, na čelo jako vůdce přední postaven býti, aby vykonal, co potrebného jest*.“[4] Teda v každom štáte musí byť niekto, kto rozkazuje, a niekto, kto poslúcha, pričom podstatné je, či rozkazujúci prikazuje konať to, čo je skutočne rozumné, objektívne, čo by každý svojím rozumom taktiež robil. V tomto prípade ani nezáleží na tom, kto rozkazuje a kto poslúcha.

Vyvstáva však otázka, aká je na uplatnenie tohto rozumného najideálnejšia štátna forma, resp. prostredníctvom akej štátnej formy sa môže takto vymedzený účel štátu optimálne dosiahnuť. Štúr reaguje na vtedy rozšírenú tendenciu, že ideálnou štátnou formou je z hľadiska abstraktného uvažovania slobody republika a odmieta ju.

V procese vývoja štátnej formy zaujíma republika až druhé miesto za formami prvotnými (stav patriarchálny, teokracia a prvotné kráľovstvo), ktoré podľa Štúra ani nemožno v pravom zmysle slova nazvať štátmi. Po zániku týchto foriem objavujú sa na historickej scéne republiky, aristokracie a vazalské štáty, v ktorých „*zákonů ovšem stáva, ale vykonávaní jejich jest více z lásky k rodišti, pokrevným svým, k zemi pocházející, z obyčejů a mravů plynoucí. Právo mají jen někteří a rozhodnutí všeobecná, ponevádž duch ještě o svobodě své neví, nepocházejí z ducha národů, vlády, ale z náboženství a od tlumačů vůle Boha*.“[5] Vyvrcholenie vývoja štátnej formy nastáva vtedy, keď „*konečne duch sám sebe v svobodě a nekonečnosti se pojme, vůli svou předmětem myšlení svého učiní a rozumem seznanou zjevnou udělá, kteráž jest zákony dané, nařízení, jenž jsou vůle pravá, sama sebe chtějící, jež ale každý subjekt sebevědomý rovně chce a chtíti musí*“.[6] Vývoj štátnej formy k svojmu vyvrcholeniu je viazaný na stotožnenie rozumového poznania a vôle jednotlivca s vôľou celku, štátu, nadobudnutím plnoprávnosti všetkých jednotlivých občanov, zaručenej povýšením objektívnej, rozumnej vôle na zákon, odstránením rozporu medzi individuálnou vôľou a vôľou zákonodarcu.

3 Přednášení historická. In: *Otázky marxistickej filozofie*, 1965, č. 6, s. 629.

4 Tamže, s. 632.

5 Tamže.

6 Tamže, s. 633.

Na tomto dosiahnutom stupni „*zákony – vůle rozumná, chtěná, nevykonávají se však jen z lásky k rodišti, z dobré vůle atd., ale jsou povinnostmi, jenž vykonávati se musejí. Rozhodnutí jest při národu, t. j. národu s vládou spojenému, aniž jest více zde třeba ptáti se po vůli boží, neboť vůle boží čili rozumná jest v zákonech, v ustanoveních státu. Z tohto pozůstáva monarchie, kteráž jest vrchovisko zřízení státního*."[7] Monarchia sa teda u Štúra dostáva na vrchol pyramídy štátnych foriem; v ďalšom Štúrovom výklade úlohy štátu a vlády, a tým i monarchu ako jej zosobnenia, sa dostáva až k absolutizácii a sakralizácii štátu i monarchu.

Pokúsili sme sa ukázať niektoré slabé, dobovými pomermi podmienené, stránky Štúrových názorov na štát, jeho poslanie a význam v živote spoločnosti a národov, úlohu a význam monarchu v štáte, ktoré Štúrovi niekedy logicky zabraňovali zaujať radikálnejší postoj v konkrétnych vzťahoch k ríši. Táto slabá stránka sa do určitej miery negatívne odzrkadlila aj v Štúrových názoroch na štátoprávne riešenie slovenskej otázky, ktoré sa spočiatku pohybovali výlučne na platforme Rakúska a až v záverečnom štádiu Štúrovho pôsobenia prerástli v koncepciu zjednotenia Slovanov pod hegemóniou cárskeho Ruska.

Vychádzajúc zo svojej základnej koncepcie riešenia slovenskej otázky na báze rakúskej ríše Štúr rozpracováva a filozoficky vysvetľuje či zdôvodňuje s tým súvisiace otázky tak, aby optimálne zodpovedali záujmom slovenského národného hnutia a slovenského národa.

V konkrétnych podmienkach, z hľadiska štátoprávneho riešenia slovenskej otázky nadobudla pre Štúra a slovenské národné hnutie mimoriadny význam forma štátneho zriadenia, t. j. systém vzťahov medzi štátom ako celkom a jeho jednotlivými časťami. Táto otázka mala značný význam tak z hľadiska konkrétneho boja za slovenskú samobytnosť a formu jej štátoprávneho vyjadrenia, ako aj z hľadiska riešenia národnostnej otázky v rakúskej ríši a Uhorsku.

Štúr sa aj v iných súvislostiach k tejto problematike vyjadroval niekedy iba všeobecne teoreticky, keď sa obmedzoval iba na stručný prehľad či úvahu o možnostiach existencie národných a mnohonárodnostných štátov, inokedy zase z aspektu konkrétnych vzťahov Slovanov a Slovákov k Rakúsku a Uhorsku sa jeho program postupne čoraz väčšmi vyhraňoval v smere odpútania sa Slovanov od tradičného štátneho zväzku až po ich zjednotenie pod hegemóniou Ruska.

Štúr vo všeobecných úvahách o formách štátneho zriadenia predovšetkým z aspektu národného a mnohonárodnostného štátu pripúšťa možnosť existencie a prosperity jedného i druhého. „*Môže existovať obec, ktorá môže obsahovať, zaujímať ľudí len takých, ktorí sú údovia len jednej rodiny, ktorí teda k tomu istému národu patria, medzitým obec i tieto medze prirodzenosti prelomí, t. j. na rozličnej podstave prirodzenej zdvihnúť a upevniť sa môže, alebo inými slovami, môže obsahovať ľudí z jednej rodiny nepovstalých, ale k rozličným národom prislúchajúcim*."[8] Jedinonárodnosť nie je podľa Štúra podstatným znakom štátu, nie je jeho podmienkou. Takýmto znakom je duchovné spojivo, zákony, poriadok atď., ktoré sú v porovnaní s prirodzeným spojivom národa, t. j. spoločným pôvodom oveľa vyššie, silnejšie. Na druhej strane jeden národ, resp. národ jedného pokolenia či pôvodu, môže žiť vo viacerých štátoch, ako v Štúrovej dobe národ nemecký, taliansky a iné.

Jedna národnosť a z nej vyplývajúci jeden jazyk nie je teda podmienkou a znakom štátu, pretože vlasť a štát majú iné základy a spojivá, ktoré z nich utvárajú jednotu, celok. Štúr rozlišuje tri skupiny alebo druhy jednotiacich elementov štátu: a) prirodzené – zem a na nej vy-

7 Tamže.

8 ŠTÚR, Ľudovít. *Politické state a prejavy*, zv. 1. Bratislava : SVKL, 1954, s. 112.

značené hranice, ktoré môžu byť alebo prírodné (rieky, moria, hory), alebo umelé, resp. umelo vytýčené; b) prirodzeno-duchovné, sem patrí jazyk, obyčaje a mravy národa, „*napospol to, čo sa pod národnosťou vyrozumieva*"; c) duchovné – náboženstvo, právo, poriadky občianske a politické, ktoré sú viac alebo menej dokonalé podľa stupňa vzdelanosti a vyspelosti národa. „*Vidno teda, že rozličné sú základy a spojivá vlasti a že nie je dosť k jednote vlasti len jeden z týchto faktorov, ale aby jednota sa zavŕšila a pevne zovrela, že sú potrební všetci.*"[9]

Prirodzené faktory považuje Štúr pre existenciu štátu za nevyhnutné. Určitá ohraničenosť územia štátu ako podklad jeho existencie nie je však sama osebe prameňom, resp. príčinou existencie národa, ale je dôsledkom inej príčiny, t. j. vyššej a dokonalejšej jednoty každého národa.

Pokiaľ ide o jazyk ako faktor ovplyvňujúci rozvoj štátu, Štúr predpokladá takýto rozvoj predovšetkým u jednorečových národov, teda národných štátov, pričom okrem jazyka je ich závažným pozitívnym prvkom jednota posilňovaná jednotou mravov a obyčají v celoštátnom meradle. Napriek tomu, že reč (jazyk), a to reč jednotná upevňuje zväzok národa, stráca faktom dosiahnutia vyššej duchovnej jednoty pôvodný význam a z hľadiska jednoty a sily štátu stáva sa činiteľom iba druhoradým. Štúr sa usiluje na historických príkladoch dokázať, že jednorečovosť nie je a nebola v stave udržať národy v jednotnom štáte, ak im chýbalo a chýba puto duchovné, pretože „*vyššie teda spojenie vo vlasti povstáva z vedomej vôle ducha, je spojenie to, ktoré si duch sám dáva, inými slovami, ľudí v jednej vlasti najtuhšie dovedna spojuje náboženstvo, poriadky občianske a politické, práva a vláda*".[10] Ako vidno z citátu, aj v tomto prípade sa Štúr dostáva k vyzdvihovaniu tých javov a činiteľov, ktoré aj v iných súvislostiach považuje za hlavné. Pritom tieto vrcholné jednotiace a štátotvorné princípy požívajú ako vždy u Štúra aj tu plnú ochranu a nedotknuteľnosť. Čím sú dokonalejšie, tým pevnejšia je jednota, tým väčšmi sú jej národy oddané, tým silnejšie je vlastenectvo a láska k vlasti. A naopak, nedostatok takéhoto duchovného spojiva má za následok hľadanie jednoty inou cestou, obyčajne cestou nastolenia despotickej vlády, ktorá však nemôže nastoliť jednotu opravdivú a trvalú, pretože reprezentuje násilie, a na ňom i spočíva, čo odporuje ideálom jednoty ducha.

Podobné následky prinášajú aj pokusy nanútiť rozličným národom jediný spoločný jazyk, teda pokusy spojiť ich jedinorečovosťou a vytvoriť štátny národ. V takýchto prípadoch namiesto túženej jednoty nastupuje nejednota, rozbroje a ďalšie zlé dôsledky, nakoľko, aj keď „*je reč nie to najvyššie v národe, predsa čo do jeho osobnosti a znakovitosti je to vlastnosť najväčšmi dôležitá a rozhodná a jeho po otcoch sväté dedičstvo, ktorého kto sa týka, týka sa majetnosti národa nie najvyššej, ale najvlastnejšej*".[11] Štúr zároveň dedukuje, že čím je vyšší duchovný stupeň jednoty vlasti, tým je väčší priestor pohybu jednotlivých národov a naopak.

Štúrove úvahy o národnom a mnohonárodnostnom štáte, o vlasti a jej jednotiacich prvkoch boli jednoznačne reakciou či odozvou na konkrétne podmienky života slovenského národa v rakúskej ríši a Uhorsku a plne zodpovedali zásadám programu slovenského národného hnutia v oblasti riešenia slovenskej otázky na platforme Rakúska, avšak za plného národného a slobodného rozvoja, vrátane rozvoja materinskej reči.

Teoretické priznanie nevyhnutnosti jedinorečovosti ako znaku štátu, prakticky uznanie snáh Maďarov vytvoriť v Uhorsku štátny národ s jediným maďarským jazykom, by bolo znamenalo priamu podporu maďarizácie a v skutočnosti by bolo vopred vylúčilo možnosť exis-

9 Tamže, s. 210.
10 Tamže, s. 212.
11 Tamže, s. 215.

tencie inorečových národov, teda aj Slovákov, v uhorskom štátnom útvare, čo Štúr, prirodzene, nechcel a nemohol pripustiť.

Preto *uznáva* teoretickú i praktickú možnosť spolužitia viacerých národov v jednom štáte za predpokladu uznania ich samobytnosti, národného života, no predovšetkým uznania práva užívať vlastný jazyk. Takáto politika štátu voči národom, ktoré ho tvoria je základným prameňom patriotizmu a lásky k vlasti. Opačný prístup, najmä odopieranie práva na vlastnú reč, má dôsledky jednoznačne negatívne, ako pre súdržnosť štátu, tak aj pre jednotlivé národy.

Popri týchto všeobecných teoretických úvahách vyslovuje sa Štúr ku konkrétnemu usporiadaniu tejto problematiky v Uhorsku, kritizuje nedostatky a naznačuje možnosti riešenia, prirodzene z aspektu boja za vydobytie samobytnosti pre slovenský národ a jeho slobodný národný život.

V obrane národných práv Slovákov vychádza Štúr z faktu, že v Uhorsku žije viac národov, medzi nimi aj národ slovenský, pričom ani tak nezáleží na tom, či sa slovenský národ dostal do spojenia s ostatnými národmi Uhorska podmanením alebo prijatím, resp. dobrovoľným spolčením, rozhodujúce je, že aj Slováci sú národom, keďže majú vlastnú reč, t. j. znak, ktorým sa líšia od všetkých ostatných národov. Jednota s inými národmi a ostatnými spoluobčanmi uhorskej vlasti nemôže byť teda vytváraná na podklade jednorečovosti, t. j. prakticky na podklade zavedenia maďarčiny ako celouhorského úradného jazyka. Slováci sú v očiach Štúra plnoprávnymi občanmi Uhorska, *sú však zároveň aj samobytným národom*, a preto ich jednota, spojenie s ostatnými národmi a občanmi, ich príslušnosť k vlasti nemôže spočívať v národe samom, ani v jeho reči, ale „*jednota naša s druhými občanmi krajiny uhorskej záleží v občianskom a politickom našom s nimi spojení, keď ale jednota v tomto sa zakladá a opravdivá jednota ľudí v jednej vlasti, ako sme už zodpovedali a dokázali, v tomto hľadať sa musí aj tuhý sväzok medzi národmi v uhorskej krajine, jednota teda úzka a silná vykonať sa dá týmto, všetkých nás zaväzujúcim spojivom a ustavičným jeho zdokonaľovaním, popravovaním, nasledovne otužovaním*“.[12] Zjednocovacím princípom, jednotiacou silou či väzbou národov, občianstva, vlasti je tu štát, vláda, zákony; štát však nemusí byť jedinonárodný, čiže národ môže byť národom aj bez vlastnej a výlučnej štátnej zvrchovanosti, bez vlastného štátu.

Uvádzané myšlienky boli v plnom súlade so Štúrovým úsilím o dokázanie samobytnosti slovenského národa a jeho práva na národný život. Pretože štát kritériom tejto samobytnosti u Slovákov byť nemohol – Slováci v tom čase vlastný štát nemali – hľadá Štúr znak národa v prvom rade vo vlastnej osobitnej reči. Zároveň tiež hľadá a propaguje dôvody na spolunažívanie viacerých národov v jednom štátnom útvare, základy jeho jednoty, ktoré sú v politickej a občianskej sfére. Štúr teda nepovažuje za podmienku existencie a samobytnosti národa danosť suverénneho národného štátu, inými slovami myšlienku samobytnosti národa nepodmieňuje štátnosťou, resp. štátotvornosťou.

Je nesporné, že jedine takáto koncepcia národného a mnohonárodného štátu, ale aj koncepcia samobytného národa, mohla vhodne zapadnúť do konkrétnych uhorských pomerov a jediná mohla slúžiť ako ideová opora v boji proti maďarizácii, za politický a národný program Štúra i slovenského národného hnutia, kým sa riešenie slovenskej otázky ako súčasť tohto programu pohybovalo výlučne na platforme rakúskej ríše a Uhorska.

Vhodnosť a v istom smere výlučnosť Štúrovej koncepcie národného a mnohonárodného štátu i jeho koncepcie národa pre riešenie slovenskej otázky bola, pravda, iba relatívna, a to v jej jednoznačnom redukovaní na bázu rakúskej ríše a Uhorska. Ak by totiž Štúr bol teo-

12 Tamže, s. 216.

reticky pripustil jedinorečovosť za podmienku existencie štátu, bol by v konkrétnej situácii priamo súhlasil s maďarizáciou a koncepciou štátneho maďarského národa. Okrem toho by bol musel nevyhnutne dospieť aj ďalej, k záveru vtedy ešte pre neho priveľmi radikálnemu. Keďže Slovákov považoval bezvýhradne za samobytný národ a ich rečovú asimiláciu vylučoval, uznanie jedinorečovosti za podmienku existencie štátu znamenalo by hľadanie inej cesty národného vyžitia Slovákov, ktorou mohlo byť jedine vytvorenie vlastného národného slovenského štátu, či už v rámci federácie alebo úplného štátoprávneho osamostatnenia. K takémuto záveru sa však Štúr do revolúcie nikdy nedostal, v názoroch na riešenie slovenskej otázky sa pohyboval na báze rakúskej štátnosti a tomu prispôsobil i vlastné teoretické úvahy o štáte a štátnom zriadení, z hľadiska jeho zámerov jedine logické a možné.

Až do revolúcie 1848 – 1849 možno Štúrov program riešenia slovenskej otázky považovať za maximálne umiernený. Slováci, ako sme už na inom mieste uviedli, neboli oficiálnymi uhorskými miestami uznávaní za samobytný národ a prakticky im boli zo strany Maďarov upierané i tie najzákladnejšie národné práva. To sa, pochopiteľne, odzrkadlilo aj vo sfére politických práv, predovšetkým zastúpení Slovákov v celouhorských inštitúciách a riadení uhorského štátneho útvaru, kde boli bez akéhokoľvek vplyvu. V jednej i druhej otázke je pre Štúra do revolúcie charakteristická absolútna úcta k štátu, k jeho nedotknuteľnosti a stálosti, integrite. Preto jediný spôsob riešenia slovenskej národnej otázky, sociálnych i politických požiadaviek Slovákov vidí v zotrvaní na báze rakúskej štátnosti, práva a uhorskej vlasti.

Na tejto základnej a maximalizovanej slovenskej národnej požiadavke buduje potom celý ďalší systém boja. Preto predpokladajúc za dokázané možnosti dobrého spolunažívania všetkých národov v Rakúsku a Uhorsku, ako aj ich nadnárodný, t. j. občiansky a politický základ jednoty, apeluje na upevňovanie tejto jednoty cestou zdokonaľovania politických a občianskych inštitúcií, uznania osobnosti, spravodlivosti atď., a samozrejme, uznania práva všetkých národov na vlastný národný život. Pri rešpektovaní základov jednoty vlasti, tak ako ich videl Štúr, sa dá očakávať nielen dobré spolunažívanie všetkých uhorských národov, ale aj rozkvet ich reči a kultúry; práve preto „*nešťastnú myšlienku dajedných prehnancov o jednej národnosti a jednej reči vybiť a vyhnať treba*“.[13] Štúr vidí a poukazuje na všeobecnú tendenciu doby, v ktorej žil, t. j. na tendenciu oslobodzovacieho hnutia porobených národov, vytváranie novodobých národov a hodnotí ju ako spravodlivú a šľachetnú. Brániť národom v tomto pohybe je podľa neho „*myšlienka hrozná a ukrutná*“. Ani slovenský národ nebol z tohto všeobecného oslobodzovacieho pohybu vyčlenený, naopak, ako Štúr konštatuje, práve jeho prúd prebudil v Slovákoch národné povedomie. Štúr je presvedčený, že Slovákom sa taktiež otvorila brána k novému životu a dokazuje, že zo slovenského národného hnutia ako cesty k novému životu „*vlasti nič zlé nenastáva, že naša jednota* (rozumej jednota v rámci štátu) *vlastenská celkom na inšom ako na rovnoobličnosti a vynútenej despotickej pretvorenosti sa zakladá, môžeme teda s pokojným svedomím aj o spoločnú vlasť našu v tomto hýbaní sa i ďalej pokračovať a v národnosti našej sa zveličovať*“.[14]

Prekážku dobrého spolunažívania nevidí Štúr dokonca ani v používaní jednej spoločnej reči v krajinských záležitostiach, nekompromisne však trvá na práve užívania materinskej, národnej slovenskej reči v živote cirkevnom, školskom a spoločenskom.

Požiadavka práva používania slovenčiny a možností upevňovať, resp. utvárať národné slovenské povedomie rozvojom národnej kultúry bola z hľadiska národného oslobodenia Slo-

13 Tamže, s. 218.

14 Tamže, s. 221.

vákov základnou; súčasne s tým sa však čoraz väčšmi aktualizovali aj požiadavky politické, resp. štátnopolitické.

Koncepcia jednorečovosti a štátneho maďarského národa prakticky zabraňovala Slovákom v širšej miere účastniť sa na politickoštátnom živote Uhorska, a tým brzdila v podstate aj presadzovanie záujmov Slovákov a slovenskej inteligencie prostredníctvom účasti v celouhorských štátnych inštitúciách. Okrem toho z hľadiska Slováka „*jeho rovnoprávnosť v štátnom živote predpokladala prakticky jeho rečovú a duchovnú asimiláciu, ba asimilácia za takejto koncepcie štátneho národa bola jeho vlasteneckou povinnosťou. Tieto ďalekosiahle dôsledky priviedli slovenskú revolučnú inteligenciu k politickej koncepcii národa, ku koncepcii samobytného národa so všetkými právami etnickými i politickými, štátoprávnymi*“.[15]

Proces dospievania slovenského národného hnutia ako celku k štátoprávnemu riešeniu slovenskej otázky[16] nebol ani jednoduchý a priamočiary, ani ľahký a vyhranený a narážal tak na ťažkosti vyplývajúce z osobitného historického vývoja Slovákov, ako aj na ťažkosti podmienené ich začlenením do rakúskej ríše ako súčasti užšieho uhorského štátneho útvaru, ťažkosti vyplývajúce z národnostnej politiky Viedne, maďarskej aristokracie i revolučnej maďarskej liberálnej šľachty.

Aj Štúrove názory na štátoprávne riešenie slovenskej národnej otázky prekonali v priebehu jeho pôsobenia pomerne zložitý a dynamický vývoj.

V počiatkoch svojho verejnopolitického pôsobenia a literárneho vystupovania pohybuje sa Štúr v danej otázke v rovine romanticko-oslobodeneckej koncepcie, samobytnosť slovenského národa vidí predovšetkým v existencii a práve používania vlastnej reči, v rozvoji národnej kultúry ako prejavu národného ducha a sebauvedomenia, ktorých realizáciu spája s požiadavkami sociálnymi, politickými a hospodárskymi, ktoré mali byť uvedené do života reformami; riešenie slovenskej otázky však ešte nespája so samobytnosťou politickou, štátoprávnou. Vyplýva to z obsahu Štúrových článkov a prác až do roku 1848, v ktorých ako ťažiskové problémy defilujú práve otázky rečové, kultúrne, otázky všeobecného vzdelanostného a duchovného pozdvihnutia slovenského národa.

Vedomie úzkej podmienenosti kultúrneho povznesenia Slovákov hospodársko-sociálnym povznesením slovenského ľudu a rozšírením jeho politických a občianskych práv, vnieslo do Štúrovho národnooslobodzovacieho programu aj silné prvky sociálno-politické. Vo vzťahu hnutia k štátu Štúr zostáva na platforme Rakúska, nežiada narušenie štátnej integrity. Jeho program z tohto hľadiska vlastne ešte neobsahuje požiadavku štátoprávneho riešenia slovenskej národnej otázky a nanajvýš možno pripustiť požiadavku akéhosi osobitného druhu kultúrnej a rečovej autonómie.

V Štúrovom programe až do roku 1848, pravda, okrem rýdzo národných a sociálnych postulátov, zjavujú sa aj určité náznaky smerujúce k nadobudnutiu práv národnopolitických, tieto sa však obmedzujú na uskutočnenie v rámci existujúcich štátno-politických inštitúcií uhorských. Politická samostatnosť Slovákov s uplatnením vedúcej úlohy slovenského meštianstva bola takto až do revolučného výbuchu viac-menej iba potenciálne skrytá za požiadavky národné, ale aj sociálne a všeobecne politické. V najširšom chápaní môžeme priznať

15 REBRO, Karol. Pokusy o štátoprávne riešenie slovenskej národnej otázky v revolučných rokoch 1848 – 1849. In: *Právnické štúdie*, 1965, č. 4, s. 557.

16 K tejto problematike pozri citovanú štúdiu prof. Karola Rebra, ktorá je mimoriadne prínosná, prakticky reprezentuje prvé spracovanie tejto otázky z aspektu teórie štátu a práva. My sa jej venujeme iba z hľadiska Štúrových názorov na jej riešenie, ktoré, pravda, v podstatnej miere boli premietnuté aj do postoja slovenského národného hnutia, a preto ich nemožno od seba izolovať.

politický obsah a zámer všetkým Štúrovým požiadavkám emancipačno-demokratického charakteru, ktorých splnenie by bolo v každom prípade posilnilo aj politický vplyv slovenskej buržoázie na slovenskom národnom území. Takýto cieľ obsahoval napríklad Štúrov návrh úplného pripustenia nešľachticov, teda prakticky príslušníkov inteligencie a meštianstva, do krajinských úradov, ktorým toto právo síce stanovil 5. zákonný článok snemu z r. 1844, no jeho aplikácia, najmä pri zastávaní volených miest nezemanmi, nepriniesla očakávaný efekt. Jednak preto, že právo voliť malo iba zemianstvo, z ktorého väčšina patrila podľa Štúra k zemianstvu nízkemu, k tzv. kortešom, jednak pre nevyhnutnú redukciu nositeľov pasívneho volebného práva na najmajetnejších šľachticov. Majetnosť šľachtických kandidátov na jednotlivé úrady im dovoľovala získať úrady kupovaním voličov. „*Úradníci v najviacej stoliciach hľadia sa do úradov dostať získaním si nízkeho zemianstva, čo sa istotne inakšie nestáva, ako prekupovaním ho peniazmi alebo inými darmi a zadosť robením jeho nízkym zmyselným potrebám.*“[17] V dôsledku toho dostávali sa do úradov nie najschopnejší, ale len najmajetnejší príslušníci šľachty, nemajetní nezemania sa na úradné funkcie dostali len zriedkavo, a ak aj nejaké miesta zastávali, išlo o miesta, na ktoré boli menovaní, pritom miesta podradné, nedôležité. Jediný spôsob, ako sa mohla zaistiť účasť nezemanov, t. j. predovšetkým meštianstva a slovenskej inteligencie, vidí Štúr v rozšírení *reprezentácie*, t. j. v účasti v krajinských a verejných veciach, aj na doteraz nezastúpené stavy.

Požiadavka rozšírenia pasívneho i aktívneho volebného práva na nezemanov bola v súlade s národným i emancipačnodemokratickým obsahom Štúrovho programu, pretože zemianstvo ako privilegovaný stav zaujímalo k tomuto programu v podstate buď negatívny, alebo ľahostajný postoj, a ako také nemohlo v krajinských úradoch presadzovať politické či národné postuláty tohto programu. Na druhej strane rodiace sa slovenské meštianstvo a slovenská inteligencia by boli v prípade väčšieho vplyvu v krajinských úradoch prenášali do nich aj vlastné nároky sformulované v zásadách v programe slovenského národného hnutia.

Aj v mnohých ďalších Štúrových článkoch napísaných do revolúcie sa otázka národného oslobodenia spája s požiadavkami sociálnymi a politickými, s požiadavkami demokratizácie verejného života a rešpektovania občianskej rovnoprávnosti bez ohľadu na národnosť, ešte bez nastolenia myšlienky štátoprávneho usporiadania slovenskej otázky na báze koncepcie politického slovenského národa. Napríklad v článkoch *Nárady ku zlepšeniu stavu našej krajiny*[18], ktoré Štúr napísal a uverejnil v Slovenských národných novinách vo februári a v marci 1847, prináša veľa kritických slov o najpálčivejších otázkach sociálneho, hospodárskeho i verejnopolitického života v Uhorsku, predkladá celú škálu návrhov na ich riešenie; k politickému, štátoprávnemu riešeniu slovenskej národnej veci však ešte nedospieva. Tak isto v článku *Kde leží naša bieda*[19] z júla a augusta 1847 sa Štúr obmedzuje v oblasti národnej na požiadavky rečové a kultúrne.

V októbri a novembri 1847 Štúr postupne v Slovenských národných novinách uverejňuje *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu*[20], v ktorých popri sociálno-politických požiadavkách predkladá i očakávané riešenie slovenských požiadaviek národných: právo používania materinskej reči v cirkevnom živote Slovákov, v styku úradov so slovenským obyvateľstvom na slovenskom národnom území, národné školstvo atď., opätovne bez náznaku vyslo-

17 ŠTÚR, ref. 8, s. 324-235.
18 Tamže, s. 244 a nasl.
19 Temže, s. 297 a nasl.
20 Tamže, s. 322 a nasl.

vene štátoprávnych nárokov. Ani v Štúrových vystúpeniach na uhorskom sneme, ktoré predniesol ako poslanec za mesto Zvolen koncom roka 1847 a začiatkom roka 1848, nie je štátoprávne riešenie slovenskej otázky ešte nastolené.

Môžeme teda konštatovať, že Štúrov národnooslobodzovací program sa v tejto otázke až do vypuknutia revolúcie v marci 1848 pohyboval v rámci platformy Rakúska a Uhorska, bez postulátu nového štátoprávneho usporiadania.

Korene takéhoto Štúrovho postoja k riešeniu slovenskej národnej otázky sú zaiste a predovšetkým v jeho filozofickom, teoretickom chápaní národa a národného života v reláciách k štátu, no nie menej aj v jeho pevnej viere v spravodlivosť štátu a vlády, pokiaľ išlo o práva Slovákov. Len tak sa mohlo stať, že v oblasti sociálnej, hospodárskej a politickej Štúr dávno pred revolúciou prebojovával *demokratický pokrok*, v oblasti národnej však jeho program jazykovo-kultúrnej autonómie *sui generis* v podstate neprekročil pôvodnú herderovskú koncepciu kultúrnych a nie politických národov.

Postoj maďarských vládnucich kruhov k slovenským národným právam, snahám a túžbam bol hlavným hnacím momentom postupnej radikalizácie Štúra vo vzťahu štátu a riešenia slovenskej otázky. Apriórne popieranie existencie slovenského národa a násilné povýšenie maďarčiny na štátnu uhorskú reč, to boli v podstate hlavné príčiny Štúrovho opustenia koncepcie kultúrneho národa, k čomu bezprostredne prispeli najmä marcové udalosti 1848, keď Maďari vo Viedni úspešne presadili schválenie svojich vymožeností. Zároveň uhorský snem pracoval na písanej uhorskej ústave, ktorá v podstate predpokladala oddelenie Uhorska vrátane Slovenska od ostatných krajín rakúskej ríše, teda založenie suverénneho uhorského štátu, pravda, s hegemóniou Maďarov ako štátotvorného národa. Ako uzatvára V. Vaněček, potvrdenie súboru 31 zákonov Ferdinandom I. ako uhorským kráľom zo dňa 11. apríla 1848 znamenalo, že „*nimi sa Uhry v podstate oddeľovali od Predlitavska, s ktorým mali mať naďalej spoločného len panovníka (tzv. personálna únia)*“.[21] Maďarské revolučné vymoženosti sa však v oblasti práv uhorských národov obmedzovali iba na Maďarov ako štátotvorný národ, nezohľadňovali požiadavky ostatných národov Uhorska, čo „*všetko zrazu vyostrilo v revolučnom ovzduší národnostný konflikt v Uhorsku, zahnalo nemaďarské národy a národnosti a medzi nimi aj Slovákov do existenčnej obrany, prinútilo ich hľadať pomoc a spojenectvo aj u odporcov úsilí maďarských vládnucich tried a siahnuť dokonca po zbrani*“.[22]

Prirodzene, Štúr ako vedúca osobnosť slovenského národného pohybu bol do týchto bojov a udalostí v maximálnej miere zainteresovaný a zaangažovaný a s nevšednou energiou a zanietením premietal do nich aj slovenské národné požiadavky, ktoré však maďarská revolúcia ignorovala.

Vytýčenie politickej koncepcie riešenia slovenskej národnej otázky možno v náznakoch badať už v Štúrovom úvodníku *Nový vek*[23] z 31. marca 1848. V ňom nadšene vítal prvé úspechy maďarskej revolúcie v podobe zákonodarných výsledkov uhorského snemu v oblasti sociálnej a politickej, vyslovuje však zároveň sklamanie nad tým, že slovenské národné požiadavky splnené neboli, čoho príčinu vidí predovšetkým v nepripravenosti Slovákov, resp. nepripravenosti tzv. rekurzu, ktorý mal tieto požiadavky obsahovať. Keďže rekurz nebol v čase konania uhorského snemu hotový a nemohol mu byť ani predložený, snem vlastne o sloven-

21 VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha : Orbis, 1964, s. 324.

22 REBRO, ref. 15, s. 558-559.

23 ŠTÚR, ref. 8, s. 358 a nasl.

ských požiadavkách ani nebol náležite informovaný. Preto Štúr vyzýval všetkých národovcov, aby rekurz po rozoslaní podpísali a poslali Hodžovi do Liptovského Mikuláša, odkiaľ sa mal originál žiadostí spolu s podpisovými hárkami poslať snemu v Pešti. Ako je známe, táto petičná podpisová akcia prebehla úspešne a ešte pred jej ukončením zvolal i Hurban a ďalší so Štúrovým súhlasom zhromaždenie vedúcich predstaviteľov slovenského národného hnutia, na ktorom 10. mája zostavili *Žiadosti slovenského národa*.

Aj keď nie je úplne jasne preukázané, akým podielom sa Štúr na zostavovaní mikulášskych žiadostí slovenského národa zúčastnil, je isté, že s nimi plne súhlasil, pretože v podstate boli do nich premietnuté jeho vlastné názory aj v oblasti štátoprávneho usporiadania života slovenského národa.

Žiadosti slovenského národa sú prvým oficiálnym slovenským národným dokumentom, v ktorom sa po prvý raz nastoľuje a konkretizuje štátoprávna koncepcia slovenskej samobytnosti. Z toho vyplýva, že kvalitatívny zvrat v Štúrových názoroch na túto otázku možno časovo spájať so žiadosťami.

Mikulášske žiadosti slovenského národa, z mája 1848, pravda, neboli prvým všeobecným a masovým proklamovaním slovenských národných požiadaviek, ako aj požiadaviek sociálno-politických zo strany slovenského obyvateľstva.

Už 28. marca 1848 sa v Liptovskom Mikuláši uskutočnilo zhromaždenie ľudu, kde boli schválené *Prosby a žiadosti obyvateľov Liptova*,[24] 28. apríla 1848 sa konalo podobné zhromaždenie v Brezovej, kde boli schválené *Žiadosti slovenského národa v stolici nitrianskej*.[25]

Obsah týchto významných historických dokumentov sa až na malé odchýlky zhoduje v hlavných otázkach. Zhromaždenie v Liptove vyslovuje vďaku panovníkovi za túžobne očakávanú slobodu a občianske práva a, stručne povedané, (podobne ako zhromaždenie v Brezovej), žiada:

1. zabezpečenie účasti zástupcov slovenského národa v uhorskom sneme;
2. používanie slovenskej reči v úradoch na slovenskom národnom území vrátane vedenia súdnych procesov, pričom v Brezovej žiadali, aby sudcovia boli Slováci, tiež pri úradných stykoch celoštátnych orgánov so slovenským obyvateľstvom;
3. vyučovanie v slovenskej reči na národných školách;
4. zákonné zakotvenie slovenských národných práv;
5. zhromaždenie v Brezovej okrem toho žiadalo povolenie používať popri krajinských aj slovenské národné zástavy a symboly, vyučovanie slovenčiny v maďarských župách v záujme zblíženia maďarskej inteligencie so Slovákmi.

Obidve zhromaždenia žiadali župné orgány, aby tieto petície bezodkladne predložili najvyšším uhorským, chorvátskym i slovinským orgánom a tiež uhorskému miestokráľovi Štefanovi a uhorskému ministerstvu.

V oboch petíciách je obsah požiadaviek z národného hľadiska takmer maximálny, neobsahujú však ešte to, čo slovensko-maďarský spor vyostrilo do krajnosti, totiž požiadavku štátnopolitického osamostatnenia Slovákov. A toto proklamovali práve mikulášske žiadosti.

Žiadosti slovenského národa, schválené na porade slovenských činiteľov v dňoch 10. a 11. mája 1848 v Liptovskom Mikuláši, stali sa takto dokumentom, ktorý po prvý raz verejne proklamoval požiadavku politickej autonómie oblasti obývanej Slovákmi; Slováci predloži-

24 Pozri materiál z faksimilného vydania *Slovenských národných novín* Ľ. Štúra a *Orla tatranského* a iné pramene. Bratislava : Novinársky študijný ústav, 1955, s. 48-49.

25 Pozri tamtiež, s. 50 -51.

li Maďarom v podstate tiež federatívny program vychádzajúc pritom z princípu nielen občianskej, ale aj národnej rovnoprávnosti, a to vo všetkých vzťahoch, inkluzívne vzťahov celokrajinských.

Marcové zákony uhorského snemu predpokladali vytvorenie celouhorského dvojkomorového parlamentu, pričom dolná snemovňa mala pozostávať z volených zástupcov všetkých obyvateľov Uhorska, ale bez zvláštneho diferencovania pomerného zastúpenia jednotlivých národov. Naproti tomu Slováci žiadali v žiadostiach práve takéto zastúpenie. Popri celouhorskom sneme mali byť vytvorené osobitné snemy národné, ktoré mali rozhodovať nielen vo veciach čisto národných, ale do určitej miery aj celoštátnych. Ďalej Slováci žiadali vlastnú administratívu na vymedzenom národnom území, vytvorenie slovenskej domobrany, používanie slovenských národných symbolov atď., zo štátoprávneho hľadiska teda úplnú a aj primeraným spôsobom zabezpečenú rovnoprávnosť s Maďarmi a ostatnými nemaďarskými národmi v Uhorsku.

Deklarovanie politického osamostatnenia Slovákov a požiadavka federatívneho štátnopolitického slovenského útvaru nastolená v žiadostiach doslova šokovala uhorskú vládu, ktorá sa preto prakticky okamžite pokúsila zlikvidovať slovenské hnutie, a to predovšetkým tým, že vydala zatykač na jeho vedúce osobnosti, Štúra, Hurbana a Hodžu, a vyhlásila stanné právo, čím postavila medzi seba, resp. maďarskú revolúciu a slovenské hnutie natrvalo nepreko-nateľnú bariéru.

Štúr vnímal *Žiadosti slovenského národa* ako adekvátne vyjadrenie svojich názorov, a tým, že ich nová maďarská vláda *odmietla*, priviedla aj Štúra na nový, vyšší stupeň boja za slovenské národné práva. Treba pritom zdôrazniť, že tak Štúrov boj, ako aj žiadosti boli oprostené od nacionalizmu a šovinizmu, a že Slováci ešte aj v čase prijatia žiadostí považovali Uhorsko za svoju prirodzenú vlasť. Ba možno tvrdiť aj to, že práve v žiadostiach jednoznačne vyjadrená myšlienka znášanlivosti dokumentuje zhodnosť Štúrových názorov s programom žiadostí a určite i jeho priamy, ale skôr nepriamy vplyv na formulovanie ich textu. Veď Štúr napríklad ešte v roku 1843 vystupujúc proti maďarizácii v Ponosách a žalobách Slovanov píše: „*Čo sa nás týka, my sa tešíme z duchovného prebúdzania maďarského národa ako zo svojich blížnych a spoluobčanov, s ktorými sme sa dosiaľ podieľali na radostiach i bôľoch, s ktorými sme spoločne neraz svojou krvou napájali otcovskú zem vo vojnách proti lúpežívým barbarským hordám, a blahoželáme im k nastúpenej ceste*."[26] Táto Štúrova myšlienka akoby anticipovala príslušnú pasáž žiadostí: „*národ slovenský, ako z jednej strany nechce utláčať iné národy, tak z druhej nedovolí seba do starého jarma zapriahnuť a osvedčuje sa teraz i napotom, že slávne meno uhorského vlastenca žiadnemu neprisúdi tomu, ktorý nešetrí práva národnosti druhého, pod korunou uhorskou bývajúceho národa*".[27] Je teda prekrucovaním pravdy pripisovať Štúrovi vrodený prepiaty nacionalizmus a hľadať v ňom ospravedlnenie nacionalistického a šovinistického postoja Kossutha a jeho spolubojovníkov k oprávneným požiadavkám Štúra a Slovákov. Je nesporné, že ak sa Štúr neskôr postavil proti maďarskej revolúcii, bol to okrem iného aj dôsledok jeho prechodu na pozíciu protimaďarského slovenského „nacionalizmu", vyvolaný však šovinizmom maďarským, reprezentovaným Kossuthom. Ten miesto toho, aby získal nemaďarské národnosti pre svoj revolučný program spravodlivým riešením národných požiadaviek, postavil ich proti maďarskej revolúcii. Štúr od okamihu zamietnutia *Žiadostí slovenské-*

26 ŠTÚR, Ľudovít. *Slovania bratia*, zv. 2. Bratislava : SVKL, 1956, s. 124.

27 TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava : SVKL, 1965, s. 376.

ho národa a vydania zatykača na neho a ďalších slovenských činiteľov opúšťa pri názoroch na riešenie slovenskej národnej otázky platformu uhorskej vlasti a orientuje sa na Viedeň.

Tento zlom možno už konkrétnejšie vidieť v Štúrovom vystúpení na Slovanskom zjazde v Prahe, ktorý sa začal 2. júna 1848, a na ktorom sa zástupcovia všetkých Slovanov mali dohodnúť o ďalšom postupe v boji za vlastné oslobodenie. Zjazd bol prerušený 12. júla pražským povstaním.

Na Slovanskom zjazde Štúr jednoznačne proklamoval myšlienku federalizácie Rakúska ako najvhodnejšej formy riešenia otázky Slovanov a Slovákov v podmienkach ríše. Vo vystúpeniach na zjazde sa postavil aj proti nedôslednému a lojálnemu českému austroslavizmu reprezentovanému najmä Palackým, ale aj proti návrhom na riešenie slovenskej a rusínskej otázky uznaním Slovákov a Rusínov za samobytné národy s vlastnými národnými snemami, ale na báze uhorského štátu a uhorskej vlasti.

Štúr sa postavil aj proti formulácii či vymedzeniu hlavnej myšlienky zjazdu, resp. jeho cieľa, ktorým podľa J. V. Friča malo byť zachovanie Rakúska ako základne ďalších návrhov; v tejto súvislosti okrem iného povedal: „*Cieľ náš mal by byť zachovať ríšu Rakúska? Náš cieľ je zachovať nás. Najprv musíme slúžiť sebe, potom iným. Dosiaľ Rakúsko stálo, my sme hnili... Pádom Rakúska nepadáme my*."[28]

Zo Štúrových vystúpení na Slovanskom zjazde vyplýva, že jeho názor sa už utváral pod správnym videním zložitosti pomerov komplikovaných úsilím Nemcov a Maďarov získať v Rakúsku hegemóniu Nemcov a v Uhorsku Maďarov. Štúr z hľadiska záujmov slovanských národov správne videl hrozbu tak v upevnení spojenia Rakúska s Nemeckom, ako aj v porážke rakúskej vlády Maďarmi, a tým i v ich prevahe v ríši. Preto tým dôraznejšie apeloval na spoločný postup všetkých rakúskych slovanských národov v smere vytvorenia slovanských obcí, územných samospráv pod rakúskou ríšou, t. j. v smere federalizácie. Za základnú podmienku realizácie tejto úlohy Štúr označil porážku Maďarov, bez ktorej nie je možné prinútiť rakúsku vládu k spravodlivej slovanskej politike, pretože sa Maďarov bojí, robí im ústupky, a tým poškodzuje slovanské národy. Preto „*nestačí, aby mali všetky obce len rovnaké politické práva, ale aby samostatné boli; najprv sa musí Maďar zničiť a potom nech spojí Dunaj tieto obce*."[29] Porážka Maďarov bola podľa Štúra nielen podmienkou politickej samostatnosti Slovákov, ale aj podmienkou samostatného národného a štátneho života Čechov, ktorých záujmy Štúr na zjazde energicky obraňoval najmä proti lojálnym austroslavistom usilujúcim sa o zachovanie Rakúska, ktoré bolo v očiach Štúra „*kvintesencia servilizmu, špehúnstva a podobného zločinstva*."[30]

Štúrove reči na Slovanskom zjazde už dokazujú jeho vyhranenosť v otázkach vzťahu k Uhorsku a Maďarom a do určitej miery už naznačujú jeho neskoršie orientovanie slovenského národného hnutia na ozbrojený boj proti maďarskej revolúcii.

Myšlienka federalizácie Rakúska proklamovaná Štúrom na zjazde bola v porovnaní s predchádzajúcimi koncepciami pokrokovou, ba až revolučnou, a to nielen z hľadiska všeobecného sebaurčovacieho práva národov, ale aj z hľadiska jeho konkrétnej realizácie v danej situácii, v ktorej rakúska vláda už prejavovala ochotu o zavedenie rovnoprávnosti národov ríše, kým „*maďarské vládnúce triedy práve naopak v žiadnom smere nepripúšťali národnú rovnoprávnosť*

28 ŠTÚR, ref. 26, s. 256.

29 Tamže.

30 Tamže.

a všetky takéto snahy násilne a bezohľadne potierali".[31] Z uvedeného vyplýva, že za takéhoto stavu logika i taktika boja za národnú rovnoprávnosť Slovákov musela priviesť Štúra k inklinácii k Viedni a k vystupňovaniu antimaďarskej orientácie hnutia až po ozbrojený boj.

Za veľmi dôležité považujeme konštatovať, že Štúrove názory na štátoprávne riešenie slovenskej národnej otázky sa až do organizovania ozbrojeného vystúpenia stále ešte pohybujú na báze a v rámcoch pokojného riešenia rokovaním s maďarskými vládnymi orgánmi. Aj tu zrejme cítiť vplyv jeho pôvodnej a základnej koncepcie vzťahu k štátu a riešeniu základných sociálno-politických i národných požiadaviek na jeho báze a bez narušenia integrity, lenže po Slovanskom zjazde už nie integrity uhorskej vlasti, ale širšej integrity rakúskej. Ani tu však Ľ. Štúr ešte nedospel k proklamácii práva každého národa na sebaurčenie až do úplného odtrhnutia a vytvorenia samostatného suverénneho, vlastného národného štátu.

Pravda, treba vidieť, že podobnú krajnú štátoprávnu koncepciu Štúr nevytýčil azda v mene „*rakúskeho vlastenectva a lásky k cisárovi*", ale hlavne preto, že nebola na svoju dobu a v konkrétnych podmienkach reálna a uskutočniteľná. Ak totiž konkrétny vývoj situácie dokázal Štúra radikalizovať až po opustenie koncepcie uhorskej štátnosti pri štátoprávnom riešení slovenskej otázky, ukázal mu zároveň, že jediné východisko z nej síce vedie cez bázu samostatnosti, ale súčasne aj jednoty a spoločného postupu slovanských národov v ríši, ktorý jedine mohol priniesť aspoň relatívny úspech. Izolovaný boj jednotlivých slovanských národov bol vzhľadom na mocenské pozície maďarských a nemeckých vládnúcich kruhov vopred odsúdený na neúspech. Pravda, aj v tejto situácii možno a treba vyzdvihovať v Štúrových názoroch vplyv jeho filozofie štátu, ktorá sa najkonkrétnejšie prejavila vo viere sľubom viedenskej vlády spravodlivo riešiť národnostnú otázku, kde sa však, ako to neskorší vývoj udalostí ukázal, trpko sklamal.

31 REBRO, ref. 15, s. 561.

Komárňanské pevnosti pod ochranou kamennej panny

TAMÁS CSIKÁNY

V dejinách ľudstva – azda s výnimkou ostatných storočí – zohrávali stále veľmi významnú úlohu hrady, opevnené mestá a miesta. Aj v histórii vojenstva boli dokonca celé obdobia, keď cieľom vojen nebolo nič iné, len bojovať o ich vlastníctvo. Rozhodujúcu zmenu v tejto súvislosti priniesli napoleonské vojny, keď sa rýchlo manévrujúce armády, zamerané na rýchly úspech, nepúšťali do namáhavého a časovo náročného obliehania, ale v nádeji na skoré rozhodnutie sa usilovali čo najskôr zničiť hlavné sily nepriateľa. Hrady preto obchádzali, alebo ich izolovali, a len po definitívnom víťazstve sa ich snažili aj obsadiť. Pre pevnosti bolo teda potrebné nájsť nové využitie, ktoré čoskoro aj našli. Podľa možnosti mali podporovať poľné vojská, v prípade potreby ich prichýliť medzi svoje múry, zabezpečiť ich preorganizovanie, obranu, prípadne prípravu nového útočného ťaženia. K tomu však už nestačil jeden hrad, ale bol potrebný celý systém pevností. V Európe sa začalo na začiatku 19. storočia s budovaním takýchto pevnostných systémov. Spomedzi nich vyniká Komárno, ktoré bolo vzhľadom na lokalizáciu najdôležitejšou pevnosťou nielen v Uhorsku, ale aj v celom Rakúskom cisárstve.

Na jednej z bášt komárňanského Nového hradu je umiestnená kamenná panna, ktorá podľa legendy dáva tak úzkostlivo pozor na nedobytnosť hradu ako na vlastné panenstvo. Na to poukazuje aj heslo hradu: *Nec arte, nec marte – ani ľsťou, ani silou*. A skutočne, hrad nikdy nebol dobytý obliehaním.

Komárno po celé stáročia patrilo k najdôležitejším strategickým bodom Karpatskej kotliny. Výhodný, dobre dostupný prechod cez Dunaj, ako aj vynikajúce možnosti obrany zvyšovali jeho význam. Z týchto daností vyplynulo, že okolie bolo veľmi skoro intenzívne osídlené. Tu sa vytvorilo Brigetio, jedno z najdôležitejších vojenských stredísk rímskej provincie Pannonia, známe svojim vojenským táborom. Légia táboriaca na tomto mieste bránila voči vonkajším útokom vybudovaný „Limes Romanus", čiže hranice Rímskej ríše, tiahnuce sa pozdĺž Dunaja.

Aj starí Maďari si uvedomovali dôležitosť tohto priestoru, a na najvhodnejšom mieste na obranu, na východnom cípe Žitného ostrova vytvoreného tokom Dunaja, na sútoku Dunaja a Váhu, vybudovali už v 10. storočí pevnosť. Tento malý hrad sa stal postupne počas viacerých storočí strategickým miestom. V 14. – 15. storočí bol ešte len loveckým zámkom uhorských kráľov, ale v 16. storočí, keď sa veľká časť krajiny dostala do područia Osmanskej ríše a jej armády, pretransformoval sa na hraničný hrad. Keďže vtedy panovali na uhorskom tróne Habsburgovci, systém pohraničných hradov, ktorého súčasťou bolo i Komárno, bránil proti osmansko-tureckej expanzii nielen samotné Uhorsko, ale celú Svätú rímsku ríšu nemeckého národa. Komárno ležalo vedľa najdôležitejšej cesty smerom na Viedeň, preto malo v celom obrannom systéme mimoriadne a určujúce postavenie. Dokazuje to i skutočnosť, že v priebehu 16. a 17. storočia sa tu vystriedalo viacero významných európskych staviteľov,

ktorí hrad modernizovali. Najvýznamnejší pokus Osmanov o dobytie hradu roku 1594 práve preto, ale aj vďaka hrdinstvu obrancov, skončil fiaskom.[1]

V posledných desaťročiach 17. storočia sa s pomocou celoeurópskeho spojenectva podarilo ukončiť prítomnosť Osmanov v Uhorsku. Dôsledkom úspešných oslobodzovacích vojen však bolo, že celé teritórium krajiny sa stalo súčasťou habsburskej ríše. Komárno naopak stratilo svoj strategický vojenský význam, dokonca v 80. rokoch 18. storočia panovník odovzdal pevnosť priamo pod správu mesta.

Situácia sa však už v prvom desaťročí 19. storočia zásadne zmenila. Hrad sa opäť dostal do správy eráru, ktorý zároveň naplánoval veľkolepé prestavby. Rozšírenou praxou pri prestavbách hradov v 19. storočí bolo budovanie fortifikačných línií. Základom bolo vybudovanie samostatných opevnení okolo pôvodného hradu, v jednej alebo i viacerých líniách, pričom sa vždy brali do úvahy možnosti dostrelu delostrelectva v danom období. Tieto opevnenia nútili protivníka k rozloženiu síl od stredu do takej vzdialenosti, ktorá už bola mimo dostrel. V polovici storočia bola vzdialenosť medzi opevnenými líniami od ústredného hradu 2 500 krokov. Bola samozrejme ovplyvnená aj členitosťou terénu, na čo sa vždy musel brať ohľad.[2]

Vojny, do ktorých sa habsburská ríša zaplietla po Veľkej francúzskej revolúcii, a taktiež prvé bitky proti Napoleonovi, priniesli obrovské neúspechy. Na základe mieru z roku 1805 zanikla Svätá rímska ríša nemeckého národa, namiesto nej sa museli Habsburgovci uspokojiť s oveľa menším Rakúskym cisárstvom, ktorého časťou bolo aj Uhorské kráľovstvo.

Viedenské vojenské a politické vedenie sa muselo po uzavretí mieru vysporiadať s ťažkými následkami a súčasne sa pripraviť na novú vojnu. Preto sa zaoberali okrem riešenia otázky reorganizácie armády aj myšlienkou nutnosti vybudovať taký hrad alebo pevnostný systém, ktorý by v prípade potreby dokázal prichýliť nielen samotný dvor a najdôležitejšie správne orgány, ale aj početné poľné vojsko. Na tento účel spĺňalo Komárno a jeho okolie všetky predpoklady. Zvláštnou výhodou tohto miesta boli z každého smeru zbiehajúce sa cesty a rieky, ktoré mohli zabezpečiť manévre armády, ako aj jeho centrálne položenie takmer uprostred medzi hlavnými mestami, Pešť-Budínom a Viedňou. Podľa plánov malo byť Komárno prestavané na pevnostný systém, schopný prijať 200-tisícovú armádu, jej výzbroj, ako aj nutné zásoby pre jej fungovanie.[3]

Prvé merania sa uskutočnili roku 1807 a na ich základe sa zakrátko začali práce na obnove už postavených budov, ako aj naplánované stavby. V pláne bolo vybudovanie systému nazývaného „táborový hrad" – k existujúcemu hradu sa mal teda postaviť pás opevnení. Tieto pevnosti sa mali postaviť v takej vzdialenosti od seba, aby v nich umiestnené delá dokázali držať celé územie pod krížovou paľbou. Na takto vytvorenom veľkom, chránenom priestore sa mohla zmestiť celá armáda, respektíve v ústrednom hrade jej výzbroj a zásoby potrebné pre jej existenciu.[4]

V súlade s plánmi sa najskôr začala prestavba Starého hradu, pochádzajúceho z čias turec-

1 O dejinách Komárna v období tureckej okupácie pozri KECSKÉS, László. *Komárom az erődök városa.* Komárom 1984, s. 37-143.

2 Viac pozri BRUNNER, Moritz Ritter von. *Leitfaden für den Unterricht in der beständigen Befestigung*. Wien 1876.

3 Túto požiadavku sformuloval cisár František I. 27. júla 1809. TAKÁCS, Sándor. *Lapok egy kisváros múltjából.* Komárom 1886, s. 173. Podľa iných názorov to bol plán veliteľa hradu podmaršala Martina Dedovicha z roku 1810. HENRICH, Blasek. *Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Genie-Waffen.* Wien 1898, s. 722.

4 MÖRZ, Paula de. Der österreichisch-ungarische Befestigungsbau 1820 – 1914. In: *Österreichische Militärgeschichte,* Sonderband 1995. Wien 1995, s. 13.

kej okupácie, a pred ním ležiaceho Nového hradu, tzv. korunného diela, ktoré vybavili kazematami a úkrytmi a neskôr sem pristavili ešte aj nové kasárenské krídlo. Roku 1809 sa na príkaz palatína Jozefa začala stavať obranná línia mesta zo strany Žitného ostrova, ktorá sa nazýva Palatínska línia.[5] Bola to dočasná súvislá obranná línia posilnená baštami, vybudovaná z dreva a zeminy. V tom istom roku sa pri stavbe hradu objavila francúzska armáda. Cisárske vojsko, ktoré ustupovalo po prehratej bitke pri Rábe (Győr), prekročilo Dunaj pod ochranou šiancí či valov, vybudovaných na pravom dunajskom brehu.

Po skončení napoleonských vojen sa v stavebných prácach pokračovalo, začalo sa s prípravnými prácami na výstavbu pevností naplánovaných na pravom brehu Dunaja. Roku 1817 erár vyvlastnil tzv. Piesočnú horu, patriacu rodu Zichyovcov, kde sa neskôr vybudovala pevnosť Monostor (Kláštor). Na tomto brehu rieky stála v tom čase len mostná pevnosť, tzv. Hviezdicový val, ktorý sa však už považoval za zastaraný. V 30. rokoch sa začalo s kamennou a murovanou prestavbou Palatínskej línie.

Pomaly pokračujúcu stavbu neplánovane urýchlila revolúcia roku 1848/49. Reformné sily, ktoré presadzovali pokrok Uhorska a snažili sa o jeho sebaurčenie na jar roku 1848, využijúc európsku revolučnú vlnu, parlamentným spôsobom dosiahli, aby v krajine vládla samostatná, nezávislá vláda, resp. dosiahli podpísanie takej ústavy, ktorá umožňovala preformovanie krajiny na občiansku spoločnosť. Cisársky dvor pod tlakom okolností ustúpil, ale ku koncu toho istého roka sa už vojenskými silami snažil znova nastoliť pôvodnú situáciu.

Velitelia formujúcich sa honvédskych vojsk veľmi skoro pochopili význam hradu a koncom roka 1848 urobili významné zemné práce, najmä na pravom brehu Dunaja. Ukončeniu prác zabránil rakúsky útok na konci decembra, dôsledkom ktorého bola celá západná časť krajiny obsadená cisárskym vojskom, ktoré ju držalo pod kontrolou. V prvých mesiacoch roku 1849 sa rakúske vojská nedokázali pri svojich útokoch ani len priblížiť k obkľúčenému hradu, hoci ho dlho ostreľovali a bombardovali, pričom zničili aj časť mesta.

Na jar nasledujúceho roka boli cisárske vojská následkom úspešného honvédskeho ťaženia vytlačené z krajiny. Po oslobodení hradu v apríli 1849 sa v nasledujúcich mesiacoch ďalej pokračovalo vo výstavbe. V prvých júlových dňoch bol dokončený šiancový tábor na pravom brehu. Vybudovali ho z kameňa, dreva a zeminy, opevnili strieľňami. Všetky tieto práce boli potrebné, pretože ešte v to isté leto sa uhorské vojská stretli v bojoch nielen s rakúskymi, ale aj s ruskými vojskami. Na žiadosť cisára Františka Jozefa totiž ruský cár vyslal armádu v sile 200 000 mužov, aby podporil cisárske vojsko. Pri útoku vedenom z viacerých strán bolo uhorské honvédske vojsko zatlačené do juhovýchodného cípu krajiny. Po odtiahnutí hlavného vojska od Komárna zanechal veliteľ armády, generál Artúr Görgei, na obranu pevnosti dva armádne zbory.[6]

Obrane hradu velil generál György Klapka. Uprednostnil aktívnu obranu a podarilo sa mu vyhnať cisársko-kráľovské sily, ktoré hrad obliehali. To však už bolo zbytočné, pretože hlavná armáda medzitým pri Világoši zložila zbrane. Generál Julius von Haynau, hlavný veliteľ rakúskej armády, nezačal ani po preskupení svojich vojsk experimentovať s obliehaním, pretože mal presnú predstavu o sile hradu i o jeho výzbroji. Vedel, že úspech by mohol dosiahnuť jedine za cenu zbúrania hradu a opevnení, čo by znamenalo pre ríšu nevyčísliteľné škody, pre-

5 Palatín bol v Uhorskom kráľovstve najvyššou hodnosťou po kráľovi, ktorý zastupoval panovníka zdržiavajúceho sa spravidla vo Viedni. V tomto období zastávali túto funkciu členovia habsburského rodu.

6 O úlohe Komárna v revolučných bojoch rokov 1848/49 bližšie THALY, Sigismund. *The Fortress of Komarom*. London 1852; SZAMÓDY, Zsolt – CSIKÁNY, Tamás – HORVÁTH, Csaba. *Komárom erődváros*. Komárom 1998, s. 99-108.

tože sa jednalo o jednu z najmodernejších a najväčších pevností cisárstva. Tieto argumenty viedli k rokovaniam a nakoniec k podmienkam pre odovzdanie hradu.

Po porážke revolúcie sa s čiastočne zmenenými plánmi pokračovalo vo výstavbe. Ukončenie stavebných prác na Palatínskej línii a nadväzujúce predĺženie na brehoch Váhu a Dunaja prebiehalo podľa plánov štábneho inžiniera plukovníka Michaela Malyho.[7]

Na pravom brehu Dunaja sa plánovalo s výstavbou troch pevností, na brehu rieky, smerom na poštovú cestu na Ráb a pevnosť Monostor, smerom na juh pevnosť Igmánd, a na rekonštrukciu čakala aj stará mostná pevnosť, Hviezdicový val. Tieto opevnenia, ako aj okolo nich a pred nimi vybudované zemné valy, zabezpečovali obranu ohraničeného územia, ako aj možnosť ostreľovať cesty, alebo zamedziť nepriateľovi z pravej strany Dunaja ostreľovanie mesta, Starého či Nového hradu.

Vzdialenosť medzi pevnosťami umožňovala delostrelectvu sústredenie palebnej sily pri ostreľovaní, respektíve znemožnenie vniknutia nepriateľských jednotiek. Táto stavebná metóda vyhovovala vtedy najmodernejším opevňovacím požiadavkám. Pevnosťami postavenými pred hlavné obranné miesta, Starý a Nový hrad, sa pokúšali vyvážiť neustále rastúcu účinnosť a zväčšujúcu sa vzdialenosť dostrelu dynamicky sa rozvíjajúceho delostrelectva. Takzvané strážne pevnosti nútili útočiaceho nepriateľa, aby predčasne rozvinul svoje sily a začal boj.

Z troch pevností sa ako prvá začala budovať pevnosť v Monostore roku 1851 a trvalo takmer 20 rokov, kým stavbu ukončili. Pre potreby stavby dali do prevádzky tehelňu a postavili aj trať pre konskú železnicu, ktorá vozila kameň z obce Neszmély.[8] Používali ten istý kameňolom, ktorý využívali už aj Rimania.

Pevnosť sa stavala podľa nových, v prvej polovici 19. storočia uznávaných zásad. Boli to predovšetkým:

- proti útočiacemu nepriateľovi je potrebné použiť čo najväčšie množstvo delových striel, aby sa zachovala delostrelecká prevaha,
- obrana musí byť aktívna, teda vždy musí byť pripravená na výpady a na pokračovanie bojov mínami,
- musí sa zabezpečiť čo najlepšia ochrana obrancov i ich výzbroje.[9]

Pevnosť mala podľa požiadaviek vypracovaného systému obvykle pôdorys uzavretého mnohouholníka, skladajúceho sa z dlhých rovných strán, pričom sa brali do úvahy danosti terénu. Vytvorenie rovných dlhých strán bolo podmienené možnosťou postaviť viacero diel, ktoré mohli byť obrátené na viacero strán. Na hlavnej stene, alebo vale, ktorého línia určovala pôdorys, slúžil pre postavené delá ako ochrana štít. Delá strieľali buď ponad alebo cez štrbiny v ňom. To bola najdôležitejšia časť pevnosti, ktorú zabezpečovala priekopa, tiahnuca sa pred ňou, ktorá mala zamedziť útoku.

Hlavný múr tvoril vlastne val zo zeminy, v ktorom vymurovali kazematy, miestnosti a haly. Tieto miestnosti a v nich umiestnení obrancovia, ako aj zásoby, boli chránené pred nepriateľskou delostreľbou. Murovaná bola aj vnútorná strana valu, za ktorou sa tiahla kazematová chodba. Odtiaľ mohli obrancovia cez strieľne držať pod paľbou ručných zbraní danú časť priekopy. V prípade blížiaceho sa nepriateľa vynášali delá na hlavný múr na naklonených rovinách, postavených na zadnej strane.

---

7 O systéme, ktorý sa vytvoril na severe pozri GRÁFEL, Ľudovít. *Pevnostný systém Komárna.* Bratislava, b. r.

8 Dnes Almásneszmély.

9 NAGY, Győző. *Erődítéstan II. rész Az állandó erődítészet*. Budapest 1893, s. 112.

Priekopa, ktorej hĺbka dosahovala 7 – 8 metrov, bola zabezpečovaná z viacerých strán. Okrem už spomínanej kazematovej línie boli na vonkajšej murovanej strane taktiež kazematy. Z nich mohli pešiaci ostreľovať nepriateľa cez strieľne, alebo v rohoch mohli byť umiestnené delá menšieho kalibru.

V strede dlhých strán opevnenia naplánovali viacpodlažné bočnice zvané kufre, vďaka ktorým bolo možné dokonale držať celú priekopu pod paľbou. V týchto bočniciach sa využívali rovnako delá i ručné zbrane. Kufre boli pospájané s hlavným múrom krytými prechodmi. Ich priamu obranu zabezpečovali mažiare, ktoré ostreľovali terén pred priekopou.

Nad vonkajšou stenou priekopy viedla cesta, na ktorú sa dalo vystúpiť po schodíkoch z kufrov. Cesta bola obvykle v rohoch, pri zlome línie priekopy, rozšírená na akýsi zhromažďovací priestor. V prednej časti pevnosti vybudovali dlhú naklonenú rovinu (glacis), ktorá chránila hlavný múr a vylúčila možnosť vzniku mŕtvych zón.

Obranné stavby a budovy chránili niekoľko metrov hrubé vrstvy zeminy, ktoré zvyšovali ich obranyschopnosť. Na voľnom priestranstve podľa možnosti neboli nechránené múry, aby nevznikla príležitosť pre priame ostreľovanie nepriateľom. Všetko sa snažili skryť pod zem, obranu teda mali zaručiť nie vysoké steny a múry, ale priekopy a zemné valy.

Pevnosť v Monostore bola postavená podľa týchto zásad, obranné prvky v plnej miere zodpovedali predpisom. Bola to klasická stavba tvaru uzavretého mnohouholníka, ktorého najdôležitejším prvkom bol hlavný múr, ktorý umožňoval, predovšetkým na západnej a južnej strane, umiestniť veľké množstvo diel. Ak zoberieme do úvahy skutočnosť, že podľa dobovej zásady mohli byť obranné delá hradu umiestnené od seba vo vzdialenosti 10 – 15 metrov, tak na západnej strane mohli počítať s palebnou silou 17 – 26, na južnej 24 až 36 diel.[10]

Severnú, dunajskú stranu však vybudovali ináč, ako sa predpisovalo. V strede tejto strany bol postavený trojpodlažný obranný systém, ktorý sa najviac ponáša na tradičnú baštu. Stavba veľkých rozmerov, s priestranným vnútorným dvorom, spĺňala viacero funkcií. Jej hlavnou úlohou bolo v prípade potreby zamedziť lodnú dopravu po Dunaji tak, že delostreleckou paľbou bol Dunaj kontrolovaný na svojej severnej strane a taktiež na južnej časti Palatínskej línie. Odtiaľ začínala aj zboku spevnená severná časť priekopy a zabezpečoval sa vchod do pevnosti od Dunaja. Zadné miestnosti budovy slúžili pre delostrelcov a ako sklad materiálu. V mierových časoch tu umiestňovali delá, ktoré v prípade obliehania vytiahli na múry.

Pri plánovaní východnej strany pevnosti brali do úvahy aj ďalšie možnosti jej dostavby. Pevnosť v Monostori mala byť podľa toho spojená s ostatnými pevnosťami silným múrom, podobne ako to bolo pri Palatínskej línii. Tento plán sa ale neuskutočnil. V každom prípade však pevnosť postavili tak, aby bola kompatibilná s pevnosťou pri Igmánde. Ak sa kontakt medzi oboma pevnosťami prerušil, výrazne sa zhoršila aj ich obranyschopnosť. Vôbec sa nerátalo s možnosťou obliehania pevnosti z druhej strany, takže z východnej strany bola takmer úplne nechránená. To naznačuje, že pevnosti nemuseli vydržať „do posledného muža", ale veliteľstvo mohlo v prípade nutnosti tieto stavby vyprázdniť. Cieľom nebolo udržanie týchto vedľajších budov, ale hlavného hradu.

Na obrovskom vnútornom dvore pevnosti, na severnej strane vedľa už spomínanej delostreleckej budovy, stála jednoposchodová podpivničená dôstojnícka budova a prízemná budova pre posádku, ktorá mohla v prípade núdze fungovať aj ako nemocnica. Na východnej strane stáli maštale a budova hlavnej brány, od nej na juh dostala miesto pekáreň.

Stavbu pevnosti ukončili roku 1871 a odvtedy neprešla zásadnejšou premenou. V tom is-

10 MÓR, Brunner. *Várharcz*. Budapest 1874, s. 47.

tom čase ukončili aj budovanie a modernizovanie Hviezdicového valu. Potom sa dostala na rad pevnosť v Igmánde. Obe pevnosti boli podstatne menšie ako pevnosť v Monostore.

Ku koncu storočia strácalo postupne Komárno na význame a vojenské udalosti ho obchádzali. Rakúsko-uhorská monarchia už neinvestovala viac prostriedkov do obnovy rýchlo zastarávajúcich pevností. Keď sa začalo s ich výstavbou, európske vojská používali väčšinou delá s hladkými hlavňami, ktoré sa nabíjali spredu. Ku koncu storočia však takéto delá prakticky úplne vymizli. Delá s drážkovými hlavňami, nabíjané zozadu dokázali zasiahnuť cieľ oveľa presnejšie a nový typ streliva znásobil účinnosť. Proti týmto strelám boli bezpečné už len pancierové kupoly a železobetónové pevnosti. Z týchto dôvodov sa pevnosti na strategicky významných miestach aj patrične prestavali, ale komárňanské zostali vo svojej pôvodnej forme, vďaka čomu sú dnes také dôležité. Obzvlášť to platí pre pevnosť v Monostore.

Pevnosti v Komárne, aj keď sa už nepokladali za moderné, predsa len zohrali dôležitú úlohu z hľadiska bezpečnosti rakúsko-uhorskej monarchie. Boli jednak dôležitou skladovou základňou, ale aj dvojitým obranným bodom pri prechode cez Dunaj. Keďže pri akomkoľvek útoku sa Dunaj pokladal za poslednú obrannú líniu, a pozdĺž jeho toku bolo Komárno jediným silnejšie opevneným mestom, spomínalo sa ako posledná obranná bašta ríše. Dôležitosť mesta značne zvýšil aj stály most cez Dunaj, ktorý odovzdali do užívania roku 1892. Most pomenovali podľa Alžbety, manželky vtedy ešte stále vládnuceho cisára Františka Jozefa. V meste, ktoré sa rozprestieralo na oboch brehoch rieky, vybudovali okrem pevností aj viacero kasární. Najdôležitejšia spomedzi nich bola obrovská jazdecká kasáreň na južnej strane.

Pevnosti v 20. storočí obvykle slúžili vojenským cieľom, napriek tomu ich však pustošenie oboch svetových vojen obišlo.

Prvá svetová vojna skončila rozpadom rakúsko-uhorskej monarchie, čo potvrdili parížske mierové zmluvy. Dunaj sa stal hraničnou riekou medzi Maďarskom a novovzniknutým Československom. Aj komárňanský pevnostný systém sa rozdelil – na maďarskom území zostali len tri opevnenia na pravom brehu.[11]

Pevnosť v Monostore slúžila až do roku 1944 ako kasárne, od roku 1942 vytvorili v jednej časti internačný tábor pre poľských, anglických, francúzskych a inonárodných vojnových zajatcov. Hviezdicový val slúžil ako sklad munície.

Na základe Viedenskej arbitráže sa 1. novembra 1938 južné časti Československa stali opäť súčasťou Maďarska, vrátane Komárna. Na krátky čas sa tak pevnostný systém opäť zjednotil. V nasledujúcom roku vypukla svetová vojna, ktorej prvým dejstvom bola nemecko-poľská vojna. Po víťazstve Nemcov utieklo z Poľska mnoho poľských vojakov do Maďarska, mnohí z nich sa dostali práve do internačných táborov v Igmánde a neskôr aj v Monostore. Odtiaľto sa mohli pokúsiť o útek do niektorej z krajín protinemeckej koalície.

Na území Maďarska priame boje druhej svetovej vojny prebiehali roku 1944. Maďarsko bolo spojencom Nemecka, napriek tomu v marci nemecké vojská krajinu obsadili. V dôsledku toho americké vzdušné sily viackrát bombardovali ciele na maďarskom území, medzi inými aj mosty cez Dunaj v Komárne a neďalekú rafinériu.[12]

Koncom marca 1945 dorazila ku Komárnu sovietska 46. armáda. Veliteľstvo Červenej armády, obávajúc sa vážnejšieho odporu, opierajúceho sa o pevnostný systém, predsunulo de-

11 O dejinách slovenskej časti pevností pozri GRÁFEL, Lajos. *Nec arte, nec marte*. Komárno 1999.

12 Na Komárno a jeho okolie zhodila 15. AAF 14. júna 1944 a 14. marca 1945 v deviatich náletoch vyše 555 ton bômb. PATAKY, Iván – ROZSOS, Gyula – SÁRHIDAI, Gyula. *Légi háború Magyarország felett*. II. kötet. Budapest, b. r., s. 301-307.

lostrelectvo, ktoré však nebolo využité. Všetky cesty vedúce do mesta obrancovia uzavreli protipancierovými delami, čím na niekoľko dní zdržali jeho obsadenie. Vo večerných hodinách 28. marca sa väčšina zvyšku nemeckej armády prepravila cez most do severného Komárna a most po sebe podmínovali a odpálili. Nemci, ktorí zostali uzavretí v pevnosti Monostor sa pokúsili prejsť cez rieku pomocou vlečného člnu, ale v prestrelke, ktorá sa rozpútala, utrpeli vážne straty a len niekoľkým sa podarilo dostať na druhý breh.

Sovietske vojská obsadili Komárno 28. marca. Severné Komárno bolo obsadené 46. armádou, ktorej jednotky zaútočili zo severovýchodu. Sovietske jednotky na oboch brehoch okamžite obsadili strategicky dôležité body, a obsadili aj pevnosti.[13]

Po vojne sa Komárno opäť rozdelilo, znova sa z neho stali hraničné mestá dvoch krajín. Jedno však mali spoločné, a síce, že v oboch sa nastálo usadila sovietska Červená armáda. Starý a Nový hrad, ktorý opäť patril Československu, používali ako kasárne, v pevnosti Monostor si zriadili obrovský muničný sklad. Na tento cieľ pevnosť ani nemuseli veľmi prestavovať. Mala centrálnu pozíciu, bola dobre dosiahnuteľná, a tak sa na istý čas opäť stala užitočnou. Bolo možné využívať nielen vodnú, ale aj cestnú a železničnú dopravu. Aj ju využívali, dokonca železničnú trať vybudovali až do pevnosti. Pri tejto stavbe Sovieti odpálili oblúk vonkajšieho hlavného vchodu, čím spôsobili značnú škodu. Na dvore zriadili dvojkoľajové prekladisko a postavili niekoľko budov, ktoré však boli neskôr zbúrané. Zachované budovy sú však ešte stále v stave podobnom z konca predminulého storočia, sú len vyprázdnené a zbavené všetkých ozdôb.

V dejinách pevnosti priniesli dôležitú zmenu 90. roky 20. storočia, keď Sovietska armáda opustila Maďarsko i Československo. Komárňanský pevnostný systém patrí dnes bezpochyby k najvýznamnejším vojensko-historickým pamiatkam nielen Maďarska a Slovenska, ale aj Európy. Bez nadsázky ho možno nazvať aj staviteľským majstrovským dielom, ktorého zničenie by znamenalo nevyčísliteľnú škodu. Členstvo oboch krajín v Európskej únii staré pevnosti v istom zmysle opäť spojilo. Spoločná údržba, rekonštrukcie a aj využívanie by mohli byť významným prínosom k dosiahnutiu štatútu svetového kultúrneho dedičstva, o ktoré by sa obe krajiny mohli uchádzať.

Z maďarčiny preložila Tünde Lengyelová

13 SZAMÓDY, CSIKÁNY, HORVÁTH, ref. 6, s. 141.

„Mužský svet“.
Spolky a armáda v 19. storočí

ELENA MANNOVÁ

Vzťah armády s dobrovoľnými združeniami 19. storočia je zaujímavý nielen z hľadiska politických dejín a politológie (výskum kontaktov príslušníkov štátnej inštitúcie s časťou vznikajúcej občianskej spoločnosti), ale aj z optiky rodovej/genderovej historiografie. Tá si všíma okrem iného historicko-sociálne konštruovanie „mužskosti“ v období moderných nacionalizmov a jeho inscenovanie v živote meštianskych spolkov.

ARMÁDA AKO ŠKOLA MUŽSKOSTI

Dovtedajšie hodnotenie vojsk mešťanmi, ktorí ich v prípade bojových konfliktov museli ubytovávať, nebolo vždy práve najlichotivejšie. Nechýbali ani označenia „*cudzinci, vagabundi, zlodeji či ničomníci*“. Kvalitatívnu zmenu prinieslo 19. storočie so zavedením všeobecnej brannej povinnosti a zakotvením predstavy ozbrojeného muža, ktorý bráni nielen dom a ženu, ale aj kráľovstvo, panovníka a neskôr národ. Tisícky mladých mužov mizli každoročne za múrmi kasární, kde v nich vzbudzovali „bojového ducha“. Vojenská služba sa stala pre mužov všetkých sociálnych vrstiev nevyhnutnou súčasťou ich životného cyklu. Nemecká historička Ute Frevert vyslovila hypotézu, že predstava „mužského charakteru“ v priebehu 19. storočia postupne inkorporovala vojenské prvky. Vojenské hodnoty, ktoré okolo roku 1800 charakterizovali len úzku vrstvu spoločnosti (vojakov), sa stávali všeobecnými pre všetkých mužov.[1]

Nacionalistické ideológie na konci 19. storočia novým spôsobom tematizovali kultúrne a sociálne diferenciácie. Vychádzajúc z Darwinovej evolučnej náuky o kontinuitných zmenách druhov, selekcii a prispôsobovaní dospeli k predstavám o „prirodzenom“ heroickom boji národov o „prežitie“ a k mýtu o pretrvávajúcej vojne národov, rás a kultúr.[2] Biologistické zdôvodňovanie zmyslu vojenskej služby sa opieralo o jej mužskú výlučnosť. Domnienka o agresívnejšej povahe a väčšej telesnej výkonnosti muža a obraz mierumilovnej ženy, ktorá život dáva, ale neberie, tvorili podklad pre konštrukt vojny ako mužskej záležitosti. Armáda predstavovala exkluzívny semiotický a sociálny systém, založený okrem iného na rigidnom „princípe poslušnosti“ (ponižovacie procedúry, dril, izolovanosť v kasárňach) a „kamarát-

1 FREVERT, Ute. Soldaten, Staatsbürger. Überlegungen zur historischen Konstruktion von Männlichkeit. In: KÜHNE, Thomas, ed. *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*. Frankfurt am Main : Campus Verlag, 1996, s. 69-87.

2 GEULEN, Christian. Die Metamorphose der Identität. Zur „Langlebigkeit“ des Nationalismus. In: ASSMANN, Aleida – FRIESE, Heidrun, eds. *Identitäten. Erinnerung, Geschichte, Identität 3*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998, s. 366-372.

skosti" na základe spoločných zážitkov z bojísk, ale aj z kasárenského drilu (vzťah vojaka s kamarátmi v zbrani fungoval ako normatívny a kontrolný systém).[3] Dôstojníci podliehali „zborovému duchu", ktorý sa zakladal na sociálne exkluzívnom regrutovaní, absolvovaní špecifického vzdelávania[4] a na ritualizovanom spomínaní na heroickú minulosť.

Všeobecná branná povinnosť zmenila tradičný obraz mužskosti. Univerzalizovala funkciu muža ako bojovníka a priniesla hodnotenie vojenskej služby ako čestnej povinnosti každého muža. Na základe príslušnosti k mužskému rodu vznikalo virtuálne spojenie, preklenujúce triedne, spoločenské či konfesionálne rozdiely. Armáda fungovala ako „škola mužskosti" – formovala jednoznačných, pravých a nefalšovaných mužov. Plošná militarizácia mužského obyvateľstva predstavovala nielen koncepčnú, ale aj mentálnu inováciu. Štát si nárokoval na každého mužského príslušníka. Vytrhol ho z rodinných a iných sociálnych väzieb a postavil ho voči novému, úplne abstraktnému referenčnému systému: vlasť – národ – štát. S týmto posunom priorít a hodnotení súvisel aj vstup do sféry politiky: armáda prepúšťala mužov bojovníkov, a zároveň aj občanov štátu. Zodpovedali za obranu vlasti, a tak im podľa dobových predstáv prináležali participačné práva. Nakoľko ženy nerukovali do armády, nemali nárok na štátne občianstvo. Všeobecná branná povinnosť tak rozhodujúcim spôsobom prispievala k ostrejšej diferenciácii medzi ženami a mužmi, medzi ženskosťou a mužskosťou. Prepožičala mužom novú nezameniteľnú rodovú identitu a pridelila ženám zmenenú pozíciu v rodovom vzťahu.[5]

MEŠTIANSKE SPOLKY A POSÁDKA V BRATISLAVE

Zdôrazňovanie odlišností medzi sociálnymi pohlaviami v každodennom živote aj v inštitúciách je považované za jeden z konštitutívnych znakov meštianskej spoločnosti 19. storočia. Zmeny v spoločenskom postavení mužov a žien sa odrážali okrem iného v spolkovej štruktúre. Reflektovala vývoj kultúrnych noriem a spoločenských praktík v oblastiach, v ktorých sa inscenovala a reprezentovala mužskosť, resp. ženskosť. Za mužskú bola považovaná verejná sféra spätá s politikou, povolaním, vzdelávaním, starostlivosťou o blaho národa, za ženskú tzv. familiarizovaná verejnosť religiozity a dobročinnosti a materinská rola v národných hnutiach.[6]

Pozrime sa na výsek lokálneho spolkového života v Bratislave (Prešporku), v ktorom sa prelínal vojenský a civilno-meštiansky svet, aj spomínanou genderovou optikou.

Meštiansku slobodu a právo používať zbrane stelesňoval v meste už od 16. storočia *Strelecký spolok*. V stanovách, tzv. streleckých poriadkoch, vyhlasoval za svoje ciele obranu mesta, výchovu mešťanov k sebadisciplíne, ale aj „*okorenenie meštianskeho života vtipom a humorom*". Dámy sa zúčastňovali jeho činnosti len ako diváčky slávnostných streleckých podujatí. Roku 1790 tvoril uniformovaný ozbrojený strelecký zbor súčasť meštianskej milície.[7] Inštitút

3 KÜHNE, Thomas. Der Soldat. In: FREVERT, Ute – HAUPT, Heinz-Gerhard, eds. *Der Mensch des 20. Jahrhunderts.* Frankfurt am Main : Campus Verlag, 1999, s. 346, 352, 364.

4 Bližšie DANGL, Vojtech. K problematike prestíže dôstojníckeho zboru v období dualizmu. In: *Vojenská história,* 2001, roč. 5, č. 1, s. 3-15.

5 FREVERT, Soldaten, Staatsbürger, ref. 1, s. 81-85.

6 Porovnaj MANNOVÁ, Elena. Verejnosť versus rodinný krb? Ženy v spolkoch na Slovensku v 19. storočí. In: Internetový časopis *ČaS – Človek a spoločnosť,* 2006, roč. 9, č. 4, monotematické číslo *Rodové vzťahy a postavenie žien v období modernizácie. Výsledky najnovších výskumov.* http://www.saske.sk/cas/4-2006/index.html.

7 O meštianskej milícii na začiatku 19. storočia pozri DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slo-*

tzv. streleckých priateľov ukazuje, s ktorými sociálnymi skupinami sa chceli mešťania z tohto spolku kontaktovať. Patrili doňho magnáti bývajúci v meste, predstavitelia magistrátu a ako čestní členovia dôstojníci miestnej posádky. Roku 1847 sa strelecká stotina zlúčila s konkurenčným jágerským zborom. Meštianska milícia bola v revolúcii 1848 rozpustená. V čase neoabsolutizmu sa strelecká spoločnosť obnovila. Stratila však charakter meštianskej ozbrojenej jednotky, fungovala už len ako dobrovoľné združenie zaoberajúce sa súťažnou streľbou. Zmenilo sa sociálne zloženie, členmi spolku boli len zámožní muži, ktorí si mohli zadovážiť nákladné zbrane.[8]

Roku 1872 vznikol *Vojenský a civilný strelecký spolok,* ktorý združoval „*osoby všetkých tried vzdelanej spoločnosti, a síce dôstojníkov, kadetov, šľachticov, úradníkov a mešťanov slobodného kráľovského mesta Prešporka*“. Formálna účasť žien v takomto type asociácie neprichádzala do úvahy. Predsedom bol podľa stanov vojenský veliteľ mesta alebo jeho zástupca. Medzi členmi streleckej rady sa uvádza aj zástupca *Prešporskej meštianskej streleckej spoločnosti,* takže zrejme oba spolky existovali paralelne a spolupracovali navzájom.[9] Členovia Vojenského a civilného streleckého spolku mohli strieľať v petržalskej vojenskej strelnici. V letných mesiacoch poriadali strelecké zábavy a venčeky v Aukaffee. V zime sa stretávali na mesačných spolkových večeroch v hoteli U uhorského kráľa (na Mostovej ulici). Užívali si kultúrny program, dobrú a lacnú kuchyňu, na počúvanie a často aj do tanca vyhrával spravidla vojenský sláčikový orchester. Vedľajšiu miestnosť využívali na streľbu páni aj dámy. Za sezónu 1872/1873 evidovali spolu takmer 60 tisíc výstrelov, z toho na dámskom stanovisku 1710. Miestna tlač chválila zámer spolku – „*potlačenie kastového systému, odstraňovanie príkrych hraníc medzi armádou a civilom*“. Odhliadnuc od niekoľkých aktívnych strelkýň vystupovali zástupkyne „*peknej pleti*“ v tradičnej úlohe – ako publikum, obdivovateľky silnejšieho pokolenia a tanečné partnerky. Noviny opisovali „*elitu vyšších dôstojníkov a mladší dôstojnícky svet a okolo nich krúžok krásnych, vkusne oblečených dám*“.[10]

Na produkciách a podujatiach rôznych spolkov spoluúčinkovala často vojenská hudba. Intenzita kontaktov s miestnymi spolkami závisela od osobnosti vojenského kapelníka. Napr. roku 1830 spoluzakladal Cirkevný hudobný spolok kapelník Josef Leschnigg, ktorý potom dlhé roky viedol skupinu dychových nástrojov.[11] Vojenské orchestre svojimi promenádnymi koncertmi prispievali k vytváraniu nových verejných priestorov, prístupných každému. Vyhrávali nielen na tradičných procesiách, ale aj na nových verejných slávnostiach, pri politických výročiach aj spolkových jubileách, na zábavách, plesoch, záhradných aj maškarných korčuliarskych slávnostiach, neskôr sprevádzali premietanie nemých filmov.[12] Vďaka zriadeniu vojenskej hudby honvédov pôsobili v Bratislave na konci 19. storočia stabilne dve vojenské hudby. Spočiatku spoluúčinkovali aj na akciách robotníkov, napríklad na posviacku zá-

---

venska II. 1711 – 1914. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996, s. 73-74.

8 PACHANSKÁ, Katarína: *Bratislavský strelecký spolok.* Diplomová práca. Bratislava : FiF UK, 1978.

9 Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL) Budapešť, Ministerstvo vnútra BM, K-150-1873-III-4-16472, 238 cs.

10 *Pressburger Zeitung*, 25. 10. 1873 č. 246; 14. 11. 1873, č. 262. V roku 1874 mal spolok 236 členov. Archív hlavného mesta Bratislavy, Mesto Bratislava, inv. č. 13798, šk. 2154. Na začiatku 80. rokov sa rozpadol, údajne mešťanov a dôstojníkov odcudzil novinový spor. ORTVAY, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei.* Pozsony : Wigand, 1905, s. 422.

11 LENGOVÁ, Jana. Vojenská hudba a hudobný život Bratislavy v 19. storočí. In: *Slovenská hudba,* 1993, roč. 19, č. 3-4, s. 458-480; LENGOVÁ, Jana. Dychová harmónia. Obnovovanie pamäti: Vojenské kapely – misionári hudby. In: *OS – Fórum občianskej spoločnosti,* 2006, roč. 10, č. 1-2, s. 76-85.

12 Bližšie o demokratizačnom vplyve armády na kultúru porovnaj LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období. (Náčrt problematiky). In: *Vojenská história,* 1999, roč. 3, č. 3, s. 5.

stavy Robotníckeho vzdelávacieho spolku Napred nacvičila hudba pešieho pluku Belgický kráľ Lassallov pochod (1869).[13] Neskôr hrávali vojenské kapely výlučne na meštianskych podujatiach s „elegantným publikom": na tanečných venčekoch, hudobno-deklamačných soiré, plesoch, speváckych akadémiách atď.

Obľúbeným divadelným žánrom, na ktorom spoluúčinkovali dôstojníci aj vojenská hudba, boli živé obrazy – pantomimické znázornenia známych obrazov a výjavov skupinami ľudí. V slávnostnom programe pri odhaľovaní pomníka Márie Terézie (1897) predstavovalo 400 účinkujúcich scény z uhorských a mestských dejín podľa skíc hlavného veliteľa 72. pešieho pluku plukovníka Franceschiniho. Živé obrazy, znázorňujúce niektoré umelecké a vedecké žánre, sprevádzané hudobníkmi z troch vojenských kapiel, patrili k veľkolepému programu dobročinného monstrekoncertu v Mestskom divadle roku 1899.[14]

Dôstojníci mohli v niektorých prípadoch aj priamo vstupovať do meštianskych združení, napríklad jeden z paragrafov stanov Prešporského šachového krúžku sa zaoberal členstvom dôstojníkov spoločnej armády aj domobrany.[15] Noviny a mestské adresáre prinášali informácie o činnosti *C. a k. vojenského vedeckého a kasínového spolku.* Vlastnil rozsiahlu odbornú knižnicu,[16] organizoval (napr. v spolupráci so Spolkom uhorských inžinierov a architektov) cykly populárno-vedeckých prednášok s premietaním diapozitívov a ukážkami experimentov. Tlač spravidla uvádzala tiež ceny lístkov na sedenie aj státie, čo svedčí o záujme verejnosti. Vo veľkej sále vojenského kasína v budove veliteľstva (Korpskommando-Palais) usporadúvali filmové predstavenia s hudbou. Z pozvánky z obdobia prvej svetovej vojny vyplýva, že toto kino fungovalo pre pozvaných. Predstavenia sa mohli zúčastniť generáli, štábni dôstojníci, vojenskí úradníci a ich rodiny, dôstojníci mimo služby, kadeti a jednoroční dobrovoľníci v obmedzenom počte, dámy dôstojníkov, ktorí boli na fronte, a vdovy a siroty po dôstojníkoch. Štýl pozvánky nezaprel rázneho a praktického vojenského organizátora: „*Dámy smú byť v sále len bez klobúka. Fajčenie v sále a v bufete nie je dovolené.*"[17] Manželky dôstojníkov posádky pripravovali vo vojenskom kasíne početné dobročinné akcie – tomboly, akadémie, veľké čaje o piatej s vojenskou hudbou a pod. V čase vojny boli výnosy z nich určované invalidným bratislavským vojakom. Dôstojníci a vojenskí úradníci sa mohli týchto podujatí zúčastňovať v poľných uniformách, civili v salónnych oblekoch.[18]

Na podujatiach, ktoré organizovali mešťania spolu s miestnou posádkou c. a k. armády, sa demonštrovali predovšetkým meštianske hodnoty, prípadne úcta voči panovníkovi. Odlišný – maďarskonacionálny charakter mali akcie domobrancov. *Honvédsky spolok Bratislavskej župy* usporiadal na jeseň roku 1867 vo františkánskom kostole spomienkovú slávnosť na „*večnú pamäť 13 aradských mučeníkov*," popravených po porážke revolúcie 1848/49, a v hoteli Pod zeleným stromom banket na počesť „*koryfeja maďarského národného vojska*", bývalého honvédskeho generála Antona Vettera. Všetci účastníci sa dostavili v maďarskom národnom odeve, volal sa Éljen!, zneli ohnivé prípitky o láske k vlasti a národné melódie v podaní rómskej kapely, jedálny lístok mal tiež národný ráz.[19] Pri honvédskych plesoch dekorovali

13 HANZLÍČEK, Karol. *Spomienky na začiatky robotníckeho hnutia v Bratislave.* Bratislava 1970, s. 30-31.

14 LENGOVÁ, Vojenská hudba, ref. 11, s. 467-471.

15 MOL Budapešť, BM, K-150-1891-VII-8-21788, 2082 cs.

16 K. u. k. Militärwissenschaftlicher und Casino-Verein in Pozsony. Bibliotheks-Katalog der wissenschaftlichen Werke. Pozsony 1903.

17 *Pressburger Zeitung,* 1917, č. 5, 5. 1. 1917.

18 *Pressburger Zeitung,* 1914, č. 306, 7. 11. 1914.

19 *Pressburger Zeitung,* 8. 10. 1867. Tohto „banátskeho hrdinu" oslávili neskôr poslucháči právnickej akadémie

Pálffyho sál nielen vojenské, ale aj maďarské/uhorské emblémy. Spolok pracoval s podporou župných predstaviteľov, municipálny výbor mu poskytol veľkú sieň župného domu na konanie schôdzí.

VETERÁNI

Osobitný typ dobrovoľných združení, v ktorých sa stretávali bývalí dôstojníci s mužmi meštianskeho aj robotníckeho pôvodu, predstavovali spolky vojenských vyslúžilcov. V Nemecku ich armáda považovala za svojich exponentov v občianskom živote, štát ich využíval v oficiálnej militaristickej propagande, zároveň ich podporoval aj kontroloval. V habsburskej monarchii, kde sa veteránske hnutie rozvíjalo predovšetkým v 50. – 70. rokoch, sa netešilo osobitnej priazni úradov. Vyslúžilci sa domáhali zbraní a súčinnosti s armádou, tá však voči nim udržiavala odstup, akoby boli obyčajnými civilmi. Cítili sa preto odstrkovaní a ponižovaní. Muži s pozitívnym vzťahom k vojne a k armáde, ktoré pre nich znamenali vytrhnutie zo stereotypov každodenného života, poskytli im existenciálne zážitky, prípadne im dali pocítiť moc, sa stretávali v spolkoch, ktoré mali „len“ svojpomocné, podporné ciele. Na konci 80. rokov združovali v Predlitavsku 164 tisíc vyslúžilcov, z toho v Čechách 65 tisíc.[20] V Uhorsku evidovali na konci 70. rokov len 13 veteránskych spolkov s 3 000 členmi a 6 honvédskych spolkov s vyše 1 100 členmi.[21]

Prvý prešporský spolok vojenských vyslúžilcov arcivojvodu Jozefa, založený roku 1876, združoval bývalých vojakov po hodnosť šikovateľa/feldvébla. Od svojich 400 až 500 členov vyberal 40-grajciarový mesačný poplatok, za čo im poskytoval podporu v chorobe a pohrebný príspevok 30 zlatých. Spolok mal vlastného lekára, lekárnika aj kapelníka. Udržiaval hroby padlých z rakúsko-pruskej vojny (1866) na Kamzíku a Lamačskej ceste. Každoročne v júli k nim veteráni pochodovali v sprievode so zástavou, popri uniformovaných aj neuniformovaní členovia s pripnutými spolkovými odznakmi. Pred pomníkmi sa konali poľné omše a defilé veteránskych spolkov. Stretávali sa aj na zábavách a letných slávnostiach, napr. v Slamenej búde.[22] Popri spolku vznikol roku 1882 *Spolok na podporu žien vojenských vyslúžilcov v chorobe.* Protektorkou bola síce grófka Gizela Esterházy a čestnými členkami šľachtičné a manželky vysokých dôstojníkov, ale výkonných mužských funkcionárov volili výlučne manželia členiek! Spolok poskytoval chorým členkám lekárske ošetrenie, lieky, kúpele a denne 50-grajciarový príspevok v chorobe, v prípade úmrtia 30 zlatých na pohreb a odškodnenie pozostalých.[23] Členky mali k dispozícii spolkového lekára a pôrodnú babicu.

Onedlho po veteránskom spolku arcivojvodu Jozefa vznikol *Prešporský zbor starých bojovníkov korunného princa arcivojvodu Rudolfa* (1877). Bol členom rakúskeho vlasteneckého pomocného spolku na podporu zranených vojakov, ktorý pracoval pod ochranou násled-

---

fakľovým sprievodom a serenádou, na jeho počesť bol usporiadaný koncert a divadelné predstavenie. *Pressburger Zeitung,* 21. 10. 1867 a 20. 12. 1867.

20 Podrobnejšie o vyslúžileckých spolkoch v Čechách POKORNÝ, Jiří. Vysloužilecké hnutí na konci osmdesátých let minulého století. In: *Documenta Pragensia,* 1986, roč. 6, č. 2, s. 386-395; POKORNÝ, Jiří. Čeští veteráni v užší a širší vlasti. In: HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman, eds. *Český lev a rakouský orel v 19. století.* Praha : Koniasch Latin Press, 1996, s. 120-124.

21 Pre porovnanie – strelecké spolky (v počte 82) mali v tom čase vyše 9 200 členov. VARGHA, Gyula. *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban.* Budapest : Az országos magyar kir. statistikai hivatal, 1880, s. 522, 526, 549.

22 *Pressburger Zeitung,* 1914, č. 181, 4. 7. 1914; č. 182, 5. 7. 1914; č. 197, 20. 7. 1914.

23 Roku 1895 mal 135 riadnych členiek a majetok 1 300 zlatých. *Pressburger Wegweiser,* 1895, s. 86.

níka trónu, po jeho smrti sa stal protektorom arcivojvoda Fridrich. Asociácia sa tiež starala o chorých členov a o pozostalých po nich. Podľa stanov sa spolok zameriaval aj na starostlivosť o ranených vojakov v čase vojny, na udržiavanie verejného poriadku a na poskytovanie služieb posádke pri zabezpečovaní „*erárneho dobra a súkromného vlastníctva*". Na rozdiel od iných občianskych spolkov sa veteráni zaväzovali k vernosti kráľovi a vlasti, k dodržiavaniu zákonov, k podpore kamarátskych vzťahov a materiálneho blaha členov.[24] Ako posledný vznikol v meste *Prešporský spolok vojenských vyslúžilcov „Gróf Dr. Ladislav Batthyány"*. Veteránske združenia svojimi uniformami, rituálmi, spomínaním na hrdinskú vojenskú minulosť, starostlivosťou o manželky, ktoré si nemohli samostatne zvoliť ani funkcionárov vo vlastnom spolku, a snahou o spoluprácu s armádou predstavovali modelové mužské správanie 19. storočia.

ŠLARAFIA AKO TRAVESTIA MUŽSKOSTI

Dôstojníci tvorili veľkú časť členstva kuriózneho humoristického spolku, ktorý zľahčujúcim a parodickým spôsobom reagoval na mnohé fenomény 19. storočia – od nacionalizmu cez meštianske cnosti až po mužskú identitu. Šlarafia (Schlaraffia), pomenovaná podľa bájnej krajiny, kde v potokoch tečie mlieko s medom a spáčom lietajú do úst pečené holuby, vznikla roku 1859 v Prahe odštiepením z nemeckého združenia umelcov a priateľov umenia Arcadia. Čoskoro sa vytvorili pobočky (ríše) v mnohých krajinách, dodnes funguje aktívna celosvetová šlarafijská sieť. Muži sa v nich hrajú na stredovekých rytierov, používajú vlastný jazyk s termínmi zo stredovekej nemčiny, vlastné zložité rituály, letopočet, mince, sviatky, prápory, erby, protokoly, listiny, pasy pre potulných rytierov, kroniky... [25]

V Bratislave založili herci nemeckého divadla niekoľko provizórnych šlarafijských kolónií, ale skutočná slávna ríša Posonium vznikla, až keď bohémov nahradili dôstojníci a mešťania (1886). Kronika ríše vychvaľuje dôstojníkov ako „*udatných a usilovných šlarafov, od mladosti vychovávaných ku kamarátstvu a disciplíne, veselých a vybavených spoločenskými talentami*".[26] Raz do týždňa sa rytieri ríše Posonium stretávali (až do roku 1938) vo svojskom karnevalesknom svete v znamení Výra („Uhuversum"), kde sa predvádzali svojím vtipom a hudobnými, speváckymi, divadelnými, výtvarnými či inými schopnosťami. Ich anály registrovali do medzivojnového obdobia 301 šlarafov, z nich 80 dôstojníkov a vojenských úradníkov. Napríklad v sezóne 1907/1908 evidovala ríša 40 členov, medzi nimi 15 dôstojníkov – od poručíkov po majora.

Symbolika spolku zohľadňovala mestské tradície. Zhromaždenia rytierov (Sippungen) sa konali v „hrade" nazvanom podľa chýrnych bratislavských makových a orechových rožkov Beugelburg; na hlavách nosili „prilby" (komické čiapky) v mestských farbách, do kalendára slávností zaviedli sviatky vína Lethesippungen (Lethe označuje v šlarafijskom jazyku víno). Spolok vznikol v čase, kedy už stavovský systém síce formálne zanikol, ale šľachta mala naďalej politickú a ekonomickú moc a kultúrny vplyv. Svet zaniknutého rytierstva však nebol napadnuteľný a umožňoval alegorickou formou reagovať na stavovské rozdiely v praxi. Prísna

24 *Pressburger Wegweiser,* 1882, s. 51.

25 MANNOVÁ, Elena. Šlarafia – ríša romantických bohémov. In: *Historická revue,*1991, roč. 2, č. 7, s. 16-17; MANNOVÁ, Elena – GOOS, Manuela. Im Namen der Eule: Spaß muß (satzungsgemäß) sein! Beobachtungen zum Schlaraffia-Verein in Bratislava (1879 – 1938). In: *WerkstattGeschichte,* 1993, č. 6, s. 35-46.

26 *Posoniums Chronika,* XL, 1586 a. U. Mestské múzeum Bratislava, inv. č. 12578, nefóliované.

vnútrospolková hierarchia – od panošov, cez junkerov po rytierov – nerešpektovala profánne sociálne rozdiely. Šlarafovia sa podľa stanov nesmeli na svojich zhromaždeniach venovať politickým a konfesionálnym témam, ale už výber prostredia stredovekého nemeckého rytierstva naznačoval mnohé. V uhorskom kontexte počas dualizmu priamo ignoroval maďarizáciu. Vo všeobecnosti však parodoval predovšetkým nemeckonacionalistické vyzdvihovanie historizmu, ktorý nachádzal ideál v nemeckom stredoveku. Zľahčeným spôsobom sa dotýkali aj armádneho prostredia – rytieri si tiež riešili vzájomné spory súbojmi. Mohli mať formu materiálnu (ritualizované pitie piva) alebo duchovnú (súťaženie na poli poézie, hudby, maliarstva). Nevynechali ani meštianske hodnoty – namiesto pracovitosti sa v mýtickej krajine Šlarafia oceňovala lenivosť, namiesto povinného preukazovania dobročinnosti šlarafovia vyhlasovali, že sa venujú len sebe.

Na jednej strane pestovali ideál kultivovanej, vzdelanej, sebaovládajúcej, humornej a družnej mužskosti. Na druhej strane svojimi smiešnymi menami, zložitým oslovovaním, cirkuláciou funkcií (takmer každý rytier sa mohol na určitý čas honosiť vznešeným titulom) a predovšetkým hruďami preplnenými vyznamenaniami (niektoré si mohli udeľovať aj sami sebe) parodovali model solídneho a dôstojného meštianskeho muža. V hrade sa stretávala výlučne mužská spoločnosť: ceremoniál povoľoval prítomnosť hradných paní (manželiek) a hradných diev (dcér a sestier) len pri výnimočných príležitostiach – na Vianoce, na Silvestra a cez fašiangy.

Šlarafijský svet prevrátených hodnôt možno považovať za súčasť stredoeurópskej tradície, v ktorej vtip a irónia ovplyvňovali sociálno-politickú kultúru. Početné literárne diela a časť opernej produkcie prinášali travestiu a persifláž sociálnych a politických pomerov monarchie 18. a 19. storočia.[27] Analogicky aj tento bizarný spolok mešťanov a dôstojníkov v každodennom živote zábavnou formou ventiloval kritiku noriem, mravov, inštitúcií aj predpisovaných rodových identít.

Pestrá spolková scéna ponúka mnohé príbehy, sociálne aj symbolické štruktúry a vzťahy, z ktorých môžeme odvodzovať naše predstavy o identifikácii ľudí v minulosti. Uvedené príklady z meštiansko-dôstojníckeho spolkového prostredia ukazujú ženy prevažne v rolách štatistov, obdivovateliek alebo pasívnych prijímateliek podpôr. Spomínané spolkové rituálne praktiky a emocionálne zážitky (slávnostné sprievody, kult zástav, streľba, odovzdávanie cien, prejavy, spoluúčinkovanie v kultúrnom programe, spomienkové predmety) vytvárali v členoch pocit svornosti na základe rodovej mužskej identity.

(Výskum k článku umožnil grant VEGA č. 2/7181/27 Možnosti profesijnej a spoločenskej realizácie žien v moderných dejinách.)

27 CSÁKY, Moritz: *Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay.* Wien-Köln-Weimar : Böhlau, 1998, s. 116.

Vojenská cenzúra korešpondencie.
Niekoľko úvah o vzťahu armády a spoločnosti za prvej svetovej vojny

GABRIELA DUDEKOVÁ

Snaha o totálne nasadenie počas prvej svetovej rozostrila hranice medzi civilným a vojenským sektorom. Mobilizácia mladších ročníkov brancov a starších záložníkov – otcov rodín v strednom veku – znamenala radikálny rez v dovtedajšom spôsobe života nielen ich samotných, ale aj rodinných príslušníkov. Postup bojových operácií, ktorý mal byť podľa propagandy rýchly, úderný a hlavne víťazný, predlžovanie vojnového stavu, čoraz nástojčivejší nedostatok potravín a ďalších základných potrieb, atmosféra neistoty a strachu, to všetko bezprostredne ovplyvňovalo vojakov i civilné obyvateľstvo.

ARMÁDA VERZUS CIVILI

Vzťah armády a spoločnosti nadobudol počas vojny nové kvality. Lesk dôstojníckej uniformy a spoločenský status, ktorý sa s ňou spájal, naďalej nestrácal na svojej príťažlivosti. Príkry rozpor medzi ňou a šeďou poľnej rovnošaty radových pešiakov sa však vo vojne ukázal oveľa hmatateľnejšie než v mierových časoch, často až fatálne. Citlivejšie ho vnímali už aj rodinní príslušníci a zvedavci, ktorí odprevádzali radových rukujúcich mužov. Sociálne (najmä vzdelanostné a majetkové) rozdiely medzi vojakmi a dôstojníkmi sa naplno prejavili v kasárňach, na fronte, v poľných a vojenských nemocniciach, i v zajateckých a internačných táboroch. Rovnosť všetkých v boji za panovníka a vlasť zostala v realite len na úrovni propagandistických hesiel.

V mestách so stálou vojenskou posádkou znamenali vojaci predovšetkým kúpnu silu. Boli stálymi odberateľmi tovarov, návštevníkmi obchodov, pohostinstiev a zábavných podnikov všetkého druhu. Dôstojníci boli vítanými spoločníkmi na oživenie „dobrej spoločnosti" malomesta. Sústredenie nebývalého počtu vojakov do stálych mestských posádok cez vojnu predstavovalo neúmernú záťaž pre rozpočet mesta, ktoré bolo povinné uvoľniť vojsku potrebné priestory. V Rimavskej Sobote so siedmimi tisíckami obyvateľov bolo napríklad v októbri 1914 ubytovaných až 5 000 vojenských osôb. Kúpna sila vojska sa v takýchto rozmeroch prejavila na trhu negatívne. Tovar z pultov rýchlo zmizol. Ceny základných potravín vyskočili najvyššie práve v mestách, kde bolo dislokovaných najviac vojakov – v Prešporku, Banskej Bystrici, Trenčíne, Lučenci a Rimavskej Sobote[1]. Ďalšou odvrátenou stránkou prítom-

1 VÁRHIDY, L. A magyar vidéki városok háborús igazgatása. In: *Városi Szemle*, 1915, roč. 8, s. 156-259, tu s. 186 a 223.

nosti početného vojska bol príliv ranených a chorých, a najmä epidémie infekčných chorôb (týfus, dyzentéria, cholera), ktoré sa v niektorých mestách rozšírili od nakazených vojakov a zajatcov medzi civilov. Vo veľkomestách habsburskej monarchie, kde navzdory všeobecnému nedostatku prekvital čierny trh, zostávali viac i menej luxusné reštaurácie, kaviarne, zábavné podniky a hotely stále vyhľadávanými miestami dôstojníctva a vojenských úradníkov, a to počas celého trvania vojny.

Strety obyvateľov vidieka s armádou boli dramatickejšie. Dnešné východné Slovensko pretínala frontová línia medzi spojeneckými vojskami rakúsko-uhorskej a nemeckej armády na jednej a ruskými vojskami na druhej strane. Viackrát sa za dramatických okolností posúvala. Civilné obyvateľstvo sa zmenilo na evakuantov, krajina na svedka a obeť priamych bojov. Ale ani oblasti, ktoré neboli bojmi zasiahnuté bezprostredne, sa konfliktu s armádou nevyhli. Mnohé rekvirácie prebiehali búrlivo a konfliktne, najmä s postupujúcim nedostatkom základných surovín, ktoré úrady (ku koncu vojny za priamej vojenskej asistencie) nariadili obyvateľom povinne odpredať pre potreby vojska za úradne stanovené ceny. Príkazu podriadiť sa mimoriadnym zákonom pre prípad vojny, ako aj prispieť vlastnými prostriedkami a prácou ku „konečnému víťazstvu", inými slovami podporiť systém štátno-vojenskej mašinérie, sa museli všetci občania.

Vojnová realita prevrátila morálne hodnoty. Postupom vojny armáda strácala svoju niekdajšiu prestíž, podobne klesala lojalita veľkých skupín obyvateľstva voči štátu a panovníckej dynastii. Na strate dôveryhodnosti vojenskej a štátnej mašinérie mal nesporný podiel ich postoj voči vlastnému obyvateľstvu. Vojenské velenie sa na civilný sektor dívalo predovšetkým ako na zdroj surovín, materiálov, potravín, financií a ľudí, o ktorých bolo treba robiť rýchle strategické rozhodnutia. Z oficiálnych, ale najmä interných zdrojov vojenského velenia (a štátnej administratívy) sa ukazuje ich spôsob uvažovania o *„ľudskom materiáli"*: v číslach, na spôsob presúvania figúrok na šachovnici, vrátane nereálnych, za vlasy pritiahnutých generalizovaní a očakávaní od radových obyvateľov (napr. v otázkach zásobovania, pracovného nasadenia žien a detí, rekvirovania surovín, dokonca aj lojalít).

Hlavné velenie pokladalo civilný sektor aj za cenný zdroj informácií. V slovenských dejinách sú dobre známe prípady policajného sledovania slovenských politikov. Zachované memoáre dokladajú praktiky špehovania a šikanovania vojenskými úradmi počas prvej svetovej vojny voči širšiemu okruhu občanov. Vykresľujú atmosféru strachu, cenzúry, obmedzovania osobnej slobody i konfidentstva. Menej známe sú okolnosti využívania informácií vojenského i nevojenského charakteru, ktoré úrady získavali cenzúrou vojenskej korešpondencie.

CENZÚRA POŠTY A SPRAVODAJSKÁ SLUŽBA

Materiály cenzorských úradov Ministerstva vojny (jeho rakúskej i uhorskej časti) sú nesmierne zaujímavým historickým prameňom. Ich štúdium odkrýva viacero rovín. Odhaľuje organizáciu, konkrétne praktiky a ciele cenzúry pošty. Jednotlivé cenzúrou zadržané listy, pohľadnice a karty táborovej pošty sú svedectvami, ktoré dokážu sugestívne sprostredkovať bezprostredné vojnové zážitky. A to aj napriek tomu, že z miliónov poštových zásielok, ktoré prešli rukami cenzorov, bolo inhibované (teda zadržané a adresátovi nikdy nedoručené) iba malé percento. Robiť ďalekosiahlejšie závery o miere lojality jednotlivých skupín obyvateľstva, najmä konkrétnych národností habsburskej monarchie, čo bolo jedným z cieľov cenzúry, je problematické. Skôr sa dá hovoriť o tom, k akým záverom o náladách a lojalite oby-

vateľstva jednotlivé cenzorské oddelenia dospeli a o otázkach, na ktoré hľadali a viac-či menej úspešne nachádzali odpovede.

Snáď najzaujímavejšou rovinou pre slovenský kontext je činnosť tzv. *slovenskej jazykovej skupiny Cenzorského oddelenia*, v ktorom pracovali Kornel Stodola, Ivan Dérer a Milan Hodža. Práve ich pôsobenie vo Viedni a v *Cenzorskom oddelení* im umožnilo podnikať konkrétne politické kroky v prospech slovenskej politiky. Boli v stálom kontakte s domácimi i zahraničnými, predovšetkým českými a rumunskými politikmi, vrátane poslancov Rakúskej ríšskej rady[2]. Pôsobenie v *Cenzorskom oddelení* pre nich znamenalo prinajmenšom dve ďalšie výhody. Otvorilo im cestu k prominentom vojenského velenia i cisárskeho dvora a prístup k stálemu zdroju informácií, ktoré dokázali rovnako dobre strategicky využiť – v prospech slovenskej a česko-slovenskej politiky.

Cenzúra korešpondencie bola jedným z mnohých sprísnených kontrolných opatrení voči vojenskému i civilnému obyvateľstvu, ktoré vstúpili do platnosti vyhlásením čiastočnej mobilizácie (26. júla 1914). Na základe mimoriadnych, tzv. zmocňovacích zákonov, v prípade vojny bolo okliešťované spolčovacie a zhromažďovacie právo. Sprísnila sa kontrola informácií šírených písomne aj ústne, bol nariadený zostrený režim cenzúry tlačených materiálov, fotografií a filmu. Trestným prečinom sa stalo šírenie akýchkoľvek informácií, ktoré by nepriateľská strana mohla využiť na vojenské ciele, napr. máp a vyobrazení strategických objektov (železníc, ciest, mostov atď.). Zvýšili sa postihy za trestné činy poburovania a tzv. hanobenia štátu a panovníka. Osobitne sa sledovali prejavy „vlastizradného charakteru", najmä absencia lojality voči armáde, vláde a dynastii.

Za súčinnosti vojenských a civilných orgánov sa podarilo vybudovať rozsiahly systém kontroly informácií, cieľom ktorého bolo udržať ilúziu rýchleho víťazstva. Pod drobnohľadom stálo najmä vojnové spravodajstvo o situácii v armáde a na bojiskách. Noviny a časopisy smeli uverejňovať iba správy, ktoré sa pripravovali v stredisku propagandy, tzv. *Vojnovom tlačovom stane* (Kriegspressequartier). Materiály, ktoré na jeho pôde vznikali – správy, reportáže, fotografie, filmy a maľby – boli priamymi produktmi vojnovej propagandy. Rovnako starostlivo boli chránené správy o ekonomickej kríze. Čokoľvek, čo by mohlo ohroziť vieru v silu a bojaschopnosť spojeneckej rakúsko-uhorskej a nemeckej armády, sa stalo utajovanou skutočnosťou: výsledky úrod, dôkazy slabej výkonnosti ekonomiky, všeobecného nedostatku pracovných síl, financií, potravín, pohonných hmôt a surovín, ako aj prejavy nespokojnosti obyvateľstva.

Centrálnym dozorom nad informáciami strategického charakteru bol poverený hlavný *Úrad vojnového dozoru* (Kriegsüberwachungsamt), ktorý ako orgán Ministerstva vojny vo Viedni fungoval v tesnom spojení s generálnym štábom armády a *Informačnou kanceláriou hlavného veliteľstva armády* (Nachweisbüro des Armeeoberkommando). Počas vojny mal Úrad za úlohu pripravovať pravidelné situačné správy o armáde a civilnom obyvateľstve pre panovníka a hlavné velenie. Okrem toho vykonával centrálny dohľad nad cenzúrou tlačovín všetkého druhu, ako aj pošty, telegrafického a telefonického spojenia, osobitne zajateckej korešpondencie. Cenzori vojenskej korešpondencie pracovali pri každom veliteľstve jednotlivých armád, kde boli prepojení so skupinami vojenskej spravodajskej služby. Podobne robili cenzúru vy-

2 Podrobné okolnosti aktivít vo Viedni sprostredkoval Kornel Stodola vo svojich denníkových zápiskoch, publikovaných v dvoch vydaniach. Pozri STODOLA, Kornel. Denník. In: *Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník*. Spomienky, úvahy, štúdie. Red.: Štefánek, A.; Votruba, F.; Seďa, F. Praha 1930, s. 119-196; STODOLA, Kornel. *Válečné roky s Milanom Hodžom*. Bratislava : vl. nákl., 1938.

branej civilnej korešpondencie aj civilné poštové úrady a riaditeľstvá. Pravidelne sledovali poštu osôb podozrivých a sledovaných, robili tiež námatkové kontroly. Civilná a vojenská cenzúra boli prepojené, aj tu sa stierala hranica medzi civilným a vojenským sektorom[3].

Aj Informačná kancelária, ktorá vznikla pri organizácii Červeného kríža, aby najmä diplomatickou cestou zisťovala a podávala správy o občanoch Rakúsko-Uhorska zajatých alebo internovaných v zahraničí, slúžila spravodajskej službe. Napriek tomu, že jej prvotnou úlohou malo byť humanitárne poslanie, stala sa jedným z priekopníkov systematického využívania korešpondencie na spravodajské účely. Podobné centrá cenzúry korešpondencie vznikli vo Feldkirchene a Budapešti.

ČO VŠETKO SA DÁ VYČÍTAŤ Z KOREŠPONDENCIE

Informačná kancelária pre záležitosti zajatcov pri Spoločnom centrálnom spravodajskom úrade Červeného kríža (Gemeinsames Zentralnachweisbureau des Roten Kreuzes, Auskunftstelle für Kriegsgefangenen) vo Viedni mala okrem zhromažďovania údajov o zajatých a internovaných osobách zabezpečovať ich poštový styk s domácou krajinou. Osobitné *Cenzorské oddelenie* tohto úradu vzniklo za účelom kontroly korešpondencie a pravidelného informovania Ministerstva vojny[4]. Náplňou jeho práce bolo zostavovať evidenciu a kartotéky rakúsko-uhorských občanov zajatých a internovaných v zahraničí, ako aj cudzincov s podobným osudom na území Rakúsko-Uhorska. Podrobné mesačné hlásenia jednotlivých jazykových skupín, i za celé *Cenzorské oddelenie*, informovali Ministerstvo vojny o situácii a náladách najmä v zajateckých a internačných táboroch doma i v zahraničí. Samotná cenzúra obsahu korešpondencie mala spočiatku plniť hlavne tzv. defenzívnu funkciu: zabrániť úniku nežiaducich informácií vojenského, hospodárskeho a politického charakteru, ktoré by mohla zneužiť nepriateľská strana. Interné inštrukcie prízvukovali dôležitosť cenzúry pri ochrane pred nepriateľskou špionážou a inou „rozvratnou činnosťou".

Pod vedením majora Teodora Primavesiho sa však *Cenzorské oddelenie* vypracovalo na prostriedok zisťovania strategických spravodajských informácií o nepriateľských i neutrálnych štátoch a o situácii vo vlastnom vnútrozemí. Už prvé výsledky systému centrálneho zhromažďovania a analytického využívania informácií, ktorý vypracoval Primavesi[5], presvedčili hlavné velenie o význame cenzúry korešpondencie. Prvým veľkým úspechom bolo, keď sa podľa adries a čísiel staníc táborovej pošty, ktoré obsahovali poštové zásielky vojakov zo Srbska do Rakúsko-Uhorska, podarilo odhaliť rozmiestnenie a presuny srbských vojenských jednotiek. Tieto informácie úspešne využila nemecká armáda pri útoku na Srbsko začiatkom

3 Bližšie o organizácii spravodajskej služby pozri PETHÖ, Albert. *Agenten für den Doppeladler. Österreich-Ungarns geheimer Dienst im Weltkrieg.* Graz 1998; SCHEER, Tamara. *Das Kriegsüberwachungsamt. Von den Anfängen bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1914.* Diplomarbeit. Wien : Geistes- und Kulturwissenschaftliche Fakultät der Universität Wien, 2004; HUTTERER, Christine. *Der Nachrichtendienst des K. u. k. Armeeoberkommando von 1914 – 1918 mit besonderer Berücksichtigung der italienischen Kriegsgefangenen und Überläuferaussagen an der Tiroler Front.* Dissertation. Wien : Philosophische Fakultät der Universität Wien, 1970, s. 17-21.

4 Dienstordnung – Gemeinsames Zentralnachweisbureau, Auskunftstelle für Kriegsgefangene. Vojenský archív Viedeň (Kriegsarchiv, ďalej KA), Neue Feldakten, AOK (ďalej Armeeoberkommando), GZNB, šk. 3726, spis č. 18/Res.

5 O organizácii a cieľoch cenzúry pošty pozri Bericht von Oberstleutnant Theodor Primavesi an die Generalstabsabteilung des k. u. k. Mil. Gen. Couv. Belgrád z 5. 12. 1916. Vojenský archív Budapešť (Hadtörténeti Levéltár, ďalej HTL), f. Első világháború, K. u. k. Zensurstelle Budapest, 4426 doboz, 3428/9 csomó, spis č. 56/58. Ten istý dokument sa nachádza v KA, AOK – Evidenzbüro, GZNB, šk. 3727, spis č. 1128/Res.

roka 1915. Rakúsko-uhorská cenzúra pošty, ktorá sa voči srbskej a ruskej cenzúre hrdila vyspelým spôsobom dešifrovania i vyhodnocovania faktov, začala používať aj tzv. ofenzívne metódy. Pomocou napodobňovania písma produkovala falošné listy údajne od srbských dôstojníkov, zajatých v Rakúsko-Uhorsku. Takto sa jej podarilo získať cenné informácie o situácii v Srbsku[6]. Na základe listov zo zahraničia mapovali cenzori situáciu aj v civilnom sektore neutrálnych a nepriateľských krajín. Prioritou prvoradého významu bolo sledovanie postojov českých vojakov v zajatí a československých politických aktivít na zahraničnej i domácej scéne. Postupom vojny sa predmetom čoraz väčšieho záujmu stala domáca ekonomická (najmä zásobovacia) situácia v zázemí a názorové postoje jednotlivých národností voči habsburskému štátu. Tieto otázky tvorili podstatnú časť povinných kolóniek v pravidelných mesačných správach cenzorov.

Čo všetko sa teda dalo podľa predstáv hlavného veliteľstva a vedenia *Cenzorského úradu* „vyčítať" z korešpondencie? S miernou nadsázkou môžeme hovoriť o pláne „totálneho využitia" korešpondencie. Cenzori analyzovali takmer všetko: jej formálne náležitosti (adresu, pečiatky, známky, obrazové motívy, cenzorské značky a metódy konkurenčnej cenzúry), formu písania, ale najmä obsah textov. Úzkostlivo sledovali akékoľvek prejavy ukrytých informácií: skryté písmo (napr. pod poštovou známkou), tajné písmo, šifrovanie, kryptografiu, ale aj inotaje a rôzne narážky priamo v texte.

Výsledkom práce cenzorov neboli iba zoznamy zajatých a internovaných, ale aj politicky nespoľahlivých „domácich" osôb, ich korešpondenčných a osobných kontaktov, ako aj ďalšie vyšetrovanie miestnych policajných orgánov, ktoré nasledovalo po odhalení podozrivej poštovej zásielky. Spolu s policajným sledovaním a (často dobrovoľným) konfidentstvom sa tým kruh dohľadu štátu (a armády) nad občanom uzatváral.

„PROSÍM CENZÚRU, ABY TENTO LIST NEZADRŽALA, LEBO ČO PÍŠEM, JE ČISTÁ PRAVDA"

Existencia a hlavné metódy cenzúry pošty boli počas vojny „verejným tajomstvom". Ostatne ani vedenie *Cenzorského oddelenia* viedenskej *Informačnej kancelárie* pre záležitosti zajatcov sa tým netajilo. Veľký počet nevybavených (a teda časovo pozdržaných) zásielok zajateckej pošty zdôvodňoval úrad práve nevyhnutnosťou cenzúry, ktorá podľa neho chránila záujmy armádneho i civilného sektora. O sledovaní korešpondencie sa osobne presvedčili mnohí pisatelia, ale aj adresáti pošty s nepovoleným obsahom, keď boli kvôli nej predvolaní na vyšetrovanie k miestnemu slúžnemu alebo policajnému orgánu. S tým, čo a v akom jazyku je povolené písať v listoch a na kartách táborovej pošty, boli vojaci oboznámení prostredníctvom vojenských inštrukcií. Preto pri písaní hrala veľmi dôležitú úlohu autocenzúra. Prejavovala sa u všetkých vrstiev, v armáde i v radoch civilného obyvateľstva. V zachovaných listoch sa často nachádzajú odvolávky na to, čo sa smie písať, napríklad: *„o tom nesmiem písať"*, *„viac ti nemôžem napísať"* a podobne.

---

6 SPANN, Gustav. *Zensur in Österreich während des I. Weltkrieges*. Dissertation. Wien : Philosophische Fakultät der Universität Wien, 1972, s. 115-130. Pozri tiež LUKAN, Walter. Die Kriegsgefangenenkorrespondenz als politische und militärische Informationsquelle für die Kriegsführung. Ein Dokument zur österreichischen Zensur im Ersten Welktrieg. In: GATTERER, Joachim – LUKAN, Walter, eds. *Studien zur Geschichte zur österreichisch-ungarischen Feldpost im Ersten Weltkrieg.* Wien : Forschungsgemeinschaft Österreichische Feldpost, 1989, s. 103-108.

Inhibovaná, teda cenzorom definitívne zadržaná korešpondencia, tvorila menej než desať percent celkového počtu poštových zásielok. Počet milión kusov zaslanej pošty dosiahlo viedenské *Cenzorské oddelenie Informačnej kancelárie* pre záležitosti zajatcov už 18. januára 1915, o dva mesiace na to (10. marca) už dva milióny, pričom stúpajúcu tendenciu množstva zásielok sa nepodarilo zastaviť[7]. Podľa interných inštrukcií nebolo nutné zabrániť doručeniu korešpondencie adresátovi, stačilo odstrániť nežiaduci obsah. Najviditeľnejším cenzorským zásahom boli vymazané alebo začiernené pasáže v listoch a na kartách, ktoré napokon k svojmu adresátovi aj fyzicky došli. Menej viditeľné bolo zadržiavanie vybraných kusov a monitorovanie obsahu pošty. Najmä poštu špeciálne sledovaných osôb (zaradených do osobitnej kartotéky) odosielala cenzúra až po starostlivej obsahovej analýze.

Z tohto dôvodu sa v materiáloch cenzorských úradov – viedenského i budapeštianskeho – zachovalo v porovnaní s obrovským objemom prezretej pošty iba málo pôvodných originálov. Ich obsah a dikcia sa dá čiastočne rekonštruovať z odpisov, najčastejšie preložených do nemčiny. Väčšina reálne zachovalých materiálov sú iba výňatky a úryvky z pôvodných listov, ktoré slúžili ako podklady a prílohy k mesačným správam jednotlivých jazykových cenzorských skupín. Z prehľadov inhibovanej pošty, zostavených do tabuliek aj s dôvodom zadržania, vidno skôr zámery a cieľové skupiny sledovania a utajovania. Výpovedná hodnota týchto materiálov je nesporná, ak zvážime uvedené limity a presnejšie formulujeme otázky, na ktoré z nich môžeme nájsť odpovede. V tomto zmysle súhlasíme so závermi americko-izraelského historika Rachamimova, ktorý spochybňuje reprezentatívnosť výberu pri práci so zachovanými prameňmi *Cenzorského úradu*[8]. Okrem vyššie spomínaných problémov je prínosné sledovať, ako sa ciele cenzúry pošty v priebehu vojny menili, ktoré otázky a skupiny obyvateľstva považovalo velenie za najdôležitejšie pre sledovanie. Zaujímavé je tiež porovnanie spôsobu a dikcie správ jednotlivých jazykových skupín. Slovenská cenzorská skupina sa pritom javí byť mimo centra pozornosti, a to aj napriek zostrenej kontrole *„českých nálad"*.

Nitrianska zbierka zadržanej táborovej pošty, ktorá sa zachovala v Štátnom archíve v Nitre, predstavuje oproti prameňom v archívoch cenzorských centrál výnimku. Ide o súbor takmer 600 originálov listov, pohľadníc a najmä korešpondenčných lístkov, ktoré zadržala miestna civilná cenzúra[9]. Z tejto nikdy nedoručenej pošty je jasné, že miestne úrady sledovali korešpondenčné styky celých rodín. Najväčším súborom zhabanej korešpondencie (takmer 60 kusov!) v nitrianskej zbierke je skupina adresátov a odosielateľov rodiny Urban. Z rozboru tex-

---

7 Bericht über die Zensurergebnisse der Kriegsgefangenenkorrespondenzen z 18. 1. 1915 a z marca 1915. KA, Neue Feldakten, AOK, GZNB, šk. 3726/Res., spis č. 270 a 427.

8 Rachamimov do určitej miery polemizuje s metódou maďarského historika Hanáka, ktorý tieto pramene použil na rekonštrukciu nálad obyvateľstva na sklonku prvej svetovej vojny. Zásluha Hanáka na upozornení a využití tohto historického prameňa sa tým nespochybňuje. Bližšie pozri RACHAMIMOV, Alon. *POWs and The Great War. Captivity on the Eastern Front.* Oxford – New York : Berg, 2002; RACHAMIMOV, Alon. Arbiters of Allegiance: Austro-Hungarian Censors during World War I. In: JUDSON, Pieter M. – ROZENBLIT, Marsha L., eds. *Constructing Nationalities in East Central Europe.* 2. vyd. Oxford – New York : Berghahn Books, 2006, s. 157-177. Porovnaj HANÁK, Péter. Die Volksmeinung während des letzten Kriegsjahren in Österreich-Ungarn. In: PLASCHKA, Richard G. – MACK, Katherine, eds. *Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum.* Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1970, s. 58-66; HANÁK, Péter. Népi levelek az első világháborúból. In: HANÁK, Péter. *A Kert és a Műhely.* 2. preprac. vyd. Budapest : Balasii Kiadó 1999, s. 157-198; HANÁK, Péter. Volksbriefe aus dem Ersten Weltkrieg. In: HANÁK, Péter. *Der Garten und die Werkstatt. Ein kulturgeschichtlicher Vergleich Wien und Budapest um 1900*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau 1992, s. 203-249.

9 Materiály sú z archívnych fondov vyčlenené samostatne pod názvom Zbierka frontových pozdravov. Štátny archív v Nitre.

tov a cenzorských zásahov vyplýva, že boli inhibované nie pre pochybnosť správ, ale z titulu, že autor alebo adresát patrili do skupiny sledovaných osôb. Zo sťažností na nedoručenie pošty i zo spôsobu písania možno aj tu odhaliť prítomnosť autocenzúry[10].

Rozporuplný vzťah pisateľov a armádnej, resp. štátnej, kontroly miestami až komicky dokresľujú priame oslovenia a výzvy, ktoré pisatelia adresovali cenzorom. Hore uvedený citát – slovami cenzora *„sedliačky z Uhorska"* – s prosbou, aby bol list doručený, pretože hovorí pravdu, je iba jedným z viacerých príkladov[11]. V zadržanej korešpondencii sa vyskytujú aj ostrejšie, uštipačné komentáre, napr. Františka Kalištu v liste z ruského zajatia manželke Márii z 3. 4. 1917: *„Píšem stále, a nedostávam nič. Podľa toho si myslím, že pomery u nás musia byť strašné. Lebo kde je sloboda, tam netreba cenzorov. ... Musíte tam žiť ako za čias inkvizície!"* Záver je adresovaný zjavne cenzorovi: *„Ak je pán cenzor skutočne človek a nemá v hlave len egyptské tmárstvo, tak nechá túto kartu prejsť, pretože Rakúsko tým aj tak nezachráni"*.[12]

„ŠČEFANKO MÔJ, TOTO SI DOBRE POSKLADAJ..."

Okrem autocenzúry používali pisatelia širokú škálu spôsobov, ako ujsť bedlivému oku cenzora. Poštu posielali mimo oficiálnych liniek, ktoré povinne podliehali cenzúre. Boli odhalené mnohé prípady, keď občania Rakúsko-Uhorska hromadne sprostredkúvali súkromnou cestou listy zo zahraničia. Atmosféru prvej svetovej vojny charakterizovala aj špiónománia a snaha odhaľovať tajných agentov, ktorá miestami hraničila až s komickou posadnutosťou. Do dejín sa okrem iného zapísala ako vojna informácií a rôznych metód kryptografie. Veľké množstvo prípadov, ktoré odhalili špeciálne dešifrovacie skupiny cenzorských úradov, to iba potvrdzuje. Dokonca radoví civili s nízkym vzdelaním, ženy nevynímajúc, poznali a pomerne často používali bežné praktiky kryptografie a šifrovania: zrkadlové písmo, voľným okom neviditeľné písanie mliekom alebo citrónovou šťavou, ktoré sa „objavilo" až po nahriatí, značky (čísla, litery, obrazové symboly) namiesto písmen abecedy, alebo rôzne spôsoby vyznačovania litier a pasáží v texte (napr. podčiarkovaním, vybodkovaním, zväčšením, farebným odlíšením a pod.), ktoré dávali zmysel až po ich správnom zoradení do slov a viet.

Renate von Brock z Budapešti bola autorkou viacerých korešpondenčných kariet táborovej pošty, ktoré písala manželovi Oscarovi do internačného tábora vo Francúzsku na pokračovanie na viacerých lístkoch naraz. Cenzora zaiste upútali tým, že na rozdiel od iných pisateľov nešetrila miestom. Nahriatie papiera odhalilo dôvod tejto veľkorysosti: medzi nemecky písanými riadkami banálneho obsahu sa odhalili iné riadky, písané v maďarčine. Ich posolstvo sa od toho viditeľného podstatne líšilo. Pre porovnanie uvádzame preklad „neškodného" nemeckého i „závadného" maďarského textu. Atramentom písaná správa znela: *„Môj milý Ocko! Len krátko Ti chcem oznámiť, že Pubi sa už v škole trošku zlepšil. Aj ja som rada. Keby chcel, mohol by byť najlepším žiakom, len je lenivý a veľmi hravý. Profesor mi povedal, že onedlho (5-*

10 Čiastočný rozbor a úryvky textov pozri DUDEKOVÁ, Gabriela. Protirečivé spomienky? Zážitky z prvej svetovej vojny. In: MANNOVÁ, Elena, ed. *Pamäť vo „viacjazyčnom" priestore.* In: OS – Fórum občianskej spoločnosti, 2006, roč. 10, č. 1-2, špec. č. na tému „Pamäť viacjazyčného priestoru" (venované 70. narodeninám prof. Moritza Csákyho), s. 102-114.

11 Citát v origináli: „Ich bitte die Zensur den Brief durchzulassen, ich schreibe nur die reine Wahrheit". Autorka s iniciálami B. P. pochádzala z obce Lázárföld/Lazarevo v dnešnom Srbsku. Mesačná správa Cenzorskej komisie v Budapešti z januára 1918, pag. 1256. KM, AOK – Evidenzbüro, GNZB, šk. 3756, spis č. 4978/Res.

12 Úryvok sa zachoval iba v preklade do nemčiny. Pozri Inhibierte Korrespondenz: Böhmische B Gruppe. KM, AOK – Evidenzbüro, GNZB, šk. 3756, spis č. 4919/Res.

6 týždňov) má skúšky. Cez prázdniny musí ísť niekam preč, učiť sa latinskú a nemeckú gramatiku. Na otázky [ale] dáva 3-4 odpovede, medzi nimi aj správnu, ale nevie, ktorá je tá správna. Nerozmýšľa uvážlivo. Aj som mu hrozila, ale pomáha to iba 2-3 dni a potom je všetko po starom. Ináč je veľký, silný a zdravý. Pozdravujeme a bozkávame Ťa srdečne." V riadkoch, písaných citrónovou šťavou, sa zverovala s obavami vážnejšieho druhu: *„Dúfam, môj drahý, že už aj ty čítaš moje riadky [.] Každý list, kartu i balík posielam do Viedne, lebo vidím, že odtiaľ ich predsa dostaneš. Som zvedavá, či si dostal ďalšie 2 balíky, v nich som ti poslala, čo potrebuješ. Budúci týždeň bude hotová nová tmavomodrá blúza a kúpim aj nohavice a pošlem ich. Myslím, že takto ti šaty vystačia do konca vojny. Ale ak niečo potrebuješ, len píš. Tvoje peniaze ukladám osobitne a vezmem z nich, len ak bude veľmi treba. Už ich aj tak nie je veľa, lebo aj mne sa všetko minulo. Na synove topánky do školy [a] za elektrinu bolo treba tento mesiac 45 korún. Drahota je už na nevydržanie, 1 kg masti 8 korún."* Autorka inkriminovaných zásielok okrem toho využívala aj iné „krycie manévre". Vytvárala fingované adresy, do ktorých vkladala správy, napríklad *„byt: Písala som všade, ulica Poprezeraj celé, píš citrónom„* a podobne[13]. Dôvodom zadržania tejto korešpondencie bol jej obsah i forma.

Šifrovanie, ktoré použila na záver listu manželovi do Ameriky Anna Dubovská (Dubovszki), bolo zjavné na prvý pohľad. Aj pripojená inštrukcia, že si má text *„dobre poskladať"*. Dešifrovanie obsahu síce prinieslo cenzorovi pochvalu, nie však veľké odhalenie. Utajený text bol zo spravodajského hľadiska bezvýznamný: *„Stefanko moj mili* [,] *Ti peníze čo si poslál* [,] *to sem len Bertuške za čizmi dala* [,] *čo je tu taká velká drahota. čo to neni Ani mozna prežit. Stefanko moj mili veru som len za bertušine čizmi dala len sedemdesátpet zlati."*[14]

Správy dešifračných oddelení i jednotlivé odhalené prípady ukazujú ďalšie spôsoby skrytého písania a vyjadrovania (inotaje, symbolické a obrazné pomenovania v texte), ale aj dôležitosť, akú kryptoanalýze velenie pripisovalo. Dešifračný pracovník tzv. juhoslovanskej a severoslovanskej jazykovej skupiny *Cenzorského úradu* v Budapešti Juraj Ribár (Ribar) bol odmenený za úspešné dešifrovanie viacerých listov, písaných v slovenčine. Ako však konštatovala sprievodná správa, odhalené dáta boli zväčša neškodné: *„Tajné značky a číselné šifry boli odhalené hlavne v maďarskej, chorvátskej a slovenskej korešpondencii... Obsah zistení je väčšinou neškodný: ľúbostné listy, rodinné záležitosti, v niektorých listoch sťažnosti na zdražovanie..."*[15] Za takú pokladali aj tajnú správu Jána Horvátha z ruského zajatia manželke v liste, v ktorom varoval: *„prosím ťa, moja milá žena, merkuj si na seba, abi voľáke pletky nevyprávali. Lebo vieš dobre, že čil hneď viac vyprávajú, šak mi pán boh len pomôže, aby som mrcha noviny počúvať na teba* [nemusel]." Kvôli šifrovanej správe, ktorú Horváth do textu ukryl (a v nej presne objasnil, pred čím manželku varuje), však list nikdy nedoručili. Znela: *„Listy prišli sem. Ženy velmo mrcha, lebo Rusi [ich] veľa skurvili."*[16]

„SLOVÁK LIPNE NA BOHU, KRÁĽOVI A VLASTI"

Napriek intenzívnej práci a úspechom rakúsko-uhorskej cenzúry pošty za prvej svetovej

13 Originály sú v HTL, f. Első világháború, K. u. k. Zensurkommission für Korrespondenzen an Kriegsgefangene in Budapest, 4411/1916 doboz, spis č. 590.

14 List má datovanie 21. 12. 1916. Pozri HTL, f. Első világháború, K. u. k. Zensurstelle Budapest, 4426 doboz, 3428/9 csomó, spisy č. 53/65 a. 56/58.

15 Schiffrierte Briefe und Karten im Monate Jänner 1917. HTL, f. Első világháború, K. u. k. Zensurstelle Budapest, 4425 doboz, 3428 csomó, spis č. 182/137.

16 Inhibierte Korrespondenzen. KA, KM, AOK-Evidenzbüro, šk. 3747, spis č. 4439/1.

vojny môžeme právom pochybovať o miere jej úspešnosti. Milióny kusov korešpondencie museli prechádzať rukami cenzorov pomerne rýchlo a zaiste nebolo možné, aby boli všetky detailne prezreté. Hlásenia upozorňovali na nedostatky nepriateľskej, najmä ruskej cenzúry: nedôslednosť kontroly a výmazu inkriminovaných pasáží, na nekompetentnosť a preťaženosť cenzorov. V podstate tá istá kritika však platila pre rakúsko-uhorskú prax. Väčšia účinnosť sa mala dosiahnuť najmä centralizáciou a presnou formuláciou otázok, na ktoré mali cenzori na základe inštrukcií hľadať odpovede. Momentálne bojové operácie, zahraničnopolitická a vnútropolitická situácia rozhodujúcou mierou ovplyvňovali, kam sa práve zameriavalo oko cenzúry.

Používanie cenzúry ako zbrane však malo mnoho tienistých stránok. Politické boje sa prejavovali aj priamo na pôde hlavného velenia, vrátane pracovísk cenzúry. Porovnania materiálov úradov vojenskej cenzúry vo Viedni a Budapešti obnažili vzájomné kompetenčné spory a čiastočne aj odlišné zacielenie ich pozornosti. Uhorská vláda priamymi intervenciami ministerského predsedu Istvána Tiszu vehementne presadzovala zásadu, že má právomoc rozhodovať o dianí v Uhorsku. To sa týkalo aj kontroly informácií a cenzúry pošty. Napokon dosiahla založenie osobitného *Úradu vojnového dozoru* (Kriegsüberwachungsamt) a *Cenzorského pracoviska* (tzv. Zensurstelle Budapest) s pôsobnosťou pre Uhorsko. Tým sa narušila centralizácia spravodajstva i cenzúry pošty a vytvoril sa väčší manévrovací priestor pre využívanie informácií na partikulárne politické ciele.

Doterajšie výskumy v prameňoch oboch cenzorských úradov odhaľujú zaujímavú pozíciu slovenských politikov, činných vo viedenskom *Cenzorskom oddelení*. Na intervenciu vedúceho tamojšej slovenskej cenzorskej skupiny Kornela Stodolu sa podarilo nájsť bezpečné (a nesporne prominentné) miesto Milanovi Hodžovi v chorvátskej skupine cenzorov. Napäté vzťahy medzi Viedňou a Budapešťou boli napokon v prospech Hodžu, ktorého žiadal z cenzúry odvolať Tisza osobne. Napriek viacnásobným previerkam politickej spoľahlivosti Hodžu, ktoré z tohto dôvodu prebehli, bol ponechaný v úrade. V odôvodnení konečného rozhodnutia sa uvádzalo, že na svojom poste vedúceho chorvátskej cenzorskej skupiny, ktorý Hodža zastával od 1. februára 1916, „*by bol iba ťažko nahraditeľný, jeho služby sú znamenité a jeho konflikty v civilnom živote nemajú absolútne žiadny vplyv na výkon služby*“.[17]

Memoáre a ďalšie pramene dokazujú, že Hodža, Stodola i Dérer využívali informácie, získané cenzúrou i z okruhu politických a vojenských kruhov, pre ciele slovenskej a československej politiky. Robili aj osobné intervencie v prospech Slovákov. Porušovali mlčanlivosť a sprostredkúvali informácie príbuzným z korešpondencie, ktorú museli ako cenzori zadržať. Prikláňame sa k názoru, že hlavnou stratégiou tzv. slovenskej skupiny, vrátane Milana Hodžu, v *Cenzorskom oddelení* bola taktická a plánovitá práca v záujme slovenskej politiky. Spôsob zostavovania mesačných hlásení o situácii a náladách Slovákov doma a v zahraničí – najmä v porovnaní s hláseniami iných jazykových skupín – mal podľa nášho názoru za cieľ utvrdzovať vojenské a politické vedenie vo viere o lojalite Slovákov voči habsburskej korune. Akékoľvek odhalené prejavy, ktoré vybočovali z tohto rámca, popisovali cenzori slovenskej skupiny v hláseniach ako ojedinelé. Je nesporné, že miera lojality českého obyvateľstva bola v porovnaní so slovenským oveľa slabšia. Zdá sa však, že slovenská skupina sa svojou taktikou snažila príliš neupútavať pozornosť vedenia cenzúry na Slovákov. Tá bola podľa pokynov generálneho štábu zameraná najprv na srbský front, neskôr Taliansko a po masovej dezercii tzv. pražského 38. pluku pri Zborove (vo veľkonočný aprílový týždeň roku 1915) najmä na preja-

17 Podrobnejšie KM, AOK – Evidenzbüro, GNZB, šk. 3758, spis č. 5072/Res.

vy ne/lojality Čechov. Napriek tomu, že Hodža a Stodola reálne pripravovali spoločné česko-slovenské politické vystúpenia a navzdory meniacej sa situácii v priebehu vojny, Stodolove oficiálne hlásenia naďalej prízvukovali, že *„slovenský ľud považuje pojem trónu a vlasti za svätý a vyzdvihuje ho nadovšetko"*[18]. Kým hlásenia budapeštianskeho *Cenzorského úradu* zaznamenávali nelojálne prejavy Slovákov, najmä z USA, Stodolove mesačné správy upozorňovali na nedostatočné vyplácanie vojnových príspevkov rodinám narukovaných vojakov a citovali hlavne úryvky z „patriotických listov".

PERIPETIE S NIKDY NEDORUČENOU POŠTOU

Korešpondencia z prvej svetovej vojny a jej cenzúra právom priťahuje pozornosť (najmä zahraničných) historikov. Autentické písomné svedectvá vojnových zážitkov i praktiky cenzúry dokážu zaujímavo a pútavo dokresliť vzťah armády a štátu voči občanom, a naopak. Z enormného množstva táborovej pošty, ktorá bola často jediným prostriedkom komunikácie s príbuznými, sa zachovali iba zlomky. Spolu s publikovanými memoármi a spomienkovými rozprávaniami, ktorými sa už dlhšie zaoberá slovenská etnológia[19], sú nenahraditeľným prameňom k rekonštrukcii prežívania a vnímania zrýchleného sledu prevratných zmien, ktoré spôsobila Veľká vojna. Dokážu odkryť individuálne i kolektívne reakcie na vojnu a pozrieť sa – na rozdiel od politických dejín – na dejiny dôsledkov vojny *„zdola"*.[20] Materiály vojenskej a civilnej cenzúry pošty to dokážu iba sprostredkovane (ak opomenieme originály zadržanej korešpondencie, ktoré sa v nich sporadicky zachovali). Na ich základe môžeme lepšie osvetliť postoj armády a štátu voči vlastným (i cudzím – zajatým a internovaným) občanom. Vzťah vojnového režimu voči obyvateľom bol charakterizovaný vyžadovaním ochoty obetovať sa „v prospech vlasti" a snahou o čo najväčšiu kontrolu. Zachované útržky korešpondencie, ďalšie podklady a správy cenzorov zachytávajú základné zmeny postojov obyvateľstva, sú však limitované tým, že cenzori sledovali predovšetkým problémy, ktoré predpokladali, alebo o ktorých mali vedomosť. Cenzormi odhalené prejavy nelojálnosti občanov, alebo pokusy obísť cenzúru, naznačujú schopnosť ľudí adaptovať sa na meniace pomery. Využívať slabiny systému dokázali aj politické skupiny, smerujúce k rozpadu habsburskej monarchie.

Svedectvá, stelesnené v nikdy nedoručenej korešpondencii, ktorá dodnes leží v niektorých archívoch, sú dávno zabudnutou ozvenou atmosféry prvej svetovej vojny. Závery etnológov ukazujú, že v súčasnosti je už pamäť o Veľkej vojne prekrytá spomienkami na časovo bližšiu a svojím rozsahom oveľa hlbšiu kataklizmu – druhú svetovú vojnu. Napriek tomu môže nastať jej nečakané sprítomnenie. Pozornosť verejnosti vzbudili okolnosti, ktoré nastali po uverejnení listov z prvej svetovej vojny v Maďarsku. Historik Péter Hanák, ktorý študoval zadržanú korešpondenciu vo viedenskom vojenskom archíve, uverejnil okrem iného aj list sedliačky z roku 1917, v ktorom sa priznávala manželovi, že má nemanželské dieťa a prosila ho

18 Die Stimmung des slovakischen Hinterlandes s prílohou Patriotische Briefe der Slovakischen Kriegsgefangenen. Správa datovaná 25. 11. 1916. KM, AOK – Evidenzbüro, GNZB, šk. 3747, spis č. 4383/341/Res.

19 Najnovšie výsledky etnologických výskumov, získaných metódou oral history, pozri KILIÁNOVÁ, Gabriela. Divided Memories. The Image of the First World War in the Historical Memory of Slovaks. In: *Sociológia*, 2003, roč. 35, č. 3, s. 229-246; KILIÁNOVÁ, Gabriela. Erlebt und erzählt. Der Erste Weltkrieg aus der mikrosozialen Perspektive. In: ERNST, Peter – HARING, Sabine A. – SUPPANZ, Werner, Hrsg. *Aggression und Katharsis. Der Erste Weltkrieg im Diskurs der Moderne*. Wien : Passagen Verlag, 2004, s. 263 – 281.

20 K možnostiam využitia týchto prameňov a ďalšiu literatúru pozri DUDEKOVÁ, Gabriela. Zajatci v prvej svetovej vojne. Význam a miesto memoárov vo výskume. In: SEKYRKOVÁ, Milada, ed. *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha : Národní technické muzeum, 2006, s. 221-241.

o odpustenie. Kópiu tohto veľmi emotívneho vyznania poskytol redaktorke televízie, ktorá na rozdiel od Hanáka (a bez jeho súhlasu) zverejnila v televíznej relácii, odvysielanej roku 1972, plné meno i vtedajšie bydlisko (názov dediny) pisateľky. Odhalenie totožnosti autorky listu malo nečakané následky: rozruch v inkriminovanej rodine a v dedine, rozhorčenie a protesty dotknutých strán, ale aj pokračovanie príbehu. Dlho ukrývané tajomstvo vyšlo nečakane na povrch po vyše päťdesiatich rokoch a s ním aj ďalšie osudy rodiny: manžel (ako mnohí iní po vojne) napokon žene odpustil a dieťa prijal za svoje[21]. Ďalší z príkladov, ako dokáže štátno-vojenská mašinéria zasiahnuť do osudov jednotlivcov.

(Štúdia vznikla vďaka podpore Moritz Csáky Preis Rakúskej akadémie vied v rámci projektov Historického ústavu Slovenskej akadémie vied APVV č. 51-030905 a 51-017105)

21 Okolnosti prípadu opísal novinár, ktorý vyhľadal potomkov i samotnú autorku listu: NÉMETH, Pál. Hajlik a jegenye... In: *Mozgó Világ*, 1980, roč. 16, č. 1, s. 56-75. Za upozornenie na tento prameň ďakujem maďarskému historikovi Györgyovi Kövérovi.

Rokovania česko-slovenských a poľských zástupcov v júli 1919 v Krakove

MARIÁN HRONSKÝ

Historická problematika rokovaní česko-slovenských (ďalej čsl.) a poľských zástupcov v júli 1919 v Krakove rozhodne nepatrí u nás práve k tým najspracovanejším. Pokiaľ sa s ňou v našej historickej literatúre predmetného obdobia a problematiky stretávame, tak iba v podobe strohých konštatovaní, že neviedli k výsledku, respektíve, že práve tu prišli predstavitelia Poľska po prvý raz s návrhom na vykonanie plebiscitu na území Tešínska, Oravy a Spiša a navyše tu po prvý raz Poliaci oficiálne artikulovali svoje nároky na Spiš i Oravu a od tej doby osud Tešínska bol úzko spätý s osudom Oravy a Spiša.[1] Zámerom tohto príspevku je priblížiť dôvody, priebeh i politicko-diplomatické pozadie týchto rokovaní so špeciálnym zreteľom na zorný uhol Slovenska. To však nie je možné bez pomerne širšieho úvodu, nakoľko krakovské rokovania v júli 1919 boli súčasťou riešenia čsl.-poľského sporu o Tešínsko, Oravu a Spiš, ktorý sa v podstate tiahol od roku 1918 až do roku 1924.

Možno povedať, že znovuzrodenie Poľska po prvej svetovej vojne bolo jednou z najväčších udalostí Parížskej mierovej konferencie. Išlo však o udalosť, ktorá zároveň spôsobila nekonečné ťažkosti. Príslušná komisia pre stanovenie hraníc Poľska sa tiež schádzala omnoho častejšie než ostatné teritoriálne komisie na tejto konferencii. Pritom tento nový štát sa hneď prejavil ako „znovuzrodenec" s veľkým apetítom. Zatiaľ čo mierová konferencia mala plno práce s mapami, poľské jednotky zas nelenili v poli. Všade pozdĺž sporných hraníc si Poliaci zaberali omnoho väčšie územia, ktoré mali tak doložiť úspech alebo neúspech vo vojne. Zo štátov, ktoré mali z Versailleskej zmluvy prospech, bolo najhrabivejšie práve Poľsko. Po troch rokoch zápasov, sa v roku 1921 vynorilo asi dvakrát väčšie, ako predpokladala mierová konferencia. Pri rozširovaní svojho územia bojom obratne využívalo britský strach z boľševizmu a francúzsku túžbu mať na východe silného spojenca – keď zaniklo cárske Rusko. No zároveň sa pri tom dostalo do konfliktu so všetkými susedmi, vrátane Česko-Slovenska, s ktorým bojovalo o Tešínsko a malo tiež územné nároky na Oravu a Spiš.[2]

Ak Tomáš Garrique Masaryk a potom Edvard Beneš pôvodne uvažovali o Poľsku ako o partnerovi pre svoje plány v strednej Európe, tak väčšina vedúcich poľských predstaviteľov videla v novozrodenom Poľsku prinajmenšom regionálnu mocnosť, ašpirujúcu nielen na

1 Pozri HOUDEK, Fedor. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava : Knižnica „Prúdov", 1931, s. 318; BIELOVODSKÝ, Andrej. *Severné hranice Slovenska*. Bratislava : Ústredná správa Slovenskej ligy v Bratislave, 1946, s. 65; HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 210; MELNÍKOVÁ, Marta – VRABCOVÁ, Eva. Utváranie severných hraníc Slovenska v 20. storočí. In: *Slovenská archivistika*, 1996, roč. 31, č. 2, s. 18.

2 K naznačenej problematike podrobnejšie pozri a porovnaj JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacáteho století*. Praha : Rozmluvy, 1991, s. 42-45; WANDYCZ, Piotr S. *Střední Europa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha : Academia, 1998, s. 189-191; KŘEN, Jan. *Dvě století střední Europy*. Praha : Argo, 2005, s. 361-362; MacMILLANOVÁ, Margaret: *Mírotvorci. Pařížska konference 1919*. Praha : Academia, 2004, s. 215-234.

územnú obnovu do podoby v akej existovalo Poľsko do XVIII. storočia, ale tiež na politické vodcovstvo celej východnej časti európskeho kontinentu. Obnovený poľský štát ťažko znášal v susedstve existenciu nového demokratického čsl. štátu a jeho významné postavenie v stredoeurópskej politike. Za požiadavkami a spormi o hranice na Tešínsku, a následne aj na Orave a Spiši, sa skrývali hlbšie nezhody. Poľsko by bolo na juhu svojich hraníc radšej uvítalo Maďarsko a v podstate bolo tiež proti tomu, aby sa Slovensko stalo súčasťou čsl. štátu. Aj poľská podpora maďarskej revízie i rôznych iredentistických, resp. separatistických snáh, bola do istej miery tiež výsledkom a zároveň istým výrazom odporu voči Prahe, vyvolaným konfliktom o Tešínsko.[3]

Otázka Tešínska bola chúlostivá zvlášť preto, že sporná časť tešínskeho územia, historicky a právne prináležajúceho k českému štátu od XIV. storočia, bola vo východnej a centrálnej časti osídlená prevažne poľskou populáciou. Teda žilo tu viac Poliakov ako Čechov, aj keď ani Poliaci nemali na tomto území výraznú majoritu. Zároveň išlo o spor dvoch novovznikajúcich spojeneckých štátov, ktoré by najmä Francúzsko rado videlo zomknuté ako hrádzu proti Nemecku i sovietskemu Rusku. Chúlostivosť tešínskeho problému signalizovalo aj to, že o hranici na Tešínsku rokovali českí a poľskí politici už pred prevratom. Dohoda Zemského národného výboru pre Sliezsko a poľskej Rady narodowej v Tešíne z 5. novembra 1918, ktorá sa zakladala na etnografickej hranici, úplne nevyhovovala pražskej vláde. Najmä preto, lebo prerušovala hospodárske vzťahy medzi Karvinskou uhoľnou panvou a ostravskými priemyselnými podnikmi a poľská kontrola nad železničnou traťou Bohumín – Košice znemožňovala priame spojenie českých krajín so Slovenskom.[4] Keď poľská administratívna komisia pre Halič, Tešínske Sliezsko, Oravu a Spiš štatútom z 10. 1. 1919 natrvalo pričlenila toto územie k Poľsku a 25. januára 1919 sa mali aj v týchto sporných územiach uskutočniť voľby do varšavského ústavodarného snemu, rozhodla pražská vláda presadiť záujmy Česko-slovenskej republiky (ďalej Č-SR) ozbrojenou mocou. Jednotky čsl. vojska začali 23. januára 1919 obsadzovať Tešínsko a 25. januára obsadili Těšín. No 29. januára 1919 pozvali zmocnencov Č-SR a Poľska v Paríži pred Radu desiatich a v noci na 31. januára sa „sedemdňová vojna" skončila. Dohodli sa na prímerí, podľa ktorého sa čsl. vojsko muselo stiahnuť späť za Vislu a Oľšu. Vedúci predstavitelia Dohody prinútili E. Beneša už 3. februára 1919 akceptovať dohodu o dočasnom rozdelení Tešínska. Provizórna čsl.-poľská demarkačná čiara na Tešínsku, ktorá nevyhovovala čsl. záujmom, však uzatvárala len prvé dejstvo problému. Hlavné sporné územie bolo pod medzinárodnou kontrolou až do vyriešenia otázky.[5]

Konflikt o Tešínsko mal však fatálne následky nielen pre ďalší vývoj vzájomných vzťahov (keď Poliaci interpretovali vojenskú akciu ako „*české prepadnutie*" v dobe konfliktov, ktoré mali s ďalšími susedmi), ale skomplikovalo to aj čsl. pozície na mierovej konferencii. Pre dohodové veľmoci bolo osobitne nepríjemné, že vojenský konflikt na Tešínsku vznikol práve v čase, keď sa začala mierová konferencia v Paríži a na vyriešenie tešínskej otázky bola na mierovej konferencii vytvorená dokonca zvláštna medzinárodná komisia, tzv. tešínska komisia (Inter-Allied Permanent Commision for Teschen), v ktorej boli zástupcovia Francúzska, Veľkej Británie, Talianska, Česko-Slovenska a Poľska a mala pripraviť podmienky na kompro-

3 Podrobnejšie k tomu DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 – 1992)*. Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. Praha : CEP, 2002, s. 135-136; DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 18-25.

4 Jej text pozri DEJMEK, J. – KOLÁŘ, F., eds. *Československo na Pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. Dokumenty, sv. I. (listopad 1918 – červen 1919)*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2001, s. 58-61.

5 HRONSKÝ, ref. 1, s. 208-209; DEJMEK, ref. 3, s. 136-137.

misnú dohodu. Česko-slovenská diplomacia tu však mala veľmi malý priestor, lebo na jednej strane ju limitovali vlastné záujmy ekonomické i dopravné v súvislosti s bohumínskou traťou a na druhej strane ochotu k čiastočným územným ústupkom sťažovala neústupnosť poľskej diplomacie, ktorá sa dôsledne dožadovala pričlenenia celého teritória k Poľsku, nakoľko podľa nej ho obývalo poľské obyvateľstvo.[6]

V čase januárových bojov na Tešínsku bol na karpatskej hranici úplný kľud. Obe strany sa len obávali – i keď bezdôvodne – vojenských akcií.[7] Napriek tomu osud Oravy a Spiša bol od februára 1919 spojený so sporom o rozhraničenie na Tešínsku, i keď týmto územiam sa venovala na oboch stranách menšia pozornosť ako Sliezsku. V pražskom centre, i v kruhoch slovenskej politickej reprezentácie, však vtedy ešte vládlo pevné presvedčenie, že Orava a Spiš sú integrálnou súčasťou Slovenska, vrátane pásma obývaného goralmi žijúcimi na slovensko-poľskom pomedzí a zastúpenie poľského obyvateľstva sa tu považovalo za početne zanedbateľné. Zvlášť slovenská poprevratová národne orientovaná politická reprezentácia okolo denníka Národnie noviny nepripúšťala v tejto otázke žiadne otázniky.[8] Podobné presvedčenie však mal aj minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, ktorý napríklad Národnému výboru v Trstenej poslal 20. 12. 1918 telegram nasledujúceho znenia: „*Nech obce, ktoré si Poliaci samovoľne privlastňujú, nedajú jordanovskému notárovi žiadne osvedčenie, že by chceli patriť k Poľsku, lebo sú to obce naše. Československému štátu patrí celá Orava, až po starú hranicu Uhorska*.“[9] Toto presvedčenie na čsl. strane zrejme ešte viac posilnil aj telegram Georga Clemenceaua z Paríža maršalovi Franchetovi ď Espereyovi (veliteľovi balkánskeho frontu) z 19. 12. 1918 o prvej demarkácii Slovenska, s formou nóty však oboznámil Károlyiho vládu pplk. Ferdinand Vix až 24. 12. 1918. Na adresu severnej hranice Slovenska sa v ňom doslovne hovorilo: „*hranice na západe a severe sú totožné s aktuálnou hranicou Uhorska*.“[10]

Pritom na poľskej strane sa už v čase prvej svetovej vojny podarilo krakovským politickým kruhom urobiť z určitého záujmu o časť Oravy a Spiša politický problém a sformulovať ho potom ako územnú požiadavku voči česko-slovenskému štátu. Najskôr sa tak dialo v súkromných politických brožúrach a formou polooficiálnej publicistiky, kde sa začala pripravovať poľská argumentácia založená na etnickom princípe, ktorá bola v niektorých prípadoch až neskutočne náročná. Nárokovali si napríklad nielen na okres Čadca v Trenčianskej župe, na časti Oravy a Spiša, ale hovorilo sa tiež o viacerých roztrúsených ostrovčekoch niekdajšej poľskej kolonizácie v podtatranskom Liptove. Na severnom a severovýchodnom Šariši od Dukly po Prešov sa zas argumentovalo 19 obcami, v ktorých vraj malo žiť až do 90% obyvateľov poľskej národnosti.[11]

---

6 VALENTA, Jaroslav. *Česko-polské vztahy v letech 1918 – 1920 a Těšínske Slezsko.* Ostrava : 1961, s. 99. Z poľskej strany najnovšie KAMIŃSKI, Marek Kazimierz: *Konflikt polsko-czeski 1918 – 1921*. Warszawa : Neriton, 2001, s. 43-114.

7 Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (ďalej AMZV ČR) Praha, PA, sv. 36, č. 4268 – situačná správa z 29. 1. 1919, Kurjer Warszawski, 31. 1. 1919; Glos narodu, 28. 1. 1919; VALENTA, Jaroslav. Polská politika a Slovensko v roce 1919. In: *Historický časopis*, 1965, roč. 8, č. 3, s. 417.

8 ROGUĽOVÁ, Jaroslava: Formovanie severnej hranice Česko-Slovenska v rokoch 1919 – 1920 v Národných novinách (tlačová rešerš). In: *Historické štúdie 43*. Bratislava : Veda, 2004, s. 116.

9 BIELOVODSKÝ, ref. 1 s. 18.

10 ADAM, Magda, et al., eds. *Documents diplomatique francaise sur Í histoire du Bassin des Carpates 1918 – 1932. Oktober 1918 – august 1919 I*. Budapest 1993, s. 116, č. dok. 61; tiež ADAM, Magda – ORMOS, Mária, eds. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát – medence történetéről 1918 – 1919*. Összeállította és szerkesztette. Budapest : Akadémiai Kiadó 1999, s. 50, č. dok. 45.

11 Archiwum Akt Nowych (ďalej AAN) Waršawa, Komitet Narodowy Polski (KNP), sign. 139, mapka POLONAIS SUR LE VERSANT –SUD DES CARPATHES; VALENTA, ref. 7, s. 413; HOUDEK, ref. 1, s. 318.

No od začiatku novembra 1918 začali Poliaci organizovať aj svoju akciu na okupovanie Oravy a Spiša. Turistický spolok „*Towarzystwo Tatrzańskie*“, ktorému pôvodne išlo len o to, aby získalo Poľsku nové turistické terény, vypracovalo pre poľskú vládu memorandum, ktoré 23. 11. 1918 predložilo v Krakove osobitnej konferencii, ktorá sa zišla na to, aby preskúmala a určila hranice, až pokiaľ by mali siahať poľské nároky na územie bývalého Uhorska. Pritom sú známe vojenské pokusy menších poľských jednotiek okupovať v priebehu decembra 1918 Spiš a Oravu.[12] Pričinením poľského spisovateľa Kazimierza Tetmajera vznikol spolok pod názvom „*Komitet Narodowy obrony Spiesza – Orawy, Czadcy i Podhala*“, ktorého predsedom sa stal Tetmajer. Ako člen doň vstúpilo aj celé „*Towarzystwo Tatrzańskie*“ a „*Zwiazek Podhalan*“.[13] Pritom „Komitet Narodowy obrony Spiesza, Orawy i Podhala“ z Varšavy už 19. februára 1919 poslal do „*Polskiego Komitetu Narodowego*“ v Paríži (do rúk pánov: Romana Dmowského a Kazimierza Dłuskieho) „*horúcu prozbu*“, aby podnikol silnú akciu na záchranu vraj do „*150 000 čisto poľského obyvateľstva na Spiši i Orave*“ voči českému záboru tohto územia, ktoré vraj ohrozuje aj celé Podhalie a aby dosiahol „*udržanie týchto čisto poľských krajov v zjednotenej vlasti*.“[14]

V nóte poľskej delegácie na mierovej konferencii, zaslanej 28. februára 1919 prostredníctvom delegáta Romana Dmowského generálnemu sekretariátu konferencie, sa okrem tešínskeho problému objavila aj žiadosť pričlenenia časti Spiša, Oravy i okolia Čadce k Poľsku podopretá argumentom, že „*časti komitátov spišského (Zips), oravského (Arva) i trenčianskeho (okres Čadca) vytvárajú klin vrazený pomedzi Sliezsko a Halič a patrili do dávneho štátu uhorského*“, zároveň však „*ležia v prirodzených hraniciach Poľska majúcich poľské obyvateľstvo a preto sa požadujú vrátiť späť Poľsku.*“[15] Týmto sa poľská delegácia na mierovej konferencii rozhodla domáhať zmeny rozhraničenia nielen na Tešínsku, ale aj na slovensko-poľskom pomedzí opierajúc sa o etnografické kritérium.

V poslednej dekáde marca 1919 poľská delegácia predložila generálnemu sekretariátu mierovej konferencie podrobné memorandum týkajúce sa rozhraničenia medzi štátom poľským a česko-slovenským v Tešínskom Sliezsku, na Orave i Spiši. Dokument bol dielom „*Commission politique pour le Duché de Cieszyn l' Orawa et Spisz*“, pod predsedníctvom Gustáwa Szuru, v ktorom sa zdôvodňovala potreba čsl.-poľskej dohody, aby mohli byť potom oba štáty bariérou proti Nemecku. Dohoda bude vraj možná len vtedy, ak hranice budú určené na etnickom základe. Okrem požiadaviek na Tešínsku komisia v memorande žiadala zo Slovenska: okres Čadca v Trenčianskej župe; na Orave žiadala určiť pohraničnú čiaru: Erdútka, Klin, Zakamenné, Chyžné, Hladovka, Suchá Hora; na Spiši čiaru: Vysoká, Gerlach, dolina Veľkej, Červený Potok, Matejovce a potom na sever Farkašovce a Dvorec.[16]

Neskôr síce poľská delegácia na mierovej konferencii v Paríži upustila od niektorých očividne prehnaných nárokov na Slovensko, no osud severovýchodnej časti Oravy a severozá-

12 K tomu pozri HRONSKÝ, ref. 1, s. 139-142; MELNÍKOVÁ – VRABCOVÁ, ref. 1, s. 18.

13 BIELOVODSKÝ, ref. 1, s. 64-65.

14 AAN Waršawa, KNP, sign. 143, s. 1. Nasledovalo organizovanie rezolučných prejavov jednotlivých obcí i spolkov za pripojenie Tešínska, Spiša i Oravy k Poľsku; tamže, s. 3-58.

15 KAMIŃSKI, ref. 6, s. 94-95.

16 AAN, Waršawa, KNP, sign. 1328, s. 1-9, pozri k tomu tiež BIELOVODSKÝ, ref. 1, s. 65; Tiež KAMIŃSKI, ref. 6, s. 95-96. V komisii sa nachádzal aj Kazimierz Dłuski, nominovaný za zástupcu delegáta Paderewského na mierovej konferencii, ako osoba tešiaca sa politickej dôvere Piłsudského; ďalej Józef Buzek, Kazimierz Nitsch, Antoni Sujkowski. Na čas pobytu figuroval v komisii aj Ferdinand Machay z Oravy, ktorý pricestoval do Paríža 19. 3. 1919 s dvoma goralmi.

padnej časti Spiša bol už nebezpečne spojený s osudom Tešínska, ktoré sa dostalo pod medzinárodnú kontrolu. I keď poľská reprezentácia opierala svoje nároky voči Slovensku o etnické argumenty, že požadované územia obývajú Poliaci, vychádzala tiež z historických dôvodov a z potreby Poľska vylepšiť strategické pozície v požadovaných lokalitách.[17] To zvlášť na slovenskej strane vyvolalo negatívnu reakciu a napríklad Národnie noviny poľský argument o potrebe vylepšenia strategických pozícií jednoznačne hodnotili ako nedostatočný na prechod slovenského územia so slovenským obyvateľstvom pod správu Poľska.[18] Zvýšilo to tiež ostražitosť čsl. vojenských, policajných a pohraničných orgánov voči rôznym incidentom z poľskej strany na slovensko-poľskej hranici, vrátane vpádu poľského vojska na Slovensko, v súvislosti s postupom maďarskej Červenej armády na Slovensku začiatkom júna 1919, pod zámienkou ochrany poľského obyvateľstva, aby sa nedostalo do područia maďarských boľševikov.[19] Napokon aj André Tardieu i generál Henri Le Rondn, významní francúzski predstavitelia na mierovej konferencii, nepovažovali poľské nároky na Orave a Spiši za oprávnené. Videli v nich práve snahu o strategicky ofenzívnu hranicu a pokus Poľska o ovládnutie horných tokov Oravy a Popradu a otvorenie cesty do Dunajskej panvy.[20]

Pôvodné argumenty čsl. memoránd mierovej konferencii žiadali ponechať Slovensku všade na severe historickú uhorskú štátnu hranicu – čiže uplatňovali historický princíp. V prípade tejto hranice sa historický argument opieral aj o prírodnú hranicu určenú vencom pohorí Karpát, a tak bol prijateľný aj pre anglosaských predstaviteľov veľmocí. Tým viac, že išlo o tisícročnú stabilnú hranicu, ktorá patrila v histórii susediacich celkov k najstabilnejším. Preto spor o túto hranicu spôsobil na mierovej konferencii aj určité prekvapenie. Podľa informácií Fedora Houdka, člena čsl. mierovej delegácie v Paríži, aj „*pôvodné stanovisko Najvyššej rady bolo ponechať Slovensku všade na severe uhorské hranice štátne*.“ [21] To sa svojou mierou odrazilo aj v jeho optimistických správach V. Šrobárovi v marci 1919, keď ho napríklad ešte 19. 3. 1919 informoval z Paríža, že síce Poliaci majú nároky aj na územie na Orave a Spiši a „*chcú sa odvolať k Rade desiatich o riešenie dľa ich žiadosti, ale sotva sa im prizná právo*.“ Pritom sebavedome dodáva: „*Oravu i Spiš nedostanú na žiaden pád*.“[22] Dokonca aj napriek tomu, že situácia na mierovej konferencii bola veľmi premenlivá, F. Houdek ešte 2. mája 1919 informuje Jozefa Škultétyho v Turč. Sv. Martine: „*Otázka Oravy a Spiša je riešená pre nás prajne. Polia-*

17 KLIMKO, Jozef. *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava : Obzor, 1980, s. 111.

18 ROGUĽOVÁ, ref. 8, s. 116.

19 AAN Waršawa, KNP, sign. 141, s. 29-37; ďalej pozri rôzne správy a hlásenia marec – jún 1919 – Národný archív ČR (ďalej NA ČR) Praha, Prezídium ministerskej rady (ďalej PMR) 1919, inv. č. 2481, sign. 712, šk. 3196, č. j. 103 pol. dův.; AMZV ČR Praha, Parížsky archív (ďalej PA), zv. 87, č. 10586, 10568 a zv. 29, č. 3331, 3340. Bolo interesantné, že poľský vpád na Slovensko v súvislosti s ofenzívou maďarskej ČA čsl. diplomacia v Paríži nevyužila na protest pred mierovou konferenciou. E. Beneš oznamoval Masarykovi 16. 6. 1919: „*Neprotestoval jsem ohledně obsazení Slovenska od Poláků, nýbrž jsem jen pohrozil a sdělil věc Fochovi... Věc je vojenská a nikoli politická. Foch dá okamžitě rozkaz do Waršawy vyklidit území... Paderevski mi velice děkoval, že jsem takto to řešil a že jsem neudělal »affairu«*“. ŠOLLE, Zdeněk. *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby Pařížských mírových jednání v roce 1919, 2. část Dopisy*. Praha 1994, dok. LCC, s. 288-289.

20 FERENČUHOVÁ, Bohumila. Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In: ŠVORC, Peter – HARBUĽOVÁ, Ľubica, eds. *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918*. Prešov; Bratislava; Wien : Universum, 1999, s. 243.

21 HOUDEK, ref. 1, s. 314. Úplne sa s tým stotožňuje aj BIELOVODSKÝ, ref. 1, s. 18.

22 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, V. Šrobár – pozostalosť, šk. 4, č. 42/23/4; k tomu tiež HRONSKÝ, ref. 1, s. 209.

ci všetko možné podnikli, aby kraje tie vytrhli z nášho územia, nepodarilo sa im. – O Tešínsku Dohoda zdráha sa riešiť, odkazuje nás, aby sme sa s Poliakmi dohodli.“[23]

Ešte v prvej polovici roka 1919 bol v otázke Oravy a Spiša optimisticky naladený aj E. Beneš v Paríži. Napríklad 20. mája 1919 oznamoval prezidentovi Masarykovi do Prahy: „*O Spiši a Oravě vůbec na konferenci se nemluví a nejedná.*“[24] Dokonca nezdieľal pesimizmus ani v otázke Tešínska, napriek istým hrozbám a tlakom zo strany Poliakov, že obsadia Tešínsko vojskom, nakoľko vraj Č-SR neplní niektoré ustanovenia dohody z 31. 1. 1919, ktorá však bola podpísaná až 3. 2. 1919.[25] Napríklad 16. 5. 1919 doslova vyzýval Prahu: „*Prosím o zachování klidu ve věci těšínske; jsem přesvědčen, že nakonec vyhrajeme zase jako ve věci Němců. V žádnem případe neustoupíme od uhelného bassinu a od železnice, na koncese v těchto věcech ať také prezident nepřistupuje.*“[26] O štyri dni neskôr E. Beneš svoj parížsky optimizmus ešte utvrdil: „*Zde situace valně zlepšená pro nás, jsem nýni jist, že Tešínsko bez okresu bílskeho rozhodně nám bude přiřčeno.*“[27] Celkove však vzájomná dohoda medzi Č-SR a Poľskom bola v dôsledku neústupných stanovísk oboch účastníkov sporu v nedohľadne a Beneš sa už v priebehu mája 1919 začal kloniť k tomu, „*že je lépe dát rozhodnout konferenci.*“[28]

Benešova skepsa ohľadom možnosti priaznivého riešenia tešínskej otázky priamou dohodou s Poľskom vzrástla po jeho rozhovoroch s vedúcimi predstaviteľmi poľskej mierovej delegácie v Paríži a zvlášť po rozhovoroch s poľským premiérom Ignacy Jan Paderewskim. Tieto rozhovory s Paderewskim v Paríži sa uskutočnili 18. a 29. apríla 1919 ako reakcia na odkaz prezidenta Wilsona, ktorý tlmočil Benešovi Robert Lansing, aby „*se dohodl s Paderewskim na něčem tak, aby Konference mohla vidět dohodu a abychom měli lepší posici oba*.“ Pritom sám Lansing dodal, že mierová konferencia rozhodne proti obom, t. j., že Č-SR nebude mať celé Tešínsko a Poliaci zas nebudú mať hranicu, ktorú žiadajú. A tak je vraj lepšie, aby sa Č-SR s Poľskom priamo dohodli.[29]

Beneš už 17. 4. 1919 vyjadril Lansingovi svoje pochybnosti nad možnosťou takejto dohody a v rozhovoroch s Paderewskim hájil hranicu na Visle s odstúpením bílskeho okresu až k Visle Poliakom a ponúkal možnú dohodu o hospodárskej zmluve. Paderewski hneď v úvodnom rokovaní priznal Benešovi, že na rokovanie nemá mandát, a že nemôže ustúpiť. No nevyslovil definitívne slovo a bol ochotný rokovať ďalej. Na rokovaní 29. 4. 1919 však už prišiel s istým návrhom: požadoval z čsl. strany väčšie ústupky v Tešínsku a ako náhradu za to ponúkal uhoľné kraje v Hornom Sliezsku. To by vraj v Poľsku skôr zniesli.[30]

Poľský premiér i minister zahraničných vecí Ignacy Paderewski sa zdržal v Paríži do 8. mája 1919. Ešte pred odchodom 5. mája informoval Beneša, že zamýšľa v krátkom čase, na spiatočnej ceste z Varšavy do Paríža, stretnúť sa v Prahe s prezidentom Masarykom a dohodnúť s ním riešenie tešínskeho problému. Beneš už v liste z 18. 4. 1919 oboznamoval Masary-

23 Archív literatúry a umenia, Pamätník národnej kultúry Matice slovenskej (ďalej ALU MS) Martin, Houdek, F. – Škultéty, J., 49L14.

24 AMZV ČR Praha, PA, zv. 109, č. 12354.

25 Podrobnejšie k tomu pozri DEJMEK − KOLÁŘ, ref. 4, dok. č. 175,177,187,195,198.

26 AMZV ČR Praha, PA, zv. 109, č. 12347; tiež DEJMEK − KOLÁŘ, ref. 4, dok. č. 203, s. 323. Pod železnicou E. Beneš rozumel Košicko-bohumínsku trať.

27 AMZV ČR Praha, PA, zv. 109, č. 12354; tiež DEJMEK − KOLÁŘ, ref. 4, dok. 206, s. 328.

28 Tamže; z poľskej strany k vyššie uvedenej problematike najnovšie pozri KAMIŃSKI, ref. 6, s. 77-114.

29 ŠOLLE, ref. 19, dok. CLIV, s. 228-229, Beneš Masarykovi 18. 4. 1919.

30 Tamže, dok. XLIV, s. 228-229, dok. XLIX, s. 239, dok. LI, s. 245; z poľskej strany k tomu pozri KAMIŃSKI, ref. 6, s. 118-123.

ka s charakteristikou Paderewského, že je to „*člověk dobrý, poctivý – slabý, politicky nezkúšený, který neodolá prvnímu nárazu*."[31] No teraz, keď sa črtala možnosť rokovania Paderewského v Prahe, považoval už 6. 5. 1919 za potrebné poinformovať Masaryka o stave riešenia tešínskej otázky v Paríži: „Pro jednání (s Paderewskim – pozn. M. H.) *Vám může sloužit toto: zde jsou pro řešení naše (pustit bílsky okres) a to bychom patrně prosadili, kdyby Spojenci sami rozhodovali. Tím Poláky držíme. Všechny komise rozhodly v tom smyslu*."[32] Vzhľadom na to, že v druhej polovici mája sa skutočne malo uskutočniť plánované stretnutie Paderewského s Masarykom, Beneš ešte 16. 5. 1919 oznamoval do Prahy, ako stojí tešínska otázka u rozhodujúcich predstaviteľov veľmocí: „*Clemenceau i Orlando definitívně slíbili mi hlasovat pro nás... Dnes jednáme s Wilsonem*" – telegrafoval Beneš.[33] Rokoval však aj s vedúcimi predstaviteľmi Poliakov v Paríži: „*S Dmowskim a Skrzyńskim došli jsme k závěru, že oni nemohou ustoupit od rozdělení uhelné pánve a že my na toto řešení vůbec nepřistoupíme... Má li Paderewski z Varšavy jiné instrukce, je možno jednat*" – telegrafoval Beneš do Prahy 20. 5. 1919.[34]

25. mája 1919 sa uskutočnilo stretnutie Paderewského s Masarykom v pražskom hoteli Graf. Aj počas diskusie poľského premiéra s čsl. prezidentom 25. mája sa prejavili rôzne stanoviská v teritoriálnych otázkach. Z hľadiska našej problematiky však nemožno nezaregistrovať, že Masaryk tu po prvý raz prejavil istú pripravenosť čsl. strany rezignovať na časti Oravy a Spiša. Navrhol tiež vytvorenie čsl.-poľskej zmiešanej komisie na uskutočnenie medzištátnych rozhovorov. Paderewski vyjadril súhlas a za miesto konania určil Krakov.[35]

Toto pražské stretnutie otvorilo perspektívu rozhovorov medzi delegáciami oboch štátov tak, ako si želali vedúci predstavitelia Dohody. Na začiatku júna 1919 prezident Masaryk zastával stanovisko, že Poliaci si môžu zložiť komisiu „*akú chcú*", majú len upovedomiť o jej skladbe pražské Ministerstvo zahraničných vecí a potom čsl. strana sa zariadi podobne ako oni. Neprikladal veľkú váhu tomu, aký bude mať charakter, a záležalo mu hlavne na tom, aby sa skoro zostavila. Poľská strana kládla dôraz na poslanecké zastúpenie v oboch delegáciách komisie a na účasť miestnych činiteľov z pohraničia. 3. júla 1919 Varšava zaslala do Prahy listinu desiatich poľských členov delegácie. Boli na nej poslanci do poľského Snemu: Ernest Adam, Ignacy Daszyński, Józef Londzin (jeden z troch predsedov „Rady Narodowej Ksiestwa Cieszyńskiego" (ďalej RNKC), Ryszard Kunicki (člen RNKC), Stanislaw Grabski, viceminister financií Władysław Byrka, Kazimierz Piatkowski (ďalší z predsedov RNKC)), Władysław Michejda, Julian Czapliński a Władysław Semkowicz. Dodatočne k nim ešte pribudli dvaja poslanci: Stanisław Osiecki (vicemaršal Snemu) a Franciszek Bardel.[36]

15. júla 1919 aj Ministerská rada v súhlase so Zahraničným výborom Národného zhromaždenia menovala čsl. členov delegácie na čele s Bedřichom Štěpánkom, vedúcim pracovníkom pražského Ministerstva zahraničných vecí (MZV). Okrem Štěpánka delegáciu tvorili poslanci Národného zhromaždenia: Jan Prokeš, Jaromír Špaček a miestni činitelia: Rudolf Vide-

31 ŠOLLE, ref. 19, dok. XLIV, s. 229.

32 Tamže, dok. LIII, s. 249.

33 AMZV ČR Praha, PA, zv. 109, č. 12347.

34 Tamže, č. 12354; pozri k tomu tiež KAMIŃSKI, ref. 6, s. 132-135.

35 KAMIŃSKI, ref. 6, s. 135. Toto stretnutie Paderewského s Masarykom pohlo tiež dopredu otázku vzájomného uznania štátnej nezávislosti a suverenity výmenou nót 28. a 30. mája 1919. Tiež výmenu delegátov (vyslancov), keď 12. júla 1919 v Prahe nastúpil Alfred Wysocki a 20. júla 1919 vo Varšave oficiálne začal svoje účinkovanie Vladimír Radimský.

36 AMZV ČR Praha, PA, zv. 28, č. 3241; tamže, Telegrami došlé (TD), telegram Ministerstwa Spraw Zagranicznych vo Varšave Masarykovi, Švehlovi a Štěpánkovi, 3. 7. 1919, č. j. 874; tiež KAMIŃSKI, ref. 6, s. 158 a 167.

tič, Ferdinand Pelc, Rudolf Matouš, Bohuslav Klac, Miroslav Rybák a tiež Jan Kapras a Adolf Krejza. Dodatkovo k nim pribudli poslanci Národného zhromaždenia Antonín Hajn a František Udržal. Pritom Slováci v tejto reprezentácii nefigurovali a označovala sa tiež ako česko-poľská komisia.[37] No už 14. júla 1919 telegrafoval E. Beneš do Prahy, že mierová konferencia „*žáda rychlé skončení jednání mezi nami a Poláky.*" Sám bol toho názoru, že by bolo skutočne vhodné, aby sa skoro konštatovalo, „*zdali komise je sto něco vyřídit, či nic*", a aby v negatívnom prípade celá vec sa rýchlo vrátila späť do Paríža.[38] Pritom 15. 7. 1919 Beneš informoval Prahu, že mierová konferencia určila ako posledný termín 25. júla 1919 na vyriešenie tešínskej otázky dohodou medzi Č-SR a Poľskom.[39]

20. júla 1919 pricestovala čsl. delegácia do Krakova, kde podľa B. Štěpánka bola „*přívětivě uvítána*". Už 21. júla sa konala prvá schôdza zmiešanej čsl.-poľskej komisie pod predsedníctvom Stanislawa Grabského, stojaceho na čele zahraničného výboru poľského Snemu. Dohodlo sa na vylúčení tlače z rokovaní, na spoločnej redakcii denných správ, pričom bola odmietnutá aj účasť medzinárodnej tešínskej komisie s tým, že má ísť čisto o rozhovory čsl. a poľských delegátov. Nasledujúca schôdzka zmiešanej komisie mala stanoviť postup práce v rokovaní. No aj na poľskej strane sa už skôr objavili hlasy, ktoré práve Krakov nepovažovali za vhodné miesto na takéto porady a navrhovali Varšavu.[40]

Poľskí delegáti sa ešte 20. júla dohodli, že budú presadzovať, aby sa tešínska otázka, ako najvážnejšia, prerokovala v prvom rade – oddelene od otázky Spiša a Oravy. Uzhodli sa tiež, že „*za zásadu rokovaní treba uznať jedine plebiscit*."[41] Pritom na druhej schôdzke čsl.-poľskej zmiešanej komisie 22. júla dopoludnia Grabski skonštatoval, že mandáty čsl. delegácie sa týkajú iba tešínskej otázky, no mandáty poľskej delegácie sa týkajú všetkých sporných hraničných otázok medzi štátom poľským a česko-slovenským, menovite okresu Čadca, Oravy i Spiša. Zrejme sa tým narážalo na absenciu slovenských reprezentantov v čsl. delegácii na krakovských rokovaniach. Napokon však obe strany uznali, že diskusie možno začať od prvoplánovanej otázky, t. j. od tešínskeho Sliezska.[42]

Poľský poslanec Ignacy Daszyński odvolávajúc sa na zásady prezidenta Wilsona oznámil, že poľská delegácia je za zodpovedné a dôkladné potvrdenie vôle obyvateľstva prostredníctvom plebiscitu. Potom navrhol, aby zmiešaná komisia prikročila najskôr na určenie časti Tešínska, v ktorej by sa mala dôkladnejšie prejaviť vôľa obyvateľstva plebiscitom. Ďalej, aby určila spôsob vykonania plebiscitu. K ustanoveniu hranice by malo prísť ihneď po nepochybnom prejave vôle obyvateľstva plebiscitom, aj so zreteľom na potreby geografické i ekonomické oboch štátov. Český poslanec František Sis prisľúbil, že čsl. odpoveď bude daná písomne. Sám však polemizoval s poľskými tézami a pred etnografický princíp vysúval zásadu sebestačnosti štátu, kde podľa jeho názoru rozhodujú elementy geografické, strategické a eko-

37 AMZV ČR Praha, PA, zv. 85, č. 10053 a zv. 107, č. 12846; KAMIŃSKI, ref. 6, s. 159 a 168.

38 AMZV ČR Praha, PA, zv. 109, č. 12411.

39 Tamže, TD, 1919, telegram Beneša Štěpánkovi 15. 7. 1919, č. j. 953; tiež KAMIŃSKI, ref. 6, s. 159.

40 AMZV ČR Praha, PA, zv. 85, č. 10062. Podľa správy čsl. vyslanca vo Varšave V. Radimského aj štátny podsekretár Wladysław Skrzyński nevyjadril spokojnosť s menovaním niektorých členov poľskej i čsl. delegácie a nepovažoval tiež Krakov za vhodné miesto na takéto rozhovory; tamže, Vyslanectvo ČSR ve Varšavě (ďalej V ČSR ve V), Politické zprávy (PZ), kniha 1, č. 31/1919).

41 Podrobnejšie k poľským prípravám na rokovania pozri KAMIŃSKI, ref. 6, s. 160-169.

42 Tamže, s. 171-172.

nomické. Poukazoval tiež na historické dôvody a vyslovil akúsi víziu „*silnej priehrady poľsko-česko-juhoslovanskej*" s antinemeckým zameraním.[43]

Na tretie zasadnutie zmiešanej komisie popoludní 22. júla ešte nestačila čsl. delegácia pripraviť sľúbenú písomnú odpoveď. Na neplodnej schôdzi vyslovila poľská strana znepokojenie, že práve v čase zasadania zmiešanej čsl.-poľskej komisie čsl. minister národnej obrany Václav Klofáč obchádza české jednotky na demarkačnej čiare v Tešínsku a po príchode do Karvinej vraj predniesol poburujúcu reč, v ktorej sa vyslovil, „*že v prípade rozbitia Komisie poľsko-českej sa poleje krv nie z viny Čechov*." Podobne ladené protičeské články priniesla aj poľská tlač – hlavne krakovskej proveniencie.[44]

Na štvrtom zasadnutí (schôdzke) zmiešanej komisie 23. júla dopoludnia poslanec František Udržal oboznámil poľských delegátov s písomným stanoviskom čsl. delegácie. V podstate odmietalo všetky hlavné body Daszyńského návrhu vzťahujúce sa na plebiscit z dôvodu štátoprávneho, geografického i etnografického. „*Těšínsko ako súčast československého státu je orientováno k českému západu ode 600 let. Odvolávati se ako Poláci, že v Horním Slezku má býti hlasováno je pochybné, neb nenáleží státopravně k Polsce a tam byl plebiscit uložen Německu jako státu poraženému*" – hovorilo sa v stanovisku. Česká delegácia prijíma Wilsonove názory uplatňované mierovou konferenciou, kde vedúcou myšlienkou je, aby „*státy nově utvořené byli soběstačné a měly veškeré záruky samostatného rozvoje, národné osvěty i hospodárstva*." S plebiscitom by sa rozpútali vášne, čo by ohrozilo skorú konsolidáciu pomerov na Tešínsku. Poľsko-české rozpory je nutné riešiť nie na úzkej základni plebiscitu, ale zo širšieho politického obzoru v súbore všetkých otázok politických, osvetových i hospodárskych, ktorými budú určené česko-poľské vzťahy. Čsl. delegácia „*nespatřuje v plebiscitu vhodný prostředek k dosažení dohody*" – konštatovalo sa v závere písomného stanoviska.[45]

Poliaci mali odpovedať nasledujúci deň. No ešte v závere štvrtej schôdzky, v rámci privátnych rozhovorov padol návrh, aby sa obe strany prostredníctvom svojich zástupcov v Paríži obrátili na predstaviteľov veľmocí s prosbou o predĺženie termínu zakončenia rozhovorov o týždeň alebo o dva týždne. Vedúci českej delegácie Štěpánek tak učinil prostredníctvom šifrovaného telegramu z pražského MZV ministrovi Benešovi do Paríža 24. 7. 1919 s tým, že aj ministerský predseda Václav Tusar s predĺžením súhlasí, „*prospeje-li to věci*". E. Beneš sa k tomu nepostavil negatívne a 24. 7. 1919 poslal depešu, v ktorej informoval Masaryka i premiéra Tusara, že sa zhodne s Poliakmi na mierovej konferencii intervenovalo, „*aby bol termín predĺžený o desať dní, pravdepodobne do 5. augusta*.[46]

Na piatom zasadnutí zmiešanej komisie 24. júla Poliaci predniesli svoju odpoveď, v ktorej „*trvají tvrdošijně na plebiscitu. Tak vyznela jejich dlouhá dnešní odpověď*" – telegrafovali z pražského MZV Benešovi do Paríža. V podstate isté nóvum v poľskej argumentácii bolo len to, že navrhla, aby sa plebiscit na Tešínsku uskutočnil pod kontrolou jednej z veľmocí – napríklad Spojených štátov severoamerických.[47]

---

43 AMZV ČR Praha, PA, zv. 107, č. 12057; tiež Kamiński, ref. 6, s. 172.

44 KAMIŃSKI, ref. 6, s. 172-173; AMZV ČR Praha, PA, zv. 25, č. 2741 a zv. 63, č. 5644 – protokol z tretieho zasadnutia zmiešanej česko-poľskej komisie 22. 7. 1919.

45 AMZV ČR Praha, PA, zv. 85, č. 10082 a zv. 107, č. 12059, Machatý z MZV Praha, Benešovi 24. 7. 1919.

46 KAMIŃSKI, ref. 6, s. 173; AMZV ČR Praha, PA, zv. 63, č. 5644 – protokol zo štvrtého zasadania zmiešanej komisie česko-poľskej 23. 7. 1919; tamže, TD, 1919, telegram Beneša Masarykovi, Tusarovi a Machatému, 25. 7. 1919, č. j. 1022. W. Skryński prostredníctvom francúzskeho vyslanca vo Varšave už skôr žiadal Paríž, aby bola lehota ukončenia rokovaní predĺžená o 10 – 14 dní; tamže, V ČSR v V, PZ, kniha 1, č. 31/1919).

47 AMZV ČR Praha, PA, zv. 85, č. 10071, Machatý – Benešovi 24. 7. 1919; KAMIŃSKI, ref. 6, s. 176.

25. júla zmiešaná komisia nezasadala, redigovala sa iba odpoveď čsl. delegácie na druhý poľský prejav. „*Setrváme na vývodech naši první odpovědi*“ – oznamoval do Paríža B. Štěpánek. Zároveň zdôraznil: „*od prvního okamžiku se snažíme by došlo k dohodě za podmínek zdelených z Paříže a naprosto jsem vzdálen myšlenky jakkoliv znemožňovati jednání*.“[48] Zrejme sa k Štěpánkovi dostali nejaké výhrady z čsl. strany, týkajúce sa priebehu krakovských rokovaní. Napríklad aj E. Beneš písal Masarykovi: „*Mám dojem, že jednáno je v Krakově ve formě, která zhorší zde naši posici. Už to tu a tam zde vyciťuji*.“[49]

Je pravda, že E. Beneš neveril v úspech krakovských rokovaní a s väčším optimizmom hľadel na možnosť rozriešenia tešínskeho problému mierovou konferenciou. Ešte pred ich zahájením napísal na margo krakovských rokovaní Masarykovi: „*Tam se nedohodnou – to se mi zdá jasným. Ať se pak prohlási s naši strany, že se to předáva zpět do Paříže do mých rukou...*“[50] No aj Benešov optimizmus, ktorý vkladal do priaznivejšieho rozhodnutia mierovou konferenciou, mal isté výkyvy. Napríklad 29. 7. 1919 odkázal do Krakova vedúcemu čsl. delegácie B. Štěpánkovi: „*Sdělte Štěpánkovi, že dokud zde byl Wilson a Lloyd George byl jsem jist řešení příznivého pro nás. Nýni je to značně horší a není vyloučeno, že konference bude chtít nam plebiscit vnutit. Ale určitého nelze říci nic. Vše závisí na náladech a na nevypočitatelných okolnostech momentu. V každém případě je nutno počítat se všemi eventualitami a dám vždy přednost přímé dohodě českopolské před rozsudkem konference*.“[51] No aj pre priamu dohodu s Poliakmi by bol len v tom prípade, „*kdyby bezpodmínečně ustoupili aspoň levý břeh Olše a celou dráhu*“ – telegrafoval túto svoju poslednú podmienku Masarykovi ešte 2. 8. 1919.[52]

Na šiestom zasadnutí zmiešanej komisie 26. júla čsl. delegácia, prostredníctvom poslanca Udržala, tlmočila nemeniteľnosť svojho stanoviska. Jediné nóvum tu bol návrh na vytvorenie subkomisie z oboch delegácií, ktorá by hneď dôverne začala ústne rokovania týkajúce sa hraníc medzi Č-SR a Poľskom na Tešínsku, čo poľská delegácia prijala. Českú delegáciu v nej zastupovali Udržal a Štěpánek, poľskú Grabski a Stanislaw Osiecki. Vedúci poľskej delegácie Grabski dodatočne spresnil, že subkomisia by sa nemala zaoberať iba Tešínskom, ale všetkými spornými problémami – teda aj otázkou Oravy a Spiša, súborom hospodárskych a iných problémov.[53]

Skoro sa však ukázalo, že utvorenie subkomisie nepomohlo vyviesť poľsko-české rokovania v Krakove zo závozu. Hlavne, keď už na prvom stretnutí subkomisie 27. júla poľskí zástupcovia neočakávane začali prichádzať v politickej, hospodárskej i vojenskej oblasti s návrhmi na uzavretie užšej aliancie oboch štátov, čo očividne presahovalo mandát čsl. delegácie v Krakove. Takto sa už druhé stretnutie subkomisie 28. júla skončilo prijatím rozhodnutia o prerušení rokovaní v Krakove, ktoré sa malo predložiť nasledujúci deň siedmemu zasadnutiu pléna zmiešanej čsl.-poľskej komisie. Toto rozhodnutie padlo z čsl. iniciatívy, „*poněvádž Poláci*“ – ako vec objasňoval Štěpánek v telegrame Benešovi 31. júla –„*v důvěrných poradách subkomitetu navrhovali hospodářsku, politickú a vojenskú alianci českopolskou, nemožnou samu o sobě a ještě nemožnější jako další důvod jejich pro plebiscit, na němž houževnatě lpějí.*“ Došlo

48 AMZV ČR Praha, PA, zv. 107, č. 12065.

49 ŠOLLE, ref. 19, dok. LXXXV, s. 323, Beneš – Masarykovi 28. 7. 1919.

50 Tamže, dok. LXXXII, s. 318, Beneš – Masarykovi 16. 7. 1919.

51 AMZV ČR Praha, PA, zv. 83, č. 9507.

52 ŠOLLE, ref. 19, dok. LXXXVIII, s. 329.

53 AMZV ČR Praha, PA, zv. 85, č. 10108, Machatý – Benešovi 28. 7. 1919; KAMIŃSKI, ref. 6, s. 176.

k obojstrannej dohode ako východisku z rokovaní, „*že obě delegace poradí se v Praze a Varšavě s kompetentnými činiteli o dalším postupu*.“[54]

Takto sa na siedmom zasadnutí zmiešanej komisie 29. júla 1919 skončili bilaterálne čsl.-poľské rokovania v Krakove. Skončili sa bez pozitívneho výsledku v podobe porozumenia v sporných otázkach a problémoch. Na poľskej strane sa začali počas rokovaní vynárať názory, že čsl. strane počas rokovaní nezáležalo na konkrétnych výsledkoch, ale rozhovory slúžili iba na demonštráciu dobrej vôle pred dohodovými veľmocami.[55] Na čsl. strane zas koloval názor, že tvrdošijné trvanie Poliakov na požiadavke plebiscitu je zámienkou na preťahovanie krakovských rokovaní, aby medzitým „*s napětím posledných sil mohli eventuelně korigovat své štěstí v Paříži*.“[56] No práve na krakovských rokovaniach prišli predstavitelia Poľska po prvý raz s návrhom na vykonanie plebiscitu na území Tešínska, Oravy a Spiša a navyše tu po prvý raz pred čsl. reprezentáciou oficiálne artikulovali svoje nároky na Spiš a Oravu.[57] No ako sme mohli sledovať, ku konkrétnemu rokovaniu o otázke Oravy a Spiša sa čsl.-poľské rozhovory v Krakove nedostali.

Nakoľko 5. augusta 1919 vypršal posledný termín na priamu čsl.-poľskú dohodu ohľadom sporných území, celá vec sa vrátila späť do Paríža na stôl mierovej konferencie. Následným krokom Najvyššej rady v Paríži bolo rozhodnutie o vykonaní plebiscitu na Tešínsku, Orave a Spiši, ale nedočkalo sa tiež konečnej realizácie. Čsl.-poľský spor o stanovenie hraníc v Tešínskom Sliezsku, Orave a Spiši sa napokon riešil arbitrážnym rozhodnutím Konferencie veľvyslancov 28. júla 1920, rozsudkom medzinárodného súdneho dvora v Haagu v roku 1923 o Javorine a napokon dohodou medzi Česko-Slovenskom a Poľskom 6. 5. 1924 v Krakove.

54 AMZV ČR Praha, PA, zv. 107, č. 12076, Štěpánek – Benešovi 31. 7. 1919

55 KAMIŃSKI, ref. 6, s. 177-179; AMZV ČR Praha, PA, zv. 85, č. 10113, Machatý – Benešovi 29. 7. 1919.

56 AMZV ČR Praha, PA, zv. 107, č. 12060, Machatý – Benešovi 24. 7. 1919.

57 Pozri tiež MELNIKOVÁ − VRABCOVÁ, ref. 1, s. 18.

Severné vojenské ťaženie v roku 1919

TIBOR BALLA

Po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie na jeseň roku 1918 sa víťazné mocnosti pri uskutočňovaní svojich cieľov snažili maximálne využiť mocenské vákuum, ktoré sa vytvorilo v stredovýchodnej časti Európy, teda minimálnu vojenskú prítomnosť bývalých spojencov Dohody.

Občianska vláda Mihálya Károlyiho, ktorá sa tzv. *„astrovou revolúciou"* dostala k moci, v súlade s vojenskou konvenciou podpísanou 13. novembra 1918 v Belehrade, odzbrojila svoju armádu. Pokusy o zriadenie žoldnierskej armády nemali očakávaný úspech, z nezmobilizovaných ročníkov sa podarilo sústrediť len asi 30 tisíc mužov. Ani plán nového vojenského vedenia na výstavbu armády, reprezentovaný ministrom obrany Vilmosom Bőhmom a štátnym tajomníkom Aurélom Stromfeldom,[1] ktorí nastúpili do úradu začiatkom roku 1919, ne-

1 **Aurél Stromfeld** sa narodil 19. septembra 1878 v Budapešti. V rokoch 1892 – 1897 študoval na budapeštianskej Akadémii Ludovica, od 1. novembra 1897 bol poručíkom v 18. honvédskom pešom pluku. Viedenskú vojenskú školu, ktorá pripravovala dôstojníkov generálneho štábu monarchie navštevoval v rokoch 1900 – 1902, od januára nasledujúceho roka slúžil ako nadporučík generálneho štábu na 4. krajskom honvédskom veliteľstve v Bratislave. 15 apríla 1905 sa oženil s Adrienn Urbány, dcérou generála Eduarda Urbányho. Od 1. mája 1905 slúžil v 9. honvédskom pešom pluku. Od septembra 1907 vyučoval taktiku a vojenstvo na Ludovike, od 1. 11. 1907 bol kapitánom generálneho štábu. Roku 1910 vyšla jeho učebnica o organizácii rakúsko-uhorskej armády, ktorá sa používala pri výuke budúcich honvédskych dôstojníkov. Od 1. 11.1911 zastával funkciu zástupcu vedúceho I. oddelenia na Ministerstve obrany. 1. 11. 1912 bol povýšený na majora generálneho štábu. Od septembra 1913 vyučoval vojenskú taktiku na viedenskej vojenskej škole. Počas prvej svetovej vojny slúžil najprv na srbskom fronte. Bol hlavným ubytovateľom XIII. armádneho zboru rakúsko-uhorskej armády a zodpovedal za zásobovanie a vojenské doplňovanie až do konca bojov na srbskom fronte v decembri 1914. Jeho zbor bol v januári prevelený do Karpát, 1. mája 1915 už bol plukovníkom a náčelníkom štábu armádneho zboru. Od augusta 1915 bol náčelníkom štábu nového armádneho zboru, pomenovaného podľa maršala Johanna Henriqueza, ktorý sa neskôr stal XXVI. armádnym zborom. Medzitým v apríli – máji 1916 bol veliteľom 20. domobraneckého pešieho pluku, 1. 8. 1917 plukovníkom generálneho štábu. V januári 1918 sa ako náčelník štábu dostal so svojim armádnym zborom na taliansky front, kde bojoval v okolí Monte Grappa a Monte Asolone až do konca vojny. Do Budapešti sa vrátil spolu s 5. spoločnou pešou divíziou. Od 23. novembra 1918 bol veliteľom akadémie Ludovika, od 19. januára 1919 do 25. februára štátnym tajomníkom Ministerstva národnej obrany, vypracoval plán dobrovoľníckej armády. Od 20. apríla 1919 náčelníkom štábu Východnej armády, od 4. mája náčelníkom generálneho štábu Červenej armády. K jeho menu sa viaže zorganizovanie Červenej armády a aj úspech severného ťaženia. Po prijatí Clemenceauových nót na protest proti vyprázdneniu území obsadených počas severného ťaženia odstúpil 29. júna z funkcie, ale v úrade zotrval do 3. júla, aby pomohol armáde prekonať krízové obdobie. Potom sa so svojou manželkou zdržiaval v Siófoku. Bol prítomný pri vstupe rumunských vojsk do Budapešti 4. augusta 1919. Po páde vlády Republiky rád, bol v júli 1920 odsúdený na dva roky a 9 mesiacov väzenia, degradovali ho a jeho vojenská kariéra skončila. Vojenský súd ho nesúdil pre jeho vojenskú činnosť, ale preto, že hoci mal možnosť vystúpiť proti komunistickej moci, neurobil to, dokonca svojím konaním predĺžil jej existenciu. V auguste 1921 sa dostal na slobodu, pracoval ako skladník, potom súkromný úradník. Bol aktívnym členom Sociálnodemokratickej strany, od roku 1925 Komunistickej strany (KMP). V marci 1923 bol opäť zatknutý, na slobodu sa dostal po pol roku. Roku 1927 zorganizoval Poriadkovú gardu Sociálnodemokratickej strany. Zomrel v Budapešti 10. októbra 1927 na zápal hrdla, ktorý ho trápil už od mladosti. Predsedníctvo Dočasného národného zhromaždenia ho 1. mája 1945 povýšilo na generálplukovníka.

priniesol želaný výsledok. Plán predpokladal armádu, ktorá by mala šesť divízií v celkovom počte asi 70 tisíc mužov, zvláštny sikulský oddiel a dunajskú stráž. Po štyroch týždňoch náboru sa nazbieralo len 5 000 vojakov.

Nábor vojakov pokračoval aj po abdikácii Károlyiho, po vytvorení Revolučnej vládnej rady 21. marca 1919 a proklamácii Republiky rád. 2. apríla dosiahol počet 20 650, 15. apríla počet stúpol na 53 524. Najväčšia časť zo šiestich divízií Červenej armády, ktorá bola oficiálne postavená 30. marca 1919, sa zdržiavala za demarkačnou čiarou, ktorá ju oddeľovala od armád susedných krajín. Vo vytvárajúcich útvaroch sa ozbrojovanie a výcvik práve len začínal. V priebehu apríla sa vytvorili dva medzinárodné pluky z vyše tisícky komunistických dobrovoľníkov, ktorí prišli z Viedne a tiež z vojnových zajatcov, ktorí sa v tom čase vrátili z ruského zajatia. Aj výmena jednotiek umiestnených na demarkačných čiarach sa stávala naliehavejšou.

V tejto situácii zaútočili na krajinu z dvoch strán – 16. apríla rumunské a 27. apríla aj čs. vojská, ktoré formálne viedli boj proti Republike rád a snažili sa o jej porážku, ale v skutočnosti ich cieľom boli väčšie územné zisky.

Na fronte sa vytvorila nasledujúca situácia: na východnom fronte stáli dve divízie a jedna samostatná brigáda s 34 prápormi a 16 batériami proti šiestim peším a jednej jazdeckej divízii rumunskej armády, ako aj jednému silnému oddielu, ktorý mal 64 peších práporov, 28 jazdeckých stotín a 48 batérií, teda prevaha bola dvojnásobná. Na severnom fronte predsunovali maďarské sily tri divízie s 28 prápormi a 14 batériami, proti ktorým stála čs. armáda so štyrmi divíziami a štyrmi samostatnými brigádami, ktoré tvorili 85 práporov a 24 batérií, čo spolu znamenalo takmer trojnásobnú presilu. Straty maďarského vojska, evidentne odsúdeného na ústup, dosiahli 50 až 60 percent pôvodného stavu. Katastrofálnu vojenskú situáciu nedokázalo zvrátiť ani novopostavené veliteľstvo Východnej armády, ktoré vzniklo 21. apríla. Rumunské vojská do 1. apríla dosiahli líniu rieky Tisy, kde sa po dobytí predmostia v Szolnoku frontová línia stabilizovala.

Na severnom fronte čs. jednotky 30. apríla ovládli Sátoraljaújhely, 1. mája obsadili Miskolc a do nebezpečenstva sa dostala boršodská priemyselná zóna, rovnako aj Salgótarján a Eger. V nasledujúcich dňoch obmedzili svoje výboje výlučne na obsadenie okolia týchto dvoch miest.

Revolučná vládna rada ponúkla 30. apríla susedným krajinám prímerie. Maďarsko sa však muselo pripravovať na ďalšie boje, čo však znamenalo aj hospodársky neúnosné úsilie po štvorročnej svetovej vojne a územných stratách. Zásoby armády sa vyčerpali, predovšetkým vo výzbroji sa ukazovali veľké nedostatky.[2]

---

2 Červená armáda počas svojich operácií, a aj v severnom ťažení, používala na maďarskej strane výzbroj a vojenskú techniku, ktorú zdedila z prvej svetovej vojny, a ktorá zodpovedala úrovni pechoty svojej doby.
Základným typom zbraní bola 8mm 5-ranová opakovacia puška typu Mannlicher so stredným zásobníkom, vzor 1895. Zbraň mala dva varianty s krátkou hlavňou: karabíny používala jazda a tzv. *kurtály* delostrelci a technické vojsko. Podľa potreby sa dal naň nastoknúť aj bodák.
Automatická 8-ranová 9mm pištoľ Steyr, vzor 1912, ako aj 7-ranová automatická pištoľ 7, 65mm typu Frommer-Stop boli najrozšírenejšie zbrane osobnej obrany.
Guľomet *Schwarzlose* vzor 1907/12, chladený vodou a vybavený oceľovým štítom na ochranu obsluhy mohol teoreticky dosiahnuť účinnosť 300 – 400 výstrelov za minútu. Pešiaci ho používali opretý o trojnožku, prepravoval sa spolu s pásmi nábojov na ťažných zvieratách.
Do arzenálu delostrelectva patrili ľahké, stredné a ťažké delá rôzneho kalibru, ako aj mínomety kalibru 90 až 260 mm. Do prvej kategórie patrili: 10cm poľná húfnica vzor 1914; 7,5cm horské delo vzor 1915; 10,4cm poľné delo vzor 1915; 10cm horská húfnica vzor 1916 a 8cm poľné delo vzor 1917/18. Ich dostrel bol 7000 – 12 000 metrov. K stredným delám patrili 15cm poľná húfnica vzor 1914/16, 15cm ťahaná húfnica vontatott tarack vzor

Dňa 2. mája nariadili mobilizáciu robotníkov vo veku 18 – 45 rokov a postavili osem robotníckych plukov. 5. mája začala reorganizácia armády vedenej Vilmosom Bőhmom, ktorú riadil Aurél Stromfeld, a ktorý sa opäť dostal na post náčelníka generálneho štábu. Armáda bola postavená podľa nového organizačného poriadku: v rámci štyroch armádnych zborov zorganizovali osem divízií (v podriadenosti 1. a 2. medzinárodný pluk a osem robotníckych plukov), ktoré sa skladali zo 115 peších práporov, 84 plukov so samopalmi, 8 jazdeckých rôt, 39 delostreleckých batérií (14 batérií s poľnými delami, 2 s horskými delami, 20 húfnicových, 3 ťažké batérie, spolu 154 diel rôzneho kalibru), 16 technických rôt a 8 leteckých rôt.[3] V prvej polovici mája vstúpilo do Červenej armády 44 000 nováčikov, celkový počet dosiahol k 14. máju 109 772 osôb.

V máji sa vojenská situácia Republiky rád výrazne zlepšila. Operácie novonastúpených jednotiek plných nadšenia v kombinácii s jednotným vojenským velením priniesli úspechy aj na fronte. Červená armáda zastavila rumunský útok a pri Salgótarjáne i Miskolci dosiahla významné úspechy.

Dňa 15. mája vydal Bőhm rozkaz na obsadenie Miskolca. 1. divízia patriaca do III. armádneho zboru (pozostávajúca najmä z bývalého 32. c. a k. pešieho pluku a dobrovoľníckych práporov z veľkých tovární hlavného mesta) 20. – 21. mája rozkaz úspešne vykonala. Táto akcia ukázala, že v danej situácii má maďarská armáda prevahu nad československou.

Plán severného ťaženia vznikal postupne a konečnú podobu dostal 27. mája. Realizáciu plánu umocňovali aj vážne strategické argumenty. V permanentnom nepriateľskom obkľúčení bola Republika rád odsúdená na porážku. Presun bojových akcií do blízkosti nepokojného Rakúska, Čiech a Nemecka, podľa prehnaného optimizmu politických vodcov, dával nádej na to, že revolúcia presiahne hranice.

Hlavné veliteľstvo armády počítalo s tým, že v priebehu týždňa uštedrí zdrvujúcu porážku východnému krídlu čs. armády na území Slovenska, a tak ju vyradí z ďalších bojov. Tým vytvorí aj vhodné podmienky na začatie útoku proti rumunským jednotkám v Zátisí. Za východisko pre začiatok útoku zvolili Miskolc, hlavný smer vytýčili na sever – severovýchod od

---

1915 a 15cm ťahané delo vzor 1915/16. Ich dostrel dosahoval 8 600 – 20 000 metrov. K ťažkým delám môžeme počítať: 30,5 cm mažiar vzor 1926; 10,4 cm delo vzor 1915; 15cm húfnica vzor 1915; 15cm delo vzor 1915. Dostrel mali 11 000 – 19 000 metrov. Delostrelectvo sa prepravovalo sčasti ťažnými zvieratami, koňmi, sčasti motorovými vozidlami, doplnenie munície sa zabezpečovalo vlakom, tzv. trénom.

3 V Červenej armáde prežívali aj naďalej tie jednotky vojenskej štruktúry, ktoré sa vytvorili počas prvej svetovej vojny. V porovnaní s údajmi uvedenými nižšie, však disponovali len polovičným stavom.
V rámci pešieho vojska bol základnou jednotkou prápor, ktorý pozostával zo štyroch rôt, počet vojakov dosahoval 600 – 700. Prápory sa označovali rímskymi číslicami.
Pluk bol vojenským telesom na najvyššej úrovni v rámci jedného druhu zbrane. Peší pluk pozostával z 3 – 4 práporov, 12 – 16 rôt, spolu asi 2 500 – 2 800 mužov.
Brigáda bola najmenšou jednotkou, vo všeobecnosti vytvorenou z dvoch oddielov s rôznou výzbrojou. Pozostávala z dvoch peších plukov, 8 práporov, príslušného delostrelectva, jazdy a technického vojska. Počet dosahoval 5 000 – 6 000 mužov.
Divíziu tvorili dve brigády z rozličného druhu vojsk, doplnené jednotkami patriacimi k iným druhom vojsk. Pešiu divíziu tvorili dve brigády, štyri pluky, 16 práporov, niekoľko rôt jazdy a jednotiek delostrelectva, technických jednotiek, zdravotníkov a trénu. Spolu ju tvorilo asi 10 000 – 12 000 mužov. Pluky, brigády a divízie boli označované arabskými číslicami.
Armádny zbor bol útvar, ktorý zahŕňal všetky druhy vojsk. Skladal sa z viacerých peších divízií, jazdy, delostrelectva, technických jednotiek, trénu, zdravotníkov a pomocných jednotiek. Označovali sa rímskymi číslicami.
Jazdu, technické jednotky a samopalníkov združovali do rôt, jedna *rota* mala 100 – 150 mužov.
Organizačnou jednotkou delostrelectva bola *batéria*, ktorá mala obvykle 4 – 6 diel, počet mužov sa približoval k počtu pešej roty.

mesta. Tamojšie čs. vojská už predtým utrpeli porážku, takže sa javila možnosť odrezať ich od rumunských posíl.

Aurél Stromfeld, ktorý bol duchovným otcom celého manévru, sa snažil sústrediť všetky možné sily, ktoré mal k dispozícii. Tým bral na seba aj riziko, že oslabením Zadunajska a južnej časti Dolnej zeme (Alföldu) uvoľní cestu prípadnej ofenzíve z juhu.

Na uskutočnenie severného ťaženia, ktoré sa začalo 30. mája, sústredili asi 80 percent maďarských vojsk. To znamenalo 73 práporov a 46 batérií – teda 80 percent delostreleckej sily. Viac ako polovicu tejto sily sústredili na pravom krídle, na štvrtine 250 kilometrov dlhého frontu, čím dosiahli výraznú delostreleckú prevahu.

Oproti stojaca čs. armáda, ktorej spočiatku velili talianski a francúzski dôstojníci, disponovala na území od Hrona až po Podkarpatie 90 prápormi, 32 delostreleckými batériami a jedným pancierovým vlakom. Na východ od horného toku Ipľa stála 3. a 6. divízia tvoriaca Východoslovenský armádny zbor pod velením francúzskeho generála Edmonda Hennocquea. Na západe velil najskôr taliansky generál Luigi Piccione, neskôr Francúz, generál Eugéne Mittelhauser[4] velil Západoslovenskému armádnemu zboru so 4. a 7. divíziou.

Stav maďarských jednotiek bol vo všeobecnosti lepší a ich sústredeniu pomohlo to, že sa za pravdepodobné považovalo, že juhoslovanské a francúzske jednotky nezaútočia z juhu najmä preto, lebo belehradskú vládu intenzívnejšie nezaujímali vnútorné pomery Maďarska a ani porazenie boľševizmu. Belehrad nemal ani zvláštne územné požiadavky v súvislosti s demarkačnou čiarou určenou v novembri 1918, na druhej strane však mal územné spory s Talianskom a Rumunskom, a tak zbytočne neplytval silami, len aby v Paríži získal priazeň.

Prevedením akcie poverili III. armádny zbor (1., 4., 6. divíziu, 3. a 10. brigádu), ktorý viedol ľudový komisár Jenő Landler, ďalej 5. a 3. divíziu, ako aj 1. brigádu.

III. armádny zbor mal postúpiť medzi riekami Tisa a Bodva smerom k mestám Sátoraljaújhely a Košice na frontovej línii dlhej asi 120 kilometrov. 5. divízia útočiaca na západ od armádneho zboru mala obsadiť Rimavskú Sobotu, Rožňavu a Tisovec. Ešte viac smerom na západ mala zaútočiť 3. divízia, ktorá dostala rozkaz obsadiť Zvolen a Lučenec, ako aj zničenie nepriateľa na severnom brehu Ipľa. 1. brigáda, ktorá bola v postavení na západnom úpätí pohoria Börzsöny, mala obsadiť Levice a prebiť sa k Hronu a potom obsadiť Nové Zámky v spolupráci s dunajskou flotilou.

Pravé krídlo armádneho zboru zabezpečovala 1. divízia, ktorá mala zahájiť útok na predmostie pri Tokaj-Tiszaluce a vzápätí zatlačiť rumunské jednotky do Zátisia.

I. armádny zbor rozmiestnený medzi Dunajom a Tisou mal demonštrovať útok v okolí Szolnoku a Csongrádu, aby tým pomýlil rumunské velenie.

Prvú etapu severného ťaženia, ktorú zahájili 30. mája v skorých ranných hodinách, charakterizoval úspešný postup. Čechoslováci žiadali svojich spojencov, Francúzov i Rumunov, aby urýchlene podnikli kroky proti Republike rád.

Prvý deň sa pohla 46. brigáda 3. divízie z východu a 80. brigáda zo západu smerom na ob-

4 **Eugéne Désiré Mittelhauser –** francúzsky generál, narodil sa roku 1873. Svoju vojenskú kariéru začal vo Francúzsku, v rokoch 1908 – 1924 slúžil v Maroku. Počas prvej svetovej vojny bol veliteľom pluku, potom marockej divízie a nakoniec roku 1918 veliteľom 36. pešej divízie. V rokoch 1919 – 1921 bol veliteľom vojenskej misie v Československu. V dňoch medzi 25. júnom a 1. júlom 1919 na bratislavských rokovaniach o prímerí medzi Maďarskom a Československom bol hlavným splnomocnencom Mauricea Césara Pellého, hlavného veliteľa čs. armády. Od roku 1930 bol veliteľom francúzskeho 20. armádneho zboru v Nancy, od roku 1931 člen Najvyššej vojenskej rady. Roku 1939 bol veliteľom francúzskej vojenskej misie v Poľsku. V máji 1940 viedol francúzsky zvláštny oddiel v Holandsku, potom do septembra bol veliteľom armády Levante v Bejrúte spolu s generálom Louisom Maximom Weygandom. Zomrel roku 1949.

chvat Lučenca. V bojoch o mesto sa zvlášť zaslúžil 1. medzinárodný červený pluk pod velením Zoltána Szántóa, ktorého vojaci ako prví vstúpili do mesta ešte večer prvého dňa.

1. brigáda prešla cez Ipeľ a obsadila Šahy, na severovýchode 6. divízia pod velením podplukovníka Ákosa Raba obsadila Szikszó, a v predchádzajúcich dňoch utvorený robotnícky pluk z Miskolca obsadil Putnok. Menšie jednotky, ktoré bránili Ostrihom, prešli cez dunajský most a obsadili Štúrovo (Parkan). Pred nečakanou silou útoku Červenej armády nepriateľ na viacerých miestach utiekol, zanechajúc významné zásoby munície a výzbroje. Čs. brigáda sa na línii Ipľa stiahla až o 25 kilometrov.

Na druhý deň zaútočila 6. divízia v údolí rieky Hornád, obsadila Edelény a Szikszó. 39. brigáda 5. divízie vstúpila večer do Rimavskej Soboty.

Útoky 1. divízie v prvý deň stroskotali na odpore Rumunov, preto hlavné velenie armády rozhodlo, že do bojov na pravom krídle zapojí aj 4. divíziu a 3. brigádu, ktoré boli dovtedy v zálohe.

Česi odvolali veliteľa jednotiek dislokovaných pri Lučenci a namiesto generála Letovského vymenovali generála Šnejdárka na čelo novej 4. divízie, ktorá sa sformovala z lučeneckej skupiny.

1. júna 4. a 1. divízia prekročila Hornád a prelomila rumunskú obranu. Na prelomení obrany na hornádskej línii sa zúčastnilo 29 batérií (10 delových, 15 húfnicových, 2 s ťažkými húfnicami, 2 s ťažkými delami) a jeden 30,5 cm mažiar. Delostrelecká príprava na túto akciu sa rozmermi blížila k prípravám na bitky v prvej svetovej vojne.

V ten istý deň obsadil jeden prápor 1. brigády s pomocou pancierového vlaku[5] Levice, ďalšia skupina s podporou dunajskej flotily obsadila Nánu pri Štúrove.

Maďarské jednotky pokračovali 2. júna na všetkých stranách v úspešnom postupe. Generál Hennocque, veliteľ východného armádneho zboru na slovenskom území požiadal o posily, ktoré mu aj poskytli presunom 6. brigády. Generál Mittelhauser, veliteľ západného armádneho zboru hodlal zaútočiť smerom na Lučenec.

Rumuni sa 3. júna pri Tokaji stiahli na ľavý breh rieky Tisy a tokajský most odpálili. 4. divízia sa pokúsila o prechod cez rieku, ale neúspešne, pretože nemala k dispozícii dostatok vojenských mostov. Následne sa 4. divízia pripojila k jednotkám útočiacim na Košice.

3. brigáda obsadila 3. júna obec Erdőbénye a 5. júna Sárospatak. 6. divízia operujúca v údolí Hornádu získala 4. júna Gönc a na ďalší deň Veľkú Idu. 10. brigáda obsadila 5. júna Szendrő a skupina z Nány pri Štúrove 3. júna zaujala Čechmi vyprázdnené Štúrovo.

6. jún sa stal najúspešnejším dňom ťaženia. Jednotky 3. brigády v ten deň vtiahli do Sátoraljaújhelyu, 6. divízia zasa do Košíc. Útok na Košice, ktoré boli jedným z hlavných cieľových

---

5 Pancierové vlaky sa vo veľkej miere začali využívať v prvej svetovej vojne. Prvý rakúsko-uhorský pancierový vlak postavili improvizovane v auguste 1914. Počas vojny ich vyrobili 11, z toho 10 na území Uhorska. Personál pozostával takmer výlučne z uhorských vojakov. Na konci vojny sa na území Maďarska vrátili štyri vlaky, ostatné sa dostali do rúk čs. a poľskej armády. Roku 1919 skonštruovali ďalších osem, ktoré sa zúčastnili v bojových operáciách Červenej armády a veľkou mierou prispeli k jej úspechom počas severného ťaženia. Vlak sa obvykle skladal z piatich jednotiek: v prostriedku bol kazematový vagón, potom po jednom rušni, na kraji po jednom vagóne s kanónmi. Do delovej veže posledne menovaných namontovali rýchlopalné delo kalibru 7 cm a na delovú vežu umiestnili guľometnú vežu s pozorovacou kupolou. V pozorovacej kupole podľa smeru jazdy zaujal pozíciu veliteľ. Výzbroj predstavovali dve delá a 6 – 10 guľometov. Obsluhu tvorili 1 – 2 dôstojníci a 30 – 70 príslušníkov mužstva. Spojenie vo vnútri súpravy zabezpečovali telefónom alebo hlásnou trúbou. Na začiatok a koniec vlaku pripojili po jednom plošinovom vozni, ktoré boli naložené materiálom potrebným na rekonštrukciu trate. V prípade ohrozenia sa vagóny dali opustiť cez otvory vytvorené do podlahy. Viacvrstevné pancierovanie poskytlo ochranu len proti výstrelom z pechotných zbraní a delostreleckým črepinám. Ich úlohou bol predovšetkým prieskum, podpora bojujúcich zväzkov, zničenie alebo rekonštrukcia trate.

bodov ťaženia, sa začal 5. júna. Nerovný boj rozhodla skutočnosť, že 46. brigáda, nasadená v smere hlavného úderu, ktorá bola dopravená od Lučenca vlakmi, prelomila nepriateľskú obranu. Brigáda sa nestarala o situáciu na oboch krídlach, kde boje prebiehali so striedavým úspechom, ale postúpila smerom ku Košiciam a 5. júna už stála 6 kilometrov v tyle nepriateľa, 6. júna odrazila nepriateľské protiseče a do 19. hodiny obsadila mesto.

16. červený pluk 1. brigády obsadil 6. júna Banskú Štiavnicu a Krupinu, na druhý deň vtiahol do Zvolena. Týmto sa na väčšej časti severného frontu podarilo dosiahnuť stav, ktorý si určilo vo svojom pôvodnom pláne hlavné veliteľstvo armády. Bojaschopnosť nepriateľskej armády bola na tomto úseku podlomená. Na západnom fronte sa maďarské jednotky priblížili na 70 kilometrov k Bratislave, ale tu narazili na silný odpor čs. vojsk vedených generálom Mittelhauserom. Vďaka silnému útoku sa im dokonca podarilo znova obsadiť Nové Zámky. Z tohto dôvodu ťaženie pokračovalo v smere menšieho odporu, teda na sever od Košíc.

Medzi 7. a 10. júnom jednotky III. armádneho zboru ďalej rozvíjali ofenzívu. Na východnom krídle 9. júna obsadili Trebišov a Michalovce. 1. divízia, ktorú nasadili v druhom slede, vtiahla s výdatnou pomocou domáceho obyvateľstva do Prešova, Humenného a Turne a 10. júna sa dostala až po Bardejov. Brigády 5. divízie obsadili Rožňavu, Jelšavu a Tisovec. Maďarom sa takto podarilo izolovať československé sily, ktoré ovládali rusínske oblasti. Väčšina miestneho obyvateľstva vítala jednotky Červenej armády ako osloboditeľov.

Po 10. júni sa front na východnom Slovensku stabilizoval. Zároveň však československé sily 7. júna podnikli protiofenzívu s jednou brigádou 7. divízie na Levice, s druhou smerom na Nové Zámky.

Prevahu nepriateľa dokázali maďarské jednotky kompenzovať väčšou pohyblivosťou. Príkladom môže byť akcia 16. pluku v dňoch od 30. mája do 12. júna. Medzi pozíciami 3. divízie, ktorá postupovala po ľavom krídle a 1. brigádou zívala asi 30 kilometrov široká medzera, ktorá postupne narastala až na 50 kilometrov. Tu operoval 16. pluk, ktorý sa ako súčasť 1. brigády zúčastnil oslobodenia Balassagyarmatu (30. mája – 1. júna), potom spolu s 1. brigádou 3. júna prelomil líniu až po Levice. Odtiaľto postupoval smerom na sever k 3. divízii, zúčastnil sa obsadenia Banskej Štiavnice, Zvolena a Banskej Bystrice (4. – 7. júna), potom pochodoval späť do Levíc, aby sa podieľal na odrazení čs. protiútoku 12. júna. Počas 12 dní tak vojaci pochodovali v hornatom teréne a za neustálych bojov 200 kilometrov.

V prvých dňoch ťaženia sa postavenie čs. vojsk vyvíjalo veľmi nepriaznivo. Postup 3. brigády odrezal rusínsku skupinu od ostatných jednotiek. Podobné nebezpečenstvo hrozilo aj armádnemu zboru generála Hennocquea. Jednotky čelili výrazným stratám, ich nadšenie upadalo. Čs. velenie muselo riešiť aj problém s revolučnou náladou obyvateľstva na operačnom území, ktoré prejavovalo svoje sympatie voči maďarským vojskám aj činmi. Preto 5. júna vyhlásili pre celé územie Slovenska stanné právo, zaviedli štátarium a brali rukojemníkov. Napriek tomu streľba za frontovou líniou, ale aj sabotáže proti železničným a telekomunikačným zariadeniam pokračovali. Z poľských hraníc stiahli čerstvé posily na podporu svojich divízií.

Georges Clemenceau, predseda Parížskej mierovej konferencie, sa ponáhľal pomôcť Československu. V nóte zo 7. júna požadoval od Revolučnej vládnej rady, aby okamžite zastavila vojenské akcie, a aby stiahla maďarské jednotky za bližšie neurčenú líniu. Prehlásil, že mierová konferencia má v úmysle pozvať do Paríža aj vyslancov maďarského štátu, aby si prevzali mierové podmienky a súčasne vyhlásil, že ak budú pokračovať vo vojenských akciách, bude iniciovať vážne sankcie a dôrazné vystúpenie proti nim.

Na nótu reagoval ľudový komisár pre zahraničie Béla Kun. V odpovedi zdôraznil, že Re-

publika rád vedie obrannú vojnu, pretože čs. vojská porušili podmienky belehradskej konvencie z 13. novembra 1918 a svojvoľne prekročili ňou stanovenú demarkačnú čiaru. Sľúbil ukončenie bojov a navrhoval, aby štáty, ktoré vznikli na území bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, zjednotili svoje postoje a vyriešili nedorozumenia na užšej konferencii vo Viedni.

Clemenceau v druhej nóte z 13. júna, ktorá mala charakter ultimáta, oznámil v Paríži už 11. júna stanovenú hranicu, ktorá bola totožná s neskoršími trianonskými. Maďarské vojská sa mali stiahnuť do štyroch dní za túto hranicu pod hrozbou vojenskej intervencie, ak by podmienku nesplnili. Znova nadhodil pozvanie Maďarov na mierovú konferenciu. Mierová konferencia súčasne vyzvala čs. i rumunskú vládu, aby ukončili nepriateľské akcie a stiahli svoje jednotky. Kun vo svojej odpovedi 18. júna oznámil, že je ochotný jednať s čs. a rumunskou vládou o vzájomnom ústupe a znovu navrhol zvolanie konferencie ľudu dunajského údolia.

Hlavné veliteľstvo armády 9. júna zrevidovalo a upravilo svoje rozhodnutie z 27. mája. Usúdilo, že *„všeobecná situácia si vyžaduje, aby ešte pred tým, ako väčšina armády prekročí Tisu a obráti sa proti rumunskému vojsku, účtovala na dlhý čas s armádou českou“*. Stromfeld zmenil smer hlavného úderu. Podľa nového plánu sa malo vytvoriť silnejšie sústredenie síl na sever od Dunaja a zaútočiť na západ, smerom na Bratislavu. Zatiaľ by sa viazali ustupujúce čs. jednotky pri Hornáde a v údolí horného Považia. Na uskutočnenie plánu bol 12. júna vytvorený V. armádny zbor, ktorý mal zahájiť útok v západnom smere na území medzi Levicami a Dunajom. Takmer polovicu disponibilných posíl na severnom fronte – 41 práporov (20 000 pušiek), 35 guľometných rôt (200 samopalov) a polovicu delostrelectva, 27 batérií (100 diel) – preskupili na tento úsek frontovej línie.

Od 10. júna sa pozornosť veliteľstiev oboch protistojacich armád obrátila na západnú stranu frontu. Česi vyvíjali stále intenzívnejší odpor a využijúc oslabenie frontovej línie spôsobenej preskupením síl Červenej armády, miestami podnikli aj protiútoky.

Dovtedy ustupujúca 2. čs. divízia prinútila 10. júna k ústupu jednotky 80. brigády, smerujúcej na Banskú Bystricu. Súčasne jeden pluk podnikol útok aj na Banskú Štiavnicu a po celodennom boji tamojší Červený prápor boj o mesto vzdal. 13. júna tá istá divízia prinútila vyčerpané prápory 80. brigády, aby vzdali aj Zvolen.

Hlavný útok Mittelhauserových vojsk sa sústredil na Levice s cieľom, aby narušil nástup V. armádneho zboru. 11. a 12. júna ho uskutočnila 7. čs. divízia, avšak 16. peší pluk, 3. budapeštiansky a hontianski strelci spolu s delostrelectvom a 9. pancierovým vlakom ho odrazili a útočníkov zatlačili za rieku Hron.

Na východnej časti frontu 15. júna v dôsledku útoku 4. čs. brigády vyprázdnila 39. červená brigáda Tisovec a Rimavskú Kokavu. 16. júna bola na celom fronte zahájená protiofenzíva čs. jednotiek. Čs. vojsko stojace proti maďarskému bolo posilnené, tvorilo ho šesť divízií, 103 práporov a 33 batérií (so 132 delami). V polovici júna disponovala Červená armáda spolu 168 prápormi a 84 batériami (308 diel), z ktorých asi dve tretiny bojovali na severnom fronte.

Hlavným cieľom východného armádneho zboru bolo zmocnenie sa Prešova a Košíc. Hennocqueove jednotky dosiahli v boji so slabými silami 5. divízie menšie úspechy – 16. júna sa im podarilo obsadiť Rožňavu.

Armádnemu zboru generála Mittelhausera sa nepodarilo v dňoch 16. a 17. júna obsadiť Levice. 3. divízia, ktorá mesto bránila, bola posilnená medzičasom 4. divíziou a po dvoch dňoch ťažkých bojov sa im aj po tretíkrát podarilo ubrániť a útočníkov prinútiť na ústup. V tom istom čase 1. divízia III. armádneho zboru taktiež obnovila svoje operácie a v západnom smere dosiahla Krompachy a Mníšek nad Hnilcom.

Ako bezprostredný dôsledok severného ťaženia bola 16. júna v Prešove vyhlásená Slovenská republika rád, deklarovaná ako spojenec Maďarskej republiky rád.

Vo svojom rozkaze 16. júna Vilmos Böhm oboznámil s nótou Dohody, ako aj odpoveďou revolučnej vlády a vojska a súčasne nariadil zastavenie bojových akcií. Väčšina vojakov si myslela, že hranice sú už stanovené, že na tom už nič nemôžu zmeniť, a preto pokladali ďalšie boje a obete za zbytočné. K tomu sa pridružili aj nedostatky v zásobovaní a doplňaní posíl, ako aj nedostatok výstroja.

Clemenceauova nóta vyvolala medzi vojenskými a politickými vodcami ostrú debatu, na schôdzi Republikových rád 19. júna sa väčšina zúčastnených priklonila k názoru, že požiadavky je potrebné splniť.

V. armádny zbor (3., 4., a 8. divízia), ktorý bol medzičasom vytvorený pod velením Józsefa Pogánya, podľa rozkazu hlavného veliteľstva z 12. júna začal 17. júna postupovať západným smerom na území severne od Dunaja. 8. divízia razila cestu smerom k Novým Zámkom za pomoci dvoch pancierových vlakov, na druhý deň jej hlavné sily obsadili Bánov. 3. divízia útočila smerom na Banskú Štiavnicu, 4. zasa smerom na Vráble a tiež sa zúčastnila úspešnej obrany Levíc. Mittelhauser sa už obával straty Bratislavy, ale postup Maďarov smerom na západ sa zrazu zastavil. Príčinou bolo, že vojaci boli vyčerpaní, jednotky armády demoralizované, keď sa mužstvo dozvedelo z novín o výmene nót s Dohodou. 19. júna museli jednotky 3. divízie stiahnuť na oddych, pretože boli vysilené a ich bojová morálka silne poklesla. Sily zoslabnutého a znechuteného armádneho zboru sotva stačili na udržanie pozícií, ale v žiadnom prípade nie na víťazstvo.

Prevaha Červenej armády v porovnaní s čs. vojskami neustále klesala. Na jej činnosti sa stále viac odrážali rozhodnutia politického vedenia – blížiace sa prímerie a očakávaný ústup. 20. júna postupovala 4. divízia V. armádneho zboru v údolí Hrona smerom na Nitru, jeden oddiel 8. divízie vnikol do Nových Zámkov, ale keď pancierový vlak spustil paľbu, sa stiahol. 22. júna sily armádneho zboru generála Mittelhausera zahájili útok pri Leviciach a Nových Zámkoch. 23. júna, v posledný deň severného ťaženia, prebehli na línii V. armádneho zboru len boje menšieho významu.

Ani na ostatných úsekoch severného frontu boje neutíchali. III. armádny zbor bojoval západne od Prešova a Košíc s vojskami generála Hennocquea. Keď ustal ešte 16. júna zahájený útok čs. strany, 1. divízia zatlačila nepriateľa a do 23. júna sa jej podarilo dostať pod svoju kontrolu výšinu Dubje, ktorá viedla smerom na horský prechod Branisko. 6. divízia z Košíc dosiahla líniu Gelnica – Medzev. 2. brigáde nasmerovanej do priestoru medzi 1. a 6. divíziou sa podarilo dostať až po Kluknavu.

Medzi 17. a 23. júnom prešla dovtedy ustupujúca 5. divízia do ofenzívy a postupovala v údolí riek Slaná a Rimava až po líniu Plešivec – Tisovec – Rimavská Kokava.

Maďarské jednotky ukončili svoje operácie 24. júna. V ten deň o 5.00 hod. ráno totiž vstúpilo do platnosti na severnom fronte prímerie, ktorému predchádzali výmeny viacerých nót medzi hlavným veliteľstvom Červenej armády a francúzskym generálom Mauriceom Césarom Pellém, hlavným veliteľom čs. armády. Revolučná vládna rada zakázala všetky vojenské činnosti armády počnúc 24.00 hod. 25. júna.

Pellé požadoval v ultimáte stiahnutie maďarských jednotiek za demarkačnú čiaru do 30. júna. Maďarské jednotky však začali vyprázdňovať obsadené územie o rozlohe 2 835 km^2 až 30. júna. Odsun vojsk prebiehal disciplinovane a rýchlo a 4. júla sa skončil. Čs. vojská 6. júla dosiahli demarkačnú čiaru.

Ľudový komisár Péter Ágoston podpísal 1. júla v Bratislave zápisnicu, ktorá vyznačovala

demarkačnú čiaru pozdĺž novej maďarskej štátnej hranice so 4-km neutrálnou zónou. V tomto dokumente bola z maďarskej strany uznaná čs. občianska verejná správa na území dnešného Slovenska. Tým sa Maďarská republika rád prakticky vzdala všetkých dosiahnutých výsledkov severného ťaženia.

Aurél Stromfeld odstúpil zo svojej funkcie. Hlavnou príčinou jeho odchodu bolo, že nesúhlasil s prijatím nóty mierovej konferencie.

Dohoda nedodržala svoje sľuby, rumunské vojská sa nestiahli zo Zátisia, ba v dôsledku rumunskej vojenskej prevahy viedla porážka z júla k rumunskému vojenskému obsadeniu krajiny.

O stratách Červenej armády počas severného ťaženia – zhruba niekoľko stoviek padlých a niekoľko tisíc ranených – nemáme žiadne presnejšie údaje. V máji a júni bol počet padlých 450, ranených 3691, chorých 6977. Taktiež chýbajú údaje o stratách, ktoré utrpela čs. strana.

Charakter bojovej činnosti vojsk bol zásadne ovplyvnený jednak relatívne nízkym stavom vzhľadom na dĺžku frontovej línie dosahujúcej 250 kilometrov, ale aj osobitosťami terénu. Na väčšej časti severného frontu – s výnimkou územia Podunajskej nížiny (Kisalföldu) – prebiehali boje v severno-južnom smere v údoliach riek. Nepriateľ nevybudoval súvislý obranný systém, preto nebol potrebný žiadny prelom. Voľné krídla umožnili obkľúčenie alebo obídenie niektorých dôležitejších nepriateľských pozícií, výšin, obcí alebo dopravných uzlov, ako aj útoky na bočné pozície nepriateľa.

K úspechu ťaženia v zásadnej miere prispela vynikajúca kvalita vojenského velenia. Aurél Stromfeld velil vojnovým operáciám na území dnešného Slovenska zo svojho hlavného stanu v Gödöllő. Charakteristická pre neho bola flexibilita velenia, založená na precíznom poznaní okolností. Uplatňoval zvláštnu taktiku voči nepriateľskej presile: jednotky udierali na čs. vojsko stále z iného smeru, čím ho neustále znepokojovali a postupne podlamovali jeho schopnosť obrany, a tak nakoniec prinútili k ústupu. Mimoriadne treba vyzdvihnúť nadšenie veliteľa armádneho zboru ľudového komisára Jenő Landlera, ktorý dokázal vplývať tak na vojsko, ako aj na dôstojnícky zbor.

Dôležitým momentom pre úspešné splnenie cieľov ťaženia bola dobrá organizácia spolupráce jednotlivých vojsk, sústredenie a využitie všetkých dostupných síl a výzbroje v smere rozhodujúceho úderu a v neposlednej miere dobré využívanie záloh. Za prvou líniou stáli vždy k dispozícii zálohy, ktoré nasadili v rozhodujúcej chvíli. K dosiahnutému úspechu výrazne prispelo masové a sústredené využitie delostrelectva.

V ťažení hrali mimoriadne významnú úlohu rýchle a pohyblivé pancierové vlaky s veľkou palebnou silou. Využívali sa na prieskum a podporu pešieho vojska, na prenasledovanie, posilnenie obrany a na krytie ústupu. O nasadení 12 pancierových vlakov rozhodovalo priamo hlavné armádne veliteľstvo, respektíve Aurél Stromfeld, ktorý ich zadeľoval podľa aktuálnej bojovej situácie na posilnenie toho ktorého armádneho zboru alebo divízie.

Okrem pozemných vojsk sa bojov zúčastnilo aj osem leteckých rôt. Letky v počte asi 40 strojov plnili predovšetkým prieskumné úlohy, 2. rota bombardovala v júni železničnú stanicu vo Vrútkach. Lietadlá 3. roty v tom istom mesiaci vzlietali z obce Pásztó, aby podporovali boje na území dnešného Slovenska.

4. rota sa mala postarať o obranu mesta Győr. Podriadená II. armádnemu zboru sledovala pohyb vojsk v okolí Bratislavy, Nových Zámkov, Komárna a Ostrihomu. Česi sa v júni v 56 prípadoch pokúsili o bombardovanie Győru, a v 12 prípadoch sa 4. rote podarilo letecké útoky odvrátiť. 15. júna sa podarilo pilotovi Józsefovi Kretzovi so svojím pohotovostným lie-

tadlom zostreliť čs. bombardovacie lietadlo, ktoré bombardovalo okolie továrne, ktorá v plnej prevádzke vyrábala kanóny. Po tomto úspechu sa nepriateľské lety skončili.

6. a 7. rota vykonávala prieskum a podporovala boje pozemných vojsk. Veliteľ 7. roty, Mátyás Bernárd, 12. júna zničil svojím lietadlom jeden čs. pancierový vlak, pričom sa aj sám ťažko zranil.

Lietadlá 8. leteckej roty zničili 1. júna pri útoku na brody cez rieky Slaná a Hornád pri Tiszaluce štyri delostrelecké batérie a viacero guľometov protilietadlovej obrany.

Aj dunajskej flotile sa ušla dôležitá úloha počas bojových akcií. Útok 1. brigády na Štúrovo na svitaní 30. mája podporoval monitor SZAMOS, strážne člny KOMÁROM a FOGAS (zubáč) ju zasa podporovali pri prechode cez Hron pri Szentgyörgymező (dnes súčasť Ostrihomu). Počas predpoludnia ostreľovali čs. postavenia pod Ostrihomom. Keďže sa čs. vojsku podarilo ešte v ten deň popoludní znovu obsadiť Nánu pri Štúrove a na ďalší deň most v Kamenici nad Hronom, do bojov sa opäť zapojila flotila. Nánu Maďari pomocou monitoru SZAMOS a paľbou zo strážneho člnu COMPÓ (lieň) získali späť. Pri premenlivom bojovom šťastí Česi zasypali Ostrihom streľbou z diel. SZAMOS však tieto batérie umlčal. 2. júna lode opäť podporovali postup pešieho vojska na ľavom brehu Dunaja, svojimi delami rozbili viacero zakopaných guľometných hniezd. V ten istý deň sa k nim pripojil monitor LAJTA (Litava). Spolu so SZAMOS-om ostreľovali postavenia medzi Komárnom a Štúrovom a potom samotné Komárno. V súboji s čs. delostrelectvom utrpeli viaceré zranenia. Ostatné vyššie spomenuté lode podporovali ľavé krídlo postupujúcej pechoty na úseku Ľubá – Belá – Mužla, pričom nepriateľa priam zahltili paľbou z diel a samopalov.

Loď COMPÓ sa stala 2. júna vo Vacove rádiostanicou 1. brigády. Do 4. júna monitory ostreľovali Komárno, jedna loď sa pretlačila až k ústiu Žitavy, aby podporila pechotu. Následne bol postup 1. brigády zastavený, lode sa presunuli na zabezpečovanie vodnej prepravy. Hlavné velenie Červenej armády udelilo posádke monitorov SZAMOS, LAJTA, MAROS a strážnych člnov KOMÁROM, CSUKA (šťuka), FOGAS, COMPÓ pochvalu za odvahu a úspešnosť v bojoch.

Severné ťaženie roku 1919 sa do maďarskej vojenskej historiografie zapísalo ako úspešný príklad riešenia problému *„veľký priestor – malá sila"*. Z maďarskej strany sa viedla obranná vojna a jednotky postupovali s oslobodzovacím cieľom. Počas júnových bojov sa však prejavili aj slabé miesta armády, i krajiny v zázemí. Ukázalo sa, že bez zabezpečenia a dopĺňania dostatočných materiálnych i ľudských zdrojov a bez hospodárskej stabilizácie zázemia, sa trvalé bojové úspechy nedajú dosiahnuť.

ČLÁNOK Z KOŠICKÝCH NOVÍN „VÖRÖS ÚJSÁG" (ČERVENÉ NOVINY) O OSLOBODENÍ PREŠOVA 9. JÚNA 1919

„Osloboditeľské maďarské vojská prišli do Prešova 9. júna. Obyvatelia mesta sa už v ranných hodinách vypravili na železničnú stanicu, odkiaľ hlásili príchod vojenského vlaku. Tisícka ľudí spestrovala už aj cestu smerom k stanici a prílev ľudí očakávajúcich sviatočnú udalosť zaplnil aj širokú Košickú cestu. Široká pestrá stuha, s ozdobami z ľudí. Muži s červenými gombíkmi na fazónke sviatočných šiat. Mnoho svetlých bodov – dievčatá, ženy a červené pivónie husto žiarili a biele margarétky skláňali svoje ťažké hlávky.

A čakali. S červenými tvárami a srdcami zapálenými do červena.

Konečne sa okolo desiatej hodine ukázal predvoj. Mohli byť asi dvadsiati. Peší, zaprášení maďarskí chlapci s bronzovými tvárami.

Hradská sa pohla. Z tisícov hrdiel vybuchlo »Nech žije!« Prvé slobodné, ako hrom silné a neutíchajúce „Nech žije!" Každý ich chcel vidieť, stisnúť im ruku, a dvadsiatka ľudí sa stratila v láske plnej kvetov a hluku. V nezabudnuteľnom víťaznom sprievode ich niesli do mesta, za vyspevovania tónov »Marseillaise«. Okná Hlavnej ulice vítali nadšených zvestovateľov Červenej armády kvetmi a zástavami. Nebol tam Slovák a nebol tam Maďar, len ľudia so slobodnou dušou, ktorí v červených vojakoch zdravili prvé kvety prichádzajúcich svetlejších a lepších čias.

Uprostred Hlavnej ulice zrazu preľakali oslavujúce obyvateľstvo výstrely. Na konci Sabinovskej cesty sa objavilo niekoľko legionárov, na nich strieľala ostrozrivá občianska stráž, načo tí utiekli. Na chvíľu prerušená dobrá nálada sa za chvíľku vrátila.

Okolo poludnia boli Čechmi porušené železničné koľajnice opravené a 101. pluk vtiahol do mesta. Dážď kvetov, občerstvenie, láskavé slová a milujúce srdcia vítali stále hustejšie prichádzajúce jednotky.

Z balkóna radnice ich v mene proletariátu mesta pozdravil súdruh Botha. Potom ich v sprievode hudby odprevadili do kolégia, kde boli ubytovaní. 9. a 10. jún bol jediným dlhým sviatkom, počas ktorého neustále prichádzali červení vojaci či už na koňoch alebo trénom. Ľudia ich čakali vo sviatočnom oblečení, Hlavná ulica plná ľudí od rána do večera hýrila farbami. A nikdy sa Prešovčanom neminuli otázky, srdečné slová či kvety. Na večeru boli hosťami mesta."

Z maďarčiny preložila Tünde Lengyelová

POUŽITÁ LITERATÚRA:

KOLLEGA-TARSOLY, István, ed. *Magyarország a XX. században,* zv. 1. Szekszárd : Babits Kiadó, 1996.

LIPTAI, Ervin, ed. *Magyarország hadtörténete,* zv. 2. Budapest : Zrínyi Kiadó, 1985.

SZIJJ, Jolán, ed. *Magyarország az első világháborúban.* Lexikon A – ZS. Budapest : Petit Real Könyvkiadó, 2000.

RÁCZ, Árpád, ed. *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Budapest : Rubicon – Aquila – Könyvek, 2000.

Bőhm, Vilmos. *Két forradalom tüzében*. Budapest 1946.

BREIT, József. *A magyarországi 1918 – 1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. Budapest 1925.

CSONKARÉTI, Károly – Benczúr, László. *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán.* A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától a magyar királyi honvéd folyamerőkig (1870 – 1945). Budapest : Zrínyi Kiadó, 1992.

HETÉS, Tibor. *Stromfeld Aurél*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1967.

LIPTAI, Ervin. *A Magyar Tanácsköztársaság*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1979.

Branislav Varsik a bratislavský pomník Márie Terézie.

Epizóda zo života mladého študenta a pokus o rekonštrukciu jeho osobnej identity

PETER MACHO

Motto:

Bolo dobre – ale dávno:
Žil na svete Slovák slávno;
Oj, žil si on vo slobode,
Ako ryba v tichej vode.
** * **
Cudzí zbojom na nás padol,
O vlasť našu nás okradol;
Pošliapal nám naše práva,
Zašla rodu nášho sláva.

I plakali moje oči,
Že môj ľud mi je v otroči:
I čakal som, ale darmo,
Kto by zlomil naše jarmo.
*****
„Hojže, Branko! Nože ty mne –
Nože povedz mi úprimne:
Či sa ti krv nebúrila,
Keď ti krivda pravdu bila?“

(Samo Chalupka: Branko)

Branislav Varsik je známou osobnosťou slovenskej vedy, veď patril k zakladateľskej generácii našej profesionálnej historiografie. Tento príspevok si všíma jednu epizódu z jeho životného príbehu. Odohrala sa v čase jeho mladosti, kedy ešte nebol uznávaným historikom, o dejinách a národnej minulosti mal však už svoje konkrétne predstavy. Z časového hľadiska je východiskovým bodom tohto príspevku rok 1921, kedy sa Branislav, v tej dobe študent bratislavského gymnázia, zúčastnil na likvidácii pomníka Márie Terézie, ktorý stál na dunajskom nábreží, resp. na námestí pred Redutou. Jeho účasť na tomto ikonoklastickom akte, ktorý v očiach prešporského – najmä nemecko-maďarského – obyvateľstva zaváňal vandalizmom, vyvoláva u bádateľa viaceré otázniky. Išlo o náhodu, že sa Branislav ocitol v danom čase na danom mieste? Hnala ho na dunajské nábrežie obyčajná ľudská zvedavosť, mladícka nerozvážnosť či snaha byť pri „tom“? Aké pocity mal v uvedenom okamihu a čo ho vôbec motivovalo k tomu, že priskočil búračom na pomoc? Na tieto otázky už nikdy nedostaneme jednoznačné a vyčerpávajúce odpovede. Len nepriamo a len do istej miery nám pritom môžu pomôcť Varsikove spomienky, ktoré vyšli v knižnej podobe roku 1987.[1] Pomocou nich, ale aj na základe iných prameňov sa pokúsime poskladať mozaiku, rekonštruovať aspoň sčasti jednotlivé vrstvy jeho osobnej identity a jeho pocitový svet, ktorý sa podľa nášho presvedčenia podpísal pod Varsikovu účasť na tomto symbolickom deštruktívnom akte.

1 VARSIK, B. *O čom mlčia archívy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1987.

V roku 1921 sa bývalý rakúsky cisár a uhorský kráľ Karol Habsburský dvakrát pokúsil o návrat na maďarský, resp. uhorský trón. Jeho čin – ako uvádza vo svojich spomienkach práve Branislav Varsik – *„vyvolal v Bratislave veľké pobúrenie a odpor proti Habsburgovcom. Rozhorčený dav s legionármi na čele strhol sochu Márie Terézie, ktorá stála na dnešnom Štúrovom námestí pri Dunaji, na mieste pomníka štúrovcov. Socha Márie Terézie bola do tých čias neporušená. Treba sa mi priznať, že k rozhorčenému davu som sa pripojil i ja a pomáhal som ťahať hrubý povraz prehodený okolo panovníčky a jej koňa.“* [2]

V tejto súvislosti je zaujímavá skutočnosť, ktorú Varsik nespomína: rozvášnený dav strhávajúci Máriu Teréziu kričal, že na jej miesto treba postaviť sochu slovenského národného hrdinu, Milana Rastislava Štefánika.[3] Historik Ľubomír Lipták pokladá za paradox, že ničivá eufória búračov sa obrátila práve proti Márii Terézii, ktorá sa spomedzi Habsburgovcov najviac zaslúžila o rozkvet starého Prešporka.[4] Rozvášnený dav, v ktorom boli zastúpení aj bývalí legionári, však pravdepodobne nevnímal lokálny rozmer tohto symbolu a jeho význam pre identitu obyvateľov konkrétneho mesta, teda starobylého Prešporku/Bratislavy. Reflektoval ho cez prizmu nacionálnej optiky, teda ako symbol utláčateľského systému a režimu.

Varsikovo priznanie sa k tomu ako pomáhal vykonať posmrtný plebejský rozsudok nad príslušníčkou habsburského rodu, nám však nič nehovorí o jeho bližšej motivácii, o jeho sympatiách či antipatiách voči žene, ktorá kedysi vládla našim predkom, či o jeho vzťahu k panovníckemu rodu, z ktorého pochádzala. Čo vlastne mohol Branislav Varsik, vtedy sedemnásťročný študent bratislavského reálneho gymnázia vedieť o Márii Terézii, resp. o Habsburgovcoch vôbec? Samozrejme, nemáme tu na mysli (len) mechanický súhrn vedomostí v podobe osvojených dátumov či konkrétnych mien príslušníkov panujúceho domu. V tejto súvislosti uvažujeme skôr o postojoch a pocitoch, nie o púhom vedení a poznaní.

Ak si odmyslíme gymnaziálnu lektúru, mali by sme pri tomto uvažovaní obrátiť pozornosť smerom k Varsikovmu rodisku, k Myjave, k jeho rodinnej a školskej výchove. Pochádzal z rodiny podnikavého a scestovaného pytlikárskeho majstra, na ktorého spomínal nasledujúcim spôsobom: *„Otec vychodil len ľudovú školu, ale už v mladosti bol národne uvedomelý a slovansky cítiaci aj pod vplyvom častého pobytu v Čechách. Koncom 19. storočia chodil s ostatnými myjavskými národovcami do Filipova na moravskú stranu, kde sa schádzali roduverní Slováci a Česi.“* [5]

Podobne sa vyjadruje o svojej matke: *„Matke treba zvlášť ďakovať, že sa nám všetkým deťom dostalo patričného vzdelania.“* Pritom nezabúda zdôrazniť, že jej učiteľom na cirkevnej ľudovej škole bol známy národovec Karol Viest, pôvodne profesor tzv. matičného gymnázia vo Veľkej Revúcej.[6] Na miestnej evanjelickej cirkevnej škole vtedy síce neučil známy národovec Michal Šimonovič, ktorý sa už pred prevratom zaoberal myšlienkou vybudovať na Myjave pomník Danielovi Krmanovi[7], naznačuje však, že pre jeho rodičov bol istou autoritou, vzorom. Ovplyvnil ich – možno len pasívne – práve pri výbere krstného mena vlastného dieťaťa: *„Starší brat bol Vladimír a ja som svoje meno Branislav dostal podľa syna myjavského uči-*

2 VARSIK, ref. 1, s. 45.

3 HOJDA, Z. – POKORNÝ, J. *Pomníky a zapomníky*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1996, s. 176.

4 LIPTÁK, Ľ. Rošády na piedestáloch. In: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 323.

5 VARSIK, ref. 1, s. 15-16.

6 Tamže, s. 15. Obidvoch rodičov registruje ako slovenských národovcov známa publikácia SLÁVIK, M. *Slovenskí národovci do 30. októbra 1918*. Trenčín : Nár. spr. Vojtech Čelko, 1945, s. 212.

7 V prvej triede ho učil Alexander Janko, v druhej a tretej triede Vladimír Lajda. Varsik pritom zdôrazňuje, že na myjavskej cirkevnej škole sa okrem predmetu maďarčiny všetko učilo len po slovensky. Tamže, s. 18.

teľa Michala Šimonoviča. Matka mi neskôr rozprávala, ako si starý otec ťažko zvykal a pamätal naše nové slovanské mená.“ [8]

Rodinné prostredie mu teda dalo slovenské a do istej miery aj slovanské národné cítenie, ktoré ďalej rozvíjala škola. Nepriamy odkaz na turisticko-osvetové či skôr vlastenecko-poznávacie aktivity M. Šimonoviča a jeho kolegov – učiteľov obsahuje aj Varsikova zmienka o tom, že v mladosti často chodieval „*[…] na väčšie výlety do širšieho okolia, či už išlo o výlety na staré hrady, Branč, Čachtice a Dobrú Vodu, alebo aj na najvyšší vrch v okolí, na Javorinu. Priľnul som tak k rodnému kraju a už od mladi sa u mňa prejavila túha spoznať minulosť rodnej obce a jej širšieho okolia.*“ [9]

Pri týchto výletoch nešlo len o obyčajnú vychádzku do prírody či návštevu romantických hradných zrúcanín na okolí Myjavy, ale o pripomenutie si pamätných miest cirkevných a národných dejín. Z pohľadu myjavských učiteľov išlo o pestovanie vzťahu detí a mladých ľudí k rodnému kraju, o formovanie historického vedomia a identity myjavskej mládeže, prostredníctvom stotožnenia sa s pozitívnymi symbolmi alebo naopak, vymedzovanie sa voči negatívnym symbolom. Uvedené lokality boli totiž miestami kolektívnej pamäte, konfesionálnej i nacionálnej: na Branči boli počas rekatolizácie väznení evanjelickí kňazi, ktorých neskôr predali do galejného otroctva, Čachtice sú lokalitou spojenou nielen s menom Alžbety Báthoryovej, ale aj s menom Daniela Krmana, ktorý tu bol väznený, a Dobrá Voda je miestom posledného odpočinku národného barda, básnika bernolákovskej školy, Jána Hollého.[10]

Svedectvo o blahodarnom účinkovaní učiteľov miestnej evanjelickej cirkevnej školy nám zanechal aj akademický maliar Štefan Bednár:

„*Pravdaže, podľa predpisu vyučovali [myjavskí učitelia] aj maďarské dejiny a vlastivedu, ale všetky tie histórie Arpádovcov nás neveľmi zaujímali. Zato cirkevné dejiny vedeli učitelia podať tak, že ich spojili s dejinami národnými, a tak sa tam akosi vpratal napríklad Cyril a Metod i s Veľkomoravskou ríšou, aj Matúš Čák a Ján Jiskra a pochopiteľne husitské hnutie; najmä však myjavská história Krmanovcov a napokon história hurbanovského povstania. Napokon krmanovská a hurbanovská história bola na Myjave veľmi živá, a preto aj v domácnosti sa každé myjavské decko dozvedelo dosť o týchto aj o iných našich rebelantských predkoch, o ich útlaku za protireformácie, o hrôzach feudálneho stredoveku (najmä o krvilačnej Báthoryčke z blízkych Čachtíc).*“ [11]

Nevieme presne rekonštruovať pocitový a hodnotový svet mladého Branislava pred rokom 1918. Oprávnene však môžeme predpokladať, že do istej miery korešpondoval s tým, ktorý u neho nachádzame po prevrate. Nazdávame sa, že vyššie uvedené symboly (napr. Krman, Báthoryčka, ale aj Hurban), resp. konkrétna interpretácia životných osudov týchto ikonických postáv, sprostredkovaná rodinným prostredím či myjavskými učiteľmi a zasadená do príbehov lokálnych, regionálnych, konfesionálnych i národných dejín, tvorila emocionál-

8 VARSIK, ref. 1, s. 16.

9 Tamže, s. 18. Varsikovu spomienku v tomto smere dopĺňa poprevratové svedectvo jeho súčasníka: „*Verní priatelia našej mládeže, ako nebohý učiteľ Šimonovič a farár Lacko, v dobe najväčšieho útisku, študentov stále – v tajných miestnostiach, výletmi atď. – shromažďovali a svojou neúnavnosťou vychovávali v nás ducha bratskej svornosti, lásku k národu.*“ ZIMA, Š. Z činnosti študujúcej mládeže na Myjave. In: *Slobodný Slovák*, 17. januára 1920, roč. 3, č. 3, s. 3.

10 Podrobnejšie pozri v štúdii MACHO, P. Podbradlanský kraj ako topograficko-historický konštrukt v popularizačných dielach o Štefánikovi (1919 – 1929). In: KAMENEC, I.; MANNOVÁ, E.; KOWALSKÁ, E., eds. *Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi*. Bratislava : Veda, 2000, s. 111-119.

11 BEDNÁR, Š. Rozprávanie o Myjave môjho detstva. In: FABRY, R. et al. *Myjava našej jari*. Bratislava : Obzor, 1968, s. 125.

nu základňu jeho negatívneho postoja voči Habsburgovcom a uhorským feudálnym mocipánom. Spájali sa totiž s takými fenoménmi ako je utrpenie *našich predkov*, krutosť, vykorisťovanie, útlak, nesloboda, ale aj boj za slobodu – náboženskú i národnú. Tak isto nevieme presne odpovedať na otázku, aké pocity sa odvíjali v mládencovej duši po jeho príchode do Bratislavy, najmä pri pohľade na starý prešporský hrad, v ktorom väznili práve Daniela Krmana, a to na príkaz cisára Karola VI., otca Márie Terézie. Nemožno však pochybovať o tom, že práve v tomto uzlíku pocitov, predstáv a názorov treba hľadať základ Braňovho protihabsburského a protiuhorského/protimaďarského cítenia, na ktorý sa postupne nabaľovali mnohé ďalšie zážitky a skúsenosti.

Vieme, že po prevrate sa B. Varsik stal aktívnym členom Krmanovho kruhu myjavskej študujúcej mládeže[12]; 23. júla 1921 sa zúčastnil výletu na Čachtický hrad, ktorý zorganizoval tento mládežnícky spolok. Navyše mal na ňom prednášku o Alžbete Báthoryovej.[13] A o rok neskôr, počas letných prázdnin, publikoval na stránkach myjavskej regionálnej tlače článok o Danielovi Krmanovi, pričom túto významnú postavu myjavských dejín interpretoval v prvom rade ako súčasť konfesionálnych dejín: „*Krman svojou veľkou činnosťou má pre celý národ veľký význam, ale najmä pre evanj[elikov]., lebo on bol organizátorom celej slovenskej ev. cirkve, on brojil [proti] protireformácii, on vymáhal slobody náboženské, prebúdzal a vzdelával ľud. Najväčší význam má pre nás, Myjavu a okolie, poneváč jeho účinkovanie sa väčšinou dialo na Myjave a okolí a preto keby jeho nebolo bývalo, kdohovie či by nás nebola pohltila silná vlna protireformácie […].*“[14] Vidíme tu pomerne silné stotožnenie sa mladého autora s postavou najslávnejšieho myjavského kňaza. V závere svojho článku však už Varsik začleňuje Daniela Krmana do príbehu národných dejín, v ktorom zápas za náboženskú a národnú slobodu tvoria podľa jeho chápania komplementárne súčasti: „*Krmana uväznili v Bratislave, aby tak zlomili toho veľkého muža, ktorý tak dlho vzdoroval divým víchrom prenasledovania, ale jeho duch ďalej žil a tvoril na Myjave a okolí, lebo jeho silná osobnosť slovenská vzbudzovala […] ducha, ktorý odporoval každému násiliu. Tento Krmanov duch sa preukázal jak r. 1848 pod Hurbanom [v boji] za národnú slobodu, tak za svetovej vojny v čs. légiach za oslobodenie Slovákov z maďarského jarma.*“[15]

Ďalším faktorom ovplyvňujúcim pocity, názory, postoje mladého Varsika, a teda aj jeho identitu, boli konfliktné situácie, ktoré zažíval počas štúdia na maďarskom kalvínskom gymnáziu v Nagykőrösi v Peštianskej župe v rokoch 1915 – 1918, teda ešte pred prevratom, a ktoré pravdepodobne posilnili jeho protimaďarské cítenie.[16] Do tohto obdobia spadá aj jeho spo-

12 Bol to osvetovo-vzdelávací spolok, ktorý už vo svojich počiatkoch manifestoval predstavu jeho členov o kontinuite konfesionálnych a národných zápasov za slobodu: „*Myjavská študujúca mládež ustavične snažila sa kráčať v tom smere, ktorý jej ukázali slávni predkovia, rodáci: Krman, Hurban, Štefánik.*“ ZIMA, ref. 9, s. 3.

13 PAKAN, A. S. Z činnosti Krmanovho kruhu študujúcej mládeže na Myjave v hlavných prázdninách r. 1921. In: *Noviny zpod Bradla*, 14. októbra 1921, roč. 1, č. 33, s. 2.

14 B.V. [= VARSIK, B.]: Daniel Krman. Život, dielo a význam (Dokončenie). In: *Noviny zpod Bradla*, 18. augusta 1922, roč. 2, č. 33, s. 1-2.

15 Tamže, s. 2.

16 „*No v poslednom vojnovom školskom roku 1917 – 1918 sa už všetličo priostrilo. Aj zásluhou Dr. Jánoša Györeho, ktorý začal ponižovať Slovákov […]. Pamätám na výstup s Jánom Trokanom […] Keď raz u profesora Györeho prekladal latinský text do maďarčiny, profesor sa vysmieval z jeho nepeknej a nesprávnej maďarčiny a žiak Trokan, chtiac ospravedlniť svoj nedostatok, povedal v dobrom úmysle profesorovi: »Pán profesor, ja nie som Maďar« […], načo profesor podráždene reagoval, že teda čo je. A on odpovedal »Tót« (Slovák). Profesor Györe, vydráždený celkovým vývinom národnostného problému v krajine, predostrel vec profesorskému zboru. Ale boli v ňom aj miernejší a konciliantní členovia a Trokan nedostal nijaký trest. […] Györe čoskoro nato doniesol na rozhraní apríla a mája roku 1918 do našej triedy budapeštianske noviny, v ktorých bola správa, že Dr. Gyula Filberger, hlavný slúžny my-*

mienka na vyučovanie dejepisu: „*V tretej triede gymnázia pribudlo vyučovanie dejepisu. Predmet ma mimoriadne zaujal. V maďarskej učebnici sa napríklad o Svätoplukovi písalo tak, že vraj predal Arpádovi Veľkomoravskú ríšu za bieleho koňa, a ďalej o tom, že sa Svätopluk utopil v Dunaji. Moje vedomosti už vtedy boli celkom iné. Keď som profesorovi povedal, že to nie je pravda, opýtal sa ma, či sa interesujem o svojho prapredka. Mlčal som, ale ešte viac chápal, ako sa falšuje história.*“ [17]

Negatívne vymedzovanie sa Branislava Varsika voči Rakúsko-Uhorsku posilnil ešte jeden fenomén, ktorý sa zdá byť pre jeho účasť na búraní bratislavského pomníka rozhodujúci – vzor staršieho brata. Je pozoruhodné, koľko miesta venuje v spomienkach aktivitám svojich dvoch starších bratov, Pavla a Vladimíra, a to najmä v súvislosti so zahraničným odbojom počas prvej svetovej vojny, resp. s budovaním a obranou nového československého štátu, ktorý sa rodil na troskách starej monarchie.

Počas vojny padol najstarší brat Pavel Varsik na ruskom fronte do zajatia a následne vstúpil do I. srbskej dobrovoľníckej divízie. Ako poručík sa zúčastnil bojov v Dobrudži, kde bol ťažko zranený črepinami z ručného granátu do čelnej kosti. Získal srbské i rumunské vyznamenania za chrabrosť v boji, neskôr po lekárskej operácii prešiel do Veľkej Británie a Francúzska, do vlasti sa vrátil v hodnosti kapitána francúzskych legií[18] a stal sa vojenským referentom Šrobárovho Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, armádnym inšpektorom pre Slovensko, neskôr bol riaditeľom bratislavskej pobočky Legiobanky.[19]

Práve Pavel Varsik bol jedným z tých, ktorí pomáhali vojensky obsadzovať Bratislavu, ale aj ten, kto presvedčil rodičov, aby dali po jednoročnom štúdiu v Skalici obidvoch mladších súrodencov, Vladimíra aj Branislava, študovať do Bratislavy, aby sa tak údajne posilnil „*náš slovenský živel*“ v hlavnom meste Slovenska.[20]

Branislav Varsik po desaťročiach zdôrazňuje, ako sa mu prevrat na Myjave vryl hlboko do pamäti. Bodaj by nie, keď jeho najstarší brat – legionár bol pri svojom krátkom zastavení sa v rodisku vítaný ako hrdina:

„*Keďže brat Pavel bol zo Slovákov[-legionárov] službou najstarším dobrovoľníkom a mal aj najvyššiu hodnosť, minister Dr. Vavro Šrobár si ho vyhliadol na funkciu budúceho vojenského referenta v jeho vláde. […] V Žiline dostal […] poverenie zúčastniť sa obsadenia Bratislavy, ktoré sa malo uskutočniť na Nový rok 1919. Cestou sa zastavil 22. decembra 1918 v rodnej Myjave*

---

javského okresu, skonfiškoval pätnásťtisíc korún, ktoré zozbierali v Brezovej na nádejné slovenské gymnázium. Profesor Györe sa doslova pohoršoval, že Slováci by si slovenské gymnázium nevedeli udržať. Neskôr som zistil, že išlo o zhabanú vkladnú knižku na gymnaziálnu základinu […], ktorú dal zhabať hlavný slúžny 27. apríla 1918 u farára Jána Lichnera na Brezovej.“ VARSIK, ref. 1, s. 20, 21.

17 Tamže, s. 21.

18 Myjavská tlač písala o Braňovom najstaršom bratovi s neskrývanou hrdosťou. Okrem jeho vojenských osudov pripomínala aj všetky medaily, ktoré získal, a zdôrazňovala: „v ňom budeme [my, obyvatelia Myjavy] vítať našich »*pravých, chrabrých, neohrožených […] synov*«, ktorí riskovali svoje životy v prospech národnej slobody.“ Kapitáň Pavel Varsik. In: *Slobodný Slovák*, 14. decembra 1918, roč. 1, č. 6, s. 2.

19 VARSIK, ref. 1, s. 16, 17. Pomerne vyčerpávajúcu informáciu o P. Varsikovi poskytuje Slovenský biografický slovník, VI. zväzok. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 239 (uvádza však nesprávne znenie jeho priezviska – ako Varsík). Na druhej strane je prekvapujúce a zarážajúce, že: *Slovník prvního československého odboje 1914 – 1918.* Praha : Hermes, 1993 sa o ňom vôbec nezmieňuje. V tomto kontexte je zaujímavá aj informácia, že P. Varsik mal za manželku Zoru, rod. Izákovú (= dcéra Emila Izáka a Eleny Izákovej, rod. Štefánikovej), ktorá bola neterou generála M. R. Štefánika. Na ich zásnubách 28. 8. 1919 sa medzi prítomnými hosťami konala finančná zbierka, ktorej výnos bol určený na postavenie pomníka M. R. Štefánika na Myjave. Na Štefánikov pomník. In: *Slobodný Slovák*, 6. septembra 1919, roč. 2, č. 37, s. 3.

20 VARSIK, ref. 1, s. 38.

a v rodinnom kruhu prežil prvé vianočné sviatky v oslobodenej vlasti. Jeho príchod bol vtedy pre Myjavčanov istým vzrušením, lebo to bol prvý legionár, ktorého videli. Doma ho srdečne privítal predseda Slovenskej národnej rady pravotár Ján Valášek. Vystúpil spevokol a odznela báseň spisovateľky Zory Lackovej […].“ [21]

Pre mladého Branislava bol teda brat Pavel určitým vzorom hodným nasledovania, bojovníkom za slobodu národa, ktorý pomáhal rozbíjať okovy „*tisícročného žalára*“.[22] Jeho mladícku myseľ však určite vzrušovalo aj hrdinstvo stredného brata Vladimíra, ktorý v decembri 1918 ani nie sedemnásťročný vstúpil ako dobrovoľník do Gardy slovenskej slobody[23]. Podobne zrejme obdivoval svojho bratanca Viliama Varsika, ktorý ešte počas vojny vstúpil do československých légií v Amerike tiež v relatívne mladom veku.[24] Napriek tomu, že Varsikove pamäti sú písané pomerne triezvym a nepatetickým štýlom, miestami z nich prebleskuje hrdosť nad skutočnosťou, že jeho rodisko poskytlo – ako sa sám vyjadril – „*pomerne dosť bojovníkov za slobodu národa*“.[25]

V prelomovom čase *búrania* monarchie a *budovania* prvých základov novej republiky bol Branislav v podstate ešte chlapcom, mal iba pätnásť rokov, takže nemohol prejaviť svoju statočnosť a stať sa hrdinom. Nanajvýš mohol volať spolu s inými na slávu svojim starším bratom. O svojich pocitoch v tejto súvislosti mlčí, no môžeme si živo predstaviť, ako pracovala jeho obrazotvornosť, túžba urobiť nejaký hrdinský čin, priložiť ruku k dielu.

Prišiel rok 1921, dva pokusy Karola Habsburského o návrat na uhorský trón a následná

---

21 Tamže, s. 29. (Spisovateľka Zora Lacková = Anna Lacková-Zora, manželka evanjelického farára Pavla Lacku, ktorý vychovával myjavskú mládež v národnom duchu).

22 Zámerne som použil tento metaforický obraz Uhorska ako tisícročného žalára národov, hoci súčasná historiografia odkazuje uvedenú predstavu skôr do sféry národných mýtov. B. Varsik sa však s ňou identifikoval, keď v súvislosti s presídlením Šrobárovej vlády zo Žiliny do Bratislavy 4. februára 1919, ktorého sa zúčastnil spolu s bratom Vladimírom ako svedok a divák, napísal: „*Na privítanie vlády sa pripojilo mnoho slovenského ľudu a Bratislavčanov. Tento dôležitý akt budovania našej samostatnosti bol pre mňa veľkým zážitkom a impulzom, lebo som si dobre uvedomoval, že po tisícročnej národnej a sociálnej porobe zastali sme pri Dunaji na miestach, kde pred tisíc rokmi padla sloboda našich predkov.*“ VARSIK, ref. 1, s. 33 (podčiarkol P. M.). V tejto súvislosti je úplne legitímna otázka, či Varsikova narážka na bitku pri Bratislave z roku 907, ktorá podľa vtedajšieho chápania znamenala zánik Veľkomoravskej ríše ako národného štátu Slovákov a teda počiatok ich národného útlaku, odrážala reálny stav historického vedomia mladého Branislava v roku 1919, alebo či je odrazom historického vedomia univerzitného profesora, ktorý na sklonku svojho života píše vlastné spomienky a do literárno-publicistického obrazu svojej ranej mladosti dodatočne, ex post vraďuje myšlienky, názory a pocity, ktoré roku 1919 ešte nemal. Prikláňam sa však k názoru, že vzhľadom na vyššie uvedené zistenia o rodinnej a školskej výchove v myjavskom prostredí niet dôvodu spochybňovať tieto Varsikove slová.

23 VARSIK, ref. 1, s. 27.

24 „*Po úspešnom zakončení štvrtého ročníka reálneho gymnázia v Skalici letné prázdniny roku 1919 som trávil na Myjave. Spestril nám ich bratanec Viliam Varsik z USA ako demobilizovaný príslušník francúzskych légií. Viliam Varsik nemal ešte ani osemnásť rokov, keď sa v USA prihlásil do légií a keď odišiel do Francúzska.*“ Tamže, s. 37.

25 Niektoré zdroje uvádzajú, že „*vyše 50 legionárov dala Myjava*“; v skutočnosti však tento údaj obsahuje iba počet legionárov, ktorí boli členmi myjavského evanjelického cirkevného zboru. MIHAL, Š. Slovenskí evanjelici v zahraničnom odboji za svetovej vojny. In: OSUSKÝ, S. Š., ed. *Služba národu*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1938, s. 120. Iný autor uvádza medzi príslušníkmi domácich dobrovoľníckych jednotiek, ktoré vznikli v čase oslobodzovania a obsadzovania Slovenska, 118 dobrovoľníkov z Myjavy (vrátane Braňovho stredného brata, Vladimíra Varsika). Pozri Menoslov slov. ev. dobrovoľníkov v kapitole KOLESÁR, I. Obsadzovanie Slovenska. In: OSUSKÝ, S. Š., ed. *Služba národu*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1938, s. 215-240 (konkrétne s. 223-224). Autostereotyp *hrdinskej Myjavy* (formulácia J. M. Hurbana) v tomto kontexte súvisí so skutočnosťou, že v absolútnych číslach Myjava naozaj vychádza ako jedna z lokalít, ktoré poskytli najviac bojovníkov za slobodu národa, ocitla sa tak na vrchole pomyselného rebríčka. Striktné odborné zhodnotenie tohto prvenstva by si však žiadalo v prvom rade zistenie reálneho percentuálneho podielu sociálnych skupín legionárov a dobrovoľníkov z celkového počtu obyvateľstva tej-ktorej obce či mesta, resp. percentuálny podiel v rámci mužskej populácie, najmä tých ročníkov, ktoré podliehali brannej povinnosti.

mobilizácia československej armády. Stredná Európa sa ocitla na prahu nového vojnového konfliktu, ktorý sa však podarilo zažehnať. Práve v tom okamihu nastupuje na bratislavskú scénu rozvášnený dav, v ktorom sa ocitli nielen bývalí legionári, ale aj Branislav Varsik, vtedy už mladý, sedemnásťročný muž, študent štátneho reálneho gymnázia na Grösslingovej ulici. Ako sa priznáva, pomáhal ťahať povraz, ktorým dav strhával sochu Márie Terézie. Uvedomoval si vôbec Branislav širšie súvislosti tohto ničiteľsko-symbolického aktu? Oprávnene sa môžeme domnievať, že v tejto fyzickej, ale zároveň aj symbolickej deštrukcii, videl svoj oneskorený príspevok k *búraniu* monarchie, a teda k národnému oslobodeniu, ale zároveň aj definitívne začlenenie svojej osoby do sveta veľkých, dospelých. Zaradil sa tak k svojim dvom starším bratom a pomstil sa za krivdy páchané na *našich predkoch*. V tomto prípade je ťažké verifikovať, s akými predkami sa v danom okamihu identifikoval, či išlo o obyvateľov jeho rodného kraja, príslušníkov evanjelickej komunity či slovenského národa, alebo dokonca o priamych pokrvných príbuzných, biologických starých rodičov – koniec-koncov, v ich osobách sa všetky tieto identity stretávali, kumulovali. V tomto kontexte nie je celkom zanedbateľná skutočnosť, že Braňov starý otec Pavel Varsik – ten, ktorý si nevedel zvyknúť na „*panslávske*" a jemu ešte cudzo znejúce meno svojho vnuka – mal za manželku Annu, rod. Okenčákovú z Velkej Vrbky na Morave, z obce, v ktorej si obyvateľstvo v čase rekatolizácie udržiavalo svoju evanjelickú vieru vďaka pôsobeniu Daniela Krmana na neďalekej Myjave.[26]

Spisovateľ by možno na tomto mieste Varsikovho životného príbehu opísal scénu, v ktorej mladý študent upiera svoj zrak na zrúcaniny prešporského/bratislavského hradu, ktorý je mimochodom, tiež jeden zo symbolov habsburskej moci a slávy. Jej odvrátenou stranou však bolo v Braňovej reflexii nepochybne ľudské utrpenie Daniela Krmana, žalárovaného v tamojšom väzení. Táto scéna by bola snáď efektná, ale je málo pravdepodobná. Nie som si totiž istý, či z uvedeného námestia, z bodu, na ktorom stál pomník Márie Terézie, vôbec vidno Bratislavský hrad a či vo výhľade naň neprekážali viacposchodové domy prešpurákych nemeckých bürgerov a paláce maďarskej aristokracie. V sociálnych predstavách, v snoch a túžbach ľudí však takéto prekážky nemusia zohrávať podstatnú úlohu – mladý Braňo Varsik zrejme nemusel pozerať ponad tieto domy, aby si pripomenul neslobodu, útlak a ľudské utrpenie. V srdci a v hlave totiž nosil príbeh dejín svojho rodného kraja.

26 GOLÁŇ, K. Osobnost Krmanova ve světle pramenů moravské protireformace. In: *Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1929, roč. 3, s. 276-291.

Československá dunajská flotila v rokoch 1919 – 1939

MILOSLAV ČAPLOVIČ

Výstavbu čs. vojnového riečneho loďstva, ako i celej čs. brannej moci, po vzniku republiky v októbri 1918 determinovali geopolitické zmeny v strednej Európe. Pri delení aktív bývalého rakúsko-uhorského vojnového loďstva[1], ktoré bojovou hodnotou predstavovalo ešte v roku 1918 šiestu najmocnejšiu flotilu vo vtedajšom svete, sa však Československu napriek početným diplomatickým intervenciám nič neušlo. Rovnako sa to vzťahovalo aj na bývalú rakúsko-uhorskú dunajskú flotilu.[2] Na konferencii vyslancov v Paríži v roku 1921 totižto 6 veľkých monitorov (hliadkových lodí) rozdelili medzi Juhosláviu a Rumunsko, zatiaľ čo malé monitory a pancierové hliadkové člny pririekli Maďarsku (4) a Rakúsku (3).[3]

Československo však zdedilo asi 18-tisíc vysoko kvalifikovaných veteránov[4] cisárskeho a kráľovského (ďalej c. a k.) vojnového loďstva, z ktorých mnohí sa bezprostredne po vzniku republiky v narýchlo sformovanom námornom prápore, aktívne zapojili do bojov o Slovensko v rokoch 1918 – 1919. Námorný prápor, začlenený do čs. domáceho vojska, podliehal Veliteľstvu námorných síl, zriadenému v novembri 1918 pri MNO v Prahe. Mal štyri námorné stotiny (roty) č. 1 – 4 a jeho príslušníci tvorili i posádky dvoch pancierových vlakov. Prvé dve stotiny zasiahli už koncom roka 1918 do bojov proti maďarským jednotkám na juhozápadnom Slovensku a začiatkom roka 1919 ich nasledovali aj zvyšné dve. Do konca júna 1919 sa „námorníci" zúčastnili bojov pri Trnave, Seredi, Leviciach, Komárne a Nových Zámkoch. Vo februári 1919 bol pri sapérskom (ženijnom) prápore 4 v Bratislave zostavený osobitný oddiel

1 Bližšie CSONKARÉTI, Károly. *Hadihajók a Dunán*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1980, 275 s.; NOVÁK, Jiří. Rakousko-uherské válečné loďstvo na počátku 20. století. In: *Historie a plastikové modelářství* (ďalej HPM), 1999, roč. 9, č. 12, s. 16-18; ČAPLOVIČ, Miloslav. Výstrely z Dunaja. Riečna flotila v 1. svetovej vojne. In: *Historická revue*, 1997, roč. 7, č. 9, s. 13-14.

2 Podrobnejšie napríklad *Ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky – Správní sekce, č. j. 20349/21 práv. s. – Rozdělení dunajské válečné flotily.* Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (ďalej VÚA-VHA) Praha, f. MNO – Prezídium 1918 – 1923, šk. 83, 1921, sign. 33/3; K návrhom čs. zástupcov na mierovej konferencii v Paríži v roku 1919 bližšie: Tamže, šk. 46, 1919, sign. 1/59.

3 Podrobnejšie HUBERT, Miroslav. Monitory na Dunaji 1860 – 1945. In: HPM, 1995, roč. 5, č. 11, s. 10-16; *Seznam dunajských plavidel býv. transportního oddělení rak. uher. vojska*. VÚA-VHA Praha, f. MNO – Prezídium 1918 – 1923, šk. 83, 1921, sign. 33/1. Pozri tiež Povojnové rozdelenie rakúsko-uhorského loďstva. In: http://mujweb.cz/spolecnost/1900/delenie.htm
Na základe arbitrážneho rozhodnutia americkéhо arbitra Hinesa bola v roku 1921, podľa článku 339 Versailleskej mierovej zmluvy, ČSR pridelená iba časť civilného plavebného materiálu (napr. 18 vlečných a 11 nákladných parníkov, 189 nákladných člnov, 49 pramíc, 9 pontónových lodí a i.), prístavné zariadenie a ostatný materiál. ČSR takisto dostalo prístavné pásma v Hamburgu, Štetíne a Terste.

4 Pozri napríklad *Lodní důstojníci – zajištění budoucnosti*. VÚA-VHA Praha, f. MNO – Prezídium 1918 – 1923, šk. 46, 1919, sign. 1/59.

pre vodnú službu na Dunaji. V tejto súvislosti boli k práporu prevelení dôstojnícky zástupca Antonín Engel a sapér Josef Boleslav, ktorí boli vycvičení pre jazdu s motorovými člnmi.[5]

Na jar 1919 boli z námorných vyslúžilcov postavené aj dve batérie „námorného pobrežného delostrelectva". Vyzbrojené protilietadlovými kanónmi Škoda vzor 12, kalibru 90 mm/L 45, zaujali pozície východne od Parkanu (dnes Štúrovo), kde mali chrániť ústia riek Hrona a Ipľa do Dunaja pred loďstvom maďarskej Červenej armády.[6] Po uzavretí prímeria s Maďarskom 1. júla 1919 MNO v Prahe rozhodlo všetky dobrovoľnícke útvary čs. domáceho vojska (vrátane námorných) postupne rozpustiť. V dôsledku toho časť „námorníkov" demobilizovala, časť prevelili k náhradnému práporu (telesu) formujúceho sa pešieho pluku č. 2 „Jiřího z Poděbrad" v Litoměřiciach a zvyšok ku koncu roka 1919 rozdelili do dvoch novozriaďovaných oddielov čs. vojnového loďstva.

Vojenské skúsenosti z konfliktu s Maďarskom roku 1919, ako aj poznatky z akcií čs. légií v Rusku (od roku 1918 mali na Ďalekom východe vo Vladivostoku vlastný „námorný oddiel"), oprávňovali čs. stranu vytvoriť účinnú protiváhu najmä k maďarskej riečnej flotile na Dunaji. Preto už v počiatočnom zámere Hlavného štábu čs. armády existoval aj plán výstavby silného vojnového loďstva (3 veľké monitory a 22 špeciálnych plavidiel, predovšetkým pancierových delových člnov), ktoré malo spolu s ostatnými štátmi Malej Dohody (Rumunskom a Juhosláviou) zabezpečiť nadvládu na Dunaji. To však nekorešpondovalo so záujmami Francúzska presadzujúceho nielen zmedzinárodnenie toku Dunaja, ale aj jeho kontrolu predovšetkým francúzskymi jednotkami.

Tak sa stalo, že francúzska vojenská misia v ČSR, ktorá mala v prvej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia rozhodujúci vplyv pri výstavbe čs. armády, presadila zmenu v organizácii i riadení už jestvujúcich riečnych jednotiek, v ktorých vtedy slúžilo 64 dôstojníkov a 931 príslušníkov mužstva.[7] K 20. decembru 1919 bolo zrušené teleso čs. námorníctva v Litoměřiciach a námorný prápor v Bratislave. Súčasne bol zriadený Oddiel čs. vojnového loďstva pre Dunaj v Bratislave pod velením lodného stotníka (kapitána) Zdeňka Hudečka, ďalej Oddiel čs. vojnového loďstva pre Labe v Litoměřiciach (na konci roka 1920 s ním splynul námorný oddiel čs. légií z Vladivostoku), ktorému velil lodný stotník Eduard Pilný a náhradné teleso v Litoměřiciach, spoločné pre oba oddiely.[8] Dve batérie „námorného pobrežného delostrelectva" ešte v roku 1920 začlenili do delostrelectva, v ktorom vytvorili základ pre nový pluk protilietadlového delostrelectva.

Začiatkom roka 1920 bolo Veliteľstvo námorných síl reorganizované na 34. (lodné) oddelenie MNO, ktorému oddiely čs. vojnového loďstva priamo podliehali (v zmysle výnosu č. j. 51.463/N.O. org. zo 17. 12. 1919).[9] Velitelia oboch oddielov mali postavenie na úrovni veliteľov samostatných práporov.[10] 34. (lodné) oddelenie MNO, na čele s prednostom lod. žen. podplukovníkom Ing. A. Valšíkom, malo v tom čase k dispozícii iba niekoľko vojnových čl-

5 Bližšie VÚA-VHA Praha, f. MNO – HŠ, 1. organizačné oddelenie 1919 – 1939, šk. 11, 1919, sign. 31 36/1.

6 Podrobnejšie o činnosti a pôsobení Maďarskej červenej dunajskej flotily v roku 1919 pozri DEZSÉNYI, Miklós. A Magyar vörös Dunai hajóraj az 1919. Évi Honvédö háborúban. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1959, č. 1, s. 73-96.

7 Podrobnejšie napríklad *Budget de la Flotte Tchéco-Slovaque, base sur les effectifs de temps de paix de 1500 hommes et 180 officiers; Projet de la construction de la flotille sur le Danube et les fleuves navigables de la République Tchéco-Slovaque. Nº 785/VII*. VÚA-VHA Praha, f. Francúzska vojenská misia 1919 – 1939, šk. 4, 1919, 5. zv.

8 Tamže, f. MNO – HŠ, 1. organizačné oddelenie 1919 – 1939, šk. 21, 1919, sign. 205 3/1.

9 Tamže, šk. 48, 1920, sign. 44 1/35.

10 Tamže, sign. 44 1/35-1.

nov, rozostavaných ešte na základe objednávok c. a k. armády v lodenici v Ústi nad Labem. Boli to dva delové člny[11], dva strážne člny, šesť vlečných člnov a dva spojovacie člny. Ešte v priebehu roka 1920 nariadilo velenie čs. armády ich prevezenie železnicou na Slovensko a zaradenie do výzbroje Oddielu čs. vojnového loďstva pre Dunaj v Bratislave, ktorému už vtedy velil lodný kapitán Heřman Topil.[12] Z litoměřického oddielu sa stal iba rámcový útvar. Čs. vojnové loďstvo ako samostatnú zbraň i jeho najvyšší riadiaci článok – 34. lodné oddelenie, napokon 31. decembra 1921 zrušili.[13]

K 1. januáru 1922 sa bývalé jednotky čs. vojnového loďstva zredukovali na jeden samostatný vodný prápor pod velením dočasne aktivovaného plukovníka vo výslužbe Karla Müllera. Bol dislokovaný v Bratislave v priamej podriadenosti tamojšieho Zemského vojenského veliteľstva. Hneď pri jeho vzniku ho posilnili o mostnú rotu od bratislavského ženijného pluku 4. Rámcový Oddiel čs. vojnového loďstva pre Labe k rovnakému dňu začlenili do ženijného vojska a stal sa jadrom ženijného pluku 1 v Terezíne. Veľkú časť jeho skúsených dôstojníkov a poddôstojníkov však prevelili na Dunaj k bratislavskému samostatnému vodnému práporu. Dňa 21. mája 1924 bol premenovaný na mostný prápor, ktorého organizačnú štruktúru tvorilo veliteľstvo práporu, dve mostné roty, mínová a lodná rota, náhradná rota s augmentačným skladom a ženijná zbrojná rota s vojnovým skladom technického materiálu. Mostný prápor mal k dispozícii vojnové člny predovšetkým v lodnej rote, ktoré sa podľa určenia delili na člny pre práce vojensko-technické (6 vlečných, 6 strážnych a 3 hliadkové) a na člny pre účely vyslovene vojenské (2 delové a 5 hliadkových staršieho typu). Okrem toho mal mostný prápor k dispozícii 2 člny pre výcvik mínovej roty.[14]

Až do roku 1934 bol mostný prápor v Bratislave jedinou jednotkou čs. dunajskej flotily. 15. augusta toho istého roku sa už ako riečny prápor, zložený z lodnej a mínovej roty (od 1. januára 1938 aj pobrežnej roty), začlenil do novozriadeného ženijného pluku 6 v Bratislave, ktorému velil podplukovník žen. Ing. Josef Klicpera.[15] V organizačnej štruktúre tohto jediného ženijného pluku špeciálneho určenia v čs. armáde bol i strojno-elektrotechnický prápor. Bývalú mostnú rotu, už v sile práporu, opäť previedli k bratislavskému ženijnému pluku 4.

Začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia malo čs. vojnové loďstvo na Dunaji tri motorové hliadkové člny OMh 3-5 (zaradené do služby roku 1919), dva motorové mínové člny OMm 33-34 (1919), päť motorových ľahkých vlečných člnov OMvl 24-26 (1919) a OMvl 27-28 (1924), dva motorové delové člny OMd 1-2 (1920), ďalej dva motorové ťažké vlečné člny OMvt 29-30 (1925), šesť motorových drevených strážnych člnov OMs 11-16 (1922) a jednu cvičnú obytnú loď. Pre porovnanie – susedné Maďarsko, podľa správ čs. spravodajskej služby, malo už na sklonku 20. rokov sedem hliadkových delových lodí, tri veľké motorové člny, mínonosku so špeciálnou konštrukciou a niekoľko ozbrojených parníkov. Dokonca aj susedné Rakúsko disponovalo účinnejšou riečnou flotilou ako Československo.

---

11 Bližšie HUBERT, Miroslav. Monitory, hlídkové lodě a dělové čluny na Dunaji. In: HPM, 1997, roč. 7, č. 12, s. 29.

12 Pozri napríklad *Rozkaz čís. 332 a 333 Velitelství oddílu čs. vál. loďstva pro Dunaj. Bratislava 27. a 28. 12. 1921*. VHA Bratislava, f. Oddiel čs. vojnového loďstva pre Dunaj, 1921.

13 Bližšie MAREK, Jindřich. *Piráti svobody. Čeští námořníci v letech 1918 – 1921*. Cheb : Svět křídel, 2002, 272 s.

14 *Organisace a jednotky říční flotily v ČSR*. VÚA-VHA Praha, f. MNO – Prezídium 1924 – 1926, šk. 584, sign. 88/3/1-26.

15 Podrobnejšie *Ženijní pluk 6. Pamětní spis vydaný v upomínku na odevzdání praporu, věnovaného hlavním městem Bratislavou, ženijnímu pluku 6 p. presidentem ČSR Dr. E. Benešem 16. září 1936*. Bratislava : Slovenská Grafia, 1936, s. 1-20.

V polovici 30. rokov predložilo študijné oddelenie ženijného pluku 6 v Bratislave pražskému MNO plány na konštrukciu nových bojových plavidiel, ktoré mali na Dunaji nahradiť zastarané. Napríklad už v roku 1934 museli vyradiť zo služby dva delové člny OMd 1-2. Vojenskí špecialisti v plánoch požadovali plavidlá nové, moderné a s malým ponorom, aby mohli operovať aj na dolných tokoch Váhu, Hrona a Ipľa. Zároveň mali byť veľmi rýchle, dostatočne pancierované, schopné prekvapivo zamínovať Dunaj a účinne rušiť vojenské akcie protivníka intenzívnym vypúšťaním útočných mín.

Najväčším a najmodernejším čs. dunajským vojnovým plavidlom bola hliadková loď *Prezident Masaryk*, ktorej výstavba sa začala podľa projektovej dokumentácie Škodových závodov v auguste 1929 v komárňanskej lodenici.[16] Vojenská správa ju do služby definitívne prevzala 9. augusta 1932. *Prezident Masaryk* bol veľkosťou (dĺžka 50 m, šírka 6 m), konštrukciou (opancierovaný železný trup), výkonom (dve turbíny značky Škoda s celkovým výkonom 2 300 koní) i výzbrojou jediným plavidlom porovnateľným či v niektorých parametroch prevyšujúcim hliadkové lode, ktorými vtedy disponovali dunajské flotily Juhoslávie, Rumunska a Maďarska. Posádku tvorilo 46 mužov (z toho 3 dôstojníci a 3 poddôstojníci) a stála výzbroj pozostávala zo štyroch špeciálnych lodných kanónov vzor 30 kalibru 66 mm/L 35 umiestnených v dvoch otočných pancierových delových vežiach. V jej výzbroji boli aj štyri 7,92 mm ťažké guľomety vzor Š. 7/24 zalafetované v dvoch guľometných pancierových vežiach, ďalej 10 záverných mín vzor 28 alebo 32, otočný diaľkomer na veliteľskej veži a svetlomet s priemerom 90 cm.[17]

Do septembra 1938 lodný park čs. dunajskej flotily okrem hliadkovej lode *Prezident Masaryk* doplnilo niekoľko nových vojenských plavidiel, ktoré významne zvýšili jej bojovú hodnotu. Dokončiť sa ich v komárňanských Škodových lodeniciach a pražských lodeniciach Praga podarilo aj napriek problémom, ktoré súviseli s hospodárskou krízou na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia a s uprednostňovaním výstavby čs. stáleho opevnenia pozdĺž takmer celých hraníc republiky po roku 1935.

Do výzbroje lodnej a mínovej roty riečneho práporu bratislavského ženijného pluku 6 v priebehu rokov 1934 – 1936 zaradili dva motorové ťažké vlečné člny OMvt 31-32, dve mínové pracovné pramice MiP-I a MiP-II, šesť strážnych motorových člnov OMs 17-22 (z 10 kusov tzv. 2 série strážnych člnov), ktoré do roku 1936 postupne nahradili drevené strážne motorové člny. Okrem toho mal riečny prápor aj dve obytné lode, dve výcvikové potápačské pramice (vyradené strážne člny OMs 11 a 14) a viac ako desať drevených veslových mínových lodiek.[18]

V júli 1938 tvorilo zostavu československej vojenskej flotily na Dunaji dovedna 25 lodí: hliadková loď *Prezident Masaryk*, tri hliadkové člny OMh 3-5, dva mínové člny OMm 33-34, štyri ťažké vlečné člny OMvt 29-32, päť ľahkých vlečných člnov OMvl 24-28, šesť strážnych motorových člnov OMs 17-22, dve mínové pramice MiP I-II a dve potápačské pramice PP I-II. Okrem toho štyri strážne motorové člny Oms 12-13, 15-16, pridelené k ženijnému plu-

16 O komárňanskej lodenici bližšie: Škodove závody na Slovensku. In: *Zlatá kniha Slovenska. Jubilejný sborník.* / Zost. a vyd. Kolesár, Miloš. Bratislava 1929, s. 470-471; RIPKA, Jan. Dunajská komárenská loděnice. In: *Ženijní pluk 6. Pamětní spis*, ref. 15, s. 59-66.

17 Podrobnejšie HUBERT, Miroslav – PAVALA, Karel. Historie největší čs. dunajské válečné lodi. In: *Povodí Vltavy*, 1979, roč. 4, č. 2, s. 46-47; Rozlúčka so starou loďou. In: *Lodiar*, 12. 5. 1978, roč. 28, č. 9.

18 K početnému stavu dôstojníkov a rotmajstrov bratislavského ženijného pluku 6 podrobnejšie: *Situace žen. vojska – memorandum – předepsané a systematizované počty*. VÚA-VHA Praha, f. MNO – HŠ 1. organizačné oddelenie 1919 – 1939, šk. 248, 1938, sign. 38 3/1-8.

ku 1 v Terezíne a k ženijnému pluku 5 v Prahe, boli sústredené na Labe a Vltave.[19] Vo výstavbe sa nachádzali dve pancierové mínonosky OMm 35-36 a v štádiu objednávky čs. vojenskou správou boli dva delové člny OMd 1-2.[20]

V čase všeobecnej mobilizácie čs. brannej moci, ktorú 23. septembra 1938 na návrh čs. vlády vyhlásil prezident Edvard Beneš (podľa § 23 branného zákona) a schválil vládnu vyhlášku o vstupe štátu do brannej pohotovosti (podľa § 57 odst. 1 a odst. 3 zákona o obrane štátu), bola hlavná úloha súvisiaca s obranou Bratislavy stanovená pre ženijný pluk 6 nasledovne. Vykonať opatrenia k okamžitému zásahu pri pokuse nepriateľa vylodiť sa v priestore medzi Štefánikovým mostom (dnes Starý most) a Zimným prístavom (vrátane). Ďalej opatrenia, ktoré sa mali vzťahovať priamo k Zimnému prístavu, sa mali uskutočniť po dohode a v súčinnosti s veliteľom skupiny Zimný prístav štábnym kapitánom žen. Rudolfom Kollerom. V prípade poplachu a na jeho priamu obranu mal ženijný pluk 6 v Zimnom prístave udržiavať jeden hliadkový čln v pohotovosti. Hliadková loď *Prezident Masaryk*, ktorej velil štábny kapitán žen. Josef Grüner, mala kotviť pri južnom brehu Dunaja v Petržalke tak, aby mala pod dostrelom bratislavský prístav a v rámci možností tiež južný breh Dunaja. Pri vyhlásení poplachu mala čo najrýchlejšie dosiahnuť operačný úsek Dunaja vo vnútri bratislavského predmostia.[21]

Krátko po osudnom mníchovskom diktáte veľmocí 29. septembra 1938, čs. dunajskú flotilu ešte posilnila pancierová mínonoska OMm 35, zaradená do služby v októbri 1938, ktorá popri *Prezidentovi Masarykovi* bola jediným konštrukčne moderným vojenským plavidlom armády medzivojnovej ČSR.

Po stroskotaní dvojstranných česko-slovensko-maďarských rokovaní (zástupcov oboch vlád) v Komárne v polovici októbra 1938, rozhodla napokon česko-slovensko-maďarský územný spor nemecko-talianska arbitráž vo Viedni 2. novembra 1938. Česko-Slovensko muselo na jej základe odstúpiť Maďarsku tú časť územia južného Slovenska, na ktorej podľa sčítania obyvateľstva z roku 1910 žilo aspoň 50 percent obyvateľov maďarskej národnosti. Slovensko tým prišlo o 10 565 km^2 svojho územia, na ktorom žilo 852 332 obyvateľov. Okupácia južného Slovenska horthyovským Maďarskom sa bezprostredne dotkla aj ľavobrežnej strany Dunaja od Šamorína po Parkan. Stredom rieky prechádzala dovtedajšia spoločná čs.-maďarská hranica. K urýchleniu postupu maďarských vojsk na odstúpené územie Slovenska v priestore Žitného ostrova boli vybudované v dňoch 4. – 5. novembra 1938 dva pontónové mosty pri Čuňove (dobovo Doborgazra) a Medveďove (Medvéig). Dopravu materiálu k miestu stavby oboch mostov zabezpečovali lode maďarskej štátnej paroplavebnej spoločnosti (MFTR). Konkrétne išlo o parníky *Bánffy* a *Gróf Szapary Gyula*, ktoré sprevádzala hliadková loď *Sopron* a taktiež o parník *Tihany*, ktorého plavbu zabezpečovali hliadková loď *Keczkemet* a pancierový motorový čln *Tüzer*. Už 5. novembra 1938 v dopoludňajších hodinách začali okupačné jednotky prechod Dunaja na Žitný ostrov. Ich presun zabezpečovali protivzdušnou obranou maďarské vojenské plavidlá *Sopron*, *Keczkemet* a *Tüzer*. Podľa niektorých maďarských prameňov sa v uvedený deň čs. hliadková loď *Prezident Masaryk*

19 *Přehled československých vojenských plavidel*. VÚA-VHA Praha, MNO – IV. odbor (technický), šk. 12739, 1938, sign. 99/8/35.

20 Tamže. Podrobnejšie TVRDÝ, Jaroslav – KRATOCHVÍL, Miloš. Následníci Presidenta Masaryka. In: *Armády, technika, militária*, 2003, č. 5, s. 33-36, č. 6, s. 34-37; *Dělové čluny – úhrada*. VÚA-VHA Praha, f. MNO – HŠ, 1. organizačné oddelenie 1919 – 1939, šk. 281, 1938, sign. 99 3/1.

21 VHA Bratislava, f. Zemské vojenské veliteľstvo Bratislava 1919 – 1938, šk. 163, ZH 98; VÚA-VHA Praha, f. VÚ-BPŠ, veliteľstvo Štefánik, šk. 32, hlásenie z 11. 10. 1938.

opakovane pokúsila priblížiť k pontónovému mostu pri Medveďove, ale obratným manévrovaním *Keczkemetu* musela napokon ustúpiť na východiskové miesto určenia.[22] Na základe súčasných poznatkov, ktoré hovoria o inom vtedajšom poslaní tejto jedinej čs. hliadkovej lode, sa však uvedené tvrdenie javí ako málo pravdepodobné.

Tento stav v organizácii a výzbroji čs. vojnového loďstva v podstate trval až do marca 1939, keď takmer všetky čs. vojnové lode zdedila armáda Slovenského štátu. Slovenská armáda však vlastný lodný prápor nezriadila, nakoľko strategicky významná hranica Slovenska na Dunaji sa po Viedenskej arbitráži posunula severne a bývalé bratislavské obranné predmostie Petržalka (Engerau) už v októbri 1938 pripadlo Nemecku. Manévrovací priestor lodí bol tak de facto zúžený na malý priestor bratislavského Zimného prístavu. Napokon v máji 1939 všetky bývalé čs. vojenské plavidlá, bez akejkoľvek finančnej náhrady, zabavilo nacistické Nemecko a najmodernejšie z nich zaradilo do výzbroje svojej dunajskej flotily.[23] Tak sa skončila niekdajšia, niekedy umelo preceňovaná, inokedy zasa podceňovaná, sláva čs. dunajskej flotily.[24]

22 Na základe rukopisu pripravovanej publikácie PAVALA, Karel – TVRDÝ, Jaroslav – KRATOCHVÍL, Miloš. *President Masaryk / Bechelaren. Zapomenutá vlajková loď.*

23 Bližšie napríklad *Prevzatie strážnej lode „Prezident Masaryk"*. VHA Bratislava, f. Slovenská vojenská komisia, šk. 2, č. j. 119/deleg. 1939.

24 Podrobnejšie o medzivojnovej čs. dunajskej flotile: JOHN, Miroslav. *Čs. útočná vozba 1918 – 1939*, rukopis. VÚA-VHA Praha, Zbierka historických prác, s. 53-61; GRÉGR, René – KARLICKÝ, Vladimír. Dunajská flotila. In: *Vojenská technika*, 8, 1965, roč. 8, č. 2, s. 12-13; GRÉGR, René: Die tschechoslowakische Donauflottille 1919 – 1939. In: *Marine – Rundschau*, 1975, roč. 72, č. 6, s. 345-352; HUBERT, Miroslav – PAVALA, Karel. *Vojenské lodě Československa 1918 – 1959*. Praha – Děčín : Ares, 1999, 55 s.

Riešenie slovenskej otázky v kontexte rozhovorov slovenských politikov 29. a 30. septembra 1938 v Prahe

VALERIÁN BYSTRICKÝ

Zostrovanie medzinárodnej situácie a postupne sa prejavujúca koncentrácia nacistického tlaku do strednej Európy proti Rakúsku a následne Československu výrazným spôsobom vplývali na vnútropolitickú situáciu v republike. Konsolidácia vnútropolitického prostredia v zmysle nájdenia nejakého kompromisného riešenia „nemeckej otázky" v Čechách a na Morave, „slovenskej otázky" v rámci republiky, ako aj realizácia sľúbeného a prijatého rozhodnutia o autonómnom postavení Podkarpatskej Rusi, mohli a mali byť prostriedkom na posilnenie stability štátu, jeho odolnosti voči vonkajšiemu tlaku a prezentovania krajiny vo svete ako pevnej a stabilnej jednotky, ktorá má nielen silu, ale aj patričnú mieru vôle a rozhodnosti brániť svoju suverenitu a nezávislosť. Takto deklarované predstavy a odhodlanie sa však nedarilo v politickom živote naplniť. V postupne rastúcom napätom ovzduší sa len ťažko dali presadzovať kompromisné riešenia, ktorých dôsledkom by mohla byť konsolidácia a stabilizácia vnútropolitických pomerov. V dôsledku všetkých uvedených príčin, popri dominantnej téme postavenia slovenského národa v republike, existencie jedného či dvoch národov a z toho vyplývajúcich politických, hospodárskych a ďalších dôsledkov, začali, zvlášť v druhej polovici 30. rokov, výraznejšie vystupovať do popredia ďalšie problémy. Radikálnejšie pôsobili kontroverzné predstavy týkajúce sa medzinárodného vývoja a zahraničnej politiky štátu. Súčasne v zložitej situácii, keď sa dostávali do popredia otázky do akej miery sa slovenská spoločnosť, resp. politické subjekty na Slovensku stotožnili s československou štátnosťou, bolo nutné dokumentovať zodpovednosť za štát, prezentovať predstavy o obhajobe a presadzovaní národných a štátnych záujmov a ich vzájomnej prepojenosti. Žiadna z politických strán či už slovenských alebo celoštátnych – s výnimkou politických reprezentantov menšín – nespochybňovali v danom období rozhodnutie prijaté v Turčianskom svätom Martine 30. októbra 1918 a považovali ho za správne, výhodné a z hľadiska národných záujmov za prakticky jedine možné.[1] Vo všeobecnosti v rámci politických strán na Slovensku, s výnimkou spomínaných subjektov, sa presadzovala a uplatňovala zásada podporovania, upevňovania a posilňo-

1 Túto skutočnosť potvrdzujú vyhlásenia J. Tisa z rokov 1942 – 1943: „Nepopierame, za bývalej Česko-Slovenskej republiky nikdy Slováci o štátnej samostatnosti nehovorili ani za ňu nebojovali... v minulosti bol poctivý Slovák ten, ktorý za samostatný štát nepracoval lebo každý bol presvedčený, že by takto národ prišiel do nešťastia... Nefalšujme históriu, pridržiavajme sa pravdy". KAMENEC, I. *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947.* Bratislava 1998, s. 74; J. Tiso považoval za potrebné sa k tejto otázke vyjadriť aj v roku 1943: „Verejne sa osvedčujem: My sme neboli za bývalej republiky za samostatný slovenský štát. Hovorím to otvorene. Bol by falšovateľom histórie kto by tvrdil opak. My sme to boli, ktorí sme Jehličku biľagovali za zradcu, lebo sa o to usiloval. Je to historický fakt. Za to sa nemá nikto hanbiť. My sme to s autonómiou v rámci ČSR mysleli úprimne. Záujem štátu sme však podriaďovali záujmom národa". Slovák, 12. 9. 1943.

vania československej štátnosti, vydávali sa rôzne deklarácie, verejné prehlásenia, ale realita sa v druhej polovici 30. rokov menila. Všeobecne sa presadzovala zásada, podporovaná aj autonomistickým blokom, že vyriešením slovenskej otázky dôjde „k posilneniu štátu Čechov a Slovákov, republiky Československej“[2], ale v rámci týchto prehlásení prezentovali jednotlivé politické subjekty až diametrálne rozdielne predstavy. Za daných okolností na Slovensku panovalo presvedčenie, resp. sa postupne akceptovala všeobecne prijateľná predstava, že je nutné riešiť postavenie Slovenska v republike v administratívnom, politickom, ale stále viacej štátoprávnom zmysle, je nutné hľadať cesty k zlepšeniu vzťahov Čechov a Slovákov a s tým súvisiace ďalšie dôsledky, ale na to, ako tieto ciele dosiahnuť, panovali až diametrálne odlišné názory. Jednotlivé politické subjekty sa zakopali na svojich pozíciách, veľmi ťažko prehodnocovali svoje názory, neboli príliš ochotné ku kompromisom, naviac keď celoštátne strany mali obmedzené možnosti uplatňovať svoju politickú vôľu a predstavy. V podstate do konca septembra 1938 absentovala v rámci politického spektra na Slovensku možnosť jednotného postupu alebo sformovania všeobecne prijateľných požiadaviek, pretože aj keď sa predstavy jednotlivých strán na tieto otázky zbližovali, resp. približovali, nemohlo dôjsť k spoločnému konsenzu, nakoľko nenachádzali porozumenie u väčšiny vedúcich činiteľov svojich strán v Prahe. V priebehu 30. rokov, tak ako sa postupne zväčšovalo vonkajšie ohrozenie štátu, začalo silnieť volanie po utváraní a organizovaní národnej jednoty. Avšak ani tento jedinečný faktor – vonkajšie ohrozenie existencie štátu a národa, ktorý je prirodzeným základom a predpokladom utvárania národnej jednoty, sa na Slovensku vôbec nepresadil. V danej situácii a podmienkach bolo objektívnou skutočnosťou, že v rámci rozpracovania teoretických princípov a koncepcií novej strategicko-taktickej línie VII. kongresu Komunistickej internacionály išli najďalej slovenskí komunisti. Tí verejne deklarovali prehodnocovanie svojich postojov dokonca aj k ľudovej strane a vyhlasovali nutnosť jej získania a ochotu k spolupráci v rámci národného frontu, resp. národnej jednoty[3]. Ich predstavy však boli neprijateľné a neakceptovateľné zo strany ostatných politických subjektov. Spoluprácu s nimi odmietali ostatné strany zo zásadných ideologických dôvodov a hodnotili ich ako nevhodných partnerov meniacich príliš často, alebo neustále svoje zásady. Rovnako aj vzťahy medzi ostatnými stranami nijako nestrácali na vzájomnej averzii a konfrontácia sociálnych demokratov s ľudovou stranou a obrátene, bola v roku 1938 pravdepodobne najostrejšia v porovnaní s minulosťou. Príčiny týchto rozporov zostávali stále rovnaké: rozdielny pohľad na postavenie slovenského národa v republike, otázka jedného alebo dvoch národov, rozsah prípadných zmien v postavení Slovenska či už formou administratívnou alebo zásadnou štátoprávnou a pod. Ľudová strana naviac chápala národnú jednotu na nacionalistickom princípe podľa nemeckého vzoru, kde sa podarilo zjednotiť celý národ, pričom spôsob, akým sa to dosiahlo a v záujme čoho sa realizovala národná jednota, sa už nehodnotili. Pregnantne to vyjadril Slovák 8. 5. 1938: „*Áno my všetci sa hlásime k nemeckému vzoru národnej spolupatričnosti, národnej jednoty a svornosti*“. Zmyslom „*slovenskej jednoty*“ mal byť predovšetkým spoločný postup, ktorý by pomohol presadiť autonomistické požiadavky a strana sa tak mohla prezentovať ako „*jediná reprezentantka politickej vôle slovenského národa*“. V tomto kontexte naviac začal ovplyvňovať politickú scénu aj pohľad na svet, a s tým spojené hodnotenie medzinárodnej situácie, zahraničnej politiky, organizácie bezpečnosti štátu a kontaktov s jednotlivými veľmocami, resp.

2 TISO, J. *Prejavy a články (1913 – 1938)*. Eds. Fabricius, M.; Suško, L. Bratislava 2002, s. 476.

3 SNA Bratislava, Krajinský úrad, š. 247, č. 54436. Rezolúcia zo zasadnutia vedenia KSČ v Košiciach 30. – 31. 7. 1938.

veľmocenskými blokmi, pretože súčasťou riešenia slovenskej otázky z hľadiska ľudovej strany malo byť aj garantovanie celistvosti slovenských hraníc.

V postoji politických subjektov na Slovensku, s výnimkou Komunistickej strany Československa a strán národnostných menšín, ktoré mali a priori negatívny postoj k samotnej existencii štátu, nepanoval medzi občianskymi a národne – autonomisticky orientovanými stranami približne do polovice 30. rokov zásadne rozdielny názor na vývoj vo svete. Vo všeobecnosti, aj keď prirodzene diferencovane a s rozdielnou dávkou kritičnosti, sa podporovali myšlienky a ideály budovania demokracie vo svete a v štáte, principiálne sa odmietal sovietsky boľševizmus[4], jednoznačne sa trvalo na udržaní teritoriálneho status quo, vyslovoval sa súhlas s princípmi a politikou Spoločnosti národov, pozitívne rezonovali myšlienky slovanskej spolupatričnosti, obrany menšín, malých štátov, Malej dohody a naopak neprezentovali sa jednoznačne vyhranené, zásadne odmietavé postoje voči koncepciám zahraničnej politiky štátu. V polovici tridsiatych rokov sa situácia začala meniť. U jednotlivých politických subjektov vyvolalo rozpracovanie obrannej koncepcie Československa formou obmedzenej kolektívnej bezpečnosti zainteresovaním aj Sovietskeho zväzu na utváraní záruk bezpečnosti republiky, spolu so zostrovaním medzinárodnej situácie, úpadkom vplyvu Spoločnosti národov a podobne, ostrú konfrontáciu rozdielnych názorov a postojov k politike Prahy a vládnucich strán. Začali sa výraznejšie prehlbovať odlišné názory a hodnotenia medzi jednotlivými politickými subjektmi. Zvlášť sa to aj verejne prezentovalo medzi koaličnými – občianskymi stranami podporovanými v tejto dobe v určitých postojoch aj slovenskými komunistami, do značnej miery aj opozičnou Slovenskou národnou stranou a opozične národne, resp. autonomisticky orientovanou ľudovou stranou a tradične stranami národnostných menšín.

Od vzťahu k organizovaniu bezpečnosti štátu na princípoch kolektívnej bezpečnosti, ktorej súčasťou bol Sovietsky zväz, sa odvíjali ďalej hodnotenia postojov k veľmociam vôbec, zahraničnej politike republiky, k jej spojencom. Tým sa postupne formuloval a utváral diferencovaný pohľad na celkový ďalší vývoj vo svete. Pre slovenskú politickú scénu je typické, že tento proces sa nezačal výrazne prejavovať ako bezprostredná reakcia na víťazstvo nacistov roku 1933, ale možno ho postupne registrovať predovšetkým v súvislosti s vnútropolitickými a medzinárodnými „úspechmi" nacistického Nemecka a následne zhoršovaním medzinárodnej situácie. Celý komplex spomínaných problémov spôsoboval, že slovenské politické strany, resp. politické strany pôsobiace na Slovensku, začali mať, na rozdiel od minulosti, odlišný pohľad na hodnotenie medzinárodného vývoja v takej miere ako nikdy predtým. Samozrejme, že tento stav vplýval na momentálne politické dianie, ale aj ďalšie smerovanie slovenskej politiky v budúcnosti.

V občianskych – koaličných stranách došlo v dôsledku spojenectva so Sovietskym zväzom k určitému prehodnoteniu názorov na jeho zahraničnú politiku, ale čiastočne aj na celý systém v štáte Sovietov. V rámci týchto strán, aj napriek ich principiálnemu odmietaniu boľševizmu ako politického systému, dochádzalo k narastaniu sympatií k „slovanskej" veľmoci, pretože nebolo mysliteľné, aby verejne deklarovali záporný postoj k štátu, ktorý bol spojencom republiky proti vonkajšej hrozbe prichádzajúcej naviac z nacistického – germánskeho Nemecka. V princípe jednoznačne podporovali „svetovú" demokraciu, demokratické veľmoci, stavali sa negatívne k autoritatívnym a totalitným režimom, vrátane sovietskeho, voči agresívnej politike nacistického Nemecka, a pretože zásadne trvali na týchto princípoch, reš-

4 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Pohľady na východ. Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944.* Bratislava 2002, s. 14.

pektovali a bezvýhradne podporovali koncepcie zahraničnej politiky vypracovanej Hradom a Ministerstvom zahraničných vecí ČSR. Z ich radov nebola nikdy vznesená zásadná kritika alebo spochybňovanie smerovania zahraničnej politiky až do debaklu, ktorý priniesol Mníchov. Naopak, pre tento tábor bolo symptomatické, že verejne deklaroval svoje presvedčenie o podpore „svetovej" demokracie, demokratickej verejnosti v zápase Československa proti hrozbe a prípadnej agresii nacistického Nemecka. Rovnako nespochybňoval nielen schopnosť, ale aj odhodlanie západných veľmocí a sovietskeho Ruska poskytnúť republike pomoc v prípade nevyprovokovanej nacistickej agresie. Oslavné chorály komunistov na silu a odhodlanie sovietskeho Ruska prísť na pomoc buržoáznemu Československu v tomto smere hrali prím. Vo všeobecnosti však ich postoje, prirodzene vrátane aj komunistov, postrádali kritické hodnotenia aj v situáciách, kedy boli ich tvrdenia a predstavy spochybniteľné. Z toho vyplynula v septembri 1938, v čase predloženia anglo-francúzskych propozícií (ultimáta) a Mníchovskej dohody, dezilúzia, obviňovanie západných veľmocí zo „zrady", narastanie nedôvery v politiku Francúzska a Veľkej Británie, obavy z rozhodujúceho vplyvu nacistického Nemecka v strednej Európe a následná rezignácia, pasivita a vo vnútornej politike ústupčivosť voči tlaku ľudovej strany, pretože ich zahranično-politické koncepcie sa neosvedčili. Pre túto časť politického spektra slovenskej spoločnosti, napriek rôznym názorovým otrasom, vznikajúcim a presadzujúcim sa pochybnostiam, skepticizmu, či obavám, rôznym oportunistickým postojom, zostávali ako principiálne zásady: viera a podpora demokratického režimu a demokracie ako perspektívne najprijateľnejšej formy riadenia spoločnosti a udržanie, neskôr obnovenie spoločného štátu ako predpokladu všestranného rozvoja národného života.

Ľudová strana postupne v polovici tridsiatych rokov, ale veľmi výrazne od uzavretia československo-sovietskej zmluvy, úpadku vplyvu Spoločnosti národov, vypuknutia občianskej vojny v Španielsku a ďalších negatívnych javov vyplývajúcich zo zhoršujúcich sa vzťahov medzi veľmocami, začala postupne, ale dôsledne meniť hodnotenie medzinárodnej situácie a následne aj postoj k demokratickým a autoritatívnym, resp. totalitným režimom. HSĽS sa vždy snažila prezentovať a aj bola zásadný nekompromisný odporca boľševizmu a politiky Sovietskeho zväzu vôbec.[5] Z toho automaticky vyplývala kritika zahraničnej politiky republiky v polovici tridsiatych rokov, a to nielen pre spoluprácu s Moskvou, ale aj pre spoluprácu s „ľavičiarskymi" veľmocami, za ktoré sa považovalo aj Francúzsko.[6] Verejne deklarovala, že v zahraničnej politike sa ako „*červená niť tiahne príslušnosť k ideovému bloku ateisticko-liberalistickému, ktorý je ku kresťanským zásadám ak nie nepriateľský, tak aspoň ľahostajný*", a zapájala sa „*do protikomunistického frontu po boku národov vedených kresťanskými zásadami*".[7] V ich zahranično-politických postojoch sa jednoznačne prejavovali sympatie s autoritatívnymi a totalitnými veľmocami a štátmi vyhranene pravicového, resp. až extrémne pravicového smerovania. V existujúcej konfrontácii v tridsiatych rokoch, bez ohľadu na to, že sa uvedená skutočnosť ideologicky zahmlievala, ľudová strana vždy a zásadne stála na strane štátov s pravicovým nedemokratickým režimom a podporovala politiku týchto krajín.[8] V žiadnom prípade nedeklarovala podporu a sympatie s postojmi západných demokratických veľmocí a J. Tiso kritizoval odmietavý postoj Československa k talianskej agresii voči Etiópii, pre-

5 Určitú modifikáciu alebo zmiernenie týchto postojov možno dočasne pozorovať len v rokoch 1939 – 1941.

6 www. snemovna. cz/eknih/1935 ns/ps/stenoprot/ 137 schuz M. Sokol 9. 3. 1938.

7 TISO, ref. 2, s. 504.

8 Napríklad pri postoji k vývoju v Španielsku v polovici tridsiatych rokov jednoznačne podporovala frankistov a vôbec sa nesnažila o objektívnejší pohľad na udalosti. MICHELA, M. Občianska vojna v Španielsku v politike HSĽS v rokoch 1936 – 1939. In: *Španielsko a stredná Európa.* Ed. Szárász, P. Bratislava 2004, s. 74-75.

tože „*provokatívne chovanie sa niektorých činiteľov voči takej výbojnej veľmoci, ako je Taliansko, narobilo nášmu štátu nedozierne škody, ktoré sa teraz ťažko odčiňujú*“.[9] O podstate veci, že išlo o agresiu proti členovi Spoločnosti národov, sa nehovorilo. V tomto kontexte sa jednoznačne potvrdzovalo, že politický subjekt, ktorý v svojich zahranično-politických koncepciách podporuje autoritatívne, resp. totalitné režimy, nemôže byť demokratický[10], bez ohľadu na to, ako sa v danej vnútropolitickej situácii chová a demokratické princípy neporušuje, resp. nemôže porušovať. Strana, ktorá okamžite po uchopení moci likvidovala demokratický režim a nastolila autoritatívny systém, sa musela na túto alternatívu pripravovať a nemohla v predchádzajúcom období podporovať demokraciu. Pre slovenské podmienky je typické, že ostatné politické subjekty v zápase s ľudovou stranou jej vytýkali rôzne „hriechy“ – oslabenie republiky, spoluprácu s vnútornými a zahraničnými nepriateľmi republiky, snahu o presadeniu dualizmu, maďarónstvo atď., ale prakticky vôbec, alebo len v zanedbateľnej miere, s výnimkou komunistov, ju neobviňovali zo snahy perspektívne, po uchopení moci, likvidovať demokratický systém. Prejavovalo sa to okrem iného aj v skutočnosti, že ľudová strana nezaujímala otvorene formulované stanoviská k viacerým medzinárodným konfliktom. Týkalo sa to predovšetkým verejného hodnotenia politiky nacistického Nemecka voči Československu, v ktorom sa HSĽS vyhýbala posudzovať politiku Berlína jednoznačne ako agresívnu a celý problém riešenia konfliktu sa posúval do roviny nevyriešených česko-nemeckých národnostných konfliktov a ako výlučne „česká“ záležitosť, a nie československý problém. Z celkového postoja HSĽS k vývoju medzinárodnej situácie vyplývalo, že jej predstavitelia nepochybovali, že v prípadnom konflikte medzi nacistickým Nemeckom a Československom bude republika porazená, nakoľko v izolovanom stretnutí nedokáže čeliť prevahe Tretej ríše a spojenci nebudú môcť, alebo nebudú chcieť, pre tento „lokálny“ problém rozpútať európsku, či svetovú vojnu. Spochybňovali odhodlanie a schopnosť „demokratického sveta“ zabezpečiť obranu štátu. Z týchto prístupov vyplývalo jednoznačne pozitívne hodnotenie vlády, keď 21. septembra 1938 prijala britsko-francúzske ultimátum na odstúpenie nacistami požadovaných území, podpora a schvaľovanie britskej politiky ustupovania pred nacistickými požiadavkami a súhlas s Mníchovskou dohodou, pretože podľa predstáv činiteľov ľudovej strany došlo k záchrane mieru.[11]

HSĽS nikdy nevypracovala nejaký komplexnejší a koncepčný pohľad na celkové hodnotenie medzinárodnej situácie. Nedefinovala a nešpecifikovala svoje pohľady na celkový vývoj

---

9 TISO, ref. 2, s. 498. Napríklad Slovák 31. 8. 1938 (cenzurovaný): „*Treba sa len trochu dôkladnejšie pozrieť na celú svetovú situáciu aby si človek žijúci pod Tatrami uvedomil, že ten tzv. demokratický svet, na ktorom si niektorí páni u nás toľko zakladajú, má sám hodne tých starostí a to, že tam odznievajú krásne reči týkajúce sa ČSR, jej obrany zvonka, to nech nikoho neuspáva v neistých nádejach*“; ĎURČANSKÝ, F. *Pohľad na slovenskú politickú minulosť.* 2. vyd. Bratislava 1993, s. 144. Dokonca aj v recenzii sfilmovanej hry K. Čapka Biela nemoc sa silne ozýval tento tón. „*Biela nemoc má nezdravú politickú tendenciu a po ľudskej stránke je priamo výsmechom pomoci slabším... Náš štát si nemôže dovoliť dráždiť svojich silných susedov len preto, že je tam iná forma vlády, ktorú nazývajú »diktúrou«.*“ J. Tiso v septembri 1936: „*Demokracia nakoľko znamená celý národ, je programom, nakoľko však znamená vládny a správny systém, isteže je len prostriedkom, ktorý používam len dotiaľ, kým slúži národu a nebudem sa klaňať demokracii keby ona mohla znamenať smrť národa.*“ J. Tiso, ref. 2, s. 507.

10 „*Nijaká skutočne demokratická sila s nacizmom nekolaborovala. Kolaborovať s nacizmom mohli iba tie politické strany, ktoré už vo svojom vývoji dospeli k autoritárskej a totalitnej koncepcii*“. KOVÁČ, D. Biele miesta v dejinách Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1999*. Brno 1999, s. 150.

11 Slovenská pravda 22. 9. 1938; Slovák 31. 8. 1938 (cenzurované): „*...pre nevyriešené vnútorné problémy ČSR nebude sa ponáhľať ani Londýn ani Paríž páliť si prsty*“. Slovák 23. 9. 1938 konštatoval, že „*doterajší zaisťovací systém mieru vybudovaný na zmluvách s Francúzskom a Sovietskym zväzom i Anglickom na celej čiare stroskotal*“. J. Tiso nepripúšťal možnosť svetového, ale len lokálneho československo-nemeckého konfliktu a v takejto situácii chcel zachrániť Slovensko. SNA, Tnľud, F. 890, šk. 44, s. 80. J. Tiso 7. 12. 1946.

vo svete, ktorý by sa opieral a nejakú zdôvodnenú víziu. Rovnako tak neskôr nevypracovala ako vládnuca strana koncepciu zahraničnej politiky Slovenskej republiky. Bolo to spôsobené aj tým, že nikdy nemala experta pre oblasť medzinárodných vzťahov a zahraničnej politiky. V priebehu tridsiatych rokov sa začala intenzívnejšie venovať a zaujímať o medzinárodné problémy a pokúsila sa odhadnúť ich dopad na postavenie republiky a národa, ale tieto pohľady boli len kopírovaním predstáv pravicovo orientovaných kruhov v zahraničí, vychádzali z ideologických klišé, nedefinovaných, neidentifikovateľných kresťanských zásad a jednoznačne a výlučne smerovali doprava, až k určitému sympatizovaniu, súhlasu a podpore extrémne pravicových tendencií. Uvedený trend a jeho správnosť podporovali aj niektoré momentálne overené a potvrdené postrehy o politike Veľkej Británie a Francúzska voči Československu, neúčinnosť kolektívnej bezpečnosti, neschopnosť Spoločnosti národov riešiť medzinárodné konflikty, ktoré prehlbovali pravicové smerovanie strany. Tu spočívali korene jej zahranično politickej orientácie, ktoré do značnej miery podporil aj vývoj československej krízy v roku 1938 a závery, ktoré z nich vyvodili. Pre ľudovú stranu sa javil vývoj ako jednoznačné smerovanie doprava – sústavné porážky západných demokratických veľmocí, demokracie vo svete, víťazstvo autoritatívnych veľmocí, a tým posilňovanie dominantných pozícií a vplyvu nacistického Nemecka v strednej Európe a na kontinente vôbec.

V uvedenom prístupe k hodnoteniu medzinárodnej situácie a zahraničnej politiky Československa treba vidieť a hľadať príčiny, prečo ľudová strana v roku 1938 uvažovala o rôznych alternatívach štátoprávneho postavenia Slovenska. Takáto možnosť, alebo lepšie povedané nutnosť, prichádzala do úvahy len v prípade rozbitia, resp. porážky Československa, a teda v dôsledku okupácie Československa nacistickým Nemeckom, resp. jeho spojencami. V žiadnom prípade sa do obdobia Mníchova nerátalo so samostatným štátom, ale len s účasťou Slovenska vo zväzku s niektorým susedným štátom pri poskytnutí autonómie. Tajné rokovania prebiehali s Maďarskom[12] a ponuky išli aj do Varšavy. Teoreticky, za predpokladu vojenského riešenia konfliktu zo strany Berlína, počítali nacisti aj s možnosťou, resp. nutnosťou okupácie Slovenska, v prípade ktorej chceli poskytnúť *„veľmi rozsiahlu autonómiu. Napriek tomu, že my by sme ich chceli len zo strategických dôvodov*.“ [13] V danej situácii, ak by došlo k ozbrojenej konfrontácii, muselo byť aj Slovensko okupované, a nakoľko Maďarsko váhalo okamžite vstúpiť do konfliktu, musel československú armádu na Slovensku a Podkarpatskej Rusi poraziť nemecký Wehrmacht. Nacistické Nemecko muselo v takejto situácii zlikvidovať akékoľvek miesto odporu na československom území, pretože v opačnom prípade by vznikli vážne medzinárodné dôsledky prejavujúce sa v tlaku verejnej mienky vo svete na veľmoci, aby poskytli pomoc obeti agresie. Všetky uvedené alternatívy riešenia československej krízy v roku 1938 pôsobili na postoje ľudovej strany, ale bol to predovšetkým mierový spôsob likvidovania konfliktu, ktorý rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil rozhodnutie vedenia HSĽS odstúpiť od akýchkoľvek úvah o štátoprávnom usporiadaní so susednými štátmi a položiť hlavný dôraz na presadenie autonómie v rámci republiky. Rovnako priebeh československej krízy vplýval na taktické prístupy ľudovej strany pri presadzovaní jej návrhov, hlavne v priebehu septembra 1938, na razanciu akou ich nastoľovala a spôsob rokovania s politickými partnermi, alebo najvyššími predstaviteľmi štátu. Jednoznačne sa to prejavilo na rozhovoroch zástupcov politických strán zo Slovenska na poradách v Prahe 29. a 30. septembra 1938 a následne pri finálnom rokovaní o slovenskej otázke v Žiline 5. a 6. októbra 1938.

12 DEÁK, L. *Hra o Slovensko*. Bratislava 1991, s. 92 a n.

13 GOEBBELS, J. *Deníky 1938*. Praha 1992, s. 52.

Výsledky volieb do poslaneckej snemovne a senátu Národného zhromaždenia Československej republiky v roku 1935 potvrdili nemennosť rozloženia politických síl na Slovensku. Na rozdiel od českých krajín, kde opozičná Sudetendeutsche Partei získala prekvapujúco silné pozície, na Slovensku sa obdobné prekvapenie nekonalo. Potvrdila sa predchádzajúca politická stabilita, hoci ambície jednotlivých strán sa nenaplnili a agrárnici, aj keď získali toľko mandátov (12) ako v roku 1929, považovali výsledky volieb za neúspech a v ich radoch zavládla „*strašná depresia*".[14] Bolo objektívnou skutočnosťou, že aj keď registrujeme a rešpektujeme postupný obrat postojov KSČ k štátu, obrane republiky, armáde a jej tvrdý nekompromisný odpor voči ľudovej strane, teda zmiernenie opozičných postojov voči vláde, zostali opozičné, protivládne subjekty na Slovensku v prevahe. V situácii, keď sa zhoršovalo medzinárodné postavenie štátu to bolo neželateľné. Snaha stabilizovať politickú scénu, zmierňovať vnútropolitické rozpory, konsolidovať vzťahy v rámci strán, posilňovať jednotu štátu vyúsťovala v pokusy riešiť niektoré problémy, hlavne slovenskú otázku a získať ľudovú stranu do vlády. Predstava E. Beneša mať v čase krízy všetky najsilnejšie politické strany na Slovensku vo vláde[15], mala za cieľ, aby táto strana prevzala časť zodpovednosti za riadenie štátu, jeho stabilitu, vylúčila sa možnosť vonkajšieho zasahovania a utvorili sa podmienky na zachovanie kľudu a poriadku v republike. Pri existujúcej polarizácii politického života sa mohla na Slovensku hľadať takáto cesta predovšetkým vstupom ľudovej strany do vlády za cenu vychádzania v ústrety jej požiadavkám. Tento manéver sa zo strany viacerých slovenských a československých strán odmietal, resp. považoval len za taktický, v zmysle dosiahnutia zmeny politického rozvrstvenia síl, a nie ako dôležitý, a v mnohom smere zásadný krok ku stabilizácii vnútropolitickej situácie. Za týchto okolností, keď sa M. Hodža pokúsil na prelome rokov 1935 – 1936 a opäť začiatkom roka 1938 riešiť tento problém, nachádzal len určitú politickú podporu pre svoje plány a narážal na mnohých zásadných odporcov.

M. Hodža v svojich politických kalkuláciách vychádzal pri riešení slovenskej otázky z presvedčenia, ktorého sa držal počas celej svojej kariéry, že toto riešenie je možné, správne a výhodné výlučne v rámci Československej republiky. On, ale aj koaličné strany na Slovensku nikdy, ani v kritických chvíľach vyvrcholenia československej krízy, ale ani neskôr, neuvažovali čo len v teoretickej rovine o možnosti iného štátoprávneho usporiadania a o účasti Slovenska v inej štátoprávnej kombinácii, ako v republike. S inou alternatívou, často prezentovanou a zdôvodňovanou ako „*záchrana národa*" nepočítali ani v prípade rozbitia štátu, aj preto, že nepripúšťali možnosť jeho porážky v ozbrojenom konflikte vzhľadom k medzinárodným zárukám, ktoré Československo dostalo od Francúzska a Sovietskeho zväzu. Zmenu v týchto postojoch neprezentovali ani po mníchovskej „*zrade*". Posilňovanie pevnosti a sily štátu považovali za trvalý predpoklad národného rozvoja a tieto svoje predstavy a ciele realizovali nepriamo aj silou, pretože mali na Slovensku v svojich rukách mocenský aparát a opierali sa naviac o silné hospodárske zázemie v strategických štátnych podnikoch – filiálky Škodovky v Dubnici nad Váhom, Zbrojovky v Považskej Bystrici a pod.[16] Aj napriek tomu, že agrárna strana bola kontrolovaná ústredím v Prahe, pretože krajinským tajomníkom bol vždy zástupca dosadený z hlavného mesta, bol v priebehu tridsiatych rokov badateľný posun v jej postoji a k hodnoteniu slovenskej otázky. M. Hodža už počas dvadsiatych rokov postrehol, že

14 SNA, f. A. Štefánek, šk. 11. Denník 19. 5. 1935.

15 BENEŠ, E. *Mníchovské dny*. Praha 1968, s. 15-17.

16 SNA, S – 510-1. Zápisky Jána Ševčíka s. 13 a n.

v štátnej ideológii čechoslovakizmu absentuje slovenský rozmer.[17] V tridsiatych rokoch verejne hlásal teóriu slovenského a českého nacionalizmu, pričom predstavitelia agrárnej strany, na rozdiel od dogmatických sociálnych demokratov, nemali problémy v tom, či existuje jeden alebo dva národy,[18] hoci na verejnosti sa takýmito postojmi zásadne neprezentovali. V agrárnej, ale aj sociálno-demokratickej strane sa registrovalo, že v slovenskej verejnosti, resp. jej časti, sa nepociťovala citová väzba k Československu ako štátu v takom rozsahu ako v českom národe.[19] V tomto kontexte ani myšlienky československého politického národa, podľa M. Rázusa „civis čechoslovakensis", t. j. jeho volanie po budovaní silného štátneho občianskeho povedomia prostredníctvom toho, „*že priznáme každému to čo mu patrí*",[20] nenachádzalo patričnú rezonanciu. Pokúsil sa to zmeniť prvý slovenský premiér československej vlády.

M. Hodža prijímal funkciu predsedu vlády aj s ambíciou posunúť dopredu riešenie postavenia Slovenska v republike. Ak berieme do úvahy, že v októbri 1938, na rozdiel od rokov 1935 – 1936, sa jednoznačne postavil, či už z pragmatických alebo iných dôvodov, za rozsiahlu štátoprávnu prestavbu vo forme federácie, tak ťažko možno predpokladať, že v čase nástupu do funkcie bol nekompromisným odporcom podstatnejších štátoprávnych zmien. Jeho politický prístup tiež determinovali predstavy a názory českého politického prostredia, ktoré principiálne odmietalo myšlienky autonómie ako formy neprijateľného dualizmu a trvalo na predstave o existencii jednotného československého národa. Tieto a ďalšie okolnosti zásadného alebo taktického rozmeru ho viedli k určitým kompromisom pri rokovaniach s predstaviteľmi ľudovej strany, v čom spočívali aj limity jeho politického konania. Hodžova koncepcia, lepšie povedané predstava, vychádzala z odmietania centralizmu a z podpory administratívnej samosprávy, posilnenia právomoci samosprávnych orgánov na území okresu, regiónu a krajiny. Jeho myšlienky časom vykryštalizovali v neurčitý projekt decentralizovanej samosprávnej autonómie bez zákonodarného snemu, s tolerantným prístupom k otázke samobytnosti slovenského národa a k rozšíreniu právomocí krajinského prezidenta a krajinského zastupiteľstva. Tieto jeho zámery sa prakticky premietli v projekte národnostného štatútu, ktorý mal splniť viaceré požiadavky obsiahnuté v Pittsburskej dohode, ale aj zabezpečiť hospodárske vyrovnanie Slovenska a českých krajín, zastúpenie Slovákov v centrálnych úradoch, väčšiu spoluúčasť a spoluzodpovednosť Slovákov na riadení štátu a pod.[21] M. Hodža sa snažil pre svoje postoje získať predovšetkým ľudovú stranu, dohodnúť sa o jej vstupe do vlády, a tak posilniť pozície slovenskej politiky v Prahe, ale aj vlastné mocenské ambície. V roku 1936 a v roku 1938 však nevyhovel, ani nemohol vyhovieť, niektorým požiadavkám ľudovej strany predovšetkým z ohľadu na postoj pražských politických kruhov, ale aj vlastných politických kalkulácii. Keď v júli a auguste 1938, v dôsledku odporu SdP, prestala byť reálna akákoľvek možnosť presadiť národnostný štatút, M. Hodža nemohol a nemal ďalej čo konkrétne ponúknuť, vyčerpal viac ako trojročnú iniciatívu, ďalšiemu vývoju asistoval a v podstate len reagoval na podnety a plány razantne prednášané ľudovou stranou v jej rozhovoroch s prezidentom E. Benešom. V žiadnom prípade však nemožno hovoriť, že medzi plánmi ako ich ľu-

17 ŠUCHOVÁ, X. Administratívna samospráva v koncepciách slovenských centralistov Milana Hodžu a Ivana Dérera. In: *Historický časopis*, 1994, roč. 42, č. 2, s. 227.

18 URSÍNY, J. *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš 1994, s. 8-9.

19 KVAČEK, R. Slovenský autonomizmus v třicátych letech. In: *Česko-slovenské vztahy, Slovensko-české vztahy.* Liberecký seminář 1997, s. 110.

20 www. snemovna. cz/eknih/ 1935 ns /ps/stenoprot/ 11 schuz M. Rázus 7. 11. 1935.

21 BYSTRICKÝ, V. Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku v roku 1938. In: *Historický časopis*, 1992, roč. 40, č. 1, s. 52-68.

dová strana predniesla koncom septembra 1938 na rokovaniach v Prahe a názormi M. Hodžu bol zásadný rozdiel či rozpor. Skôr naopak.

HSĽS sa nemohla, ani v polovici tridsiatych rokov, okrem voličských úspechov a takých víťazstiev ako napríklad pri príležitosti nitrianskych osláv v roku 1933, preukázať žiadnymi väčšími konkrétnymi výsledky, ktoré by naznačovali posun v realizácii jej autonomistického programu. Vo vystúpeniach poslancov a rečníkov ľudovej strany sa v politických zápasoch, či v čase predvolebnom, ale aj na rôznych verejných schôdzach, v záujme zjednodušenia a pochopenia zo strany obecenstva, často transformovala slovenská otázka a problémy, ktoré s ňou súviseli, do polohy česko-slovenských vzťahov a rozporov. Verbálne útoky proti vláde, režimu, ministrom, nastolenie všeobecnej požiadavky riešiť existujúce sociálne, politické a ďalšie otázky prostredníctvom realizácie autonómie, neboli pre verejnosť príliš zrozumiteľné, ale omnoho ľahšie sa „chápali" argumenty, že hospodárske problémy a sociálne postavenie na Slovensku je také zlé preto, lebo nás okrádajú Česi, Česi nám obsadzujú miesta, „*Národ je dielo božie, štát je dielo ľudské*" (A. Mach), tvrdenia, že na Slovensku je dvestoaž tristotisíc Čechov, dvestotisíc českých zamestnancov a pod.[22] Tieto rozporuplné vyhlásenia ukazovali, že politické zápasy za autonómiu, alebo proti uznaniu Pittsburskej dohody, sa dostávali do polohy, kedy sa oslabovala, spochybňovala, resp. narúšala česko-slovenská spolupráca, spolužitie a vzťahy, najmä keď sa okorenili populistickými argumentmi. Na druhej strane odporcovia ľudovej strany stavali jej prívržencov do pozície nepriateľov štátu, „*maďarónov*", zradcov. Bolo tiež objektívnou skutočnosťou, že v prípade výmeny významnejších funkcionárov štátneho aparátu na Slovensku prakticky vždy menovali centrálne ministerstvá z Prahy do funkcie ich nástupcov českých príslušníkov. Z vládnych strán sa aj agrárnici stavali proti umiestňovaniu českých štátnych zamestnancov na Slovensku v tridsiatych rokoch, a naopak žiadali, aby v ústredných orgánoch štátu mali Slováci väčšie zastúpenie. Tiež na Univerzite Komenského sa nielen nepropagovali slovenské kultúrne hodnoty, ale ani spoločné slovensko-české, ale jednostranne sa prakticky vyzdvihovali prevažne len historické a kultúrne hodnoty české, čím sa neutvárali ani podmienky na presadzovanie myšlienok politického, resp. štátotvorného „*československého národa*." Bola to pritom zasľúbená zem na propagandistické zneužívanie viacerých nedostatkov, pretože obľúbenou témou bol napr. počet českých školníkov na Slovensku. Pri nútenom odchode českých zamestnancov koncom roka 1938 sa ukázalo, že ich bolo na Slovensku len desať. Ale stačilo, že vôbec nejakí boli. Tieto skutočnosti a fakty vyvolávali nedôveru a komplikácie, ktoré však v priebehu československej krízy roku 1938 čiastočne ustúpili do úzadia aj preto, že sa viedli intenzívne rozhovory o slovenskej otázke.

Vedúcim politickým činiteľom umierneného krídla ľudovej strany bolo v polovici tridsiatych rokov zrejmé, že maximalistické požiadavky vo forme prestavby štátu na federáciu, ako sa objavovali začiatkom tridsiatych rokov, resp. neskôr[23], v reálnom politickom dianí a pri danom rozložení politických síl nemajú nádej na úspech. Aj v súvislosti s rokovaniami o mož-

22 Národní archiv (ďalej NA) Praha, PMV – 225, šk. 1162. K. Sidor v Krompachoch 27. 6. 1936; V. Žilinčan, dekan, Kraľovany 10. 6. 1938, šk. 1303 A. Mach Nová Baňa 22. 5. 1938 atď. Hlásenia o schôdzach HSĽS. V tridsiatych rokoch počet Čechov na Slovensku klesal. Podľa sčítania z roku 1930 ich bolo 120 926. Na základe sčítania podľa domovskej príslušnosti bolo k 31. 12. 1938 na Slovensku 93 143 českých občanov. Podľa viacerých prameňov sa však k českej národnosti oficiálne prihlásilo len 77 488 občanov na Slovensku. RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století*. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945. Praha – Bratislava 1997, s. 9, 192; BYSTRICKÝ, V. Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 596-597. PETREAS, J. O. *Die Slowakei in Zahlen und Aufbau*. Bratislava 1943, s. 7.

23 Archiwum Akt Nowych (ďalej AAN) Varšava, Poselstwo RP v Prahe, č. 38/38. Bratislava 26. 5. 1938.

nosti vstupu do vlády už v roku 1935 a v roku 1936 vypracovali na jednej strane viac-menej propagačný materiál obsahujúci tridsaťdva podmienok strany, ktorými podmieňovali vstup do vlády. Na druhej strane súčasne aj zásady, ktoré sa v malých obmenách prezentovali pri rokovaniach s vládnymi partnermi do konca septembra 1938.[24] Ľudová strana požadovala uznanie samobytnosti slovenského národa, snem pre Slovensko, jazykový zákon a zriadenie ministerstva pre správu Slovenska. Pritom vychádzala z predstavy, že v prípadoch ústavných zmien by sa mohli uskutočniť neskôr. Hoci M. Hodža odmietol akceptovať požiadavku utvorenia snemu a v danej situácii, ak nechcel ohroziť svoje miesto premiéra, odmietal verejne uznať samobytnosť národa[25], stanoviská sa napriek verejne prezentovaným nezmieriteľným postojom zbližovali. Príslušníci ľudovej strany z kruhov radikálnejšie zameranej mladej akademickej generácie organizovali v roku 1937, v snahe vyvíjať politickú aktivitu, resp. „*sa zviditeľňovať*", pochody, manifestácie, ale aj provokácie na Univerzite Komenského pod heslom „*Na Slovensku po slovensky*", ale keď prišlo začiatkom roku 1938 k rokovaniam o vstupe ľudovej strany do vlády, jej požiadavky sa všeobecne nehodnotili ako radikálne. K. Mederly ich prezentoval v senáte a v podstate sa zhodovali s pôvodnými návrhmi z roku 1936.[26] K dohode opäť nedošlo, hoci M. Hodža navrhol ľudovej strane jedno ministerské kreslo, jedno bez portefeuille, súhlasil s rozšírením kompetencií Krajinského úradu, zriadením školskej rady pre Slovensko a s postupnou realizáciou Pittsburskej dohody. Radikálne orientovaná časť strany sa obávala, že podobný krok by ich skompromitoval v zahraničí, pretože by znamenal súhlas so spoluprácou s Moskvou a komunistami. Uvedené argumenty presvedčili aj A. Hlinku.[27]

Pred obecnými voľbami v máji a júni 1938 sa pokúsili koaličné strany prevziať iniciatívu a pripravili nové návrhy s tým, že riešenie slovenskej otázky sa už neviazalo na vstup ľudovej strany do vlády. V akčnom výbore koaličných strán sa dohodli na reforme zákona o krajinskom zriadení, rozšírení kompetencií krajinského prezidenta, rozšírení normotvornej kompetencie krajinského zastupiteľstva. Tieto návrhy sa síce nekryli s požiadavkami prednesenými senátorom K. Mederlym, ale sa k nim približovali. Bol to bezpochyby krok dopredu pri hľadaní konsenzu s ľudovou stranou, ale v tomto smere sa nič neuskutočnilo, pretože na legislatívnych oddeleniach ministerstiev návrh zoškrtali a českí predstavitelia sociálnych demokratov ho vetovali.[28] V letných mesiacoch roku 1938, aj keď sa v riešení slovenskej otázky nedosiahli konkrétne výsledky, stanoviská sa vo viacerých smeroch zbližovali, ale súčasne na verejnosti sa naďalej prezentovali rozdielne predstavy.

Po stroskotaní rokovaní, a najmä po neúspechu s národnostným štatútom, strácali koaličné strany iniciatívu, a naopak ľudová strana začala síce formálne okázalú parlamentnú spoluprá-

24 ARPÁŠ, R. Rokovania HSĽS o vstup do československej vlády v roku 1936. In: *Studia historica Nitriensia* 11. Nitra 2003, s. 103-121. V tomto období dostali radikáli z HSĽS od poľského konzulátu stotisíc korún na vydávanie „Nástupu" a podľa nie celkom hodnoverných dokumentov J. Tiso od E. Beneša tristošesťdesiattisíc, a to po stodvadsaťtisíc 12. 3. 1936, 26. 5. 1936 a 17. 11. 1936 na činnosť strany. Informácie sovietskej rozviedky z päťdesiatych rokov spracované na základe dokumentov, ktoré nacisti získali po okupácii českých krajín. Prostriedky boli vraj poskytnuté z konta „Moře" v Legiobanke, kde nimi disponoval prezident. Archiv ústavu T. G. Masaryka (ďalej AÚ TGM) Praha, BAR-A, šk. 9 (4), fotokópie dok.

25 SIDOR, K. *Slovenská politika na pôde pražského snemu 1918 – 1938*, 2 zv. Bratislava 1943, s. 168.

26 www. snemovna. cz/eknih/1935 ns/se/stenprot/103 schuz K. Mederly 8. 3. 1938. Vymenoval šesť bodov: ústavné uznanie právnej osobitosti slovenského národa, novelizácia rečového zákona, decentralizácia výkonnej moci, zákonodarný snem pre Slovensko, reorganizácia krajinskej správy na princípoch demokracie, zriadenie školskej rady; BARTL, J. Demonštrácie slovenského autonomistického študentstva v jeseni 1937 pod heslom na Slovensku po slovensky. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava 1997, s. 29-39.

27 AAN Varšava, Poselstwo RP v Prahe, č. 45/38. Bratislava 1. 3. 1938.

28 AÚ TGM Praha, f. 38. Dr. V. Klecanda, č. 492/2, Paulíny-Tóth, J. Ako došlo k 14. marcu 1939, s.15-16.

cu so stranami národnostných menšín, ale bez väčších konkrétnych výsledkov. Na slovenskej politickej scéne sa za tejto situácie rysovali dve tendencie: možnosť dohody HSĽS s koaličnými stranami na princípoch národnostného štatútu a prezentovanie vlastného na danú dobu radikálneho autonomistického programu. Takýmto bol prepracovaný projekt ľudovej strany uverejnený 5. júna 1938 a menej konkrétny návrh Slovenskej národnej strany zo 14. augusta 1938, ktoré v podstate žiadali prestavbu republiky na federáciu. Tieto požiadavky mala podporiť aj úspešná manifestácia HSĽS z príležitosti 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody, ktorej venovali značnú pozornosť masmédia v Poľsku, Nemecku, Maďarsku, Francúzsku, Taliansku, Veľkej Británii, USA a pod., čím sa darilo získavať sympatie a podporu zahraničia pre autonomistický program. Podobným demonštráciám sa dávala aj iná interpretácia a J. Goebbels si pochvaľoval hluk, ktorý robili Slováci pod vedením pátra Hlinku a skutočnosť, že „*Slováci sa uzniesli v Bratislave na ostrom postupe proti Prahe. To je veľmi dobré*" pochvaľoval si situáciu ríšsky minister propagandy.[29] Ľudová strana sa v krízovom období nesnažila len zviditeľniť svoj program, ale súčasne deklarovať politickú identitu národa, presadiť štátoprávne usporiadanie cestou definovania národnej územnej integrity. Chcela, aby tieto ciele akceptovali susedné štáty aj v prípade rozbitia republiky. O týchto otázkach viedla tajné rokovania s Maďarskom a Poľskom, pričom v Budapešti nenachádzala pre svoje požiadavky dostatočné porozumenie.

Zdalo sa, že viacej pochopenia prinesú rozhovory s E. Benešom. HSĽS, potom ako padol projekt národnostného štatútu, začala rokovať s prezidentom, pretože J. Tiso zdôrazňoval, že „*strana bude mať dôveru len v dohodu, ktorú bude garantovať prezident republiky*" [30]. V prípade zhody názorov s premiérom M. Hodžom by formálne išlo o dohodu len medzi slovenskými politikmi, a nie s českým politickým prostredím, čo sa nepovažovalo za politicky únosné. Samozrejme, mohlo ísť len o garanciu, resp. pomoc pri jej vypracovaní, pretože v kompetencii prezidenta nebolo schvaľovať alebo uzatvárať podobné dohody. To mohla vláda. Výsledkom týchto rozhovorov v júli a auguste bol Benešov návrh *Úprava vzájemního poměru mezi Čechy a Slováky v republice* z 22. 9. 1938. Bol to prvý oficiálny projekt predložený na takejto úrovni a posúval niektoré aspekty slovenskej otázky dopredu. Vo viacerých smeroch ukazoval, že prezident korigoval niektoré svoje predchádzajúce postoje v otázke rečového zákona, zriadenia snemu, umiestňovania štátnych zamestnancov, v hospodárskych záležitostiach, predstavoval tolerantnejší prístup k samobytnosti národa a podobne. Bola viditeľná snaha nájsť kompromisné riešenie. Na druhej strane panovali voči nemu značné výhrady, pričom všetci aktéri uznávali, že môže tvoriť východiskový bod rokovaní. Bolo to však v čase, kedy ešte ľudová strana viedla intenzívne rozhovory s Maďarskom a 29. 9. 1938 prezentoval J. Tiso a K. Sidor v Deklarácii určenej poľskej vláde „*program nezávislého slovenského štátu s garanciou Poľska, pričom malo ísť o prevzatie ochrany Slovenska na medzinárodnom fóre*" [31]. Poľská strana na návrh nereagovala, resp. nestačila reagovať, a v tomto období súčasne došlo aj k prerušeniu rokovaní s Maďarskom.[32] Bez ohľadu, že je ťažko zrozumiteľné ako mohla jedna politická strana viesť súčasne rokovania o troch možných variantoch štátoprávneho usporia-

29 ČELOVSKÝ, B. *So oder So. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933 – 1945*. 3. vyd. Ostrava 2002, s. 151.

30 AÚ TGM Praha, BAR, šk. 163 (3) b. č.; F. Vnuk tvrdí: „*Keďže Beneš videl kam veci spejú, vyňal rokovania o autonómii spod právomoci vlády a prebral ich on sám.*" VNUK, F. Slovensko na prelome dvoch storočí (1867 – 1938). In: *Slovensko v retrospektíve dejín.* Lausanne 1976, s. 102.

31 LANDAU, Z. – TOMASZEWSKI, J. *Monachium 1938*. Warszawa 1985, s. 486.

32 DEÁK, ref. 12, s. 112 a n.

dania a neuvedomovala si prípadné vážne dôsledky takéhoto konania, naviac, keď bola v prípade konfliktu aktuálna aj okupácia Slovenska nacistickým Nemeckom, východisko z tejto situácie sa videlo a našlo v rokovaniach s E. Benešom a koaličnými stranami. J. Tiso na zasadnutí výkonného výboru strany 24. 9. 1938 presadil, aby sa projekt E. Beneša prijal ako jedno z východísk pre rozhovory, napriek značným výhradám strany voči nemu.

Zložitá medzinárodná situácia, „mierové" riešenie československej krízy a závery, ktoré z toho jednotlivé politické subjekty vyvodili, snaha posunúť rozuzlenie slovenskej otázky dopredu cestou kompromisného riešenia, tolerovanie niektorých podnetov z projektu E. Beneša, na ktorých sa podieľali aj I. Dérer a M. Hodža, sa stali podnetom k stretnutiu slovenských politikov v Prahe. Určitým stimulom v tomto smere bola aj podmienka prezidenta, aby sa najskôr dohodli politické subjekty na Slovensku, a potom sa uzavrela celá záležitosť v rokovaní s ním a vo vláde. Predpokladaný zámer sa naplnil len sčasti.

V dňoch 29. a 30. 9. 1938 zasadali v Prahe predstavitelia všetkých slovenských politických strán s výnimkou komunistov. Na zasadnutie ich pozval „z príkazu" prezidenta republiky M. Hodža. Ministerský predseda J. Syrový zabezpečil účasť poslancov a senátorov ľudovej strany. Poslanci koaličných strán mali prevziať rokovanie s ľudovou stranou. Stretnutiu predchádzalo zasadnutie len koaličných poslancov a niektorých zástupcov ďalších strán, ktorých uvoľnili z vojenskej služby. Prebehlo v dňoch 27. až 29. 9. 1938 dopoludnia. Cieľom rokovaní bolo zoznámiť sa s návrhom E. Beneša a ich priebeh mal v podstate len informatívny charakter. Celková situácia sa javila ako priaznivá pre dosiahnutie dohody, pretože v priebehu roka 1938 sa postupne zbližovali stanoviská jednotlivých strán, zlá medzinárodná situácia a hrozba ozbrojeného konfliktu nútila hľadať na Slovensku konsenzus, dohodou zlepšiť politickú klímu v republike, česko-slovenské vzťahy a vyriešiť problémy, ktoré sa nepretržite tiahli od vzniku štátu.

Rokovania sa zúčastnili za agrárnikov M. Hodža, J. Ursíny, K. Rybárik, za sociálnych demokratov I. Dérer, I. Markovič, J. Bečko, J. Pocisk, za národných demokratov E. B. Lukáč, L. Protuš, za živnostníkov J. Liška, za národniarov J. Paulíny-Tóth a slovenskí ministri I. Karvaš a M. Černák. Za ľudovú stranu J. Tiso, K. Sidor, M. Sokol, J. Sivák, K. Mederly. Z menovaných boli niektorí – I. Dérer, M. Hodža a M. Černák – prítomní len na niektorých zasadnutiach. Išlo o stretnutie slovenských politikov, aké nemalo v minulosti obdobu, čo malo tiež zvýrazniť ich snahu dosiahnuť dohodu.[33]

Na prvom zasadnutí popoludní 29. 9. 1939 sa rýchle ukázalo, že podstatou debát nebude projekt E. Beneša, ale doplňujúce návrhy a požiadavky ľudovej strany. Aj viacerí koaliční poslanci a reprezentanti týchto strán mali k projektu prezidenta výhrady, pretože „*mnohé nechával nedoriešené*", navrhoval ponechať 30 percent českých úradníkov na Slovensku, nezmieňoval sa o ministerstve pre správu Slovenska, neboli vyjasnené kompetencie snemu a podobne.[34] Výhrady a pripomienky ľudovej strany tlmočil J. Tiso dopoludnia 29. 9. 1938 o 10^{30} hod. prezidentovi republiky. Poslanec ľudovej strany informoval E. Beneša o stanovisku vedenia HSĽS z 24. 9. 1938 k jeho projektu a „*žádal však, aby byl ještě přijat jejich požadavek utvoření zvláštního ministerstva pro Slovensko. Prezident sdělil, že se nepostaví proti tomuto požadavku, ale že musí napřed znát stanovisko ministerského předsedy a vlády. Krátce na to*

33 SNA Bratislava, Tnľud, f. 858, šk. 9, s. 46-47, rukopisné poznámky E. B. Lukáča. Naopak F. Vnuk o týchto stretnutiach nič nevie, a preto si vymýšľa: „... *ľudáci prijali Benešov návrh ako podklad pre ďalšie rokovania. K tomu však už nedošlo*". SIDOR, K. *Takto vznikol Slovenský štát*. Úvod nap. Vnuk, F. Bratislava 1991, s. 40.

34 AÚ TGM Praha, ref. 28, s. 18.

dru Tisovi telefonicky oznámil, že k tomu dáva souhlas a pozval ho znovu k projednání celé věci do Prahy".[35] Keď išiel J. Tiso na rokovanie s koaličnými partnermi, nemal síce súhlas prezidenta s najdôležitejšou požiadavkou strany zabezpečujúcou jej výkonnú moc na Slovensku, ale vedel, že E. Beneš, na rozdiel od minulosti, sa už nebude proti nej stavať. Súčasne predložil E. Benešovi „program ultimatívneho charakteru časovo termínovaný", v ktorom sa okrem spomínanej požiadavky ďalej žiadalo prijať uznesenie všetkých politických strán o individualite slovenského národa, primárna zákonodarná moc pre slovenský snem a zákonodarnou mocou zabezpečiť slovenčinu ako úradný jazyk na Slovensku.[36] J. Tiso tieto požiadavky zopakoval aj na zasadnutí zástupcov slovenských politických strán popoludní 29. 9. 1938 a po rokovaní v pléne neskôr večer toho istého dňa o nich informoval spolu s K. Sidorom aj poľského vyslanca v Prahe K. Papéeho. Súčasne tvrdil, že sme „*získali pre tento program aj centralistov*".[37] Na rokovaniach sa stanoviská rôznych politických subjektov na niektoré otázky priblížili, predovšetkým v tom zmysle, že sa akceptovali viaceré požiadavky ľudovej strany, pričom otázka ministerstva pre správu Slovenska zostávala nevyriešená. Dosiahla sa dohoda o jazykovom zákone, prenášaní kompetencií z ústredných orgánov na krajinskú vládu, našlo sa určité kompromisné riešenie v otázkach kompetencií krajinského snemu, ale k nejakému sumarizovaniu výsledkov vo forme dohody alebo zápisu nedošlo.[38] Debata o niektorých otázkach bola stále komplikovaná a jednotliví zástupcovia politických strán len ťažko opúšťali svoje predchádzajúce pozície. Tiež ľudová strana síce prezentovala štyri požiadavky prednesené J. Tisom, ktorých realizáciu požadovala už v rokoch 1935 – 1936 a v návrhu K. Mederlyho, ale zároveň „*slovenskí autonomisti museli sa veľmi premáhať, aby vo svojom rokovaní ostali len na tom podklade, aký ustálil svojím dvadsaťročným bojom Andrej Hlinka a ako to ustaľovala aj Pittsburská dohoda*".[39] Na rokovaniach sa však Pittsburská dohoda nespomínala a ani projekt ľudovej strany z 5. 6. 1938. Debata čím ďalej tým viacej vyúsťovala do rozoberania detailov, a keď nečakane prišiel 30. 9. 1938 pred obedom M. Černák s mapou, kde boli zakreslené územia, ktoré mala republika odstúpiť na základe Mníchovskej dohody, prítomní sa rozišli na obed. Ďalšie rozhovory sa mali začať o 15^{00} hod., ale zástupcovia ľudovej strany už neprišli. Bez ohľadu na uvedenú skutočnosť aj J. Tiso na konci porád konštatoval: „*Treba dožičiť čas, aby sa stanoviská ujasnili, tak dôjdeme k riešeniu...*"[40] Rozhovory takto dali nový konkrétny impulz pre riešenie slovenskej otázky a aj M. Hodža už na otvorení prejavoval ochotu k ústupkom, keď povedal, že „*reformy pred ktorými stojíme budú tak rozsiahle, že sme to ani netušili*". Všetci účastníci boli ochotní pristúpiť na zmeny a rovnako tiež prezident, aj vláda. Otvorila sa však otázka rozsahu pripravovaných zmien, pričom sa stanoviská ľudovej strany a jej partnerov začali pod vplyvom vývoja politickej situácie výraznejšie odlišovať.

---

35 AÚ TGM Praha, BAR, šk. 259, b. č. a dátumu, šk. 163 (3). Poznámky k návrhu o úpravě věcí slovenských. V práci BENEŠ, E. *Úvahy o slovanství*. Praha 1947, s. 317-318, táto časť nebola publikovaná. BYSTRICKÝ, V. Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: *Historický časopis*, 1995, roč. 43, č. 2, s. 319-321. J. Tiso na rokovaniach v Žiline potvrdil, že 4. 10. 1938 ho telefonicky pozval E. Beneš do Prahy. Hodnoverne znie aj z iných prameňov nepotvrdené tvrdenie „*Dostanete všetko aj ministerstvo pre správu Slovenska.*" ČARNOGURSKÝ, P. *6. október 1938.* Bratislava 1993, s.108.

36 Archiv Národního múzea Praha, f. I. Dérer, šk. 8; LANDAU – TOMASZEWSKI, ref. 31, s. 486.

37 LANDAU – TOMASZEWSKI, ref. 31, s. 486.

38 AÚ TGM Praha, BAR – A šk. 260(9). Niektoré výňatky a poznámky zo zápisníka Jána Bečku, poslanca N. S. Československej republiky; ČARNOGURSKÝ, ref. 35, s. 83-85. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z. Slovensko v druhej republike. Autonomistické snahy slovenskej politickej reprezentácie. In: *Z druhé republiky* II. Praha 1993, s. 270.

39 SIDOR, ref. 25, s. 258.

40 ČARNOGURSKÝ, ref. 35, s. 85.

Vláda premiéra Syrového na svojom zasadnutí 3. 10. 1938 prijala uznesenie, že „*požiadavky ľudovej strany vo veci úpravy štátnej správy na Slovensku*“, t. j. štyri body prednesené J. Tisom E. Benešovi a na poradách v Prahe „*budú 4. 10. 1938 v presnej formulácii predložené predsedovi vlády*“.[41] Uvedené uznesenie nebolo do večera 4. 10. 1938 splnené, ale už v ten deň informovala Kancelária prezidenta republiky J. Tisu, že celý problém sa uzavrie nasledujúci deň a požiadavky ktoré predniesol, prezident akceptoval.[42] Vláda na zasadnutí 5. 10. 1938 dopoludnia vyslovila súhlas so spomínanými štyrmi bodmi a následne na druhý deň bol J. Tiso menovaný za ministra pre správu Slovenska. O niekoľko hodín neskôr, po správe ministra I. Karvaša, vláda doplnila svoje predchádzajúce rozhodnutia a prijala uznesenie, že rokovania s ľudovou stranou sa budú musieť viesť na základe projektu z 5. 6. 1938. Prakticky prijímala myšlienku rozsiahlych štátoprávnych zmien, ktoré sa mohli dosiahnuť len zmenou ústavy. Uvedený návrh prerokovala vo večerných a nočných hodinách, schválila ho a prakticky súčasne, alebo o trochu neskôr, akceptovala princípy Žilinskej dohody tak, ako sa na nich dohodli zástupcovia slovenských politických strán večer 5. 10. 1938. Syrového vláda menovala od 7. 10. 1938 J. Tisu za predsedu autonómnej slovenskej vlády a následne aj ďalších štyroch ministrov. Takto zvíťazila druhá alternatíva riešenia slovenskej otázky, ktorú ľudová strana presadzovala v danej etape vývoja po uzavretí Mníchovskej dohody, a ktorá fakticky vždy bola jej cieľom, ale sa v jednotlivých fázach rokovaní, ako aj na spomínaných poradách v Prahe, v záujme dohody nenastoľovala ako nevyhnutná podmienka.

Vývin udalostí v Prahe 29. až 30. 9. 1938 cez dôsledky mníchovského diktátu ukazoval, ako sa prezident a vláda prispôsobovali situácii, akceptovali mnohé podmienky, o ktorých pred pár dňami nechceli ani počuť a bez väčšieho odporu ustupovali pred stupňujúcimi sa požiadavkami ľudovej strany. Slovenskí politici sa správali obdobne, čo názorne dokumentovala príprava a priebeh rokovaní v Žiline 5. a 6. 10. 1938. Ich snahu dohodnúť sa takmer za každú cenu dokumentoval ďalej návrh M. Hodžu, ktorý dal P. Zaťkovi 3. 10. 1938, čo bol prepracovaný a doplnený program z národnostného štatútu. Rovnako aj návrh vypracovaný I. Dérerom vo večerných hodinách nasledujúceho dňa, ktorý vychádzal z podstaty návrhov E. Beneša. Oba však už neboli pre HSĽS prijateľné, práve tak ako pokus koaličných strán zvolať spoločné rokovanie s HSĽS do Trenčína 4. 10. 1938, ktorého sa odmietli zástupcovia ľudovej strany zúčastniť.[43] Začiatkom októbra vedúci činitelia HSĽS pochopili, že v danej situácii môžu dosiahnuť viac ako žiadali na spoločných poradách v Prahe, resp. pri rokovaniach s prezidentom. Bez toho, aby konkretizovali svoje postoje a ich medializovali, zvolávali porady a podobne, došli k presvedčeniu, že stačí, ak ich formálne prednesú až na poradách v Žiline. Okrem všeobecných vyhlásení vôbec nekonkretizovali svoje ciele, azda s výnimkou, že pôjde o naplnenie zásad Pittsburskej dohody. Tým nechávali ostatných partnerov v napätí. Pritom nebolo nutné vyvíjať nejaký silný politicky nátlak. Daná situácia si vyžadovala pristúpiť na kompromisné riešenia a ustúpiť museli tí, ktorí sa javili zodpovední za vzniklú katastrofu.

Sprievodným javom pražských rokovaní a záverečných vyjednávaní bola masmédiami vyťažená demisia slovenského ministra Syrového vlády M. Černáka. V politických kruhoch

41 NA Praha, Prezídium ministerskej rady, šk. 4142, XVIII, 13 – 3. októbra 1938; BYSTRICKÝ, V. – PÍSECKÁ, B. Žilinská dohoda 6. októbra 1938. In: *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 4, s. 77-108. Všetky ďalšie citované materiály zo zasadnutia vlády sa nachádzajú v plnom znení v tejto štúdii.

42 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti* II. Bratislava 1998, s. 178.

43 *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš 1994, s. 60; DÉRER, I. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha 1946, s. 294 a n.

málo známy stredoškolský pedagóg bol menovaný za ministra, aby mala ľudová strana neoficiálne zastúpenie vo vláde.[44] K. Sidor predniesol 23. 9. 1938 spolu s ďalšími slovenskými politikmi prejav v rozhlase, ktorý sa skončil pred vyhlásením mobilizácie. Bol to tolerantný prejav vyzývajúci k pokoju a poriadku a československá propaganda ho využila tak, že ho opakovane vysielala v ďalšie dni. V tomto kontexte vyznel ako podpora vláde a mobilizácii, za čo ho ostro kritizovali poľskí diplomati. K. Sidor, aby zmaril deprimujúci dojem, chcel vystúpiť s novým prejavom, tvrdil, že ho k zmene obsahu prinútili „*priamo v štúdiu terorom*" a 28. 9. 1938 prišiel s nápadom získať M. Černáka pre podanie demisie z funkcie ministra.[45] M. Černák, zrejme aj pod vplyvom A. Macha, pristúpil na túto hru a využil na zdôvodnenie svojho kroku návštevu u prezidenta republiky 3. 10. 1938 o pol jedenástej spolu s I. Karvašom. M. Černák neskôr na zasadnutí vlády tvrdil, že od prezidenta dostal zápornú odpoveď na svoju požiadavku okamžite riešiť slovenskú otázku, a v dôsledku toho bude musieť vládu opustiť. I. Karvaš jeho tvrdenia poprel a bolo prijaté uznesenie, že M. Černák predloží svoje návrhy, ktoré, keď ich predniesol, sa ničím nelíšili od spomínaných štyroch bodov Tisovho projektu.[46] Slovenský minister hovoril na druhý deň o týchto požiadavkách s prezidentom, požadoval ich splnenie ultimatívnou formou do dvadsaťštyri hodín a zakrátko podal demisiu. Pritom v liste Kancelárie prezidenta republiky J. Tisovi z toho istého dňa už E. Beneš uvedené podmienky akceptoval a naviac bol zrejme aj iniciátorom, že sa tieto otázky začali riešiť vo vláde 3. 10. 1938. Postup M. Černáka v žiadnom prípade nevyvolal demisiu celej vlády. K jej odstúpeniu a rekonštrukcii muselo dôjsť v dôsledku prijatia Mníchovskej dohody a nevyhnutných personálnych zmien, ktoré si vyžadovalo nové postavenie štátu.

Požiadavky M. Černáka potvrdzujú, že zápasil za splnenie požiadaviek, ktoré v tom čase ľudová strana prestala forsírovať a ich realizáciu už nepovažovala za naplnenie svojich cieľov. Mala záujem, a bolo zrejmé, že dokáže presadiť projekt prestavby štátu na federáciu zmenou ústavy podľa návrhu z 5. 6. 1938. Jeho vystúpenie bolo takto len politickým gestom, ktoré zapadlo do atmosféry doby v zmysle vyvíjania tlaku na vládu a koaličné strany, ale podstaty problému sa už nedotýkalo. M. Černák bol po príchode do Žiliny za toto gesto prekvapujúco odmenený, keď prakticky neznámy politik dostal hneď – aj keď len nakrátko, kreslo ministra v prvej slovenskej autonómnej vláde.

Priebeh a výsledky porád reprezentantov slovenských politických strán, alebo slovenských pobočiek celoštátnych strán, koncom septembra v Prahe boli súčasťou celkových rozhovorov o slovenskej otázke. V dôsledku vývoja medzinárodnej situácie, jej hodnotenia zo strany politických subjektov, vývoja vnútropolitickej situácie prispeli k priamemu otvoreniu cesty k Žilinskej dohode. V určitom zmysle slova sa stali aj medzníkom v úvahách o štátoprávnom postavení Slovenska, pretože v tomto čase a pod vplyvom viacerých okolností padli alternatívy počítajúce s možnosťou autonómie v rámci Maďarska a dočasne sa presadilo riešenie hľadajúce východisko v rámci republiky. Porady ďalej potvrdzovali snahu slovenských politikov nájsť kompromisné riešenie medzi sebou, ale aj s vládou a prezidentom. Dokazovali, že stanoviská strán sa zblížili, dokumentovali nárast sily a vplyvu slovenskej politiky v Prahe, ale aj ochotu českej scény, aj keď nie dobrovoľne, ustúpiť zo zakopaných pozícií. V záujme stabi-

44 SIDOR, ref. 25, s. 254.

45 LANDAU – TOMASZEWSKI, ref. 31, s. 435, 470.

46 NA Praha, PMR, šk. 1709, č. 5618/38; GEBHART, J. – KUKLÍK, J. Česká politika a zákon o autonomii Slovenska. In: *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století*. Eds. Dejmek, Jindřich; Hanzal, Josef. Praha 1997, s. 264.

lizácie situácie prezident a neskôr najmä vláda, prijali také návrhy, o ktorých v minulosti neboli ochotní ani debatovať. Súčasne sa už rysovalo dominantné postavenie ľudovej strany na politickej scéne na Slovensku a následné preskupenie moci so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami.

(*Štúdia vznikla s prispením Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. AP VV – 51 – 017105 – Slovensko v 20. storočí.*)

Vznik a počiatky vojenského letectva za prvej Slovenskej republiky

PETER ŠUMICHRAST

Slovenské letectvo, ktoré vzniklo ako súčasť armády v tragických marcových dňoch roku 1939, prešlo do 22. júna 1941, keď sa spoločne s pozemnými jednotkami slovenskej armády zapojilo do vojny proti ZSSR, zložitou a neraz rozporuplnou cestou. Už v čase neľahkého zrodu musela časť jeho síl zviesť boje proti agresii maďarských vojsk na východnom Slovensku a od prvých dní druhej svetovej vojny aktívne zasiahlo do bojov proti Poľsku ako spojenec nemeckého Luftwaffe. Počas nich slovenskí letci získali za cenu ľudských obetí a materiálnych strát svoje prvé bojové skúsenosti.

Príslušníci slovenského letectva počas týchto významných historických udalostí dokumentovali výsledkami bojovej činnosti, že napriek rýchlo zastarávajúcemu leteckému parku, ktorý predtým tvoril výzbroj predmníchovského československého vojenského letectva, ako aj obmedzenému počtu odborne pripravených leteckých špecialistov, dokážu zmobilizovať svoje fyzické a psychické sily a držať krok s letcami ostatných krajín sveta, ktoré sa zapojili do doteraz najničivejšej vojny v dejinách ľudskej civilizácie.

Slovenské Vzdušné zbrane pôsobili v období vrcholiacich príprav na zapojenie sa do vojny proti ZSSR v súlade s organizáciou vojenského letectva platnou od 1. 10. 1940, ktorá modifikovala organizáciu letectva platnú od 1. 4. 1940.[1] Podľa nej tvorili Vzdušné zbrane samostatný organizačný prvok slovenskej armády. Jeho vrcholným veliteľským orgánom bol Vzdušný úrad a veliteľstvo Vzdušných zbraní (ďalej len VÚ a VVZ), ktorý bol dislokovaný v Bratislave. Od 4. 11. 1940 funkciu šéfa VÚ a veliteľa VZ zastával gen. I. triedy Anton Pulanich, ktorý nahradil pplk. let. Júliusa Smutného, leteckého dôstojníka s odbornými skúsenosťami nadobudnutými ešte v bývalom c. a k. rakúsko-uhorskom letectve.[2]

Gen. A. Pulanich po prevzatí funkcie veliteľa Vzdušných zbraní zreteľne nasmeroval slovenské letectvo, čo prezentoval aj v „*inauguračnom*" príhovore k príslušníkom Vzdušných zbraní: „*...Chceme, aby Slovenské vzdušné zbrane boli tak po stránke technickej ako i taktickej, na úrovni nemeckého letectva. Dokonalý výcvik mužstva, príprava dôstojníckeho sboru a náležitá výstroj bojových prostriedkov, vzájomné kamarátstvo všetkých príslušníkov VÚ a VZ, postavia vzdušné zbrane do žiaducej pohotovosti, aby vždy čestne a statočne splnili svoju úlohu. ..*"[3]

Napriek skutočnosti, že nový veliteľ letectva patril medzi vekovo najstarších príslušní-

1 Vojenský historický archív (ďalej VHA) Bratislava, f. VVS, spisy tajné 1940, č. j. 1030. V sledovanom období disponovali Vzdušné zbrane, oproti organizácii slovenského letectva z októbra 1940, opätovne pozorovacou perutou. Pozorovacia peruť, resp. I. peruť, bola zriadená so súhlasom MNO SR dňom 1. 5. 1941. (VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, spisy dôverné 1941, sign. 27/1/5, č. j. 55.886.)

2 VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz VVZ č. 11 z 9. 11. 1940, čl. 37.

3 Tamže.

kov novoutvoreného dôstojníckeho zboru slovenskej armády a nedisponoval vedomosťami a praktickými skúsenosťami odborne pripraveného kariérneho dôstojníka letectva, jasne si uvedomoval, že význam vzdušnej zbrane sa bude vo vojne stále zvyšovať a letectvo sa stane jedným z najrozhodnejších prostriedkov vedenia modernej vojny. Jeho zámer, aby slovenské vojenské letectvo nastúpilo na náročnú cestu modernizácie, podľa vzoru nemeckého Luftwaffe, sa mu daril napĺňať len pomaly a postupnými krokmi. Dôvod bol prozaický. Bez nemeckého súhlasu a bezprostrednej materiálno-technickej pomoci nebolo možné prestavbu zastaraného slovenského letectva vôbec realizovať.[4] Pri tejto činnosti mali veleniu slovenských Vzdušných zbraní podať pomocnú ruku predstavitelia Nemeckej leteckej misie na Slovensku (Deutsche Luftwaffenmission in der Slowakei).[5] Ako odborníci a príslušníci najmodernejšieho letectva tej doby mali napomáhať pri organizačnej výstavbe Vzdušných zbraní, pri zostavovaní výcvikových programov a smerníc a ich následnej aplikácii do praxe, ako aj pri výcviku a výchove príslušníkov slovenského letectva. Pri rokovaniach s predstaviteľmi Ríšskeho ministerstva letectva, ako aj so zástupcami nemeckých firiem, mali osobnou intervenciou napomáhať pri modernizácii leteckého parku Vzdušných zbraní formou dodávok modernej leteckej techniky.[6]

Šéf VÚ a veliteľ VZ disponoval v období pred vstupom Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR jedným leteckým plukom s dvomi leteckými peruťami a náhradnou peruťou, delostreleckým protilietadlovým plukom, oddielom vzdušného spravodajstva, leteckou školou a leteckým parkom.[7] Letecký pluk v charakterizovanom období organicky tvorili: I. peruť (po-

4 V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že napriek niekoľkým žiadostiam smerujúcim na velenie nemeckej armády vo veci zakúpenia modernej leteckej výzbroje a výstroja pre potreby slovenského letectva, slovenská strana neobdržala do doby bojového nasadenia na východnom fronte v roku 1941 žiadnu nemeckú modernú leteckú techniku, ktorú bolo možné s úspechom použiť na vedenie bojovej činnosti. V oblasti modernizácie leteckého parku Vzdušných zbraní nastal kvalitatívny skok až v prvej polovici roka 1942, keď slovenská strana zakúpila moderné nemecké stíhacie lietadlá typu Messerschmitt Bf 109 E. Týmito následne vyzbrojila elitnú frontovú jednotku slovenského letectva – stíhaciu letku 13. Pozri bližšie RAJNINEC, J. *Typológia slovenského letectva 1939 – 1944.* Študijný a dokumentačný materiál. Trenčín 1977, s. 1-2; pozri tiež ŠUMICHRAST, P. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*, zv. 2. Bratislava : Magnet Press, 2000, s. 91; pozri tiež BYSTRICKÝ, J. – ŠUMICHRAST, P. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet Press, 2004.

5 Nemecká letecká misia na Slovensku pôsobila v úlohe poradného orgánu pre výstavbu slovenských Vzdušných zbraní podľa nemeckého vzoru. Funkciu šéfa Nemeckej leteckej misie na Slovensku najdlhšie zastával genmjr. Ludwig Keiper, a to od 1. 2. 1941 do 21. 10. 1944. Genmjr. Ludwig Keiper, od 1. 1. 1943 genpor., sa narodil 23. 4. 1894, zomrel 24. 5. 1981. Z ďalších významných predstaviteľov DLM nemožno opomenúť plk. Ignancia Weha – prednostu leteckého oddelenia misie, plk. Dietricha Menneho – podieľajúceho sa na výstavbe slovenského protilietadlového delostrelectva a jeho vyzbrojení modernou nemeckou výzbrojou a výstrojom a mjr. Franza Krafta, ktorý sa pričinil o výstavbu samostatnej zložky Vzdušných zbraní – Oddielu vzdušného spravodajstva (od 1. októbra 1942 premenovaný na SPVZ – P. Š.). Podrobnejšie pozri HRNKO, A. Nemecká vojenská misia na Slovensku 1939 – 1944. In: *História*, 2002, roč. 1, č. 3, s. 25-27; pozri tiež VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, spisy dôverné 1943, sign. 90/2/1/25; pozri tiež ŠUMICHRAST, KLABNÍK, ref. 4, s. 9.

6 O tom, že ich činnosť sa vždy nerealizovala v súlade s oficiálnou pôsobnosťou misie, t. j. v prospech slovenskej strany, svedčia napríklad udalosti spojené s preberaním stíhacích lietadiel Bf 109 v dánskom Grøve. Tento incident však nebol jediným prípadom, ktorý negatívne poznačil oficiálne slovensko-nemecké vzťahy. Bol názornou ukážkou nadradeného postoja niektorých predstaviteľov Nemeckej ríše voči Slovenskej republike. Podrobnejšie pozri napr. RAJNINEC, J. *Slovenské letectvo 1939 – 1944* , zv. 1. Bratislava : VITA MO SR, 1997, s. 140-142; pozri tiež ANDROVIČ, Š. Výcvik slovenských posádok na nemeckých lietadlách (1942 – 1943). In: *Vojenská história*, 1999, roč. 3, č. 3, s. 115-120; pozri tiež ŠUMICHRAST, P. – ANĎAL, J. Messerschmitt Bf 109 B, D a E slovenských pilotov 1942 – 1944. Poprad : HT model, 2003, s. 5.

7 Podľa organizácie slovenskej armády platnej od 1. 10. 1940 sa Vzdušné zbrane skladali: a) z útvarov zbraní, b) z ústavov a škôl. Medzi útvary zbraní sa zaraďovali: a) letecký pluk, b) delostrelecký protilietadlový pluk, c) oddiel vzdušného spravodajstva. Medzi ústavy a školy Vzdušných zbraní patrili: a) letecká škola, b) letecký park (VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, spisy dôverné 1940, č. j. 163.600).

zorovacia), II. peruť (stíhacia), náhradná peruť, hospodárska správa leteckého pluku, letecká škola a letecký park. Praktická bojová hodnota oboch leteckých perutí bola nízka, pretože boli vyzbrojené len zastaranými dvojplošníkmi československej proveniencie, ktoré len s námahou držali krok s jednoplošníkmi modernej koncepcie, ktoré do výzbroje armád zaviedli, resp. urýchlene zavádzali nielen vtedajší spojenci Slovenskej republiky, ale aj potenciálni protivníci slovenských Vzdušných zbraní.

V rámci spravodajských (pozorovacích) letiek 1, 2 a 3 niesol hlavnú ťarchu praktickej leteckej činnosti, pôvodom československý, viacúčelový dvojplošník typu Š-328, ktorý velenie slovenského letectva predurčilo na plnenie úloh pozorovacieho lietadla, ľahkého bombardéra a lietadla zabezpečujúceho leteckú kuriérnu službu.[8] Rozhodnutie o tomto širokom využití lietadla nepodmieňovali jeho výborné vlastnosti, ale nepriaznivá situácia, ktorá vládla v leteckom parku Vzdušných zbraní. Lietadlo typu Š-328, ktoré svojou koncepciou patrilo do 20. rokov minulého storočia, nikdy nevynikalo vysokými výkonmi a bolo prakticky zastarané už pri zavedení do výzbroje československého vojenského letectva. Ďalšou z jeho početných nevýhod bolo aj to, že lietadlo nemalo vo výbave žiadnu pasívnu ochranu posádky, ani samosvorné palivové nádrže. Z tohto dôvodu sa mohlo úspešne použiť len v bojovom priestore, v ktorom sa nevyskytovalo silné nepriateľské stíhacie letectvo, prípadne ak mu vlastné stíhacie letectvo zabezpečilo dostatočnú ochranu. O to prekvapujúcejšie vyznieva skutočnosť, že viacúčelové lietadlá typu Š-328 sa napriek technickej zastaranosti a nízkej bojovej hodnote úspešne používali počas celej existencie slovenských Vzdušných zbraní.[9]

Najúdernejšou zložkou leteckého pluku, a tým aj slovenského letectva, bola jeho II. peruť, ktorú tvorili tri stíhacie letky dislokované v posádkach Piešťany a Spišská Nová Ves.[10] Išlo o letky 11, 12 a 13, ktoré mali vo svojej výzbroji stíhacie lietadlá typu Avia B-534, resp. Avia Bk-534. Tieto jednomiestne, jednomotorové stíhacie dvojplošníky zastaranej koncepcie, ktorých vznik datujeme rokom 1932, boli v uvedenom období za zenitom výkonnosti a nemohli byť v žiadnom prípade rovnocenným súperom lietadiel reprezentujúcich moderné svetové trendy v konštrukcii a výrobe stíhačiek.[11] Už pri jednoduchom porovnaní ich maximálnej rýchlosti, doletu a dostupu s technickými parametrami koncepčne vyspelejších bombardérov potenciálneho protivníka možno konštatovať, že ich reálna bojová hodnota ako stíhacích lietadiel bola nízka. Okrem vyššie uvedených nedostatkov nedisponovali ani prvkami pasívnej ochrany pilota (chýbalo pancierovanie kabíny pilota a motora, samosvorné palivové nádrže – P. Š.), čím sa stávali mimoriadne zraniteľnými hlavne pri bitevných útokoch na nepriateľské pozemné ciele.[12] V konečnom dôsledku, ani štandardná hlavňová výzbroj lietadla typu B-534

---

8 Lietadlo typu Letov Š-328M (v továrenskom označení ako Š-328-2 – P. Š.) po prvýkrát vzlietlo dňa 8. 9. 1933. Československé MNO objednalo prvú sériu lietadiel typu Š-328 ešte v dobe neukončených továrenských skúšok dňa 20. 12. 1934. Prvá séria mala 61 kusov lietadiel. Celkom bolo vyrobených 412 lietadiel tohto typu. Podrobnejšie pozri VRANÝ, J. – HURT, Z. – HORNÁT, J. – SKÁLA, S. *Ilustrovaná historie letectví. Letov Š-328. Bristol Beaufighter. Mikojan Gurjevič MiG-19.* Praha : Naše vojsko, 1991, s. 9-10, s. 12; pozri tiež ŠUMICHRAST, P. – ANĎAL, J. *Letov Š-328 a Š-528*. Poprad : HT model, 2005.

9 VRANÝ, HURT, HORNÁT, SKÁLA, ref. 8, s. 5; pozri tiež NĚMEČEK, V. *Československá letadla, díl 1. (1918 – 1945).* Praha : Naše vojsko, 1983, s. 55-56.

10 Letky 11 a 13 boli dislokované v Piešťanoch, letka 12 v Spišskej Novej Vsi.

11 ŠUMICHRAST, P. – ANĎAL, J. *AVIA B-34, B-534 a Bk-534 slovenských pilotov 1939 – 1944.* Poprad : HT model, 2003.

12 Táto skutočnosť bola veleniu slovenského letectva dostatočne známa. Už počas bojov s maďarským agresorom v marci 1939 stratilo slovenské letectvo celkom sedem lietadiel typu B-534. Z tohto počtu bolo päť strojov uvedeného typu zostrelených maďarskými stíhačmi a dve B-534-ky zničila nepriateľská protilietadlová obrana. V týchto epizódnych leteckých stretoch sa v plnej miere prejavila zraniteľnosť stíhačiek B-534, ktorú zapríčinila

tvorená štvoricou guľometov vz. 30 kalibru 7,92mm nepatrila v tomto období k tým silnejším. Kanónová verzia Bk-534, ktorá mala byť vyzbrojená jedným kanónom Oerlikon FFS-20 kalibru 20 mm, od ktorej si veľa sľubovalo už velenie československého letectva, taktiež nepriniesla očakávaný efekt a nezvýšila jej bojovú hodnotu. V slovenskom letectve lietali tieto pôvodne konštruované kanónové *„päťstovky"* len s trojicou guľometov vz. 30 kalibru 7,92mm a v porovnaní s B-534-ami mali nižšie výkony.[13]

Okrem vyššie charakterizovaných nosných typov bojových lietadiel tvoriacich letecký park pozorovacích a stíhacích letiek, velenie slovenského letectva disponovalo aj niekoľkými desiatkami technicky zastaraných lietadiel.[14] Predovšetkým išlo o školné, cvičné a akrobatické lietadlá československej proveniencie, ktoré sa využívali na výcvik nových pilotov, ako aj kondičné, resp. udržiavacie lety príslušníkov leteckého personálu. Napriek tomu, že to boli osvedčené lietadlá, ich praktická bojová hodnota bola takmer nulová.[15] Na základe vyššie uvedených skutočností je zrejmé, že výzbroj leteckých jednotiek slovenských Vzdušných zbraní nebola na technickej úrovni uvedeného historického obdobia a absolútna väčšina lietadiel slovenského letectva svojou technickou koncepciou ustrnula na technickej úrovni doby svojho vzniku.

Situácia nebola o nič priaznivejšia ani v oblasti ľudských zdrojov. Počiatočný nedostatok výkonných letcov po vzniku samostatného slovenského štátu, ktorý zapríčinil odchod, resp. odsun pilotov českej národnosti do Protektorátu, sa podarilo čiastočne vyriešiť urýchlenou mobilizáciou pripravených záloh a bezodkladným zaradením navrátivších sa letcov slovenskej národnosti, bývalých kmeňových príslušníkov leteckých jednotiek československého letectva dislokovaných v Čechách a na Morave, k poľným letkám slovenských Vzdušných zbraní. Napriek tomu bol početný stav výkonných letcov nízky a nedosahoval predpísané tabuľkové počty. Lietajúci personál stíhacích letiek sa po marcových udalostiach roku 1939 núdzovo doplnil aj najmladšími pilotmi, ktorých odborné schopnosti a zručnosti v rozhodujúcich činnostiach stíhacieho pilota (letecká streľba, vyššia pilotáž, orientácia) nedosahovali predpísaný štandard. Z tohto dôvodu stíhacie letky v druhej polovici roku 1940 kvantitatívne posilnili absolventi šesťtýždňového stíhacieho výcviku z radov pilotov dvojmiestnych lietadiel, ktorí pilotný výcvik ukončili v roku 1937, resp. 1938, a mali pomerne dostatočnú leteckú prax. Išlo o mladých, fyzicky zdatných pilotov s patričnými odbornými znalosťami, zaraďovaných do funkcií veliteľov stíhacích rojov.[16] Týmto spôsobom velenie slovenského letectva mienilo v čo najkratšom čase kvalitatívne a kvantitatívne doplniť stíhacie letky, a tým zvýšiť ich bojovú hodnotu. O tom, že sa im tento zámer podarilo sčasti realizovať, hovorí aj skutoč-

---

nedostatočná pasívna ochrana pilota a dôležitých častí lietadla. Podrobnejšie pozri napr. ŠUMICHRAST, ANĎAL, ref. 11, s. 4-5.

13 Podrobnejšie pozri napr. RAJNINEC, ref. 4, s. 38; pozri tiež VRANÝ, J. *AEROARCHIV – AVIA B-534*. Praha : Nakl. dopravy a spojů, 1991, s. 4; pozri tiež VRANÝ, J. *Avia B-534*. Praha : MBI, 1994, s. 36-37.

14 V tomto období bol jediným moderným lietadlom zastúpeným v leteckom parku Vzdušných zbraní pôvodom sovietsky rýchly stredný bombardér typu Archangelskij SB-2 (v československom, ale aj v slovenskom letectve označovaný ako B-71). Vo výzbroji slovenských Vzdušných zbraní zotrval až do 18. 4. 1943, keď na ňom uletela do Turecka 5-členná skupina príslušníkov slovenského letectva (VHA Bratislava, VDO 1, spisy tajné 1943, vl. č. j. 14.) Podrobnejšie pozri napr. NĚMEČEK, ref. 9, s. 156-159; pozri tiež RAJLICH, J. – SEHNAL, J. Slovenští letci / Slovak Airman 1939 – 1945. In: *Kolínske noviny,* 1991, s. 53.

15 Boli to hlavne tieto typy lietadiel: Praga E-39, Praga E-241, Avia Ba-122, Avia Bš-122, Avia B-34. Porovnaj RAJNINEC, ref. 4. Napriek skutočnosti, že stroj typu E-241 bol zaradený do kategórie cvičných lietadiel a mal slúžiť na výcvik pilotov, v rokoch 1942 – 1943 ho slovenské letectvo používalo aj na letecký prieskum v prospech jednotiek ZD. (Zápisník letov P. Kalmančoka z 22. 5. 1940, s. 99, por. č. letu 747).

16 VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, spisy dôverné 1940, č. j. 158.729.

nosť, že k stíhacej zložke slovenských Vzdušných zbraní sa dostali takí piloti ako Jozef Drlička, Jozef Švejdík, Jozef Jakab, Štefan Jambor, Pavel Zeleňák, František Krähenbiel...[17]

Pozorovacie letky v sledovanom období predovšetkým zápasili s problémom nedostatočného počtu leteckých pozorovateľov. V roku 1940, za účelom prípravy tejto kategórie lietajúceho personálu, velenie Vzdušných zbraní vyhlásilo nábor medzi dôstojníkmi pechoty a poddôstojníkmi z povolania za účelom naplnenia kurzu pozorovateľov letectva. Úspešní absolventi kurzu z radov dôstojníkov a poddôstojníkov z povolania postupne kvalitatívne a kvantitatívne posilnili existujúci personál pozorovacích letiek.[18] Po vzniku slovenského letectva bola nemenej zložitá situácia v oblasti technickej služby letectva, kde personál musel plniť náročné úlohy. Na tento pálčivý nedostatok bolo velenie slovenského letectva upozorňované napríklad funkcionármi Leteckého skladu prostredníctvom listu z 15. 2. 1940, v ktorom navrhovali systémové riešenie daného problému.[19] Aj na základe ich návrhu sa v júni 1940 zriadila Škola poddôstojníkov letectva zbrojníctva v Nitre. Prvých 35 absolventov úspešne ukončilo školu 22. 11. 1940 a nastúpilo službu v jednotkách letectva vo funkcii technických rotmajstrov letiek. Ich príchod k jednotkám bol významným prínosom pre zlepšenie technického stavu výzbroje letiek a údržby leteckej techniky.[20] Základ ďalšej významnej kategórie príslušníkov pozemného technického personálu – mechanikov, tvorilo 106 absolventov dvojmesačného špecializačného kurzu pomocných mechanikov, ktorý sa uskutočnil v období od 19. 2. 1940 do 19. 4. 1940 v Leteckom parku. Podľa dosiahnutých výsledkov, absolventov rozdelili do troch odborných kategórií: mechanik, mechanik II. triedy a mechanik I. triedy. Niektorí z nich nadobudli v nasledujúcich rokoch také rozsiahle odborné znalosti a praktické zručnosti, že sa právom zaradili medzi špičkových odborníkov v kategórii leteckých a palubných mechanikov.[21]

Ako je zrejmé už z vyššie uvedeného, velenie slovenského letectva situáciu v oblasti ľud-

---

17 VHA Bratislava, f. Letecký pluk, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 7 z 28. 1. 1941, čl. 1. V neskoršom období sa vyššie uvedení piloti presadili nielen ako stíhací piloti (J. Drlička, P. Zeleňák, J. Švejdík), ale aj ako učitelia lietania (J. Jakab) podieľajúci sa na príprave nových výkonných letcov.

18 Podrobnejšie pozri RAJNINEC, ref. 6, s. 57-58; pozri tiež VHA Bratislava, f. VVZ, spisy dôverné 1941, č. j. 28. Na základe štúdia relevantných dobových dokumentov možno konštatovať, že výzva na podanie žiadostí do kurzu pozorovateľov v roku 1940 sa stretla s oveľa väčšou odozvou v radoch dôstojníkov ako poddôstojníkov z povolania. Na prvú výzvu, smerovanú do radov poddôstojníkov z povolania, zareagovalo v rámci armády len sedem uchádzačov, hoci do kurzu malo byť prijatých 15 až 20 frekventantov. Náčelník štábu VÚ a VVZ pplk. gšt. E. Novotný tento fakt konštatoval v spise z 30. 1. 1941 nasledovným spôsobom: *„Je zarážajúce, že v radoch poddôst. z povolania a rotníkov sa našlo tak malé porozumenie a nadšenie pre zbraň, ako je letectvo.*" Aj z ďalších riadkov možno získať obraz o stave v oblasti ľudských zdrojov, ktorý v tomto období vládol v slovenskom letectve, pretože E. Novotný ďalej uvádzal: *„Vzhľadom k malému počtu prihlášok nebude môcť byť dodržaný pôvodný termín začiatku kurzu. Jestli sa prihlási dostatočný počet uchádzačov bude kurz zahájený až dňa 1. marca, v dôsledku toho skrátil by sa kurz z 11 mesiacov na 10 mesiacov.*" (VHA Bratislava, f. VVZ, spisy dôverné 1941, č. j. 29).

19 Spracovatelia *„Návrhu na odstránenie personálnych nedostatkov v technickej službe u letectva*" zo 14. 2. 1940 opisovali situáciu nasledovne: *„U letiek nie je ani jeden rotmajster let. zbroj., ktorý má školu pre rotm. let. zbrojníctva* [rozumej rotmajster letectva zbrojníctva – P. Š.], *ktorá trvala 6. mesiacov a boli tam prebraté predmety, ktorých detailná a všeobecná znalosť je prvou podmienkou riadnej evidencie a hospodárenia s leteckým materiálom.*" V návrhu ďalej pokračovali a dôležitosť a doslova nenahraditeľnosť odborne erudovaného technického rotmajstra letky zdôvodňovali takto: *„Dobre vyškolený tech. rotmajster pre túto službu môže v hospodárení u letiek uchrániť voj. správu od mnohých škôd, lebo on je čo najtesnejšie spjatý s materiálovou časťou letky a môže uplatňovať svoj vplyv na šetrenie materiálom spotrebným, na správne zaobchádzanie s materiálom, aby sa rýchlo neopotreboval, vyšetriť každý prípad poškodenia, abnormálnej spotreby, zamedziť stratám...*" (VHA Bratislava, f. MNO SR 1939 – 1945, spisy dôverné 1940, č. j. 152.183.)

20 RAJNINEC, ref. 6, s. 59.

21 Tamže, s. 59.

ských zdrojov starostlivo sledovalo a po náležitom zhodnotení reálneho stavu rozhodovalo o systematickej príprave nových príslušníkov letectva, ktorá sa realizovala v rámci jednotlivých školiacich jednotiek Vzdušných zbraní. V súvislosti s dopĺňaním letectva odborným personálom formou náboru v civilnom sektore je potrebné uviesť, že napriek tomu, že časť mužskej populácie vnímala letecké povolania ako atraktívne, v prvých rokoch existencie samostatného štátu sa veleniu slovenskej armády darilo riešiť predmetný problém len s veľkými obtiažami. Jednou z hlavných príčin bol malý záujem prevažnej časti mužskej populácie o ťažké a nebezpečné vojenské povolanie, ako aj prebiehajúca konjunktúru na trhu práce samostatnej Slovenskej republiky. Problém bol markantný predovšetkým v kategórii poddôstojníkov z povolania, ktorí mali tvoriť *„chrbtovú kosť"* slovenskej armády.

V charakterizovanom období bol výcvik príslušníkov slovenského letectva zastaraný a v prevažujúcej miere prebiehal v súlade so zaužívanou metodikou a postupmi, ktoré sa používali už v predmníchovskom československom vojenskom letectve. Avšak progres sa nedal zastaviť ani v tejto oblasti a postupne sa zavádzali aj niektoré nové metódy a formy leteckého výcviku prevzaté od najmodernejšieho letectva tých čias – nemeckého Luftwaffe. Vzhľadom na rozdielnu organizáciu nemeckého a slovenského letectva a ich diametrálne odlišnú technickú vyspelosť výzbroje a výstroja, nemohlo velenie slovenských Vzdušných zbraní jednoducho prevziať zásady stanovené nemeckými vojenskými predpismi viažucimi sa k leteckému výcviku, bojovej taktike letectva, otázkam technicko-správnej služby, ako aj výchove podriadených.[22]

V súvislosti s problematikou výcviku personálu možno konštatovať, že obmedzené veliteľské skúsenosti a praktické zručnosti prevažnej časti príslušníkov veliteľského zboru slovenského letectva, ako aj neustále a pretrvávajúce problémy materiálno-technického rázu, sa negatívne prejavili v celkovej úrovni výcviku, ktorá nedosahovala úroveň predmníchovského československého letectva. Na základe kritickej analýzy dochovaných dobových dokumentov, s rozhodujúcou výpovednou hodnotou v oblasti výchovy a výcviku jednotiek Vzdušných zbraní, je zrejmé, že táto činnosť, vzhľadom na vyššie uvedené príčiny, bola častokrát poznačená improvizáciou a náhodnými výkonmi. Aj v tomto prípade sa v celej svojej šírke ukázal problém, akým bol nedostatok odborne pripravených profesionálov, schopných aplikovať do teoretického a praktického výcviku a výchovy nové poznatky z vedenia modernej leteckej vojny.[23]

Veková skladba veliteľského zboru slovenských Vzdušných zbraní bola nasledovná: šéf VÚ a veliteľ VZ gen. A. Pulanich mal 57 rokov, náčelník štábu Vzdušných zbraní pplk. gšt. E. Novotný dovŕšil v roku 1941 tridsaťosem rokov.[24] Veliteľ leteckého pluku mal 36 rokov, velitelia perutí 38, resp. 33 rokov.

---

22 VHA Bratislava, f. MO SR 1939 – 1945, spisy dôverné 1940, č. j. 157.277.

23 V súvislosti s nedostatkom odborne pripraveného personálu treba zdôrazniť, že jeho nedostatok, predovšetkým nedostatok vyšších dôstojníkov letectva zapríčinila absolútna percentuálna nevyváženosť národnostnej skladby dôstojníckeho zboru bývalej predmníchovskej československej armády, v ktorej jednoznačne dominovali občania českej národnosti. Napríklad v roku 1938 tvorili dôstojníci hlásiaci sa k slovenskej národnosti z celkového počtu dôstojníkov čs. brannej moci len necelé 4 %. V reálnych číslach, so stavom k 1. 1. 1938, to vyzeralo nasledovne: 1 generál, 3 podplukovníci, 12 majorov, 61 štábnych kapitánov, 46 kapitánov, 57 nadporučíkov a 171 poručíkov. Tento počet sa výrazne nezmenil ani v posledných rokoch pred rozpadom spoločného štátu Čechov a Slovákov. Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska 1918 – 1939*, zv. IV. Bratislava : MO SR, 1996, s. 210.

24 Šéf VÚ a veliteľ VZ Anton Pulanich, nar. 25. 5. 1884 v Holiči, účastník prvej svetovej vojny ako veliteľ roty a práporu na ruskom a talianskom fronte, vstúpil do slovenskej armády v hodnosti plukovníka pechoty vo výslužbe.

V tejto súvislosti je treba uviesť, že veliteľ pluku a obaja velitelia perutí boli odborne pripravenými dôstojníkmi letectva – absolventmi Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave s praktickými skúsenosťami, ktoré nadobudli počas profesionálnej služby v rámci predmníchovského československého letectva. Dovtedy nemali praktické skúsenosti z výkonu súčasne zastávaných funkcií.[25]

Situácia nebola priaznivejšia ani medzi hodnostnou kategóriou nižších dôstojníkov letectva, ktorí boli zaradení do funkcií veliteľov letiek. Velitelia letiek, na ktorých sa kládla hlavná ťarcha výchovy a výcviku podriadených, nemali ešte v tomto období, vzhľadom na priemerný fyzický vek 28,5 roka, a predovšetkým na pomerne krátku odbornú prax vo velení letiek, dostatok odborných vedomostí a praktických návykov. Zároveň neoplývali ani patričný-

---

Obdobie vzniku samostatnej Slovenskej republiky v marci 1939 ho zastihlo na dôchodku, do ktorého nastúpil dňom 30. 11. 1936. Do plukovníckej hodnosti bol povýšený dňom 1. 7. 1933. Pred penzionovaním naposledy vykonával funkciu veliteľa pešieho pluku č. 25 v Lučenci. V rámci slovenskej armády bol dňom 17. 5. 1939 povýšený do hodnosti generála II. triedy. (VÚA – VHA ČR Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kvalifikačná listina gen. A. Pulanicha).

Náčelník štábu VZ pplk. gšt. Emil Novotný, nar. 7. 10. 1903 v Ružomberku, absolvoval Vojenskú akadémiu v Hraniciach na Morave v rokoch 1923 – 1925, v roku 1932 prijatý do Vojnovej školy. Dňom 31. 7. 1936 preložený do skupiny dôstojníkov generálneho štábu čs. armády. Do slovenskej armády prijatý dňom 17. 3. 1939 vo vojenskej hodnosti škpt. gšt. Od 15. 5. 1939 premiestnený k MNO SR za podnáčelníka štábu HVV, povýšený do hodnosti majora generálneho štábu (mjr. gšt.). Od 28. 8. – 8. 10. 1939 príslušník poľného zboru Bernolák, s ktorým sa zúčastnil útoku na Poľsko. Povýšený do hodnosti pplk. gšt. (28. 11. 1940). V čase od 15. 4. 1941 ustanovený za zástupcu šéfa VÚ a veliteľa VZ. Od 27. 6. – 28. 10. 1941 v poli vo funkcii náčelníka štábu VVZ. V dobe od 12. 7. 1941 – 20. 12. 1942 opäť na východnom fronte vo funkcii náčelníka štábu RD. Dňom 27. 3. 1943 ustanovený do funkcie prednostu Vojenského dopravného úradu. Na základe superarbitračného konania prepustený dňom 30. 9. 1943 z činnej vojenskej služby. Dňom 1. 3. 1945 na základe zákona č. 30/1943 Sl. z. prechodne povolaný do činnej služby na čas brannej pohotovosti štátu s určením za šéfa Civilnej protilietadlovej obrany so sídlom v Bratislave. Po ukončení druhej svetovej vojny prijatý do čs. armády a následne prepustený do výslužby v hodnosti pplk. gšt. čs. brannej moci s nárokom na vojenské odpočinkové platy. Praktické skúsenosti z výkonu leteckej činnosti nadobudol ešte počas služby v predvojnovej čs. armáde ako *„poľný pozorovateľ letectva"*. (VÚA – VHA ČR Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kmeňový list pplk. gšt. E. Novotného).

25 Veliteľ leteckého pluku Justín Ďurana, nar. 1. 5. 1905 Allegheny (USA). Vojenskú akadémiu absolvoval v rokoch 1922 – 1924 s veľmi dobrým prospechom. Do slovenskej armády prijatý v hodnosti škpt. let. vo funkcii veliteľa letky 15. Dňom 17. 5. 1939 povýšený do hodnosti mjr. let. a ustanovený do funkcie veliteľa II. perute. Túto funkciu vykonával do 28. 2. 1940. Od 1. 3. 1940 do 30. 9. 1940 prednosta leteckej skupiny VVZ. V dobe od 1. 10. 1940 do 31. 7. 1942 veliteľ leteckého pluku gen. M. R. Štefánika. Dňom 1. 7. 1941 povýšený do hodnosti pplk. let. Po zbavení velenia leteckého pluku prešiel niekoľkými štábnymi a veliteľskými funkciami (prednosta SVZ pri ZD, referent na VVZ, veliteľ vojenského letiska Vajnory a dočasný riaditeľ civilného letiska Bratislava). Priamy účastník SNP. V rokoch 1945 – 1948 príslušník čs. armády. (VÚA – VHA ČR Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kvalifikačná listina pplk. let. J. Ďuranu).

Veliteľ I. perute Kornel Janček, nar. 16. 9. 1903 v Ružomberku, absolvent Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave (1924 – 1926) s veľmi dobrým prospechom. Posledná funkcia v rámci predmníchovského čs. vojenského letectva: dočasný veliteľ letky 73. Do slovenskej armády prijatý v hodnosti kpt. let. Od 1. 8. 1940 povýšený do hodnosti mjr. let. Do funkcie veliteľa I. pozorovacej perute ustanovený dňom 1. 5. 1941. Po návrate z poľa v roku 1941 zastával v slovenskom letectve nasledovné funkcie: zástupca veliteľa nočného stíhacieho kurzu, predseda správy budov a veliteľ Štefánikových kasární v Piešťanoch, veliteľ technickej perute, veliteľ leteckého parku. V rokoch 1945 – 1948 príslušník čs. armády (VÚA – VHA AČR Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kvalifikačná listina pplk. let. K. Jančeka).

Veliteľ II. perute Vladimír Kačka, nar. 4. 2. 1908 Likavka, okr. Ružomberok. Vojenskú akadémiu absolvoval v rokoch 1931 – 1933 s veľmi dobrým prospechom. Jeho poslednou funkciou v predvojnovom čs. letectve bola funkcia veliteľa skladovej a dopravnej čaty školnej technickej letky. V rámci slovenského letectva ustanovený do funkcie veliteľa letky 39. Neskôr veliteľ letky 38, od 31. 5. 1940 veliteľ II. perute. Potom zastával nasledovné funkcie: veliteľ letiska a kasární v Piešťanoch, veliteľ nočného stíhacieho kurzu, zástupca zborového veliteľa SLeSu, dočasný veliteľ technickej perute, prednosta osobného oddelenia VVZ. Od 1. 10. 1944 prednosta osobného oddelenia MNO SR. Po vojne prijatý do čs. armády, v ktorej slúžil až do 1. 6. 1948, keď bol prepustený zo služobného pomeru (VÚA – VHA ČR Praha, f. kmeňových dokladov a kvalifikačných listín, kvalifikačná listina mjr. let. V. Kačku).

mi životnými skúsenosťami. V bývalom československom vojenskom letectve zväčša zastávali len nižšie veliteľské, prípadne veliteľsko-štábne a technické funkcie, než na akých ich zastihli dramatické udalosti druhej polovice roka 1941. Vznik samostatného Slovenského štátu v marci 1939 im poskytol neopakovateľnú šancu profesionálneho rastu a postupu. Niektorí z nich túto jedinečnú šancu využili a v rámci pôsobenia v slovenskej armáde urobili doslova *„hviezdnu"* kariéru.[26]

V súvislosti s morálnymi kvalitami časti dôstojníckeho a rotmajstrovského zboru slovenskej armády treba povedať, že aj v rámci slovenských Vzdušných zbraní sa vyskytovali prípady, ktoré na verejnosti vrhali na príslušníkov letectva negatívne svetlo. Pomerne častými prehreškami boli predovšetkým nevhodné správanie sa časti príslušníkov letectva na verejnosti, ktoré bolo zavinené používaním alkoholických nápojov, nedisciplinovanosť, hazardérstvo a nedodržiavanie zásad stanovených vojenskými predpismi, smernicami a nariadeniami. Týmto nedostatkom sa nevyhli ani príslušníci letectva z radov poddôstojníkov z povolania a poddôstojníci v ďalšej službe.[27]

Na základe vyššie uvedených skutočností možno konštatovať, že slovenské Vzdušné zbrane v predvečer bojového nasadenia proti ZSSR v roku 1941 sa v oblasti ľudských zdrojov nachádzali v zložitom období personálnej výstavby, ktoré bolo poznamenané mnohými problémami a nedostatkami. Výzbroj a výstroj slovenského letectva boli v prevažnej miere morálne zastarané, s nízkou bojovou hodnotou. Vyššie uvedené nedostatky sa sčasti negatívne odzrkadlili aj pri samotnom bojovom nasadení slovenského letectva na východnom fronte v roku 1941.

26 Medzi takýchto dôstojníkov letectva môžeme napríklad zaradiť mjr. let. V. Kačku, neskoršieho prednostu 1. oddelenia MNO Haššíkovej Domobrany a mjr. let. O. Ďumbalu, legendárneho veliteľa 1. garnitúry letky 13 v poli a dočasného veliteľa Leteckej školy. Podrobnejšie pozri ŠUMICHRAST, KLABNÍK, ref 4.

27 VHA Bratislava, f. Letecký pluk, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 8 z 5. 3. 1941, čl. 1, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 9 z 26. 3. 1941, čl. 6, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 13 z 30. 4. 1941, čl. 6, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 22 zo 4. 7. 1941, čl. 2-3.

Poľská reflexia slovenskej otázky v kontexte súperenia medzi Česko-Slovenskou národnou radou a Československým národným výborom (1939 – 1940)

DUŠAN SEGEŠ

Slovenská otázka ako predmet úvah poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny stála doposiaľ na pokraji záujmu bádateľov. Pritom analýzou „slovenskej" politiky poľskej vlády možno objasniť často neznáme aspekty pôsobenia slovenských politických osobností (Milana Hodžu, Štefana Osuského, Karola Sidora, Petra Prídavka a iných), pochopiť vývin ich pohľadov a doplniť ich celkový politický profil o významnú kapitolu. Zároveň je táto téma z viacerých hľadísk ťažisková, pretože jej objasnenie pomáha vysvetliť príčinné súvislosti zlomových okamihov v poľsko-česko-slovenskom vzťahovom trojuholníku. Platí to predovšetkým (no nielen) o počiatočných kontaktoch poľskej vlády s predstaviteľmi česko-slovenských politických organizácií – Československým národným výborom (ďalej ČSNV) a Slovenskou (resp. od januára 1940 Česko-Slovenskou) národnou radou (ďalej Č-SNR).

V prvej fáze – od založenia ČSNV do uznania československej dočasnej vlády – sondovala poľská exilová vláda v troch rovinách: popri kontaktoch s Milanom Hodžom a Edvardom Benešom a ich politickými orgánmi disponovalo ministerstvo zahraničných vecí (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – MSZ) informáciami o činnosti a politickom programe Karola Sidora, vyslanca a splnomocneného ministra Slovenskej republiky vo Vatikáne.[1] Pre poľskú diplomaciu to znamenalo konfrontáciu s tromi politickými možnosťami usporiadania česko-slovenského vzťahu, pričom všetky tri osobnosti súčasne predstavovali viac či menej konkrétnu zahraničnopolitickú koncepciu v podobe stredoeurópskej federácie.[2]

Poľský historik Henryk Batowski interpretoval orientovanie sa poľskej exilovej vlády na M. Hodžu a K. Sidora ako pokračovanie politiky varšavského MSZ spred septembra 1939,

1 Bližšie k okolnostiam Sidorovho odchodu na vyslanecký post vo Vatikáne pozri BAKA, I. *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava 2006, s. 148-150; SEGEŠ, D. Vojensko-politické aktivity Karola Sidora od 14. marca do 1. septembra 1939 na pozadí slovensko-poľských vzťahov. In: *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 1, s. 3-22; HOLÁK, M. Karol Sidor a druhý zahraničný odboj (1939 – 1943). In: *Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR. Zborník Múzea SNP*. Banská Bystrica 2005, s. 123-130; KÁZMEROVÁ, Ľ. – KATUNINEC, M. *Dilemy Karola Sidora.* Bratislava 2006, s. 98 a nasl.

2 NĚMEČEK, J. *Od spojenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945.* Praha 2003, s. 54; BRANDES, D. *Großbritanien und seine osteuropäischen Alliierten 1939 – 1943. Die Regierungen Polens, der Tschechoslowakei und Jugoslawiens im Londoner Exil vom Kriegsausbruch bis zur Konferenz von Teheran*. Mníchov 1988, s. 43.

a podobný záver prijal aj český historik J. Němeček.[3] S týmto názorom možno polemizovať, pretože v počiatočnej fáze poľsko-česko-slovenských kontaktov v emigrácii nemožno hovoriť o jednoznačnej orientácii, ale skôr o sondáži poľskej vlády, ktorá zbierala informácie zo všetkých dostupných zdrojov. Navyše, zatiaľ čo pre výskum kontaktov vládnych reprezentácií Poľska a Československa od septembra 1939 môže byť istým problémom nekompatibilnosť ich medzinárodnoprávneho postavenia, z hľadiska „slovenskej" politiky poľskej vlády je práve toto obdobie ideálnym objektom výskumu. Vtedy sa totiž formovali názory a postoje, ktoré možno porovnávať s prístupom poľskej medzivojnovej vlády k Slovensku a Slovákom najmä na sklonku 30. rokov 20. storočia. Až do uznania Čs. národného výboru za dočasnú čs. vládu (čiastočne aj krátko po tejto udalosti) jestvovala v poľskej vláde pozoruhodná zhoda stanovísk aj medzi politickými protivníkmi. Stúpencami Milana Hodžu boli jednak hlavný odporca „sanátorov", štátny tajomník Prezídia rady ministrov a „pravá ruka" premiéra gen. Władysława E. Sikorského Stanisław Kot, a jednak predstaviteľ sanačnej politiky, štátny minister gen. Kazimierz Sosnkowski. Profil a stranícka príslušnosť tých, ktorí podporovali slovenských politikov v exile boli rôzne – od *ludowcov* (členov Poľskej ľudovej strany – PSL) až po hodnostárov autoritárneho režimu (1926 – 1939), tzv. sanátorov. Pochybnosti Poliakov o fikcii československého národa a rozlišovanie medzi Čechmi a Slovákmi nemožno automaticky interpretovať ako pokračovanie predvojnovej „sanačnej" politiky. Čo sa týka kontaktov so Sidorom, tieto mali pre poľskú vládu na prelome 1939/1940 skôr druhoradý význam, pretože jej hlavná pozornosť v česko-slovenskej otázke sa sústreďovala na spor Beneša s Hodžom. Z hierarchického pohľadu mal ČSNV primát vzhľadom na uznanie francúzskej, a od decembra 1939 aj britskej vlády. Zmienku si zasluhuje aj otázka formálneho postavenia J. Slávika, ktorý bol do marca 1939 československým vyslancom vo Varšave.[4] Po útoku Nemecka na Poľsko ho poľská vláda považovala za súkromnú osobu, no už v marci 1940 figuroval na zozname diplomatických zástupcov pri poľskej vláde sídliacej vo francúzskom meste Angers napriek tomu, že táto nenadviazala oficiálne vzťahy s ČSNV.[5] Aj keď Slávik viedol ako vyslanec prvé formálne rozhovory s poľskými ministrami až 16. marca 1940[6], bol mimoriadne aktívny v nadväzovaní kontaktov s poľskou vládou už od svojho príchodu do Francúzska.[7] Jeho nadštandardné postavenie síce zvýrazňovali W. Sikorski, aj minister zahraničia August Zaleski, avšak ich postoj sa netýkal ČSNV ako celku. Pochybnosti, ktoré bránili uznaniu výbo-

3 BATOWSKI, H. *Z dziejów dyplomacji polskiej na obczyźnie (wrzesień 1939 – lipiec 1941).* Krakov 1984, s. 77; J. Němeček k tomu uvádza: *„Zejména v období Československého národního výboru 1939/1940 bylo leckdy obtížné z tohoto hlediska rozeznat vůbec nějaký rozdíl mezi politikou polské exilové vlády a politikou Beckovou, kde Beckova slova »Polská vláda vždy uznávala právo slovenského národa svobodně se rozhodnout pro formu své politické existence« z března 1939 vyznívala úplně stejně jako tehdejší názory většiny polských politiků, osobu Sikorského nevynímaje."* Pozri NĚMEČEK, ref. 2, s. 164.

4 Bližšie k pôsobeniu J. Slávika v tomto období pozri príspevky J. Dejmeka a J. Němečka In: MICHÁLEK, S. et. al. *Juraj Slávik Neresnický. Od politiky cez diplomaciu po exil*. Bratislava 2006.

5 BATOWSKI, ref. 3, s. 61; na zasadnutí ČSNV 31. 10. 1939 J. Slávik k rozhovorom s poľskými ministrami v Paríži poznamenal, že ho prijali ako vyslanca pri poľskej vláde. KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I., eds.: *Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatimní vlády 1939 – 1940.* Příl. Zápisy ze zasedání Československého národního výboru 1939 – 1940. Praha 1999, s. 60.

6 Pozri ŠŤOVÍČEK, I. – VALENTA, J., zost. *Československo-polská jednání o konfederaci 1939 – 1944. Československé diplomatické dokumenty,* sv. 1. Praha 1994, dok. č. 9, pozn. č. 1, s. 47-48 a dok. č. 12, s. 52-56.

7 J. Slávik avizoval príchod do Paríža v depeši pre W. Sikorského z Bukurešti 21. 9. 1939. Jeden z prvých rozhovorov J. Slávika s W. Sikorským sa uskutočnil 1. novembra 1939, teda ihneď po konštituovaní novej poľskej vlády. Pozri Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Sikorskiego (ďalej AIPMS), f. Prezydium Rady Ministrów (PRM), sign. 1; tamže, Kolekcja gen. Sikorskiego, sign. 49.

ru a nadviazaniu oficiálnych vzťahov, formulované poľskými lídrami, stavali oficiálnu líniu poľskej zahraničnej politiky na rovnakú úroveň s francúzskou a britskou vládou. Dôležitým argumentom bolo zdôrazňovanie potreby uspokojivého usporiadania pomeru Čechov a Slovákov. V oficiálnych rozhovoroch s predstaviteľmi ČSNV Poliaci vysvetľovali otáľanie s uznaním dočasnej čs. vlády *„niektorými nevyjasnenými otázkami"*, pričom takmer vždy sa živo zaujímali aj o činnosť M. Hodžu.[8]

Poľská vláda takpovediac držala ČSNV v šachu, čo bývalého čs. prezidenta nesmierne iritovalo.[9] Jej prvoradým zámerom nebola podpora M. Hodžu v spore s E. Benešom, ako skôr úsilie oslabiť československú politickú reprezentáciu bez ohľadu na to, kto ju viedol. Poľský historik Marek Kazimierz Kamiński vyjadril názor, že poľskej vláde nechýbala politická vôľa oficiálne uznať ČSNV. Nebolo však možné urobiť takýto krok bez istých podmienok. Medzinárodnoprávne postavenie ČSNV totiž nezodpovedalo postaveniu poľskej exilovej vlády.[10] Tomu, o aké podmienky išlo, veľa nasvedčuje návrh tajnej poľsko-československej deklarácie, ktorý na stretnutí s J. Slávikom 4. a 5. januára 1940 prezentoval právny radca MSZ Witold Adam Korsak so zástupcom ministra zahraničných vecí Zygmuntom Gralińským. Prijatie deklarácie Československým národným výborom malo byť podmienkou oficiálneho uznania poľskou vládou. K problematickým bodom návrhu patrilo, že československá strana sa mala zaviazať k podpore poľského stanoviska v otázke poľsko-sovietskej hranice bez explicitnej zmienky o podpore československého stanoviska v otázke československo-maďarskej hranice poľskou vládou, a prihlásiť sa k myšlienke spoločného poľsko-československého štátneho zväzu.[11] E. Beneš v telefonickej inštrukcii pre J. Slávika 11. januára 1940 odmietol – na Slávikovo veľké sklamanie[12] – prijať spomínaný návrh za základ ďalších rokovaní a dal pokyn nespájať uznanie ČSNV s politickými rokovaniami. Uvedomoval si totiž, že poľská vláda by mohla chcieť využiť nerovnoprávne postavenie ČSNV.[13] Beneš urobil z tohto handicapu dôle-

---

8 Záznam zo stretnutia J. Slávika s W. Sikorským 21. 12. 1939 pozri KUKLÍK, ref. 5, s. 205-206; KAMIŃSKI, M. K. *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939 – 1943*. Varšava 2005, s. 28. Situácia sa opakovala pri stretnutí J. Slávika s W. Sikorským po 28. 3. 1940 a J. Slávika s A. Zaleským 25. 7. 1940. Pozri ŠŤOVÍČEK, ref. 6, dok. č. 12, s. 53-54; dok. č. 15, s. 60.

9 Dával to otvorene najavo napr. v telegrame pre čs. vyslanca vo Washingtone Vladimíra Hurbana 5. 2. 1940, keď písal, že Poliaci *„pokračují opatrně v dřívejší obojatné politice"*, resp. v správe pre domáci odboj z 8. 2. 1940. Viď *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943. Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae,* sv. 1. Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě. Zost. ČERVINKOVÁ, M.; OTÁHALOVÁ, L. Praha 1966, s. 68-69; BENEŠ, E. *Vzkazy do vlasti*. Zost. Šolc, J. Praha 1996, s. 46-50.

10 KAMIŃSKI, ref. 8, s. 28 a nasl. V inej práci autor vyjadril názor, že *„hra poľskej diplomacie smerovala k tomu, aby prinútila československých kontrahentov ku konkrétnej spolupráci s cieľom politického zblíženia, pričom ťažila zo silnejšej východiskovej pozície."* Viď KAMIŃSKI, M. K. Zarys polityki zagranicznej Rządu RP na obczyźnie 1939 – 1945. In: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej. Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego*, zv. 1. Zost. Błażyński, E. Londýn 1994, s. 686-687. Podobný názor prezentoval aj KISIELEWSKI, T. *Federacja środkowoeuropejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939 – 1943.* Varšava 1991, s. 44; Tenže: Idea unii polsko-czechosłowackiej. Problem partnerstwa. In: *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX. wieku*. Zost. Orlof, E. Rzeszów 1999, s. 181.

11 ŠŤOVÍČEK, ref. 6, dok. č. 9, s. 47.

12 J. Slávik k tomu v spomienkach uviedol: *„Nesúhlasil som s prílišnou opatrnosťou, zvlášte keď som videl úprimnú snahu rozhodujúcich poľských politikov a štátnikov zahájiť novú, úplne priaznivú politiku voči Československu."* Cit. podľa NĚMEČEK, ref. 2, s. 53. Slávikov postup bol do istej miery symptomatický pre väčšinu členov ČSNV a neskôr exilovej vlády, ktorým chýbala akákoľvek osobná iniciatíva na poli zahraničnej politiky. Vyplývalo to z princípu totálnej subordinácie, ktorá miestami hraničila so servilnosťou. Zahraničná politika bola výlučnou doménou Beneša.

13 E. Beneš konštatoval: *„Vyvolává se dojem, že se na nás má za uznání něco vynutit... Konečně by jednání politic-*

žitý politický argument pre neskoršie uznanie dočasnej československej vlády. V memorande pre zástupcu štátneho tajomníka Foreign Office Alexandra Cadogana z 26. apríla 1940 písal o potrebe zrovnoprávnenia ČSNV s poľskou vládou, aby sa mohli začať rokovania o stredoeurópskej federácii. Zdôraznil, že „*každý Čechoslovák cítí tuto nerovnost s Polskem jako hroznou nespravedlnost, vzhledem k tomu, co se všechno stalo, a o čem nechceme dnes vůbec mluvit*".[14] Benešovi sa nepodarilo dosiahnuť cieľ, pretože Cadogan označil uznanie čs. vlády za predčasné, pričom okrem iného poukazoval na potrebu verejného prejavu jednoty česko-slovenskej akcie v zahraničí.[15]

Spor Beneš – Hodža vtedy poľskej vláde vyhovoval. H. Batowski v tejto súvislosti vysvetľoval, že v MSZ nechceli, aby sa bývalý prezident stal jediným uznávaným reprezentantom československej zahraničnej akcie.[16] Treba podotknúť, že programové rozdiely týkajúce sa budúceho štátoprávneho pomeru Slovákov a Čechov neboli výsledkom akéhosi intrigánstva poľských politikov. Tí len existujúci česko-slovenský (či skôr benešovsko-hodžovský) rozkol inštrumentalizovali pre vlastné politické ciele. Poľská vláda sa netajila tým, že silné Poľsko s obnovenou východnou hranicou z roku 1921 a územne zväčšené na úkor Nemecka malo v povojnovej strednej Európe hrať úlohu lídra, pričom živo diskutované federatívne plány korešpondovali s jej cieľmi.[17] Za predpokladu, že najväčším konkurentom v súboji o post lídra v stredoeurópskom regióne bude Československo, resp. Česko-Slovensko, ktoré na rozdiel od Poľska nemalo exilovú vládu, ale len výbor oslabený súperením s opozíciou, núkala sa vhodná príležitosť upevniť si pozíciu stredoeurópskeho lídra na začiatku vojny. Preto popri stálych kontaktoch s M. Hodžom Poliaci preverovali aj opozičný potenciál osôb z ČSNV, o ktorých vedeli, že ich vzťahy s Benešom nie sú bezproblémové. Sikorski napr. 5. februára 1940 sondoval postoj čs. veľvyslanca vo Francúzsku Štefana Osuského. Upozorňoval ho, že problém Slovenska nebol z hľadiska ČSNV pozitívne vyriešený ani v Paríži, ani v Londýne. Radil mu, aby si Česi a Slováci včas vysporiadali vzájomné vzťahy. V opačnom prípade by sa mohlo povrávať – tvrdil Sikorski – že Slovensko sa chce oddeliť od českých krajín. Na Osuského otázku, či Poliaci chcú podporovať opciu samostatného slovenského štátu, odpovedal poľský premiér záporne.[18]

Edvarda Beneša a ďalších členov ČSNV znervózňovalo, že poľskí politici vo verejných prejavoch a počas bilaterálnych stretnutí rozlišovali medzi Slovenskom a českými krajinami. Predovšetkým bývalý čs. prezident dával otvorene najavo nespokojnosť s takýmto postupom. V rozhovore s E. Raczyńským, ktorý sa uskutočnil 23. februára 1940, objasnil zámer vytvoriť

---

ké před uznáním ještě více zdůrazňovalo naši nerovnost. Oni vláda – a my zatím od nich ani neuznané komité." ŠŤOVÍČEK, ref. 6, dok. č. 10, s. 48.

14 Tamže, dok. č. 14, s. 57-58; KAMIŃSKI, ref. 8, s. 41; Cadogan si zaznamenal 26. 5. 1940: „*Beneš o 4 – na hodinu a štvrť! – o potrebe ustanovenia a uznania Č*[eskoslovenskej] *vlády.*" DILKS, D., ed. *The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938 – 1945*. Londýn 1971, s. 273.

15 IVANIČKOVÁ, E. Postoj britskej vlády k obnoveniu Československa a vplyv Edvarda Beneša. In: *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Zost. Beneš, Z.; Kováč, D.; Lemberg, H. Praha 2006, s. 238-239. Cadogan v tomto zmysle odpovedal Benešovi až 25. mája 1940. ŻURAWSKI vel GRAJEWSKI, R.: Z historii dzialań politycznych Edvarda Beneša wobec władz brytyjskich (marzec 1939 – lipiec 1940). In: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica 75*. Łódź 2002, s. 128.

16 BATOWSKI, ref. 3, s. 257.

17 Zbiory Specjalne Biblioteki Naukowej Wojskowego Biura Badań Historycznych (ZSBN WBBH), Varšava, sign. V/21/52, ŁADOŚ, A. *Pamiętnik*, zv. 2, s. 86; BRANDES, D. Konföderation oder Ostpakt: Polnisch-tschechoslowakische Beziehungen während des Zweiten Weltkrieges. In: *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert*. Zost. Heumos, P. Mníchov 1992, s. 256.

18 KUKLÍK, ref. 5. Příl. Zápisy ze zasedání Československého národního výboru, s. 270.

emigračnú čs. vládu pod svojím vedením. Poľský veľvyslanec v zázname z rozhovoru uviedol, že exprezident slovne zaútočil na Milana Hodžu, o ktorom tvrdil, že *„je v Čechách neobľúbený a nemôže sa stať členom vládneho výboru."* Bývalý čs. premiér sa mal uspokojiť s druhoradou úlohou, ktorou mal byť poslanecký mandát v orgáne podľa vzoru poľskej Národnej rady, ak by vznikol. Beneš ďalej konštatoval, že v Československu sa už ľudia *„prejedli starými stranami a straníckou 'kuchyňou' a vznikla potreba vytvoriť národnú jednotu pod predsedníctvom nestraníka Dr. Beneša! s pružným politickým vedením."*[19] Podobný, vcelku pochybný argument použil aj J. Slávik v rozhovore s poľským premiérom, ktorý sa ho spýtal, či sa M. Hodža stane členom ČSNV.[20] Slávik pokladal Hodžovu činnosť za škodlivú nielen z pohľadu ČSNV, ale čs. odboja vôbec. V tomto presvedčení sa utvrdil po rozhovore so Sikorským koncom marca 1940, počas ktorého sa poľský premiér pýtal na vzťahy ČSNV s Hodžom. Slávik aj na základe informácií od francúzskeho veľvyslanca pri poľskej vláde Léona Noëla nadobudol presvedčenie, že hlavnou prekážkou uznania ČSNV poľskou vládou sú Stanisław Kot a Z. Graliński. Nazdávali sa totiž, že výbor nezastupuje väčšinu Slovákov.[21]

Zaujímavý poznatok si odniesol vedúci kancelárie E. Beneša Jaromír Smutný zo stretnutia so Zygmuntom Hładkým, pracovníkom MSZ, keďže Poliak za hlavného vinníka chladných vzťahov poľskej vlády s ČSNV označil referenta pre čs. záležitosti v MSZ A. W. Korsaka. Ten údajne podliehal vplyvom Š. Osuského. Hładki dokonca tvrdil, že v MSZ nie je jasný názor na to, či vodcom čs. zahraničného odboja má byť Š. Osuský alebo E. Beneš.[22]

Uvedené postoje členov poľskej vlády sa prejavili aj v otázke uznania československej vlády. Téza o politickej vôli Poliakov uznať ČSNV za československú vládnu reprezentáciu má nedostatky vzhľadom na výpovede poľských diplomatov v rozhovoroch s pracovníkmi Foreign Office. Podstatnú úlohu tu zohrala práve slovenská otázka. Tento argument sa objavil aj v rozhovore generálneho tajomníka MSZ Jana Ciechanowského s radcom britského veľvyslanectva pri poľskej vláde Frankom Saverym vo februári 1940. Ciechanowski označil za hlavnú prekážku uznania dočasnej čs. vlády slovenskú otázku a spor s Milanom Hodžom, keďže *„nie je ešte jasné,* – konštatoval – *nakoľko sú Hodža a niektorí dôležití slovenskí činitelia vo Francúzsku a inde v zahraničí pripravení spolupracovať s výborom"*.[23] Podobný argument sa vyskytol aj v náčrte expozé ministra A. Zaleského z marca 1940, pripravovaného pre zasadnutie vlády, v ktorom sa upozorňovalo na spory a osobné animozity v radoch československej politickej emigrácie.[24]

Do poľského ministerstva zahraničia medzitým prichádzali informácie o reakciách českých a slovenských krajanov v USA na situáciu v čs. politickom tábore. Poľský veľvyslanec vo Washingtone Jerzy Potocki v telegrame z 1. marca 1940 oznamoval, že *„väčšina slovenských*

---

19 Archiwum Akt Nowych (ďalej AAN), Varšava, f. Akta Instytutu Hoovera (ďalej AIH), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (ďalej MSZ), mf. č. 52, s. 526. Notatka z rozmowy Ambasadora E. Raczyńskiego z panem E. Beneszem, dnia 23-ego lutego 1940. Nr.49/Cz/tj; AAN, f. AIH, Poland. Ambasada (Great Britain), mf. č. 106, s. 221. Porovnaj NĚMEČEK, ref. 2, s. 80.

20 *„Moje vysvetlenie* – písal Slávik v spomienkach – *že domáci odboj si nepraje, aby členmi Národného výboru alebo vlády boli politikovia, neuznával za správne. (...) Sikorski však veľmi rozhodne zdôrazňoval, že je len našou vecou, aké budeme mať zastúpenie vo vláde a že Poliaci nebudú nám klásť žiadne podmienky."* Cit. podľa NĚMEČEK, ref. 2, s. 45-46. Autor žiaľ neuvádza dátum záznamu. Stretnutie J. Slávika s W. Sikorským sa zrejme odohralo 21. 12. 1939.

21 ŠŤOVÍČEK, ref. 6, dok. č. 12, s. 53-54. Rozhovor sa uskutočnil po 28. 3. 1940. Viď tamže, s. 52.

22 Dokumenty, ref. 9, dok. č. 85, s. 105. Stretnutie sa uskutočnilo 18. 4. 1940.

23 Cit. podľa KAMIŃSKI, ref. 8, s. 33.

24 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 234, s. 744. Materiały do exposé. Marzec 1940.

organizácií podporuje Hodžu a je proti Benešovi."[25] V kontaktoch poľských zastupiteľských úradov a organizácií v USA so slovenskými krajanskými spolkami sa však vyskytovali aj isté problémy. Poľskí diplomati sa tu v praxi presvedčovali o slovensko-českom antagonizme. Karol Ripa, poľský generálny konzul v Chicagu (pred vojnou pôsobil v poľskom generálnom konzuláte v Ostrave) upozorňoval MSZ koncom júna 1940, že *„aj keď sa projekt zbližovania vzťahuje aj na slovenskú stranu, zatiaľ sa musel preložiť na neskôr, pretože podľa Čechov je táto skupina v súčasnosti dezorientovaná, a vzťahy Čechov so Slovákmi v Amerike v súčasnosti nie sú celkom vyjasnené.*"[26]

Významný vplyv na formovanie pohľadu poľskej vlády na českú a slovenskú politickú emigráciu mali expertízy a informačné materiály. O jednom z nich – bez odkazu na archívny prameň – písal v spomienkach Stanisław Stroński, vedúci úradu (a neskôr minister) propagandy. Expertíza z apríla/mája 1940 určená pre členov poľskej vlády rozdeľovala čs. zahraničnopolitické vedenie do dvoch skupín: na Benešov tábor, a skupinu vedenú gen. Levom Prchalom a M. Hodžom. Prvá z nich reprezentovala podľa koncipientov expertízy osobné pohľady bývalého čs. prezidenta, ktorý bol k Poliakom nedôverčivý, mal k Poľsku *„chladne-ľahostajný vzťah*", a nechcel sa s ním bližšie viazať, pretože bol presvedčený, že vzhľadom na susedstvo s dvoma kolosmi bude aj v budúcnosti príčinou komplikácií. Beneš bol údajne v neustálom kontakte s Ivanom M. Majským, sovietskym veľvyslancom v Londýne, a reagoval *„s veľkou radosťou na všetky správy (...), ktoré podkopávajú alebo kazia naše dobré vzťahy s Francúzmi a Angličanmi.*"[27] Celkom opačne vyznieva hodnotenie skupiny M. Hodžu a gen. L. Prchalu, pričom druhého z nich považovali za najviac propoľského. Ich úprimným cieľom údajne bola spoločná federácia, či dokonca poľsko-československý štát. Kameň úrazu spočíval podľa autorov expertízy v tom, že zatiaľ čo ČSNV uznávali Francúzi za oficiálny čs. orgán, Č-SNR sa o uznanie len bezvýsledne pokúšala. Významný je najmä komentár S. Strońského, ktorý konštatoval, že *„také, alebo podobné bolo vtedy všeobecné pozadie pohľadov o poľsko-československých vzťahoch.*"[28]

Blízke vzťahy poľských vládnych kruhov s Milanom Hodžom nevyplývali len zo sympatií či vďačnosti za podporu poľských ľudovcov v medzivojnovom období, ale mali aj pragmatickú rovinu. M. Hodža mal priamy kontakt s odbojovým hnutím na Slovensku – okrem iného prostredníctvom syna Fedora.[29] Slovensko malo mimoriadny význam pre poľský domáci odboj a jeho spojenie s vládou vo Francúzsku. Vďaka M. Hodžovi a S. Kotovi, ktorí z Francúzska posielali inštrukcie na Slovensko, resp. do okupovaného Poľska a predstaviteľom poľského odboja v Maďarsku sa nadviazala spolupráca slovenských a poľských odbojových organizácií. Počas stretnutí s Fedorom Hodžom v Paríži 2. – 5. marca 1940 sa dohodlo, že do Budapešti pricestuje Vladimír Žuffa, člen odbojovej skupiny Obrana národa, a s tunajšími predstaviteľmi poľského odboja prehodnotí možnosti vzájomnej spolupráce. V. Žuffa neskôr využil pomoc poľského konzulátu v Belehrade, ktorý mu vystavil cestovný pas potrebný pre bezpečný príjazd do Bukurešti.[30]

---

25 NĚMEČEK, ref. 2, s. 57.

26 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 52, s. 474, správa K. Ripu pre poľské veľvyslanectvo vo Washingtone, 31. 6. 1940, správu poslali do MSZ.

27 Archiwum Studium Polski Podziemnej (ďalej ASPP) Londýn, f. Stroński, Stanisław: Pamiętniki, kapitola II., s. 137-138.

28 Tamže, s. 141.

29 RYCHLÍK, J. Zápisky Jána Lichnera z väzenia. In: *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 1, s. 112.

30 AIPMS, f. Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20. V. Žuffa sa po návrate z Belehradu stretol 19. apríla 1940 v Ko-

Fedor Hodža odovzdal Poliakom adresy osôb v Prešove a Nových Zámkoch, ktoré im mali pomáhať v ilegálnom prechode hraníc z Generálneho gubernátorstva do Maďarska cez Slovensko. Za hlavnú osobu, ktorá riadila slovenskú odbojovú skupinu spolupracujúcu s Milanom Hodžom, označil F. Hodža dr. Fedora Turzu, vedúceho právneho oddelenia Slovenskej všeobecnej úverovej banky.[31] Na základe avíza F. Hodžu bola poľská konšpiračná sieť v Maďarsku informovaná o príjazde Jána Lichnera, ktorý 17. mája 1940 odcestoval z Bratislavy do Budapešti, aby unikol hroziacemu zatknutiu.[32] J. Lichner sa mal pod pseudonymom „Jozef Veselý" prihlásiť u plk. Józefa Fietz-Fietowicza, vedúceho poľskej odbojovej bunky „W" v Budapešti, a poskytnúť mu informácie o možnosti prechodu cez Slovensko. Výmenou za ne mu mal poľský konzulát poskytovať pomoc, a síce vystaviť cestovný pas, resp. doručiť jeho zásielky z Budapešti do Paríža, kde ich S. Kot mal odovzdať M. Hodžovi.[33]

Ján Bulík[34], funkcionár slovenských krajanských spolkov v Juhoslávii, nadviazal kontakt s poľským vyslanectvom v Belehrade vďaka stykom F. a M. Hodžu so S. Kotom v Paríži. Kot poslal 30. apríla 1940 list vyslancovi v Juhoslávii Kazimierzovi Romanovi Dębickému, v ktorom ho požiadal, aby odosielal listové zásielky J. Bulíka určené pre M. Hodžu a poskytol mu potrebnú pomoc.[35] Juhoslávia predstavovala dôležitý záchytný bod pre politických utečencov zo Slovenska, a Bulíkova odbojová skupina tu zohrávala významnú úlohu. Práve Bulík bol nenahraditeľným článkom pre M. Hodžu v jeho spojení s domácim odbojom na Slovensku. Rozpory medzi ČSNV a Č-SNR sa preniesli aj na Balkán, a tak J. Bulík a spol. museli v aj tak ťažkých konšpiračných podmienkach čeliť ešte i obvineniam propagandy blízkej Benešovmu ČSNV.[36] Tým cennejšie boli pre nich kontakty s Poliakmi. Włodzimierz Stępniewski, jeden zo zakladateľov Západoslovanského výboru (Komitet Zachodnio-Słowiański – KZS)[37] v Bukurešti združujúceho Poliakov, Slovákov a Čechov, ktorý pôsobil pod kuratelou ministra S. Kota, nadviazal kontakt s J. Bulíkom po príchode do Belehradu v júni 1940.[38] Stępniewski po-

---

šiciach s J. Lichnerom a presvedčil ho, aby odcestoval do zahraničia a posilnil rady čs. zahraničného odboja. RYCHLÍK, ref. 29, s. 112-113. Pre úplnosť treba dodať, že V. Žuffa poslal list gen. Rudolfovi Viestovi začiatkom marca 1940, v ktorom mu vyčítal, že spoločne s J. Slávikom ubližujú M. Hodžovi v odkazoch na Slovensko. GAJDOŠ, M. et al., zost. *Zápisky generála Rudolfa Viesta (Exil 1939 – 1944).* Bratislava 2002, s. 67.

31 AIPMS, f. Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20, nedatovaný záznam.

32 K úteku J. Lichnera pozri JABLONICKÝ, J. *Z ilegality do povstania. (Kapitoly z občianskeho odboja).* Bratislava 1969, s. 41.

33 Tamže.

34 Bližšie pozri BEROVÁ, L. Nikdy nedezertoval. Neznámy dolnozemský politik Ján Bulík. In: *Historická revue,* 1994, roč. 4, č. 3, s. 23; JABLONICKÝ, ref. 32, s. 16-17.

35 AIPMS, f. Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20, list S. Kota pre R. Dębického, 30. 4. 1940.

36 M. Hodža neskôr napísal, že J. Bulíka a jeho spolupracovníkov „*udávala ich* [čítaj ČSNV – D. S.] *propaganda ako nebezpečných „pro-nacistov". V takomto smysle udávali ich dôverníci francúzskemu vyslanectvu v Belehrade každého nám blízkeho Slováka, prichodiaceho zo Slovenska, takže sa žiaden z nich nemohol dostať k nám do Francie.*" Cit. podľa MÚDRY-ŠEBÍK, M. *Milan Hodža v Amerike medzi americkými Slovákmi. Články, reči, štúdie. Hodža a stredná Európa.* Chicago 1949, s. 157.

37 Hlavní predstavitelia hnutia Západných Slovanov Włodzimierz Stępniewski, Edmund Romer a Zygmunt Sławiński nadviazali v decembri 1939 kontakt s predstaviteľmi ČSNV v Bukurešti (o. i. plk. Heliodorom Píkom). Odovzdali im napr. návrh ideologického programu „Federácie západných Slovanov". Signatármi tohto dokumentu boli okrem spomenutých aj N. Poleszczuk, S. Matula, Česi Stanislav Říha, Alexandr Kohlík, Jan Matoušek a Slovák Dušan Bór.

38 AIPMS, f. PRM, sign. 38 I, nedatovaná správa W. Stępniewského pre S. Kota; GNIAZDOWSKI, M. Współpraca Polaków z Czechami i Słowakami na Bałkanach podczas II wojny światowej. In: *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej.* Zost. Dąbrowski, D. Vroclav 2003, s. 125- 127. K okolnostiam, ktoré viedli k založeniu Západoslovanského výboru, ako aj osudom jej hlavných aktivistov, pozri tamže, s. 114-123.

pularizoval myšlienku poľsko-česko-slovenskej federácie medzi funkcionármi vyše 120-tisícovej slovenskej enklávy v Juhoslávii a zúčastnil sa aj na zjazde Matice Slovenskej v Juhoslávii 15. 8. 1940, o čom slovenský vyslanec v Belehrade Jozef Cieker referoval do Bratislavy.[39] Stępniewski zhrnul dojmy z pobytu v Juhoslávii v správe z 2. marca 1941, v ktorej okrem iného zdôraznil, že v kruhoch Slovákov a Čechov v Juhoslávii s výnimkou čs. vyslanca J. Lípu prevláda názor, že po vojne nebude možný návrat k Benešovmu centralizmu a naopak, veľkej popularite sa teší myšlienka poľsko-česko-slovenskej federácie.[40]

Aj zo správ svojich informátorov z Balkánu sa poľská vláda dozvedala, že Benešova koncepcia čs. štátu tu nielenže nemá podporu, ale dokonca budí odpor Slovákov.

Kontakt poľských odbojových organizácií sa neobmedzoval len na Lichnerovu, resp. Hodžovu skupinu. K dôverníkom poľských kuriérov prechádzajúcich cez Slovensko patril Pavol Čarnogurský, ktorého odporučil K. Sidor prostredníctvom K. Papéeho.[41] K Slovákom, ktorých minister Kot doporučoval poľskému odboju a poľským kuriérom ako spoľahlivé osoby pre konšpiračný kontakt, patril aj Július Stano, minister dopravy a verejných prác v slovenskej vláde. Kot ho poznal osobne. S J. Stanom sa mal skontaktovať člen poľského odboja z konšpiračnej skupiny pplk. Alfreda Krajewského (krycie meno „Adam Polesiński", „Adam Korab", „Jasieńczyk"), veliteľ poľskej konšpiračnej základne v Budapešti a požiadať ho, aby pomohol prepustiť z väzenia „Ryszarda" (pseudonym Ryszarda Świętochowského, blízkeho spolupracovníka S. Kota a W. Sikorského). Autor záznamu charakterizuje J. Stana ako chytrého a inteligentného človeka, ktorý by mohol *„čo-to vybaviť"*. Zdôrazňovalo sa, že Stano je bývalým študentom Jagelonskej univerzity v Krakove. Ako ďalšia spoľahlivá osoba sa uvádza dr. Klein (zrejme Vojtech Klein, člen Slovenskej katolíckej misie vo Francúzsku).[42] Skutočnosť, že funkcionári štátu (vyslanec, minister, a poslanec Snemu Slovenskej republiky), ktorý bol od 1. septembra 1939 de facto vo vojnovom stave s Poľskom, figurovali na zozname kontaktných osôb poľského odboja, svedčila o ich dôveryhodnosti pre Poliakov. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že Kot chcel získať kontakty s odbojom na Slovensku od J. Slávika ešte v druhej polovici marca 1940, no bezvýsledne.[43]

Na jar 1940 pricestoval do okupovaného Poľska kuriér „Witold K." Priviezol inštrukcie poľskej exilovej vlády z Angers, na základe ktorých mali regionálne odbojové organizácie Zväzu ozbrojeného boja (Związek Walki Zbrojnej – ZWZ) nadviazať kontakt s odbojármi na Slo-

---

39 Tamže, s. 127; Slovenský národný archív (SNA), f. Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), šk. 277, správa z 17. 8. 1940.

40 GNIAZDOWSKI, ref. 38, s. 127. Autor poukazuje na skutočnosť, že správa W. Stępniewského s názvom *Poľská slovanská politika v Juhoslávii* je uložená aj v pozostalosti Milana Hodžu v Archíve Národného Múzea v Prahe.

41 Spoznávacím znakom pri kontakte s P. Čarnogurským malo byť predloženie mince v hodnote 2 alebo 5 vatikánskych lír, čo znamenalo, že dotyčný má dôveru K. Sidora. K. Papée v zásielke z 22. 4. 1940 doručil S. Kotovi 2 vatikánske líry. Pozri AIPMS, f. Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20, nedatovaný záznam; porovnaj tamže, list K. Papéeho pre S. Kota č. N. 519/SA/21, 22. 4. 1940.

42 Tamže, nedatovaný záznam. Podrobnosti pôsobenia poľskej konšpiračnej základne v Budapešti pozri KLISZEWICZ, L. A. B. *Placówki wojskowej łączności kraju z centralą w Londynie podczas II Wojny Światowej,* zv. 1. Baza w Budapeszcie. Varšava – Londýn 1998.

43 J. Slávik totiž považoval spoluprácu navrhovanú S. Kotom (poskytnutie adries spoľahlivých osôb na východnom Slovensku pre kontakt s poľskými kuriérmi) za príliš nebezpečnú a sľúbil mu jedine to, že *„budeme o věci uvažovat a hledat možnosti realizace."* KUKLÍK, ref. 5, diel B/2, dok. č. 218, s. 436, správa J. Slávika o rozhovore s poľskými politikmi v Angers, 28. 3. 1940. Rozhovor S. Kota s J. Slávikom sa uskutočnil niekedy medzi 16. – 28. 3. 1940. J. Slávik sa koncom marca 1940 stretol s legačným radcom MSZ Tadeuszom Kunickým, ktorý sa pripravoval na cestu do Budapešti, a poprosil ho o pomoc pri evakuácii čs. vojakov z Maďarska do Francúzska. Pozri FRIEDL, J. *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války.* Praha 2005, s. 154.

vensku. Stanisław Sopicki[44], člen krakovskej konšpiračnej skupiny, nadviazal preto kontakt s *„dobrým znalcom problému, kňazom M“*. S najvyššou pravdepodobnosťou ním bol Ferdynand Machay (resp. Ferdinand Machaj). Tento výber nebol náhodný. Machay bol totiž známym aktérom poľsko-slovenských vzťahov v medzivojnovom období – roku 1918 sa angažoval za pripojenie Spiša a Oravy k Poľsku, asistoval Andrejovi Hlinkovi počas jeho audiencie u maršala J. Piłsudského v auguste 1919, neskôr pôsobil vo Výbore pre pomoc Spišu, Orave a Kysuciam a Výbore zjednotených Poliakov na Orave, kde sa angažoval za revíziu poľsko-slovenskej hranice.[45] Roku 1940 F. Machay diskutoval so S. Sopickým o budúcom osude Slovenska za predpokladu, že Nemecko a štáty Osi budú porazené. Zdôrazňoval *„potrebu nášho spojenia s ʾČechami'“*, pretože *„spolupráca s týmto veľmi kultúrnym národom bude pre nás* [t. j. Poľsko – D. S.] *užitočná“* – tvrdil Machay. Na margo Slovákov poznamenal, že *„nepreukázali štátotvorné myslenie“* a domnieval sa, že *„bude lepšie, ak ich pod svoje krídla vezmú Maďari.“* Keď Sopicki nadhodil, že *„Slovensko by si mohli vziať späť Česi“*, Machay odvetil, že *„to bude lepšie.“*[46]

Možno konštatovať, že popri známych komunikačných kanáloch, akými boli generálny konzulát Juhoslávie v Bratislave a spoločnosť Dunajplavba, plnili dôležitú úlohu pri spojení odbojových skupín na Slovensku s vedením čs. zahraničného odboja vo Francúzsku práve poľské diplomatické zastupiteľstvá a konšpiračné orgány v Budapešti (báza s kryptonymami „Romek“, „Liszt“ a “W“) a Belehrade. V tejto súvislosti je zaujímavé, že poľská vláda pomáhala obidvom konfesionálnym prúdom odboja na Slovensku. Pri kontakte s nimi sa striktne dodržiavala zásada tajnosti, takže ani evanjelická, ani katolícka odbojová skupina navzájom nevedeli o spojení s poľským odbojom. Princíp konfesionálnej diferenciácie uplatňovaný poľskou vládou totiž vyplýval z presvedčenia, že *„medzi oboma skupinami vládne súperenie a silný antagonizmus.“*[47]

Od začiatku roka 1940 si poľská vláda postupne uvedomovala, že Milan Hodža so svojou Č-SNR stráca podporu Foreign Office a naopak tu rastie politická váha E. Beneša.[48] Zásadným prelomom a udalosťou, ktorá rozhodla o uznaní dočasnej československej vlády na če-

---

44 Pseudonym „Karol Leskowiec“, člen Strany práce (SP), pôsobil v domácom odboji, v septembri 1940 emigroval z Generálneho gubernátorstva, od 29. 11. 1944 minister obnovy a civilnej správy vo vláde Tomasza Arciszewského. Sopicki patril k sympatizantom myšlienky poľsko-čs. federácie, čo vyjadril napr. v práci „Ku federacji z Czechosłowacją“ napísanej pod pseudonymom Stanisław Zatorski. AAN, f. AIH, MID, mf. č. 94, s. 292-341.

45 K tejto problematike viď MACHAY, F. *Moja droga do Polski*. Krakov 1923; GROMADA, T. D. Pilsudski and the Slovak Autonomists. In: *Slavic Review*, Sept. 1969, vol. 28, no. 3, p. 448; ČARNOGURSKÝ, P. *6. október 1938*. Bratislava 1993, s. 298-300; DEÁK, L. Poľské územné nároky voči Slovensku v roku 1938. In: *Historický časopis*, 1991, roč. 39, č. 1, s. 16-17.

46 AAN, f. AIH, Mikołajczyk Papers, mf. č. 25, s. 766-767, postrehy Stanisława Sopického z pobytu v Poľsku do 30. augusta 1940 r. Londýn 3. 2. 1941.

47 AIPMS, f. Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20, nedatovaný záznam. Por. so záznamom J. Lichnera, ktorý o stretnutí s P. Čarnogurským a V. Moravčíkom v októbri 1939 napísal: *„Bol som voči nim opatrný a, samozrejme, nič som im nepovedal o našom odbojovom hnutí“*. Cit. podľa: RYCHLÍK, ref. 29, s. 109.

48 Frank Roberts z Centrálneho Departmentu Foreign Office hodnotil situáciu v marci 1940 nasledovne: *„Česká akcia, osobitne v Protektoráte, nám môže pomôcť vyhrať vojnu a v týchto medziach musíme povzbudiť českého vodcu, dr. Beneša. Neexistuje žiaden dôkaz, že by nám Slováci vedeli pomôcť alebo chceli pomôcť. Naša pozícia, čo sa týka Čechov, je veľmi jednoduchá. Protektorát je očividne utláčaným národom, a preto tu existuje prirodzené puto sympatie medzi Čechmi a Spojencami. Slováci sú stále natoľko opití svojou novozískanou polonezávislosťou, že im to znemožňuje uvedomiť si, že sú tiež utláčaní Nemcami.“* Cit. podľa IVANIČKOVÁ, E. Zahraničnopolitická orientácia Slovenska v dokumentoch britskej Foreign Office (1939 – 1941). In: *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 2, s. 219.

le s E. Benešom (21. júla 1940), bola kapitulácia Francúzska 22. júna 1940.[49] Neznamenalo to však uznanie Benešovej teórie právnej kontinuity predmníchovskej ČSR, ani neprerušenej kontinuity prezidentúry, na ktorú sa Beneš v exile odvolával. Z pohľadu dočasnej čs. vlády teda nebolo možné hovoriť o postavení, ktoré by bolo rovnoprávne s pozíciou poľskej vlády.

Pri rekapitulácii udalostí, ktoré viedli k uznaniu dočasnej čs. vlády, nemožno zabúdať ani na spôsob, akým ČSNV eliminoval konkurenčnú Č-SNR. Jej členov – Petra Prídavka, Františka Schwarza, Karla Lochera, Vladimíra Ležáka „Borina", Josefa Waldmüllera a Roberta Hildprandta – totiž po denunciačnej akcii čs. spravodajskej skupiny plk. Františka Moravca zatkli britské bezpečnostné orgány.[50] O podiele čs. spravodajských orgánov na zatknutí členov Č-SNR veľa napovedá nedatovaná správa čs. ministerstva vnútra. Moravcova skupina konala síce na priamu výzvu anglických bezpečnostných úradov, no medzi osobami, ktoré si „vyhliadla", dominovali politickí odporcovia E. Beneša a ČSNV. V správe sa uvádza, že *„posouzení důvodů k internování a rozhodnutí o tom bylo výhradně v kompetenci anglických úřadů"*. Čs. spravodajcovia sa pritom údajne riadili odborným hľadiskom, avšak – ako uvádza spomínaná správa – je *„těžko stanoviti přesnou hranici mezi ryze odborným a politickým pozadím, zvláště byla-li stanovena všeobecná zásada označit všechny takové osoby, které by mohli způsobit obtíže."*[51]

Blízki spolupracovníci E. Beneša tým predviedli, že v boji s politickou opozíciou im nie sú cudzie žiadne prostriedky. M. Hodža po rozpade Č-SNR stratil politickú základňu a jeho pozícia sa výrazne oslabila, čo jeho hlavnému rivalovi umožnilo diktovať podmienky „zjednotenia" českého a slovenského tábora v exile. Poľská vláda na tento krok ČSNV reagovala so znepokojením. Premiér Sikorski poznamenal na zasadnutí Rady ministrov poľskej vlády 26. augusta 1940, že minister vnútra v dočasnej čs. vláde J. Slávik mu sľúbil nápravu vo vzťahoch s Hodžom a *„prepustenie zatknutých Slovákov"*.[52] Internovaní bezvýsledne žiadali o prepustenie, resp. vysvetlenie dôvodov internácie.[53] Milan Hodža poveril renomovanú právnickú kanceláriu, aby ich zastupovala.[54] V ich mene sa v britských vládnych kruhoch prihovárali nielen Š. Osuský či Karel Pergler, bývalý vyslanec ČSR žijúci v USA, ale aj poľskí politici.[55] Tytus Filipowicz, bývalý poľský veľvyslanec v Spojených štátoch amerických (1929 – 1932), poslanec Rady Narodowej a stúpenec M. Hodžu prosil o pomoc radcu britského veľvyslanectva pri poľskej vláde F. Saveryho, pričom vyzdvihoval skutočnosť, že všetci uväznení *„na žiadosť Československého národného výboru"* sú blízkymi spolupracovníkmi M. Hodžu a prívržencami poľsko-československej federácie. Filipowicz tvrdil, že intervenuje s vedomím a sú-

49 KUKLÍK, J. *Londýnský exil a obnova československého státu za druhé světové války.* Praha 1998, s. 52-53, 90. D. Brandes uvádza ako dátum britského uznania 18. júla 1940. Pozri BRANDES, ref. 2, s. 86.

50 Podrobnosti internácie pozri KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945.* Praha 2004, s. 369-382; BRANDES, ref. 2, s. 88.

51 Národní archiv (ďalej NA) Praha, f. Ministerstvo vnitra – Londýn, šk. 105, sign. 2-7-1.

52 *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej* (ďalej PPRMRP), zv. 2 (czerwiec 1940 – czerwiec 1941). Zost. Zgórniak, M.; Rojek, W.; Suchcitz, A. Krakov 1995, dok. č. 43, s. 106.

53 Pozri list R. Hildprandta pre Foreign Office, 23. 7.1940, uložený v NA, PRO, f. FO 371, 24292, C 8067, resp. list V. Borina-Ležáka pre W. Churchilla, 16. 8. 1940; tamže, 24292, C 9112; KUKLÍK, NĚMEČEK, ref. 50, s. 373-374.

54 KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. Praha 1999, s. 106. Neskoršia výčitka P. Prídavka, že M. Hodža sa po internovaní členov Č-SNR vo Veľkej Británii nestaral o ich ďalší osud nebola celkom oprávnená.

55 K intervencii K. Perglera prostredníctvom britského veľvyslanectva vo Washingtone pozri KUKLÍK, NĚMEČEK, ref. 50, s. 378.

hlasom ministra Zaleského.[56] Aj Kruh poľsko-česko-slovenskej kultúrnej spolupráce, vedený Filipowiczom, sa angažoval koncom augusta 1940 za prepustenie internovaných členov Č-SNR.[57]

Československí vojenskí spravodajcovia, ako mjr. Josef Bartík, člen spravodajského oddelenia plk. Františka Moravca, ktorý sa angažoval v denunciačnej akcii členov Č-SNR, neskôr rozširovali nepodložené informácie o tom, že E. Beneš údajne vedel o financovaní Č-SNR poľskými vládnymi kruhmi. Bartík to nadhodil v rozhovore s mjr. Tadeuszom Szumowským, vojenským pridelencom pri dočasnej čs. vláde, ktorý o tejto skutočnosti informoval premiéra gen. Sikorského.[58] Veľmi ostro na podobné klebety reagoval S. Kot, ktorý dopísal poznámku k mjr. Bartíkovi na margo tejto správy: *„ten tu* [t. j. vo Veľkej Británii – D. S.] *všetkých opozičníkov označil za údajne pronemeckých agentov a posadil ich do väzenia"*[59]. Kot v svojom úsudku o mjr. Bartíkovi zohľadnil aj informáciu od gen. L. Prchalu, ktorý označil Bartíka za *„nebezpečného človeka čs. GPU"*.[60]

V tejto súvislosti stojí za pozornosť počínanie Ladislava Szathmáryho, ktorého výpoveď dopĺňala správu mjr. T. Szumowského. Szathmáry bol mimoriadne „pružným" politikom, o čom svedčia jeho politické metamorfózy: po dlhoročnom pôsobení v diplomatických službách ČSR posilnil diplomatické rady Slovenskej republiky (bol vyslancom vo Varšave), ktoré opustil po 1. septembri 1939. Neskôr patril k spoluzakladateľom Hodžovej SNR, aby napokon zakotvil v ČSNV. V júli 1940 informoval F. Saveryho, ktorého poznal osobne z Varšavy, o svojom pláne odcestovať do Kanady, kde chcel údajne pripravovať pôdu pre federáciu s Poľskom medzi slovenskými emigrantmi. Pritom sa označil za blízkeho spolupracovníka Milana Hodžu. Jeho prosbu o pomoc pri udelení víz vzal britský diplomat na vedomie a spýtal sa ho, či myslí federáciu Poľska so Slovenskom, alebo Československom. Szathmáry, ktorý sa prezentoval vizitkou „Czechoslovak Minister", sa vyslovil za druhú možnosť.[61] Neskôr, 17. augusta 1940, Szathmáry informoval mjr. T. Szumowského o zákulisnom dianí čs. politickej emigrácie. Vrátil sa k sporu ČSNV s Č–SNR, ktorá – ako uviedol – vznikla *„v tichej spolupráci s Osuským."* Konštatoval, že M. Hodža nemal šťastnú ruku pri výbere spolupracovníkov. Dojem, že išlo o sebakritiku, nie je správny, keďže Szathmáry venoval pozornosť predovšetkým svojim bývalým kolegom: K. Locherovi vyčítal fašistické tendencie, V. Borina-Ležáka označil za sovietskeho agenta a *„svoloč"*. Nevynechal ani Petra Prídavka, podľa jeho slov *„kňaza*

56 NA Londýn, PRO, f. FO 688, sign. 29/2, list F. Saveryho pre F. Robertsa, 11. 7. 1940. Savery prezradil Filipowiczovi len toľko, že dotyční sú internovaní v Alexandra Palace v Londýne. Sľúbil, že bude informovať kompetentných pracovníkov Foreign Office, keďže on sa nezaoberal „Czech matters".

57 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 52, s. 63-65. Kruh poľsko-česko-slovenskej kultúrnej spolupráce sa 30. 8. 1940 obrátil so žiadosťou o intervenciu v Foreign Office na Stefana Lalického, radcu v MSZ. Prídavok je v liste charakterizovaný ako *„autonomista, Slovák, katolík, antinacista"* a *„polonofil"*, ktorý emigroval zo Slovenska pre nesúhlas s politikou J. Tisa. Vo Francúzsku údajne pracoval *„pre dobro veci česko-slovenskej v jednom štáte."*

58 AIPMS, f. PRM, sign. 19, správa mjr. T. Szumowského pre W. Sikorského, 17. 8. 1940; NĚMEČEK, ref. 2, s. 75. Mjr. Tadeusz Szumowski bol v r. 1939 vedúcim oddelenia Západ 2. oddelenia HŠ PA a v čs. politických kruhoch sa tešil značnej popularite. Pozri FRIEDL, ref. 43, s. 167.

59 AIPMS, f. PRM, sign. 19, správa mjr. T. Szumowského pre W. Sikorského, 17. 8. 1940. Z poznámok na dokumente vyplýva, že gen. W. Sikorski správu po prečítaní 24. 8. poslal S. Kotovi, ktorý výpovede a charakteristiky mjr. J. Bartíka a L. Szathmáryho doplnil nesúhlasnými poznámkami.

60 AIPMS, f. Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20, Informacja o działalności Czechów w Polsce, b. d.

61 NA, PRO, f. FO 688, sign. 29/2, list F. Saveryho pre F. Robertsa, 11. 7. 1940. F. Savery podotkol, že ani on, ani vyslanec Howard Kennard nemali o Szathmárym pozitívnu mienku. Je zaujímavé, že Szathmáry prisľúbil v prípade potreby odovzdať odporúčací list, podporujúci jeho plán cestovať do Kanady, od ministra A. Zaleského, zatiaľ čo s podobným odporúčaním od E. Beneša skôr nerátal.

-renegáta, svoloč“, ktorého považoval za hlavného hlásnika protipoľskej propagandy v autonómnej slovenskej vláde roku 1938. Tvrdenie, že vymenovaných s výnimkou prof. Františka Dvorníka zatkli „*na príkaz Beneša*“, je pozoruhodné, keďže ho vyslovil funkcionár čs. štátneho zriadenia v exile.[62] Nevraživosť bola vzájomná – P. Prídavok sa neskôr nelichotivo vyjadril na margo Szathmáryho konania v prvých septembrových dňoch roku 1939: „*Taký zbabelý tchor by sa na podobný čin z vlastnej iniciatívy nebol odhodlal. Donútili ho k tomu Prchala, Tóno Okáľ a môj brat* [Jozef Prídavok – D. S.]*, ako aj mierny náznak poľskej vlády, že ak niečo takého neurobí, bude posadený ’do bezpečia’*.“[63]

Zatiaľ čo P. Prídavok bol internovaný vo Veľkej Británii až do 19. apríla 1941, L. Szathmáry sa v októbri 1940 stal československým chargé ďaffaires pri exilovej vláde Nórskeho kráľovstva.[64] Jan Wszelaki v tejto súvislosti konštatoval, že „*keď Beneš prijal toto rozhodnutie, údajne sa vyjadril, že listom pre ministra Becka z prvých septembrových dní sa Szathmáry vykúpil z dlhoročnej viny*“.[65]

(*Štúdia je výsledkom grantovej úlohy Historického ústavu SAV č. 2/7179/27*)

62 AIPMS, f. PRM, sign. 19, správa mjr. T. Szumowského pre gen. W. Sikorského, 17. 8. 1940; NĚMEČEK, ref. 2, s. 75. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že roku 1940 Krajský súd v Bratislave odsúdil L. Szathmáryho spoločne s P. Prídavkom za „nepriateľskú činnosť“ proti slovenskému štátu. Neuniklo to pozornosti poľskej vlády. Viď AAN, f. AIH, Poselstwo Czechoslovakia, mf. č. 7, s. 545-547, preklad článku zo *Slováka* z 24. 9. 1940.

63 Týmito slovami Prídavok komentoval rozhlasový prejav Szathmáryho z 2. 9. 1939. VNUK, F. *Slovenská otázka na západe v rokoch 1939 – 1940*. Cleveland 1974, s. 68. List je uložený aj v AIPMS, f. A. 9. (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – MSW), sign. VI. 3/1, list P. Prídavka pre J. Rudinského, 18. 6. 1942.

64 NĚMEČEK, ref. 2, s. 102.

65 AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 52, s. 51, správa J. Wszelakého pre A. Zaleského, 25. 10. 1940.

Dva dokumenty o správaní sa slovenských dôstojníkov

FRANTIŠEK CSÉFALVAY

V rámci dlhodobého projektu Vojenského historického ústavu „*Armáda a spoločnosť*" prinášame dva dokumenty, ktoré odrážajú úsilie velenia slovenskej armády vplývať na spoločenskú výchovu dôstojníckeho zboru tak, aby dôstojníci boli platnými a inteligentnými členmi spoločnosti. Prvý dokument pochádza z činnosti Veliteľstva 2. divízie pod číslom 56. 591/Ia–1941, je podpísaný veliteľom 2. divízie plk. gšt. Rudolfom Pilfouskom a datovaný 6. februára 1941 v Prešove. Nachádza sa vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave.[1] Môžeme sa v ňom dočítať, ako chcelo velenie armády formovať mladých dôstojníkov, predovšetkým ich správanie sa v spoločnosti aj mimo kasární. Druhý, kratší dokument je z čias vojny a odráža už stiesnenú náladu v roku 1943, pretože zakazuje návštevu zábavných podnikov vôbec[2]. Obidva dokumenty prezrádzajú aj zaujímavé súvislosti zo zákulisia vtedajšej doby. Publikujeme ich v originálnom znení aj so zachovaním vtedajšieho pravopisu. Zachovali sme aj formu zátvoriek, aj všetky zvýraznenia, tak ako to bolo v origináli – podčiarknutím.

Dokument č. 1:

Veliteľstvo 2. divízie
K čís. 56.591/Ia-1941 Prešov, 6. február 1941

Smernice
pre spoločenskú výchovu dôstojníckeho zboru

Dostane: MNO[3], VPV[4], VVZ[5], VVS (správne má byť: VVŠ)[6], VA[7], V1D[8], PV[9] Prešov, ppl.

1 VHA Trnava, f. VVŠ 1942 – 1943, šk. 9.
2 VHA Trnava, f. VVŠ 1943, šk. 10.
3 Ministerstvo národnej obrany.
4 Veliteľstvo pozemného vojska.
5 Veliteľstvo vzdušných zbraní.
6 Vysoká vojenná škola.
7 Veliteľstvo armády.
8 Veliteľstvo 1. divízie.
9 Posádkové veliteľstvo.

6[10], I/6 práp.[11], II/6. práp[12]., II/2. del. odd.[13], spoj. práp.[14] 2, aut. práp. 2[15], voj. nem.[16] 2, voz. esk. [17] 2, DOV[18] Prešov, odb. Z. 2, velit. letiska[19], DPLP[20], JPO[21] 2, pion. práp[22]. 2, DOV Michalovce, PV Humenné, ppl. 5, I/5. práp[23]., II/5. práp.[24], DOV Levoča, PS[25] Čemerné, del. pl. 12[26] /2x/, PV. Kamenica n/C., PV. Sabinov, ppl. 4 /2x/, II/4 práp., I/4. práp., VZS[27], SVR[28], del. pl. 2[29], I/2 del. odd., III/2. del. odd., voj. nem. 11, odb. zbrojnica Ružomberok, DOV Ružomberok, PÚV[30], spoj. práp. 11, Zbrojnica 2, Prov. sklad[31] 2, voj. súd, voj. prok., SIM[32], PS Matliare, Voj. sruby N. Smokovec[33], VT[34] Smrekovica, PV Podolinec.

Veliteľ 2. divízie:
plk. gšt. Rudolf Pilfousek

Len pre služobnú potrebu

Vydávam smernice pre spoločenskú výchovu dôstojníckeho sboru heslovite. Vojskoví a telesoví velitelia doplnia ich podľa vlastného uváženia a pozorovania tak, aby najväčšie chyby boly čím skôr odstránené.

1./ Príchod do novej posádky:
a/ hlásiť sa na PV a zaistiť si na 3 dni prechodné ubytovanie,
b/ služobne sa hlásiť u veliteľa útvaru /cez pobočníka/, potom u veliteľa, ku ktorému bol novoprichodiaci dôstojník pridelený a pri všetkých iných predstavených v posádke,
c/ služobná návšteva u všetkých veliteľov stotín a u všetkých veliteľov /orgánov/, s ktorými príde do styku,
d/ v dôstojníckej jedálni novoprichádzajúceho predstaví predseda jedálne,

10 Peší pluk 6.
11 Prápor I pluku 6.
12 Prápor II pluku 6.
13 Delostrelecký oddiel II pluku 2.
14 Spojovací prápor.
15 Automobilový prápor 2.
16 Vojenská nemocnica.
17 Vozatajská eskadróna.
18 Doplňovacie okresné veliteľstvo.
19 Odborné zariadenie 2, veliteľstvo letiska.
20 Delostrelecký protilietadlový pluk.
21 Jazdecký priezvedný oddiel.
22 Pioniersky prápor.
23 Prápor I pluku 5.
24 Prápor II pluku 5.
25 Posádková správa.
26 Delostrelecký pluk 12.
27 Vojenský zdravotnícky sklad.
28 Stredisko pre výcvik remont.
29 Delostreelcký pluk 2.
30 Pluk útočnej vozby.
31 Proviantný sklad.
32 Sklad intendančného materiálu.
33 Vojenské sruby Nový Smokovec, v súčasnosti Tatranské Zruby.
34 Vojenský tábor.

e/ návštevy v dôstojníckych rodinách a rodinách význačných verejných funkcionárov / pre posádku upraví veliteľ posádky/,

2./ Dôstojnícka jedáleň.
Jej účel:

Slobodní gážisti majú umožnenú lacnejšiu stravu. Pestujú spoločenské chovanie, spoločenský styk a utužujú kamarátstvo v dôstojníckom zbore.

a/ Započatie obedu /spoločenskej večere/:

Predseda jedálne určí presný čas, kedy sa jedlo podáva. Do určenej hodiny všetci čakajú a keď do jedálne vstúpi predseda jedálne a ide na svoje miesto, vyčká, až všetci zaujali svoje miesta. Všetci zaraz si sadnú a jedlo sa môže podávať.

Je dobré, keď sa započatie podávania jedla pri stole strieda tak, aby každý bol raz prvý / upraví predseda jedálne/. Keď niekto zo služobných dôvodov príde k obedu /spoločnej večeri/ neskoršie, ospravedlní sa náležite predsedovi jedálne.

Pobyt v dôstojníckej jedálni musí sa pokladať za služobný výkon.

Spravovanie sa pri jedle:

Lyžicu treba držať pravou rukou podhmatom /palcom, ukazováčkom a stredným prstom/.

Vidličku a nôž treba držať nadhmatom a to vidličku v ľavej, nôž v pravej ruke. Nôž v žiadnom prípade nepatrí do úst.

Múčnik sa je zásadne len s vidličkou /pravou rukou/. Pri tvrdom múčniku sa používa i nôž. Chlieb, žemlu, koláče atď. nekrájame, ulamujeme sústa a podávame rukou do úst.

Ryba sa je len vidličkou, tá sa drží hrbtom[35] hore v pravej ruke a s ľavou rukou, v ktorej držíme kúsok chleba, si pomáhame.

Pri stole každý sedí vzpriamený a nenakláňa sa nad tanierom. Lakte má mierne prisunuté k telu, na ktoré sa o stôl neopiera.

Je sa bez hluku.

Sťažnosti na stravu patria len do knihy sťažností.

Je povinnosťou každého dôstojníka, aby bol vo výrazoch vybieravý a neužíval pri jedle slov, ktoré nepatria do úst dôstojníka a tým menej ku bielemu stolu.

Témy rozhovorov voliť tak, aby sa tým nikto neurážal /náboženské, národnostné otázky, atď./.

Odnášať stravu z dôstojníckej jedálne možno len pre nemocných.

Začiatok fajčenia udáva predseda tým, že zacengá, alebo, že sám začne fajčiť.

Zo spoločného obeda /večere/ nesmie nikto bez ospravedlnenia /vážneho dôvodu / odísť skôr, pokiaľ neodíde najstarší dôstojník, ktorý obedu /večeri / predsedal. Ten vezme ohľad na pozvaných hosťov a na pokročilý čas. Počas jeho neprítomnosti zastupuje ho dôstojník poradím najstarší, ktorý mu ručí za slušné likvidovanie zábavy.

Prípitky: náš spôsob je všeobecne známy.

Nemecký spôsob je odlišný. Neštrngá sa. Pripijú si vždy len 2 osoby.

Obyčajne vyzýva starší mladšieho tak, že ho zavolá menom „pán .....“ alebo, že sa naňho pozrie a pohár pravou rukou pozdvihne do výšky 3. gombíka blúzy zdola.

Mladší /ak je o veľa mladší – asi o 2 hodnosti, alebo v rovnakej hodnosti, keď chce byť veľmi zdvorilý / vstane, vezme svoj pohár, pozdvihnúc ho miernym úklonom do výšky 3. gombíka blúzy a súčasne so svojím partnerom nasadí pohár k ústam. Piť prestane zasa súčasne so

35 Má byť chrbtom.

svojím partnerom. Pohár pozdvihne znova do výšky 3. gombíka a miernym úklonom sa za prejavenú mu česť poďakuje a potom si sadne.

Aj mladší obyčajne na revanž môže vyzvať staršieho podobným spôsobom a to buď z miesta kde sedí, alebo pristúpi k nemu a poprosí ho, aby dovolil prípitok na jeho zdravie.

Pozdrav:

Všade tam, kde sa pozdravovalo úklonom, teraz sa zdraví /bez čiapky/ veľkým pozdravom a to ako pri požiadaní i pri poďakovaní pri tanci, v divadle, v kaviarni a reštaurácii, pri hraní štátnej hymny atď. /VV. č. 2/1940, čl. 1, 5/.

Dôstojník aj v občianskom obleku zdraví /veľkým pozdravom/ svojich predstavených a vyšších najmä tých, ktorých osobne pozná už zo spoločenskej povinnosti /taktu/.

Je povinnosťou za pozdrav slušne poďakovať.

Predstavovanie sa:

Je nesmyselné, aby dôstojník sa zdržoval v spoločnosti neznámych dôstojníkov v uzavretých miestnostiach /kupé, v dôst. jedálni, pri jednom stole v reštaurácii a v kaviarni, pri susedovi v divadle a v kine/ spolu s dôstojníkom, skôr ako by sa nebol predstavil.

Pri predstavovaní robia sa tieto chyby:

a/ Soberá sa rukavica z pravej ruky /to je ruský spôsob, lebo oni mali na ruke dvojaké rukavice a jemné rukavice zostávaly natiahnuté na ruke/,

b/ ruku podáva mladší skôr, ako mu ju starší podá,

c/ dámam sa skôr ruka nepodáva, kým skôr ruku nepodá dáma,

d/ dáma sa nepredstavuje, ale predstavuje sa len pán dáme,

e/ predstavovanie platí len pri spoločenskom styku, pri služobnom styku sa podriadený / mladší / svojmu predstavenému hlási.

f/ dôst. dáma pri predstavovaní nevstane.

Návštevy:

Prvá návšteva v rodine gážistov /civ. rodine/ znamená otváranie spoločného spoločenského života. /Obdobne sa konajú úradne návštevy pri naviazaní styku s verejnými vedúcimi činiteľmi/.

Gážista vykoná návštevu v spoločenskej rovnošate. Teoreticky vykoná návštevu ženatý gážista u pána domu a jeho manželky. Jeho manželka u pani domu.

Navštívenky sú obrazom osoby, ktorú zastupujú /ohlasujú/. Musia byť čisté. Forma, úhladnosť a tlač navštíveniek je výraz dôstojníkovej serioznosti.

Prvá návšteva nemá trvať dlhšie ako 10 – 15 minút. Takéto návštevy uskutočňujú sa obyčajne v nedeľu od 11 – 12 hod., v pracovných dňoch popoludní od 17 – 19 hodiny. Pri tejto návšteve nepodáva sa nič inšie ako fajčivo a likér.

Prvá návšteva sa odpláca do 14 dní. /Ak niekto návštevu neodplatil, alebo sa riadne neospravedlnil to znamená, že navštevovaná rodina si neželá spoločenských stykov s rodinou, ktorá návštevu vykonala – čo možno pokladať za urážku. Len vysokopostaveným osobám alebo starším osobám je dovolené upustiť od odplácania návštevy.

Ak dôstojnícku rodinu navštívil slobodný pán alebo vdovec, návštevu vráti len dôstojník.

Je prípustné, aby slobodný muž, ktorého sa ženatý opýta, kedy by mohol návštevu odplatiť, poďakoval s podotknutím, že učineným dopytom pokladá návštevu za vykonanú.

Ak rodina, ktorá bola navštívená, nebola doma, odovzdajú sa navštívenky /ktorých pravý roh sa zahnul/ a návšteva je platná.

Pán, ktorého návšteva nebola prijatá /rodina nebola doma / odovzdá po jednej navštívenke

pre domáceho pána i pre domácu pani a ak sú v rodine ešte dospelé dcéry alebo synovia, zanechá návštevník i pre týchto po jednej navštívenke, ak týchto mladých chcel tiež navštíviť.

Tak isto sa spravuje i manželka dôstojníka, pričom platí hore spomenutá zásada, že dáma vykoná návštevu u domácej pani a jej dcéram[36].

Kto nemohol prijať prvú návštevu, vysloví pri najbližšej príležitosti svoje poľutovanie.

V terajších časoch soznm. návštevy slobodní páni jeden u druhého nekonajú.

Na navštívenkách, na ich dolnom ľavom rohu, bolo zvykom francúzkymi[37] zkratkami[38] označiť príčinu návštevy, a to:

p. r. : pour remercier..... na poďakovanie.
p. p. : pour présentier ..... predstaviť sa.
p. p. c. : pour predre congé ..... rozlúčiť sa.
p. f. : pour féliciter..... blahoželať.
p. c. : pour condoler..... prejaviť sústrasť.
p. f. l. n. a. : pour féliciter la Nouvelle anné ..... blahoželať k Novému roku.

Tieto francúzske skratky Nemci teraz nahradzujú už nemeckými skratkami.

Spoločnosť:

Dôstojník sa pohybuje len v dobrej arijskej spoločnosti. Najlepšia spoločnosť pre dôstojníka je, pravda, dôstojnícky sbor. /Dôv. vestník č. 1/ 1940 čl. 3/.

Pre pestovanie kamarátstva a spoločenských stykov nariadi veliteľ útvaru aspoň raz v mesiaci spoločný obed / večeru / /A - I - 1 čl. 484/

Spravovanie sa dôstojníkov vo verejných miestnostiach /viď dôv. vestník č. 2/1940 čl. 9/.

Dôstojníkom nie je dovolené v rovnošate navštevovať všelijaké tancovačky /5 hod. čaje, zábavy/, na ktoré má každý civilista prístup.

Upozorňujem na dôverný rozkaz vel. 2. div. číslo 1/1941 a dôv. vestník čís. 1/1940, čl. 2.[39]

Je to smutný zjav, keď vo verejnej miestnosti sadne si každý dôstojník k inému stolu.

Styk so ženami /čestné záväzky/:

Dôstojník musí byť obzvlášť pri výbere dámskej spoločnosti a všeobecne pri styku so ženami opatrný.

Nie je mysliteľné, aby dôstojník naväzoval styk s dievčaťom, ktoré podľa patričných predpisov a nariadení si nemôže vziať. Pre dôstojníka je ďalej nečestné, ak by sa pokúšal o povolenie sobášu tak zv. čestnými záväzkami.

---

36 Správne by malo byť dcér.

37 Správne francúzskymi.

38 Správne skratkami.

39 Dôverný rozkaz veliteľstva 2. divízie č. 1 z 3. januára 1941, podpísaný tiež plk. gšt. Rudolfom Pilfouskom, v bode 2. Ľudové zábavy /5 hod. čaje/ – zákaz návštevy dôstojníkom v rovnošate o tom uvádza: „Upozorňujem dôstojníkov oblasti vel. 2. divízie na dôv. vestník č. 1/1940, čl. 2, v ktorom je nariadené, že dôstojníci nemajú navštevovať rozličné ľudové zábavy vo verejných miestnostiach, na ktoré má každý prístup, t. j. aj 5-hod. čaje, všelijaké tancovačky, maškarné plesy atď. Pri takýchto zábavách stáva sa často, že dôstojník podľa starých zvykov vezme do tancu dievča, ktoré doposud (prešKrtnuté a rukou opravené na: doteraz) nepoznal a ono [ho – rukou dopísané] pred celou verejnosťou odmietne. Tým nie je zahanbený len dôstojník, ale celý dôst. stav je verejne znížený.
Ďalej býva na takýchto zábavách veľký nával, že tancujúci do dôstojníka vrážajú alebo úmyselne alebo z nedostatku miesta. Stáva sa tiež často, že dôstojník sa dostane do spoločnosti úplne neznámej, dôstojníka nevhodnej a za takýchto okolností dochádza k rôznym pochybným známostiam.
Z týchto dôvodov zakazujem všetkým dôstojníkom v rovnošate zúčastniť sa na 5- hod. čajoch. [Rukou opravené a dopísané: (zúčastniť) sa tanca i v tých podnikoch, ktoré sú ináč pre dôstojníkov poriadané.] Žiadam, aby sa každý jednotlivec pričinil všetkými silami o uchovanie dobrého mena slovenského dsôtojníka a o zvýšenie spoločenskej úrovne a postavenia dôstojníckeho stavu...“

Upozorňujem, že najmä styk a chovanie so snúbenkou musí byť so strany dôstojníka obozretné, aby svoju nastávajúcu ženu pred sňatkom nekompromitoval /na výletoch, pri návštevách atď. /.

Bozkávanie ruky dámam:

O tejto veci panujú rozličné názory.

Pamätaj:

a/ Ruky bozkávame len vydatým dámam v súkromnej miestnosti a nie slečnám.

b/ Dáme nikdy nebozkáme ruku, keď má na ruke rukavice.

c/ Na uliciach a vo verejných miestnostiach /kaviarni, reštaurácii atď. pri tanci/ sa ruky dámam bozkávať nemajú.

d/ Bozkávanie ruky dáme je najvyšší prejav úcty k žene a má sa preto užívať, ak je to možné, čo najmenej.

Pri náboženských obradoch; cirkevných sprievodoch:

musí sa dôstojník vo vojenskej rovnošate prispôsobiť miestnym pomerom a zvyklostiam a musí sa podriadiť rituálnym zvyklostiam. Všeobecne platí zásada, že mladší dôstojníci prispôsobia sa pri hromadnom vystúpení dôst. sboru najstaršiemu a že vojak vyjadruje úctu vždy len presným, dôstojným vojenským pozdravom, na ktorom mieste zasa občianska osoba vyjadruje úctu sňatím pokrývky. Preto pri slávnostných sprievodoch a pohreboch dôstojník neobnaží hlavu. Hlavu obnažia len tí, ktorí sú v bezprostrednej príbuznosti a blízkosti obradu /ako dôstojník, ktorý je príbuzný zomrelému, najstarší dôstojník posádky za oltárnou sviatosťou atď./

Takt jazdcov:

Dôstojník, ako jazdec má povinnosť pestovať a dodržiavať všetky pravidlá dobrého chovania sa na koni.

Upozorňujem:

a/ jazdec má vždy rukavice,

b/ v teréne pri jazdení keď prechádza mladší jazdec staršieho, robí to v zmiernenom ruchu a pýta staršieho o dovolenie, aby ho mohol predísť,

c/ ak sosadne z jazdeckej spoločnosti jeden jazdec, zostane mu pri ruke vždy kamarát, pomáha mu zo sedla a do sedla a spoločne jazdeckú spoločnosť doháňa /miernym ruchom/.

d/ jazdec ku koňovi nikdy nie je surový a hrubý /bezohľadný/.

Hranie s kartami:

vo verejných miestnostiach bolo v oblasti 3.div. zakázané /viď dôv. rozkaz VD3.čís. 67, čl. 303/1940. Tento zákaz platí teraz pre celú oblasť 2. divízie. Pre informáciu tých posádok oblasti, ktoré pribudli po reorganizácii, uvádzam spomenutý rozkaz V3D /býv./ v doslovnom znení: Zakazujem voj. gážistom hranie karát vo verejných miestnostiach. Zákaz platí pre gážistov aj keď majú občiansky odev. O dodržiavaní tohto rozkazu sa vo všetkých posádkach oblasti divízie presvedčím.

Dlhy:

Čestný a charakterný muž nie len že vystačí so svojím príjmom, ale si aj ušetrí, aby pre nepredvídané prípady mal toľko, aby sa nemusel dovolávať o finančnú pomoc.

Každý si musí zariadiť svoj život podľa svojich príjmov. Preto je trestuhodná vec a nekamarátstvo, keď niekto žije /reprezentuje/ z pôžičiek svojich dobrosrdečných kamarátov a je zločin na kamarátstvo, keď niekto dlžoby kamarátovi nespláca.

Nosenie vojenskej rovnošaty:

Pre dôstojníkov upravuje pre všetky príležitosti Se-1, /príl. č. 1/.[40]

Dokument č. 2:

Posádkové veliteľstvo Bratislava. Bratislava, 25. marca 1943.
Číslo 193/ Dôv./1943. Prísne dôverné.
Vec: **Návšteva verejných a zábavných podnikov – obmedzenie.**
Podľa rozdeľovníka.

Nariadenie MNO čís. 271.570 Dôv./5 – 1943 dávam v plnom znení na vedomie:

Vzhľadom na vojnové pomery a na situáciu s týmito pomermi súvisiacu, obmedzujem návštevu kaviarní, Dancingov a iných verejných a zábavných podnikov príslušníkom armády len na výnimočné prípady, kedy sa tomu zo služobno spoločenských dôvodov nedá vyhnúť. Toto obmedzenie odporúčam i pre členov rodín dôstojníkov a rotmajstrov, aby tak predchádzali dobrým príkladom ostatnému obecenstvu a nebudili sami pohoršenie, že časť armády krváca a iný sa doma zabáva. V opačnom prípade budú previnilci vymieňať okamžite bojovníkov v poli.

Tento rozkaz je rázu prísne dôverného a nesmie vojsť v známosť u civilného obyvateľstva, preto obmedzenie návštevy zriadi si každý tak, aby o tom nikomu nehovoril a obvyklé denné návštevy kaviarní a pod. podnikov zredukoval na najmenší možný počet.

Pokiaľ sa týka poddôstojníkov a mužstva, treba vhodným upozornením na terajšiu vojnovú situáciu poučiť mužstvo, aby neholdovalo pitiu a neúčelným zábavám, ale aby sa venovalo práci, čítaniu kníh a štúdovaniu.

K tomu poznamenávam, že horemenované obmedzenie nechám kontrolovať a zistené prípady budem hlásiť priamo MNO.

Dostanú: všetky vojskové jednotky, ústavy a úrady PV.

Za správnosť:

I. posádkový dôstojník: Posádkový veliteľ:
stot. pech. Oskár Bunta plk. jazd. Ján Veselý, v. r.

[Na druhej strane listu]:
Vzaté na vedomie. Všetci príslušníci VVŠ boli náležite poučení.
29. marec 1943.

V pečiatke: Zástupca
veliteľa Vysokej vojennej školy
pplk. gšt. Ladislav Lavotha

40 Nie je súčasťou dokumentu.

Pomoc západných Spojencov Slovenskému národnému povstaniu

JOZEF BYSTRICKÝ

V posledných dvoch desaťročiach sa viacerí autori venovali problematike vzťahu západných Spojencov k SNP, respektíve ich pomoci bojujúcim povstaleckým silám.[1] Vo väčšine sa zhodli v tom, že v politickej oblasti bol ich postoj k Povstaniu pozitívny, že Povstanie privítali ako významný čin, ktorý prispel k úsiliu protifašistickej koalície o porážku nacistického Nemecka a jeho spojencov. V otázke pomoci západných Spojencov sa vo väčšine prikláňajú k tvrdeniu, že táto pomoc sa nemohla výraznejšie prejaviť preto, že Slovensko, resp. Československo, patrilo do operačnej zóny Červenej armády a bez jasne vyjadreného súhlasu sovietskej vlády nemohli na Slovensko dopravovať výzbroj, muníciu a ďalší vojenský a iný materiál. Objavili sa však aj tvrdenia, ako napr. v práci F. Vnuka *Rebelanti a suplikanti*, že „*Sovietsky zväz si vyhradil právo rozhodovať o tom, či západ môže poskytnúť nejakú pomoc alebo nie a toto právo uplatňoval tak, že sa zásadne staval proti akejkoľvek pomoci zo západu, či bola vojenská, humanitná, či politická.*“[2] O takomto tvrdení nemá zmysel viesť diskusiu, pretože na jeho potvrdenie sa doposiaľ nenašli, a pravdepodobne ani neexistujú žiadne relevantné dôkazy. Tvrdenie, že povstalcom na Slovensku nemohla byť poskytnutá výraznejšia materiálna či iná vojenská pomoc zo Západu, pretože sa nachádzalo v operačnej zóne Červenej armády, priam evokuje potrebu diskusie. Myslíme si, že toto tvrdenie je len nekritickým prevzatím argumentácie britskej diplomacie, ktorú používala pri zdôvodňovaní negatívnych odpovedí na žiadosti čs. politických a vojenských predstaviteľov v Londýne o pomoc slovenským povstalcom.

Pri hľadaní odpovede na otázku, prečo bola vojenská pomoc západných Spojencov SNP takou nevýraznou, je nepochybne potrebné brať do úvahy politické a vojenské záujmy, ktoré determinovali ich postoj k angažovaniu sa na Slovensku. Z pozornosti sa však nemôže vytratiť ani reálny priebeh vojnovej činnosti na frontoch 2. svetovej vojny s jeho dopadom na zainteresovanosť mocností pri poskytovaní pomoci hnutiam odporu v rôznych krajinách Európy.

Priestor Československa nepatril pred 2. svetovou vojnou, ale ani počas vojny, k britským či americkým exponovaným záujmovým sféram, ani z politického, ani z vojenského hľadiska. To sa prejavilo aj v činnosti organizácií, ktoré realizovali špeciálne operácie na území kra-

1 IVANIČKOVÁ, E. Britská politika a Slovensko 1939–1945. In: *Slovensko na konci druhej svetovej vojny.* Bratislava : Historický ústav SAV, 1994; KOKOŠKA, S. Americké dodávky zbraní SNP. In: *SNP v pamäti národa*. Bratislava : NVK International, 1994; LIČKO, M. *USA v Banskej Bystrici. Rok 1944.* Bratislava : NVK International, 1994; PREČAN, V. K problematice slovenského povstání v roce 1944. In: *Fragment K*, 1990, č. 1; PREČAN, V. *V kradeném čase*. Brno : Doplněk, 1994; TEJCHMAN, M. Čtyřicáté výročí SNP. (Velká Británie a SNP). In: *Slovanský přehled*, 1989, č. 6.

2 VNUK, F. *Rebelanti a suplikanti. (Slovenská otázka v ilegalite a v exile 1944 – 1945*). Ohio, Lakewod : The Slovak Research Institute of America, 1989, s. 135.

jín ovládaných Nemeckom a jeho satelitmi – britského Úradu pre špeciálne operácie (*Special Operations Executive – SOE*) a amerického Úradu pre strategické služby (*Office of Strategic Service – OSS*). Až do konca roka 1942 boli zvláštne operácie v Európe doménou britského SOE.[3] Od roku 1943 sa však ťažisko ich realizácie začalo presúvať na americký OSS, a to najmä vo vzťahu k dodávkam materiálu a jeho prepravy pre hnutia odporu vo Francúzsku a v Stredomorí, zatiaľ čo SOE si zachoval prioritu v oblastiach severnej Európy.[4] Túto skutočnosť, ako sa neskoršie ukázalo, však nedokázali čs. politickí a vojenskí predstavitelia v Londýne správne vyhodnotiť a orientovali sa v prvom rade na SOE. A to aj napriek tomu, že už na začiatku augusta 1942 styčný dôstojník SOE pplk. Wilkinson, v súlade s pokynmi gen. C. Gubbinsa, oznámil plk. Moravcovi, že *„britský hlavný štáb kladie v súčasnej dobe zvláštny dôraz na vojenskú spoluprácu s tými krajinami obsadenej Európy, ktoré sú v operačnom pásme predvídaných budúcich operácií. Sú to Francúzsko, Belgicko, Holandsko a Nórsko."* Ďalej upozornil, že všetky prípravy *„britského hlavného štábu týkajú sa predovšetkým týchto krajín. Ostatné okupované krajiny... sú až v druhom rade predmetom záujmu britského hlavného štábu, pretože sú príliš vzdialené od všetkého vojnového diania a v súčasnej situácii ležia mimo záujmového priestoru britského..."*[5]

Skutočnosti, ktoré pplk. Wilkinson oznámil plk. Moravcovi vychádzali zo smernice schválenej náčelníkmi britských štábov v máji 1942. Stanovovalo sa v nej, že hlavnou operačnou oblasťou SOE je západná Európa.[6] Ďalší vývoj poskytol dostatok dôkazov, že SOE sa riadil princípmi, ktoré vychádzali zo záujmov Veľkej Británie dvojakého druhu: krátkodobých, ktoré boli určované aktuálnymi potrebami vojenských štábov a dlhodobých, ktoré vyplývali z potrieb zahraničnej politiky v povojnovom období. Tieto dve hľadiská sa v jeho činnosti prelínali, a neraz sa aj v konkrétnych prípadoch krížili.[7] Keď pre Veľkú Britániu stále viac narastal význam oblasti Stredomoria, najmä jej východná časť, vyššie uvedené záujmy podmienili aj zmenu priorít v činnosti SOE. V súvislosti s britskými plánmi balkánskeho ťaženia rozhodol britský Výbor náčelníkov štábov v marci 1943, že podľa dôležitosti oblastí sa má činnosť SOE riadiť nasledujúcim poradím: 1) ostrovy patriace Taliansku, Korzika a Kréta, 2) Balkán, 3) Francúzsko, 4) Poľsko a Československo, 5) Nórsko, Holandsko a Belgicko, 6) Ďaleký východ.[8] V novembri 1943 sa toto poradie opäť zmenilo: 1) Balkán, 2) Nemeckom okupovaná časť Talianska, 3) Francúzsko, 4) ostrovy v Egejskom mori a ostrov Kréta, 5) Poľsko, Maďarsko a Československo, 6) Nórsko, Holandsko a Belgicko, 7) Ďaleký východ.[9] Potom, čo v prvej polovici roka 1944 fakticky zaujala prvé miesto severozápadná Európa, v lete 1944 sa poradie dôležitosti opäť upravilo a Československo sa ocitlo na poslednom mieste v Európe: 1) severné Taliansko, 2) Juhoslávia, 3) Grécko, 4) Albánsko, 5) Poľsko, 6) Rakúsko, 7) Československo. Situácia sa nezlepšila ani po vzniku SNP. V októbri 1944 bolo poradie nasledovné: 1) severné Taliansko, 2) Juhoslávia, 3) Poľsko, 4) Rakúsko, 5) Maďarsko, 6) Československo.[10]

---

3 ŠOLC, J. *Bylo málo mužů*. Praha : Merkur, 1991, s. 254.

4 Tamže.

5 VHA Praha, f. 37-150-4.

6 TEJCHMAN, M. Výbor pro zvláštní operace. (Organizace zvláštních služeb – SOE) a jeho činnost v jihovýchodní Evropě v letech 1940 – 1944. In: *Slovanský přehled*, 1990, č. 3, s. 215.

7 Tamže, s. 217.

8 ERMAN, J. *Boľšaja strategija. Avgust 1943 – senťabr 1944*. Moskva 1958, s. 331.

9 Tamže.

10 VHA Praha, f. 37 – 211 – 4.

Tu je potrebné upozorniť, že poradie krajín malo priamy vplyv na dodávky materiálu jednotlivým hnutiam odporu a na vyčleňovanie lietadiel na jeho prepravu.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že v riadiacich spojeneckých štáboch prevažoval záujem o tie hnutia odporu, ktoré svojimi aktivitami efektívne narušovali nemeckú hospodársku a vojenskú mašinériu a nekládli príliš veľké požiadavky na dodávky materiálu zvonku, alebo o také vystúpenia hnutia odporu, ktorých termíny a rozsah boli vopred schválené, či priamo plánované ako podpora ich vojenských operácií.[11] Československo, a obzvlášť Slovensko so svojou zemepisnou polohou, bolo z tohto pohľadu príliš vzdialené od záujmovej sféry britského imperiálneho štábu, a to pochopiteľne vplývalo na jeho záujem, či skôr nezáujem vojensky podporovať SNP. Svedčia o tom aj rokovania čs. politických a vojenských predstaviteľov v Londýne týkajúce sa poskytnutia pomoci Povstaniu na domácom území, ktoré prebiehali od júla 1943.

15. júla 1943 gen. Miroslav (Neumann) odovzdal šéfovi SOE gen. C. Gubbinsovi list obsahujúci charakteristiku zámerov čs. vojenskej správy ohľadom Povstania na domácom území a žiadosť, aby Veľká Británia zabezpečila výzbroj minimálne pre 10 000 osôb a v priaznivom prípade až pre 50 000, aby túto výzbroj letecky dopravila na územie Moravy a Čiech, ako aj 500 parašutistov a tiež pripravila lietadlá pre dopravu časti čs. brigády ako leteckých výsadkov. Okrem toho, gen. Miroslav žiadal premiestniť čs. letecké jednotky z Veľkej Británie na územie Československa na podporu Povstania, akonáhle budú dobyté vhodné letiská, a zároveň žiadal o spoluúčasť britského letectva na bombardovaní dohovorených cieľov na čs. území.[12] Gen. Gubbins, hneď po prečítaní listu za prítomnosti gen. Miroslava, sa pozastavil nad tým, že čas vzniku Povstania nemá byť nariadený zo zahraničia a upozornil, že v tomto prípade nebude možné držať v pohotovosti potrebný počet lietadiel na dopravu materiálu, pretože budú potrebné pre bojové akcie. Odporúčal, aby sa Povstanie skoordinovalo s vojenskými akciami Spojencov na pevnine, a aby bol rozkaz vydaný zo zahraničia. Chcel vedieť koľko ľudí je doma pripravených a kde sa nachádzajú, pretože bez toho náčelníci štábov *„nedajú k dispozícii ani materiál ani letectvo*".[13] V rovnakom duchu sa niesla aj písomná odpoveď gen. Gubbinsa, ktorú gen. Miroslav dostal 24. júla 1943. Gubbins v nej požadoval, aby boli oznámené *„početné stavy a rozmiestnenie domácich skupín pripravených na povstanie a operačný plán, podľa ktorého budú postupovať*", aby Povstanie začalo *„na rozkaz z Londýna a nie podľa úvahy a rozhodnutia domácich činiteľov.*"[14] Gen. Miroslav si vysvetľoval požiadavku vydať rozkaz z Londýna tak, že pravdepodobne rozkaz *„mal byť daný na výzvu spojeneckého velenia*", čo podľa neho mohlo znamenať, že *„by sa vôbec neprihliadalo či sú doma vykonané všetky prípravy...*"[15] Východiská z nepriaznivej situácie, spôsobenej nesplniteľnými požiadavkami gen. Gubbinsa, videl v politickom tlaku britských politických činiteľov na britské vojenské orgány, aby upustili od daných podmienok a prisľúbili požadovanú pomoc, taktiež v prispôsobení vlastných plánov – čs. orgány poskytnú britskej strane informácie, ktoré dostanú od spravodajských skupín dopravených na domáce územie a budú rokovať o pomoci s veleniím Červenej armády. Pokiaľ išlo o politický tlak prostredníctvom britských politických činiteľov, nepočítal však s pozitívnym výsledkom, pretože nepredpokladal, že by *„najvyšší brit-*

11 PREČAN, V. K problematice slovenského povstání v roce 1944. In: *Fragment K*, 1990, č. 1, s. 109.

12 VHA Praha, f.37 – 306 – 3.

13 Tamže.

14 Tamže.

15 Tamže.

ské politickí činitelia v tak vážnej otázke presadzovali niečo, proti čomu by boli zodpovední činitelia vojenskí".[16]

Napriek tomu, že do januára 1944 sa uskutočnil rad rokovaní čs. politických a vojenských činiteľov s predstaviteľmi SOE a Výboru britských náčelníkov štábov a ministerstva letectva, nepodarilo sa dosiahnuť zmenu ich postoja. Britské vojenské autority zotrvali na podmienkach gen. Gubbinsa z júla 1943. Potvrdilo to aj rokovanie ministra národnej obrany gen. S. Ingra s gen. Nyeom – podnáčelníkom britského imperiálneho štábu 5. januára 1944. Gen. Nye potvrdil, že sa „*stotožňuje s návrhom gen. Gubbinsa*" a vyhlásil, že s podobnými požiadavkami ako čs. predstavitelia, prichádzajú aj iní spojenci, takže „*celková potreba lietadiel na tieto účely by bola citeľná*". Pritom zdôraznil, že britské štáby a najmä ministerstvo letectva sa snažia „*do dôsledkov uplatniť zásadu sústredenia letectva do posledného pilota a stroja pre bombardovanie Nemecka*". Vo vzťahu k zásobovaniu hnutia odporu leteckou cestou, konštatoval, že skúsenosti z plnenia takýchto úloh „*nie sú povzbudivé*", došlo k strate mnohých lietadiel a posádok, a okrem toho „*veľmi často sa zhodené zbrane a strelivo nedostali do rúk bojovníkov proti Nemcom, ale do rúk Nemcov samotných*".[17]

Keď rokovania o pomoci Povstaniu na domácom území skončili na mŕtvom bode a nepodarilo sa získať ani len zásadný súhlas britskej strany, minister národnej obrany gen. S. Ingr v správe pre prezidenta E. Beneša v januári 1944 napísal: „*Vcelku mám ... dojem, že Briti sa nechcú vopred k ničomu zaväzovať, a že zatiaľ nie je na rozhodujúcich miestach zvláštny záujem o tieto veci, pričom najmenej záujmu, ak nie nepochopenie, sa zdá byť v Air Ministry.*"[18] K uvedenému hodnoteniu postoja ministerstva letectva ho pravdepodobne viedla reakcia ministerstva na žiadosť, ktorú odoslal 27. novembra 1943 náčelníkovi štábu letectva maršalovi Ch. Portalovi, aby „*celé čs. letectvo pridelené doposiaľ Kráľovskému letectvu, t. j. všetky čs. perute a personál použitý jednotlivo alebo v skupinách, alebo v jednotkách Kráľovského letectva, boli vo vhodnom okamžiku (napr. v okamžiku Povstania v ČSR) uvoľnené z úloh pridelených im príslušným veliteľstvom Kráľovského letectva tak, aby čs. vrchné velenie ich mohlo použiť pre operácie v Československu*".[19] Okrem toho gen. Ingr žiadal o priamu podporu britského letectva – dodávky technického materiálu, výbušnín, streliva, pohonných hmôt, dopravu potrebného počtu osôb a materiálu, ako aj spoluúčasť bombardovacieho letectva na bojovej činnosti na našom území. Písomná odpoveď maršala Ch. Portala však bola pre čs. vojenskú správu sklamaním. Uvádzalo sa v nej, že pokiaľ sú v prúde operácie na kontinente, z taktických dôvodov bude možné podniknúť len malé a občasné vysadzovanie parašutistov, a že by bolo chybou odvolať čs. bombardovaciu peruť, ktorá sa tak významne zúčastňuje bitky o Atlantik, na operácie, ktoré, akonáhle budú aktuálne, zabezpečia vhodnými silami ako súčasť všeobecného plánu činnosti letectva. Takáto odpoveď bola pochopená ako zamietnutie žiadosti o uvoľnenie čs. letectva na podporu Povstania.[20]

Novú nádej pre čs. Ministerstvo národnej obrany nečakane priniesla britská diplomatická aktivita, keď 8. marca 1944 britský veľvyslanec pri čs. vláde v Londýne Ph. Nichols navštívil ministra zahraničných vecí J. Masaryka a oznámil mu, že „*anglická vláda cíti, že v minulosti dostatočne nepomáhala vo veciach konšpiratívnych*", že to však nebolo úmyselné, pretože až

16 Tamže

17 VHA Praha, f. 20 – 32 –33; f. 37 – 306 – 5.

18 VHA Praha, f. 37 – 306 – 5.

19 VHA Praha, f. 20 – 32 – 33.

20 Tamže; PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 868.

donedávna nebol dostatok potrebných dopravných prostriedkov a všeobecného materiálu. Potom konštatoval, že v tomto čase *„je dostatok lietadiel pre všetky veci, ktoré by eventuálne bolo treba, rovnako dostatok zbraní pripravených pre okupované územia"*.[21] O týždeň neskoršie sa gen. B. Miroslav stretol s pplk. H. B. Perkinsom a plk. Keswickom zo SOE a oznámil im, že na Slovensku *„existuje vojenská organizácia, ktorá má pokyn povstať v prípadoch, že Nemecko obsadí Slovensko, že Maďari by vpadli na Slovensko k obrane Karpát, alebo, že ruský front sa tak priblíži, že by povstanie prispelo k ďalšiemu postupu"*.[22] Nato plk. Keswick upozornil, že SOE potrebuje mať k dispozícii presné informácie o tom, *„že čs. organizácia toho a toho dňa, v tej a tej dobe uskutoční toto a toto ničenie či akciu, aby to mohol vojenský štáb vziať do úvahy."*[23] Takéto informácie však nebolo možné poskytnúť už vzhľadom na vyššie uvedené situácie, na ktoré sa malo reagovať začatím Povstania.

Ďalšie rokovania, ktoré už priamo súviseli so zabezpečením britskej pomoci SNP, sa uskutočnili potom, čo Vojenské ústredie zaslalo do Londýna plán Povstania a požiadalo dodať výzbrojný materiál v celkovej hmotnosti asi 32 ton (t. j. 21 letov lietadlom s nosnosťou 1,5 tony). Ministerstvo národnej obrany spisom z 12. júla 1944 informovalo SOE o pláne Povstania a požiadavkách na materiálnu pomoc, ktorá by mala byť poskytnutá do konca júla.[24] Že nešlo o taký objem dodávok, ktorý by SOE nebola schopná zabezpečiť, svedčí poznámka pplk. Perkinsa o tom, že požadovaná cena v zbraniach a materiáli by bola veľmi malá, *„keby sa tým zaistila revolta slovenských divízií"*.[25] Aby SOE mohol splniť požiadavku zo Slovenska, potreboval súhlas ministerstva zahraničia a Výboru náčelníkov štábov. Ministerstvo zahraničia však rozhodlo, že *„SOE nesmie nič podniknúť dokiaľ s tým nebudú súhlasiť Rusi"*. Nutnosť konzultovať dodávky materiálu so sovietskou stranou sa zdôvodňovala tým, že dodané zbrane *„by mohli byť použité proti Rusom, keby nejakou zhodou okolností slovenské divízie nedezertovali a bojovali po boku Nemcov."*[26] O tejto novej podmienke pre poskytnutie pomoci povstalcom na Slovensku sa čs. MNO dozvedelo, keď 22. júla prišiel na Štáb pre vybudovanie bannej moci dôstojník štábu SOE kpt. Keary a oznámil, že dodávka zbraní sa uskutoční *„ak ruská vláda dá súhlas k tejto akcii"*. Zároveň informoval, že ministerstvo zahraničia bolo požiadané, aby britský veľvyslanec v Moskve informoval sovietsku vládu o tom, že *„zbrane budú na Slovensko dodané Britmi, ak s tým ruská vláda bude súhlasiť"*.[27] V tejto súvislosti však nie je nezaujímavé, že o niečo neskoršie, 26. júla 1944, poľskí predstavitelia v Londýne oficiálne požiadali o pomoc pripravovanému povstaniu vo Varšave, a z britskej strany v tomto prípade nezaznela podmienka jej odsúhlasenia sovietskou vládou, hoci vojská Červenej armády už boli na prístupoch k mestu.[28]

1. augusta 1944 britský veľvyslanec v Moskve C. Keer odovzdal komisárovi zahraničných vecí A. Vyšinskému nótu ohľadom žiadosti čs. vlády o dodávku zbraní s tým, že britská vláda je ochotná zbrane dodať, ale nechce podniknúť žiadne akcie bez toho, aby vopred neinformovala sovietsku vládu *„a tak jej poskytla príležitosť, aby sa vyjadrila, až má nejaké námietky"*.

21 VHA Praha, f. 20 – 32 – 33.

22 PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 175.

23 Tamže.

24 VHA Praha, f. 20 – 32 – 33.

25 PREČAN, V. *V kradeném čase*. Brno : Doplněk, 1994, s. 82.

26 Tamže.

27 VHA Praha, f. 20 – 32 – 33; f. 20 – 32 – 39; PREČAN, V. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty.* Bratislava 1965, s. 870.

28 FOOT, M. R. D.: *S. O. E. Sbor pro speciální operace*. Brno 1997, s. 254.

Britský veľvyslanec teda nepožadoval súhlas sovietskej vlády, o čom svedčí aj ďalší text nóty a to, že *„britská vláda je odhodlaná začať s poskytovaním tejto pomoci, ak do 7. augusta nedostane vyrozumenie, že sovietska vláda sa stavia proti tomuto úmyslu.“*[29] Vyšinského odpoveď zo 6. augusta bola síce vyhýbavá, ale nie je možné tvrdiť, že obsahovala negatívne stanovisko k britskej pomoci slovenským povstalcom. Uvádzalo sa v nej, že *„v tomto čase sovietske vojenské autority študujú otázku prechodu dvoch slovenských divízií na stranu Červenej armády. Následkom toho postoj sovietskej vlády k otázke prepravy žiadaných zbraní československej armáde budeme môcť oznámiť Vám len potom, keď otázka vyššie spomenutých dvoch divízií bude preštudovaná.“*[30] Veľvyslanec C. Keer potom v telegrame do Londýna žiadal, aby sa žiadny materiál na Slovensko nedodával, dokiaľ sa neskončia rokovania medzi sovietskymi a československými predstaviteľmi o tejto veci.[31]

Ak chceme byť objektívni, musíme priznať, že opatrnosť sovietskych vojenských orgánov pri posudzovaní plánu Povstania nebola neopodstatnenou, k čomu nepochybne prispeli nielen čerstvé skúsenosti s povstaním vo Varšave, ale aj niektoré informácie a výzvy, ktoré do Moskvy prichádzali od čs. vojenskej správy v súvislosti s odletom povstaleckej delegácie do Sovietskeho zväzu a s jej rokovaniami v Moskve. Napríklad, v depeši z 9. augusta 1944, gen. Ingr oznamoval náčelníkovi čs. vojenskej misie gen. H. Píkovi inštrukcie prezidenta E. Beneša v otázke *„emisárov zo Slovenska“*, podľa ktorých sa malo odmietnuť akékoľvek rokovanie *„ak vychádza od Čatloša alebo kohokoľvek z quislingovských kruhov terajšej slovenskej vlády. Keby na úradných miestach v ZSSR boli tendencie s takýmito ľuďmi rokovať a keby nebolo možné tomu zabrániť, tak v takom prípade apriory odmietnuť spoluzodpovednosť, pozorne sledovať priebeh a snažiť sa byť informovaným, avšak v žiadnom prípade sa nekompromitovať...“*[32] O deň neskôr gen. Píka odovzdal sovietskemu veleniu obsiahlu správu o situácii na Slovensku, v ktorej charakterizoval všeobecnú situáciu na Slovensku, zloženie slovenskej armády, plán vojenského vystúpenia, plán na rýchle obsadenie Slovenska Červenou armádou a požiadavky na preverenie informácií, koordináciu akcií a spojenia. V súvislosti s potrebou preverenia správ okrem iného upozorňoval: *„... je isté, že v slovenskej armáde je dosť veliteľov, ktorí sa previnili proti našej vlasti, proti slovanskému duchu a ktorí ešte dnes spolupracujú s Nemcami a podporujú fašistickú kliku. Preto treba preveriť správy a plány slovenského vojenského vedenia, organizovať odstránenie germanofilských a fašistických veliteľov a prideliť k slovenskému vojenskému vedeniu naše spojky – dôstojníkov 1. čs. zboru v ZSSR, eventuálne i dôstojníkov Červenej armády.“*[33] Ešte tesne pred vznikom Povstania, 26. augusta, E. Beneš a J. Masaryk poslali Z. Fierlingerovi a gen. H. Píkovi depešu (prijali ju 28. augusta), ktorou reagovali na rokovania K. Šmidkeho a pplk. M. Ferjenčíka v Moskve a upozorňovali, že akékoľvek *„rokovanie o prechod, dohodu a spoluprácu s vojenskými jednotkami sa musí podnikať len po dohode s nami. Podobné rokovanie so Sovietmi sa musí diať cez nás a každý pokus zo strany ktoréhokoľvek činiteľa slovenského by musel byť odkázaný od Sovietov na autority našej vlády v Londýne alebo v Moskve. Inak by to mohlo vytvoriť tie najkomplikovanejšie situácie povojnové na Slovensku... Je treba dať na všetko pozor, pretože dnes je už na Slovensku taký chaos, že je tam všetko možné. Iste, že všetko toto vedia Nemci, lebo jednak majú všade medzi Slovákmi*

29 VNUK, ref. 2, s. 67.
30 Tamže, s. 68.
31 VHA Praha, f. 20 – 32 – 33.
32 VHA Praha, f. ČsVM ZSSR, 244/1/32.
33 VHA Praha, f. ČsVM ZSSR, 187/1/2634.

svojich agentov, jednak sa o týchto veciach i medzi politickými činiteľmi i medzi vojakmi hovorí všade. Na Slovensku toľko, že to vedieť môžu a iste vedia. Tiež na to treba sovietskych činiteľov upozorniť." [34]

Ešte predtým, ako Angličania podmienili pomoc pripravovanému Povstaniu súhlasom sovietskej vlády, prišla ponuka od Američanov. Americká iniciatíva však bola zdvorilo odkázaná na britský súhlas, o čom svedčí odpoveď gen. Ingra na návrhy zástupcu amerického OSS plk. D. K. E. Bruceho z 10. júna 1944. V súvislosti s dodávkami zbraní pre domáci odboj v nej konštatoval, „*že situácia našej vlády, vlády malého, Nemcami okupovaného štátu, s veľmi obťažnou geografickou polohou a so všetkými z nej vyplývajúcimi zložitosťami politickými, núti nás k tomu, aby sme dodržiavali striktne zásadu nepodnikať v zhora uvedenej veci nič bez vedomia ostatných veľkých spojencov. To sa týka v prvom rade Veľkej Británie... Považujem preto za nutné, aby ste skôr, než by sme začali konkrétne rokovania v predmetnej záležitosti, informovali príslušné miesta britské a podali mi láskavo správu o ich stanovisku.*"[35] Dňa 1. júla 1944 čs. MNO dostalo list od kpt. Ch. Kateka, v ktorom gen. Ingrovi oznamoval obsah telegramu šéfa amerického OSS gen. W. J. Donovana, v ktorom ponúkol vyslať na územie ČSR americkú misiu, aby organizovala dodávky materiálu pre odbojové hnutie, a zároveň sa zaviazal, že záväzne „*budú dodávané zbrane a sabotážny materiál v rozumnom merítku (within reason)*". Na stretnutí s gen. Miroslavom 4. júla kpt. Katek vysvetlil, že predmetné dodávky sú chápané „*v rozsahu pre prípad povstania*". Gen. Miroslav ho upozornil, že o materiálnej pomoci sa už rokuje s britským SOE, a preto musí tento úrad informovať o americkej ponuke. Nezabudol však pripomenúť, že o územie Slovenska „*má záujem aj ruské velenie*" a položil otázku, či Američania majú kontakty s „*ruskou službou, aby nedochádzalo k nedorozumeniam.*" Katek v odpovedi naznačil, že priame kontakty nemajú, „*ale v takom prípade by sa s Rusmi dohodli*" a zdôraznil „*záujem gen. Donovana na tejto akcii aj vzhľadom k budúcemu záujmu, ktorý bude mať o strednú Európu*".[36] O štyri dni neskôr, 8. júla, gen. Miroslav navštívil gen. Gubbinsa. Informoval ho o ponuke Američanov a spýtal sa, či zbrane, ktoré žiada Vojenské ústredie, budú môcť dodať Angličania, alebo či by čs. vojenské orgány nemali prijať ponuku OSS.[37] Gubbins však odvetil, že s príslušnou americkou sekciou, od ktorej prišla ponuka, úzko spolupracuje, že majú spoločné plány, zbrane sú dodávané z britských či amerických skladov, v ktorých práve sú, a spoločné sú aj letecké jednotky, ktoré ich dopravujú. Nemal by však nič proti tomu, aby Američania dodali tie zbrane, ktoré by nemohli dodať Angličania. Ihneď ale podotkol, že „*množstvo i druhy zbraní požadovaných zo Slovenska môžu Briti dodať sami*".[38] O výsledkoch rokovania s gen. Gubbinsom informoval gen. Miroslav 10. júla kpt. Kateka. To stačilo, aby čs. vojenská správa v Londýne považovala rokovania s Angličanmi za rokovania so „*západnou skupinou spojencov*" a vzdala sa možnosti samostatne rokovať s príslušnými americkými orgánmi.[39] Takýto postup čs. vojenskej správy v Londýne nie je možné hodnotiť inak ako chybu, pretože americký OSS konal iniciatívnejšie, otvorene deklaroval svoj spravodajský záujem o strednú Európu a ako ukázal neskorší vývoj, v súvislosti s odsunom spojenec-

34 VHA Praha, f. ČsVM ZSSR, 13/1/2.

35 ŠOLC, J. Zbraně nebudou. In: *Historie a vojenství*, 1991, č. 3, s. 62.

36 VHA Praha, f. 20 – 32 – 33.

37 Tamže.

38 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 871.

39 Tamže.

kých letcov nachádzajúcich sa na povstaleckom území, dokázal vo vlastnej kompetencii zabezpečiť aj materiálnu pomoc.

Do vypuknutia Povstania nedošlo v rokovaniach s britskou stranou k žiadnemu pozitívnemu posunu. Ten nenastal ani potom, keď 30. augusta 1944 boli vlády spojeneckých mocností diplomatickou cestou informované o situácii na Slovensku a povstalecké vojsko, spolu s partizánmi, bolo čs. vládou označené za súčasť čs. brannej moci.[40] V nasledujúcom dni vypracoval vedúci stredoeurópskeho oddelenia britského ministerstva zahraničia F. K. Roberts memorandum, v ktorom sa okrem iného konštatovalo, že je *„treba čakať, aby sa ukázalo, či máme do činenia s vážnym Povstaním a ako sa budú veci vyvíjať ďalej"* a vyhliadky praktickej pomoci Povstaniu sa charakterizovali ako nie veľmi sľubné. Podľa Robertsa najrýchlejšou praktickou pomocou povstalcom by bolo bombardovanie *„dopravných stredísk na Slovensku, ako nás o to Česi žiadali a nech ďalšiu pomoc poskytnú Rusi."*[41] Ten istý deň, t. j. 31. augusta, minister národnej obrany gen. S. Ingr zaslal listy s podrobnou charakteristikou situácie na Slovensku a žiadosťami o pomoc náčelníkovi britského imperiálneho štábu poľnému maršalovi A. Brookovi, podnáčelníkovi britského imperiálneho štábu gen. Nyeovi, predstaviteľovi SOE plk. H. B. Perkinsovi a náčelníkovi štábu letectva Ch. Portalovi.[42] Žiadal v nich o pomoc v dodávkach zbraní, munície a rádiostaníc na stredné Slovensko, ale i v bombardovaní komunikácií vedúcich na Slovensko a iných cieľov, podľa vývinu situácie. List adresovaný Ch. Portalovi obsahoval aj prílohu so zoznamom cieľov pre bombardovanie, v ktorom boli uvedené: Bratislava – železničná stanica, rozhlas a most cez Dunaj, železničné stanice v Petržalke, Čadci, Leopoldove, Galante, Kútoch, Leviciach, Košiciach a v Žiline, letisko pri Malackách (Kuchyňa), železničná stanica a most v Štúrove, železničný most južne od Púchova a rozhlasový vysielač vo Veľkých Kostoľanoch. Rovnaké ciele pre bombardovanie obsahovala aj príloha listu, ktorý bol odoslaný americkému vojenskému atašé plk. W. Dunnovi.

Na britskom ministerstve zahraničných vecí hodnotili správu o vzniku Povstania ako *„najuspokojivejšiu správu o vývoji v Československu od Mníchova"*[43] Konštatovali, že v styku s čs. predstaviteľmi sa musí na Povstanie reagovať sympaticky, okrem iného aj preto, aby nevznikol dojem že *„Briti sú na Slovákoch menej zainteresovaní ako na Poliakoch"*.[44] Zároveň však prevládol názor, že voči Povstaniu na Slovensku je treba postupovať opatrne a s ničím sa neponáhľať.

Prvé hodnotenia a závery britského ministerstva zahraničia k situácii na Slovensku a k žiadostiam o poskytnutie pomoci povstalcom, zhrnul F. K. Roberts v liste adresovanom tajomníkovi britského Výboru náčelníkov štábov gen. I. Hollisovi z 3. septembra 1944 s tým, že ho upozornil, že minister zahraničia by bol vďačný za skoré stanovisko náčelníkov štábov. Podľa V. Prečana možno hlavné body predmetného listu zhrnúť takto: 1) Slovensko sa nachádza v sovietskom operačnom pásme a akákoľvek účinná pomoc musí prísť od Rusov. 2) Najdôležitejšie je od začiatku postupovať v zhode so sovietskou vládou a nepodnikať nič, s čím by nevyslovila súhlas. 3) Vzhľadom k predpokladaným vážnym ťažkostiam operatívnej povahy na britskej strane, mala by sa dať prednosť tomu, aby výsadky materiálu na Slovensko uskutočnili Sovieti, pretože je to pre nich ľahšie. V žiadnom prípade nie je možné odporučiť usku-

40 VHA Praha, f. 37 – 306 – 3.

41 VNUK, ref. 2, s. 131,132.

42 VHA Praha, f. 20 – 32 – 36.

43 PREČAN, V. K problematice slovenského povstání v roce 1944. In: *Fragment K*, 1990, č. 1, s. 113.

44 Tamže.

točnenie výsadkov materiálu, pokiaľ sovietska vláda nedá jasne najavo, že Povstanie schvaľuje. Z politického hľadiska nie sú námietky proti bombardovaniu komunikácií a vojenských cieľov na Slovensku, pokiaľ to dovoľujú strategické a zemepisné podmienky. 5) Žiadosti o deklarovanie štatútu spojeneckého vojska pre povstalecké ozbrojené sily vyhovieť len vtedy, keď sovietska vláda prejaví ochotu sa k nej pripojiť. 6) Postupovať opatrne, nie je možné prevziať záväzky, dokiaľ nebude viac informácií o tom, ako sa budú udalosti na Slovensku vyvíjať.[45]

Britský Výbor náčelníkov štábov prerokoval predmetný list 5. septembra a prijal takmer rovnaké stanoviská. Otvorenou zostala len otázka bombardovania cieľov na Slovensku. Výbor zastával názor, že bombardovanie je možné len lietadlami, ktorými disponovalo spojenecké veliteľstvo leteckých síl v Taliansku, a preto túto otázku postúpil na vyjadrenie americkému Výboru náčelníkov štábov. Ten sa 22. septembra priklonil k stanovisku, že všetky letecké operácie na podporu Povstania na Slovensku by mali uskutočniť Rusi.[46] To bolo v situácii, keď lietadlá americkej 15. leteckej armády už od júna 1944 bombardovali ciele na Slovensku, napríklad Komárno (14. júna), Bratislavu (16. júna), Devínsku Novú Ves (26. júna), Dubnicu (7. júla), Dubovú (20. augusta), Vrútky (13. septembra), Bratislavu a letisko pri Malackách (20. septembra). Táto činnosť amerického letectva však vyplývala z realizácie cieľov plánu strategického bombardovania (plán Pointblank) zameraného na narušenie a dezorganizáciu nemeckého vojnového priemyslu, dopravného systému a zníženie bojovej sily nemeckého letectva. Pokračovala aj v nasledujúcich mesiacoch, t. j. v čase, keď vojská Červenej armády bojovali na území Slovenska. 7. októbra boli bombardované Nové Zámky a Komárno, 11. októbra Bratislava, 14. októbra opäť Nové Zámky a Komárno, 2. decembra Medveďov, 6. decembra Bratislava a Devínska Nová Ves. V roku 1945 boli americkým letectvom bombardované: Bratislava – 2. februára, Komárno – 8. a 14. marca, Nové Zámky – 14. marca, Bratislava – 26. marca.[47] Reálnou pomocou pre bojujúce povstalecké sily bolo najmä bombardovanie letiska pri Malackách. Na druhej strane však nie je možné nevidieť, že ciele stanovené plánom strategického bombardovania mali prednosť pred požiadavkami povstalcov, čo dokazuje prípad bombardovania Dubovej a Podbrezovej. Už na konci júna 1944 totiž čs. MNO v Londýne dostalo žiadosť zo Slovenska, aby nedovolilo bombardovať Dubovú a Podbrezovú s upozornením, že sú v záujmovom priestore Vojenského ústredia.[48]

Zo strany západných Spojencov boli realizované dodávky obmedzeného množstva materiálu, avšak ešte skôr, ako americký Výbor náčelníkov štábov rozhodol o tom, že všetky letecké operácie na pomoc Povstaniu majú zabezpečovať Sovieti. 9. septembra SOE informoval britské ministerstvo zahraničia, že by mohol zabezpečiť niekoľko letov na Slovensko v rámci svojej bežnej činnosti, aj bez súhlasu Výboru náčelníkov štábov. Návrh sa stretol so súhlasom, s podmienkou, že namiesto zbraní dodajú zdravotnícky materiál.[49] Dodávka materiálu, ktorá sa uskutočnila 18. septembra, napokon obsahovala 20 000 obväzov a 5 000 dávok antitetanového séra.[50] Aj druhá, a zároveň posledná, anglická dodávka zo 7. októbra obsahovala asi 250 kg zdravotníckeho materiálu.[51] Podstatne väčšiu pomoc predstavovali dodávky uskutočnené

45 PREČAN, ref. 25, s. 87.

46 Tamže.

47 VHA Praha, MNO Londýn, II.odb., 107/125 VHA Praha, f. 37 – 9 – 7; NESVADBA, F. Operace amerických vojsk na území Československa. In: *Historie a vojenství*, 1986, č. 1, s. 57.

48 VHA Praha, f. 37 – 9 – 7.

49 PREČAN, ref. 25, s. 89.

50 VHA Praha, f. ČsVM ZSSR, 244/1/1.

51 LIČKO, ref. 1, s. 42.

americkým OSS, v súvislosti s odsunom spojeneckých letcov nachádzajúcich sa na povstaleckom území. Prvá z nich sa uskutočnila 17. septembra a obsahovala asi 6 ton zbraní, munície a výbušnín. Druhá dodávka zbraní a iného vojenského materiálu v celkovej hmotnosti 18 ton nasledovala 7. októbra, t. j. po negatívnom rozhodnutí amerického Výboru náčelníkov štábov.[52] Ani potom sa však OSS nevzdával možnosti pokračovať v dodávkach. Šéf stredoeurópskej sekcie OSS pplk. H. Chapin 12. októbra odoslal gen. Donovanovi memorandum, v ktorom ho informoval o požiadavkách slovenských povstalcov dotýkajúcich sa materiálnej pomoci i toho, že vrchné veliteľstvo spojeneckých expedičných síl nepovažuje Slovensko za svoju sféru a nie je možné od neho očakávať akúkoľvek pomoc. Zároveň poukázal na to, že SOE dostal od britských náčelníkov štábov smernicu, ktorá ho zmocňuje podporovať odboj v Čechách, ale súčasne konštatuje, že dodávanie zbraní Slovákom... je záležitosťou Rusov. Poskytnutie materiálnej pomoci Povstaniu na Slovensku sa v memorande označovalo za *„skvelú príležitosť pre nezávislé podnikanie zvláštnych operácií v novej oblasti, kde je pomoc nutne potrebná“*.[53] Preto vedenie stredoeurópskej sekcie OSS navrhovalo, aby bolo zmocnené požiadať veliaceho generála v stredoeurópskom priestore vojnovej činnosti o pridelenie potrebného materiálu a lietadiel. Veliteľ spojeneckých vojsk v Stredomorí, anglický generál H. M. Wilson, však žiadosť OSS zamietol s odôvodnením, že Československo nespadá do jeho sféry.[54]

Ako vyplýva z vyššie uvedeného, od začiatku septembra 1944 sa zo strany západných Spojencov začala používať formulácia, že Slovensko leží v operačnej zóne Červenej armády, a preto pomoc povstalcom musí poskytnúť Sovietsky zväz. O pravdivosti tvrdenia, že priestor Slovenska sa nachádzal v operačnej zóne Červenej armády nie je možné pochybovať už vzhľadom na reálny vývoj situácie na európskych frontoch. Otázkou však je, či táto skutočnosť naozaj znemožnila, aby sa západní Spojenci výraznejšie angažovali v poskytovaní pomoci Povstaniu. Sme toho názoru, že nie. Veď v operačnej zóne Červenej armády sa nachádzalo aj územie Poľska, nehovoriac už o samotnom priestore Varšavy, a tam boli materiálne dodávky odosielané nielen pred Varšavským povstaním a počas jeho priebehu, ale aj neskoršie – až do konca roka 1944.[55] Do operačnej zóny Červenej armády sa na začiatku septembra 1944 dostala aj Juhoslávia, a ani v tomto prípade to neznamenalo prerušenie poskytovania materiálnej pomoci zo západu.[56] A nakoniec, takýmto príkladom sú aj Čechy a Morava, ktoré taktiež patrili do operačnej zóny Červenej armády. Je nepochybne zaujímavé, že už v čase,

52 Tamže, s. 96, 106. V hlásení mjr. gšt. A. Schmeitzera o situácii v južnom Taliansku, ktoré odoslal čs. Hlavnému veliteľstvu, sa k prvej americkej dodávke vojenského materiálu na Slovensko o. i. uvádzalo: *„Ak bol niektorý materiál dodaný na Slovensko, dialo sa tak z vlastnej iniciatívy tunajších činiteľov, napriek zákazu alebo stanovenému programu... Je samozrejmé, že táto benevolencia... nemôže isť ďalej, pretože ostatní spojenci žiarlivo strážia odosielanie, majú tu styčných dôstojníkov, ktorí majú svoje poradie a svoju právomoc, pomocou ktorých si vynútia zákrok na najvyšších miestach. Je naozaj potom veľmi ťažké, aby riadiace orgány sa zodpovedali z neustáleho rušenia programu v zásobovaní materiálom a odosielaní osôb. Z toho vysvitá, že vina spočíva tiež a hlavne u nás. Záleží na našich politických a vojenských činiteľoch, aby podnikli všetky kroky, aby pre zásobovanie materiálom našich jednotiek bolo stanovené poradie a zároveň určená kvóta materiálu v tonách... Je veľmi zaujímavé, že Poliaci v kritickej chvíli Varšavy dokázali dosiahnuť to, že Varšava mala prvé poradie... Neviem s akými pocitmi sa dívali naši bojovníci na oblohu, keď im lietali lietadlá s materiálom nad hlavou – bohužiaľ do Poľska...“* VHA Praha, f. 37 – 291 – 4.

53 KOKOŠKA, S. Americké dodávky zbraní SNP. In: *SNP v pamäti národa*. Bratislava 1994, s. 369, 370.

54 VHA Praha, f. 22 – 12 – 14.

55 Celkovo sa do Poľska počas vojny s úspechom uskutočnilo 485 letov s dodávkami materiálu, z ktorých 192 smerovalo do Varšavy a jej okolia v auguste a septembri 1944. FOOT, M. R. D.: *S. O. E. Sbor pro speciální operace*. Brno 1997, s. 63.

56 Od posledného štvrťroka 1943 do mája 1945 Titove jednotky dostali prostredníctvom SOE a OSS 62 458 ton vojenského materiálu po mori a 13 695 ton letecky. LIČKO, ref. 1, s. 98.

keď sa vo vzťahu k SNP začalo zdôrazňovať spomínané hľadisko, oznámil pplk. Perkins generálovi Miroslavovi informácie z britského ministerstva zahraničia o tom, že o dodávke zbraní na územie Čiech a Moravy *„nie je treba rokovať so ZSSR“*.[57] Podobné stanovisko zrejme zaujali aj Američania, pretože na začiatku novembra 1944 OSS oznámil, že od Vrchného veliteľstva amerických expedičných síl v Európe dostal povolenie na dodávky zbraní pre odbojové organizácie v Čechách a na Morave.[58] Dodávky začali v druhej polovici februára 1945 a trvali do začiatku mája. Celkovo bolo zhodených 268 kovových a 107 balíkových zásobníkov so zbraňami, muníciou, trhavinami a iným materiálom v celkovej hodnote výzbroje pre 1 600 mužov.[59] Ani v jednom zo spomínaných prípadov západní Spojenci nepotrebovali súhlas sovietskej vlády a prekážkou nebolo ani to, že spomínané krajiny sa nachádzali v operačných zónach Červenej armády. To, že táto pomoc bola poskytnutá, je dokladom, že pri rozhodovaní o jej uskutočnení prevážili nad aktuálnymi vojenskými hľadiskami politické záujmy posudzované z hľadiska dlhodobejšej perspektívy. Inak to však bolo v prípade Slovenska, ktoré z hľadiska dlhodobých politických cieľov západných mocností zostávalo na okraji ich záujmov, a nepatrilo ani medzi pravdepodobné priestory činnosti ich vojsk.

Dňa 3. októbra 1944 navštívil gen. Miroslava pplk. Perkins a opätovne tvrdil, že SOE nemôže predložiť náčelníkom štábov návrh na dodávky vojenského materiálu, dokiaľ nedostane súhlas od britského ministerstva zahraničia, ktorý podmieňuje súhlasom sovietskej vlády.[60] Ministerstvo zahraničia však nezmenilo svoj postoj ani potom, keď náčelník čs. vojenskej misie v Moskve gen. H. Píka depešou, ktorá prišla do Londýna 5. októbra 1944, oznámil: *„Veľvyslanec na moju žiadosť položil otázku dodávky zbraní Američanmi a Angličanmi na NKID. Hoci nedostal priamu odpoveď, je možné pokladať poznámku za súhlas, resp., že vzali na vedomie dodávky od Spojencov. Zorin povedal, že otázka je bezpredmetná, pretože Angličania a Američania už vojnový materiál dodali...“*[61] Listom z 11. októbra bola kópia správy gen. H. Píku odoslaná na SOE (pplk. Perkinsovi) spolu so žiadosťou, aby o jej obsahu informoval zainteresované britské úrady.“[62] Dňa 24. októbra sa gen. Miroslav stretol so šéfom SOE gen. Gubbinsom a informoval ho, že minister J. Masaryk sa prostredníctvom veľvyslancov obrátil na britskú a americkú vládu, aby dali súhlas k odoslaniu materiálnej pomoci na Slovensko. Zároveň Gubbinsa vyzýval, aby *„bez ohľadu na stanovisko Sovietov“* čo najskôr dodali materiál podľa zoznamu, ktorý bol predložený britskému ministerstvu zahraničia. Bezprostredná reakcia šéfa SOE však bola veľmi strohá. Skonštatoval, že podľa rozhodnutia náčelníkov štábov má byť všetka pomoc dodávaná Sovietskym zväzom, *„pretože je tam len krátka vzdialenosť a pretože dodávky môžu byť v súlade s operáciami ruských vojsk“*.[63] Ďalším argumentom gen. Gubbinsa bolo, že nie je dostatok lietadiel na prepravu požadovaného materiálu. Gen. Miroslav sa potom spýtal, aké je jeho stanovisko k tomu, *„aby naša letka Liberátorov bola vyžiadaná zo zväzku Costal Command a pridelená výhradne k dispozícii pre dopravu materiálu či už na Slovensko, alebo do Čiech a na Moravu.“*[64] Gen. Gubbins s týmto zámerom súhlasil a navrhol, aby sa čs. vojenské orgány pokúsili získať túto čs. leteckú jednotku na realizáciu

57 VHA Praha, f. 37 – 306 – 5.
58 ŠOLC, J. *Zbraně nebudou*. In: Historie a vojenství, 1991, č. 3, s. 64.
59 Tamže, s. 70.
60 VHA Praha, f. 22 –12 – 14.
61 VHA Praha, f. 20 – 32 – 36.
62 VHA Praha, f. 37 –306 – 3.
63 VHA Praha, f. 37 –306 – 5.
64 Tamže.

spomenutej úlohy. Žiadosť o premiestnenie čs. 311. perute do Talianska *„za účelom použitia pre dopravu zásob“* však bola britským ministerstvom letectva zamietnutá s odôvodnením, že je to jediná peruť Liberátorov *„špeciálne vybavená na boj proti ponorkám“*.[65] Rovnako neúspešne skončil aj pokus čs. vojenskej správy vo Veľkej Británii o presun stíhacích perutí na oslobodené územie, a to aj napriek tomu, že sovietske velenie s ním súhlasilo a bolo ochotné poskytnúť potrebný pozemný personál, náhradné súčiastky a pohonné hmoty.[66]

Po naliehavej žiadosti čs. vlády o pomoc povstalcom, zo začiatku poslednej dekády októbra, sa britské ministerstvo zahraničia odklonilo od svojho zdržanlivého postoja, keď listom z 25. októbra požiadalo Výbor náčelníkov štábov, aby SOE mohol použiť svoje vlastné možnosti na zabezpečenie neveľkých dodávok materiálu podľa požiadaviek povstaleckého velenia. Žiadosť odôvodňovalo tým, že na rozdiel od Sovietov a Američanov Angličania nedodali na Slovensko žiadne zbrane, a že v danej chvíli z politického hľadiska by bolo žiaduce poskytnúť hoci len symbolickú pomoc.[67] Výbor náčelníkov štábov prerokoval žiadosť ministerstva zahraničia 27. októbra. Jeho konečné stanovisko bolo negatívne s odôvodnením, že účinná pomoc by si vyžiadala asi 100 až 200 lietadiel, čo bolo podľa názoru náčelníkov štábov nad rámec možností letectva v stredomorskom priestore. Z prestížnych dôvodov náčelníci štábov považovali za lepšie trvať na stanovisku, že pomoc nie je možná, *„než poskytnúť symbolickú pomoc, ktorá neprospeje nikomu a len vedie k výzvam o ďalšiu pomoc, ktorým nie je možné vyhovieť“*[68] Ministerstvo zahraničia oboznámilo zvláštnym memorandom A. Cadogana z 31. októbra ministerského predsedu W. Churchilla so stanoviskom Výboru náčelníkov štábov. Cadogan v memorande pripomenul, že na začiatku britská i americká vláda považovali podporu Povstania na Slovensku za výlučne sovietsku záležitosť, a že v súčasnej dobe náčelníci štábov znova posúdili situáciu a dospeli k názoru, že poskytnutie akejkoľvek materiálnej pomoci je naďalej technicky nemožné. A to z toho dôvodu, že nie sú k dispozícii lietadlá ani materiál, pretože by *„tak lietadlá, ako aj zbrane, chýbali inde a vážne by tak boli ohrozené už prebiehajúce, alebo schválené operácie“*.[69] Podľa Cadogana, sa argumenty náčelníkov štábov v tomto prípade mali pokladať za *„smerodajné a rozhodujúce“*.[70] Ministerský predseda W. Churchill prijal túto argumentáciu a bola schválená formulácia, podľa ktorej bránili britskej pomoci povstalcom na Slovensku len úvahy vojenského charakteru. V tomto zmysle veľvyslanec Nichols informoval aj čs. predstaviteľov. Podobne odpovedal v britskom parlamente 15. novembra 1944 aj minister zahraničia R. Law na otázku poslanca Lees-Jonesa *„či v dôsledku toho, že sa Československo nachádza vo vojenských záležitostiach v ruskej sfére vplyvu“* bolo Britom znemožnené poslať na Slovensko výzbroj v rozsahu, ktorý zodpovedal ich možnostiam. Odpoveď znela: *„Nie pane. Rozhodovanie o zdrojoch, ktoré máme k dispozícii, sa riadi strategickými faktormi a technickými obmedzeniami, ktoré sú predmetom neustáleho skúmania Výboru náčelníkov štábov.“*[71] Na rokovaniach čs. a britských vojenských predstaviteľov však odzneli aj ďalšie argumenty. Napríklad, že spojenecké velenie nechce *„rozptyľovať prostriedky a považuje priamu leteckú pomoc západnému frontu za ďaleko významnejšiu pre naše oslo-*

65 VHA Praha, f. HV, VB, šk. 32, šj. 954/taj., oper., 1944.

66 BYSTRICKÝ, J. Slováci v československom zahraničnom vojenskom odboji. In: *SNP v pamäti národa.* Bratislava 1994, s. 228-232.

67 PREČAN, ref. 25, s. 91.

68 Tamže.

69 TEJCHMAN, M. Čtyřicáté výročí SNP. (Velká Británie a SNP). In: *Slovanský přehled*, 1989, č. 6, s. 486.

70 VNUK, ref. 2, s. 139.

71 PREČAN, ref. 25, s. 92.

bodenie, než podporu vnútornému frontu"[72], alebo že *„britský imperiálny štáb odmieta zo svojej strany živenie celoštátneho povstania u nás, zastávajúc názor, že podľa vlastných skúseností nie je možné úspešne zásobovať veľké revolučné hnutie na izolovanom teritóriu"*.[73] Nakoniec aj čs. Ministerstvo národnej obrany akceptovalo argumentáciu podloženú vojensko-odbornými hľadiskami. Svedčí o tom správa Hlavného veliteľstva čs. brannej moci o priebehu rokovania o zahraničnej pomoci Povstaniu na Slovensku. Okrem iného sa v nej uvádzalo, že ťažisko záujmu najvyšších veliteľských miest a štábov je upriamené k frontom hlavným, a tak často vzhľadom na meniacu sa situáciu a z nej vyplývajúce potreby materiálu a letectva, stoja pred nutnosťou nerozptyľovať prostriedky. *„Na akcie na vnútornom fronte, ktoré sa nám z nášho hľadiska javia prvoradej dôležitosti, sa dívajú len ako na akciu sprievodnú. Hlavný boj je predsa zvádzaný na veľkých frontoch podľa strategického plánu, ktorý predvída operácie na dlhú dobu dopredu. Preto na operácie vedľajšie, ktoré nemajú pre dosiahnutie hlavného strategického cieľa bezprostredný význam, nezostávajú často prostriedky."*[74]

Odpoveď na otázku, prečo vojenská pomoc západných Spojencov SNP bola takou, ako ju poznáme, spočíva predovšetkým v spomenutých prístupoch ich najvyšších vojenských štábov k Povstaniu na Slovensku. Vzhľadom na reálny vývoj situácie na európskych frontoch a na zemepisnú polohu Slovenska, nemohlo Povstanie efektívne napomôcť bojovej činnosti vojsk západných Spojencov a nehralo žiadnu úlohu pri plánovaní ich pozemných operácií. V situácii, kedy politické záujmy západných mocností protifašistickej koalície orientované na povojnové obdobie boli vo vzťahu k Slovensku minimálne, a preto nemohli prevážiť nad operačnými a technickými hľadiskami vojenských autorít, sa práve tieto stali rozhodujúcimi.

72 VHA Praha, f. 37 –290 – 2.

73 VHA Praha, f. 37 – 290 – 3.

74 VHA Praha, f. 20 – 32 – 36.

„Sovietizácia“ pri výstavbe veliteľského zboru čs. armády v rokoch 1945 – 1948

ALEXEJ MASKALÍK

Je všeobecne známe, že roky 1945 – 1948 boli v Československu obdobím ostrého zápasu hlavných politických síl o podiel na politickej moci a zápas o armádu sa stal neoddeliteľnou súčasťou tohto konfrontačného procesu. Jedným zo zásadných faktorov, ktorý ho výrazne ovplyvňoval, bola politika ZSSR. Sovietsky zväz hral od konca vojny v celom východoeurópskom regióne dominantnú úlohu a bol dôležitým aktérom existujúcich vojensko-politických systémov. Aj preto v snahe zaistiť kontrolu, autoritu a vplyv v tejto záujmovej oblasti, používal všetky prostriedky na dosiahnutie želateľných výsledkov. Kľúčovým predpokladom bolo najmä ovládnutie armády. Tá ako hlavná zložka ozbrojených síl predstavuje dôležitý mocenský nástroj štátu, a tak je celkom logické, že na rozhodujúce miesta chce každá mocenská garnitúra dosadiť tých, ktorým môže plne dôverovať, a ktorí sú zárukou lojality. Ináč tomu nebolo ani v armáde obnovenej Československej republiky, avšak záujem koho bol pri tom prednostne zohľadňovaný?

Čs. armáda bola v tomto zložitom období bezpochyby ozbrojenou silou suverénneho štátu a o všetkých otázkach jej fungovania rozhodovali čs. orgány. Zahraničnopolitická orientácia republiky však výrazne predznamenala jej ďalšie smerovanie. A i keď do februára 1948 je problematické hovoriť o sovietizácii čs. armády, je možné vysledovať jej niektoré tendenčné prvky.[1]

Zjavná závislosť na východnej superveľmoci (politická podpora, ozbrojená ochrana, obchodné vzťahy) sama vytvárala predpoklady, aby tento proces mohol vôbec vzniknúť a neskôr sa neustále prehlbovať. Vplyv východného suseda sa však v tomto hektickom období uplatňoval viac-menej skryte, otvorenú formu nadobudol až po získaní monopolu moci komunistickou stranou vo februári 1948. Je však možné explicitne konštatovať, že po celý ten čas bol presadzovaný sprostredkovane čs. komunistami vo vláde, ako „prevodovej páke“ Kremľa. Základný rámec pre legálne uplatňovanie sovietskeho vplyvu na výstavbu čs. branej moci v povojnovom období stanovil samotný Košický vládny program, vypracovaný zástupcami moskovského vedenia KSČ a presadený s podporou Moskvy na úkor ostatných politických strán. Už z obsahu niektorých jeho ustanovení bolo možné rozoznať ambície komunistickej strany vytvoriť si čo najvhodnejšie podmienky pre postupné uchopenie politickej moci.

1 Bližšie pozri BÍLEK, J. Hlavní etapy a směry sovětizace československé armády v letech 1945 – 1955. In: *Sborník vojenské akadémie v Brně*, 2004, řada C–D, zvl. č., s. 21-33; pozri tiež HANZLÍK, F. Uplatňování sovětského vlivu na budování československé branné moci koncem roku 1944 a v roce 1945. In: *Sborník Vojenské akadémie v Brně*, 1994, s. 387-394.

Napriek tomu, že sa pomer síl medzi komunistickou stranou a ostatnými politickými silami menil už od konca vojny v prospech KSČ, neumožňoval jej v inkriminovanom období bezprostredné prevzatie moci. Keďže ani jedna zo strán nemohla „vládnuť" bez tej druhej, účelová spolupráca bola nevyhnutná. Snaha zvrátiť vývoj v armáde podľa svojich predstáv však bola evidentná tak u jednej, ako aj u druhej skupiny. Aj preto sa armáda v rokoch 1945 – 1948 nevymykala celkovému obrazu čs. politickej scény a existujúce paritné zastúpenie v Národnom fronte sa odrážalo aj v štruktúre samotného armádneho velenia, keď vedľa dominujúceho postavenia odboja „východného" bola aj istá participácia „západnej" odbojovej zložky. Tak ako vo vrcholných štátnych orgánoch, aj vo velení armády chýbalo výraznejšie zastúpenie domáceho odboja, predovšetkým slovenského. Avšak pozície, ktoré KSČ v novej vláde obsadila, boli zásadným predpokladom pre postupné posilňovanie jej vplyvu v armádnom mechanizme, paralelne rastúcom v priamej úmere s podielom strany na politickej moci. Veľká popularita získaná v národno-oslobodzovacom boji, predovšetkým však autorita a podpora zo strany Moskvy, naviac pomáhali komunistom hneď v úvodnej fáze výstavby armády presadiť viaceré zásadné opatrenia, ktoré podstatnou mierou determinovali jej vývoj v nasledujúcich rokoch.

Čs. armáda mala byť po skončení druhej svetovej vojny budovaná podľa vzoru a v tesnej spolupráci s armádou sovietskou, pri úplnom dištancovaní sa od minulosti. Koncept novej armády mal z pohľadu KSČ predovšetkým odstaviť konkurenčnú medzivojnovú vojenskú elitu, ktorá taktiež vznášala nároky na dominanciu v povojnovej armáde a zaistiť prevahu dôstojníkov lojálnych strane. Avšak aj napriek tomu, že armáda bola obnovovaná s účelovo proklamatívnym zdôrazňovaním diskontinuity od vývoja armády predmníchovskej, v skutočnosti v mnohom nadväzovala na tradície jej vojenskej výstavby, čoho bezprostredne viditeľným dôsledkom boli (popri samotnej organizačnej štruktúre) velitelia, ktorí sa v roku 1945 postavili do čela mierovo sa organizujúcej armády. Boli to zväčša vyšší dôstojníci vyškolení a vychovaní armádou prvej republiky a boli to príslušníci druhého čs. odboja, poväčšine dokonca „legionári" prvého odboja. Napriek tomu zloženie veliteľskej špičky značne odrážalo enormné úsilie KSČ zabrániť tomu, aby sa pokračovalo tam, kde sa v roku 1938 skončilo. Do istej miery tiež reflektuje skutočnosť, že tak v Národnom fronte, ako aj v štáte, malo hneď od začiatku slovo komunistickej strany najväčšiu váhu.[2] I preto sa do čela rezortu národnej obrany dostal veliteľ čs. jednotiek v ZSSR, generál Ludvík Svoboda, i preto sa do nového velenia čs. armády nedostal exilový minister národnej obrany, generál Sergej Ingr a jeho najbližší spolupracovníci, generáli Bedřich Neumann, Ondrej Mézl a František Moravec. Do akej miery boli tieto personálne „rošády" výsledkom sovietskeho vplyvu sa môžeme iba domnievať, pravdepodobne však nebol malý. Každopádne, možnosti ostatných politických strán ovplyvňovať dianie v armáde boli hneď od začiatku značne obmedzené.

V procese postupného upevňovania mocenských pozícií KSČ zohrávalo kľúčovú úlohu obsadenie dôležitých miest v armáde „zaslúžilými" príslušníkmi 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. Z tohto hľadiska sa jedným z kľúčových momentov ukázalo byť práve obsadenie silového rezortu obrany prosovietsky orientovaným „nestraníkom" Svobodom. Ten bol v čs. vojenskom zahraničnom odboji favorizovaný hlavne sovietskou stranou, avšak ani zďaleka nie čs. vládou v Londýne, aj preto jeho presadenie dokumentovalo skutočnosť, že sovietske

2 NAVRÁTIL, J. K otázce výstavby Československé armády před rokem 1968. In: *Historie a vojenství*, 1995, roč. 41, č. 5, s. 101-103; pozri tiež LIPTÁK, J. Výstavba ČSLA v prvním poválečném desetiletí. In: *Historie a vojenství*, roč. 23, 1974, č. 5, s. 64-69.

záujmy boli zohľadnené. Jeho menovanie do tejto exponovanej funkcie bolo tak pre Moskvu ako aj KSČ, „východiskom z núdze“, avšak stále aspoň nejakou zárukou, že strane a jej „legálnym“ straníckym činiteľom v armáde nebude bránené presadzovanie vlastnej koncepcie výstavby armády – z hľadiska „správnej“ orientácie, ako aj formovania veliteľského zboru oddaného strane. Okolo jeho osoby sa vo velení armády sústredila významná, do značnej miery politicky určujúca „klika“, tvorená výlučne dôstojníkmi východnej jednotky, ktorí v období jeho ministrovania slúžili na stredných a vyšších funkciách ústredných armádnych inštitúcií, vrátane ministerstva, Hlavného štábu a veliteľstiev druhov vojsk.[3] Stanovisko tejto početne nie príliš silnej, avšak politicky veľmi vplyvnej skupiny, bolo jedným z rozhodujúcich faktorov v období rokov 1945 – 1948.[4]

Východná zložka, výrazne ovplyvnená sovietskym vojenským prostredím a indoktrinovaná tvrdou sovietskou realitou, sa stala hlavne v tomto zlomovom období oporou komunistov. Bolo preto v ich záujme dopĺňať veliteľský zbor a presadzovať do riadiacich funkcií kádre, ktoré sa vyprofilovali v tejto jednotke. Zdrojom obáv KSČ bol však ich nízky počet, podobne ako aj celkovo nízke početné zastúpenie komunistov vo veliteľskom zbore. Predstavitelia východného odboja nestačili k vytvoreniu ani len základného kádra veliteľského zboru, a tak sa aj v dôsledku celkového nedostatku dôstojníkov z povolania stali vedľa aktívnych účastníkov domáceho odboja a „západných odbojárov“ len jednou z jeho súčastí. Keďže ani aktivovaním záložných dôstojníkov zboru nedošlo k posilneniu tej časti veliteľského zboru, ktorá mala stáť na pozíciách KSČ, strana v snahe získať nových „ľudí“ pragmaticky upriamila pozornosť aj na ostatné vojenské odbojové zložky. Do svojich radov získavala viacerých vysokých dôstojníkov a generálov predmníchovskej armády[5], avšak celkový neúspech pri verbovaní elitných armádnych vrstiev nútil straníckych funkcionárov podporovať obsadzovanie vyšších veliteľských a riadiacich stupňov aj tzv. kompromisnými kandidátmi. Jednalo sa o vojenské osoby, voči ktorým bola v predfebruárovom období (práve v dôsledku akútneho nedostatku veliteľských kádrov) nedôvera zo strany vedenia KSČ značne tlmená. Pomalý rast „mocenskej základne“ KSČ v armáde bol však do značnej miery kompenzovaný postavením známych odbojových osobností z východu na najvyšších miestach armádnej hierarchie. Komunistická strana umne využívala najmä centrálne orgány, v ktorých bola zastúpená. Okrem ministerskej „centrály“ išlo hlavne o Vojenskú radu[6], poradný orgán predsedníctva vlády. Keďže v nej od začiatku získali rozhodujúce slovo predstavitelia KSČ a k nej lojálni príslušníci 1. čs. armádneho zboru, vytvorila si strana ideálnu páku na ovplyvňovanie všetkých oblastí života ar-

3 Jednalo sa predovšetkým o Svobodových najbližších a najvernejších spolubojovníkov (ktorí však veliteľský zbor východných jednotiek doplnili až v priebehu vojny po prevelení z Anglicka), náčelníka HŠ čs. brannej moci generála Bohumila Bočeka (pre svoje sympatie k ZSSR ešte v Londýne označovaného za „červeného generála“) a veliteľov dvoch strategicky najvýznamnejších vojenských oblastí, generálov Karla Klapálka a Jana Satoria. Všetkým trom bola v predmetnom období udelená najvyššia vojenská hodnosť armádneho generála. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (ďalej VÚA – VHA) Praha, Osobní věstník MNO 1945.

4 ŠPIČÁK, M. *V armádě po únoru*. Praha 1968, s. 42-43; pozri tiež ŠOLC, J. KSČ – vedoucí síla budováni ČSLA jako armády socialistického typu v letech 1948 – 1955. In: *Historie a vojenství,* 1971, roč. 20, č. 2-3, s. 324-330.

5 Išlo o profesionálnych dôstojníkov, zastávajúcich v čase februára 1948 významné armádne funkcie. Medzi nimi boli generáli Šimon Drgáč (nástupca generála B. Bočeka vo funkcii náčelníka HŠ čs. brannej moci), František Papoušek, Vladimír Drnec, František Kouřil, Zdeněk Novák, Jaroslav Brož, Karel Čejka.

6 Členmi Vojenskej rady boli predseda vlády Klement Gottwald, námestník predsedu vlády Viliam Široký a minister vnútra Václav Nosek, teda všetko hlavní exponenti KSČ. Z hľadiska vojenského zastúpenia boli ďalšími členmi dôstojníci 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, minister obrany Ludvík Svoboda, náčelník HŠ Bohumil Boček a náčelník HSVO Jaroslav Procházka. Jediným nekomunistickým predstaviteľom bol štátny tajomník MNO, a zároveň jediný dôstojník slovenskej národnosti, generál Mikuláš Ferjenčík.

mády, vrátane najdôležitejšej – personálnej.[7] Kľúčovú úlohu pri systematickom obsadzovaní významných armádnych funkcií členmi, či sympatizantmi KSČ, zohrala tiež vojenská kontrarozviedka, s osvetovým aparátom nová vojenská zložka. Vznikla zo sovietskej iniciatívy už počas vojny, a podobne ako v čase najtvrdších bojov, aj po vojne rozvíjala svoju činnosť pod priamym dohľadom a v priamej spolupráci so sovietskymi spravodajskými orgánmi, vďaka čomu bolo sovietske najvyššie politické i vojenské vedenie o všetkom informované.[8]

Misku váh na stranu KSČ tiež mierne naklonila očista veliteľského zboru, neoddeliteľná súčasť komunistickej koncepcie budovania armády. V úvodnej fáze zbavila armádu predovšetkým dôstojníkov predmníchovskej armády vyššej hodnostnej kategórie.[9] V rámci prvej vlny, trvajúcej do konca roka 1945, nebolo prijatých takmer 52,7 % generálov a 50,3 % plukovníkov z celkového počtu uchádzajúcich sa adeptov na prijatie do novej čs. armády. A to aj napriek skutočnosti, že z neprijatých generálov a plukovníkov sa takmer 40 % aktívne zúčastnilo odboja.[10] K podobnej situácii došlo aj po upevnení pozícií KSČ vo vláde v lete 1946, keď bolo na MNO a na veliteľských miestach (postupne v priebehu jedného roka), bez ohľadu na odbornú úroveň, zásluhy či aktívnu účasť v odboji, presadené penzionovanie 25 % generálov[11]. Výsledok je možné považovať za totálny úspech KSČ, nakoľko generalita predmníchovskej armády bola doslova zlikvidovaná a bolo nevyhnutné pristúpiť k budovaniu novej.[12] Tá bola v značnej väčšine prípadov nahradená generálmi a dôstojníkmi lojálnymi ku KSČ a v niektorých prípadoch aj jej členmi. Strane sa následne darilo posilniť svoje pozície nielen na veliteľstvách vojenských oblastí, armádnych zborov a divízií, ale aj na samotnom ministerstve a Hlavnom štábe. Najvyššie velenie armády, reprezentované prevažne skúsenými veteránmi z východného frontu, tak od začiatku plnilo jednu zo zásadných požiadaviek KSČ a jej „patróna" z Moskvy – narušiť kontinuitu výstavby čs. armády s armádou predmníchovskou a vytvoriť si vo veliteľskom zbore predpoklady pre jeho postupné ovládnutie.[13]

Napriek tomu, že KSČ kontrolovala dianie v armáde, nedosahovala vo veliteľskom zbore

---

7 LICHNOVSKÝ, M. *Bedřich Reicin a Československá armáda I*. In: *Historie a vojenství,* 1994, roč. 43, č. 2, s. 23-36.

8 HANZLÍK, F. *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 – 1950*. Praha 2003, s. 37-39.

9 HOCHSTEIGER, T. Místo a úloha Košického vládního programu v historii Čs. lidové armády. In: *Historie a vojenství*, 1965, roč. 14, č. 1, príl., s. 129-145; NAVRÁTIL, J. – HOCHSTEIGER, T. K otázkam demokratizace velitelského sboru čs. armády v letech 1945 – 1948. In: *Historie a vojenství*, 1962, roč. 11, č. 3, s. 331-340.

10 V kategórii generálov predstavoval počet neprijatých 49 osôb z celkového počtu 93, v kategórii plukovníkov 141 osôb z celkového počtu 280. V odvolacom konaní uspelo z celkového počtu 26 generálov, ktorí sa odvolali, len 6, z 92 plukovníkov len 34. Naviac ďalších 11 generálov a 8 plukovníkov gšt. bolo súdených za kolaboráciu s nepriateľom. VÚA – VHA Praha, VKPR 1945, č. j. 1056. Bližšie pozri HANZLÍK, F. K problematice budování důstojnického sboru Československé armády v roce 1945. (Přijímání důstojníku v roce 1945 – tzv. první očista). In: *Historie a vojenství*, 1992, roč. 41, č. 6, s. 90-94.

11 Len za rok 1947 bolo penzionovaných 33 generálov. Na ich miesta bolo v lete 1947 postupne zaradených 15 absolventov sovietskych vojenských akadémií. VÚA – VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1946 – 1947.

12 Skutočnosť, že čs. generalita bola po vojne tvorená od základu, dokazujú viaceré zaujímavé údaje. Do prvej generálskej hodnosti bolo len v období od mája 1945 do februára 1948 menovaných celkom 116 dôstojníkov. V rovnakom období bolo v generálskych hodnostiach realizovaných až 31 povýšení, z toho do najvyššej hodnosti armádneho generála bolo povýšených 7 osôb (z hľadiska straníckej príslušnosti a sympatií bol však ich pomer 4 : 3 v prospech „probenešovskej" skupiny). VÚA – VHA Praha, Osobní věstníky MNO 1945 – 1948. Odsúvanie generality z roku 1938 do výslužby zasa jasne dokumentuje fakt, že zo 138 generálov predmníchovskej armády ich v povojnovej čs. armáde pôsobilo k 1. januáru 1946 len 66, k 1. januáru 1947 len 45 a k 1. januáru 1948 už len dokonca 21. FIDLER, J. Čs. generalita 1938 – 1948. In: *Destrukce čs. důstojnického sboru po únoru 1948*. Praha 1993, s. 20-23.

13 HANZLÍK, F. *Některé aspekty zápasu hlavních politických sil o charakter a složení důstojníckeho sboru armády od konce roku 1944 do února 1948*. Podkladová studie, 1991, s. 37-47.

v predvečer prevratu väčšinu.[14] V záujme udržania odbornej a profesionálnej úrovne veliteľského zboru, nevyhnutnej pre zachovanie bojaschopnosti samotnej armády, museli byť totiž predpísané tabuľkové miesta obsadzované kvalifikovanými odborníkmi, t. j. aj profesionálnymi dôstojníkmi západného a domáceho odboja, aj keď poväčšine sa jednalo o menej významné funkcie a funkcie nezodpovedajúce ich vojenským skúsenostiam a odbornosti. Dôstojníkom západnej garnitúry a dôstojníkom predmníchovskej armády vôbec, sa darilo držať si v mocenskom zápase aké-také pozície aj vďaka prezidentovi Edvardovi Benešovi, ktorý sám vehementne presadzoval tak kontinuitu novej čs. armády s armádou prvej republiky, ako aj významnejšiu úlohu dôstojníkov západného odboja. Keďže z pozície vrchného veliteľa čs. brannej moci mal rozhodujúce právomoci ustanovovať vedúcich vojenských funkcionárov a menovať a povyšovať dôstojníkov od hodnosti plukovníka vyššie, výsledkom bol stav, kedy ani jedna zo súperiacich skupín nezaujímala vo veliteľskom zbore rozhodujúce postavenie. Kľúčovými postmi však disponovali komunisti, ktorým sa v konečnom dôsledku darilo armádu neutralizovať a „opozičné“ demokratické sily tak pripraviť aj o teoretickú možnosť využiť ju vo svoj prospech.

Sovietsky model vojenskej výstavby, ani hlbšie uplatnenie sovietskeho vplyvu, sa napriek tomu v čs. armáde v období rokov 1945 – 1948 nezdarili. To, čo sa však čs. komunistom (nielen) v armáde podarilo dosiahnuť, vytvorilo v konečnom dôsledku rozhodujúce predpoklady pre proces sovietizácie, a ten bol už po februári 1948 fakticky nezvratný.

14 Počet dôstojníkov organizovaných v KSČ narástol z 15 % v roku 1946 na 30,9 % v predvečer februára 1948. Zaujímavé bolo obsadenie najdôležitejších a rozhodujúcich funkcií v armáde k 1. 2. 1948 z hľadiska vojenského pôvodu, keď z čelných armádnych funkcionárov bolo najviac príslušníkov západného odboja (36,8 %). Zastúpenie príslušníkov odboja východného (16,2 %) bolo menšie aj v pomere k predstaviteľom bývalých politických väzňov (23,5 %) a dokonca len o niečo väčšie ako u dôstojníkov bez odbojovej činnosti (11,8 %). ŠVONDR, M. *Důstojnícky sbor československé armády v letech 1945 – 1949*. Diplomová práca. Bratislava : VPF VAAZ, 1972, s. 153 príl.

Slovensko v Československu v období komunistického režimu 1948 – 1989

MICHAL ŠTEFANSKÝ

ŠTÁTOPRÁVNE POSTAVENIE SLOVENSKA V ČESKOSLOVENSKU

Historický vývoj počas uplynulých desaťročí ukázal, a to nielen v Československu, že existencia dvoch územne rozličných celkov v jednom štáte, ale najmä na rozdielnej vývojovej úrovni, prináša rôzne rozpory a napätia bez rozdielu v akom politickom systéme sa nachádzajú. Rozpad troch slovanských federácií v rokoch 1991 – 1992 v Európe súčasne zvýraznil fakt, že podstata riešenia národnostnej otázky sa nevyčerpáva hospodárskym, sociálnym a kultúrnym vyrovnávaním nerovnako vyvinutých častí štátu.

Usporiadanie štátu v rovine česko-slovenského vzťahu sa deformovalo krátko po druhej svetovej vojne uzavretím tretej pražskej dohody roku 1946. Ústavou 9. mája vznikol asymetrický model štátoprávneho usporiadania dvoch celkov. Slovenské národné orgány, Slovenská národná rada a Zbor povereníkov (SNR, ZP), nemali podobný partnerský orgán v Čechách. Slovensko bolo v hlavných otázkach riadené československou vládou a parlamentom. V Čechách sa nepociťovala absencia českého parlamentu a českej vlády, pretože české záujmy presadzovala československá vláda, kde mali Česi majoritu. Po roku 1948 nastalo ďalšie obmedzovanie právomocí slovenských národných orgánov v súvislosti s územným členením štátu a potom so zavádzaním direktívneho riadenia a plánovania. Ústava z roku 1960, zlúčením zákonodarného a výkonného orgánu s vymedzením právomocí SNR na okrajové otázky Slovenska, fakticky degradovala tento národný orgán. Dve úpravy právomocí SNR, a to roku 1956 a 1964, zásadne nenarušili celý model až do uvedenia federácie do platnosti.

Vo vzťahu medzi ústrednými štátnymi orgánmi v Prahe a slovenskými národnými orgánmi v podstate platila počas celého obdobia od roku 1946 do prijatia federácie zásada *„neuplatňovať ani dôslednú koncepciu federalizmu alebo autonómie, ale na základe doterajších princípov* (myslí sa Košický vládny program – pozn. autora) *účelne rozšíriť právomoc slovenských národných orgánov [formou] ... decentralizácie“*.[1]

Tento základný smer ohraničeného postavenia SNR úzko súvisel s koncepciou riešenia slovenskej otázky po roku 1948. Jej podstata sa zredukovala na *„vyrovnávanie hospodárskej, sociálnej a kultúrnej nerovnosti Slovenska v pomere k vyspelejším a vyvinutejším českým krajinám“*[2]. Takéto poňatie slovenskej otázky v Československu bolo zdrojom napätia v slovensko-

1 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II.* Bratislava 1998, s. 503. Ide o uznesenie politického sekretariátu ÚV KSČ zo 4. 6. 1956.

2 ŠIROKÝ, V. *Industrializácia Slovenska – pevný základ večného bratstva českého a slovenského národa.* Bratislava 1949, s. 7.

českých vzťahoch, pretože bolo popretím národno-emancipačnej snahy slovenskej politickej reprezentácie, ktorá už na konci druhej vojny navrhovala federatívne usporiadanie československého štátu. Napätie vyvolala aj kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom, ktorá trvala takmer 14 rokov (1950 – 1963). Kampaň pôvodne vznikla ako ťaženie proti *titoistom*, teda z vonkajších príčin, ale neskôr sa tento moment vytratil a do popredia vystúpili vnútorné faktory. Za *slovenských buržoáznych nacionalistov* boli označení: V. Clementis, G. Husák, L. Novomeský a iní, ktorí zastávali významné funkcie v štátnom aparáte. Odsúdenie *slovenských nacionalistov* na vysoké tresty väzenia sledovalo niekoľko cieľov. Českej verejnosti mal proces ukázať nebezpečenstvo „protičeského nacionalizmu" na Slovensku. Slovenských politikov mal proces odradiť od toho, aby sa nepokúšali o samostatnú politiku a bez konfliktov prijímali pražský centralizmus. Ostrá kampaň proti nebezpečiu slovenského nacionalizmu trvala až do roku 1963. Bola predĺžením postojov a názorov českých politikov z povojnového obdobia o Slovensku ako slabom článku ČSR.

Schválením Ústavy Československej socialistickej republiky v júli 1960 nastal najradikálnejší zásah do kompetencií slovenských národných orgánov od konca druhej svetovej vojny. Oficiálne sa zdôvodňoval ako krok pri „odbúravaní štátu" podľa potrieb budúcej komunistickej spoločnosti. Politická reprezentácia na Slovensku tento zásah prijala bez výhrad. Zastieraním degradácie slovenských národných orgánov mal byť predpokladaný vyšší podiel Slovákov na tvorbe celoštátnej politiky v Prahe. Vízia celoštátnej politiky „ovplyvňovanej" Slovákmi alebo politikmi zo Slovenska v jeho prospech nebola nová v dejinách 20. storočia. Heslo *Slováci do Prahy* sa objavovalo obyčajne vtedy, keď bola obava z naplnenia slovenských národných požiadaviek alebo ich nastolenia.

Negatívne dôsledky radikálneho obmedzenia kompetencií slovenských národných orgánov ústavou z roku 1960 sa prejavili už v polovici 60. rokov. Rehabilitácie tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov, hoci neboli dôsledné, otvorili priestor pertraktovať otázky štátoprávneho postavenia Slovenska v kontexte nielen historického vývoja, ale aj ich aktualizácie. V teoretickej rovine federatívne usporiadanie štátu nastolil roku 1963 historik M. Gosiorovský. Na každý pokus kritiky unitárneho štátu reagoval najvyšší predstaviteľ A. Novotný vnášaním napätia do slovensko-českých vzťahov.[3]

Stupňovanie napätia v slovensko-českých vzťahoch spadá do krátkeho obdobia liberalizácie v Československu. Prejavilo sa otupením represívnych zásahov režimu voči kritikom politiky komunistickej strany v minulosti a prítomnosti. Novotnovské vedenie do roku 1963, ale ani neskôr, sa nevedelo, a ani nechcelo, dôsledne vysporiadať s politickými procesmi proti tzv. buržoáznym nacionalistom. Okrem toho veľmi rýchlo preberalo nereálne chruščovovské predstavy o národnostných vzťahoch v „komunistickej fáze vývoja spoločnosti". Vedenie KSČ prevzalo z Programu KSSZ formulácie o zbližovaní národov na svojom zjazde roku 1962. V zjazdových materiáloch sa uvádzalo, že *„upevňovanie jednoty našej socialistickej spoločnosti a utváranie predpokladov pre budúci prechod ku komunizmu predpokladá zbližovanie národov a národností v Česko-Slovensku"*.[4] Teória o zbližovaní a postupnom splývaní národov narazila na odpor v slovenskej spoločnosti. Významnú národnoobrannú funkciu splnila rozsiahla diskusia na stránkach Kultúrneho života o jazykovede a rečovej kultúre, moderných

3 Bližšie o slovenskej otázke v Československu pozri zborník štúdií BARNOVSKÝ, M., ed. Slovenská otázka v Československu (1945 – 1992). Bratislava 1994; KOVÁČ, D. *Slováci a Česi*. Bratislava 1997; *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 2000; ŠTEFANSKÝ, M. Narastanie konfliktov v slovensko-českých vzťahoch a ich genéza (1966 – 1967). In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 1998, s. 79-86.

4 Sjazd Komunistickej strany Československa. Bratislava 1963, s. 73-74.

dejinách Slovenska, čechoslovakizme, ľudáctve a iných. Aktivitami spisovateľov, publicistov, vedcov na stránkach Kultúrneho života sa kreovalo a kultivovalo národno-emancipačné hnutie na Slovensku. Úlohu formujúcej sa politickej opozície prebrala na seba inteligencia na stránkach kultúrnych a spoločensko-vedných časopisov. Politická situácia sa menila po odvolaní K. Bacílka, P. Davida a V. Širokého z významných straníckych a štátnych funkcií. Nástupom A. Dubčeka a garnitúry funkcionárov nezaťažených politikou represií v päťdesiatych rokoch sa menila situácia na Slovensku. A. Dubček svojimi verejnými referátmi, na príprave ktorých sa významnou mierou podieľali odborníci zo spoločenských vied, vyzdvihoval pri príležitosti výročí významných slovenských národných dejín slovenské vlastenectvo a hrdosť na minulosť. Dubčekove vystúpenia pri príležitosti 100. výročia založenia Matice slovenskej, 150. výročia narodenia Ľ. Štúra, 20. výročia Slovenského národného povstania, 130. výročia založenia svojpomocného družstva v Sobotišti a 150. výročia narodenia J. M. Hurbana boli v protiklade s dobovou teóriou o zbližovaní a splývaní národov za socializmu. A. Dubček navodením paralely historických zápasov Slovákov o uchovanie svojej identity s prítomnosťou – napriek dobovej poplatnosti vo formuláciách – nielen vytváral priestor pre opozičné sily, ale aj sám rozširoval hranice tohto priestoru.

Dôležitým medzníkom rastu napätia a konfliktných situácií sa stala návšteva prvého tajomníka prezidenta A. Novotného v Martine v dňoch 26. – 27. augusta 1967. Návštevu schválilo Predsedníctvo ústredného výboru KSČ 15. augusta. Medzníkom sa stala aj z toho dôvodu, že informácie o konflikte na pôde Matice slovenskej (MS) vyvolané A. Novotným prenikli na verejnosť a vyvolali veľké pohoršenie na Slovensku. Podľa dostupných materiálov možno povedať, že konflikt bol zámerne zinscenovaný a mal poslúžiť politickým zámerom A. Novotného pred zasadaním Ústredného výboru KSČ v septembri a októbri 1967. Návšteva v Martine sa uskutočnila pri príležitosti 100. výročia založenia martinského gymnázia. Z predpokladanej zdvorilostnej návštevy hlavy štátu, ktorá prvýkrát v histórii existencie navštívila MS, vznikol konflikt, ktorý na desaťročie zanechal stopy roztrpčenia a netaktného prístupu prezidenta k tak významnej inštitúcii Slovákov. V širších súvislostiach bola návšteva A. Novotného v Martine dôležitým stupňom gradovania napätia a sporov. Nebolo náhodné a nemožno ho vysvetliť len subjektívnymi dispozíciami prvého muža československého štátu. Konflikt mal ukázať nedostatky pri uskutočňovaní oficiálnej politiky zbližovania a splývania oboch národov. Tiež mal zastrašiť politické vedenie na Slovensku hrozbou, že celý konflikt je provokáciou voči prezidentovi, z ktorého najvyšší stranícky orgán vyvodí dôsledky. Novotný zrejme vychádzal z toho, že jeho prívrženci v Predsedníctve Ústredného výboru KSČ majú prevahu a podarí sa mu umlčať opozičné sily na Slovensku a v českej verejnosti posilniť nacionalistické tendencie o nespokojnosti Slovákov pomocou argumentácie, že česká spoločnosť na nich dopláca. Návšteva A. Novotného v Martine bola medzníkom aj v inom smere. Novotný pred krajským straníckym aktívom v prvý deň svojho pobytu ohlásil kurz tvrdej straníckej politiky v hospodárskom riadení, keď požadoval dôsledne uplatňovať stranícky prístup pri obsadzovaní vedúcich hospodárskych funkcií. Obsadzovanie postov bezpartajnými označil za oslabovanie vplyvu a pôsobenia strany. Tým fakticky poprel aj uznesenia straníckeho zjazdu z roku 1966 a zásady ekonomickej reformy. Na adresu slovenských ekonómov (H. Kočtucha a V. Pavlendu), ktorí v súvislosti s hospodárskou politikou vyslovili názor o tom, že celoštátna politika nedostatočne zohľadňuje odlišnosť slovenských podmienok, A. Novotný uviedol, že nie je možné vytvárať dva hospodárske celky.

Martinská návšteva v auguste 1967 mala ukončiť krátke dvoj- až trojročné obdobie liberalizácie. Naznačovala to aj ostrá kritika A. Dubčeka zo strany A. Novotného a M. Vaculíka

na zasadaní Ústredného výboru KSČ 30. – 31. októbra 1967. Obvinenie A. Dubčeka, že *„vo svojich prejavoch vystupuje z nacionálnych, národne obmedzených pozícií, izolovaných od celoštátnych záujmov a záujmov celej strany, dokonca, že jeho prejavy podnecujú nacionalizmus"*,[5] posunulo nezhody a konflikty do novej polohy. Kritika bola zrejme ideologickou predprípravou na administratívne a represívne opatrenia. Pohovor A. Novotného s A. Dubčekom v novembri 1967, ktorého sa zúčastnil J. Hendrych a zo slovenskej strany M. Chudík, M. Sabolčík a J. Lenárt, nepriniesol utlmenie rozporov. Slovenskí účastníci pohovorov jednoznačne nadržiavali A. Novotnému zdôrazňovaním odlišného hodnotenia politickej situácie na Slovensku, ako ju hodnotil A. Dubček, a strašili protičeskými názormi a najsilnejšími nacionalistickými tendenciami na Slovensku od vojny. Ale napätie a konflikty sa už nedali tlmiť predtým bežnými metódami, pretože už prekročili úroveň *„odlišných názorov"*. Okrem toho obvinenia boli namierené proti celému Predsedníctvu ÚV KSS. Na Slovensku bolo ešte v živej pamäti ťaženie proti slovenským buržoáznym nacionalistom so všetkými dôsledkami. Proti obvineniam z nacionalizmu sa postavilo Predsedníctvo ÚV KSS v stanovisku z 8. decembra 1967. Odmietlo všetky obvinenia a poverilo A. Dubčeka, aby toto stanovisko tlmočil Predsedníctvu ÚV KSČ.[6] Po prijatí stanoviska Predsedníctva Ústredného výboru KSS už nebol konflikt medzi dvomi vysokými straníckymi funkcionármi, ako by sa zdalo, ale konflikt s celým najvyšším straníckym orgánom na Slovensku.

Za tejto situácie sa A. Novotný telefonicky obrátil na sovietskeho straníckeho predstaviteľa L. Brežneva, aby navštívil Československo a pomohol mu riešiť vzniknutú situáciu. Sovietske politbyro schválilo cestu L. Brežneva, ktorá sa uskutočnila v dňoch 8. – 9. decembra 1967. Počas dvoch dní viedol dlhé rozhovory so všetkými členmi československého straníckeho vedenia. L. Brežnev sondoval u členov Predsedníctva a Ústredného výboru KSČ podstatu rozporov v československom vedení a názory jednotlivých členov. Sovietske vedenie znepokojovalo napätie a konflikty, osobitne, že vznikli frakcie a vnútrostranícke zápasy sa prenášali do protinovotnovských nálad medzi inteligenciu a mládež. Vo vzniku frakcií videli nebezpečenstvo na spôsob maďarských udalostí roku 1956. Aj roky liberalizácie v Československu s mnohými diskusiami o marxizme, dogmatizme a iných témach, spolu s nadväzovaním pracovných kontaktov so západnými krajinami, boli sovietskym vedením posudzované ako nebezpečenstvo protisovietskych síl.

Zvolením A. Dubčeka za prvého tajomníka Ústredného výboru KSČ 5. januára 1968 sa zavŕšila dôležitá etapa konfliktov, v ktorej sa stupňovali obvinenia z nacionalizmu a jeho podnecovania na Slovensku. Zápasy o federatívne usporiadanie a tvárnosť federácie sa už odohrávali v novej politickej situácii.

Vyhlásenie Slovenskej národnej rady (SNR) z 15. marca 1968 odštartovalo konkrétne prípravy federatívneho usporiadania československého štátu. Prípravu federácie obsahovalo vyhlásenie novej vlády s jej predsedom O. Černíkom, ktorý vystriedal v tejto funkcii J. Lenárta. Na konkrétne prípravy zákona o čs. federácii bol v novej vláde menovaný jej podpredseda G. Husák. Vytvorila sa odborná komisia a subkomisie, ktoré pripravovali Ústavný zákon o federácii. Súčasne sa na základe zákona konštituovala Česká národná rada ako partner SNR. Obi-

5 Slovenský národný archív (SNA), f. Predsedníctvo ÚV KSS, a. j. 23. Stanovisko Predsedníctva ÚV KSS k obvineniam vzneseným A. Novotným proti Predsedníctvu ÚV KSS a prvému tajomníkovi ÚV KSS Dubčekovi na pléne ÚV KSČ 30. 10. 1967.

6 Tamže.

dve národné rady boli splnomocnené vyhlásiť na základe dohody federatívne usporiadanie štátu pri príležitosti 50. výročia existencie čs. štátu, teda 28. a 30. októbra 1968.

Príprava zákona o čs. federácii prešla viacerými peripetiami. Okrem nezhôd pri vyjasňovaní právomoci federálnych a národných orgánov najmä v oblasti ekonomiky, sa vyskytli rozdielne názory aj na iné otázky. Bude federácia na dvoch národnoštátnych základoch Slovákov a Čechov, teda dvojparitná, alebo na územnom princípe trojparitnej federácie so samostatnými celkami: Čechy, Morava a Sliezsko, Slovensko? Za trojparitnú federáciu sa zasadzovali predstavitelia Moravy. Príprava federácie odkryla aj ďalšie otázky: bude silnou federáciou alebo s konfederačnými prvkami, spôsoby vytvorenia dvojkomorového federálneho parlamentu, vylúčenie majorizácie a nového názvu štátu.

Odlišné názory sa vyskytli na potrebu federácie ako takej. Heslo „*Najprv demokratizácia a potom federalizácia*", ktoré vzniklo v Čechách, posunulo do popredia priority reformy politického systému. Heslo vyvolalo emócie a polemiky v českej a slovenskej spoločnosti. V českej spoločnosti heslo o priorite demokratizácie pred federalizáciou pramenilo z predstáv, že nie je potrebné meniť existujúce štátoprávne usporiadanie unitárneho štátu. Federácia sa považovala takmer výlučne za slovenskú záležitosť. Súčasne na slovenskej strane chýbalo trpezlivejšie zdôvodnenie o začlenení nového štátoprávneho usporiadania do širšieho kontextu spoločenskej reformy.

Intervencia armád piatich štátov 21. augusta otupila existujúce rozdielne názory na federáciu. Do popredia sa dostali otázky suverenity čs. štátu a uchovania výsledkov spoločenskej reformy aj v podmienkach okupovanej krajiny. Intervencia súčasne vytvorila novú vnútropolitickú situáciu diktovanú podmienkami normalizácie podľa Moskovského protokolu z 26. augusta 1968.

Záverečná časť príprav Zákona o československej federácii sa uskutočnila už v podmienkach okupovanej krajiny. V septembri – októbri sa pripravila článková podoba Ústavného zákona číslo 143/1968 Zb. o československej federácii, ktorý Národné zhromaždenie schválilo 27. októbra 1968 a zákon slávnostne podpísal prezident L. Svoboda na Bratislavskom hrade 30. októbra v deň 50. výročia Martinskej deklarácie. So zákonom o federácii bol schválený aj Ústavný zákon číslo 144/1968 Zb. o postavení národností v Československej republike. Ústavný zákon oproti Ústave z roku 1960 zakotvil práva okrem maďarskej, poľskej, ukrajinskej (rusínskej) aj nemeckej národnosti. Zákon vymedzil práva pre národnosti a priznal im štátotvornú subjektivitu.

Podľa Ústavného zákona československú federáciu tvorili Česká republika a Slovenská republika ako suverénne národné štáty, ktoré „*rešpektujú navzájom svoju suverenitu i suverenitu Československej socialistickej republiky*" a ona „*rešpektuje suverenitu národných štátov*". Zákon vymedzil rozdelenie pôsobnosti medzi federáciu a republiky, federálne zhromaždenie, prezidenta, národné vlády a ich parlamenty. Na základe tohto Ústavného zákona sa mal konštituovať ústavný súd ako celoštátny orgán ochrany ústavnosti. Ďalej sa predpokladalo prijatie novej federálnej ústavy a národných ústav.[7]

Ústavný zákon o československej federácii nadobudol účinnosť 1. januára 1969. Podmienky cudzej okupácie s normalizačnými opatreniami sa premietli aj do napĺňania tohto zákona. Rozsiahle úpravy zákona o čs. federácii v rokoch 1970 – 1971 boli súčasťou normalizačného procesu. Hlavnou tendenciou v úpravách bolo posilnenie právomoci federálnych orgánov na

7 Dokumenty o vzniku československej federácie pozri ŽATKULIAK, J., ed. *Federácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Brno 1996.

úkor republík, najmä v ekonomickej oblasti. To, že ťažké strojárstvo, vrátane zbrojárskej výroby a energetika prešli pod federálne ministerstvá, sa citlivo dotklo Slovenska. Tým sa československá federácia v mnohom podobala unitárnemu štátu pred rokom 1968. Tento stav pretrvával až do pádu komunistického režimu v novembri 1989. Preto aj počiatočné nadšenie z federatívneho usporiadania na Slovensku postupne vyprchávalo. V nedemokratických pomeroch okupovanej krajiny ťažko sa mohla realizovať iná, ako federácia sovietskeho typu. V Čechách pramenili výhrady voči federácii z normalizácie, ktorú spájali so slovenskými politikmi G. Husákom a V. Biľakom. Napokon súviseli aj so široko rozšírenými názormi v českej spoločnosti o spomalení tempa rozvoja v dôsledku „doplácania" na Slovensko prostriedkami vytvorenými v Českej republike. Tieto názory o tom „kto na koho dopláca" v spoločnej federácii sa v plnej nahote odkryli v nových politických pomeroch v rokoch 1990 – 1992, keď sa rozhodovalo o osudoch československej federácie.

NIEKTORÉ OTÁZKY EKONOMICKO-SOCIÁLNEHO VÝVOJA

Komunistický režim sa vyznačoval ambivalentným prístupom k modernizácii hospodárstva. Režim na jednej strane deklaroval modernizáciu – na Slovensku industrializáciu krajiny – ale na strane druhej spôsoby modernizácie na báze klasickej industrializácie, kolektivizácie poľnohospodárstva podľa sovietskeho vzoru, likvidácie živnostenského sektora bez náležitej náhrady vtláčali hospodárstvu charakter nízkej výkonnosti.

Industrializačná fáza na Slovensku nabrala vysoké tempo po druhej svetovej vojne, ale najmä od začiatku 50. rokov. Výsledky sa prejavili rastom zamestnanosti, urbanizáciou, posilňovaním sociálnych istôt a od roku 1953 aj zvyšovaním životnej úrovne. Z dlhodobého hľadiska bola zvolená koncepcia industrializácie svojou sústredenosťou na ťažký priemysel zdrojom ťažkostí a problémov hlavne z dôvodov vysokej náročnosti na surovinové a investičné zdroje, ktoré neboli na Slovensku a v celom Československu dostatočné. Inak povedané, vklady industrializácie nepriniesli očakávaný a úmerný efekt. Treba však vidieť aj konkrétnu historickú situáciu, v ktorej sa koncepcia industrializácie realizovala, najmä podmienky bipolárneho rozdelenia Európy a studenej vojny. Pôvodné zámery päťročnice, ktoré sa pripravovali v roku 1948, počítali s budovaním priemyselných odvetví, pre ktoré malo Slovensko surovinové zdroje. Išlo predovšetkým o drevársky priemysel, priemysel stavebných hmôt a chémiu. V priebehu rokov 1950 a 1951 došlo k radikálnemu obratu v preferovaní priemyselných odvetví v prospech ťažkého strojárstva a hutníctva. Vzájomný pomer medzi ťažkým a ľahkým priemyslom sa zmenil v prospech ťažkého priemyslu v pomere 64 : 34, kým v roku 1948 predstavoval 47 : 53 v prospech ľahkého priemyslu. Surovinová základňa na vybudovanie hutníckeho kombinátu sa mala zabezpečiť z domácich zdrojov. Budovanie ťažkého priemyslu predovšetkým pre potreby ozbrojených síl dlhodobo poznačilo priemyselnú štruktúru na Slovensku. Budovala sa tu štruktúra priemyslu, ktorá bola charakteristická pre veľké štáty s dostatkom surovinových zdrojov.

Väčšina strojárskych, metalurgických, chemických a iných závodov a podnikov, ktoré sa v priebehu 50. a 60. rokov na Slovensku vybudovali, predstavovali surovinovú, technologickú a polotovarovú bázu priemyselnej základne českých krajín, kde sa tieto polotovary spracovávali do finálnej podoby. Koncepcia takto budovanej jednotnej československej ekonomiky niesla so sebou značné problémy, ktoré sa odkryli a verejne pertraktovali v rokoch 1968–1969.

V historickom kontexte vývoja sa tieto problémy negatívne prejavili v dvoch hlavných smeroch: nevyprofilovanosť výroby viedla k častým zmenám výrobných programov; plány sa čas-

to menili a to v takej miere, že spôsobovali ťažkosti v kooperácii i rentabilite. Surovinová, materiálová a technologická nadväznosť, tak ako sa vytvárala, nepôsobila generujúco na budovanie infraštruktúry, výskumnej základne a vytváranie ucelených priemyselných, respektíve moderných oblastí schopných iniciovať komplexný rozvoj. Budovanie priemyselnej štruktúry s orientáciou na výstavbu ťažkého priemyslu, energetiky a odvetví na ťažbu a spracovanie surovín bolo náročné na investície, čo po vysokých tempách rozvoja vyvolávalo ich nedostatok, tak ako to bolo po prvej a druhej päťročnici v rokoch 1949 – 1953 a 1956 – 1960. Veľké investície do priemyslu pramenili z ich prerozdelenia, inak povedané z „vnútornej pôžičky", medzi odvetviami v prospech ťažkého priemyslu. Odčerpávali sa z poľnohospodárstva nízkymi cenami v rámci kontingentného systému, ale aj z odvetví spotrebného priemyslu pri prerozdeľovacom systéme investícií v rámci celej Československej republiky. Takéto zameranie hospodárskej politiky presadené v tzv. zakladateľskom období socializmu, t. j. v rokoch 1948 – 1953, sa s malými zmenami prolongovalo do nasledujúcich desaťročí napriek tomu, že jednostranné sústredenie investícií do ťažkého priemyslu spôsobovalo tzv. hluché obraty. Prejavili sa tým, že investície do ťažkého priemyslu spotrebovali prevažnú časť všetkých investičných prostriedkov, pričom rozvoj samého ťažkého priemyslu nedostačujúcim spôsobom saturoval potreby rozvoja poľnohospodárstva, terciálnej sféry a budovania infraštruktúry. Inak povedané, dôsledky takto založenej koncepcie sa prejavili v tom, že ťažký priemysel sa izoloval od poľnohospodárstva, spotrebiteľských odvetví, služieb, pretože nevytváral dostačujúce impulzy na ich rozvoj.

Mnohé problémy sa nahromadili aj v samotnom priemysle, osobitne v strojárstve. Na Slovensku sa prejavovali najmä častými zmenami výrobných programov a nedokompletizovaním výroby, a to výraznejšie ako v českých krajinách. Z uvedených príčin vznikali škody vo výrobe, nenapĺňali sa výrobné plány a narúšali sa kooperačné vzťahy. V snahe riešiť uvedené nedostatky sa z iniciatívy pracovníkov Zboru povereníkov a Slovenského plánovacieho úradu zrodila „*Rezolúcia o strojárstve*", ktorá bola v roku 1954 predložená Politickému byru ÚV KSČ. Rezolúcia obsahovala požiadavku dokompletizovať strojárske závody na Slovensku, ustáliť výrobné programy a zvýšiť finalizáciu produkcie. Reakciou vedenia KSČ na čele s A. Novotným na túto rezolúciu bolo obvinenie jej autorov (J. Bránika, J. Pulla) z buržoázneho nacionalizmu v hospodárskej oblasti. Na X. zjazde KSČ v roku 1954 povedal o tom stúpenec centralistickej politiky K. Bacílek: „*Nebezpečenstvo buržoázneho nacionalizmu sa môže prejavovať v snahe izolovane chápať hospodárstvo Slovenska od jednotného hospodárstva Československej republiky ... akoby Slovensko malo mať svoju vlastnú hospodársku základňu.*"[8] Pričom autorom rezolúcie o strojárstve šlo predovšetkým o riešenie vecných problémov, aby nedochádzalo k veľkým stratám a škodám. Napokon, problémy nastolené v Rezolúcii o strojárstve boli straníckym orgánom uznané v roku 1957 za oprávnené. Takže obvinenie z buržoázneho nacionalizmu bolo vykonštruované so zámerom vyvolať nedôveru voči popredným predstaviteľom slovenských národných orgánov.

Vyrovnávanie ekonomickej úrovne Slovenska s českými krajinami prostredníctvom industrializácie sa zakladalo na komparácii výroby, podielu Slovenska na celoštátnej produkcii a na vyrovnávaní životnej úrovne meranej kvantitatívnymi ukazovateľmi.[9] Tento trend, do-

8 Takto charakterizoval K. Bacílek prejavy buržoázneho nacionalizmu v hospodárskej oblasti. Pozri X. zjazd Komunistickej strany Československa. Bratislava 1954, s. 495.

9 Úroveň Slovenska vo vzťahu k českým krajinám vo vybraných makroekonomických ukazovateľoch v rokoch 1948 – 1989 (české krajiny = 100 %) uvádza PRŮCHA, V. Zmírňování rozdílů v ekonomické úrovni mezi Slovenskem a českými zeměmi. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno 1998, s. 175. Podľa V. Průchu bol

bovým slovníkom nazývaný *generálnou líniou výstavby socializmu*, sa prolongoval do druhej polovice 50. rokov a na konci 60. rokov sa mal zavŕšiť. Predstavoval hlavnú os hospodárskej politiky voči Slovensku i spôsob riešenia slovenskej otázky. Takémuto prístupu napomáhalo aj mechanické ponímanie jednotnej československej ekonomiky, najmä od roku 1950, keď sa presadil odborový princíp plánovania a sledovania ekonomických procesov. Požiadavky rešpektovať špecifické záujmy národnopolitických oblastí – hoci ich neriešenie spôsobovalo finančné straty – sa pokladali za dezintegráciu celoštátnej jednoty. Pričom nešlo o snahu budovať uzavretú slovenskú ekonomiku, ale o to, aby boli základné články priemyselného rozvoja viac previazané a tvorili dynamické celky.

Pomalý vzostup poľnohospodárskej výroby počas celého desaťročia kolektivizácie bol príčinou mnohých ťažkostí. Zaťažoval obchodnú bilanciu dovozom veľkého množstva obilia a krmív, pretože domáca produkcia nepokrývala potreby rastu živočíšnej výroby a zásobovania obyvateľstva. Prestavba vlastníckych vzťahov vytváraním jednotných roľníckych družstiev a štátnych majetkov niesla so sebou aj ďalšie ťažkosti: nízke príjmy družstevníkov spôsobovali nezáujem o prácu v poľnohospodárstve. Prejavilo sa to aj neúmerným odchodom pracovníkov z poľnohospodárstva do iných odvetví. Preto bolo potrebné prijímať rôzne opatrenia na ich stabilizáciu.

Sovietsky model kolektivizácie so znakmi sociálnej perzekúcie roľníkov počas celého desaťročia otupoval záujem o zvyšovanie výroby. Osobitne negatívne pôsobilo direktívne predpisovanie dodávok štátu, dokonca za nízke ceny, ktoré často nepokrývali výrobné náklady. Dôležitou kapitolou celého procesu kolektivizácie boli násilné metódy zakladania družstiev sprevádzané psychológiou strachu, ktoré boli zacielené nielen na vlastníka pôdy, ale aj na jeho príbuzenstvo. Dialo sa to ekonomickými i mimoekonomickými nástrojmi.[10]

Značné hospodárske problémy spôsobila likvidácia remeselných a iných živností na rozhraní 40. a 50. rokov. Komunálne podniky, ktoré mali vyplniť medzeru po súkromnom podnikaní, nenaplnili ani rozsah, ani kvalitu predchádzajúcich služieb obyvateľstvu.[11] Rok 1968 otvoril otázku oživenia drobného podnikania aj na základe súkromného vlastníctva. Po vojenskej invázii už nebol priestor na jeho realizáciu.

Ekonomická reforma v druhej polovici 60. rokov bola jedným z hlavných prúdov spoločenského vývoja. Tvorila hlavnú os reformného hnutia, pretože sa neobmedzovala len na ekonomickú oblasť. Posilňovala požiadavku reforiem celého politického systému, s ktorou sa spájal úspech ekonomickej reformy. S touto požiadavkou vystúpil O. Šik na XIII. zjazde KSČ roku 1966. Príprava ekonomickej reformy posunula do popredia otázku postavenia slovenských národných orgánov. Od roku 1966 sa overovala platnosť novej ekonomickej sústavy. Už prvé dva roky uplatňovania ekonomickej reformy ukazovali, že prelomiť direktívno-centralistický systém s jeho metódami, návykmi, myslením a oporami v centre i podnikoch nie je jednoduché a krátkodobé. Na Slovensku vytváralo uvádzanie ekonomickej reformy zložité situácie a ťažkosti v súvislosti s prestavbou veľkoobchodných cien, ktorá bola jej súčas-

---

vývoj nasledovný: vytvorený národný dôchodok na 1 obyvateľa na Slovensku 1948 – 61,2 %, 1989 – 95, 1 %; osobná spotreba na 1 obyvateľa 1948 – 81,0 %, 1989 – 91,6 %; priemerná mesačná mzda 1948 – 91,6 %, 1989 – 98,5 %.

10 Nátlak na roľníkov počas kolektivizácie analyzuje štúdia: HLAVOVÁ, V. Policajno-administratívny a ekonomický nátlak počas I. etapy kolektivizácie. In: Barnovský, M., ed. *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava 1995, s. 172-180.

11 Pozri ZELENÁK, P. Živnostenská otázka na Slovensku po februári 1948. In: Barnovský, M., ed. *Od diktatúry k diktatúre*. Bratislava 1995, s. 186-192.

ťou. Išlo o to, že veľkoobchodné ceny sa dotkli na Slovensku väčšiny priemyselných podnikov produkujúcich prvovýrobné suroviny, polotovary, pretože boli nízke a odbúraval sa systém štátnych dotácií.

Uvedené problémy a ťažkosti hospodárskeho vývoja 60. rokov evokovali celý rad otázok vzťahujúcich sa k predchádzajúcemu vývoju a novovznikajúcim ťažkostiam v súvislosti s realizáciou ekonomickej reformy. Kritické názory na minulosť a dobovú súčasnosť možno zhrnúť do týchto okruhov:

- v hospodárskej politike nebolo rozpracované oblastné (slovenské) riešenie problémov,
- celoštátna politika nedostatočne zohľadňovala odlišnosť podmienok slovenských podnikov a závodov,
- v minulosti i súčasnosti sa neracionálne využívali materiálne a ľudské zdroje; budovanie priemyselných závodov na produkciu polotovarov a surovín pre finálne spracovanie predovšetkým v českých krajinách znevýhodňovalo priemyselných robotníkov na Slovensku,
- východiskom by bola finalizácia a kompletizácia výroby, ktorá by zvýšila rentabilitu a pomohla riešiť aj zamestnanosť veľkého prírastku pracovných síl,
- v záujme zvýšenia rentability bolo potrebné prehodnotiť investičnú politiku; osobitne investične podporiť spracovateľské odvetvia na Slovensku, napríklad odvetvia založené na produkcii chémie, poľnohospodárstva a iné.

V druhej polovici 60. rokov sa Slovensko od českých krajín odlišovalo vo viacerých smeroch. Rozdielny bol stupeň urbanizácie medzi oboma časťami republiky. Kým podiel obyvateľstva bývajúceho v mestách vzrástol v Čechách a na Morave z 47,6 % v roku 1961 na 55,5 % v roku 1970, Slovensko zostávalo krajinou s osídlením vidieckeho typu aj napriek veľkému skoku počas 60. rokov, keď podiel mestského obyvateľstva stúpol z 31,4 % v roku 1961 na 41,4 % v roku 1970.

Podľa odvetvovej príslušnosti pracujúcich v národnom hospodárstve (v poľnohospodárstve v roku 1967 pracovalo v Čechách 16 %, na Slovensku 25,5 %, v priemysle v Čechách 41,8%, na Slovensku 30,6%, podiel pracovníkov nevýrobných odvetví bol približne rovnaký, t. j. 20,4% v Čechách a 19,7% na Slovensku) boli české krajiny priemyselnou spoločnosťou, kým Slovensko priemyselne agrárnou s pokračujúcou extenzívnou industrializáciou.

Rok 1968 otvoril mnohé otázky ekonomicko-sociálneho charakteru. Vojenská intervencia a následná normalizácia nielenže zabránili ich riešeniu, ale autorov ekonomickej reformy na Slovensku (H. Kočtucha, V. Pavlendu a ďalších) označili za pravicových oportunistov, a tým vyradili z politického a verejného života.

Orientácia na vytvorenie konzumnej spoločnosti, ktorú vedenie KSČ skryte podporovalo od začiatku 70. rokov so zámerom zabrániť splynutiu politickej krízy s ekonomikou, sa obracala proti vedeniu KSČ a štátu. Ekonomika a služby neboli pripravené uspokojovať potreby obyvateľov v kvalite a inováciách spotrebného tovaru porovnateľne s vyspelými krajinami. Investície do potravinárskeho, chemického, automobilového a ďalších odvetví v 70. a 80. rokoch nenaplnili ciele ani v kvantite, ani v kvalite výrobkov. V dôsledku toho vzrastal podiel *tieňovej ekonomiky a korupcie*, ktoré mohli existovať len s tichým súhlasom vládnucej garnitúry, lebo tlmili nespokojnosť.

Nivelizáciou príjmov režim odstraňoval už na začiatku svojej existencie veľké sociálne rozdiely v spoločnosti. Tým čiastočne eliminoval hrozbu veľkých sociálnych nepokojov, ktoré hrozili v polovici 50. rokov, najmä v súvislosti s menovou reformou a rozpadom jednotných roľníckych družstiev. Na stabilizáciu pomerov režimu siahal ku viacerým korekciám pred-

chádzajúceho politického kurzu. Politika industrializácie priemyselne nerozvinutých oblastí Slovenska so svojimi prudkými tempami priemyselnej výstavby zvyšovala zamestnanosť, a tým aj príjmy rodín. V dôsledku takmer plnej zamestnanosti a systému dôchodkového zabezpečenia sa utváralo vedomie sociálnej bezpečnosti. K tomu prispievali aj ďalšie sociálne dávky pre občana v podobe rodinných prídavkov, platenej materskej dovolenky, bezplatnej lekárskej starostlivosti, nákladov na vzdelávanie a kultúru, ktoré režim od roku 1961 vykazoval ukazovateľom spoločenskej spotreby. Týmto spôsobom mohol lepšie propagandisticky pôsobiť v prípade nenaplnenia cieľov. Nivelizácia príjmov v priebehu 50. a 60. rokov zlikvidovala chudobu v tej podobe, aká pretrvávala vo vedomí staršej generácie z čias veľkej hospodárskej krízy a čiastočne v čase druhej svetovej vojny. Na začiatku 70. rokov žilo pod hranicou existenčného minima 2,3 % a v roku 1985 1 % rodín (existenčné minimum predstavovalo 0,42 % priemerného príjmu na osobu v národnom hospodárstve). Ale od polovice 60. rokov nivelizácia príjmov už pôsobila destabilizujúco na stav spoločnosti.

Investície do priemyselného rozvoja Slovenska boli vysoké aj v 70. rokoch. Slovensko sa v 70. a 80. rokoch, napriek mnohým problémom štrukturálneho rozvoja, efektívnosti výroby a jej finalizácie, približovalo českým krajinám vo viacerých dôležitých ukazovateľoch výroby a životnej úrovne. Od roku 1948 do roku 1970 sa znížil rozdiel medzi českými krajinami a Slovenskom o 17 bodov. V 70. a 80. rokoch tento trend znižovania ďalej pokračoval.[12] V druhej polovici 80. rokov sa zastavil ekonomický rast a životná úroveň stagnovala. Režim nebol schopný ani čiastkovými reformami zmeniť situáciu. Formálne sa ďalej proklamovali hodnoty normalizácie, ale súčasne sovietska prestavba a glasnosť vzbudzovali nádeje. Po roku 1985 vývoj naznačoval potrebu systémových zmien. Ekonomicko-sociálna stagnácia sa odrazila aj v slovensko-českých vzťahoch. Pripravovala sa nová federálna ústava a ústavy republík, ktoré mali upevniť štátoprávne vzťahy. Krach komunistického režimu v novembri 1989 vytvoril novú politickú situáciu. November 1989 súčasne otvoril staronové otázky fungovania ekonomicko-sociálneho modelu. V novej situácii opäť ožili otázky „kto na koho dopláca". Podľa českého ekonóma V. Průchu v rokoch 1949 – 1989 bolo okolo 2,5 – 5 % národného dôchodku vytvoreného v Čechách použité na Slovensku. Tento odhad neberie do úvahy viaceré skutočnosti, a najmä to, že v Čechách len do roku 1961 pracovalo 358 000 osôb zo Slovenska, z toho 276 000 trvalo a ostatní prechodne. Odchod za prácou do Čiech pokračoval, hoci miernejším tempom aj v 70. – 80. rokoch.[13] Diskusie v médiách o tom, kto na koho dopláca, nikdy nemali racionálne jadro a vždy vyvolávali emócie na oboch stranách Československej republiky. Vyšší podiel investícií na Slovensku ako vytvorený národný dôchodok však posilňoval československú ekonomiku ako celok. Regionálne vyrovnávanie úrovne bolo v záujme štátu a jeho spochybňovanie predstavovalo dezintegračný prvok, ktorý pri rozpade federácie nebol rozhodujúci, ale ani nie celkom bezvýznamný.

Ekonomicko-sociálna situácia nebola pred pádom komunistického režimu vyhrotená v takej miere, že by bola bezprostrednou príčinou zrútenia komunizmu. Jeden z popredných slovenských disidentov Milan Šimečka v súvislosti s pádom komunizmu uviedol, že november 1989 bol revolúciou za slobodu, ľudské práva a ľudskú dôstojnosť.[14]

---

12 MUSIL, J. *The End of Czechoslovakia*. Budapest 1997, s. 62.

13 PRŮCHA, V. et al. *Hospodárske dejiny Československa*. Bratislava 1974, s. 524.

14 Analýzu vzťahov Čechov a Slovákov v rokoch 1945 – 1992 obsahuje monografia RYCHLÍK, J. *Česi a Slováci ve 20. století*. Bratislava 1998, 554 s.

Diplomatické rokovania medzi USA a Československom v kontexte pražského politického procesu s Williamom N. Oatisom (1951 – 1953)

SLAVOMÍR MICHÁLEK

Začiatok 50. rokov dvadsiateho storočia v Československu je známy vo verejnosti najmä masovými politickými procesmi s často vymyslenými domácimi nepriateľmi režimu, keď špičku ľadovca predstavujú smutne známe megaprocesy s Vladimírom Clementisom, Rudolfom Slánským, Máriou Švermovou, Ottom Šlingom a ďalšími.[1] Avšak, politické procesy sa netýkali len československých občanov, ale aj cudzincov. Medzi nimi hral prím politický proces s Williamom N. Oatisom.

William N. Oatis prišiel do Československa v júni 1950 s poverením prevziať vedenie pražskej pobočky tlačovej agentúry *AP*. Jeho predchodcu Nathana Polowetzkeho československé úrady vyhostili, čo v tom čase bola bežná prax aj voči iným západným novinárom.

Prípad Oatis sa odohral podľa osvedčeného scenára. Štátna bezpečnosť Oatisa najprv sledovala, potom zaistila, vymyslela jeho protištátnu činnosť a obvinila ho zo špionáže. Dňa 4. júla 1951 ho v politickom procese pred Štátnym súdom odsúdili na 10 rokov väzenia.[2]

Tento proces mal pre československý komunistický režim dve významné politické dimenzie – vnútornú i vonkajšiu. Z vnútorného hľadiska mala ním československá ŠtB ukázať spojenie vybraných domácich politických predstaviteľov s imperialistickým Západom, z vonkajšieho zase celému svetu dokázať, že malé komunistické Československo sa hlavnej imperialistickej veľmoci USA nebojí, a že jej nepodľahne.

Krátky štvorročný úsek životného príbehu amerického novinára, korešpondenta *Associated Press* (AP), Williama Nathana Oatisa v Prahe na začiatku 50. rokov minulého storočia je integrálnou súčasťou histórie studenej vojny. Je pravdivou výpoveďou o nedemokratických,

1 K sledovanému obdobiu všeobecne, ako aj k politickým procesom zvlášť, na začiatku 50. rokov minulého storočia bližšie pozri napr. HEJL,V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990; KAPLAN, K. *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948 – 1956*. Brno 1999; KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Praha 2001; LONDON, A. *Doznání.* Praha 1968; LŐBL, E. *Svedectvo o procese*. Bratislava 1968; PEŠEK, J. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Bratislava 2000; *Proces s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským*. Bratislava 1953; *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 – 1989, statistický přehled*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 12/1993.

2 Českí autori Karel Kaplan a Pavel Paleček v knihe *Komunistický režim a politické procesy v Československu v rokoch 1948 – 1989* (Praha 2001) venujú prípadu Oatis necelú stranu. Nesprávne uvádzajú, že William N. Oatis bol odsúdený na 7 rokov väzenia. Zároveň nie je pravdou, že William N. Oatis po návrate do USA spísal svoje zážitky z Prahy v knihe *Byl jsem v rudém vězení* (s. 114 citovanej knihy oboch autorov). Jediným publikovaným materiálom W. N. Oatisa z Prahy bol seriál šiestich článkov z 13. – 18. septembra 1953, publikovaný v americkej i svetovej tlači.

resp. totalitných pomeroch v komunistickom Československu, kde v tomto období vládla štátna polícia (ŠtB) nekontrolovateľnou mocou.

Obvinenie zo špionáže a zatknutie, vyšetrovanie, súdny proces a uväznenie Williama Nathana Oatisa v lete 1951 malo aj svoj medzinárodný rozmer, resp. dopad. Napomohlo k tomu, že už aj tak chladné, napäté a komplikované dvojstranné československo-americké vzťahy dostali novú vážnu trhlinu. Prípad Oatis tak sprevádzali mnohé československo-americké diplomatické rokovania, ktorých okamžitým výsledkom boli najmä hospodárske a obchodné obmedzenia a straty, predovšetkým na škodu komunistického Československa.

Československo–americké vzťahy sa vyvíjali relatívne pozitívnym smerom do pražského komunistického prevratu vo februári 1948. Československo využívalo americkú úverovú politiku a obe krajiny si priznávali navzájom doložku najvyšších výhod (MFN – most favoured nation) jednak na základe *Deklarácie o obchodnej politike* z roku 1946 (suplovala medzištátnu obchodnú dohodu), a jednak ako členské štáty Všeobecnej dohody o clách a obchode (GATT – General Agreement on Tariffs and Trade).

Základnou spornou otázkou medzi oboma štátmi bola otázka kompenzácie za americký majetok znárodnený a skonfiškovaný v Československu na základe prezidentských dekrétov z roku 1945. Hoci Československo kompenzáciu prisľúbilo, ale jej dôsledné vyriešenie odkladalo a podmieňovalo inými otázkami. Po februári 1948 sa kompenzácia stala výsostne politickou otázkou a jej neriešenie bolo alfou a omegou medzi oboma štátmi. Jej definitívne vyriešenie sa podarilo dosiahnuť až na začiatku 80. rokov minulého storočia. Pritom nešlo o zanedbateľnú sumu, 149 miliónov dolárov. Kameňom úrazu nebola len stanovená výška kompenzácie, tu americká strana v priebehu mnohých rokovaní podstatne zľavila svoje kompenzačné nároky, ale aj spôsob kompenzácie, a to, či kompenzačný nárok vzťahovať len na amerických občanov, alebo aj na bývalých československých občanov v Spojených štátoch naturalizovaných.[3]

Samozrejme, v československo-amerických dvojstranných vzťahoch na začiatku 50. rokov minulého storočia sa premietali aj širšie, bipolárne sovietsko-americké vzťahy. A tie, ako vieme, boli v sledovanom období veľmi napäté.

Dňa 1. marca 1948 odhlasoval americký Kongres embargo na obchod s ľudovodemokratickými štátmi. Prioritnou snahou tohto zákona bolo obmedziť vývoz amerických strategických tovarov do štátov za železnou oponou. Táto rozšírená americká kontrola zahraničného obchodu dostala otvorene politický rozmer 26. marca 1948, keď prezident Harry S. Truman podpísal vyhlásenie, ktoré obsahovalo zoznam výrobkov klasifikovaných ako vojnový materiál. Ich vývoz do ZSSR a do jeho satelitných krajín bol z dôvodu americkej národnej bezpečnosti a so zreteľom na zahraničnú politiku zakázaný. Konkrétne pre Československo to napr. znamenalo, že nemohlo z USA dovážať zariadenia na sušenie mlieka, alumíniové fólie, röntgenové lampy a podobne.[4]

Ďalším tvrdým krokom americkej administratívy voči Československu a iným ľudovodemokratickým krajinám bolo vo februári 1949 prijatie Zákona o kontrole vývozu (Export Control Act). Na základe jeho znenia sa vytvoril tzv. Poradný výbor pre vývoznú politiku, ktorý v spolupráci s Ministerstvom obchodu USA vypracúval štvrťročne zoznamy kontrolo-

3 Otázku kompenzácie za americký znárodnený a skonfiškovaný majetok pozri MICHÁLEK, S. *Nádeje a vytriezvenia. Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951*. Bratislava 1995, s. 45-57, 117-127.

4 Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (ďalej AMZV ČR) Praha, f. Generálny sekretariát – kabinet, šk. 207, č. m. 2737/48/Hč.

vaných tovarov. Išlo o tovary v dvoch kategóriách – nedostatkový a podliehajúci bezpečnostnej kontrole, v oboch prípadoch pre vývoz do Československa i ostatných „ľudovodemokratických" krajín zakázaný. Zahŕňal 90 % druhov tovarov vo svetovom obchode. Prax ministerstva obchodu bola taká, že americký výrobca alebo vývozca nedostal na určený tovar tzv. vývoznú licenciu. Naproti tomu na americký dovoz sa centrálne určili také vysoké colné tarify, že tento tovar bol v USA absolútne neschopný konkurovať cenou.

Postup amerických centrálnych úradov pri vydávaní vývozných povolení – licencií vo vzťahu k Československu viedol najprv k zadržiavaniu dodávok z USA do ČSR, neskôr k rušeniu už vydaných licencií na vopred zaplatený tovar. Túto skutočnosť najlepšie dokumentoval prípad širokopásovej valcovne, ktorú československá spoločnosť Banská a Hutní prostredníctvom firmy Investa v roku 1947 objednala a zaplatila v hodnote 16 miliónov dolárov. Výroba valcovne bola v USA dokončená v roku 1948, ale americké ministerstvo obchodu odmietlo na tento tovar pre komunistické Československo vystaviť vývozné povolenie. Odvolávalo sa pritom na čl. 5(b) Zákona o obchode s nepriateľom (Trading with the Enemy Act).

Americká strana nespochybňovala fakt, že valcovňa je československý majetok, no odmietla mu umožniť s týmto majetkom disponovať. Neskôr súhlasila s odpredajom valcovne Argentíne, no trvala na tom, že výťažok z predaja (cca 9 miliónov dolárov) bude zablokovaný na špeciálnom účte, ktorý sa využije na krytie amerických kompenzačných nárokov, ak československá komunistická vláda bude vyriešenie tejto otázky naďalej ignorovať.[5]

Aký postoj k tomuto stanovisku zaujala vláda v Prahe? Recipročný. Siahla na ďalší americký majetok v Československu. Išlo o počítače firmy IBM v hodnote 5 miliónov dolárov, ktoré mala v prenájme, a na ktoré uvalila tzv. nútenú správu.

Širokopásovú valcovňu i stroje IBM dopĺňal ďalší sporný artikel – československé menové zlato, pôvodne ukoristené Nemeckom a ku koncu vojny nájdené Spojencami. Ich Tripartitná komisia (USA, Veľká Británia, Francúzsko) odmietala Československu vrátiť 18,4 ton tohto zlata.[6]

Vrchol ľadovca zostrených hospodárskych a politických vzťahov medzi Československom a USA v tomto období predstavovalo zrušenie doložky najvyšších výhod. Americká strana dosiahla tento krok tak, že *Deklaráciu o obchodnej politike* vyhlásila za neplatnú. Rovnako tak vyvinula tlak na členské štáty GATT-u, ktoré jednostranný americký postup podporili. Pre Československo to znamenalo takmer zrútenie aj tak oklieštěného vývozu do Spojených štátov, ktorý predstavoval 70 % československého dolárového príjmu. Zároveň to znamenalo ohrozenie československého dovozu z USA, hlavne farebných kovov – medi, zinku, hliníka, niklu, ferozliatin. Svoj postoj odôvodňovala americká strana politicky.[7]

Strata doložky najvyšších výhod sa premietla v colnom zaťažení tovarov. Americké clá na československý tovar sa zvýšili v priemere o 100 %, v niektorých prípadoch i vyššie. Tým sa znemožnil vývoz československej bižutérie, drevených hudobných nástrojov, liehovín a piva, vlnených tkanín a hračiek.[8]

Uvedené diskriminačné obchodné opatrenia kulminovali v lete a na jeseň 1951. Československo pristúpilo na protiopatrenia, ktoré sa týkali zníženia závislosti vývozu i dovozu od trhov vyspelých západných krajín. Na základe odporúčaní zasadnutia Rady vzájomnej a hos-

5 Národný archív Českej republiky (ďalej NA ČR) Praha, f. 100/3, šk. 178, č. j. 603.
6 NA ČR, f. 02/1, Predsedníctvo ÚV KSČ 1963 – 1989, sv. P28/82, bod 10.
7 AMZV ČR, f. Odbor medzinárodných organizácií 1945 – 1954, šk. 5, bez sign.
8 NA ČR, f. 100/24 Klement Gottwald 1938 – 1953, šk. 102, a.j. 1157/1.

podárskej pomoci (RVHP) v novembri 1950 prijali členské štáty zásady, ktoré sa týkali aj tzv. strategických tovarov. V Československu išlo o 48 položiek, ktoré sledovalo priamo Byro RVHP (napr. obilie, cukor, uhlie, rezivo a pod.) a 69 položiek, ktoré sledovalo ministerstvo zahraničného obchodu. Povoľovanie výnimiek vývozu týchto komodít prichádzalo do úvahy len v tých prípadoch, ak sa spätne dovážali podobné položky strategického významu (napr. kaučuk, farebné kovy, ťažké obrábacie stroje).[9]

Na začiatku 50. rokov minulého storočia tak československo-americké dvojstranné vzťahy skĺzli takmer na bod mrazu. V dôsledku diametrálne odlišných politických, ideologických a ekonomických princípov sa premietali v krokoch, resp. opatreniach, vďaka ktorým vznikla nenormálna situácia, nedôstojná a ponižujúca. Bolo by iluzórne predpokladať, že aspoň obchodné, resp. hospodárske vzťahy oboch štátov mohli udržať istú, vzájomne výhodnú a pragmatickú rovinu. Bohužiaľ, prípad Oatis zmrazené vzťahy nezlepšil. Naopak, vyvolal ďalšie negatívne kroky, na ktoré doplácalo predovšetkým Československo. Vyvolaním a zinscenovaním prípadu Oatis si československá strana pravdepodobne predstavovala iný výsledok, než ten, ktorý sa stal realitou. Navyše nebola originálna, ale len kopírovala podobný príklad, ktorý sa krátko predtým odohral v Maďarsku.

Hlavným aktérom maďarského prípadu bol Američan Robert A. Vogeler. Dňa 18. novembra 1949 ho v Budapešti zatkla maďarská bezpečnostná polícia. Americká strana ostro protestovala, no nikto, ani rodinní príslušníci ani diplomatickí zástupcovia, neboli k nemu pripustení. Preto americká vláda zatvorila maďarské konzuláty v New Yorku a Clevelande a zakázala ďalšie cestovanie amerických občanov do Maďarska. V politickom procese 25. februára 1950 v Budapešti Vogelera odsúdili na 15 rokov za špionáž. Nasledovala americká diplomatická aktivita, ktorá ústila do rokovaní amerického veľvyslanca v Budapešti Roberta Davisa a Mátyáša Rakosiho, zastupujúceho ministerského predsedu. Maďarská strana tu prvýkrát naznačila, že Vogeler by mohol byť za určitých podmienok prepustený. Rokovania pokračovali v nasledujúcich mesiacoch a obe strany dospeli už v júni 1950 k vzájomnej dohode. Z tej však vzišlo, lebo tlačou presiakli informácie, že maďarská strana podmieňuje prepustenie Vogelera vrátením uhorskej svätoštefanskej koruny. Hoci túto podmienku maďarské diplomatické kruhy popreli, už v novembri 1950 sa ukázalo, že Maďarsko na korune trvá. Potom však americká diplomacia pritvrdila. Dňa 9. apríla 1951 navštívil americký veľvyslanec Davis maďarské ministerstvo zahraničných vecí, kde odovzdal memorandum americkej vlády. Uvádzalo sa v ňom, že v otázke svätoštefanskej koruny nie je americká vláda ochotná rokovať, pretože nepatrí medzi maďarský reštitučný majetok. Ak maďarská vláda neprepustí Vogelera, USA predajú vo verejnej dražbe maďarský reštitučný majetok, okrem majetku kultúrnej hodnoty (t. j. aj koruna), ktorý požíva zvláštny štatút a je držaný z bezpečnostných dôvodov v USA. Maďarská vláda odpovedala, že nezdieľa americké stanovisko pokiaľ ide o korunu sv. Štefana, ale že nezávisle od toho nevidí prekážky prepustenia Vogelera v blízkom čase za podmienok otvorenia konzulátov v USA, cestovania amerických občanov do Maďarska i otázok reštitučného maďarského majetku. Hoci Maďarsko svojimi maximálnymi požiadavkami neprerazilo, predsa len nakoniec z Vogelera „vytĺklo" slušný kapitál.[10] Maďarskí komunisti súhlasili s jeho prepustením 28. apríla 1951 za cenu štyroch amerických ústupkov:

9 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Štátny plánovací a štatistický úrad (ďalej ŠPŠÚ), šk. 539, č. m. 192.

10 AMZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajné, 1945 – 1959, USA, šk. 30, *Department of State Bulletin,* sv. XXIV, č. 618, 7. mája 1951.

1. maďarské konzuláty v New Yorku a Clevelande, ktoré boli zatvorené 15. januára 1951, budú znova otvorené;

2. americkým občanom, ktorých pasy boli zneplatnené na cestu do Maďarska 20. decembra 1949, bude opäť umožnené cestovať do Maďarska;

3. maďarský majetok, zabraný nacistami počas druhej svetovej vojny a uložený v americkej zóne Nemecka, bude vrátený Maďarsku na základe článkov maďarskej mierovej zmluvy;

4. USA súhlasili, že od 7. apríla 1951 sa posunie vlnová dĺžka rozhlasového vysielania *Voice of America* v maďarčine na ďalší kanál tak, aby sa neprekrývala s vysielaním *Rádia Budapešť*.[11]

William Nathan Oatis bol zatknutý päť dní pred prepustením Vogelera. Hoci neexistuje dôkaz, ktorý by potvrdzoval prepojenie týchto dvoch prípadov zatknutia amerických občanov z hľadiska zámerov maďarských a československých komunistov, predsa len to nabáda k domnienke, že Praha, nepochybne poznajúc úspešný výsledok Budapešti, sa rozhodla, že ak Maďari získali ako výkupné za prepustenie Američana ústupky americkej vlády, že podobný úspešný krok by sa mohol podariť aj jej. Či mal byť Vogeler využitý na politické procesy s domácim nepriateľom v Maďarsku, ako to pôvodne zamýšľala československá ŠtB a minister Kopřiva s Oatisom proti Clementisovi, je úloha pre maďarskú historiografiu.[12] Ako pravdepodobný sa však javí názor, že tak, ako Oatisa v Prahe, rovnako aj Vogelera pred ním v Budapešti, najprv presviedčali, aby pracoval ako tajný komunistický agent.

Svoj úspešný ťah s Vogelerom si maďarskí komunisti zopakovali aj koncom roka 1951. Štyria americkí letci, ktorí porušili maďarský vzdušný priestor, boli donútení pristáť 19. novembra 1951 na území Maďarska. Prepustili ich 28. decembra 1951 po zaplatení výkupného 120 000 dolárov.[13] Je síce faktom, že okamžite po ich prepustení, ešte v ten istý deň, zaviedla znovu americká vláda proti Maďarsku opatrenia, ktoré predtým odvolala ako súčasť ceny zaplatenej za prepustenie Vogelera (zákaz cestovania amerických občanov do Maďarska, znovuzatvorenie konzulátov v New Yorku a v Clevelande), všeobecne však maďarskí komunisti zo svojho uhla pohľadu dostali nový dôkaz, t. j. že americká vláda je ochotná platiť za svojich občanov výkupné.

Nepochybne sa možno domnievať, že aj Oatisova sloboda sa mohla vykúpiť nejakým americkým ústupkom – či už išlo o reštrikčné opatrenia proti československému obchodu s USA, znovuotvorenie konzulátov v USA, či prerušenie exilového vysielania *Radio Free Europe* z Mníchova. Lenže v tejto súvislosti v Štátnom departmente USA prevládli názory, že ústup-

---

11 SCHMIDT, D. A. *Anatomy of Satellite*. Boston 1952, s. 54-55.

12 V dostupnom archívnom materiáli v Čechách a na Slovensku o V. Clementisovi nenájdeme záznam, ktorý by tézu o Clementisovom prepojení na Západ cez Oatisa potvrdzoval alebo vyvracal. Existuje však dokument v Národnom archíve v College Park, štát Maryland, ktorý hovorí, že československý komunistický režim predpokladal, v prípade potreby, využiť Oatisa ako svedka v politickom megaprocese proti Clementisovi. Ide o záznam amerického vyslanectva vo Viedni z 31. októbra 1951, ktorého autorom bol jeho pracovník Albert Loewy. Informoval o vyšetrovaniach ŠtB v Prahe, o zatýkaní ľudí, ktorí mali kontakt s pražským izraelským konzulátom, miestnymi židovskými kruhmi a s Clementisom. Týchto sa podľa informácií vypytovali na kontakty aj s W. N. Oatisom. V správe sa usudzovalo, že ŠtB zhŕňa na proces s Clementisom dôkazy a svedectvá, a *„mohli by využiť Oatisa, aby svedčil proti Clementisovi"*. In: National Archives and Records (ďalej NAR), College Park, MD, file: Rg-59, Records of US State Department to the Internal Affairs of Czechoslovakia 1950 – 1954, reel No. 1, No. 749.00/11-2851.
Existencia jedného, aj to len sprostredkovaného, dokumentu k tak závažnej otázke je príliš málo na to, aby sme dokázali tvrdiť, že ambície ŠtB siahali cez Oatisa aj na Clementisa. Je však potrebné na takúto možnú súvislosť upozorniť.

13 SCHMIDT, ref. 11, s. 55.

ky či platba výkupného v akejkoľvek podobe podnieti československých komunistov opakovať špionážne obvinenia voči ďalším Američanom. Vďaka tejto realistickej línii Štátneho departmentu držala Oatisov prípad v rukách americká strana. Otázne bolo, čo urobiť pre Oatisa a pritom sa nenechať vydierať. V prvom rade sa mali využiť ekonomické páky a prostriedky „tichej" diplomacie. USA totiž veľmi dobre poznali prípad švédskeho podnikateľa Holgera Hjelma, ktorý bol v Československu odsúdený na tri roky väzenia za špionáž. V decembri 1949 však švédska vláda potichu pripravila opatrenia na zastavenie lodných dodávok železnej rudy, bez ktorej by bola československá ekonomika v tom čase úplne paralyzovaná. A Švéda Hjelma okamžite poslali domov.[14]

Hoci USA nemali v rukách podobne silné ekonomické prostriedky, ktorými by dosiahli prepustenie Oatisa, mali vplyv na Veľkú Britániu či Holandsko, zásobujúce Československo dodávkami farebných kovov, cínu a gumy. Týmto smerom však americká diplomacia, tajná ani otvorená, použitá v prípade Oatis nebola.

Diplomatická „hra" okolo Williama Nathana Oatisa sa oficiálne začala 25. apríla 1951, dva dni po jeho zatknutí. Československé ministerstvo zahraničných vecí oznámilo v nóte americkému veľvyslanectvu v Prahe, že vedúceho tlačovej agentúry *Associated Press* v Prahe *„československé bezpečnostné orgány zaistili pre protištátnu činnosť. William Nathan Oatis, podľa výpovedí svedkov, poveroval bývalých zamestnancov pražskej kancelárie agentúry Associated Press získavaním a overovaním tajných správ. Okrem toho menovaný získaval a rozširoval ilegálne tlačoviny hanobiace Československú republiku a jej zriadenie a na podobné účely používal československých príslušníkov, zamestnaných v pražskej kancelárii agentúry Associated Press."*[15] Oficiálna odpoveď amerického veľvyslanectva nasledujúceho dňa žiadala, aby americkej strane umožnili, v osobe vicekonzula Richarda C. Johnsona, navštíviť Oatisa. Československé ministerstvo zahraničných vecí túto požiadavku odmietlo. Rovnako odmietlo aj ďalšiu, t. j. aby Oatisovi povolili amerického obhajcu. Podľa československých predpisov mal však Oatis právo na právneho zástupcu iba z osôb československej štátnej príslušnosti, ktoré kvalifikovali ako obhajcov československé súdy.[16]

Už táto počiatočná diplomatická korešpondencia ukazovala, že československá strana nie je ochotná upustiť od žiadnej, čo i len nepodstatnej veci ohľadne Oatisa. Nemohlo byť preto prekvapením, že z americkej strany nasledoval rázny, najprv politický krok – dňa 2. júna 1951 vydal Štátny department rozhodnutie, v ktorom zrušil platnosť amerických cestovných pasov pre cesty do Československa.

Povoľovanie ciest do zahraničia vlastným občanom, vydávanie cestovných pasov, ich rušenie či obmedzenie platnosti, patrili zásadne do vnútornej právomoci každého štátu. Bola to medzinárodným právom uznaná zásada, vyplývajúca z pojmu štátnej suverenity. Rozhodnutie Štátneho departmentu o zrušení platnosti amerických pasov do Československa sa opieralo o znenie zákona z 31. marca 1938. Podľa neho bol štátny tajomník (t. j. minister zahraničných vecí) oprávnený rušiť alebo obmedziť platnosť pasov do niektorých štátov. Toto rozhodnutie uvádzalo ako dôvod *„pomery ktoré sú teraz v Československu"*, t. j. nebola garantovaná osobná bezpečnosť príslušníkov USA.[17]

---

14 Tamže, s. 56.

15 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. 19, č. m. 117.943/A-V-1.

16 Tamže, č. j. 118.649/51 A/V/1.

17 Tamže, šk. 22, č. m. 326.441/51-c-a, alebo NA ČR, f. 100/1 Generálny sekretariát ÚV KSČ 1945 – 1951, sv. 64, a. j. 523. Analýza Pavla Winklera pre ministra zahraničných vecí Viliama Širokého zo dňa 9. júla 1951.

Na zdôvodnenie uvedeného postupu USA využili najmä politickú argumentáciu. No v tom čase Oatisa už šesť týždňov zadržiavali bez povolenia akéhokoľvek styku s americkými diplomatickými či konzulárnymi úradníkmi, preto americká argumentácia bola v podstate neopodstatnená. V skutočnosti zrušenie platnosti amerických pasov pre cesty do Československa bolo nariadenie diskriminačné, hoci, ako sme už uviedli, patrilo do vnútornej právomoci každého štátu a československá strana nemohla argumentovať porušením medzinárodných zásad. Na strane druhej, medzinárodné právo nepriznávalo diplomatickým a konzulárnym zástupcom právo na návštevu zatknutého alebo odsúdeného občana ich krajiny. Povolenie alebo nepovolenie takejto návštevy patrilo do vnútornej právomoci každého štátu, ktorý sa v tejto veci riadil vlastnými predpismi a zákonodarstvom.[18] Umožniť Oatisovi návštevu amerického diplomata záviselo skutočne len od ochoty československých orgánov. Táto ochota, ako vieme, pochopiteľne československej strane chýbala najmä v čase vyšetrovania a prípravy hlavného pojednávania. Stav „incommunicado" obvineného Williama Oatisa jej plne vyhovoval. Československá republika nemala skutočne so Spojenými štátmi žiadne zmluvné záväzky povoľovať diplomatickým či konzulárnym úradníkom styk so zaistenými americkými štátnymi príslušníkmi.

V deň vyhlásenia rozsudku vydal americký Štátny department vyhlásenie, v ktorom odsúdil proces s Williamom N. Oatisom ako trápnu paródiu súdnictva a podvod pod záštitou československej štátnej polície. Rovnako tak centrála *Associated Press* reagovala bezprostredne. Vo svojom vyhlásení označila proces za arogantný príklad nevšímavosti a pohŕdania základnými ľudskými právami, čím československá vláda len vystavila dôkaz, že William Nathan Oatis konal iba legálnu prácu novinára tak, ako ju chápal celý slobodný svet. Prekrútená a skreslená interpretácia štátneho prokurátora vzbudila odpor u každého, kto uznáva demokratické inštitúcie a princípy a *Associated Press* sa vynasnaží všetkými dostupnými prostriedkami dosiahnuť oslobodenie W. N. Oatisa. *Associated Press* v závere svojho vyhlásenia tiež vyjadrila nádej, že sa jej v tomto dostane pomoci od ľudí milujúcich slobodu na celom svete.[19]

Toto verejne prezentované presvedčenie americkej agentúry nezostalo bez širokého ohlasu. Z celého nekomunistického sveta, zvlášť z rôznych kútov USA, prichádzali hlasné a hnevlivé výkriky rozhorčenia. Rezolúcie odsudzujúce komunistickú spravodlivosť sa valili ako povodeň. Ostré protesty vyhlásili v USA stavovské novinárske organizácie, napr. American Newspaper Guild, American Newspaper Publishers' Association, The National Press Club či The American Society of Newspaper Editors, ktorá vyzývala, aby korešpondenta sovietskej agentúry *Tass* vo Washingtone vylúčili z tlačových galérií Kongresu.

Aj svetové denníky sa postavili za W. N. Oatisa. Dňa 3. júla 1951 napísali New York Times: „*To, že americký novinár vykonávajúci svoju bežnú prácu získavaním správ mohol byť uväznený, mučený a odsúdený v Československu, ktoré založili Masaryk a Beneš, je takmer neuveriteľné.*" Vo Veľkej Británii nezávislý liberálny denník Manchester Guardian vyjadril morálne ponaučenie pre delegácie „*robotníkov mieru*" a iným prichádzajúcim do východnej Európy: „*trvanie iba na presnej a overenej informácii môže spôsobiť obesenie*". Nemecký Offenbach Post napísal, že keby boli aplikované komunistické pravidlá na Západe, korešpondenta zo satelitného bloku, ktorý by sa snažil zistiť, kde minister národnej obrany USA plánuje prázdninovať, by mohli obviniť zo špionáže. A čo napísal Die Neue Zeitung? „*Obvinenie je skutočne vždy proti Západu, ale pretože je Západ mimo dosahu, odsúdia ľudské bytosti. Zostáva jediná*

18 Tamže.

19 SCHMIDT, ref. 11.

otázka – či si autori takýchto procesov skutočne myslia, že tieto opakované činy sú brané vážne v hraniciach ich vlastných krajín.“[20]

A ako na hlavné pojednávanie a na rozsudok s Oatisom a spol. reagovala oficiálne československá tlač? V podstate len dva hlavné komunistické denníky, české *Rudé Právo* v Prahe a slovenská *Pravda* v Bratislave prebrali oficiálne tlačové správy ČTK. Najprv 1. júla 1951 publikovalo Rudé Právo informáciu, že nasledujúci deň začína záverečné pojednávanie pred Štátnym súdom. Oatis a jeho traja spolupracovníci boli vykreslení ako západní nepriateľskí agenti v amerických službách. Ich špionážna centrála bola odhalená, hoci bola rafinovane maskovaná. Vyzvedali najmä správy, ktoré sa týkali zradcov Šlinga, Švermovej a Clementisa. Svojou zločinnou činnosťou poškodzovali obvinení Oatis, Woydinek, Svoboda a Münz „*záujmy Československej republiky a vedome podporovali podpaľačské plány amerických imperialistov o vyvolanie novej svetovej vojny*“.[21] Následne po vynesení rozsudku zverejnili Rudé Právo i Pravda neúplný záznam z hlavného pojednávania, ako aj samotný rozsudok zo 4. júla. Opäť išlo o oficiálnu správu ČTK, ktorá informovala o výške trestov a ktorá opakovala osvedčenú terminológiu: školený špión, vojnoví štváči, zradcovská banda Šlinga, Švermovej a Clementisa, krvavé imperialistické zisky a podobne. Správa končila takto: „*Vďaka bdelosti nášho pracujúceho ľudu a pohotovosti bezpečnostných orgánov odhalili túto štvorčlennú protištátnu skupinu a zneškodnili ju. Spravodlivý trest nad zločinnými škodcami je výstrahou všetkým, ktorí by sa ešte v službách krvavého dolára pokúšali narušovať mierumilovné budovateľské úsilie v Československej ľudovodemokratickej republike.*“[22]

Pražské *Rudé Právo* išlo vo svojom komentári *Americkí špióni odsúdení* zo dňa 6. júla 1951 ešte ďalej. Nezostalo len pri Oatisovi či jeho predchodcoch v *Associated Press* Goldbergovi, Kasishkem a Polowetzkom, ale obrátilo pozornosť aj na bývalého amerického veľvyslanca v Prahe Lawrence Steinhardta, ktorý vraj inicioval pokus o februárový prevrat v roku 1948 a falšoval cestovné pasy pre nepriateľov Československa, ako aj na jeho podriadených. Za amerických špiónov označilo tiež ďalších bývalých diplomatov (napr. Američanov Jamesa Patcha, Williama Birgea, Britov Harolda Gibsa a Phillipa C. Wildasha) či humanitárnych pracovníkov (napr. šéfa CARE v Prahe Daniela Benedikta) a ďalších. Celá táto činnosť Oatisa i jeho spolupracovníkov a predchodcov, ako aj činnosť ďalších tlačových agentúr (popri *AP* aj *United Press*) a rozhlasovej stanice *Slobodná Európa*, bola podľa *Rudého Práva* dokladom toho, „*ako veľká je nenávisť kapitalistických zotročovateľov a pripravovateľov novej vojny k nášmu slobodnému ľudu, k našej socialistickej výstavbe,*“ pričom „*demaskovaním pravých úmyslov a odsúdením pred tvárou nášho ľudu vždy skončí každý pokus o nepriateľskú činnosť proti našej ľudovej demokratickej vlasti. Tak ako bola odhalená a zneškodnená až dosiaľ celá galéria nepriateľov našej republiky, tak skončí aj nabudúce každý podobný pokus. Náš ľud, naša vlasť má dosť síl, aby zneškodnila a po zásluhe potrestala každého nepriateľa, každého, kto by chcel zdvihnúť svoju zločinnú ruku proti našej socialistickej výstavbe, proti nášmu novému životu.*“[23] K takto formulovaným názorom sa dá prisúdiť len jedno zhodnotenie – sú ukážkou toho, ako ďaleko dokázala zájsť československá žurnalistika v službách alebo pod kuratelou komunistickej moci a propagandy.

Nájsť východisko z tohto bludného kruhu, prijateľné pre obe strany, pri použití odlišnej

20 Citované podľa SCHMIDT, ref. 11, s. 47.

21 Proces s americkým špiónom Williamom Oatisom a spoločníkmi. In: *Rudé Právo*, 1. júla 1951, s. 7.

22 *Rudé Právo*, 5. júla 1951 alebo *Pravda*, 5. júla 1951.

23 Americkí špióni odsúdení. In: *Rudé Právo*, 6. júla 1951, s. 2.

interpretácie faktov i medzinárodne platných dohovorov a zásad, bolo jednoducho nemožné, aj keď, najmä americkým diplomatickým kruhom nemožno snahu o vyriešenie incidentu uprieť. Potvrdzuje to rokovanie na československom ministerstve zahraničných vecí s ministrom Viliamom Širokým, ktoré inicioval veľvyslanec Ellis O. Briggs 15. júna 1951. Podľa záznamu z rozhovorov Briggs vysvetlil Širokému, že americká strana má eminentný záujem na prepustení Oatisa a žiadal uviesť dôvody, prečo bol zatknutý. Odpoveď Viliama Širokého bola bezchybná – išlo o vec namierenú proti československému štátu, sám si spis preštudoval a Oatis podpísal podrobné priznanie. Na Briggsovo naliehanie, aby mu objasnil podrobnosti o podstate previnenia Široký dôvodil, že išlo o otázky národnej bezpečnosti, armády a jej organizácie. Takúto klasifikáciu previnenia označil hlboko otrasený Briggs za veľmi trápnu. V rozhovore pokračoval v tom zmysle, že jeho vláda by považovala za rozumné riešenie, keby Oatisovi odobrali akreditáciu a keby ho vypovedali z Československa, ak sa skutočne previnil proti republike. Namietal tiež, že Oatis bol v styku s cudzinou len cez verejné komunikačné prostriedky, takže celá jeho činnosť bola legálna a vláde Československej republiky známa. Briggs ďalej konštatoval, že Oatisovi bola pravidelne obnovovaná akreditácia, naposledy týždeň pred zatknutím. Ak nebola československá vláda s jeho prácou spokojná, mohla vyjadriť nesúhlas neudelením akreditácie. Odpoveď Viliama Širokého bola opäť veľmi všeobecná: akreditácia sa odoberá za novinársku činnosť, no v prípade Oatisa vraj nešlo o prácu korešpondenta, ale o jeho špionážnu činnosť. Ďalšia časť rozhovoru sa točila okolo povolenia styku Oatisa s veľvyslanectvom. Aj to československý minister zahraničných vecí odmietol. Následne Briggs naliehal, aby Oatisa prepustili, resp. že je jeho povinnosťou starať sa o amerického občana. Široký rozhovor zakončil tým, že jeho povinnosťou je starať sa o štát a preto Oatisovo prepustenie nepripadá do úvahy.[24]

Na vynesenie rozsudku o desaťročnom žalári pre Williama N. Oatisa zo 4. júla 1951 reagoval bezprostredne Štátny department. V nóte ministerstvu zahraničných vecí v Prahe ostro odsúdil celý proces s Oatisom ako smiešnu paródiu pravdy, vopred pripravenú a zrežírovanú československou Štátnou bezpečnosťou. Samotný rozsudok označil za pokus o zavádzanie svetovej mienky s vymyslenými dôkazmi. Oatisovo priznanie sa k špionáži nóta charakterizuje ako priznanie sa amerického reportéra k tradícii jeho profesie podávať pravdivý obraz podmienok a udalostí v Československu ako ich videl. Československý režim, uvádzalo sa ďalej v nóte, len dokázal, že legitímne získavanie správ je „špionáž" a že odmieta princípy slobodného získavania informácií, resp. že *„sa obáva pravdy, nenávidí slobodu a nepozná spravodlivosť."*[25]

Po vyžiadaní a obdržaní záznamu z hlavného pojednávania oficiálne reagovalo aj veľvyslanectvo v Prahe. V nóte zo 16. júla 1951 uviedlo, že záznam z procesu nepodáva žiadny dôkaz o akejkoľvek činnosti Williama N. Oatisa, ktorá by podľa všeobecne platných zvyklostí nebola činnosťou svedomitého novinára, pričom nespravodlivé zaobchádzanie s ním bolo porušením zásady slobody informácií. Žiadalo zároveň jeho prepustenie s podmienkou odchodu z Československa. Odpoveď československej strany bola v duchu komunistickej propagandy taká, že americká nóta je hrubým pokusom o zasahovanie do záležitostí, ktoré spadajú do výlučnej právomoci Československa a preto československá vláda odmietla čo i len uvažovať o americkej požiadavke.[26]

---

24 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. 19, bez. sign.

25 SCHMIDT, ref. 11.

26 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. 19.

Prepustenie Billa Oatisa podporili aj americké stavovské novinárske organizácie a prípadom Oatis sa začala zaoberať aj americká politická špička. Mnohí senátori a kongresmani odsudzovali v tlači československý komunistický režim. Senátor William E. Jenner sa prezentoval plamenným vyhlásením, že ak nebude Oatis prepustený, malo by sa do Československa poslať americké letectvo, aby ho oslobodilo silou. Išlo samozrejme o technický nezmysel a ani samotný Jenner nevedel, ako túto leteckú „operáciu" uskutočniť. Mali snáď americké lietadlá vzlietnuť z vojenských základní západného Nemecka, napadnúť Prahu náletom či špeciálnym výsadkovým komandom a z prísne strážanej väznice Oatisa uniesť? Na túto otázku bola asi správna len jedna krátka logická odpoveď – propaganda.

Oveľa rozumnejší a praktickejší návrh predložili senátori Herbert O'Connor a Mike Mourney a kongresmani John V. Beamer a O. K. Armstrong. Navrhli ekonomické sankcie proti Československu. Nakoniec sa prípadom Oatis zaoberal aj samotný Kongres. Najprv 14. augusta 1951 navrhla Snemovňa reprezentantov okamžité prerušenie všetkých obchodných vzťahov s Československom dokiaľ nebude Oatis prepustený. Táto rezolúcia nezaväzovala administratívu, t. j. prezidenta a ministerstvá, mala iba odporúčajúci charakter a vyjadrovala názor americkej verejnosti a časti Kongresu. Dňa 23. augusta 1951 sa touto rezolúciou zaoberal aj Senát a bola ním jednohlasne prijatá.[27] V amerických pomeroch bolo celkom jasné a prirodzené, že schválenú rezolúciu oboma komorami Kongresu, prezident ani ministri nemôžu ignorovať. Text schválenej rezolúcie Kongresu znel: *„Pretože zatknutie a odsúdenie Williama N. Oatisa, korešpondenta Associated Press v Československu, je neslýchaným porušením pôvodných základných ľudských slobôd, zaručených Chartou Spojených národov, a pretože zaobchádzanie s Williamom N. Oatisom ukázalo, že československá vláda samovoľne zavrhla zásadu slobodných informácií, ktoré sú tak nevyhnutné pre mierovú spoluprácu a priateľské styky medzi národmi sveta, a pretože prenasledovanie iných amerických občanov vládou Československa americký ľud a ľud celého slobodného sveta odsudzuje, nech poslanecká snemovňa (za spoluúčasti senátu) rozhodne, že Kongres Spojených štátov vyslovuje svoje najhlbšie rozhorčenie nad zatknutím, podvodným súdom a nespravodlivým odsúdením Williama N. Oatisa a výkonným orgánom vlády uloží, aby podnikli všetky možné kroky na docielenie jeho prepustenia, nech je zmysel tejto rezolúcie zaslaný príslušnými predstaviteľmi našej vlády Spojeným národom a predstaviteľom československej vlády. Nech je ďalej rozhodnuté, že úmyslom Kongresu je ukončiť ihneď všetky obchodné styky s Československom a obnoviť ich len vtedy, až československá vláda vráti Williamovi N. Oatisovi slobodu."*[28]

Vhodný moment prezentovať stanovisko sa americkým najvyšším kruhom naskytol už o pár dní, 28. a 29. augusta 1951, keď malo prebehnúť oficiálne odovzdanie poverovacích listín nového československého veľvyslanca vo Washingtone Vladimíra Procházku do rúk prezidenta Spojených štátov. Nového československého veľvyslanca prijal najprv štátny tajomník Dean Acheson, nasledujúci deň aj prezident Harry Truman.

Rozhovor ministra Achesona s veľvyslancom Procházkom sa začal Achesonovým výkladom československo-amerických vzťahov, ktoré označil za zlé a stále sa zhoršujúce. Za hlavnú prekážku označil Oatisov prípad. Poukázal na nedávnu rezolúciu Kongresu, ako aj na prípad ďalšieho Američana Jana Hvastu, odsúdeného v Československu za špionáž.[29] Oatis bol

27 NA ČR, f. MZV-VA, šk. 489, č. j. 1-97c (19).

28 AMZV ČR, f. TOO 1945 – 1959, USA, šk. 30.

29 Jan Hvasta, pôvodom Slovák a naturalizovaný Američan, prišiel do ČSR v januári 1948 so zámerom študovať na Univerzite Komenského. Popri tom pracoval na vízovom oddelení amerického Generálneho konzulátu v Brati-

podľa Achesona odsúdený za špionáž, no neurobilo sa nič, aby mu vinu dokázali. Takýto postup označil za československú snahu zhoršiť vzťahy s USA, ktoré sa preto rozhodli, že v dohode s Veľkou Britániou a Francúzskom zakážu všetok vývoz do Československa, ako aj prelety československých lietadiel cez západné Nemecko. Acheson ďalej ostro odsúdil tiež fakt, že Oatisovi nebol umožnený výber vlastného obhajcu, ako aj to, že československé orgány nepovolili jeho kontakt s americkými diplomatmi v Prahe. Ak československá vláda nepodnikne nejaké kroky, napätie medzi oboma krajinami vzrastie. V nástupe nového československého veľvyslanca vo Washingtone vidí Acheson zároveň príležitosť, aby sa hľadal spôsob, ako urovnať tento prípad. Veľvyslanec Procházka oponoval, že Bill Oatis sa priznal, že bol právoplatne odsúdený za špionáž a že tento prípad je uzavretý. Odmietol tiež americké stanovisko, aby bol Oatis prepustený, resp. že celý proces bol komédiou a nespravodlivým rozsudkom. To videl ako nepatričnú kritiku československého súdnictva a československého právneho poriadku, zasahovanie do vnútorných vecí, čo rezolútne odmietol. Podľa Procházku bolo zároveň neprijateľné vyhrážať sa prerušením obchodných stykov. Oatis bol podľa neho v Československu podriadený československej jurisdikcii a jeho odsúdenie je v súlade s medzinárodným právom. Československo ako právoplatný členský štát Organizácie spojených národov trvá na princípe suverénnej rovnosti všetkých členských štátov a neustúpi žiadnemu nátlaku. Acheson na takto formulované názory reagoval sklamaním, pretože československé stanovisko necháva prípad Oatis na mŕtvom bode. Netrval na tom, aby československé úrady vyhlásili rozsudok nad W. N. Oatisom za neplatný a je podľa neho ďalej na československej vláde, ako úradne jeho prepustenie zariadi. Navrhol vec riešiť tak, že bude z krajiny vypovedaný, a že by sa to netýkalo otázky či bol odsúdený spravodlivo. To by podľa neho znamenalo, že československé stanovisko by sa neprejudikovalo a právoplatnosť rozsudku československého súdu by nebola spochybnená. Procházka súhlasil, že tento názor bude tlmočiť svojej vláde, no pochybuje, že sa to takto vyrieši vzhľadom na atmosféru, ktorú americká strana okolo celého prípadu vytvorila. Celkovo vnímal americký postoj ako politickú diskrimináciu – USA sa rozhodli Československo trestať za jeho politický režim. Ten však bol vecou Československa, nikoho iného. Rozhovor zakončil Dean Acheson tým, že Procházkovi odovzdal spomínanú rezolúciu Kongresu.[30]

Prijatie nového československého veľvyslanca s poverovacími listinami 29. augusta 1951 prezidentom Trumanom bolo krátke a chladné. Truman vyhlásil, že Oatisov prípad sa neskončí, kým nebude Oatis na slobode. Podľa Procházku bol prípad uzavretý a Československo neustúpi žiadnemu nátlaku.[31]

Rokovania Achesona s Procházkom ako aj audiencia u Trumana a stanovisko československého diplomata dostalo samozrejme veľký priestor v americkej tlači. Nechýbali stanoviská amerických politikov. Senátor Douglas za štát Illinois napr. vyhlásil, že Procházka by mal byť za svoje vyzývavé výroky okamžite vrátený do Československa. Ďalší senátor, Mundt za Juž-

slave. Vo vymyslenom politickom procese pred Štátnym súdom v Bratislave bol odsúdený za špionáž na 3 roky väzenia. Odvolal sa k Najvyššiemu súdu Československej republiky, ktorý jeho trest zmenil na 10 rokov. Väznili ho v Leopoldove, odkiaľ na Nový rok 1952 utiekol. Rok a pol sa skrýval na slovenskom vidieku, až sa v októbri 1953 objavil na americkom veľvyslanectve v Prahe. Vďaka aktivite americkej diplomacie v pozadí s americkým ekonomickým tlakom ho československé úrady vo februári 1954 z Československa vyhostili.

30 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. 18, č. j. 8041/51. Telegram veľvyslanca Vladimíra Procházku zachytávajúci rozhovor s Deanom Achesonom zo dňa 28. augusta 1951.

31 Tamže, Zvláštny tlačový prehľad č. 2 zo dňa 30. augusta 1951.

nú Dakotu, navrhol úplné prerušenie hospodárskych stykov a kongresman Chelf aj diplomatických.

Americká tlač si všímala dve skutočnosti – prvou bolo, že americká administratíva čoskoro pristúpi k uplatneniu tzv. ekonomického šraubu, t. j. zákazu preletov československých lietadiel cez americkú zónu v Nemecku, zákazu amerického exportu do Československa a odňatiu colných výhod Československu cez GATT. Druhou skutočnosťou, ktorú rozoberala americká žurnalistika, bol ohlas na Trumanovo správanie sa pri audiencii Procházku. *Washington Daily News* 30. augusta 1951 v rozsiahlom úvodníku nazvanom *Rozkrikovanie sa na veľvyslanca neoslobodí Oatisa, pán Truman!* poukázal na prezidentovu hrubosť s akou prijal československého veľvyslanca. To mu podľa denníka získa nejakých priateľov čo milujú silné slová, no nie je imponujúce keď prezident občas klesá na úroveň ulice. „*Môžeme snáď s Čechmi prerušiť všetky obchodné styky*" pokračuje úvodník „*snáď i politické, pretože Česi nám za to asi nevypovedia vojnu, ale málo pomôže keď temperamentný Harry vynadá niekomu ako v krčme. Nikoho to nepostraší a znižuje to dôstojnosť jeho úradu. Nám sa zdá, že by sme si mali vypracovať nejaký dôstojný a účinný spôsob, ako jednať s ľuďmi, ktorí nám šliapu na kurie oká. USA rozhodne musia chrániť svojich občanov v cudzine, ale nadávanie veľvyslancom nám pritom nepomôže.*"[32]

Ďalšie denníky, napr. *Philadelphia Inquirer*, *Evening Star* či *New York Journal American* zhodne uvádzali, že na Československo slová nepôsobia, preto bude najlepšie, ak s ním USA prerušia hospodárske a obchodné styky.[33]

Stanovisko amerických vládnych kruhov k československo-americkým vzťahom a k prípadu Oatis sumarizoval 8. septembra 1951 v rozsiahlom článku *Očakáva sa dôsledný tlak USA na ČSR* washingtonský dopisovateľ *New York Times* Paul Kennedy. Uviedol, že sú nesporné príznaky neúprosného amerického nátlaku na Československo. Opakuje odporúčanie oboch komôr Kongresu na suspendáciu všetkého obchodu s USA a uvádza tiež prijatie nasledovných opatrení:

1. československý dovoz do USA bude podrobený takým odkladom, zmätkom a ťažkostiam, že niet pochýb, že ekonomický šrób začal fungovať,

2. československá vláda bola varovaná, že ak nepodnikne kroky k náprave vzťahov s USA, bude nasledovať „reťaz udalostí" (chain of events), ktoré sú pripravené na uskutočnenie,

3. jednou z nich môže byť spomalenie amerického vývozu do Československa až k jeho úplnému zastaveniu. Americké ministerstvo obchodu už dalo na vedomie, že vzhľadom k administratívnym problémom nemôže udeľovať vývozné licencie,

4. USA sa vynasnažia, aby sa zbavili svojho obchodnopolitického záväzku voči Československu v rámci GATT. To by malo za následok, že clo na československý dovoz do USA by sa stalo úplne likvidačné.

Paul Kennedy ďalej konštatoval, že celá táto kampaň je kvôli Oatisovi, ktorého odsúdenie a uväznenie na začiatku júla 1951 vytvorilo medzi oboma štátmi nepriaznivú situáciu. Každý krok v tejto „reťazi udalostí" americká strana podnikala s cieľom dosiahnuť prepustenie Williama Nathana Oatisa v snahe udržať vzťahy Československa a USA v rovine, aby sa mohli „opraviť". A v tejto línii „opravy" sú podľa Kennedyho USA v delikátnej situácii, ak chcú Československu odoprieť to, čo má byť vrátené v prípade, že bude dosiahnutý cieľ. Pritom sa musia vyhnúť zdaniu, že sa za prepustenie Billa Oatisa zaplatilo výkupné. Výkupné chápali ame-

32 Tamže, Zvláštny tlačový prehľad č. 3 zo dňa 30. augusta 1951.

33 Tamže.

rické kruhy mimoriadne citlivo, lebo sa obávali, že môže vyvolať novú chuť satelitov ZSSR kvôli výkupnému zatýkať ďalších amerických občanov. Čo mohli teda podľa Paula Kennedyho USA urobiť? Mali dve možnosti – hospodárske a politické páky. Medzi hospodárske páky stanovil GATT, no tu bola situácia komplikovaná, obe krajiny boli zmluvné strany tejto organizácie, USA nemohli jednostranne vyhlásiť, že sa zbavujú svojich záväzkov voči Československu. Preto USA 31. júla 1951 požiadali GATT, aby boli zbavené týchto záväzkov. Ako dôvod sa uvádzalo, že dohoda bola uzavretá na báze „znesiteľných" (tolerable) vzťahov medzi signatármi zmluvy, a že vzťahy medzi USA a Československom sa zhoršili za túto hranicu.

V politickej oblasti Kennedy konštatoval, že Štátny department jasne naznačil, že náhla akcia, ako je napr. prerušenie diplomatických stykov, by mala asi za následok, že Československo by „zamrzlo" v terajšom postoji, a to by znemožnilo blízke prepustenie Oatisa.

Za istý dodatok k hospodárskym opatreniam Kennedy vo svojom článku označil aj to, že USA obmedzili cesty amerických občanov do Československa a pohyb československých obchodných reprezentantov v západnom Nemecku, ale aj to, že sa hovorí o zákaze preletov československých civilných lietadiel cez západné Nemecko do Paríža, Haagu či Škandinávie.[34]

Zákaz preletu československých civilných lietadiel cez západné Nemecko prišiel 10. septembra 1951. Z podnetu USA ho prijali aj ostatné dve západné okupačné veľmoci, Veľká Británia a Francúzsko. Aj na pôde GATT boli USA úspešné. Na zasadnutí v Ženeve 27. septembra 1951 sa im podarilo zbaviť sa záväzku voči Československu v rámci Všeobecnej dohody o clách a obchode, v dôsledku čoho vyhlásil prezident Truman 2. októbra 1951, že USA ruší pre Československú republiku k 1. novembru 1951 všetky obchodné výhody, hlavne však doložku najvyšších výhod. To znamenalo taký nárast ciel na československý vývoz do USA, že tieto clá spolu s neoverovaním konzulárnych faktúr znamenali úplné prerušenie vzájomného obchodu.

Ohlásenie uplatnenia amerického tlaku vo forme „ekonomického šraubu" na Československo vyvolalo na československej strane vážne obavy. Preto z poverenia vlády zvolal veľvyslanec Procházka vo Washingtone tlačovú konferenciu na 25. septembra 1951, kde prehlásil, že by sa dalo rokovať o prepustení Oatisa, keby USA odstránili svoje ekonomické reštrikcie voči komunistickému režimu v Československu. Procházkov postoj bol v ostrom kontraste s jeho vyjadreniami spred mesiaca, keď tvrdil, že prípad Oatis je právne uzavretý, a že Praha nepodľahne žiadnemu ekonomickému tlaku či propagande. Teraz bola československá vláda ochotná rokovať. Na otázku, aké podmienky si československá vláda kladie na začatie rokovaní o prepustení Billa Oatisa konštatoval, že si to vyžaduje atmosféru pokoja. Išlo o príliš opatrné a všeobecné konštatovanie. Keď sa ho dvakrát pýtali, či si Československo dáva podmienku, že musia byť odvolané ekonomické sankcie USA ako „výkupné", odmietal sa k tomu pred novinármi vyjadriť. Nakoniec na priamu otázku odvetil, že si myslí, že uvoľnenie ekonomických amerických sankcií vytvorí atmosféru, potrebnú na rokovanie, no zároveň odmietol dať podrobnejšie vyjadrenie.[35]

Spomínané kroky americkej administratívy v podobe „reťaze opatrení" dopĺňal zákon o vzájomnej bezpečnosti. Dňa 10. októbra 1951 ho podpísal prezident Truman s klauzulou, podľa ktorej USA poskytnú finančnú pomoc 100 miliónov dolárov demokratickým silám za železnou oponou, ako aj utečencom z tejto oblasti (tzv. Kerstenov dodatok k zákonu o vzá-

34 Tamže, tlačový telegram z Washingtonu zo dňa 8. septembra 1951.

35 SCHMIDT, ref. 11, s. 50.

jomnej bezpečnosti). To samozrejme československá vláda odmietala a označovala za hrubé zasahovanie do vnútorných záležitostí štátu.[36]

Tajné diplomatické pokusy americkej strany dosiahnuť prepustenie Oatisa formou výmeny prebiehali na prelome rokov 1951 a 1952, ale bez úspechu. Spočívali v tom, že 7. decembra 1951 predložilo americké veľvyslanectvo v Prahe návrh na výmenu osôb americkej štátnej príslušnosti, ktoré sú v československej právomoci za rovnaký počet osôb československej štátnej príslušnosti, ktoré sú v americkej právomoci. Odpoveď československého ministra zahraničných vecí V. Širokého z 12. januára 1952 vo forme aide memoire bola, že československá strana súhlasí s výmenou, len ak americká vláda odvolá diskriminačné opatrenia. Direktívny tón československej odpovede obsahovo predstavoval okamžité vrátenie akontácií na zariadenia objednané v USA, za čo sa československá strana zaviaže platiť v rámci náhrad za znárodnený americký majetok istým percentom z československého zisku z vývozu do USA. USA budú okamžite, resp. dňom výmeny, overovať konzulárne faktúry na československý tovar do USA, americké úrady budú dávať na americký tovar vývozné licencie do Československa v rozsahu a tovarovej štruktúre rokov 1950 – 1951. Rovnako v deň výmeny osôb americká strana odvolá zákaz letov cez americkú zónu Nemecka do západnej Európy, a tiež vyžiada súhlas vlád Veľkej Británie a Francúzska na odvolanie tohto zákazu.[37]

Odpoveď veľvyslanca Briggsa zo 14. februára 1952 bola takmer identická s československými požiadavkami, najmä čo sa týkalo licencií, faktúr a preletov, no nehovorila nič o vrátení akontácií na zariadenia objednané v USA, konkrétne o už spomínanej valcovni. Táto bola totiž 17. januára 1952, päť dní po americkom návrhu na výmenu osôb, nariadením ministra financií USA zablokovaná. Lenže československá strana podmieňovala prepustenie Billa Oatisa práve valcovňou a z tejto požiadavky nechcela ustúpiť.[38] Túto možnosť však Štátny department označil na začiatku marca 1952 za „čistú špekuláciu", valcovňa nebola, nie je a nebude predmetom výmeny za Oatisa.[39]

Americká strana sa k možnej dohode o výmene osôb vrátila na začiatku júla 1952. Veľvyslanec Briggs odovzdal Širokému dva texty možnej dohody o výmene. Prvý prakticky kopíroval americké stanovisko z februára a marca 1952, druhý naň nadväzoval v tom, že USA nebudú robiť prekážky prevodu z výťažku predaja valcovne do Československa v tom prípade, ak sa valcovňa predá kupcovi prijateľnému pre USA. Československo bude podľa tohto návrhu dohody platiť Spojeným štátom 15 % z ročného zisku zo svojho vývozu do USA ako postupnú platbu americkým občanom za ich znárodnený a skonfiškovaný majetok. Československá vláda navyše zaplatí 3 milióny dolárov do 10 dní od podpisu dohody ako prvú zálohovú platbu za znárodnený majetok.[40]

Československá vláda americkú ponuku odmietla. Vysvetlení, prečo tak urobila, sa ponúka niekoľko. Od stanoviska, že Oatisa prepustiť vlastne nechcela, až po to, že ani nemohla. Nechcela okrem iného preto, že by jeho výmenou stratila prestíž, resp. americká ponuka na dohodu sa jej málila, ako napísal *New York World Telegram* 22. mája 1952 v článku *Úbohý satelit*. S tým súvisel názor, resp. konštatovanie, že československí komunisti by sa Billa Oati-

36 AMZV ČR, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. 16.

37 Tamže, f. TOT, 1954 – 1959, USA, šk. 2A, Diplomatická korešpondencia medzi Československom a USA za rok 1952, č. j. 421.672/54.

38 Tamže.

39 Tamže, f. TOO 1945 – 1959, USA, šk. 30, č. j. 108.300/52.

40 Tamže, f. TOT, 1954 – 1959, USA, šk. 2A, Diplomatická korešpondencia medzi Československom a USA za rok 1952, č. j. 421.672/54.

sa aj zbavili, keby ich to nestálo „krk" v rámci sovietskeho bloku. *New York World Telegram* sa odvolával na spoľahlivý prameň, že československé ministerstvo zahraničných vecí dostalo v apríli 1952 zo sovietskeho MIDu (Ministerstvo inostrannych del – ministerstvo zahraničných vecí) dve nóty, v ktorých sa požaduje opatrnosť v rokovaniach s USA o prepustení Williama Nathana Oatisa, resp. že by bolo smutné, keby sa sloboda vyzvedača použila ako základ k vyjednávaniu Československa so západnými veľmocami.[41] Takýto možný sovietsky postoj nabáda k otázke, či Moskve – z istého uhla pohľadu – americké diskriminačné opatrenia voči Československu aj nevyhovovali. Ak áno, malo by to zmysel i logiku – držalo to totiž Československo v sovietskom „košiari".

Všetky uvedené diskriminačné opatrenia americkej administratívy voči Československu za Oatisa nemali okamžitý a úplný želateľný účinok. V skutočnosti, ak americká vláda nechcela stav prerušením diplomatických stykov s komunistickým režimom v Československu zakonzervovať, musela trpezlivo nachádzať vedľajšie či nepriame metódy nátlaku, resp. čakať, kým plne začnú pôsobiť ekonomické páky a opatrenia. Ani pre Československo nebolo jednoduché vycúvať zo sporu okolo Oatisa s minimálnymi škodami, pretože politická argumentácia, resp. slepota, prevládala nad ekonomickými potrebami štátu. Trvalo takmer deväť mesiacov od hlavného pojednávania, kým československá vláda umožnila Oatisovi stretnutie s americkým diplomatickým zástupcom v Prahe.

Prvé stretnutie Oatisa s Briggsom sa konalo 30. marca 1952. Predtým však najprv s Oatisom hovoril osobný „referent" Josef Lédl i šéf odboru vyšetrovania na Veliteľstve ŠtB škpt. Milan Moučka. Moučka Oatisovi oznámil, že má zvážiť, ako bude odpovedať na možné Briggsove otázky. Bill Oatis cítiac zlepšenie svojej osobnej situácie prisľúbil, že bude odpovedať len so súhlasom Moučku. Samotné stretnutie Oatis – Briggs za účasti Moučku a tlmočníkov sa odohralo v rovine všeobecných fráz o zdravotnom stave, dobrej strave a pod. Pri otázke ako s ním zaobchádzali pri vypočúvaní Oatis najprv počkal, ako zareaguje Moučka. Milan Moučka nenamietal proti odpovedi, no vyjadril názor, že by nebolo vhodné v zmysle československých zákonov hovoriť o obsahu vyšetrovania. Veľvyslanec Briggs však tiež nechcel spôsobiť prerušenie kontaktu trvaním na nevhodnej otázke, preto svoju formuláciu poopravil v tom zmysle, že mu nešlo o obsah vyšetrovania, ale len o formu, či boli výsluchy dlhé a nočné. Oatis vtedy odpovedal, že výsluchy sa konali cez deň, boli dlhé, ale prerušované. Ďalšie otázky už boli len bežná rutinná záležitosť, či má Oatis dosť kníh, cigariet, či mu chodia listy od manželky. Oatis bol za prítomnosti Moučku so všetkým spokojný, optimistický v nádeji, že sa čoskoro dostane do Ameriky.[42]

Akokoľvek neformálne, neosobne, chladne, ba až plytko, vyznelo toto stretnutie, možno ho chápať ako prvý krok, po ktorom budú nasledovať ďalšie. Treba si tiež uvedomiť, že Oatis, ani Briggs sa nemohli pýtať či odpovedať otvorene. Prítomnosť Moučku a tlmočníkov navyše podporovali mikrofóny a nahrávanie celého dialógu. Pravdepodobne ani jeden, Briggs či Oatis, nebol spokojný a očakávali jeden od druhého viac. Možnosti však v danom čase a na danom mieste na to neboli.

Druhé stretnutie amerického diplomatického zástupcu v Prahe dňa 7. októbra 1952, tentokrát chargé ďaffaires Nathana Kinga, s Williamom Oatisom dopadlo v podobnom duchu. King najskôr absolvoval 3. októbra 1952 „inštruktáž" na ministerstve zahraničných vecí u šéfa americko-britského odboru dr. Jána Pudláka. Pudlák mu zdôraznil, že obsah rozhovo-

41 Tamže, f. TOT, 1945 – 1954, USA, šk. 18.

42 Archív Ministerstva vnútra Českej republiky Praha, f. V-2508 MV, W.N. Oatis, Operačný podzväzok č. 1.

ru Oatis – King sa musí týkať čisto osobných vecí, zdravia, drobných potrieb, kníh, rodinných pozdravov. Nesmie s väzňom hovoriť o ničom, čo by sa týkalo trestnej činnosti odsúdeného, rovnako tak ani o politických záležitostiach.[43]

Samozrejme, aj pred týmto stretnutím Milan Moučka a referent Josef Lédl Oatisa dôkladne „pripravili". V rozhovore s Moučkom Oatis nastolil viac otázok, ktoré by chcel položiť Kingovi: aké úsilie vykonávajú USA na to, aby bol oslobodený, v akom štádiu sú rokovania, aké je pravdepodobné československé stanovisko k jeho oslobodeniu, či mu bude vystavený nový americký pas, či manželke prichádzajú jeho listy. Lenže Oatis ďalej v rozhovore s Moučkom sám konštatoval, že si uvedomuje kde sa nachádza, a že z toho dôvodu *„rád zabudne na všetky otázky, ktoré by chcel položiť..."*[44] Aj v rozhovore s Lédlom prisľúbil, že sa nebude pýtať, čo robia americké kruhy pre jeho oslobodenie, zostane len vo všeobecnej rovine. Na stretnutie s chargé ďaffaires Kingom sa podľa správy npor. Lédla Oatis teší, očakáva, že budú podniknuté kroky na jeho oslobodenie. Nebezpečenstvo provokácie z Oatisovej strany podľa Lédla nehrozí.[45]

Rozhovor Oatisa s Kingom bol podobný ako rozhovor Oatisa s Briggsom. Odohral sa v miestnosti zaisťovacieho referátu ŠtB v Bartolomejskej ulici. Bol rutinný. King konštatoval, že americké úrady na neho nezabúdajú, Oatis sa nepýtal čo robia. Na otázku, či potrebuje toaletné potreby, cigarety a knihy, odpovedal, že všetkého má dosť. Opäť boli pri rozhovore prítomní tlmočníci i orgány ŠtB, preto sa Oatis nemohol dozvedieť, v akom štádiu je jeho prepustenie na slobodu. Nemohol pochopiteľne vedieť, že vláda USA navrhuje československej strane rokovania o otvorených hospodárskych otázkach, o globálnej kompenzácii za americký znárodnený a skonfiškovaný majetok, o IBM či o uvoľnení zablokovanej valcovne. Rovnako tak nemohol vedieť, že československo-americký vzájomný obchod je úplne prerušený, že sa neoverujú konzulárne faktúry a nevydávajú vývozné licencie, že pre cesty do USA žiada americké veľvyslanectvo v Prahe na udelenie víza odtlačky prstov a pod. Rovnako tak nemohol vedieť že uvoľnenie týchto diskriminačných opatrení podmieňuje americká strana jeho prepustením. Koniec koncov, toto stanovisko zdôraznil aj novému československému veľvyslancovi vo Washingtone Karlovi Petrželkovi počas jeho nástupnej audiencie 14. októbra 1952 aj zástupca štátneho tajomníka David Bruce.[46]

Až v priebehu marca – apríla 1953 nadobudlo prepustenie Williama Nathana Oatisa reálny základ. Predchádzala mu žiadosť o milosť zo strany Oatisovej manželky Laurabelly, ktorú adresovala československému prezidentovi Gottwaldovi 15. novembra 1952.[47]

Táto žiadosť o milosť bola z prezidentskej kancelárie postúpená na ministerstvo spravodlivosti. Minister Štefan Rais žiadal listom ministra zahraničných vecí a podpredsedu vlády V. Širokého 26. januára 1953 o rezortné stanovisko. Rais v tomto liste upozornil, že zatiaľ pozastavil ďalšie vybavovanie veci a navrhol tri riešenia:

1. zamietnutie žiadosti o milosť ministerstvom spravodlivosti a oznámenie tohto stanoviska manželke W. N. Oatisa,

43 Tamže, č. m. 133.107/ABO/52.

44 Tamže, list náčelníka odboru 6-B na Veliteľstve ŠtB škpt. Moučku náčelníkovi Hlavnej správy ŠtB mjr. Millerovi zo dňa 2. októbra 1952.

45 Tamže, list npor. Josefa Lédla zo dňa 6. októbra 1952.

46 Tamže, vyšetrovací zväzok William N. Oatis, podzväzok č. 3.

47 AMZV ČR, f. TOO 1945 – 1959, USA, šk. 30.

2. oznámenie manželke W. N. Oatisa, že minister spravodlivosti dal pokyn na ďalšie prešetrenie tejto žiadosti a výsledok jej oznámia,

3. založenie žiadosti o milosť ad acta bez upovedomenia manželky W. N. Oatisa o osude jej žiadosti.

Minister Rais sa prikláňal k tretej možnosti. Odpoveď Širokého z 9. februára 1953 Raisovi bola taká, že má oznámiť manželke W. N. Oatisa, že jej vec, t. j. žiadosť o milosť, sa prešetruje, že ministerstvo zahraničných vecí to študuje z hľadiska celkového vývoja československo-amerických vzťahov s prihliadnutím na iné československo-americké otvorené hospodárske a finančné otázky. Toto mala byť oficiálna odpoveď, no interne Široký Raisovi oznámil, že ministerstvo zahraničných vecí sa k tejto otázke vráti, ak to budú vyžadovať československé politické záujmy.[48]

Keď 27. marca 1953 navštívil prednostu americko-britského odboru na ministerstve zahraničných vecí Jána Pudláka veľvyslanecký radca amerického veľvyslanectva Nathan B. King a pýtal sa, v akom štádiu je prepustenie Billa Oatisa, Pudlákova odpoveď bola neurčitá, no aj nádejná: žiadosť o milosť pani Oatisovej je podkladom na konanie, ktoré je v štádiu prerokúvania. O dva dni neskôr pokračovala americká diplomatická ofenzíva listom nového veľvyslanca USA v Prahe Georgea Wadswortha šéfovi protokolu na ministerstve zahraničných vecí Josefovi Šedivému, v ktorom ho informoval, že by rád navštívil pri príležitosti zvolenia za československého prezidenta Antonína Zápotockého osobne a chce mu odovzdať osobné posolstvo prezidenta Eisenhowera.[49]

Ohlásená audiencia amerického veľvyslanca u nového československého prezidenta sa konala 30. marca 1953. V odovzdanom osobnom posolstve prezident Eisenhower Zápotockému zablahoželal k zvoleniu do úradu a vyjadril nádej, že uváži možnosť prepustenia Williama N. Oatisa a tak odstráni jednu z príčin treníc medzi USA a Československom. „*Ak vaša vláda prepustí pána Oatisa*“ pokračovalo posolstvo Eisenhowera, „*a tak odstráni prekážku, ktorá v dôsledku jeho stáleho uväznenia stojí v ceste ich riešení, je vláda USA zo svojej strany ochotná rokovať na základe plného vzájomného porozumenia o otázkach, ktoré vyplývajú zo zatknutia pána Oatisa a sú doposiaľ medzi nami otvorené.*“[50] Toto osobné posolstvo Eisenhowera ponúkalo elegantné riešenie. Československá strana mohla využiť prezidentskú amnestiu, tradičný rituál novej hlavy štátu, bez toho, že by jej krok vyzeral ako podľahnutie americkému nátlaku. Aj pre americkú stranu to bolo výhodné. Takto by to vôbec nevyzeralo, že oslobodenie Oatisa dosiahne za „výkupné“ a odstránenie niektorých diskriminačných opatrení by navonok vyznelo ako ústretové gesto. Bola to možnosť ako uzavrieť prípad Oatis vyhovujúcim spôsobom pre obe strany. Eisenhowerove posolstvo bolo doplnené 13. apríla 1953 memorandom amerického veľvyslanectva v Prahe, ktoré formálne potvrdzovalo americké ubezpečenie, že americká vláda začne overovať konzulárne faktúry, že budú zrušené obmedzenia na vývoz amerických výrobkov do Československa, obnoví sa platnosť amerických pasov do ČSR, odvolá sa zákaz preletov československých lietadiel cez západné Nemecko.[51]

Je nepopierateľným faktom, že tento ústretový krok urobila americká vláda. Odpoveď československej vlády bola kladná, 15. mája 1953 odovzdal Viliam Široký Georgeovi Wadsworthovi nótu, resp. posolstvo Antonína Zápotockého z toho istého dňa, v ktorom sa uvá-

48 Tamže, f. TOT 1945 – 1954, USA, šk. 19, č. j. 104.518/53-ABO.

49 Tamže.

50 NA ČR, f. 100/3, sv. 179, a. j. 605.

51 Tamže.

dzalo, že prezident Zápotocký ďakuje za prejavy blahoželania k jeho voľbe za prezidenta Československej republiky, a oznamoval, že na *„návrh vlády svojím rozhodnutím zo dňa 15. mája 1953 na základe § 74, odst. 1, č. 11 Ústavy odpustil Williamovi Oatisovi dosiaľ neodpykanú časť trestu odňatia slobody...*“[52]

Prípad Oatis sa tak z diplomatického hľadiska skončil úspešne. William Nathan Oatis sa vrátil domov do Ameriky. USA odvolali niektoré diskriminačné opatrenia, no hlavné, ktoré sa týkalo doložky najvyšších výhod, zostalo naďalej v platnosti.[53]

Pri základnej charakteristike či hodnotení „prípadu Oatis“ je potrebné formulovať odpoveď na otázku, čo v skutočnosti československý komunistický režim sledoval obvinením, odsúdením a uväznením Williama N. Oatisa. Aký cieľ, resp. zámer mal splniť?

Iste bolo týchto zámerov a cieľov niekoľko, no dominantnou sa javí snaha zdiskreditovať Západ, Spojené štáty americké i svetový imperializmus pred domácim obyvateľstvom, resp. obyvateľstvom krajín sovietskeho bloku. Ako parciálne, avšak nie menej dôležité, boli pokusy využiť Billa Oatisa v budúcnosti ako československého agenta, alebo prostredníctvom neho usvedčiť domácich nepriateľov štátu (napr. Vladimíra Clementisa, aj keď oficiálne dostupné československé dokumenty o tom priamo nehovoria), pre ktorých bol William N. Oatis „spojkou“ so Západom. Ďalším nezanedbateľným momentom bolo, že Praha nechcela, aby ktokoľvek cudzí informoval o tom, čo sa deje vo vnútri krajiny. A v neposlednom rade prvotným mohol byť tiež záujem využiť „prípad Oatis“ ako finančný faktor, čo dokazoval úspešný maďarský scenár. Napokon, v reči symboliky bol Oatis výstrahou a dôkazom, akýmsi živým mementom, že malé Československo sa nebojí hlavnej imperialistickej veľmoci.

(*Štúdia je výsledkom grantovej úlohy Historického ústavu SAV č. 2/4187/24.*)

52 Tamže.

53 Po prepustení Williama N. Oatisa začali USA opäť potvrdzovať konzulárne faktúry a vydávali licencie na vývoz amerického nestrategického tovaru do Československa. Mohol sa tak rozbehnúť obchod, oživila sa agenda na úrade obchodného pridelenca na československom veľvyslanectve vo Washingtone. I keď bolo jasné, že obrat obchodu s USA nedosiahne bývalú výšku jednak preto, že k tomu neboli predpoklady (nevýhodné colné tarify pre ČSR oproti konkurencii, cenovo nevýhodný reexport), jednak preto, že samotná Československá republika nemala záujem (integrácia československej ekonomiky do sovietskeho bloku), napriek tomu sa očakávalo určité zvýšenie. NA ČR, f. Ministerstvo zahraničného obchodu 1945 – 1989, šk. 17 reg. 30.

Unifikácia výzbroje čs. armády a jej vplyv na zbrojný priemysel na Slovensku na začiatku 50. rokov

JAN ŠTAIGL

Unifikácia výzbroje tvorila integrálnu súčasť sovietizácie ozbrojených síl všetkých štátov východného bloku. Mala politické, vojenské i hospodárske súvislosti. Prehlbovala vojenskopolitické väzby ZSSR a satelitných krajín, upevňovala ich vojenskohospodársky potenciál, umožňovala sovietskemu generálnemu štábu lepšie kontrolovať a ovládať spojenecké armády, zabezpečovala rýchle tempo ich vyzbrojovania, uľahčovala prípadnú spoločnú bojovú činnosť a pod.

Idea unifikácie československej a sovietskej armády bola sprievodným javom dominujúcej zahraničnopolitickej a vojenskopolitickej orientácie ČSR na Sovietsky zväz, ktorá sa presadila v priebehu druhej svetovej vojny. Košický vládny program deklaroval, že v záujme najužšej bojovej spolupráce v prítomnosti i budúcnosti „*budou organizace, výzbroj a výcvik nové čs. branné moci stejné jako organizace, výzbroj a výcvik Rudé armády.*"[1] Realizáciu tejto zásady mala podoprieť aj „nezištná" materiálová pomoc Sovietskeho zväzu, ktorý sa krátko pred skončením vojny zaviazal darovať čs. armáde výzbroj a výstroj pre desať divízií. Vojenská rada pri predsedníctve vlády preto v máji 1945 rozhodla preorientovať zbrojnú výrobu v Československu na mierovú a na vojenské účely ponechať len najnevyhnutnejšie minimum, pretože zbrane pre čs. armádu dodá ZSSR.

Realita povojnovej výstavby armády však už v krátkom čase ukázala, že riešenie otázky jej vyzbrojovania dodávkami zo Sovietskeho zväzu, ako aj výrazné obmedzenie zbrojnej výroby v ČSR budú len dočasné. Rámcový program vyzbrojenia čs. brannej moci, ktorý spracoval hlavný štáb MNO pravdepodobne v septembri 1945, vychádzal z existujúcej rôznorodosti druhov a typov zbraní a bojovej techniky a ich postupného nahrádzania produkciou domáceho zbrojného priemyslu. Predpokladal: „*a) Mírová čs. branná moc bude po přechodnou dobu vyzbrojena z části sovětskou, z části anglickou a z části trofejní německou a bývalou čs. výzbrojí. b) Mobilizační čs. branná moc bude vyzbrojena postupně výzbrojí československé výroby. Touto jednotnou výzbrojí, vyrobenou v ČSR, bude postupně vyměňována trofejní, anglická i sovětská výzbroj.*"[2]

V súlade s uvedeným ustanovením Košického vládneho programu sa pritom počítalo s tým, že produkcia čs. zbrojného priemyslu bude, ak nie úplne, tak aspoň z väčšej časti, unifikovaná s novou sovietskou výzbrojou. Vyplývalo to z pracovného plánu rokovaní ministra národnej obrany a náčelníka hlavného štábu v Moskve na začiatku septembra 1945, ktorých

1 *Košický vládní program*. Praha : Svoboda, 1984, s. 11.

2 VÚA Praha, f. VKPR 1945, šk. 2, čj. 1165.

cieľom boli otázky dočasnej sovietskej materiálovej pomoci, unifikácie niektorých druhov a typov zbraní oboch armád, a s tým súvisiace potreby a perspektívy rozvoja čs. zbrojného priemyslu. Unifikácia sa mala riešiť najmä recipročným zavádzaním výrobkov československej a sovietskej proveniencie s jednotným strelivom.[3]

Požiadavku unifikácie obsahovala aj úloha spracovať „*plán na postupné vybudování a vyzbrojení čs. branné moci, úkolů pro válečný průmysl z toho vyplývajících a plán finančních nákladů s tím spojených*“, ktorou MNO poverilo uznesenie Najvyššej rady obrany štátu z 23. októbra 1946.[4]

Prvý variant výzbrojného programu bol koncipovaný na obdobie pripravovaného päťročného národohospodárskeho plánu, t. j. na roky 1946 až 1950. Obsahovo mal program zabezpečiť „*pořízení základní výbavy mírové armády na určitém stupni pohotovosti, a to materiálem, který bude postupně zaváděn do výzbroje na základě poznatků vyplynuvších ze zkoušení nejmodernějších bojových prostředků osvědčivších se na konci války 1939 – 1945. Při zavádění zbraní bude přihlíženo zvláště k tomu, aby bylo možno u nich upotřebiti munici velmocenského spojence.*“[5] Po zamietnutí návrhu ako finančne nereálneho, MNO spracovalo nový variant, ktorý otázky vyzbrojenia armády riešil v dlhšej časovej perspektíve. Súčasne zohľadňoval aj niektoré nové faktory výstavby tejto zložky, okrem iného prechod od bezplatných dodávok vojenského materiálu zo ZSSR k jeho nákupu na úver.

Nový návrh výzbrojného programu mal dve relatívne samostatné časti, známe ako „veľký“ a „malý“ zbrojný program.

Podľa „veľkého“ výzbrojného programu mala byť čs. armáda v časovom horizonte 15 – 20 rokov celkom vyzbrojená a vystrojená bojaschopným vojnovým materiálom. Novovyrobeným materiálom zodpovedajúcim najnovším požiadavkám súdobého vojenstva sa mali najskôr vyzbrojovať jednotky prvého sledu. Ostatné jednotky sa mali vyzbrojovať hlavne upraveným materiálom z druhej svetovej vojny, a to najmä po nemeckej armáde a z časti tiež novovyrobeným čs. materiálom. Program „*byl přizpůsoben na finanční únosnost našeho státu a zahraniční situaci*“[6] a to tak, že sa členil na malý výzbrojný program a zvyšok veľkého programu, ktorý mal byť dokončený podľa finančných možností štátu.

„Malý“ výzbrojný program vychádzal zo snahy prekonať čo najrýchlejšie existujúci kritický stav výzbroje a výstroja a formuloval úlohy v oblasti vyzbrojovania a materiálno-technického zabezpečenia armády na obdobie desiatich rokov, tzn. 1948 až 1958. Počítal s tým, že pre prípad vojny budú jednotky prvého sledu prednostne vyzbrojené tak novovyrobeným materiálom, ako aj starším, predovšetkým trofejným nemeckým materiálom. Jednotky druhého sledu a mobilizované jednotky mali byť výzbrojným materiálom vybavené len čiastočne, a to výlučne opotrebovaným materiálom z druhej svetovej vojny. Program bol rozdelený na dve etapy. V rámci prvej etapy v roku 1948 sa plánovalo predovšetkým dokonalé využitie a účelné rozdelenie všetkého materiálu, ktorým armáda disponovala a dokončenie rozpracovanej

3 Na rokovaniach sa malo dohodnúť „co z materiálu československého bude zařazeno do ruské armády a z materiálu ruského do armády československé.“ VÚA Praha, f. MNO/HŠ-6. odd. 1945, šk. 57, č. 113.

4 KRATOCHVÍL, V. *Realizace Košického vládního programu v organizaci Československé lidové armády v letech 1945 – 194*8. VÚA Praha – nezaradené, s. 67.

5 VÚA Praha, f. MNO/HŠ-4, odd. 1946, šk. 51, sign. 89-1/7-19.

6 Celkové finančné náklady na zabezpečenie „veľkého“ výzbrojného programu boli vykalkulované na 135 miliárd Kčs. Na finančné krytie „malého“ výzbrojného programu sa malo vyčleniť spolu 56,842 miliardy Kčs, z toho 1,071 miliardy v roku 1948, 7,771 miliardy v roku 1949, po 5,333 miliardy v rokoch 1950 až 1957 a 5,336 miliardy v roku 1958. VÚA Praha, f. MNO/HŠ-6. odd. 1948, šk. 83, čj. 1153 taj. hl. št. 6. odd. 1948.

výzbroje a výstroja v závodoch ešte z konca vojny. Pozornosť sa mala venovať tiež rozvoju vojenských výskumov. Pre druhú etapu, tzn. v rokoch 1949 – 1958, sa počítalo s plným vyzbrojením delostrelectva, materiálovým doplnením bombardovacieho letectva a modernizáciou výzbroje peších divízií a tankového vojska.[7]

Vznik monopolu komunistickej moci vo februári 1948 a definitívne etablovanie sa ČSR do pozície satelita Sovietskeho zväzu v podmienkach završovania bipolárneho delenia sveta a začínajúceho „horúceho" obdobia studenej vojny viedli k podstatnej modifikácii niektorých častí výzbrojného programu. Hlavnou zmenou bolo upustenie od plánu na využitie trofejného nemeckého materiálu a jeho nahradenie orientáciou na nákup zbraní a bojovej techniky zo ZSSR. Už 12. 3. 1948 sa na porade hlavného štábu MNO konštatovalo, že: „*Pro celou polní armádu je třeba nákupem ze Svazu sovětských socialistických republik opatřit materiál sovětský, neopotřebovaný. Výnimku při nákupu možno učinit pouze u takového materiálu, který můžeme u nás vyrábět sami...*"[8] Takéto riešenie podľa velenia armády predpokladalo uskutočniť unifikáciu výzbroje československej a sovietskej armády, a to v nadväznosti na nové zhodnotenie možností čs. zbrojného priemyslu a jeho rozvoja.

O riešenie otázky unifikácie výzbroje čs. armády požiadalo MNO vládu ČSR oficiálne v septembri 1948. V správe o materiálovej situácii armády, ktorú vypracoval hlavný štáb ako podkladový dokument tejto žiadosti, sa nutnosť jej uskutočnenia zdôvodňovala predovšetkým obmedzenými kapacitami čs. zbrojného priemyslu v čase možného vojnového konfliktu. Uvádzalo sa v nej:

„*1) Náš zbrojní průmysl je schopen vyrobit do 10 let potřebný vojenský materiál, aby byl splněn výzbrojní program vojenské správy. Ve válce však kapacita našeho průmyslu ani zdaleka nestačí (bez ohledu na suroviny a pracovní síly) ukojit všechny potřeby bojující armády, a to především pokud jde o dělostřelecké střelivo.*

2) Je jasné, že ve válce budeme závislí na zásobování municí ze SSSR a je proto bezpodmínečně nutné, aby otázka unifikace výzbroje byla řešena.

3) S otázkou unifikace výzbroje je také úzce spjata:

a) výstavba našeho průmyslu, důležitého pro válku. Bude třeba rozhodnout, v jakém rozsahu a na jakých výzbrojních předmětech bude náš válečný průmysl pracovat.

b) usměrnění výskumnictví. Zabývat se něčím, co je již vyřešeno v SSSR anebo naopak, je nehospodárné a znamená to též ztrátu času."

Správa ďalej špecifikovala druhy zbraní novej čs. konštrukcie, ktoré bude čs. zbrojný priemysel schopný v prvej päťročnici vyrábať, pričom zdôrazňovala, že „*prototypy jsou u některých druhů výzbroje již hotovy a ve stadiu zkoušek u útvarů, některé těsně před ukončením a u některých nebude dlouho trvat, aby byly podrobeny prvním zkouškám.*" V kontexte s tým rozoberala a hodnotila výhody a nevýhody ponúkajúcich sa troch možností unifikácie výzbroje čs. armády: 1) unifikáciu s výzbrojou sovietskej armády, 2) unifikáciu koristným (trofejným) materiálom a 3) unifikáciu kalibrov zbraní čs. konštrukcie so sovietskym strelivom.

Hlavnú výhodu prvej možnosti videla v tom, že: „*Ve válce nebude rozhodovat, zda kterákoliv naše vyšší jednotka bude použita ve svazku našich armád, anebo přesunuta na kterékoliv bojiště jiné do svazku armád spojeneckých. Zásobování střelivem bude shodné se sovětským a tudíž zajištěno.*" Jej nevýhody potom zhrnula takto: „*U pěších zbraní používá sovětská armáda*

7 Tamže.

8 BARNOVSKÝ, M. *Strojársky a kovospracujúci priemysel na Slovensku 1945 – 1955. Kandidátska dizertačná práca.* Bratislava : HÚ SAV, 1968, s. 54-55.

střeliva obrubového, které nedovoluje u automatických zbraní tak velkou kadenci jako střelivo drážkové. Nemožnost výroby ve vlastních zbrojních podnicích ani sovětských zbraní, ani sovětské munice, neboť naše podniky by musely postupně svůj vývoj zbraní a střeliva ukončit a přejít na výrobu zbraní a střeliva sovětského za předpokladu, že dostanou výrobní podklady. Tím by byl náš zbrojní průmysl zbaven možnosti soutěžení a vývozu do zahraničí." Medzi výhodami unifikácie na základe koristného materiálu okrem iného uvádzala aj skutočnosť, že: „*Naše zbrojní podniky jsou na výrobu zbrojního materiálu původu kořistního zařízeny a také i prototypové vývojové práce jsou odvozeny od tohoto materiálu*." Naopak za hlavnú nevýhodu považovala obmedzenú kapacitu výroby delostreleckej munície, ktorá by kryla len desať percent vojnovej potreby. Tretiu možnosť unifikácie, t. j. zjednotenie kalibrov zbraní čs. výroby so sovietskym strelivom, hodnotila správa ako najideálnejšiu, vyžadujúcu však dostatok času na uskutočnenie.

Správa súčasne upozorňovala, že v prípade akútnej hrozby vojnového konfliktu „*nebylo by sporu o tom, že by přicházelo v úvahu pouze obstarání celé scházející výzbroje a výstroje v SSSR i když by tím utrpěl náš zbrojní průmysl snad smrtelnou ránu*".[9]

Definitívne rozhodnutie o spôsobe unifikácie bolo prijaté na rokovaniach československých a sovietskych vojenských predstaviteľov v Moskve v novembri 1948 a v lete 1949. Jej základom sa mali stať priame dodávky vojenského materiálu zo ZSSR spolu s „domácou" výrobou niektorých jeho druhov a typov podľa sovietskych výrobných licencií a technických dokumentácií. Československý zbrojný priemysel mal okrem toho pokračovať vo vývoji a výrobe vlastných druhov zbraní a munície tak, aby boli celkom alebo čiastočne unifikované so sovietskym materiálom.

Prvá dohoda o poskytnutí (nákupe) licencií na výrobu sovietskych druhov zbraní, bojovej techniky a iného vojenského materiálu v Československu bola podpísaná 7. júla 1949 a už na jeseň tohto roka začal ZSSR dodávať aj prvé licencie. Na základe tejto a nasledujúcej dohody z 31. marca 1950 poskytla sovietska vláda ČSR do novembra 1950 vyše dvadsať licencií, z toho štyri na delostrelecký materiál (12,7 mm náboj pre veľkokalibrový guľomet proti lietadlám a ostré nárazové míny kalibru 82 mm, 120 mm a 160 mm), jednu na tankový materiál (stredný tank T-34/85) a dve na letecký materiál. Poskytovanie ďalších licencií výrazne ovplyvnili závery zasadnutia ÚV KSČ vo februári 1950 o urýchlení výstavby čs. armády podľa sovietskeho vzoru.

Požiadavkami, ktoré vyplývali z týchto záverov, sa 4. mája 1950 zaoberala Najvyššia rada obrany štátu (NROŠ). Okrem iného zdôraznila aj úlohu preskúmať materiálne zabezpečenie vojsk, plány výskumu a zaobstarávania vojenského materiálu a stav mobilizačnej pripravenosti. Na tomto základe sa mali urobiť potrebné opatrenia smerujúce k najmodernejšiemu vyzbrojeniu armády, predovšetkým sa však mal uskutočniť radikálny obrat vo výzbrojnej politike z hľadiska unifikácie zbraní, bojovej techniky a munície so sovietskou armádou. V kontexte s tým NROŠ rozhodla o zastavení príprav výroby niektorých neunifikovaných zbraní, výroba ktorých by proces unifikácie komplikovala. Finančné straty zbrojného priemyslu s tým spojené sa odhadovali na tri miliardy Kčs.[10]

Zmeny v koncepcii vyzbrojovania čs. armády vychádzali z predstáv československého i sovietskeho generálneho štábu o jej urýchlenej výstavbe na maximálne možných počtoch. Súčasne zodpovedali názoru predstaviteľov politického a vojenského vedenia ZSSR, že Česko-

9 VÚA Praha, f. MNO/HŠ-6. odd., šk. 84, čj. 2200/Taj. hl. št. 6. odd. 1948.

10 VÚA Praha, f. MNO/HŠ-13. odd. 1950, šk. 2, čj. 43/taj. náč. priem. 1950.

slovensko si má armádu vyzbrojiť z vlastných zdrojov, nedovážať, tak ako doteraz, väčšiu časť materiálu zo Sovietskeho zväzu, ale vyrábať ho v sovietskych licenciách. Na základe návrhu MNO a „spresňujúcich" pripomienok sovietskych poradcov, ktorí pôsobili na MNO od mája 1950, schválila NROŠ v septembri 1950 súbor požiadaviek na zabezpečenie výroby vojenského materiálu podľa týchto licencií, ako aj list čs. vlády J. V. Stalinovi so žiadosťou o pomoc ZSSR pri unifikácii vojenskej techniky a výzbroje armády. Okrem iného sa v ňom uvádzalo, že čs. vláda žiada o poskytnutie licencií „*aby mohla přezbrojit armádu unifikovanými zbraněmi, vyrobenými v Československu... Do té doby než bude možno zahájit výrobu u nás a vlastními výrobky zásobovat armádu bude nutno opatřit nejnutnější vojenský materiál nákupem ze Sovětského svazu.*"[11]

Podľa súhrnného prehľadu MNO stúpol novými objednávkami počet licencií objednaných v ZSSR v roku 1950 na sedemdesiat, z čoho bolo dvadsaťdva licencií na výrobu zbraní a munície – sedem licencií na výrobu pechotných zbraní a munície (pušky, samonabíjacej pušky, samopalu, ľahkého guľometu, ťažkého guľometu vz. Gorjunov, nábojov do týchto zbraní kalibru 7,62 mm a do 12,7 mm protilietadlového guľometu vz. 38 S), trinásť licencií na výrobu delostreleckého materiálu (37 mm protilietadlového kanóna vz. 39, 85 mm protilietadlového kanóna vz. 44, 57 mm protitankového kanóna vz. 43, 100 mm protitankového kanóna pre samohybné delá, 160 mm mínometu, nábojov a prachov do týchto zbraní, 76 mm kanóna vz. 42 a 122 mm kanóna vz. 31/37, 122 mm húfnice vz. 38 a výstroja a niektorého materiálu pre 85 mm protilietadlový kanón vz. 44, 76 mm kanón vz. 42, 120 mm húfnicu vz. 38 a 152 mm húfnicu vz. 37) a dve licencie na výrobu leteckých zbraní (23 mm leteckého guľometu s krátkou a dlhou hlavňou).[12] Nákup licencií na výrobu zbraní, bojovej techniky, munície a iného vojenského materiálu pokračoval aj v nasledujúcich rokoch.[13]

Na začiatku roka 1951 dostal proces zavádzania výroby vojenského materiálu podľa sovietskych licencií ďalšie urýchľujúce a rozširujúce impulzy. V januári 1950 boli najvyšší predstavitelia komunistických strán východného bloku na porade v Moskve oboznámení so zámerom ZSSR využiť dočasnú vojenskú prevahu nad Západom na rozšírenie „socialistického tábora" o západnú Európu, a to do troch až štyroch rokov, čo bol bezprostredný podnet na prípravy na vojnový konflikt. Konkretizovaním z toho vyplývajúcich „potrebných" opatrení, s dôrazom na národné hospodárstvo ČSR, sa zaoberalo zasadnutie ÚV KSČ v dňoch 21. – 24. februára 1951, ktorého závery sa stali podkladom pre nadväzujúce rokovanie predsedníctva ÚV KSČ o otázkach armády a zbrojného priemyslu.

Predsedníctvo ÚV KSČ prijalo uznesenie o urýchlenom prezbrojení čs. armády a o obnove čs. zbrojného priemyslu ako neoddeliteľnej súčasti priemyselného komplexu ČSR. Ukladalo vybudovať základy zbrojného priemyslu schopného zabezpečiť vybavenie armády modernými unifikovanými zbraňami a v prípade vojny zapojiť do uspokojovania materiálových potrieb tejto zložky i ostatné priemyselné odvetvia. Za bezprostredné úlohy zbrojného priemyslu uznesenie považovalo: 1) vyzbrojiť čs. armádu novým materiálom vyrobeným prevažne podľa sovietskych licencií, 2) organizovaním pomerne rozsiahlej zbrojnej výroby vytvoriť do konca roka 1953 prevádzkovú základňu pre jej rýchle prevedenie na vojnový chod a 3) poskytnúť pomoc ostatným ľudovodemokratickým krajinám pri vyzbrojovaní ich ar-

11 BYSTRICKÝ, J. *Pomoc Sovietskeho zväzu pri výstavbe materiálno-technickej základne Československej ľudovej armády v rokoch 1945 – 1954. Kandidátska dizertačná práca*. Bratislava : VPA KG, 1976, s. 65.

12 VÚA Praha, f. MNO/nám. min. mat. 1952, sign. 89-1/80.

13 Bližšie BYSTRICKÝ, ref. 11, s. 151-156.

mád. Predsedníctvo ÚV KSČ schválilo aj požiadavky MNO na zbrojnú výrobu, ktorými sa malo zabezpečiť urýchlené prezbrojenie armády unifikovaným materiálom. Na ich základe, po spresnení dodatočnými výpočtami jednotlivých generálnych riaditeľstiev, spracovala skupina branného hospodárstva (BH) v Štátnom úrade plánovacom (ŠÚP) projekt plánu maximálnej zbrojnej výroby v rokoch 1951 – 1953.

Projekt zásadným spôsobom korigoval východiská, ciele a úlohy stanovené „malým výzbrojným programom", podľa ktorých sa rozbiehala zbrojná výroba od začiatku prvej päťročnice. Už v úvodnej časti zdôrazňoval, že predpokladá „*1) maximální využití stávající výrobní kapacity zbrojních závodů a 2) rozšíření této kapacity v těch případech, kdy stávající kapacita zbrojních závodů nestačí krýti schválené požadavky MNO: a) umístěním zbrojní výroby v dalších strojírenských závodech, b) investiční výstavbou.*"[14] Značná, dá sa povedať rozhodujúca časť tejto výrobnej kapacity a investičnej výstavby mala byť sústredená na Slovensku.

Do roku 1950 boli na Slovensku v podstate dve centrá zbrojnej výroby, a to v Považskej Bystrici a v Dubnici nad Váhom. Závod Považské strojárne (bývalá Čs. zbrojovka) v Považskej Bystrici sa orientoval predovšetkým na výrobu pechotnej munície a delostreleckých nábojníc. V objektoch Škodových závodov v Dubnici nad Váhom, ťažko poškodených na konci vojny a opravených nákladom niekoľkých desiatok miliónov korún, sa v roku 1950 začala výroba delostreleckej munície a v tzv. kanónke sa realizovali opravy a rekonštrukcie hlavní spolu so sériovou výrobou podvozkov diel. Niektoré prevádzky oboch závodov boli prevedené na civilnú výrobu.

V súlade so zámerom ústredných orgánov KSČ a štátu premiestniť výrobnú a výskumnú základňu zbrojného priemyslu zo západných, v prípade vojnového konfliktu s „imperialistickým táborom" najviac ohrozených oblastí na bezpečnejší východ republiky, sa pritom predpokladalo, že závod v Dubnici nad Váhom sa perspektívne stane hlavnou výrobnou a opravárenskou bázou delostreleckého materiálu. Od jesene 1949 sa do Dubnice a Trenčína začalo presúvať technicko-konštrukčné oddelenie Škodových závodov, respektíve Závodu V. I. Lenina v Plzni spolu so zamestnancami a rozpracovanými vývojovými úlohami. Spomenutým rozhodnutím NROŠ o zastavení vývoja niektorých neunifikovaných zbraní bola väčšina z nich zrušená.

Podľa projektu tzv. zbrojnej trojročnice sa splnenie úloh zbrojnej výroby v ťažkom strojárstve, tzn. výroby delostreleckého materiálu, malo zabezpečiť, okrem iného, týmito organizačnými a investičnými opatreniami: 1) urýchleným presunutím civilnej výroby zo Škodových závodov v Dubnici nad Váhom a závodu OMNIA v Kubrej pri Trenčíne (dnes súčasť Trenčína) do iných podnikov, 2) urýchlenou výstavbou oceliarne v Dubnici nad Váhom, 3) dodávkou asi 400 obrábacích strojov pre závod v Dubnici a asi 270 pre závod v Kubrej, 4) urýchlenou dodávkou elektrických pecí zo ZSSR pre závod v Dubnici, 5) dovozom strojov na vŕtanie hlavní a na tiahnutie drážok hlavní diel pre závody v Dubnici a v Kubrej, 6) „odľahčením" závodu v Dubnici od opráv diel a inej vojenskej výzbroje ich presunutím do vojenských dielní a iných závodov, 7) urýchleným dokončením výstavby skladov munície v Dubnici, 8) urýchleným prebudovaním závodu MEZ v Krompachoch na výrobu striel a jeho vybavenie potrebným strojovým parkom, 9) vybudovaním novej laboračnej prevádzky v blízkosti Krompách a 10) pomocou sovietskych odborníkov pri nábehu výroby.

Škodove závody v Dubnici nad Váhom a závod OMNIA v Kubrej sa na výrobe delostreleckého materiálu mali podieľať predovšetkým produkciou licenčného 85 mm tankového kanó-

14 VÚA Praha, f. MNO/nám. min. mat. 1952, sign. 54/1/145.

na vz. 44 pre tanky T-34, 57 mm protitankového kanóna vz. 43 S, 122 mm húfnice vz. 38 S, 122 mm kanóna vz. 31/37 S, 85 mm protilietadlového kanóna vz. 44 S, 160 mm mínometu vz. 43 S a niektorých zbraní čs. konštrukcie, ako napríklad 85 mm protitankového kanóna, 82 mm a 120 mm mínometov a 130 mm a 210 mm raketometov.

Výrobu stredných tankov T-34 s 85 mm kanónom vz. 44 mali v ČSR zabezpečovať závody ČKD Sokolovo v Prahe, ČKD Kriváň v Martine, Škodove závody v Plzni a novobudované závody vo Vígľaši a v Hriňovej, označované ako závody M II. Závod ČKD Kriváň v Martine, ktorého výstavba sa začala v roku 1947, bol pôvodne určený na výrobu ťažkej techniky, ako napr. bagrov, banských lokomotív, žeriavov, cestných valcov a pod. O jeho novom využití sa rozhodlo v októbri 1950 v rámci porady ministrov zainteresovaných rezortov na ŠÚP a vo februári 1951 bola schválená tzv. dvojprúdová koncepcia výroby tankov na Slovensku, podľa ktorej táto výroba „*měla být rozdělena mezi závody Martin a M II (Hriňová a Vígľaš) tak, aby tvořily uzavřené, na sobě nezávislé celky.*“[15] Vzhľadom na nevyhnutnú čiastkovú prestavbu závodu, nedostatok kvalifikovaných pracovných síl a potrebných strojov „*byla na rok 1951 určena do závodu Martin pouze výroba koreb ...Ve výhledu měl se postupně přibírat podvozek, motor, věž a převodová skříň.*“[16] Projekt plánu maximálnej zbrojnej výroby predpokladal, že v roku 1951 vyrobia v ČKD Sokolovo a v Martine prvých 175 tankov podľa sovietskej licencie a v ďalšom období budú produkovať 1 000 tankov za rok.

Závody zo Slovenska mali čiastkovým spôsobom participovať aj na výrobe lietadiel. Konkrétne išlo o n. p. Strojárne v Piesku, kde sa mala začať výroba motorov M 03 pre stíhacie lietadlá S-101 (československé označenie sovietskych lietadiel Jak-23).

Odvetviam a závodom presného strojárenstva boli určené úlohy v oblasti výroby peších zbraní a ich munície, delostreleckých nábojníc a niektorých druhov ženijnej munície, pričom za hlavný predpoklad splnenia plánovaných výrobných výkonov sa opäť považovala obnova a doplnenie špeciálnych strojov a zariadení, a to predovšetkým dovozom zo ZSSR, Švajčiarska a z Nemecka. Vzťahovalo sa to aj na Považské strojárne v Považskej Bystrici, kde sa mala navyše celkom zrušiť „civilná“ výroba. Podľa projektu maximálnej zbrojnej výroby sa mali v Považských strojárňach vyrábať 7,62 mm samonabíjacie pušky, ktorých sa malo v roku 1952 vyrobiť 40 000 a v roku 1953 až 120 000. Spolu so Zbrojovkou Vlašim mal závod zabezpečovať aj výrobu pechotnej munície kalibru 7,62 mm, a to skrátených drážkových nábojov, okrajových nábojov a samopalových nábojov. Okrem toho mal vyrábať pechotné nášľapné a protitankové míny. Považské strojárne mali ďalej rozšíriť výrobu delostreleckých nábojníc, a to kalibru 37 mm a 57 až 152. Na splnenie stanovených objemov výroby munície a delostreleckých nábojníc sa kalkulovalo s urýchleným dokončením výstavby nového prevádzkového objektu (haly č. 68), ktorá sa začala v roku 1950.

V oblasti výroby výbušnín a trhavín projekt počítal s výstavbou nových chemických závodov na Slovensku, ktoré by sa od druhej polovice roku 1953 podieľali na výrobe bezdymových a čiernych prachov, hexogénu a tritolu. Podčiarkoval pritom, že „*investice nové výroby na Slovensku jsou tak velkého rozsahu, že jejich uskutečnění je možné jen za použití mimořádných opatření i za cenu změn v investičním plánu*“.[17] Pre rok 1952 počítal s investičnými nákladmi vo výške viac ako tri miliardy Kčs.

Projekt plánu maximálnej zbrojnej výroby v rokoch 1951 – 1953 po upresnení niektorých

15 VÚA Praha, f. Ministerstvo státní kontroly – vojenský odbor 1952 – 1955, šk. 794, sign. 21/624.

16 Tamže.

17 VÚA Praha, f. MNO/nám. min. mat. 1952, sign. 54/1/145.

výrobcov a smerných čísel produkcie schválila NROŠ začiatkom apríla 1951. V záujme čo najrýchlejšieho začatia výroby vojenského materiálu podľa sovietskych licencií a splnenia stanovených výrobných úloh predsedníctvo ÚV KSČ súčasne rozhodlo, a to na návrh sovietskych expertov, o centrálnom riadení strojárskych podnikov so zbrojnou výrobou. Úlohou spočiatku poverilo novovytvorené Generálne riaditeľstvo Čs. závodov všeobecnej kovovýroby a od septembra 1951 bolo takmer 90 percent zbrojnej výroby sústredené v novom ministerstve všeobecného strojárstva. Pri predsedníctve vlády okrem toho vznikol osobitný výbor pre zbrojnú výrobu a v ŠÚP a všetkých ministerstvách sa ešte viac posilnila úloha BH skupín. Súbežne so zavedením sovietskeho spôsobu organizácie a riadenia zbrojného priemyslu vláda ČSR požiadala sovietske štátne orgány o vyslanie odborníkov „*kteří by poskytli technickou pomoc při organizaci výroby na základě poskytnutých licencí*".[18]

Už na začiatku druhej polovice roka 1951 sa však ukazovalo, že úlohy stanovené plánom maximálnej zbrojnej výroby nezodpovedajú možnostiam čs. priemyslu, a že napriek uvedeným opatreniam nie je ich plnenie zabezpečené ani po organizačnej, investičnej a materiálovej stránke. Správa o československej zbrojnej výrobe, spracovaná na základe poznatkov sovietskych poradcov a prerokovaná v júni 1951 politickým sekretariátom ÚV KSČ a Vojenskou radou ministra národnej obrany, konštatovala veľmi zlý až katastrofálny stav vo väčšine závodov. Za hlavné príčiny pritom považovala nedostatky v organizácii a riadení priemyslu, nedodržovanie pracovnej disciplíny a sabotážnu činnosť.[19] Nebrala do úvahy objektívne súvislosti, ktoré vyplývali z preťaženia čs. hospodárstva, nedostatočného preverenia výrobných schopností a kapacít závodov, zo snahy o rýchly nábeh sériovej výroby jednotlivých druhov materiálu bez zodpovedajúceho investičného zabezpečenia, prípravy strojového parku, výrobnej dokumentácie a surovinovej základne, ako aj väčšinou bez dokončenia predvýrobných skúšok, z nedostatku kvalifikovaných pracovníkov, nevyhnutného rozširovania kooperačných a subdodávateľských vzťahov atď.

V centre pozornosti straníckych a vládnych orgánov v tomto čase bola najmä výroba tankov T-34. Situáciou v jednotlivých závodoch, ktoré na nej participovali, sa zaoberala analytická správa MNO z decembra 1951.

Pomerne veľká časť správy bola venovaná Závodu J. V. Stalina (bývalé ČKD Kriváň) v Martine, kde sa na jar 1951 začali zvárať tankové korby. Za hlavné problémy výroby tu považovala nepravidelné dodávky pancierových odliatkov z Vítkovíc a nízku kvalitu zvarov na tankových korbách v dôsledku nedostatku zváracích aparatúr a kontrolných a meracích prístrojov „*předepsanými sovětskými licenčními dokumenty*". Do ČKD Sokolovo, ktoré vykonávalo finálnu montáž tankov, sa preto dodával „*materiál, který praská a po určité době vykazuje trhliny, jež musí být opět zavařovány*". V súvislosti s perspektívou, že: „*V roce 1952 má být postupně do závodu Martin soustřeďována montáž a přenášena tam i výroba dílů z ČKD Sokolovo, tankových motorů ze Škodových závodů v Plzni a opracování a montáž věží ze závodu v Dubnici...*", konštatovala podstatný pokrok vo výstavbe výrobných hál okrem oceliarne, kde výrazné meškanie ohrozovalo plnenie plánu. Na záver zdôrazňovala, že závod síce pravdepodobne splní stanovené dodávky na rok 1951, t. j. 75 tankových korieb, ale na začiatku roka 1952 musí „*rychle přejít na čtyřnásobnou kapacitu, což je možné jen jestliže se radikálně a okamžitě*

18 KAPLAN, K. *Sovětští poradci v Československu 1949 – 1956. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 14.* Praha 1993, s. 87.

19 Tamže, s. 88.

začnou měnit poměry ve Vítkovických železárnách a jestliže budou závodu v Martině dodány včas potřebné svařovací aparáty...“[20]

Na zlú kvalitu výrobkov správa upozorňovala aj pri hodnotení situácie vo Východoslovenských strojárňach v Prakovciach, v ktorých bola na základe dodatočného rozhodnutia NROŠ z apríla 1951 umiestnená výroba koľajových pásov pre T-34 a niektorých častí tankového kanóna. Za vážne nedostatky považovala najmä „primitívny“ charakter výroby a jej nízku mechanizáciu, ako aj malú kapacitu zapríčinenú výkonnosťou existujúcich taviacich pecí. Vzhľadom na predpokladané využitie až šesťdesiatich percent výrobnej kapacity závodu pre potreby MNO varovala, že: „*Tato výrobní situace závodu vážně ohrožuje dodávkový program tanků v roce 1952, jakož i program generálních a středních oprav*.“[21]

V súvislosti s výstavbou tzv. závodu M II vo Vígľaši a v Hriňovej správa MNO poukazovala hlavne na problémy s projektovým a materiálovým zabezpečením stavieb niektorých objektov, so stavom cestného a železničného prepojenia závodu s miestnou komunikačnou sieťou, s nedostatkom riadiaceho technického personálu a s materiálovým a sociálnym zabezpečením stavebných robotníkov. Výstavba závodu, ktorý bol určený pre výrobu tankových motorov V-2 a prevodoviek, sa mala skončiť v máji 1952.

Do tankového výrobného programu boli na začiatku roka 1951 zaradené aj novovybudované Podpolianske strojárne (PPS) v Detve a Strojáreň Piesok, závod v Hronci. V Detve sa okrem výroby rôznych skupín mala perspektívne uskutočňovať, podobne ako v Martine, finálna montáž tankov T-34 a uvažovalo sa aj o výstavbe zlievárne ocele. Koncom roka 1951 boli tieto plány zmenené a predpokladala sa len kooperácia PPS so závodom v Martine, a to najmä dodávkami prevodoviek, hlavných spojok, smerových spojok, brzdových pásov a častí podvozka. Dočasne boli PPS poverené repasovaním lafiet 75 mm kanónov stíhačov tankov ST-1 (trofejný Panzerjäger 38 Hetzer). Závod v Hronci sa začal stavať v roku 1947 ako zlievareň sivej liatiny. Koncom roka 1950 však ministerstvo ťažkého strojárstva rozhodlo o jeho využití pre strojársku výrobu a v marci 1953 schválil ŠÚP návrh MNO, aby bol závod dostavaný ako zlievareň ocele pre tanky.

Opracovávanie hrubých odliatkov veží a výrobu a montáž kanónov tankov T-34 zabezpečovali, ako už bolo spomenuté, Škodove závody v Dubnici nad Váhom, vo februári 1951 premenované na Závody K. J. Vorošilova (ZKJV). Sovietsku výrobnú dokumentáciu k 85 mm tankovému kanónu vz. 44 S dostal závod v auguste 1950 a prvé kanóny začal vyrábať v máji 1951. Podľa plánu mal v tomto roku vyrobiť 200 kusov, v skutočnosti sa však podarilo vyrobiť len 80 kanónov.[22] Do konca novembra t. r. dostal z Vítkovíc aj 138 tankových veží, z čoho však bolo pre montáž kanónov použiteľných len 120 veží. Plnenie plánu v ZKJV komplikovala aj zložitá materiálová situácia vo výrobe hlavňovej a inej ocele, respektíve neplnenie jej dodávok zo Závodov V. I. Lenina v Plzni, VŽKG Ostrava, Slatiny Brno a Spojených oceliarní v Kladne.

Okrem výroby tankových kanónov mali ZKJV v Dubnici nad Váhom podľa schváleného plánu „zbrojnej trojročnice“ v roku 1951 začať s výrobou 82 a 120 mm mínometov a do rámca tohto podniku začlenené Strojárne 9. mája (bývalá OMNIA) v Kubrej s výrobou 130 mm raketometov, všetko československej konštrukcie. Spolu mali v tomto roku vyrobiť 929

20 VÚA Praha, f. MNO/nám. min. mat. 1951, šk. 444, sign. 45-2/24.

21 Tamže.

22 VÚA Praha, f. Ministerstvo státní kontroly – vojenský odbor 1952 – 1955, šk. 794, sign. 7/3/15/13.

kusov delostreleckej techniky v hodnote 273 miliónov Kčs[23] a súčiastky a výstroj k týmto zbraniam za ďalších 115 miliónov Kčs. ZKJV v Dubnici nad Váhom mali ďalej zabezpečovať opravy a adaptácie diel a výstroja trofejného pôvodu v objeme 66 miliónov Kčs a opravy používaných diel za 23 miliónov Kčs.[24] Celkový plánovaný finančný objem uvedenej výroby oboch závodov v roku 1951 tak predstavoval čiastku 447 miliónov Kčs. Z rôznych dôvodov sa však podarilo vyrobiť a opraviť delostreleckú techniku len za 286,974 miliónov Kčs. Súbežne s uvedenou výrobou sa v Dubnici nad Váhom pripravovala výroba licenčných diel a mínometov, ktorá sa mala začať v roku 1952. Už v januári 1951 prevzalo TKO v Trenčíne sovietsku technickú dokumentáciu a vzorky nasledujúceho delostreleckého materiálu: 57 mm protitankový kanón vz. 43, 85 mm protilietadlový kanón vz. 44, 100 mm kanón vz. 44 pre samohybné delá, 122 mm kanón vz. 31/37, 122 mm húfnica vz. 38 a 160 mm mínomet vz. 43. Na výrobu prototypov a prípravné práce pre nábeh sériovej výroby v ZKJV „dohliadalo" od leta 1951 deväť sovietskych poradcov (G. F. Vasilijev, V. A. Golub, A. I. Švedov a A. P. Blinovskij ako konštruktéri a M. A. Badin, B. P. Šumin, P. I. Polusyčev, M. P. Chilčevskij a J. S. Vasin ako technológovia).[25] Prispeli zrejme aj k čiastočnej úprave plánovaných výrobných programov, pretože krátko po ich príchode rozhodlo MNO o presunutí prípravy licenčnej výroby 85 mm protilietadlového kanóna vz. 44 a výroby 57 mm protilietadlového kanóna čs. konštrukcie, ktorého vývoj dokončovalo TKO Trenčín, do Závodu V. I . Lenina v Plzni.

Podľa súhrnnej správy MNO o zbrojnej výrobe v roku 1951 sa v ZKJV do konca tohto roka ďalej uskutočnila laborácia 1,35 milióna kusov novej delostreleckej munície a revízia 396 tisíc kusov trofejnej delostreleckej munície. Závod vyrobil aj 550 tisíc kusov ženijných náloží rôznych druhov. V júni 1951 sa v Dubnici nad Váhom pravdepodobne začala tiež laborácia niektorých druhov pechotnej munície.

Výroba pechotnej munície sa však sústreďovala predovšetkým v Považských strojárňach, závod K. Gottwalda v Považskej Bystrici a v Zbrojovke Vlašim. Spomenutá správa MNO uvádza, že tieto závody vyrobili v roku 1951 spolu 120,2 milióna kusov munície štyroch nových druhov, 104,2 milióna kusov munície šiestich doteraz vyrábaných druhov a 1,05 milióna kusov výcvikovej munície ôsmich druhov. Považské strojárne okrem toho vyrobili 979 tisíc kusov delostreleckých nábojníc rôzneho kalibru.[26] Po pozitívnom hodnotení prototypu 7,5 mm samonabíjacej pušky československej konštrukcie sovietskymi poradcami a technickom vyriešení jej požadovaného prerobenia na unifikovaný kaliber 7,62 mm sa v Považskej Bystrici od júla 1951 pripravovala sériová výroba tejto zbrane.

Celkové výsledky plnenia plánu maximálnej zbrojnej výroby v roku 1951 v čs. priemysle boli alarmujúce. V oblasti výroby delostreleckého materiálu, ľahkých zbraní a ťažkej a pechotnej munície boli plánované úlohy splnené len na 64,2 percenta, v oblasti leteckej výroby na 56,8 percenta a vo výrobe špeciálnych vozov na 14,7 percenta.[27] Predpokladané rozšírenie zbrojnej produkcie v roku 1952 o 300 percent sa za tejto situácie ukazovalo ako nereálne. Začiatkom decembra 1951 preto Štátny úrad plánovací predložil MNO a ďalším zainteresovaným rezortom návrh na zníženie úloh zbrojnej výroby. Narazil však na kategoricky odmietavý postoj sovietskych poradcov a MNO, s ktorým sa stotožnilo aj vedenie KSČ. Hlavné dô-

23 VÚA Praha, f. MNO/GŠ-OPMZ 1951, šk. 303, sign. 31/1.
24 VÚA Praha, f. MNO/GŠ-OPMZ 1951, šk. 301, sign. 8/1.
25 KAPLAN, ref. 18, s. 110.
26 VÚA Praha, f. MNO/GŠ-OPMZ 1951, šk. 301, sign. 8/1.
27 VÚA Praha, f. MNO/nám. min. mat. 1952, sign. 54-1/7.

vody neplnenia plánu sa opäť hľadali predovšetkým v zlom organizovaní a riadení priemyslu. Niektoré hodnotiace materiály zainteresovaných rezortov však už prinášali objektívnejší pohľad na problémy zbrojného priemyslu.

V návrhu opatrení na zabezpečenie úloh zbrojnej výroby s dôrazom na výrobu diel, delostreleckej munície a výzbroje bojových lietadiel, ktorý pripravilo MNO pre politický sekretariát ÚV KSČ a vládu ČSR (zaoberala sa ním 27. 12. 1951), sa v tejto súvislosti konštatovalo, že „*průmysl neplní úkoly spojené s vybavením naší lidově demokratické armády potřebnou výzbrojí. Stav výroby, příprava nových výrob, technická úroveň, organizační a kádrové zajištění zbrojní výroby neodpovídá úkolům daným směrnými čísly vlády a požadavky MNO. Technologie výroby, zvláště ve výrobě speciálních materiálů dle sovětských licencí dosud není plně zvládnuta. Závazné technologické postupy nejsou dodržovány a většinou nebyly dosud ani stanovovány. Technická kontrola na pracovištích není dostatečná. Materiálové zabezpečení, zvláště ve výrobě hlavňové ocele, je naprosto nedostatečné... Výstavba a obnova závodů nepostupuje dle schváleného investičního plánu.*“[28] Podľa tohto návrhu mal politický sekretariát ÚV KSČ odporučiť vláde schválenie plánu výroby jednotlivých druhov delostreleckého materiálu a leteckej výzbroje na roky 1952 a 1953 v objeme, ktorý sa len minimálne odlišoval od požiadaviek plánu maximálnej zbrojnej výroby. Splnenie plánovaných úloh mali zabezpečiť „rozhodné“ opatrenia v štyroch hlavných oblastiach: 1) v stavebnej obnove a výstavbe závodov, 2) v ovládnutí technológie výroby a sprísnení technologickej disciplíny, 3) v príprave výroby a 4) v jej personálnom zabezpečení.

V prvej oblasti materiál predovšetkým upozorňoval, že „*výstavba závodů zbroj. výroby nebyla prováděna důsledně se zaměřením na zbrojní výrobu*“, a to najmä v ZKJV v Dubnici nad Váhom. Konkrétne išlo o skutočnosť, že v závode „*který byl a je uvažován jako hlavní závod pro výrobu děl. materiálu, a který pro svoji výrobu nepotřebuje téměř šedou litinu, byla stavěna slévárna šedé litiny, zatímco speciální ocelárna, hutní provozy, kalírna a hrubovna na hlavně budovány nebyly*“.[29] Preto odporúčal uložiť ministerstvu stavebného priemyslu, aby v ZKJV prednostne zabezpečilo výstavbu oceliarne, prístavby oceliarne a prvých dvoch tunelov pre strelecké skúšky. Ďalej išlo o rekonštruovaný a rozširovaný závod Vihorlat Snina, s ktorým sa na základe rozhodnutia vlády perspektívne počítalo ako s novým hlavným závodom na výrobu delostreleckej munície a leteckých bômb. Do konca roka 1953 sa tu mala postaviť lisovňa tiel granátov a do konca roka 1954 skončiť výstavba celého závodu vrátane laboračných priestorov. V Považských strojárňach, závod K. Gottwalda v Považskej Bystrici, potom malo ministerstvo stavebného priemyslu zabezpečiť urýchlenú výstavbu strelnice pre skúšky a nastreľovanie 37 mm leteckého kanóna N-37, o ktorého výrobe v tomto závode sa dodatočne rozhodlo po poskytnutí licencie na stíhacie lietadlo MiG-15 a ďalej skrátenie termínu výstavby nových objektov pre mechanické dielne.

Materiál ďalej konštatoval, že nebude dodržaný plán výroby 85 mm tankových kanónov, a to najmä „*pro zmatky zaviněné nedodržováním technologických předpisů dle licence v závodech Východoslovenské strojárně Prakovce a nedbalou technickou kontrolou v ZKJV Dubnica*“.[30] V tejto súvislosti okrem iného odporúčal uložiť ministerstvu všeobecného strojárstva, aby sa v Dubnici začala výroba hlavní odstredivým liatím a ministerstvu zahraničného obchodu, aby pre túto výrobu zabezpečilo z dovozu elektrickú oblúkovú taviacu pec.

28 VÚA Praha, f. MNO/nám. min. mat. 1952, sign. 54-1/146.

29 Tamže.

30 Tamže.

Na zabezpečenie „riadnej" prípravy výroby zbraní v roku 1952 malo ministerstvo všeobecného strojárenstva predovšetkým „dohliadnuť" na lepšie využitie kapacity náraďovní v závodoch, a to zavedením dvojsmennej a v „úzkych profiloch" aj trojsmennej prevádzky, ich rozširovaním a vybudovaním novej náraďovne v ZKJV v Bánovciach, ktoré mali po zrušení civilnej výroby prevziať z Dubnice nad Váhom výrobný program mínometov.

Ku kvalitnému zabezpečeniu prípravy výroby smerovali aj odporúčania na riešenie otázky nedostatku kvalifikovaných pracovníkov v niektorých závodoch. Okrem iného išlo o „zapožičanie" tridsiatich konštruktérov – prípravkárov zo Zbrojovky Brno do Považskej Bystrice na prípravu výroby už spomenutého 37 mm protitankového kanónu a štyridsiatich piatich konštruktérov – prípravkárov zo Škodových závodov v Plzni do Dubnice na prípravu výroby diel, a to od začiatku roka 1952 a najmenej na tri mesiace. V prvej polovici roka 1952 potom malo prísť do Považskej Bystrice z Brna ďalších šesťdesiat a do Dubnice z Plzne až 270 pracovníkov na polročnú, respektíve ročnú „výpomoc". Zvýšená pozornosť sa mala venovať náboru zbrojných technikov a príprave učňovského dorastu. K získavaniu potrebných kvalifikovaných pracovníkov mali prispievať aj zvýhodnené sociálne podmienky zamestnancov závodov, najmä riešenie ich bytovej situácie. Uvedený materiál odporúčal uskutočniť výstavbu pomerne veľkého počtu bytov a slobodární v Dubnici nad Váhom, Bánovciach, Kubrej a Považskej Bystrici.

Napriek evidentným nedostatkom a neplneniu plánu zbrojnej výroby prakticky vo všetkých jej ukazovateľoch, rozhodol politický sekretariát ÚV KSČ o podstatnom zvýšení objemu zbrojnej produkcie v roku 1952. V porovnaní s rokom 1951 sa namiesto pôvodne plánovaného zvýšenia o 300 percent mal zvýšiť až o 585 percent.[31] Vedenie KSČ súčasne predložilo vláde na schválenie komplex opatrení, ktoré v nadväznosti na odporúčania MNO mali zabezpečiť požadovanú výrobnú kapacitu a plnenie plánu v jednotlivých závodoch. Okrem toho schválilo začiatok výstavby nového závodu na výrobu výbušnín Chemko Strážske, ktorého prevádzka sa mala začať od 1. 1. 1955. Uvažovalo sa aj o výstavbe ďalších závodov na výrobu výbušnín, a to v Trstenej a v Slovenskom Novom Meste.

Podstatnú zmenu v plánovaní úloh zbrojnej výroby predstavovalo zaradenie schválených požiadaviek MNO do národohospodárskeho plánu na rok 1952. V doterajšej praxi boli tieto požiadavky „*zařazovány do výroby bez plánu, a to pouze objednávkami, což mělo za následek, že požadavky zbrojních dodávek nár. podniky zařazovaly jako vedlejší výrobu (v nadplánu).*"[32] Z hľadiska zbrojnej výroby na Slovensku malo veľký význam rozhodnutie ministerstva všeobecného strojárstva z apríla 1952 o zmene tzv. dvojprúdovej výroby tankov T-34 na jednoprúdovú. Prispela k tomu predovšetkým previerka účelnosti výstavby v závodoch v Martine, Vígľaši a Hriňovej v kontexte s existujúcou a pripravovanou organizáciou výroby, ktorá sa uskutočnila na prelome rokov 1951 a 1952. Dospela k záveru, že „*s ohledem na rozložení prací pro výrobu tanků T-34/85 podle sovětské dokumentace a s ohledem na nutný počet, který je třeba vyrobit v republice, vystačí pro tyto účely jeden závod, a to Martin.*"[33] So sústredením tankovej výroby do ZVJS v Martine boli spojené nevyhnutné zmeny vo výstavbe závodu, ktoré podstatne zvyšovali plánované finančné náklady.[34] Budované prevádzky vo Vígľaši

31 VÚA Praha, f. MNO/VD 1954, šk. 111, sign. 54/1.

32 VÚA Praha, f. Ministerstvo státní kontroly – vojenský odbor 1952 – 1955, šk. 794, sign. 7/3/15/13.

33 Tamže, šk. 794, sign. 74/3/50.

34 Podľa pôvodného plánu boli na výstavbu závodu ČKD Kriváň plánované investičné prostriedky vo výške 2,262 miliardy Kčs. V súvislosti s rozhodnutím o výrobe tankov v tomto závode v rámci koncepcie tzv. dvojprúdovej

a v Hriňovej určilo ministerstvo všeobecného strojárstva pre civilnú výrobu. Prehodnocovať sa však začalo aj výrobné určenie závodu v Hronci, a to najmä v súvislosti s potrebou demontáže elektrických odlievacích veží postavených v roku 1951, ktoré odborníci zo ZSSR považovali za nevyhovujúce na odlievanie ocele pre tanky.

Situáciou v zbrojnom priemysle sa od začiatku roka 1952 zaoberali pravidelné porady zástupcov ŠÚP a príslušných ministerstiev so sovietskymi poradcami, takmer všetky rokovania Vojenskej rady ministra národnej obrany a mesačné správy o plnení plánu prerokovával aj politický sekretariát ÚV KSČ. Napriek tomu, a rôznym „operatívnym" opatreniam (politický sekretariát ÚV KSČ prijal vo vzťahu k zbrojnej výrobe v roku 1952 deväť samostatných uznesení a vláda ČSR sa touto problematikou len do marca t. r. zaoberala trikrát), ako aj vytvoreniu osobitného vládneho výboru na kontrolu plnenia a zabezpečovania plánu zbrojnej výroby (tzv. výbor č. 2) sa plán zbrojnej výroby v tomto roku podarilo splniť len na 53,3 percenta, z toho vo výrobe delostreleckých zbraní na 34 percent a pechotných zbraní na 56,4 percenta.[35] Značný podiel na tom mali aj závody na Slovensku.

V roku 1953 boli plánované úlohy zbrojnej výroby niekoľkokrát upravované. Prvotný plán, ktorý kalkuloval s tzv. vládnou rezervou, schválila vláda ČSR 11. decembra 1952. Už 4. marca 1953 ale politický sekretariát ÚV KSČ rozhodol o likvidácii tejto rezervy a svojimi uzneseniami z 19. mája a 5. augusta podstatne znížil väčšinu plánovaných ukazovateľov. Posledná úprava sa uskutočnila na základe vyhodnotenia plnenia úloh zbrojnej výroby na rokovaní tohto orgánu 30. novembra 1953. V konečnej podobe plánu sa celkový objem produkcie zbrojného priemyslu v porovnaní s rokom 1952 mal namiesto predpokladaných 238 percent zvýšiť len o 195 percent.[36] Čiastočne sa menili aj výrobné programy jednotlivých závodov z hľadiska existujúcej alebo novozavádzanej výroby niektorých druhov a typov zbraní, munície a iného materiálu. Značný dôraz sa potom kládol na dôsledné a prísne kontrolované plnenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ a vlády z 27. marca 1953 o opatreniach na upevnenie technologickej disciplíny, na zníženie počtu nepodarkov a zvýšenie kvality výrobkov.

Aj spresnené výrobné úlohy na rok 1953 však zbrojný priemysel v celoštátnom meradle splnil len na 88,9 percenta.[37] Z hľadiska jednotlivých závodov i druhov materiálu sa ich plnenie pritom značne odlišovalo, a to najmä na Slovensku. Z plánovaných úloh splnil ZKJV v Dubnici nad Váhom výrobu 122 mm húfnic vz. 38 S na 36,6 percenta, 85 mm protitankového kanóna vz. 52 na 60,8 percenta, 85 mm tankového kanóna vz. 44 S na 100 percent, 100 mm tankového kanóna vz. 44 S na 7,7 percenta a vôbec nezahájil predpokladanú výrobu 122 mm kanóna vz. 31/37 S, ktorej nábeh bol presunutý na rok 1954. Strojárne 9. mája v Kubrej splnili plán výroby 57 mm protitankového kanóna vz. 43 S a 130 mm raketometu vz. 51 na 100 percent, ZKJV v Bánovciach nad Bebravou výrobu 82 mm mínometu vz. 52 a 120 mm mínometu B-24 na 100 percent a výrobu 160 mm mínometu vz. 43 S na 17,2 percenta a Závod K. Gottwalda v Považskej Bystrici výrobu 7,62 mm samonabíjacích pušiek vz. 52 na 21,5 percenta.[38]

Pomerne rýchle tempo mal v zbrojnej trojročnici vývoj nových zbraní československej

---

výroby sa tieto prostriedky zvýšili na 2,978 miliardy Kčs a projekt prestavby a výstavby objektov na tzv. jednoprúdovú výrobu tankov kalkuloval až s čiastkou 3,323 miliardy Kčs. Tamže.

35 VÚA Praha, f. MNO/VD 1954, šk. 111, sign. 54/1.

36 Tamže.

37 Tamže.

38 VÚA Praha, f. MNO/NGŠ 1953, šk. 344, sign. 31-1/9.

konštrukcie, ktorého časť zameraná na delostreleckú techniku bola sústredená predovšetkým v TKO Trenčín. Oddelenie v roku 1952 napríklad dokončovalo vývojové práce na riešení 100 mm poľného kanóna (krycie označenie A20) a dvoch verzií už spomenutého 57 mm protilietadlového kanóna (R10 a R12), v pokročilom štádiu bol vývoj 152 mm ťažkého kanóna (J2) a začali sa prípravné práce na vývoji 85 mm protitankového kanóna (A19) a 130 mm protilietadlového kanóna (R14). V oblasti vývoja munície išlo najmä o strelivo do uvedených zbraní, náhradné strelivo a ďalej o letecké bomby OFAB (trieštivo-trhavé) a ZAB (zápalné). Dňom 1. 1. 1953 bolo TKO vyčlenené z rámca Závodu K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom a premenené na samostatný národný podnik Konštrukta Trenčín ako vývojové a výskumné stredisko *„středních a těžkých zbraní včetně munice, zaměřovačů a řídících central protiletadlových děl a všeho příslušenství zbraní kromě optiky“*[39] podriadené priamo riaditeľovi hlavnej správy 01 (zbrane a munícia) ministerstva všeobecného strojárstva. Okrem spomenutých vývojových úloh, ktoré prevzala z TKO, Konštrukta v tomto čase začala pracovať na vývoji 100 mm protilietadlového kanóna (R11) a 82 a 100 mm bezzáklzových kanónov (P30 a P40).

Sprievodným javom tlaku straníckych, vládnych i armádnych orgánov na rozvoj zbrojnej výroby bol prudký rast investícií do zbrojných prevádzok. Ak v celoštátnom meradle predstavovala výška investičných prostriedkov do zbrojnej výroby v roku 1950 sumu 451 milióna Kčs, tak v roku 1951 išlo o 677 miliónov Kčs, v roku 1952 o 1 176 miliónov Kčs a v roku 1953 o 1 189 miliónov Kčs (údaje sú v hodnote koruny po menovej reforme v roku 1953).[40] Z uvedenej sumy v roku 1953 sa 1 079 miliónov Kčs plánovalo na „rozbeh a premenu“ zbrojnej výroby v pôsobnosti ministerstva všeobecného strojárstva, pričom pre tri hlavné závody so zbrojnou výrobou na Slovensku bolo určených spolu 156,105 milióna Kčs – pre Závody K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom 10,2 milióna Kčs, pre Považské strojárne, závod K. Gottwalda v Považskej Bystrici 55,355 milióna Kčs a pre Závody J. V. Stalina v Martine 90,55 milióna Kčs.[41]

V súhrne je možné konštatovať, že nereálnosť výrobných a čiastočne aj vývojových úloh, ich nezodpovedajúce kapacitné, materiálové, personálne a iné zabezpečenie, časté zmeny požiadaviek MNO, ako aj rôzne nariadenia a smernice, ktoré mali napriek tomu zabezpečiť splnenie plánov, priviedli zbrojnú výrobu do chaotického stavu. Viedli k veľkému počtu presunov výrobných programov medzi jednotlivými závodmi, najmä medzi subdodávateľmi pre finálnu produkciu, k neefektívnemu využívaniu investičných a výrobných prostriedkov a pracovných síl, k predražovaniu výrobkov produkovaných v pomerne malých sériách a pod.

Samostatným problémom bola už spomenutá nízka kvalita a vysoká poruchovosť výrobkov zbrojného priemyslu. Napríklad v rokoch 1951 – 1952 prevzalo ministerstvo národnej obrany 81 tankov T-34/85, u ktorých následne zistilo 280 porúch, z toho 250 vinou výroby.[42] Aj uvedené neplnenie plánu výroby 7,62 mm samonabíjacej pušky v Závode K. Gottwalda v Považskej Bystrici v roku 1952 bolo vo veľkej miere zapríčinené nevyhnutnosťou prepracovať všetky technologické postupy a upraviť výrobné zariadenia z dôvodu konštrukčných a iných nedostatkov zbrane. Pre zistené závady ďalej armáda v marci 1953 odmietla prevziať zo ZKJV v Dubnici nad Váhom dovtedy vyrobené 85 mm protitankové kanóny vz. 52 a v no-

39 VOPAT, Z. et al. *Konštrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu.* Bratislava : Magnet Press, 2000, s. 54.

40 VÚA Praha, f. MNO/GŠ-SMP 1953, sign. 32/2-2.

41 VÚA Praha, f. MNO/FS 1953, šk. 254, sign. 44-8/1-91.

42 KAPLAN, K. *Československo v RVHP 1949 – 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, s. 139.

vembri t. r. bola ich sériová výroba dočasne zastavená. Konštrukta Trenčín odovzdala v júni 1953 Závodom V. I . Lenina v Plzni prototyp 100 mm protilietadlového kanóna pre sériovú výrobu „*byl tak nedostatečně odzkoušen, že musel být ihned vrácen k odstranění zásadních nedostatků*“[43], trvalým problémom bola nízka kvalita výroby hlavňovej ocele atď. Dôsledkom materiálovej nepripravenosti výroby a vysokej zmätkovitosti boli, okrem sklzov v plnení plánu, veľké finančné straty. Napríklad za necelý rok 1952 (k 15. 11.) predstavovali v ZKJV Dubnica nad Váhom čiastku viac ako 13,6 milióna Kčs a v Kubrej len u výroby 130 mm raketometov vz. 51 čiastku 1,2 milióna Kčs.[44]

Napriek uvedeným a ďalším problémom zbrojná výroba v ČSR v čase tzv. zbrojnej trojročnice prudko vzrástla. Pri indexe 100 percent v roku 1950 sa v roku 1952 zvýšila na 227 a v roku 1953 dokonca na 453 percent[45] a jej objem bol v roku 1953 vyšší ako objem celej strojárskej výroby v roku 1948. Z hľadiska rastu objemu zbrojnej produkcie v jednotlivých rokoch trojročnice sa zvýšila z indexu 100 percent v roku 1951 na 213 percent v roku 1952 a 384 percent v roku 1953.[46]

Odhliadnuc od všetkých negatívnych dôsledkov rozširovania zbrojnej výroby, ktoré sa opieralo najmä o využitie sovietskych licencií, aj keď z hľadiska uskutočňovanej modernizácie výzbroje ozbrojených síl ZSSR už nie najnovších typov zbraní[47], treba priznať jej pozitívny vplyv na industrializáciu Slovenska, a to predovšetkým z hľadiska rozvoja ťažkého priemyslu. Ak pôvodný plán prvej päťročnice počítal s pomerom ťažkého a ľahkého priemyslu v tejto časti ČSR 47 : 53, tak upravený plán už kalkuloval s pomerom 66 : 34 a v skutočnosti bol ešte väčší. Strojárska výroba na Slovensku sa hlavne zásluhou rozvoja výroby zbraní v rokoch 1949 – 1953 zvýšila o 369,8 percent.[48] Výrobná základňa zbrojného priemyslu, ktorá sa začala budovať na začiatku 50. rokov, sa v slovenskom národnom hospodárstve rýchlo stala rozhodujúcim úsekom vytvárania národného dôchodku. Pod vplyvom rozvoja zbrojnej výroby sa menila štruktúra pracujúcich v jednotlivých priemyslových odvetviach a regiónoch. Prudko sa dynamizoval aj proces urbanizácie miest s podnikmi so zbrojnou produkciou.

43 VÚA Praha, f. MNO/VD 1954, šk. 111, sign. 54/1.

44 VÚA Praha, f. Ministerstvo státní kontroly – vojenský odbor 1952 – 1955, šk. 794, sign. 7/3/15/13.

45 BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 169.

46 ŠVACH, O. *Hospodářské mobilizační přípravy v ČSSR. Kandidátská disertační práce*. Praha : VPA KG, 1966, s. 79.

47 Prehľadná správa o unifikácii československej a sovietskej armády z novembra 1951 uvádzala, že v niektorých prípadoch sa zavádza licenčná výroba materiálu „*který se pravděpodobně již ani v Sovětském svazu nevyrábí pro jeho zastaralost.*“ VÚA Praha, f. MNO/GŠ-OPMZ 1951, šk. 304, sign. 89/1.

48 BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 172.

Publikačná tvorba Vojtecha Dangla

KNIŽNÉ MONOGRAFIE

Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia. Bratislava : Veda, 2006, s. 238 s., obr., fotogr.

Bitky a bojiská. Od Wogatisburgu po Lamač. – Bratislava : Mladé letá, 1984, 256 s., fotogr. príl.

Bitky a bojiská v našich dejinách. Od Samovej ríše po vznik stálej armády. Bratislava : Perfekt, 2005, 245 s., obr., reg.

Čierny orol – národná kultúrna pamiatka. Pamätné miesto prvomájového zhromaždenia r. 1918 v Liptovskom Mikuláši. – Bratislava : Pallas, 1970, 104 s.

Kalište – pamätník SNP. Národná kultúrna pamiatka. – Bratislava : SFVU pre Slov. ústav pamiatkovej starostlivosti a prírody, 1967, 42 s., fotogr. príl.

Krompachy – pamätné miesto robotníckej vzbury. – Košice : Východoslovenské vyd. pre Vlastivedné múzeum v Spišskej Novej Vsi, 1976, 113 s., fotogr. príl.

Slávni vojvodcovia. Bratislava : Mladé letá, 1981, 321 s.

Slovensko vo víre stavovských povstaní. – Bratislava : Slov. pedagog. nakl., 1986, s. 212 s., fotogr., mp.

SPOLUAUTORSTVO NA KNIŽNÝCH PUBLIKÁCIÁCH, EDITORSTVO

Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14. – 15. novembra 2001. : Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések). A bratislavai nemzetközi tudományos konferencia anyagai 2001. november 14–15. Ed.: Dangl, Vojtech; Varga, J. János – Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, 359 s. [spoluautor a editor]

Encyklopédia Beliana, zv. I. – IV. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV, 1999 – 2004. [spoluautor]

Encyklopédia Slovenska, zv. I. – VI. Bratislava : Veda, 1977 – 1982. [spoluautor]

Kronika Slovenska, zv. 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia. Zost.: Kováč, Dušan – Bratislava : Fortuna Print & Adox, 1998, 616 s. [spoluautor]

Kronika Slovenska, zv. 2. Slovensko v dvadsiatom storočí. Zost.: Kováč, Dušan – Bratislava : Fortuna Print, 1999, 608 s. [spoluautor]

Naša vlasť. Detská ilustrovaná encyklopédia. Bratislava : Slovart, 2000, 2006. [spoluautor]

Ottova encyklopédia. Slovensko A – Ž. Bratislava : Ottovo nakladateľstvo, 2006, 750 s. [spoluautor]

Vojenské dějiny Československa, 2. díl: 1526 – 1918 / Ved. red.: Romaňák, Andrej; Dangl, Vojtech – Praha : Naše vojsko, 1986, 589 s., fotogr., obr., mp. príl. [spoluautor a editor]

Vojenské dejiny Slovenska, 2. diel: 1526 – 1711 / Dangl, Vojtech; Kopčan, Vojtech – Bratislava : MO SR, 1995, 224 s., obr. príl. [spoluautor a editor]

Vojenské dejiny Slovenska. 3. diel: 1711 – 1914 / Dangl, Vojtech; Segeš, Vladimír – Bratislava : MO SR, 1996, 241 s., obr. príl. [spoluautor]

Vojenské uniformy a výstroj. Obrazový slovník. Bratislava : Slovart, 1995, 164 s. [preklad, odb. doplnky]

VEDECKÉ ŠTÚDIE, DOKUMENTY A MATERIÁLY, ODBORNÉ STATE

Bethlen proti Habsburkům. Slovo k historii 37. Praha 1992, 31 s.

Bitka pri Krasniku 1914. In: Historie a vojenství. – Roč. 39, č. 3 (1990), s. 57-73.

Bitka pri Trenčianskej Turnej a niektoré aspekty Rákociho povstania. In: Bitka pri Turnej 3. augusta 1708. Zborník príspevkov k 290. výročiu. Trenčianska Turná 2000, s. 53-67.

K niektorým vojenskostrategickým otázkam postavenia Slovenska v čase tridsaťročnej vojny. In: Vojenská história. – Roč. 2, č. 2 (1998), s. 3-13, 2 mp.

K otázke protitureckej obrany a pevnostného systému v 16. storočí v Uhorsku. In: Fortifikace a obrana státu I. – Praha : Historický ústav Armády ČR, 1995, s. 48-63.

K otázke stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku. In: Vojenská história. – Roč. 1, č. 1 (1997), s. 86-90.

K otázke stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku. In: Slovenské dejiny v dejinách Európy. Vedecké kolokvium – Bratislava 26. – 27. 11. 1996. Ed. Fano, Štefan – Bratislava : AEP, 1997, s. 75-80.

K otázke vzťahu slovenskej spoločnosti k armáde na prelome 19. a 20. storočia. In: Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby). Zborník štúdií. Ed.: Podrimavský, M.; Kováč, D. – Bratislava : HÚ SAV, 1999, s. 127-136.

K otázke zapojenia Juraja I. Rákociho do 30-ročnej vojny. In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 35. Muzeum okresu Benešov, 1995, s. 119-126.

K problematike ozbrojeného vystúpenia Slovákov v septembrovej výprave 1848. In: Slováci v revolúcii 1848 – 1849. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Starej Turej 17. 9. – 18. 9. 1998. / Zost. Sedlák, I. – Martin : Matica slovenská, 2000, s. 116-135.

K problematike prestíže dôstojníckeho zboru v období dualizmu. In: Vojenská história. – Roč. 5, č. 1 (2001), s. 3-16.

K vojenským aspektom septembrovej výpravy 1848. In: Vojenská história. – Roč. 2, č. 3 (1998), s. 3-28.

Národnostná otázka a účasť Slovákov v armáde (1867 – 1914). In: Vojenská história. – Roč. 6, č. 3-4 (2002), s. 3-25, tabl.

Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In: Československý časopis historický. – Roč. 24, č. 6 (1976), s. 851-884, tabl.

Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou. In: Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14. – 15. novembra 2001. – Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002, s. 259-281.

Nástup rakúsko-uhorských branných síl na severovýchodnom fronte v auguste 1914. In: Historie a vojenství. – Roč. 37, č. 6 (1988), s. 59-77.

O vzťahu slovenskej spoločnosti k armáde na prelome 19. a 20. storočia. In: Vojenské obzory / H. – Roč. 3, príl. č. 1 (1996), s. 21-28.

Organizácia rakúsko-uhorskej armády so zvláštnym zreteľom na Slovensko (1868 – 1914). In: Historie a vojenství. – Roč. 32, č. 4 (1983), s. 178-195.

Organizačný vývoj rakúsko-uhorského jazdectva (1866 – 1914) so zreteľom na Slovensko. In: Vojenská história. – Roč. 5, č. 4 (2001), s. 3-25, tabl.

Organizačný vývoj rakúsko-uhorskej pechoty pred prvou svetovou vojnou. In: Vojenská história. Roč. 3, č. 4 (1999), s. 3-28, tabl.

Počiatočná fáza bitky pri Komarówe a činnosť VI. košického zboru. In: Historický časopis. – Roč. 40, č. 4 (1992), s. 422-437.

Pokusy o asimiláciu prostredníctvom armády a slovenské reakcie (1900 – 1914). In: Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Bratislava : Veda, 2000, s. 151-171.

Postoj Milana Hodžu k niektorým vojensko-politickým otázkam pred prvou svetovou vojnou. In: Milan Hodža – štátnik a politik. Referáty z vedeckej konferencie v Bratislave 14. – 16. septembra 1992. 2. vyd. Bratislava : Veda, 1994, s. 63-71.

Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v rokoch 1911 – 1912. In: Štúdie k československým vojenským dejinám. Praha : Vojenský historický ústav, 1976, č. 2-3, s. 23-68.

Príspevok k rozloženiu politických síl a rastu militarizácie v Uhorsku v období pred nastolením branných predlôh pred uhorský snem roku 1911 so zreteľom na slovenskú buržoáznu politickú reprezentáciu. In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. – Roč. 3, č. 1-2 (1974), s. 11-83.

Protivojnové hnutie slovenskej sociálnej demokracie v období balkánskych vojen (1912 – 1913). In: Historický časopis. – Roč. 26, č. 1 (1978), s. 25-62.

Prusko-rakúska vojna a slovenské politické myslenie. In: Hradec Králové 1866 – 1991 (Königgrätz). Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference (6. – 8. 6. 1991), 2. díl. Praha 1992, s. 210-221.

Rakúsko-uhorská armáda a slovenská spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Materiály z vedeckého sympózia v Častej 11. – 13. novembra 1991. Bratislava : SNR – Historický ústav SAV, 1992, s. 36-41.

Rast militarizmu v Uhorsku v období balkánskych vojen. In: Československý časopis historický. – Roč. 28, č. 3 (1980), s. 377-398.

Rok 1848 – prvé ozbrojené vystúpenie Slovákov v novodobých dejinách. In: Armáda v dejinách Slovenska, I. časť – Bratislava : [MO SR], 1993, s. 17-38.

Slovanská idea a antimilitarizmus v radoch vidieckeho obyvateľstva, mládeže a vojska v čase balkánskych vojen 1912 – 1913. In: Vojenská história. – Roč. 7, č. 4 (2003), s. 18-40.

Slovanská idea a protivojnové prejavy slovenského dedinského ľudu pred prvou svetovou vojnou. In: Historický časopis. – Roč. 27, č. 1 (1979), s. 3-28.

Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910 – 1912). In: Historický časopis. – Roč. 23, č. 1 (1975), s. 49-71.

Systém doplňovania rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko. In: Vojenské obzory / H – Roč. 2, príl. č. 3 (1995), s. 3-16.

Systém protitureckej obrany na území Slovenska v druhej polovici 16. storočia. In: Vojenská história. – Roč. 10, č. 4 (1996), s. 2-22.

Uhorský snem a asimilačné tendencie v armáde (1889 – 1914). In: Vojenská história. – Roč. 4, č. 3-4 (2000), s. 3-21.

Vojensko-diplomatické pozadie prípravy prvej svetovej vojny po sarajevskom atentáte. In: Historie a vojenství. – Roč. 36, č. 3 (1987), s. 70-96.

Vojnové plány Rakúsko-Uhorska a ich modifikácie v lete 1914. In: Vojenská história. – Roč. 7, č. 2 (2003), s. 3-20.

Vojnové plány rakúsko-uhorskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny. In: Historie a vojenství. – Roč. 37, č. 2 (1988), s. 61-75.

Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. – Roč. 6, č. 4-5 (1977), s. 67-134, tabl.

ODBORNÉ, POPULÁRNOVEDNÉ A PUBLICISTICKÉ ČLÁNKY

Ako sa v Uhorsku volilo, 1. – 2. In: Nové slovo. – Roč. 41, 17. a 24. 5. 1999.

Albrecht Valdštejn na Slovensku. In: Obrana. – Roč. 11, č. 8 (2003), s. 25, obr.

Alexander Károli. In: Obrana. – Roč. 11, č. 26 (2003), s. 21.

Arcivojvoda a slovenská buržoázia. In: Práca. – Roč. 39, č. 147 (23. 6. 1984), s. 7, obr.

Battles and Battlefields. In: Meridians Bratislava. – Č. 12 (1988), s. 135-137.

Batuchán – postrach Európy. Slovensko za protitatárskych vojen v 13. storočí. In: Obrana. – Roč. 9, č. 22 (2001), s. 17, obr.

Bitka pri Lamači. In: Dejepisná čítanka 3. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1994, s. 68-69.

Bitka pri Komarówe a činnosť VI. košického zboru. In: Apológia. – Roč. 2, č. 7 (1994), s. 17-20.

Bitka pri Plášťovciach. In: Nedeľná Pravda. – Roč. 7, č. 23 (1998), s. 29, obr.

Bitka pri Smoleniciach v roku 1704 a pri Trenčíne v roku 1708. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. – Roč. 4, č. 1 (1997), s. 56-69, mp.

Bitka pri Žarnovici a Leviciach v roku 1664, pri Parkane (Štúrove) v roku 1683 a zánik osmanskej moci v Uhorsku. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. – Roč. 4, č. 1 (1997), s. 45-55, mp.

Bitky a bojiská. I. – XXII. In. Krásy Slovenska. – Roč. 55, č. 1-12 (1978); roč. 56, č. 1-12 (1979); I. Starí Slovania a boje Samovej ríše, č. 1 (1978), s. 14-17; II. Vojenský lesk a zánik Veľkej Moravy, č. 2 (1978), s. 56-59; III. Bratislavská bitka roku 997 – ranofeudálne vojenstvo, č. 3 (1978), s. 104-107; IV. Bitka pri Slanej roku 1241, č. 4 (1978), s. 158-161; V. Matúš Čák Trenčiansky a bitka pri Rozhanovciach, č. 5 (1978), s. 112-115; VI. Spanilé jazdy husitov na Slovensku, č. 6 (1978), s. 246-249; VII. Bitka pri Lučenci a pri Veľkých Kostoľanoch, č. 6 (1978), s. 302-305; VIII. Povstanie Juraja Dózsu r. 1514, č. 8 (1978), s. 352-355; IX. Bitka pri Moháči, č. 10 (1978), s. 448-452; X. V tieni tureckého polmesiaca, č. 11 (1978), s. 494-498; XI. Vlny tureckého náporu a Slovensko, č. 12 (1978), s. 542-546; XII. Tajomstvo a zánik vojenskej moci Turkov; č. 1 (1979), s. 6-10; XIII. Bocskayovo povstanie, č. 2 (1979), s. 54-58; XIV. Tri výpravy Gabriela Bethlena, č. 3 (1979), s. 102-107; XV.

Protihabsburská vojna „starého“ Rákocziho, č. 4 (1978), s. 172-176; XVI. Kuruci a „kurucký kráľ“ Imrich Thököly, č. 5 (1979), s. 218-223; XVII. Povstanie Františka II. Rákociho, č. 6 (1979), s. 248-253; XVIII. Od brnenia po rovnošatu, č. 7 (1979), s. 302-306; IXX. „Mierové storočie“, č. 8 (1979), s. 362-367; XX. Vojská Suvorova, Napoleona a Kutuzova na Slovensku, č. 9 (1979), s. 400-405; XXI. Cholerové povstanie na východnom Slovensku, č. 11 (1979), s. 512-516; XXII. V znamení slobody, č. 12 (1979), s. 532-537.

Bočkajovo povstanie. In: Obrana. – Roč. 11, č. 4 (2003), s. 31, obr.

Bočkajovo povstanie v Uhorsku. In: Práca. – Roč. 39, č. 84 (7. 4. 1984), s. 7.

Boleslav I. Chrabrý a Slovensko. In: Obrana. – Roč. 9, č. 17 (2001), s. 15, obr.

Bratislavská bitka roku 907. In: Obrana. – Roč. 1 (1993), č. 5, s. 9.

Česť vykupovaná krvou. Súboj ako svojský druh výkonu spravodlivosti. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 1-2 (2004), s. 12-13, obr.

“Čierny beg“ František Nádašdy. In: Obrana. – Roč. 11, č. 3 (2003), s. 31, obr.

Dejiny a literatúra. Príspevok na stretnutí historikov a spisovateľov. In: Slovenské pohľady. – Roč. 104, č. 2 (1988), s. 28-31.

Dobudovanie národnej kultúrnej pamiatky Kalište. In: Pamiatky a príroda. – Roč. 1, č. 5 (1970), s. 5.

Dobytie Nových Zámkov. – In: Nedeľná Pravda. Roč. 7, č. 30 (1998), s. 32, obr.

Erazmus Teuffel v bitke pri Plášťovciach. In: Obrana. – Roč. 10, č. 20 (2002), s. 15, obr.

František II. Rákoci. In: Obrana. – Roč. 11, č. 20 (2003), s. 21, obr.

Fridrich II. In: Obrana. – Roč. 13, č. 1 (2005), s. 17, obr.

Generalissimus Raimondo Montecuccoli. In: Obrana. – Roč. 11, č. 14 (2003), s. 21.

Historický 1. máj v Liptovskom Mikuláši. In: Nové slovo. – Roč. 15, č. 17 (1973), s. 8.

Hrdinský obranca hradu Drégeľ [Juraj Šucha]. In: Obrana. – Roč. 10, č. 19 (2002), s. 15, obr.

Ján Jiskra z Brandýsa. Bitka pri Lučenci. In: Obrana. – Roč. 10, č. 5 (2002), s. 17, obr.

Ján Pálfi. In: Obrana. – Roč. 12, č. 1 (2004), s. 21, obr.

Je história ľudstva históriou permanentných vojen s mierovými prestávkami? Vojny na území Slovenska v tomto miléniu. In: Magazín Sme (11. 9. 1999), s. 1-2, obr.

Juraj Dóža. Veliteľ križiackej výpravy na rozžeravenom tróne. In: Historická revue. – Roč. 16, č. 7-8 (2005), s. 11-13.

K metodike národnohistorických pamiatok. In: Pamiatky a príroda. – Roč. 4, č. 1 (1973), s. 4-6.

K problematike stavu a perspektív vojenskej historiografie na Slovensku (malá bilancia po 12 rokoch). In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 4 (2004), s. 88-93.

K problematike výstavby pamätníkov na Slovensku. In: Pamiatky a príroda. – Roč. 2, č. 3-4 (1971), s. 8-9.

Kalište – symbol utrpenia a hrdinstva. In: Ročenka SZPB. Bratislava 1974, s. 41-43.

Karol Lotrinský – skromný lev. In: Obrana. – Roč. 11, č. 18 (2003), s. 21, obr.

Koniec revolučného husitstva. In: Práca. – Roč. 39 (26. 5. 1984), s. 7.

Krutý cisársky generál Basta. In: Obrana. – Roč. 11, č. 5 (2003), s. 31, obr.

Krvavý deň robotníckych dejín. In: Práca. – Roč. 26 (20. 2. 1971), s. 7.

Kupec, veľký bojovník a zakladateľ ríše. In: Obrana. – Roč. 9, č. 12 (2001), s. 15, obr.

Kuruci a Gašpar Pika. In: Obrana. – Roč. 11, č. 15 (2003), s. 21, obr.

"Kurucký kráľ" [Imrich Tököli]. In: Obrana. – Roč. 11, č. 16 (2003), s. 21, obr.

Legendárny generál Laudon. In: Obrana. In: Obrana. – Roč. 12, č. 24 (2004), s. 21, obr.

Martinský cintorín. In: Vlastivedný časopis. – Roč. 17, č. 1 (1968).

Mikuláš Pálfi a pätnásťročná vojna. In: Obrana. – Roč. 10, č. 24 (2002), s. 15, obr.

Mikuláš Šubič Zrínsky – obranca Sihote. In: Obrana. – Roč. 10, č. 23 (2002), s. 15, obr.

Mikuláš Zrínsky – vojvodca a básnik. In: Obrana. – Roč. 11, č. 12 (2003), s. 25, obr.

Moháčska katastrofa. In: Nedeľná Pravda. Roč. 7, č. 25 (1998), s. 27, obr.

Muž tvrdej ruky. In: Historická revue. – Roč. 6, č. 2 (1995), s. 12-13.

Na ceste k Moháču. In: Nedeľná Pravda. Roč. 7, č. 16 (1998), s. 26, obr.

Na obranu poľskej nezávislosti. In: Práca. – Roč. 39 (24. 3. 1984), s. 7.

Neskrotní hajdúsi. In: Historická revue. – Roč. 1, č. 4 (1990), s. 5-7.

Neúspechy a prehry Jána Balašu. In: Obrana. – Roč. 10, č. 22 (2002), s. 15, obr.

Niečo o vojenstve v 13. – 14. storočí. In: Obrana. – Roč. 1, č. 21 (1993), s. 9.

Niekoľko poznámok k otázke ochrany nehnuteľných literárnych pamiatok. In: Letopis Pamätníka slovenskej literatúry 1968. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 31-34.

Niekoľko poznámok k perspektívam slovenskej vojenskej historiografie. In: Historický časopis. – Roč. 39, č. 4 (1991), č. 4, s. 484-487.

Obliehanie Fiľakova v roku 1593, bitka pri Parkane (Štúrove) a dobytie Nových Zámkov v roku 1663. Bitky a boje na slovensko-tureckom pomedzí v 16. a 17. storočí. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. – Roč. 4, č. 1 (1997), s. 34-44 : mp.

Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. In: Obrana. – Roč. 1 (1993). Na úvod, č. nulté, s. 8; Počiatky lesku Veľkej Moravy, č. 1, s. 9; Svätopluk a jeho ríša, č. 3, s. 9; Vojenské umenie starých Slovanov, č. 7, s. 9; Mongolsko-tatárske nebezpečenstvo, č. 13, s. 9; Bitka pri rieke Slaná roku 1241, č. 15, s. 9; Bitka pri Rozhanovciach, č. 19, s. 9.

Osudná bitka pri Trenčíne. In: Práca. – Roč. 38, č. 184 (6. 8. 1983), s. 7.

Pád Nových Zámkov. In: Obrana. – Roč. 11, č. 11 (2003), s. 21, obr.

Pamätník Vladimírovi Clementisovi. In: Pamiatková starostlivosť. – Roč. 2, č. 3 (1968).

Partizánska republika. Pred 24 rokmi sa odohrala tragédia v Kališti. In: Práca. – Roč. 24 (18. 3. 1969), s. 5.

Povstanie Petra Čásara. In: Obrana. – Roč. 11, č. 9 (2003), s. 25, obr.

Pred 145-timi rokmi sa uskutočnila „Septembrová výprava" slovenských dobrovoľníkov. In: Apológia. – Roč. 1, č. 6 (1993), s. 14-18 : obr.

Prezieravý vojvodca Leopold Daun. In: Obrana. – Roč. 12, č. 1 (2004), s. 21, obr.

Princ Eugen Savojský. In: Obrana. – Roč. 11, č. 19 (2003), s. 21, obr.

Prokop Holý a husiti. In: Obrana. – Roč. 10, č. 4 (2002), s. 17, obr.

Prokop Veľký v Bratislave. Zo starej Bratislavy. In: Večerník. – 28. 3. 1969, s. 9.

Proti cisárovi, mestám a dedinám. In: Histgorická revue. – Roč. 2, č. 9 (1991), s. 6-7, obr.

Protiturecká obrana a pevnostný systém na Slovensku v 16. storočí. In: Apológia. – Roč. 4, č. 2 (1996), s. 26-28 : obr.

Prusi na Slovensku. In: Práca. – Roč. 55, č. 99 (29. 4. 2000), s. 27, obr.

Prusi na Záhorí. Epizóda núteného spolužitia. In: Histgorická revue. – Roč. 3, č. 1 (1992), s. 9-11, obr.

1. máj v Liptovskom Mikuláši v roku 1918. In: Krásy Slovenska. – Roč. 50, (1973), s. 438-441.

Pustošivý vpád Ordu chána na Slovensko. In: Obrana. – Roč. 9, č. 23 (2001), s. 13, obr.

"Rákociho blesk" [Ladislav Očkai]. In: Obrana. – Roč. 11, č. 23 (2003), s. 21, obr.

Rákociho pravá ruka [Mikuláš Berčéni]. In: Obrana. – Roč. 11, č. 21 (2003), s. 21, obr.

Rákocziho povstanie a Slováci. In: Práca. – Roč. 38, č. 142 (18. 6. 1983), s. 7.

Rastislav, nazývaný aj Rasstic. In: Obrana. – Roč. 9, č. 14 (2001), s. 17, obr.

Revolúcia rokov 1848 – 1849 a boje slovenských dobrovoľníkov. Najdôležitejšie bitky na území Slovenska v 19. storočí. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. – Roč. 4, č. 2 (1997), s. 2-13.

Rozplynutý sen Habsburgovcov. In: Práca. – Roč. 46, č. 162 (13. 7. 1991), s. 7.

Sedliacka vojna proti pánom. In: Práca. – Roč. 39, č. 106 (5. 5. 1984), s. 7.

Sedliacky vodca [Juraj Dóža]. In: Obrana. – Roč. 10, č. 12 (2002), s. 21, obr.

Slávnosti bývalej Hontianskej župy. – In: Nedeľa, 15. 8. 1969.

"Slepý" Boťán. In: Obrana. – Roč. 11, č. 22 (2003), s. 21, obr.

Slovensko v zrkadle kuruckého odboja. In: Historická revue. – Roč. 10, č. 9, 10 (1999); roč. 11, č. 1, 2, 3 (2000), obr.; Bitka pri Leviciach a pri Zvolene, č. 9, s. 7-9; Víťazstvo kurucov pri Smoleniciach 28. mája 1704, č. 10, s. 10-11; 2000: Bitka pri Trnave 26. decembra 1704, č. 1, s. 8-9; Bitka pri Budmericiach 11. augusta 1705, č. 2, s. 8-9; Bitka pri Trenčianskej Turnej 3. augusta 1708, č. 3, s. 12-14.

Slovensko vo vojnách. In: Burlasová, S.: Vojenské a regrútske piesne. Bratislava : Veda, 1991, s. 16-25.

Smrť cisárskych generálov. In: Obrana. – Roč. 11, č. 7 (2003), s. 25, obr.

Spomienka na smutné výročie (k 27. výročiu zničenia obce Kalište). In: Roľnícke noviny. – 21. 3. 1972, s. 4.

Strata Fiľakova a bitka s Turkami pri Sečanoch v roku 1562. In: Obrana. – Roč. 8, č. 14 (2000), s. 17, obr.

Süleyman I. Nádherný. In: Obrana. – Roč. 10, č. 15 (2002), s. 15, obr.

Suvorov – „generál Vpred". In: Obrana. – Roč. 13, č. 3 (2005), s. 17 : obr.

Svätopluk I., schopný vládca. In: Obrana. – Roč. 9, č. 15 (2001), s. 15, obr.

Štefan Dobó – obranca hradu Jáger. In: Obrana. – Roč. 10, č. 21 (2002), s. 15, obr.

Tragický deň robotníckych dejín. (Krompachy pred 55 rokmi.) In: Nové slovo. – Roč. 17, č. 10 (1975), s. 12.

Tragický krompašský pondelok v roku 1921. In: Bojovník. – Roč. 23, (21. 2. 1976).

Trpká rakúska skúsenosť pri Magente a Solferine. Vojna Rakúska proti Talianom a Francúzom roku 1859. In: História. Nová revue o dejinách spoločnosti. Roč. 1, č. 3 (2001), s. 10-11, obr.

Udalosť významná aj pre Slovensko. In: Práca. – Roč. 38, č. 208 (3. 9. 1983), s. 7, obr.

Úlohy slovenskej vojenskej historiografie pri výskume obdobia 1848 – 1914. In: Historický časopis. – Roč. 35, č. 1 (1987), s. 98-103.

Urban Celder. In: Obrana. – Roč. 11, č. 25 (2003), s. 21, obr.

Úvodné slovo. In: Vojenská história. – Roč. 1, č. 1 (1997), s. 3-4.

Úvodom. In: Korček, J., zost.: Vojenské aspekty SNP. Žilina : Vojenský historický ústav, 1994, s. 9-13.

Začiatky tureckej expanzie a bitka pri Moháči roku 1526. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť. – Roč. 4, č. 1 (1997), s. 31-33.

V Kališti pred 25. rokmi. In: Práca. – Roč. 25, (18. 3. 1970), s. 1-2.

Veliteľ Adam Javorka. In: Obrana. – Roč. 11, č. 24 (2003), s. 21, obr.

Víťaz bitky pri Žarnovici a Leviciach. In: Obrana. – Roč. 11, č. 13 (2003), s. 21, obr.

Víťaz od Viedne [Sobieski Ján III.]. In: Obrana. – Roč. 11, č. 17 (2003), s. 21, obr.

Vojna Juraja I. Rákociho. In: Obrana. – Roč. 11, č. 10 (2003), s. 25, obr.

Vojvodca, ktorý sa nedožil ani svojho víťazstva [K. Mansfeld]. In: Obrana. – Roč. 11, č. 1 (2003), s. 31, obr.

Vojvodca v habite [P. Tomori]. In: Obrana. – Roč. 10, č. 14 (2002), s. 21, obr.

Výstrely v Hladovej doline. In: Práca. – Roč. 36, (14. 2. 1981), s. 7, obr.

Za PhDr. Ľubomírom Liptákom, Dr.Sc. In: Vojenská história. – Roč. 8, č. 1 (2004), s. 147-148.

Za vidinou kráľovskej koruny. Bethlenov vpád na Slovensko roku 1619. In: Historická revue. – Roč. 1, č. 1 (1990), s. 8-10, obr.

Zainteresovanie múzeí na ochrane národnohistorických pamiatok. In: Múzeum. – Roč. 13, č. 4 (1968).

Zápas za národ a slobodu. Septembrová výprava slovenských dobrovoľníkov v roku 1848. In: Obrana. – Roč. 6, č. 38 (1998), s. 5-8, obr.

Zbrane našich predkov. In: Krásy Slovenska. – Roč. 60, č. 10, 12 (1983); roč. 61, č. 2, 4, 6, 8, 11 (1984); Úvod, č. 10, s. 17-19; Zbrane, vojny, armády, č. 12, s. 32-35; 1984: Prví ľudia a prvé zbrane, č. 2 s. 32-35; Zbrane z dreva, kameňa a kostí, č. 4, s. 34-37; Ešte o zbraniach z dreva, kameňa a kostí, č. 6, s. 32-35, Kráľovná zbraní – luk so šípmi, č. 8, s. 38-40; Človek doby kamennej, zbrane a lov, č. 11, s. 33-35.

Zu einigen strategischen Fragen der Stellung der Slowaken in dem dreissigjährigen Krieg. In: Bellum Tricennale. The Thirty Years` War. Prague : Historical Institute of the Army of Czech Republic, [1998], s. 237-238. [resumé]

RECENZIE A SPRÁVY

Rec. na: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, zv. 1. Bratislava : Národné lit. centrum – Dom slov. literatúry, 1998, 525 s. In: Vojenská história. – Roč. 4, č. 1 (2000), s. 97-101.

Rec. na: Galandauer, Jan: František Ferdinand d´Este. Praha : Svoboda; Libertas, 1993, 245 s. – In: Historický časopis. – Roč. 42, č. 1 (1994), s. 136-138.

Rec. na: Nagy, L.: Hajdukvitézek (1591 – 1699). Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1983, 359 s.; 2. vyd.: Budapest : Kossut Könyvkiadó, 1986, 321 s. – In: Historie a vojenství. – Roč. 40, č. 2 (1991), s. 174-176.

Rec. na: Kónya, Peter: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711). Prešov : Acta Collegii Evangelici Presoviensis VI, 2000, 225 s. In: Vojenská história. – Roč. 4, č. 3-4 (2000), s. 117-119.

Rec. na: Kónya, Peter: Prešovský súd z r. 1687. Prešov : Acta Collegii Evangelici Presoviensis VIII, 2001, 148 s. In: Vojenská história. – Roč. 5, č. 4 (2001), s. 126-128.

Rec. na: Křížek, L. – Čech, Z. J. K.: Encyklopedie zbraní a zbroje. Praha : Libri, 1997, 328 s. In: Vojenská história. – Roč. 2, č. 1 (1998), s. 81-82.

Rec. na: Kupka, Vladimír: Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevnosti. Praha : Libri, 2005, 486 s. – In: Vojenská história. – Roč. 10, č. 1 (2006), s. 113-115.

Rec. na: Taylor, A. J. P.: Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809 – 1918. Brno : Barrister & Principal, 1998, 372 s. In: Vojenská história. – Roč. 3, č. 1 (1999), s. 119-121.

Medzinárodná konferencia k tridsaťročnej vojne v Prahe. In: Historický časopis. – Roč. 43, č. 3 (1995), s. 605-606.

Seminár o armáde v dejinách Slovenska v Bratislave. In: Historický časopis. – Roč. 42, č. 1 (1994), s. 161-162.

Spravodaj vojenského múzea MĽR. In: Historie a vojenství. – Roč. 22, č. 4 (1973), s. 725-727.

Vedecká konferencia v Zalaegerszegu o augustových udalostiach roku 1968. / Dangl, Vojtech; Suba, J. – In: Vojenská história. Roč. 2, 1č. 4 (1998) s. 133-134.

Vedecká konferencia z príležitosti 125. výročia maďarskej revolúcie 1848/1849 a výročie narodenia S. Petöfiho. In: Historický časopis. – Roč. 21, č. 4 (1973), s. 660.

Zostavila Božena Šeďová

O autoroch

mjr. Dr. Tibor Balla, PhD. (1965) – vedecký pracovník Vojenského historického ústavu a múzea v Budapešti, od roku 2005 pôsobiaci v Stálej maďarskej archívnej delegácii v Rakúskom vojenskom archíve vo Viedni. Je autorom samostatných monografií *A magyar királyi honvéd lovasság 1868 – 1914* (2000), *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország I. világháborús képes albuma* (2003), spoluautorom knihy *Il Piave. L´ultima battaglia della Grande Guerra* (2005). Zastáva funkciu tajomníka Maďarského národného komitétu pre vojenskú históriu.

plk. v.v. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (1950) – riaditeľ Vojenského historického ústavu v Bratislave. Vo vedeckej činnosti sa orientuje na dejiny vojenstva v období druhej svetovej vojny s dôrazom na vývoj slovenskej armády a jej pôsobenie na východnom fronte, ako aj na problematiku československého ozbrojeného antifašistického hnutia v zahraničí. Je spoluautorom publikácií *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch* (2004), *Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005* (2005), *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945* (2005), autorom mnohých vedeckých štúdií a vysokoškolských skrípt. Je predsedom Slovenského národného komitétu pre vojenskú históriu, šéfredaktorom a editorom časopisu Vojenská história a predsedom redakčnej rady vedeckého projektu Vojenské dejiny Slovenska.

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc. (1936) – vedecký pracovník Historického ústavu SAV. Zaoberá sa problematikou slovenských dejín prvej polovice 20. storočia v širšom stredoeurópskom kontexte, otázkami diplomatických a politických vzťahov na Balkáne v medzivojnovom období. Okrem rozsiahlej zostavovateľskej činnosti publikoval monografie *V spoločnom boji. Revolučná činnosť bulharských študentov v období druhej svetovej vojny* (1978), *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita* (1981), *Georgi Dimitrov* (1982) a je spoluautorom práce *Európa na prelome* (1974) a V. zväzku akademických *Dejín Slovenska* (1985).

PhDr. František Cséfalvay, CSc. (1953) – vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave. Venuje sa problematike domáceho ozbrojeného odboja na Slovensku v rokoch 1943 – 1945, najmä partizánskemu hnutiu a slovensko-maďarským vzťahom v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. storočia. Je spoluautorom viacerých encyklopédií a slovníkových príručiek, spoluzostavovateľom zborníka o Slovensku za druhej svetovej vojny. Zastáva funkciu generálneho tajomníka Slovenského národného komitétu pre vojenskú históriu a tajomníka Vedeckej rady Vojenského historického ústavu.

pplk. doc. Dr. Tamás Csikány, CSc. (1957) – vedúci Katedry vojenských dejín na Univerzite národnej obrany Miklósa Zrínyiho v Budapešti. Zaoberá sa najmä dejinami vojenského umenia v 19. storočí s dôrazom na revolučné roky 1848/1849. Napísal monografie *Honvédtüzérség az 1848-49-es szabadságharcban* (2000), *Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata* (2003), *A harmincéves háború* (2005).

Dr. Enikő Csukovits, CSc. (1961) – vedecká pracovníčka Historického ústavu Maďarskej akadémie vied. Zaoberá sa obdobím vrcholného a neskorého stredoveku. Je autorkou monografií *Királyi gyermekek - gyermek királyok* (1993), *Liliom és holló. Új képes történelem* (1997, 2006), *Középkori magyar zarándokok* (2003), je editorkou antológie *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században* (2005), ktorá vyšla aj v slovenčine pod názvom *Z Bardejova do Prešporku* (2005). Zastáva funkciu podpredsedníčky zmiešanej maďarsko-slovenskej komisie historikov.

pplk. Dr. István Czigány, CSc. (1954) – zástupca riaditeľa Vojenskohistorického inštitútu Vojenského historického ústavu a múzea v Budapešti. Špecializuje sa na vojenské dejiny v 16. – 18. storočí. Okrem spoluautorstva viacerých publikácií (napr. *A Millennium of Hungarian Millitary History*, 2002; *A Rákóczi-szabadságharc (1703 – 1711) A magyar hadtörténelem évszázadai*, 2003; *Fegyvert s vitézt…A magyar hadtörténelem nagy csatái*, 2003), editorstva (*Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról...*, 1998; *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*, 2002) vydal samostatnú monografiu *Reformok és kudarcok. A magyarországi katonaság beillesztésének kísérletei a Habsburg-birodalmi haderőbe a 17. században* (2004). Je nositeľom viacerých vojenských vyznamenaní.

mjr. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD. (1971) – riaditeľ Odboru vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu v Bratislave. Venuje sa dejinám vojenstva a branných organizácií v Československu v medzivojnovom období. Je autorom monografie *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)* (2001), spoluautorom IV. zväzku *Vojenských dejín Slovenska 1914 – 1939* (1996), *Kroniky Slovenska II.* (1999), *Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005* (2005), *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945* (2005) a spoluzostavovateľom zborníkov *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat* (1999) a *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky* (2005). Pôsobí ako predseda Sekcie pre vojenské dejiny Slovenskej historickej spoločnosti pri HÚ SAV, je členom slovensko-českej komisie historikov.

Mgr. Gabriela Dudeková, CSc. (1968) – vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV v oddelení dejín 19. storočia. Špecializuje sa na sociálne dejiny, hlavne na oblasť sociálnej politiky a starostlivosti. Je autorkou monografie *Dobrovoľné združenia na Slovensku v minulosti* (1998).

PhDr. Igor Graus (1960) – riaditeľ banskobystrickej pobočky Štátneho archívu MV SR. Je spoluautorom publikácie *Vojenská symbolika Slovenskej republiky* (2006) a autorom vedeckých štúdií, odborných statí a článkov z národných dejín v období feudalizmu, regionálnych dejín, heraldiky a dejín rytierskych rádov. Je priekopníkom slovenskej faleristiky. Zastáva funkciu podpredsedu Slovenskej historickej spoločnosti, je členom Rady pre vojenskú symboliku Ministerstva obrany SR.

PhDr. Marián Hronský, DrSc. (1940) – dlhoročný vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave, v súčasnosti vedecký pracovník Ústavu politických vied SAV. Publikoval monografie *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918* (1976), *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci* (1982, 1988), *Slovensko pri zrode Československa* (1987), *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920* (1998), *The Struggle for Slovakia and the Treaty*

of Trianon 1918 – 1920 (2001). Je spoluautorom III. zväzku *Vojenských dejín Československa 1918 – 1939* (1987) a IV. zväzku *Vojenských dejín Slovenska 1914 – 1939* (1996).

prof. JUDr. Jaroslav Chovanec, CSc. (1935) – pedagogicky pôsobí na Právnickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a na Fakulte masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Patrí k popredným odborníkom na ústavné právo. Je autorom či spoluautorom takmer 50 monografií, z posledných napr. *Cesta k zvrchovanosti Slovenskej republiky* (1997), *Slovenská republika – budovanie suverénneho štátu* (2001), *Ústava Slovenskej republiky – základný zákon štátu* (2002), *Lexikón ústavného práva* (2004), *Názory Ľudovíta Štúra na štát a právo* (2005).

PhDr. Eva Kowalská, DrSc. (1955) **–** vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV. Orientuje sa na výskum sociálnych, kultúrnych a cirkevných dejín raného novoveku. Je autorkou dvoch monografií *Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia* (1987), *Evanjelické a. v. spoločensto v 18. storočí* (2001), spoluautorkou *Krátkych dejín Slovenska* (2003) a *Knihy kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov* (1998, 2004, 2006).

PhDr. Tünde Lengyelová (1960) – vedúca Oddelenia novovekých dejín Historického ústavu SAV, špecializuje sa na problematiku štruktúry v novovekej spoločnosti. Je spoluautorkou publikácií *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov* (1998, 2004, 2006), *Kronika Slovenska I* (1998), *Krvavá grófka* (1999), spoluautorkou a editorkou antológie *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti* (2004) a spolueditorkou antológie *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században* (2005), ktorá vyšla aj v slovenčine pod názvom *Z Bardejova do Prešporku* (2005). Zastáva funkciu predsedníčky Sekcie pre rodové štúdie Slovenskej historickej spoločnosti a podpredsedníčky zmiešanej slovenskej-maďarskej komisie historikov.

PhDr. Peter Macho, PhD. (1964) – vedecký pracovník Historického ústavu SAV, kde zastáva funkciu vedúceho oddelenia dejín 19. storočia. Zaoberá sa najmä spoločensko-politickými dejinami Slovenska v širšom stredoeurópskom kontexte a slovenskými osobnosťami vo vzťahu k symbolike národných dejín.

Mgr. Alexej Maskalík (1976) – vedecko-výskumný pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave. V rámci povojnových vojenských dejín Slovenska sa špecializuje na problematiku dôstojníckeho zboru československej armády v rokoch 1945 – 1968 so zameraním na slovenský aspekt.

PhDr. Elena Mannová, CSc. (1951) – vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV. Zaoberá sa slovenskými dejinami 19. a 20. storočia s dôrazom na spolkovú činnosť, identity a sociálnu realitu. Je spoluautorkou práce *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny* (1999), zostavovateľkou publikácií *Krátke dejiny Slovenska* (2003), *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989* (1998, vyšlo aj v nemeckej jazykovej mutácii) a spolueditorkou zborníkov *Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi* (2000), *Mýty naše slovenské* (2005).

PhDr. Slavomír Michálek, CSc. (1961) – riaditeľ Historického ústavu SAV. Venuje sa slovensko-americkým vzťahom v rokoch 2. svetovej vojny a v povojnovom období s dôrazom

na slovenský politický exil. Je autorom monografií *Nádeje a vytriezvenia. Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951* (1995), *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista* (1998), *Brezová pod Bradlom, osobnosti (ne)známe* (1999), *Diplomat Štefan Osuský* (1999), *Prípad Oatis. Československý komunistický režim verzus dopisovateľ Associated Press* (2005).

Mgr. Dušan Segeš, M.A., PhD. (1977) – vedecký pracovník Historického ústavu SAV. Zaoberá sa najnovšími európskymi dejinami s dôrazom na slovensko-poľské vzťahy v prvej polovici 20. storočia a na dejiny európskej integrácie.

PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (1950) – vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave. Zaoberá sa staršími vojenskými dejinami a dejinami miest. Je autorom monografií *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensku* (2004), *Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave* (2005) a spoluautorom viacerých diel, ako napr. *Vojenské dejiny Slovenska III. zv. 1711 – 1914* (1996), *Lexikón slovenských dejín* (1997, 1999, 2006), *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov* (1998, 2004, 2006), *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti I.* (1998), *Z Bardejova do Prešporku* (2005). Je predsedom Sekcie pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti, predsedom redakčnej rady časopisu Vojenská história, podpredsedom Slovenského národného komitétu pre vojenskú históriu a členom Slovenského národného komitétu historikov.

Mgr. Ján Steinhübel, CSc. (1957) – vedecký pracovník Historického ústavu SAV. Venuje sa včasnostredovekým dejinám Slovenska. Je autorom monografií *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku* (1995), *Nitrianske kniežatstvo* (2004) a spoluautorom kolektívnych diel *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov* (1998, 2004, 2006), *Kronika Slovenska I.*(1998).

Mgr. Božena Šeďová (1959) – výskumná pracovníčka Odboru vojensko-historických výskumov Vojenského historického ústavu. Zameriava sa na spracovávanie analytických informácií, vojensko-historických rešerší a bibliografií.

pplk. v.v. PhDr. Jan Štaigl, CSc. (1948**) –** vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave. Zaoberá sa vojensko-politickými a vojensko-geografickými aspektmi vývoja Slovenska a otázkami výstavby čs. armády a ostatných ozbrojených zložiek na Slovensku po druhej svetovej vojne. Je spoluautorom publikácií *Pomocné technické prápory – poníženie a satisfakcia* (2005), *Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2005* (2005) a autorom mnohých vedeckých a odborných štúdií.

PhDr. Michal Štefanský, CSc. (1943) – vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave. Orientuje sa na najnovšie dejiny Slovenska v medzinárodných súvislostiach, spoločenskú reformu v roku 1968 s akcentom na vojenský aspekt a na studenú vojnu s jej vojensko-politickými dôsledkami. Je spolueditorom zborníkov *Pokus o reformu v roku 1968, historicko-politologické pohľady* (1999) a *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí* (2003).

pplk. PhDr. Peter Šumichrast, PhD. (1967) – zástupca riaditeľa Vojenského historického ústavu v Bratislave. Zaoberá sa históriou slovenskej armády v období 2. svetovej vojny, pre-

dovšetkým vývojom a bojovým nasadením slovenského letectva. Je autorom monografie *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943* (2006), spoluautorom publikácií *Slovenské letectvo 1939 – 1944* (2004), *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch* (2004), *Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945* (2005) a ďalších. Je členom Vedeckej rady Vojenského historického ústavu.

Norbert C. Tóth, PhD. (1974) – vedecký pracovník medziinštitucionálnej medievalistickej bádateľskej skupiny pri Maďarskej akadémii vied – Univerzite v Szegede – Maďarskom krajinskom archíve. Špecializuje sa na právne dejiny a vydávanie prameňov s dôrazom na obdobie Žigmunda Luxemburského. Je spoluautorom viacerých diplomatárov – *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. 1387–1526* (2003), *Ugocsa megye hatóságának oklevelei 1290 – 1526* (2006), *A leleszi konvent Statutoriae sorozatának 1387 – 1410 közötti oklevelei* (2006), autorom a editorom panovníckych itinerárov *Királyok és királynék itineráriumai 1382 – 1438* (2005).

Dr. János J. Varga, DSc. (1942) – vedecký pracovník Historického ústavu Maďarskej akadémie vied. Zaoberá sa obdobím raného novoveku s dôrazom na hospodárske, politické a vojenské dejiny. Je autorom viacerých vedeckých monografií, ako napr. *Szervitorok katonai szolgálata a XVI – XVII. századi dunántúli nagybirtokon* (1981), *A fogyó félhold árnyékában. A török kiűzése Magyarországról* (1986), *Magyar várak német szemmel, 1664* (1992). Editorsky sa podieľal na vydaní dvojzväzkovej antológie – Buda expugnata 1686-Europa et Hungaria 1683 – 1718 (1986), ako aj niekoľkých zborníkov, okrem iných napr. *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések)* (2002).

Dr. László Veszprémy, CSc. (1958) – riaditeľ Vojenskohistorického inštitútu Vojenského historického ústavu a múzea v Budapešti. Špecializuje sa na stredoveké vojenské dejiny a medievalistickú historiografiu. Je autorom viac než sto štúdií a autorom či editorom vyše desiatich monografií, ako napríklad *Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars* (1991); *Károly Róbert* (1994); *A honfoglalásról sok szemmel*. (2.-3. zv., 1996, 1997); *Honfoglaló őseink* (1996); *Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum / Simon of Kéza, The Deeds of the Hungarians* (1999); *Anonymus, Magyarok cselekedetei. Kézai Simon: Magyarok cselekedetei* (1999); *A Millennium of Hungarian Military History* (2002); *A magyar hadtörténelem évszázadai* (2003); *A korai stratégiai gondolkozás* (2005). Zastáva funkciu generálneho tajomníka Maďarského národného komitétu pre vojenskú históriu a tajomníka Maďarskej historickej spoločnosti.

Dr. Attila Zsoldos, DSc. (1962) – vedúci Oddelenia stredovekých dejín Historického ústavu Maďarskej akadémie vied. Zaoberá sa uhorskými dejinami za vlády Arpádovcov a Anjouvcov. Patrí medzi popredných predstaviteľov maďarskej medievalistiky a najproduktívnejších autorov, o čom svedčí viac než sto vedeckých štúdií či statí a tucet monografií, z ostatného obdobia napr. *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* (1997), *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből* (1999), *Szent István és III. András* (2003), *The Legacy of Saint Stephen* (2004), *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában* (2005).

Editors:

Maj. Miloslav Čaplovič, M. A., Ph.D.

Mária Stanová, M. A.

André Rakoto, M. A.

Pictorial Supplement:

Ing. Miroslav Mihálik

Translation:

Maj. Dr. Rudolf Kapitáň

Dr. Eva Pijáková

Ing. Ladislav Koudelka, DrSc.

Cover design and photo: db

Printed by ETERNA Press

Copyright © Vojenský historický ústav, Bratislava

ISBN 978–80–969375–2–3

Vojenský historický ústav
Bratislava

Miles Semper Honestus

zborník štúdií

vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla

EDITORI
Vladimír Segeš
Božena Šeďová